

**ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПОЖАРЕВАЦ**

Година VI, број 6 ПОЖАРЕВАЦ, 2017.

Пожаревац
2017.

ЗАПИСИ

**ГОДИШЊАК
ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ**

Година VI, број 6
ПОЖАРЕВАЦ, 2017.

ZAPISI

**THE HISTORICAL ARCHIVES OF POZAREVAC
YEARBOOK**

Year VI, No 6
POZAREVAC, 2017.

„ЗАПИСИ“
Годишњак Историјског архива Пожаревац

ИЗДАВАЧ: Историјски архив Пожаревац
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

ЗА ИЗДАВАЧА: Др Јасмина Николић, директор

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: Др Јасмина Николић

УРЕДНИК: Др Јасмина Николић

РЕДАКЦИЈА: Др Јасмина Николић
Др Драгана Милорадовић
Јасмина Живковић, Мр.
Слободанка Цветковић
Наташа Милошевић Дулић

ИНОСТРАНИ ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:
Доц. др Петер Павел Класинц (Словенија)
Др Грасиа Тато (Италија)
Др Андреј Родинис (Босна и Херцеговина)
Др Димитар Атанасов (Бугарска)
Др Живана Хеђбелли (Хрватска)
Др Јасна Пожган (Хрватска)
Др Бојан Цвелфар (Словенија)
Мр Бојан Стојнић (Босна и Херцеговина/Република Српска)
Дмитар Богески (Македонија)

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ:
Наташа Милошевић Дулић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:
ЗАПИСИ, Годишњак Историјског архива Пожаревац
Др Војислава Дулића 10, 12 000 Пожаревац/Србија
Телефон/факс +381 12 223 082

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Доц. др Петер Павел Класинц
Доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић
Др Миле Бакић

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ: Наташа Ивић, Мр.

УДК: Народна библиотека Србије

ПРЕЛОМ И ШТАМПА: NEWPRESS Смедерево

ТИРАЖ: 350

ISSN 2334-7082

Штампање Часописа омогућио је Град Пожаревац

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљења аутора
текстова.

Сви чланци објављени у часопису „Записи“ су рецензирани.

Прихваћено за штампу на седници редакције 16. августа 2017.

ZAPISI
THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK

PUBLISHER: Historical Archive Pozarevac
www.arhivpozarevac.org.rs
info@arhivpozarevac.org.rs

FOR PUBLISHER: Ph.D. Jasmina Nikolic, director

EDITOR-IN-CHIEF: Ph.D. Jasmina Nikolic

УРЕДНИК: Др Јасмина Николић

EDITORIAL BOARD: Ph.D. Jasmina Nikolic
Ph.D. Dragana Miloradovic
Jasmina Živkovic, MA
Slobodanka Cvetkovic
Natasa Milosevic Dulic

FOREIGN MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:
Ph.D. Peter Pavel Klasinc (Slovenia)
Ph.D. Grazia Tato (Italy)
Ph.D. Andrej Rodinis (Bosnia and Herzegovina)
Ph.D. Dimitar Atanasov (Bulgaria)
Ph.D. Zivana Hedjbeli (Croatia)
Ph.D. Jasna Pozgan (Croatia)
Ph.D. Bojan Cveľfar (Slovenia)
Msc. Bojan Stojnic (Bosnia and Herzegovina/Republic of Srpska)
Dmitar Bogeski (Macedonia)

SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD:
Natasa Milosevic Dulic

ADDRESS:
ZAPISI, THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK
Dr Vojislav Dulic 10, Pozarevac, 12000, Serbia
Fone/fax +381 12 223 082

REVIEWERS:
Ph.D. Peter Pavel Klasinc, prof.
Ph.D. Ivana Krstic Mistrizdelovic, prof.
Ph.D. Mile Bakic

ПРЕВОД НА ЕНГЛЕСКИ: Наташа Ивић, Мр.

УДК: Народна библиотека Србије

ПРЕЛОМ И ШТАМПА: NEWPRESS Смедерево

ТИРАЖ: 350

ISSN 2334-7082

Review Printing enabled the City Pozarevac

Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions
expressed by the authors.

All articles published in YEARBOOK ZAPISI are refereed.

Adopted for press at the newsroom on August 16, 2017

САДРЖАЈ CONTENTS

Др Јасмина Николић, директор
УЗ ШЕСТИ БРОЈ

7

Ph.D. Jasmina NIKOLIĆ
WITH THE SIXTH ISSUE

АРХИВИСТИКА ARCHIVAL

Јасмина ЖИВКОВИЋ, мр.
ПРОБЛЕМАТИКА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ
МЕДИЦИНСКЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ КОД
СТВАРАЛАЦА У БРАНИЧЕВСКОМ ОКРУГУ

15

Jasmina ŽIVKOVIĆ, MA
THE PROBLEMS OF THE ARCHIVAL MATERIALS
OF MEDICAL PROVENANCE FROM THE AUTHORS
IN THE BRANIČEVO DISTRICT

Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ
ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ АРХИВА
– ИСКУСТВА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА
ПОЖАРЕВАЦ У ПЕРИОДУ 2012-2017.

35

Ph.D. Dragana MILORADOVIĆ
THE EXPERIENCES OF THE HISTORICAL ARCHIVE
OF POŽAREVAC AT HOSTING EXHIBITIONS IN
THE PERIOD BETWEEN 2012 AND 2017

Dr Živana HEĐBELI
Božidar KEREKOVIĆ
DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU 1907 – 2017.

55

Ph.D. Živana HEDBELI
Božidar KEREKOVIĆ
STATE ARCHIVES IN ZAGREB 1907 - 2017

Миљана ЂОРЂЕВИЋ
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ НИШ:
ИЗАЗОВИ И СПЕЦИФИЧНОСТИ
КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНЕ ДЕЛАТНОСТИ

67

Miljana ĐORĐEVIĆ
THE HISTORICAL ARCHIVE OF NIŠ –
THE CHALLENGES AND SPECIFIC QUALITIES OF
CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK

ИСТОРИОГРАФИЈА ISTORIOGRAPHY

Марко АНДРУН, мр.
РАЗВОЈ ПАРЛАМЕНТАРНОГ ИМУНИТЕТА
НЕОДГОВОРНОСТИ КРОЗ ИСТОРИЈУ СРПСКЕ
УСТАВНОСТИ²

73

Marko ANDRUN, MA
THE DEVELOPMENT OF PARLIAMENTARY
IMMUNITY OF IRRESPONSIBILITY THROUGHOUT
THE HISTORY OF SERBIAN CONSTITUTIONALITY

Проф. др Предраг ДРАГОЈЕВИЋ
Доц. др Снежана МАРАШ ДРАГОЈЕВИЋ
ИЗ АРХИВЕ ОБИЧНЕ СРПСКЕ ПОРОДИЦЕ:
СТО ГОДИНА ЈЕДНЕ ФОТОГРАФИЈЕ

80

Prof. Ph.D. Predrag DRAGOJEVIĆ
Prof. Ph.D. Snežana MARAŠ DRAGOJEVIĆ
FROM THE PRIVATE ARCHIVE OF AN ORDINARY
SERBIAN FAMILY: HUNDRED YEARS OF A
PHOTOGRAPHY

Vukota VUKOTIĆ
TRAGOM DOKUMENATA
O UČEŠĆU CRNOGORACA U SRPSKOJ
REVOLUCIJI 1848/49 GODINE

85

Vukota VUKOTIĆ
TRACING THE DOCUMENTS – ON THE
PARTICIPATION OF MONTENEGRIN IN THE
SERBIAN REVOLUTION IN 1848-1849

Др Димитрис ВОГИАТЗИС
АРМИЈСКИ КОНФЛИТ И ВОЈНА
ТЕХНОЛОГИЈА У ГРЧКОЈ (1864-1949)

94

Ph. D. Dimitris VOGIATZIS
ARMED CONFLICT AND MILITARY
TECHNOLOGY IN GREECE (1864-1949)

<p>Мр Небојша ЂОКИЋ Проф. др Радован РАДОВАНОВИЋ СТВАРАЊЕ ВАЗДУХОПЛОВСТВА КРАЉЕВИНЕ СХС И ФОРМИРАЊЕ РАТНЕ ДОКТРИНЕ</p>	113	<p>MSc.Nebojša ĐOKIĆ Ph.D. Radovan RADOVANOVIĆ, prof. CREATION OF AIR FORCE OF THE KINGDOM OF SHS AND FORMATION OF WAR DOCTRINE</p>
<p>Предраг МИЛАДИНОВИЋ ВАЗДУХОПЛОВСТВО ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СХС У ГУШЕЊУ АРНАУТСКЕ ПОБУНЕ И У БОРБАМА НА АЛБАНСКОМ ГРАНИЧНОМ ФРОНТУ 1920.</p>	127	<p>Predrag MILADINOVIĆ THE ROLE OF THE AIR FORCE OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN CRUSHING ALBANIAN REBELLION AND FIGHTING AT THE ALBANIAN BORDER FRONT IN 1920</p>
<p>Огњан М. ПЕТРОВИЋ АВИО-ТАКСИ ДЕ ХЕВИЛЕНД ФОКС МОТ</p>	134	<p>Ognjan M. PETROVIĆ FOX MOTH IN YUGOSLAV SERVICE</p>
<p>Александар М. ОГЊЕВИЋ 31. ВАЗДУХОПЛОВНА ГРУПА 2. ЛОВАЧКОГ ПУКА ВАЗДУХОПЛОВСТВА ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ</p>	150	<p>Aleksandar M. OGNJEVIĆ THE AIR FORCE GROUP OF THE SECOND FIGHTER AVIATION REGIMENT OF THE ARMY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN THE APRIL WAR IN 1941</p>
<p>Слободанка ЦВЕТКОВИЋ ИСТРАЖИВАЊЕ НЕОЧЕКИВАНОГ – СПИСАК ОСУЂЕНИКА ОСУЂЕНИХ ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ У ПОЖАРЕВАЧКОМ КАЗНЕНОМ ЗАВОДУ (1941-1944)</p>	169	<p>Slobodanka CVETKOVIĆ THE RESEARCH OF THE UNEXPECTED – THE LIST OF THE CONVICTS DURING THE OCCUPATION IN POŽAREVAC PENITENTIARY INSTITUTION (1941- 1944)</p>
<p>Рената Д. МИНИЋ, мр. Драгана С. ГЛИШИЋ ЖИВАНОВИЋ БИЛТЕН <i>КЊИЖНИЧАР</i></p>	186	<p>Renata D. MINIĆ, MA Dragana S. GLIŠIĆ ŽIVANOVIĆ NEWSPAPER <i>LIBRARIAN</i></p>
<p>Рената Д. МИНИЋ, мр. Миланка СТОКИЋ Невена ВУКСАНОВИЋ ЗАПИСИ – ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ – БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА И АУТОРА</p>	201	<p>Renata D. MINIĆ, MA Milanka STOKIĆ Nevena VUKSANOVIĆ ZAPISI — THE HISTORICAL ARCHIVES OF POŽAREVAC YEARBOOK — BIBLIOGRAPHY AND AUTHORS</p>
ИЗ РАДА АРХИВА FROM THE ARCHIVES OF		
<p>Јасмина ЖИВКОВИЋ, мр. ШКОЛА АРХИВИСТИКЕ - ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ УСТАНОВА КУЛТУРЕ У БРАНИЧЕВСКОМ ОКРУГУ</p>	229	<p>Jasmina ŽIVKOVIĆ, MA THE SCHOOL OF ARCHIVISTICS- PROTECTION OF ARSHIVAL MATERIALS OF CULTURAL INSTITUTIONS IN THE BRANICEVO DISTRICT</p>

Мирјана СТЕПАНОВИЋ
ЖИВОТИ ОКОВАНИ ЗИДИНАМА И
БОДЉИКАВОМ ЖИЦОМ – СВЕЧАНОСТ
ОТВАРАЊА ИЗЛОЖБЕ „КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ
ЗАВОДИ У СРБИЈИ – ПРИМЕР ПОЖАРЕВАЧКОГ
КАЗНЕНОГ ЗАВОДА 1853-1918“

233

Mirjana STEPANOVIĆ
THE LIVES CHAINED TO WALLS AND BARBED
WIRE – THE CEREMONY PROMOTION OF
EXHIBITION “PENITENTIARY INSTITUTIONS
IN SERBIA – THE EXAMPLE OF POZAREVAC’S
PENITENTIARY INSTITUTION 1853-1918”

Др Јасмина НИКОЛИЋ
КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ ЗАВОДИ У СРБИЈИ –
ПРИМЕР ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА
1853-1918.“
– ПРОГРАМ СВЕЧАНОСТИ ПРЕДСТАВЉАЊА
МОНОГРАФИЈЕ И ИЗЛОЖБЕ

240

Ph.D. Jasmina NIKOLIĆ
“PENITENTIARY INSTITUTIONS IN SERBIA – THE
EXAMPLE OF POZAREVAC’S PENITENTIARY
INSTITUTION 1853-1918”
- THE PROGRAMME OF PROMOTION THE
EXHIBITION AND MONOGRAPHY

МЕЂУНАРОДНА АРХИВСКА И КУЛТУРНА САРАДЊА INTERNATIONAL ARCHIVAL AND CULTURAL COOPERATION

Слободанка Цветковић
„ДАН ОТВОРЕНИХ ВРАТА АРХИВА 2017“,
ПОЖАРЕВАЦ, 9. ЈУН 2017.

246

Slobodanka CVETKOVIĆ
"ARCHIVAL OPEN DAY 2017",
POŽAREVAC, JUNE 9, 2017

Дарко МАРИНКОВИЋ
ПОСЕТА ДЕЛЕГАЦИЈЕ ВОЈНОГ АРХИВА
МЕМОРИЈАЛНОМ ЦЕНТРУ
„ЈАД ВАШЕМ“ У ЈЕРУСАЛИМУ

253

Darko MARINKOVIĆ
VISIT OF THE MILITARY ARCHIVES
DELEGATION YAD VASHEM MEMORIAL
CENTER IN JERUSALEM

Nataša MILOŠEVIĆ DULIĆ
МЕЂУНАРОДНО САВЕТОВАЊЕ „ТЕХНИЧКИ
ИН ВСЕБИНСКИ ПРОБЛЕМИ КЛАСИЧНЕГА И
ЕЛЕКТРОНСКЕГА АРХИВИРАЊА“

257

Nataša MILOŠEVIĆ DULIĆ
INTERNATIONAL CONFERENCE "TECHNICAL
AND CONTINUOUS CLASSICAL AND ELECTRONIC
ARCHIVE PROBLEMS"

Зоран ВИГЊЕВИЋ, мр.
УЧЕШЋЕ ПРЕДСТАВНИКА ВОЈНОГ АРХИВА
МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
НА „МЕЂУНАРОДНОМ ОКРУГЛОМ СТОЛУ ЗА
РУСКЕ И ЕВРОПСКЕ АРХИВЕ“, У МОСКВИ ОД 13.
ДО 14. ЈУНА 2017. ГОДИНЕ

260

Zoran VIGNJEVIĆ, MA
PARTICIPATION OF REPRESENTATIVES OF
THE MILITARY ARCHIVE OF THE MINISTRY OF
DEFENSE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AT THE
"INTERNATIONAL ROUND TABLE FOR RUSSIAN
AND EUROPEAN ARCHIVES" IN MOSCOW FROM 13
TO 14 JUNE 2017

ПРИКАЗИ И РАСПРАВЕ REWIEVS

Мр Дејан ЈАКШИЋ
ЗОРАН КНЕЖЕВ,
НОВИ САД: ПРИЧЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ,
НОВИ САД 2016, стр. 484.

267

MSc. Dejan JAKŠIĆ
ZORAN KNEZEV,
NOVI SAD: STORIES FROM THE PAST,
NOVI SAD 2016, P. 484.

Dr Zoran JANJETOVIĆ
SRBIJA I POŽAREVAC U DRUGOM SVETSKOM
RATU 1941-1944. – OKUPACIONA UPRAVA,
IZBEGLICE I PROSVETA, POŽAREVAC (ISTORIJSKI
ARHIV POŽAREVAC) 2015, 271 str.

270

Ph.D. Zoran JANJETOVIĆ
SERBIA AND POZAREVAC IN THE SECOND
WORLD WAR 1941-1944. - OCCUPATIONAL
ADMINISTRATION, REFUGEES AND EDUCATION,
POŽAREVAC (HISTORICAL ARCHIVE POŽAREVAC)
2015, 271 PAGES.

Проф. др Тања КЕСИЋ
ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ
„КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ ЗАВОДИ У СРБИЈИ
- ПРИМЕР ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА
1853-1918“

273

Ph.D. Tanja KESIĆ, prof.
THE REVIEW OF THE MONOGRAPH
“PENITENTIARY INSTITUTIONS IN SERBIA – THE
EXAMPLE OF POZAREVAC’S PENITENTIARY
INSTITUTION 1853-1918”

Мр Маријана ТОДОРОВИЋ БИЛИЋ
„НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
(1991-2016)“ У ПОЖАРЕВЦУ

276

MSc. Marijana TODOROVIĆ BILIĆ
"NATIONAL ASSEMBLY OF REPUBLIKA SRPSKA
(1991-2016)" IN POZAREVAC

Горан МИТИЋ
СКРАЈНУТА РЕМЕК-ДЕЛА:
МОЛБА ТЕНГИЗА АБУЛАДЗЕА
ОТКУЦАЈИ ТИШИНЕ ИЛИ ДУШИНИ ВЕЧИТИ
ЗАХТЕВИ

280

Goran MITIĆ
SCREENED CARTRIDGES: PULP OF ABULADZE
TENGIS - CRAWLES THE SECRETS OR SOULS TO
ENTER THE REQUIREMENTS -

АУТОРИ AUTHORS

АУТОРИ

285

AUTHORS

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА INSTRUCTIONS TO AUTHORS

УПУТСТВА САРАДНИЦИМА
И ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

289

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS HOW
TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY

УЗ ШЕСТИ БРОЈ

Поштовани читаоци, драги сарадници и колеге, Часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац излази редовно шест година, успешно промовишући архивистичку теорију и праксу, као и постулате друштвених и хуманистичких наука. Окупљајући изузетно велики број сарадника током шест година – деведесетосморо (98) из десет земаља – до сада је широј стручној и научној, домаћој и иностраној јавности, представио више од стоосамдесет (180) чланака из области архивистике, историографије, етнологије, антропологије, библиотекарства, културологије, информатике, методологије и др, доступних како у штампаном тако и у електронском облику.

Током периода постојања и редовног излагања нашег часописа, подигнута је свест средине о значају и улози архива као институција и архивске грађе као културног добра, дат је допринос неговању националне, регионалне и градске културне традиције, као и допринос већој препознатљивости идентитета града, државе и региона. Тако је часопис, својом солидном репутацијом у јавности, постао бренд нашег архива, града, региона и државе. Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије је часопису „Записи“, од 2015. године, доделило категорију М 53 - Национални научни часопис.

Последњи, шести број који је пред уваженим читаоцима, доноси укупно двадесетседам (27) разноврсних прилога, од којих петнаест (15) обрађује теме из архивистике и историографије, док дванаест (12) даје приказе конференција, изложби, новообјављених публикација и примере из рада архива и других институција у земљи и иностранству.

Шести број часописа „Записи“ садржи, поред уводника, пет тематских целина. Прва целина „Архивистика“ доноси четири (4) оригинална стручна рада из архивске теорије и праксе. Препоручујемо пажњи читалаца стручни текст о практичним проблемима заштите архивске грађе медицинске провенијенције, као и чланак о специфичностима културно-просветне и изложбене делатности архива.

Друга целина „Историографија“ заступљена је са једанаест (11) оригиналних погледа на теме из овог домена

научног истраживања, с тим што тежиште ове целине чине радови из војне историје. Историји ваздухопловства у Србији посвећени су радови „Стварање Ваздухопловства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и формирање ратне доктрине“, „Ваздухопловство Војске Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у гушењу Арнаутске побуне и у борбама на албанском граничном фронту 1920“ и „Прва ваздухопловно-ловачка бригада“. Рад „Војни конфликт и војна технологија у Грчкој (1864-1949)“ презентује део резултата до којих је аутор дошао истраживањем у оквиру мултидисциплинарног пројекта о одбрамбеној индустрији Грчке, док је рад „Авио-такси Де Хевиленд Фокс Мот“ посвећен развоју, производњи, употреби, увођењу у флоту „Аеропута“, као и општим подацима југословенског авиона *Фокс Мот* и његовим техничким карактеристикама. Рад „О учешћу Црногораца у Српској револуцији 1848-1849. године“ бави се компликованим политичким односима између појединих држава и њихових представника у вихору европског револуционарног превирања 1848-1849. године, док рад „Истраживање неочекиваног – списак осуђеника за време окупације у Пожаревачком казненом заводу 1941-1944“, својом садржином заслужује пажњу како истраживача казног завода у Пожаревцу, тако и научних посленика који истражују период окупације Југославије у Другом светском рату. Посебно препоручујемо пажњи читалаца научни рад „Развој парламентарног имунитета неодговорности кроз историју српске уставности“, у коме је изложена генеза овог важног уставноправног института чије регулисање има значајне последице у политичком животу сваке државе. Хронолошки исправно је изложена историја овог института у Србији, уз препознавање кључних момената у његовом развоју и указано је на значај парламентарног института неодговорности уопште, на његов развој, место и улогу у српској уставној историји.

Друга целина, поред наведених радова из историографије, доноси и две библиографије радова и аутора – прва се односи на „Билтен Библиотечког центра Аутономне

покрајине Војводине - Књижничар“, који је излазио тромесечно у периоду од 1952. до 1958. године и бавио се питањима везаним за библиотекарску струку; друга библиографија односи се на часопис „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“ (2012-2016) и објављује се у част пет година од оснивања овог часописа.

Сви радови из ове тематске целине одговорили су методолошким, хеуристичким и херменеутичким захтевима историјске науке, писани су на основу релевантне литературе, објављене и необјављене архивске грађе, већина радова је уједначеног обима, што ову целину чини кохерентном и иновативном, као што је наведено и у рецензији др Иване Крстић Мистрицеловић, ванредног професора на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

У трећој тематској целини „Из рада архива“ представљамо четири (4) чланка који дају приказ реализованих пројектних активности Историјског архива Пожаревац и то поводом обележавања стопедесет година постојања и рада казнено-поправног завода у Пожаревцу, обележавања међународног дана архива и пет година постојања школе архивистике у организацији Историјског архива Пожаревац.

У складу са принципом промовисања струке и науке, и овај број часописа, у тематским целинама „Међународна архивска и културна сарадња“ и „Прикази и расправе“, доноси три (3) приказа међународних конференција, одржаних у Израелу (2014. године), Руској Федерацији и Словенији (током 2017. године), односно пет (5) приказа нове литературе из области архивистике, историје, културе.

На крају часописа налазе се фотографије аутора чланака у овом броју и упутства на ћирилицу, латиници и енглеском језику за будуће сараднике.

Можемо констатовати да је наш часопис, за шест година, наишао на добар пријем код стручне и шире јавности, што његовом уредништву чини велико задовољство и даје мотива за даљи рад. Сви досадашњи бројеви часописа налазе се у многим библиотекама, архивима, музејима, институтима, факултетима, у земљи и иностранству.

Такође, сви до сада објављени бројеви нашег часописа налазе се у електронском облику на веб страни Историјског архива Пожаревац ([www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka-delatnost/casopis Zapisi](http://www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka-delatnost/casopis-Zapisi)), чиме смо га учинили доступним и дигиталним корисницима широм света.

Уређивачки одбор овог часописа позива потенцијалне ауторе на сарадњу. Електронска адреса на коју аутори могу слати своје прилоге за седми број часописа је info@arhivpozarevac.org.rs или slobodankacvetkovic@arhivpozarevac.org.rs, а прилози се могу слати до 1. јуна 2018. године. Молимо ауторе чланака да, пре него што нам пошаљу свој прилог, обавезно консултују веб страну Историјског архива Пожаревац на www.arhivpozarevac.org.rs, где ће моћи да пронађу смернице за писање радова, као и електронске верзије претходних бројева часописа.

Уређивачки одбор овог часописа захваљује свима који су својим залагањима, саветима и коментарима допринели припреми овог шестог броја. Посебну захвалност дугујемо ауторима који су издвојили своје драгоцене време за писање стручних радова, научних чланака, приказа и есеја, као и на поверењу које су нам поклонили. Без њиховог доприноса часопис данас не би био пред уваженим читаоцима.

Захваљујемо се Граду Пожаревцу који, препознавши суштину наше жеље, од оснивања часописа до данашњих дана, пружа материјалну подршку чиме омогућава публиковање часописа-годишњака Историјског архива Пожаревац и његово редовно излагање.

На крају, надамо се да ћемо оправдати поверење аутора прилога у овом броју часописа и да ће сарадњу са нашим часописом наставити и у будућности. Жеља нам је, свакако, да придобијемо и нове сараднике, како би наредни бројеви часописа „Записи“ били још разноврснији и занимљивији.

У Пожаревцу, 24. октобра 2017. године

Glavni i odgovorni urednik
Dr. Jasmina NIKOLIĆ, direktor
Istorijskog arhiva Požarevac

UZ ŠESTI BROJ

Poštovani čitaoci, dragi saradnici i kolege,

Časopis „Zapisi“ – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac izlazi redovno šest godina, uspešno promovisući arhivističku teoriju i praksu, kao i postulate društvenih i humanističkih nauka. Okupljajući izuzetno veliki broj saradnika tokom šest godina – devedesetosmoro (98) iz deset zemalja - do sada je široj stručnoj i naučnoj, domaćoj i inostranoj javnosti, predstavio više od stoosamdeset (180) članaka iz oblasti arhivistike, historiografije, etnologije, antropologije, bibliotekarstva, kulturologije, informatike, metodologije i dr. dostupnih kako u štampanom tako i u elektronskom obliku.

Tokom perioda postojanja i redovnog izlaženja našeg časopisa, podignuta je svest sredine o značaju i ulozi arhiva kao institucija i arhivske građe kao kulturnog dobra, dat je doprinos negovanju nacionalne, regionalne i gradske kulturne tradicije, kao i doprinos većoj prepoznatljivosti identiteta grada, države i regiona. Tako je časopis, svojom solidnom reputacijom u javnosti, postao brend našeg arhiva, grada, regiona i države. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije je časopisu „Zapisi“, od 2015. godine, dodelilo kategoriju M 53 - Nacionalni naučni časopis.

Poslednji, šesti broj koji je pred uvaženim čitaocima, donosi ukupno dvadesetsedam (27) raznovrsnih priloga, od kojih petnaest (15) obrađuje teme iz arhivistike i historiografije, dok dvanaest (12) daje prikaze konferencija, izložbi, novoobjavljenih publikacija i primere iz rada arhiva i drugih institucija u zemlji i inostranstvu.

Šesti broj časopisa „Zapisi“ sadrži, pored uvodnika, pet tematskih celina. Prva celina „Arhivistika“ donosi četiri (4) originalna stručna rada iz arhivske teorije i prakse. Preporučujemo pažnji čitalaca stručni tekst o praktičnim problemima zaštite arhivske građe medicinske provenijencije, kao i članak o specifičnostima kulturno-prosvetne i izložbene delatnosti arhiva.

Druga celina „Istoriografija“ zastupljena je sa jedanaest (11) originalnih pogleda na teme iz ovog domena naučnog istraživanja, s tim što težište ove celine čine radovi iz vojne istorije. Istoriji vazduhoplovstva u Srbiji posvećeni su radovi

„Stvaranje Vazduhoplovstva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i formiranje ratne doktrine“, „Vazduhoplovstvo Vojske Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u gušenju Arnautske pobune i u borbama na albanskom graničnom frontu 1920“ i „Prva vazduhoplovno-lovačka brigada“. Rad „Vojni konflikt i vojna tehnologija u Grčkoj (1864-1949)“ prezentuje deo rezultata do kojih je autor došao istraživanjem u okviru multidisciplinarnog projekta o odbrambenoj industriji Grčke, dok je rad „Avio-taksi De Hevilend Foks Mot“ posvećen razvoju, proizvodnji, upotrebi, uvođenju u flotu „Aeroputa“, kao i opštim podacima jugoslovenskog aviona Foks Mot i njegovim tehničkim karakteristikama. Rad „O učešću Crnogoraca u Srpskoj revoluciji 1848-1849. godine“ bavi se komplikovanim političkim odnosima između pojedinih država i njihovih predstavnika u vohoru evropskog revolucionarnog previranja 1848-1849. godine, dok rad „Istraživanje neočekivanog – spisak osuđenika za vreme okupacije u Požarevačkom kaznenom zavodu 1941-1944“, svojom sadržinom zaslužuje pažnju kako istraživača kaznenog zavoda u Požarevcu, tako i naučnih poslenika koji istražuju period okupacije Jugoslavije u Drugom svetskom ratu. Posebno preporučujemo pažnji čitalaca naučni rad „Razvoj parlamentarnog imuniteta neodgovornosti kroz istoriju srpske ustavnosti“, u kome je izložena geneza ovog važnog ustavnopravnog instituta čije regulisanje ima značajne posledice u političkom životu svake države. Hronološki ispravno je izložena istorija ovog instituta u Srbiji, uz prepoznavanje ključnih momenata u njegovom razvoju i ukazano je na značaj parlamentarnog instituta neodgovornosti uopšte, na njegov razvoj, mesto i ulogu u srpskoj ustavnoj istoriji.

Druga celina, pored navedenih radova iz historiografije, donosi i dve bibliografije radova i autora – prva se odnosi na „Bilten Bibliotečkog centra Autonomne pokrajine Vojvodine - Knjižničar“, koji je izlazio tromesečno u periodu od 1952. do 1958. godine i bavio se pitanjima vezanim za bibliotekarsku struku; druga bibliografija odnosi se na časopis „Zapisi – Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac“ (2012-2016) i objavljuje se u čast pet godina od osnivanja ovog časopisa.

Svi radovi iz ove tematske celine odgovorili su metodološkim, heurističkim i hermeneutičkim zahtevima istorijske nauke, pisani su na osnovu relevantne literature, objavljene i neobjavljene arhivske građe, većina radova je ujednačenog obima, što ovu celinu čini koherentnom i inovativnom, kao što je navedeno i u recenziji dr Ivane Krstić Mistrizdelović, vanrednog profesora na Kriminalističko-policijskoj akademiji u Beogradu.

U trećoj tematskoj celini „Iz rada arhiva“ predstavljamo četiri (4) članka koji daju prikaz realizovanih projektnih aktivnosti Istorijskog arhiva Požarevac i to povodom obeležavanja stopešest godina postojanja i rada kazneno-popravnog zavoda u Požarevcu, obeležavanja međunarodnog dana arhiva i pet godina postojanja škole arhivistike u organizaciji Istorijskog arhiva Požarevac.

U skladu sa principom promovisanja struke i nauke, i ovaj broj časopisa, u tematskim celinama „Međunarodna arhivska i kulturna saradnja“ i „Prikazi i rasprave“, donosi tri (3) prikaza međunarodnih konferencija, održanih u Izraelu (2014. godine), Ruskoj Federaciji i Sloveniji (tokom 2017. godine), odnosno pet (5) prikaza nove literature iz oblasti arhivistike, istorije, kulture.

Na kraju časopisa nalaze se fotografije autora članaka u ovom broju i uputstva na ćirilici, latinici i engleskom jeziku za buduće saradnike.

Možemo konstatovati da je naš časopis, za šest godina, naišao na dobar prijem kod stručne i šire javnosti, što njegovom uredništvu čini veliko zadovoljstvo i daje motiva za dalji rad. Svi dosadašnji brojevi časopisa nalaze se u mnogim bibliotekama, arhivima, muzejima, institutima, fakultetima, u zemlji i inostranstvu.

Takođe, svi do sada objavljeni brojevi našeg časopisa nalaze se u elektronskom obliku na web strani Istorijskog

arhiva Požarevac (www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka-delatnost/casopis-Zapisi), čime smo ga učinili dostupnim i digitalnim korisnicima širom sveta.

Uređivački odbor ovog časopisa poziva potencijalne autore na saradnju. Elektronska adresa na koju autori mogu slati svoje priloge za sedmi broj časopisa je info@arhivpozarevac.org.rs ili slobodankacvetkovic@arhivpozarevac.org.rs, a prilozi se mogu slati do 1. juna 2018. godine. Molimo autore članaka da, pre nego što nam pošalju svoj prilog, obavezno konsultuju web stranu Istorijskog arhiva Požarevac na www.arhivpozarevac.org.rs, gde će moći da pronađu smernice za pisanje radova, kao i elektronske verzije prethodnih brojeva časopisa.

Uređivački odbor ovog časopisa zahvaljuje svima koji su svojim zalaganjima, savetima i komentarima doprineli pripremi ovog šestog broja. Posebnu zahvalnost dugujemo autorima koji su izdvojili svoje dragoceno vreme za pisanje stručnih radova, naučnih članaka, prikaza i eseja, kao i na poverenju koje su nam poklonili. Bez njihovog doprinosa časopis danas ne bi bio pred uvažanim ćitaocima.

Zahvaljujemo se Gradu Požarevcu koji, prepoznajući suštinu naše želje, od osnivanja časopisa do današnjih dana, pruža materijalnu podršku čime omogućava publikovanje časopisa-godišnjaka Istorijskog arhiva Požarevac i njegovo redovno izlaženje.

Na kraju, nadamo se da ćemo opravdati poverenje autora priloga u ovom broju časopisa i da će saradnju sa našim časopisom nastaviti i u budućnosti. Želja nam je, svakako, da pridobijemo i nove saradnike, kako bi naredni brojevi časopisa „Zapisi“ bili još raznovrsniji i zanimljiviji.

U Požarevcu, 24. oktobra 2017. godine

Editor-in-chief

Ph.D. Jasmina NIKOLIĆ,

the director of the Historical Archive of Požarevac

Editor-in-chief Ph.D. Jasmina NIKOLIĆ

WITH THE SIXTH ISSUE

Dear readers, contributors and colleagues,

Zapisi, the annual publication of the Historical Archive of Požarevac, has been published regularly for six years, successfully promoting the theory and practice of archival administration as well as the postulates of social sciences and the humanities. Bringing together an exceptionally large number of contributors during its six years – ninety-eight (98) from ten countries – the journal has presented wider scientific public, both domestic and foreign, with more than one hundred eighty (180) articles in the field of archival administration, historiography, ethnology, anthropology, librarianship, cultural studies, computer science, methodology, etc., available both in print and in electronic form.

During the existence and regular publication of our journal, the awareness of the public has been raised regarding the significance and role of archives as institutions and archival materials as cultural goods; a contribution has been made to the preservation of national, regional and the city's cultural tradition, as well as to easier recognizability of the city, state and the region. In this way, the journal's considerable public reputation has made it a brand of our Archive, city, region and the state. The Ministry of Education, Science and Technological Development has assigned the 2015 issue of *Zapisi* the category M53 – National Scientific Journal.

Dear readers, the latest, sixth issue of the journal which is in front of you consists of twenty-seven (27) contributions, out of which fifteen (15) deal with archival administration and historiography, while the other twelve (12) are the reviews of conferences, exhibitions, latest publications and the examples of work of archives and other institutions from our country and abroad.

In addition to the introductory note, the sixth issue of *Zapisi* consists of five thematic units. The first unit, "Archival Administration," brings forth four (4) original papers on archival theory and practice. We recommend the paper on the practical problems of the protection of the archival ma-

terials of medical provenance, as well as the article on an archive's specific qualities of cultural and educational work and hosting exhibitions.

The second unit, "Historiography," features eleven (11) original perspectives on the topics from this field of scientific study, and the unit is centred around military history. The following papers focus on the history of Serbian Air Force: "The Creation of the Air Force of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Establishment of a War Doctrine," "The Role of the Air Force of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Crushing the Albanian Rebellion and Fighting at the Albanian Border Front in 1920" and "The First Fighter Aircraft Brigade." The paper "Military Conflict and Military Technology in Greece (1864-1949)" presents some of the results of the author's research which was part of the multidisciplinary project on the defence industry of Greece. The paper "De Havilland Fox Moth Passenger Aircraft" deals with the development, manufacture and use of the Yugoslav Fox Moth aircraft, its introduction to the "Aeropt" fleet and its general and technical characteristics. The paper "On the Participation of the Montenegrin in the Serbian Revolution in 1848-49" analyzes the complicated political relations between certain countries and their representatives in the state of European revolutionary turmoil in 1848-49. The paper "The Research of the Unexpected – the List of the Convicts During the Occupation in Požarevac Penitentiary Institution between 1941 and 1944" deserves the attention of both the researchers of the Penitentiary in Požarevac and scientists studying the period of the occupation of Yugoslavia during the Second World War. We specially recommend the paper "The Development of Parliamentary Immunity of Irresponsibility Throughout the History of Serbian Constitutionality," which presents the origins of this important constitution-making institution whose regulation has profound consequences for the political life of every country. The history of this institution in Serbia has been laid out in a correct chronological order, with pinpointing the key moments in its development; the importance of parliamentary

immunity of irresponsibility in general has been pointed out, as well as its development and its role in the history of Serbian constitutionality.

In addition to the aforementioned papers on historiography, the second unit also brings forth two bibliographies of works and authors – the first one is about “The Newsletter of the Library Center of the Autonomous Province of Vojvodina – *Knjižničar*,” a quarterly published between 1952 and 1958 which dealt with the issues of librarianship; the second bibliography is that of the journal “*Zapisi* – the Annual Publication of the Historical Archive of Požarevac (2012-2016)” and it marks the five years since its foundation.

All the papers from this thematic unit have met the methodological, heuristic and hermeneutic requirements of the historical science, are based on relevant literature and archival materials (both published and non-published), and most of them are of similar length, which makes this unit coherent and innovative, according to the review by Ivana Krstić Mistrizelović, PhD, associate professor at the Academy of Criminalistic and Police Studies in Belgrade.

In the third thematic unit, “From Archival work,” we present four (4) articles which show the projects carried out by the Historical Archive of Požarevac, marking 150 years of existence and work of the Penitentiary in Požarevac, the International Archives Day and five years of existence of the School of Archival Administration, organized by the Historical Archive of Požarevac.

In accordance with the principle of promoting the profession and science, this issue of the journal also brings forth three (3) reviews of the international conferences held in Israel (2014), the Russian Federation and Slovenia (during 2017) in the unit “International Archival and Cultural Cooperation,” and five (5) reviews of the latest literature on archival administration, history and culture in “Reviews and Discussions.”

The final pages of the journal include the photographs of the authors of the articles and the instructions for future contributors written in Cyrillic and Latin scripts and in English.

We have come to the conclusion that, for the six years of its publication, our journal has had good reception from

professional and wider public, which brings great pleasure to its editorial staff and motivates us for further work. All the issues of the journal published so far are present in many libraries, archives, museums, institutes and faculties, both in the country and abroad.

All the issues published so far are also available online, on the website of the Historical Archive of Požarevac (www.arhivpozarevac.org.rs/izdavacka_delatnost/casopis_Zapisi), which has made them available to the Internet users around the world.

The editorial board of the journal is calling on the potential co-authors. The email addresses to which the authors can send their contributions for the seventh issue of the journal are: info@arhivpozarevac.org.rs and slobodankacvetkovic@arhivpozarevac.org.rs. The contributions should be sent before 1st June 2018. Prior to sending us the contributions, we would greatly appreciate it if the authors of the articles could consult the website of the Historical Archive of Požarevac at www.arhivpozarevac.org.rs, where they can find the guidelines for writing and the electronic versions of the previous issues of the journal.

The editorial board is grateful to everyone who has contributed to the preparation of the sixth issue with their assiduity, advice and comments. We owe special thanks to the authors for finding time to write professional papers, scientific articles, reviews and essays, and for the trust they put in us. Had it not been for their contribution, the journal would not be in front of its readers today.

We are also grateful to the City of Požarevac that has recognized the essence of our wish and has been financially helping the publishing of the annual journal of the Historical Archive of Požarevac and its regular publication, ever since its foundation until today.

Finally, we hope that we will justify the trust of the contributors to this issue of the journal and that they will continue the cooperation with our journal in the future. We certainly wish to gain new contributors as well, in order to make the future issues of *Zapisi* even more diverse and interesting.

In Požarevac, on 24th October 2017

архивистика
archival
arhivistika

archival
архивистика
archivistika

ПРОБЛЕМАТИКА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ МЕДИЦИНСКЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ КОД СТВАРАЛАЦА У БРАНИЧЕВСКОМ ОКРУГУ

Апстракт: Значај архивске грађе медицинске провенијенције се вишеструко огледа. Превасходно се ради о оперативној и документацији од текућег значаја, која често има и доказни карактер у истражним или судским поступцима. Историјски, или шири истраживачки значај, произилази из садржине ове документације, која пружа опсежне податке за изучавање социомедицинских појава, епидемијских или других дешавања, као и друга сродна тематска истраживања којима се бави историја медицине. Из тог разлога се посебна пажња у архивској делатности посвећује заштити ове врсте регистратурског материјала још у поступку његовог настајања, као извора архивске грађе.

У раду се обрађује стање заштите архивске грађе и регистратурског материјала медицинских регистратура на територији Браничевског округа, у надлежности Историјског архива Пожаревац као установе заштите. У складу са нормативним оквиром, приказано је актуелно стање заштите архивске грађе и регистратурског материјала медицинског порекла, те искуства и напори Историјског архива Пожаревац да, посредством надлежне службе, унапреди и постигне боље резултате у збрињавању и вредновању архивалија насталих радом здравствених регистратура на подручју своје надлежности.

Кључне речи: здравствена установа, медицинска документација, архивска грађа, регистратурски материјал, архив, досије регистратуре, заштита архивске грађе ван архива

Претходне напомене

Здравствена делатност се сврстава у ред јавних служби од општег интереса, која је уређена посебним прописима. Нормативни оквир оснивања, делатности и рада здравствених установа, као и устројства евиденци-

ја и документације која настаје радом ових стваралаца, представља скуп ресорних законских и подзаконских прописа из области здравствене заштите грађана на територији државе Србије. Као релевантне, издвајамо *Закон о здравственој заштити* (Сл. гласник РС бр. 107/05, 72/09 - др. закон, 88/10, 99/10, 57/11,119/12, 45/13 - др. закон, 93/14, 96/15, 106/15), *Закон о заштити лица са менталним сметњама* (Сл.гл. 45/13), *Уредбу о Плану мреже здравствених установа* (Сл.гл.РС, бр. 42/2006, 119/2007,84/2008, 71/2009, 85/2009, 24/2010), са изменама *Уредбе* објављеним у Службеном гласнику РС, број 37/2012. (Сл.гл. РС, бр.37/12).² За потребе анализе проблема заштите архивске грађе и регистратурског материјала здравствених установа од превасходног је значаја *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства* (Службени гласник РС, број 123/2014),³ заједно са *Правилником о медицинској документацији, евиденцијама и извештајим о кадровима, опреми, просторијама и лековима у здравственим установама* (Сл.гл. РС, 29/2000).⁴

2 Прописи објављени у Службеном гласнику Републике Србије, 2005-2003.

3 *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства* је ступио на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије”, број 123/2014, а примењује се од 1. јануара 2016. године (чл. 61. Закона). Даном почетка примене овог закона престао је да важи Закон о евиденцијама у области здравства (Службени лист СРЈ, бр. 12/98 и 37/02 и Службени гласник РС, број 101/05 – др.закон) и Закон о евиденцијама у области здравствене заштите (Службени гласник СРС, бр. 14/81, 24/85, 26/85, 6/89 и Службени гласник РС, бр. 44/91, 17/92, 53/93, 67/93, 48/94 и 101/05 – др. закон).

4 Ресорни министар је законом овлашћен да донесе прописе за спровођење закона, у року од 12 месеци од дана његовог ступања на снагу. До доношења ових прописа примењују се прописи који су важили до дана ступања на снагу овог закона, а који нису у супротности са одредбама овог закона. Здравствена установа, приватна пракса и друга правна лица ускладиће своје правне акте, организацију и рад са одредбама овог закона у року од 18 месеци од дана ступања на снагу овог закона, а најкасније до 1.

1 Јасмина Живковић, дипломирани правник – мастер историчар, виши архивист.

Заштита архивске грађе и регистратурског материјала насталог радом медицинских регистратура, са аспекта архивске делатности, спроводи се у складу са *Законом о културним добрима*⁵, *Решењем о утврђивању територије архива*,⁶ *Правилником о начину вођења евиденција рејистратурског материјала који ужива претходну заштиту*.⁷ Такође, приликом остваривања заштитне, надзорне и стручне функције над стањем архивске грађе и регистратурског материјала медицинске (и других) провенијенција, архив примењује одредбе стручних упутстава, препорука, начела. Тако су данас у практичном раду још увек примењиви: *Упутство о разграничењу надлежности између архивских установа над архивском грађом и рејистратурским материјалом* (1968),⁸ *Упутство о евиденцирању рејистратура, архивске грађе и рејистратурског материјала* (1968),⁹ *Упутство о начину вођења и коришћења архивске књиге* (1981),¹⁰ *Упутство о посљедици одабирања архивске грађе, излучивању безредног рејистратурског материјала и о начину примопредаје архивске грађе* (1981),¹¹ *Препорука критеријума за израду листа приоритетних рејистратура*,¹² *Упутство о стручном раду у архивима* (1997).¹³ На примеру медицинских регистратура, делокруг рада Историјског архива Пожаревац одвија се у области заштите архивске грађе ове провенијенције на терену, код стваралаца, и заштите архивске грађе у архиву.¹⁴

јануара 2020. године. Видети: *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства* (Службени гласник РС, број 123/2014)

5 Службени гласник РС, бр. 71/94.

6 Службени гласник РС, бр. 7/96.

7 Службени гласник РС, бр. 7/96. Практична потреба за евиденцирањем архивске грађе и регистратурског материјала и стваралаца свих делатности, па и медицинске, преточена је законским прописом, још средином шездесетих година, у изричиту обавезу архивских установа да воде евиденције регистратурског материјала и архивске грађе која се налази ван архива. Због тога је Архивско веће, при Архиву Србије, 1968. године донело *Упутство о евиденцирању рејистратура, архивске грађе и рејистратурског материјала*. *Архивски преглед*, бр.1.1969. Видети: Јасмина Живковић, *Заштитна архивске грађе ван архива у Браничевском округу*, Пожаревац, 2013, 127-129.

8 *Архивски преглед*, 1969, бр.1

9 *Архивски преглед*, 1969, бр.1

10 Сл.гл.СРС, бр. 47/81

11 Сл.гл.СРС, бр. 47/8

12 *Архивски преглед*, 1970, бр.1-2.

13 Интерно стручно упутство, Архив Србије, 1997.

14 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе и

Надлежност Историјског архива Пожаревац

На основу *Закона о културним добрима* (1994), медицинска и друга документација настала радом здравствених установа у процесу одвијања њихове основне делатности и општег пословања као правног субјекта, може представљати добро које ужива претходну заштиту – регистратурски материјал и архивску грађу, као део регистратурског материјала, који има посебан значаја за науку и културу, односно признаје му се својство културног добра.¹⁵

У складу са одредбама *Закона о здравственој заштити* (2014), здравствена установа се може основати као дом здравља, апотека, болница (општа и специјална), завод, завод за јавно здравље, клиника, институт, клиничко-болнички центар и клинички центар.¹⁶ Према *Уредби о Плану мреже здравствених установа* (2010)¹⁷ на подручју Браничевског управног округа се налазе следеће здравствене установе, на примарном, секундарном нивоу и здравствена установа на више нивоа:¹⁸

1. Дом здравља Пожаревац са огранком у Костолцу
2. Дом здравља Петровац на Млави
3. Дом здравља Велико Градиште
4. Дом здравља Кучево
5. Дом здравља Голубац
6. Дом здравља Жагубица
7. Дом здравља Жабари
8. Дом здравља Мало Црниће
9. Општа болница Пожаревац
10. Општа болница Петровац на Млави
11. Апотека Пожаревац (за општине Пожаревац, Велико Градиште, Голубац, Кучево, Мало Црниће, Петровац, Жагубица и Жабари)
12. Завод за јавно здравље Пожаревац
13. Дом за децу и лица ометена у развоју „Др Никола Шуменковић“ Стамница

регистратурског материјала ван архива, Досијеа регистратура медицинске делатности, Регистар активних регистратура

15 *Закон о културним добрима*, Сл. гл. РС, бр. 71/94.

16 *Закон о здравственој заштити*, Службени гласник РС, бр. 107/05, 72/09 - др. закон, 88/10, 99/10, 57/11,119/12, 45/13 - др. закон, 93/14, 96/15, 106/15

17 Службени гласник РС, бр. 42/2006, 119/2007, 84/2008, 71/2009, 85/2009, 24/2010.

18 ИАП, подаци преузети из службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Регистар активних регистратура, Досијеа регистратура.

14. Установа за одрасле и старије „Гвозден Јованчићевић“ Велики Поповац

У складу са тачком 22) *Решења о утврђивању територије архива* (1996), стварну и месну надлежност Историјског архива Пожаревац представљају наведене здравствене установе, чије је седиште на територији Браничевског управног округа, без обзира да ли их је основала Република Србија или локална самоуправа (град Пожаревац или општине у Браничевском управном округу). Надлежност над регистратурама секундарне (домови здравља и апотека) или стационарне медицинске заштите (Општа болница Пожаревац и Општа болница Петровац на Млави), као и Заводом за јавно здравље Пожаревац, или наведеним здравственим установама специјалног карактера, које је основала Република Србија, припада Историјском архиву Пожаревац на основу тачке 1. *Упутства о разграничењу надлежности између архивских установа над архивском грађом и регистрацијским материјалом*, из 1968. године.¹⁹

У предметном *Упутству*, које није стављено ван снаге, сходно чему се још увек примењује у архивској пракси, наводи се да „Архив Србије може поверити службу заштите архивске грађе и регистрацијског материјала установа и организације републичког карактера које се налазе на територији Србије, изузев Београда, општинским архивима...на чијем подручју се налази седиште тих установа односно организација“.²⁰ Такође, према одредбама истог *Упутства*, поред општеприхваћеног правила територијалне и стварне надлежности једног архива према седишту правног лица, као ствараоца, за признавање надлежности у заштити архивске грађе, од значаја је „самостално пословање“ у смислу поседовања сопственог финансијског рачуна, сопствених органа управљања, као и самосталног канцеларијског (регистрацијског) пословања,²¹ што је све у конкретном слу-

чају примењиво у случају медицинских регистратура у Браничевском округу.

У пракси Историјског архива Пожаревац, сумирана су и истакнута основна питања од значаја за оптималну заштиту архивске грађе и регистрацијског материјала здравствених установа. Она подразумевају устројство прописаног канцеларијског и архивског пословања путем *Правилника о канцеларијском и архивском пословању*. Један број здравствених регистратура (7) у Браничевском округу је нормативно уредио ову област свог пословања и рада. Приликом израде Правилника, стручна препорука Архива односи се на то да ове установе, као део јавних служби, методологију канцеларијског пословања темеље на одредбама *Упутства о канцеларијском пословању органа државне управе* из 1993. године.²² Други део, за ствараоца обавезне, интерне архивске нормативе представља *Правилник о листама/Листа категорија регистрацијског материјала са роковима чувања*, којом се дефинишу врсте регистрацијског материјала који настаје радом здравствених установа, а потом, што је још значајније, врши вредновање регистрацијског материјала и одабирања архивске грађе.

Валоризација медицинске документације – листа категорија регистрацијског материјала са роковима чувања

Једно од најзначајнијих питања у архивистици,²³ које стоји у непосредној вези са утврђивањем листи категорија регистрацијског материјала са роковима чувања, јесте валоризација (вредновање) регистрацијског материјала насталог радом здравствених регистратура.²⁴ Тачније, по-

региструје код државних органа (АПР или Републички завод за статистику). Утолико су други наведени параметри, према *Упутству*, значајнији и примењивији.

19 Објављено у „Архивском прегледу“, бр. 1. за 1969. годину.

20 *Упутство о разграничењу надлежности између архивских установа над архивском грађом и регистрацијским материјалом*, донето на основу чл. 53. Закона о архивској грађи и архивској служби (Сл.гл. СРС, бр. 12/67), на седници Архивског већа при Архиву Србије одржаној 27.12.1968. године, објављено у „Архивском прегледу“, бр. 1, 1969, Београд, 76-78.

21 Тачка *Упутства* из 1968. године која подржава принцип територијалне надлежности за јединице правних лица, углавном привредне делатности, „регистрованих код привредног суда“, у актуелном тренутку није од меродавног утицаја, с обзиром на то да се највећи број правних лица, стваралаца архивске грађе,

22 *Службени гласник РС*, бр. 10/1993. и 14/1993. Као негативан пример истичемо област привредне делатности, у којој законски или уредбени прописи нису уредили јединствену методологију канцеларијског пословања, што је у пракси довело до различитог поступања са документарним материјалом, непостојања регистрацијског сређених архива у привредним субјектима, а што је све, уз ефекте друштвене, политичке и економске транзиције, довело до трајних оштећења или заувек изгубљених значајних архивских сведочанстава о привредној ситуацији и развоју не само Браничевског округа, већ и шире.

23 Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 61. Schellenberg, T.R. *Modern archives, Principles and techniques*, Chicago, 1957, 25.

24 Валоризација архивске грађе значи вредновање докумената у регистрацијском материјалу, који имају трајну вредност и који су

ставља се питање да ли медицинске регистратуре уопште својим радом стварају архивску грађу као културно добро и вредност од трајног карактера, или њиховим радом настаје само оперативни, регистратурски материјал. Приликом утврђивања регистратура које стварају архивску грађу, међу релевантним критеријумима се издвајају место и улога регистратуре у социјалном хијерархији, садржај, време и место настанка грађе, потпуност или понављање података који се налазе у документацији, затим врста регистратурског материјала који настаје њиховим радом,²⁵ али и обим, сачуваност и физичко стање грађе, оригиналност или „административна обликованост“ документације, масовност, уметничка вредност или друге особености документа.²⁶

Значај медицинске документације се, међутим, не може оспорити. Она је садржалац информација о здрављу пацијената и пруженој здравственој заштити, због чега представља примарни извор за проучавање здравља становништва и здравственог стања једног народа у целини, организације здравствене службе. Поред значаја ове документације у смислу средстава, устројства, функционисана здравствене службе и исказивања резултата рада здравствених радника, медицинска документација је са државно-правног аспекта, врло важна јер има снагу јавне исправе, на основу које корисници медицинске заштите могу остварити одређена права из радног или здравственог законодавства. Иста такође има доказну снагу у

од посебног значаја за науку, културу, историју, у овом случају медицинску науку и истраживања, у ком случају добија статус културног добра и треба трајно да се чува. Видети: Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд, 2006, 60-61.

- 25 Тодор Талески, *Утврђивање регистратура које стварају архивску грађу и одабирање архивске грађе из регистратурској материјала у Македонији*, у *Архивист*, XIX, 1/69, Београд, 1969, 65-73. Категоризација регистратура и вредновање архивске грађе су од самог почетка озбиљне архивистике на просторима некадашњој Југославији била два нераскидиво повезана стручна задатка. Проналажењем најоптималнијег начина у вредновању регистратура које стварају архивску грађу као културно добро бавили су се архивски посленици широм тадашње савезне државе. Ова питања и данас изнова заокупљују архивске стручњаке у Србији, али и у другим државама наследницама СФРЈ, пре свега због чињенице да су се догодиле значајне друштвено-политике, економске и социјалне промене, које су ставиле на маргине културне баштине поједине ствараоце архивске грађе, док су други престали да постоје, реорганизовани или реструктурирани или основана нова правна лица која заузимају значајан положај у држави и друштву, на основу чега се и њихова документација може у једном тренутку вредновати као архивска грађа.

- 26 Радмила Мирчић, *Одабирање и излучивање*, у „Приручник из архивистике“, Загреб, 1977, 64-65.

одређеним судским поступцима,²⁷ које јој је својство, у једном сегменту, признато и најновијим законским прописом о здравственој документацији и евиденцијама из здравствене заштите. Не мањи је значај ове врсте архивског материјала за шира истраживања медицинске науке, израду стручних и научних радова из области здравства.²⁸

Значај валоризације медицинске документације су благовремено уочили архивисти у некадашњој југословенској држави, те је документација ове провенијенције била предмет анализе кроз прве оријентационе листе категорија које је савезна архивска служба формирала средином 20. века. Тако су, у оквиру једне од првих таквих „струковних“ листа, биле дефинисане категорије материјала за три велике групе делатности: привреду, друштвене службе и делатност правосудних органа.²⁹ У оквиру „области друштвених служби“, посебно је био предвиђен одељак о медицинској документацији, који је обухватао врсте материјала из основне – здравствене делатности, без обзира да ли се ради о примарној, секундарној или терцијарној здравственој заштити. Увидом у првобитну оријентациону листу категорија, уочавамо постојање неких основних категорија материјала које су и данас актуелне у здравственој делатности (протоколи болесника, историје болести, књиге евиденције помоћног карактера, картони болесника, извештаје о раду апотеке, годишње извештаје о организационој структури, кадровима и опремљености здравствене установе и слично). Такође је уочљиво да је за историје болести, болесничка досијеа, са свим прилозима, предвиђен рок чувања „трајно“, без обзира на врсту болести, њен социопатолошки или медицински значај, односно тежину лечења.³⁰

О значају проблема медицинске документације говори и потоње ангажовање архивских стручњака, који су иницирали заједнички рад на осавременявању оријентационих листи категорија за ову врсту документације.³¹ Детаљнија

27 Милић Петровић, *Медицинска документација*, у „Архивски реглед“, 1-2, Београд, 1988, 25.

28 *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства*, Службени гласник РС, бр. 123/2014.

29 Радован Турковић, *Одабирање архивске грађе и излучивање безвредној регистратурској материјала у регистратурама*, у: „Архивист“ XXV, 1-2, 1975, 131-144.

30 Радован Турковић, *нав. рад*, у: „Архивист“ XXV, 1-2, 1975, 131-144.

31 У организацији Савеза друштава архивских радника Србије је током 1988. Године било одржано архивистичко саветовање на коме су први пут била изнета искуства и проблематика заштите

категоризација медицинске документације је урађена 1995. године, а публикација са оријентационом листом категорија тада објављена, до скоро је била основ за израду појединачних листи категорија код здравствених установа.³² Медицинска документација је категорисана као она која представља резултат непосредног контакта између здравственог лица и лица које остварује здравствену заштиту, те служи за примарно регистровање о појединцу или лицима. Обавеза њеног вођења спадала је у делокруг рада здравствених установа, а представљала је извор најзначајнијих података о здравственом стању лица коме је пружена здравствена заштита. Здравствени картон, историја болести, протоколи и друге књиге евиденције, сматране су основном медицинском документацијом. Рокови чувања те документације, иако се радило о примарним изворима информација, били су утврђени у складу са мишљењем здравствених радника. Они су сматрали да здравствени картон, примера ради, нема трајну вредност, а са практичних разлога, довољно је исти чувати 10 година од последње посете лекару, јер „подаци из здравствених картона који се налазе у картотекама дуже од 10 година у односу на последњу посету лекара, се не користе за проучавање здравственог стања становништва“.³³ Књиге евиденције (протоколи и помоћне евиденције) у домовима здравља потпадали су под рокове чувања од 1 до 10 година.³⁴

Нешто је другачији став преовладао у погледу медицинске документације стационарних установа. Основне књиге евиденције (матични лист, протокол оперисаних лица, протокол умрлих и књига евиденције о порођајима) оправдано су сматране архивском грађом, те су имале рок чувања трајно. Историје болести (болесничких досијеја), као значајна врста медицинске документације из рада болничких установа, није виђена само као „писани доку-

мент који садржи податке личне и породичне анамнезе, дијагностичких и терапеутских поступака и њихових жељених или нежељених ефеката, о току болести и резултатима лечења“, већ се сматрала документом који може пружити „значајне информације неопходне за стручну и научну обраду појединих обољења, праћење и изучавање ефеката примљених лекова и примењених метода лечења, епидемиолошка истраживања, генерисање различитих врста извештаја, евалуацију здравственог стања становништва, израду националне стратегије здравствене заштите и слично“.³⁵

Из тог разлога, разумљиво би било размотрити могућност трајног чувања ове документације. Међутим, „став здравствене струке“ је био јединствен: у постојећим историјама болести треба извршити селекцију докумената за трајно чување. Тачније, немају сви прилози који чине саставни део историје болести, исти значај за евентуална научна, социолошка, статистичка или медицинска истраживања. Стога се сматрало да за трајно чување у оквиру историја болести треба издвојити отпусне листе и документа специфична за одређена обољења (температурно-терапијско-дијететска листа, значајни лабораторијски налази, лист анестезије, оперативни лист...). Само поједине историје болести, као целина, у стационарним установама су биле предвиђене за трајно чување: историје болести специфичних случајева, пацијената лечених од болести непознате етиологије, тешких инфекција или од последица ратних дејстава, историје болести значајне за научно истраживачки рад, историје болести изабране методом узорковања и историје болести познатих личности. Све остале историје болести имале су ограничени временски рок чувања, у распону од 5 до 50 година, што значи да се нису сматрале архивском грађом, већ регистратурским материјалом.³⁶

Дилему је у актуелном тренутку решио (или отворио!), најновији *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства*.³⁷ У погледу докумен-

здравствене документације. Извор: Весна Петровић, *Републико саветовање*, у „Архивски преглед“, 1-2, Београд, 1988, 9-10.

32 Милић Ф. Петровић, С.Станојевић, Љубинка Марчетић, *Заштитишта и валоризација медицинске документације*, Београд, 1995, 49-52.

33 Милић Ф. Петровић, С.Станојевић, Љубинка Марчетић, *Заштитишта и валоризација медицинске документације*, Београд, 1995, 50.

34 Примера ради, у регистратурама медицинске делатности са територијалне надлежности Историјског архива Београда, здравствени картони опште медицине као и картоли лекарских уверења за висину и оружје, су се чували трајно, док су се сви други картони, међу њима и стоматолошки, чували 10 година. Извор: Бисерка Грубор, Гордана Шаљић, *Искусства Историјског архива Београда на евидентирању медицинске документације у домовима здравља*, у: „Архивски преглед“, 1-2- Београд, 1988, 53-55.

35 Милић Ф. Петровић, С.Станојевић, Љубинка Марчетић, *Заштитишта и валоризација медицинске документације*, Београд, 1995, 49-52.

36 Милић Ф. Петровић, С. Станојевић, Љубинка Марчетић, *иаг. дело*, 73-80.

37 *Службени гласник РС*, бр. 123/2014. Поред здравствених установа, одредбе овог закона се примењују и на друге ствараоце архивске грађе и регистратурског материјала, сродне здравственој делатности: друге облике здравствене службе, установе социјалне

тације основне делатности Закон предвиђа здравствену документацију и евиденције, као „изворни и репродуковани документ, примљен у рад или створен у раду здравствене установе, приватне праксе и других правних лица“, који се може водити у класичном, писменом или електронском облику, као ширу дефиницију, у оквиру које се налазе медицинска документација и основна документација о здравственој установи. Као посебне групе закон дефинише здравствену документацију и евиденције за праћење фактора ризика из животне средине и здравствену документацију и евиденције о кадровима, опреми, простору, лековима и медицинским средствима и информационо-комуникационим технологијама.

Медицинска документација и евиденције о пружању здравствених услуга и здравственом стању пацијента и становништва представља посебну групу у оквиру здравствене документације. Према Закону, реч је конкретнијем појму, документацији која „садржи запажене, мерљиве и поновљиве налазе приликом прегледа пацијента, подржава дијагностику, посете пацијента здравственој установи, поткрепљује превентивне прегледе, скрининг, поступке лечења и прецизно их документује“. Истовремено представља „групу средстава“ односно извор релевантних информација за прикупљање података о догађајима и активностима у систему здравствене заштите.

У оквиру медицинске документације, издваја се ужи појам „основне медицинске документације“, као запис у писменом или електронском облику, сачињен у поступку спровођења здравствене заштите, а којим се „поткрепљују одређене тврдње“. ³⁸ Подаци из медицинске документације пацијента поредстављају нарочито осетљиве податке о личности. Суштинску новину, која је, према нашем мишљењу, одредила и рок чувања основне медицинске до-

заштите, установе за извршење кривичних санкција, факултете здравствене струке који обављају одређене послове здравствене делатности, као и друга правна лица за која је посебним законом предвиђено да обављају и одређене послове из здравствене делатности, организације здравственог осигурања, као и друга правна лица која обављају послове здравственог осигурања, на здравствене раднике и здравствене сараднике и друга лица којима су ти подаци доступни и потребни ради остваривања законом утврђених надлежности.

38 *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства, Сл. Гласник РС, бр. 123/2014. Закон је предвидео и електронски документ, електронски медицински досије, појам евиденције, здравствено статистичко истраживање, информациони систем, податак, помоћно средство за вођење евиденције, податак о личности, индивидуални и збирни извештај, ретискар.*

кументације, представља њена законска квалификација као „судско-медицинског документа“ што захтева да буде тачна, потпуна и прецизна, али и да се чува на прописани начин, сређује и обрађује у складу са прописима о заштити архивске грађе и регистратурског материјала.

Здравствене установе као ствараоци архивске грађе и регистратурског материјала су дужни да чувају медицинску документацију и евиденције у писменом, електронском или другом облику, у зависности од врсте здравствене документације, водећи рачуна о томе да се очува њихова употребна вредност. Елементи утврђене методологије чувања медицинске документација према Закону, апострофирају обавезу здравствених регистратура у погледу рокова чувања појединих категорија материјала сходно одредбама Закона, као и прописима којима се уређује архивска грађа. ³⁹

Медицинске регистратуре на територијалној надлежности Историјског архива Пожаревац поседују Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања израђене по методологији оријентационе листе за здравствену документацију која је била у примени до доношења новог закона о здравственим евиденцијама. Значајније разлике које су се са новим прописима појавиле, односе се углавном на поједине новоустановљене евиденције, као и на рокове чувања основне медицинске документације. Поједине категорије регистратурског материјала, као што су историје болести или здравствени картони и протоколи, као део основне медицинске документације, по актуелним и обавезујућим прописом здравствене струке треба да се чувају трајно односно знатно дуже него што је то постојећим листама предвиђено. Приликом утврђивања рокова чувања ове документације, надлежно министарство здравља није консултовало архивску струку, што је по нашем мишљењу озбиљан недостатак, јер су архиви у складу са својом функцијом, одговорни за заштиту архивске грађе медицинске провенијенције. ⁴⁰

Архивска делатност валоризује архивску грађу и реги-

39 *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства, Сл. Гласник РС, бр. 123/2014.*

40 Са гледишта оперативног значаја медицинске документације, овакав став законодавца је разумљив. У пракси Историјског архива Пожаревац је забележен случај када су у кривичном поступку као релевантни докази коришћени рендгенски снимци који су се налазили у историји болести за одељење ортопедије. Видети: службене евиденције Одељења заштите архивске грађе у архиву, евиденције решених захтева странака.

стратурски материјал не само са аспекта њихове оперативне, већ и у оквиру потреба и значаја истих за историју, науку, културу. Стога је архивистичкој теорији и пракси ближи начин на који је у касним деведесетим годинама 20. века разматрано и решено питање вредновања медицинске документације. То би и у данашњем тренутку значило неопходну сарадњу медицинских установа и надлежних архива, најпре на највишем, државном нивоу, како би се сачинила оптимална оријентациона листа која би била методолошки основ за израду појединачних листа категорија за сваку здравствену регистратуру. Потреба за иновирањем Листе, из разлога настанка нових категорија регистратурског материјала, уколико их и којој количини има, промене рокова чувања истог, увођења процедура и стандардизације у раду здравствених установа, довела је до тога да се размишља о изради нове оријентационе листе, односно допуна и измена постојеће. Израдом оријентационих листа за поједине области постиже се јединствен приступ у вредновању докумената исте повенијенције, сагледавању врсти аката из једне области које остаје за трајно чување, излучивању и олакшаном доношењу појединачних листа.⁴¹

Нова оријентациона, а потом и појединачне листе категорија, треба да садрже све категорије регистратурског материјала предвиђене актуелним законом о медицинској документацији и евиденцијама, али никако не бисмо смели занемарити већ утврђене категорије материјала у листама. Наиме, медицинске регистратуре не утврђују категорије регистратурског материјала за тренутно актуелну ситуацију, већ и за сав регистратурски материјал који је настао радом регистратуре од њеног настанка, као и на онај за који се очекује да ће настати радом регистратуре у наредном вишегодишњем периоду. Ово је утолико више значајно је актуелни пропис о медицинским евиденцијама није утврдио рокове чувања за све предвиђене врсте документације. Стога је приликом израде оријентационе листе категорија медицинске документације за потребе регистратура са територијалне надлежности Архива у Пожаревцу, вршена упоредна анализа претходних прописа, листа категорија које су у примени код ових регистратура и стручна архивистичка литература.⁴² За

законом „необрађене“ категорије медицинске документације, рокови чувања се утврђују и у складу са ставовима здравствених установа, праксом, њиховим оперативним потребама, али и сходно значају датих категорија документације са аспекта изучавања медицинских феномена, појава, здравственог стања и културе становништва. Приликом стручне помоћи око израде листа, спољна служба Историјског архива Пожаревац, указује регистратурама на истакнуте чињенице.

Такође, у складу са технолошко-информационим развојем, неопходно је да будућа листа категорије утврди рокове чувања електронских докумената, јер здравстве наделатност увелико примењује јединствени информациони систем, те значајан део своје основне делатности „бележи“ у електронском облику. Архивирање и чување електронске архиве, уопште њен третман код стваралаца, све је већи изазов, те се намеће неопходност озбиљнијег приступа овом сегменту канцеларијског и архивског пословања код медицинских регистратура. И сам актуелни закон о здравственој документацији је анализирао проблематику информатичког система и инфомација, те дао и одређена решења. Примера ради, децидно је утврдио да се „подаци који се воде у електронском облику“ чувају трајно.⁴³

Прилози: Извод из оријентационе листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања, у делу који се односи на медицинску документацију, коју Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) припрема за употребе медицинских регистратура са територијалне надлежности Историјског архива Пожаревац (према одредбама новог Закона о здравственој документацији и евиденцијама)

41 Милић Петровић, *Стање и заштитна архивске грађе и регистратурског материјала ван архива у СР Србији без територија САП*, у „Архивски преглед“, 1986, бр. 1-2, 144.

42 Оријентациона листа категорија регистратурског материјала са

роковима чувања за потребе медицинских регистратура са територије историјског архива Пожаревац је тренутно у изради и биће, у виду стручне помоћи, истакнута на веб страници Архива, у оквиру одељка Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба).

43 *Закон о здравственој документацији и евиденцијама у области здравства*, Сл. Гласник РС, бр. 123/2014.

Ред.бр.	Клас. ознака	Садржај - врста предмета	Рок чувања
		МЕДИЦИНСКА ДОКУМЕНТАЦИЈА И ЕВИДЕНИЦЈЕ	
		Основна медицинска документација	
1.		Здравствени картон	10 година након смрти пацијента или 90 година након отварања, односно 40 година по престанку изложености азбесту, канцерогеним или мутагеним материјама, биолошким агенсима и хемијским средствима
2.		Стоматолошки картон	Трајно
3.		Картон обавезне имунизације	15 година након последњег уписа података
4.		Историја болничког лечења и збрињавања (историја болести)	10 година након смрти пацијента или 90 година након отварања, односно 40 година по престанку изложености азбесту, канцерогеним или мутагеним материјама, биолошким агенсима и хемијским средствима
5.		Матична књига лица смештених у стационарну здравствену установу	трајно
6.		Температурно-терапијско-дијететска листа;	10 година након смрти пацијента или 90 година након отварања, односно 40 година по престанку изложености азбесту, канцерогеним или мутагеним материјама, биолошким агенсима и хемијским средствима
7.		Лист анестезије	15 година након последњег уписа података
8.		Отпусна листа са епикризом	„
9.		Лист за новорођенче	„
		Протоколи:	15 година након последњег уписа података
10.		Протокол за пролазне пацијенте	„
11.		Протоколи за интервенције	„
12.		Протоколи у хитној медицинској помоћи	„
13.		Протоколи у специјалистичко-консултативним службама	„
14.		Протоколи у дијагностичким службама (лабораторија, рентген и сл.)	„
15.		Протоколи у стационарним здравственим установама приликом пријема пацијента на лечење	„
16.		Протокол за здравствену негу	„
17.		Протокол за анестезију	„
18.		Протокол за оперисане пацијенте	„
19.		Протокол за кућне посете здравствених радника	„
20.		Протокол при обављању здравствено-васпитног рада	„

21.		Протокол у случају прегледа лица ради издавања лекарских уверења	„
22.		Протокол при прикупљању крви, пријему и преради крви	„
23.		Протокол за рођене (порођај)	„
24.		Протокол за умрле	„
25.		Протокол за прекид трудноће	„
26.		Протокол за трансплантацију (органа, ткива, ћелија)	„
27.		Протокол за умрле	„
28.		Протокол за прекид трудноће	„
29.		Протокол за трансплантацију (органа, ткива, ћелија)	„
30.		Протокол при биомедицински потпомогнутој оплодњи – БМПО	„
31.		Протокол за регистровања нежељених реакција на лекове и медицинска средства	„
32.		Протокол за скрининг	„
33.		Протокол за клиничку патологију	„
34.		Протокол за обдукцију	„
35.		Протокол за биопсију-патохистолошки налаз	„
36.		Протоколи у другим областима здравствене заштите у којима се резултати медицинског рада не региструју у здравственом картону	„
		Књиге евиденције:	15 година након последњег уписа података
37.		Књига евиденције о лицима оболелим од заразних болести	„
38.		Књига евиденције о лицима оболелим од болести од већег јавно-здравственог значаја	„
39.		Књига евиденције о планирању породице	„
40.		Књига евиденције о деци са сметњама у развоју	„
41.		Књига евиденције о лицима која су претрпела повреду на раду	„
42.		Књига евиденције о лицима оболелима од професионалних болести	„
43.		Књига евиденције о лицима на пословима са повећаним ризиком;	„
44.		Књига евиденције о прикупљању и преради крви, броју давалаца крви и компонената крви, као и о броју давања крви	„
45.		Књига евиденције о примању и издавању психоактивне контролисане супстанце	„
46.		Књига евиденције о уживаоцима психоактивне контролисане супстанце	„

47.	Књига евиденције о потрошњи лекова и медицинских средстава	„
48.	Књига евиденције о контроли стерилизације	„
49.	Књига евиденције о нежељеним догађајима	
50.	Књига евиденције о болничким инфекцијама	„
51.	Књига евиденције о сумњи на злостављање и занемаривање деце	„
52.	Књига евиденције о сумњи на злостављање жена	„
53.	Књига евиденције о сумњи на злостављање и занемаривање старих	„
54.	Књига евиденције о примени мера физичког спутавања и изолације лица са менталним сметњама у психијатријској установи	„
55.	Књига евиденције о повредама лица која су лишена слободе у складу са законом	„
56.	Књига евиденције о редоследу коришћења здравствених услуга – листе чекања	„
57.	Књига евиденције о лицима оболелим од заразних болести	„
	Помоћна средства за вођење евиденције:	
58.	Регистар картотеке	трајно
59.	Дневна евиденција о посетама и раду	1 година
60.	Текућа евиденција о утврђеним обољењима и стањима	1 година
61.	Дневна евиденција о кретању пацијената у болници – стационару	1 година
62.	Евиденција заказивања прегледа дијагностичких процедура и других медицинских мера и поступака	1 година
	Основна евиденција о праћењу фактора ризика из животне средине:	15 година након последњег уписа података
63.	Евиденција о здравственој исправности воде за пиће	„
64.	Евиденција о здравственој исправности природне минералне, природне изворске и стоне воде у амбалажи	„
65.	Евиденција о здравственој исправности и безбедности хране	„
66.	Евиденција о исправности и безбедности предмета опште употребе	„
67.	Евиденција о здравственој исправности воде која се користи за рекреацију, било да је део водног тела површинске воде или се налази у отвореном или затвореном базену	„
68.	Евиденција о праћењу квалитета ваздуха	„
69.	Евиденција о праћењу квалитета земљишта	„
70.	Евиденција о квалитету отпадних вода и површинских вода (реципијената)	„

71.		Евиденција о медицинском отпаду	„
72.		Евиденција о (комуналној) буци у животној средини	„
73.		Евиденција о јонизујућем зрачењу, другим штетним материјама, појавама и узрочницима који угрожавају живот људи	„
		Основна документација о ресурсима у здравственој установи, приватној пракси и другом правном лицу	Трајно
74.		Картон здравствене установе, приватне праксе и другог правног лица	Трајно
75.		Картон запосленог са основним подацима (презиме и име, ЈМБГ, пол, старост, школска спрема, радно искуство)	Трајно
76.		Картон опреме	Трајно
77.		Картон грађевинског објекта	Трајно
78.		Картон простора	Трајно
79.		Картон лека и медицинског средства	?
80.		Картон информационо-комуникационих технологија	Трајно
		Индивидуални извештаји, пријаве, пријаве промене и одјаве	2 године
81.		о стационарним пацијентима, породиљама и пацијентима на рехабилитацији	„
82.		о лицима оболелим од малигнух тумора	„
83.		о лицима оболелим од шећерне болести	„
84.		о лицима оболелим од хроничне бубрежне инсуфицијенције (укључујући и податке о дијализи)	„
85.		о лицима оболелим од хроничних психозе	„
86.		о лицима оболелим од акутног коронарног синдрома	„
87.		о лицима оболелим од болести зависности	„
88.		о лицима оболелим од цереброваскуларних болести	„
89.		о лицима са инвалидитетом	„
90.		о лицима оболелим од ретких болести	„
91.		о повредама и трауматизму	„
92.		о лицима која су претрпела повреду на раду	„
93.		о лицима оболелима од професионалних болести	„
94.		о деци са сметњама у развоју	„
95.		о рођењима	„

96.		о листу за новорођенче	”
97.		о прекидима трудноће	”
98.		о умрлим особама	”
99.		о лицима оболелим од заразних болести	”
100.		о лицима умрлим од заразних болести	”
101.		о лицима оболелим од туберкулозе	”
102.		о лицима оболелим од ХИВ/АИДСа	”
103.		о лицима код којих је обављена трансплантација (органа, ткива, ћелија)	”
104.		о сумњи на занемаривање и злостављање деце	”
105.		о сумњи на злостављање жена	”
106.		о примени мера физичког спутавања и изолацији лица са менталним	”
107.		о сметњама у психијатријској установи	”
108.		о болничкој инфекцији	”
109.		о епидемији заразне болести	”
110.		о поствакциналним компликацијама	”
111.		о трошковима пружања здравствених услуга	”
112.		о здравственим радницима, здравственим сарадницима и осталим	”
113.		о запосленима (пријава, пријава промене, одјава)	”
114.		о опреми	”
115.		о информационо-комуникационим технологијама	”
116.		о биомедицински потпомогнутој оплодњи – БМПО	”
117.		о другим обољењима, односно стањима, ако се утврди да су од значаја за здравље становништва	”
118.		о лицима оболелим од туберкулозе	”
		Збирни извештаји	2 године
119.		о организационој структури, кадровима, медицинској опреми и другим	”
120.		о ресурсима здравствене установе;	”
121.		о раду здравствене установе за потребе планирања;	”
122.		о раду и утврђеним обољењима и стањима у примарној здравственој заштити по свим делатностима	”

123.		о раду и утврђеним обољењима и стањима у специјалистичко-консултативним службама	„
124.		о раду у службама за стационарно лечење	„
125.		о раду у дневним болницама	„
126.		о раду и утврђеним обољењима и стањима у стоматолошкој здравственој заштити	„
127.		о здравственој нези	„
128.		о систематским, контролним и скрининг прегледима	„
129.		о раду и резултатима рада службе за трансфузију крви	„
130.		о раду и резултатима рада лабораторија (биохемијске, микробиолошке)	„
131.		о раду организационих јединица за дијализу	„
132.		о здравствено-васпитном раду;	„
133.		о имунизацијама од заразних болести	„
134.		о раду, утврђеним обољењима и стањима у организационим јединицама хитне медицинске помоћи	„
135.		о раду апотека	„
136.		о професионалним болестима	„
137.		о повредама на раду	„
138.		о привременој спречености за радо	„
139.		о нежељеним реакцијама на лекове и медицинска средства	„
140.		о факторима ризика из животне средине (вода, ваздух, храна, предмети опште употребе, бука, јонизујуће зрачење, медицински отпад, земљиште)	„
		Регистар лица оболелих од болести од већег јавно-здравственог значаја	Трајно
141.		лица оболела од малигнух тумора;	„
142.		лица оболела од шећерне болести;	„
143.		лица оболела од хроничне бубрежне инсуфицијенције (укључијући и податке о дијализи)	„
144.		лица оболела од хроничне психозе	„
145.		лица оболела од акутног коронарног синдрома	„
146.		лица оболела од болести зависности	„
147.		лица оболела од цереброваскуларне болести	„

148.		лица са инвалидитетом	„
149.		лица оболела од ретких болести	„
150.		лица са повредама и трауматизмом	„
151.		лица која су претрпела повреду на раду	„
152.		лица која су оболела од професионалне болести	„
153.		децу са сметњом у развоју	„
154.		лица код којих је извршена трансплантација (органа, ткива, ћелија)	„
155.		лица оболела од туберкулозе	„
156.		лица оболела од ХИВ /АИДС	„
157.		лица у програму биомедицински потпомогнуте оплодне – БМПО	„
158.		лица оболела од друге болести ако се утврди да су од значаја за здравље	„
		Остала медицинска документација	
159.		Рецепт	3 године (?)
160.		Упут за специјалистичко-консултативни преглед	1 година
161.		Упут за лабораторијски и други дијагностички преглед	1 година
162.		Интерни упут (за ампулирану терапију, превијање, кућно лечење, поливалентну патронажну службу, саветовалишта)	1 година
163.		Упут за стационарно лечење	1 година
164.		Лабораторијски налаз	1 година
165.		Упут за лекарску комисију;	1 година
166.		Упут за прописивање медицинско-техничког помагала;	1 година
167.		Налаз и мишљење здравственог радника или здравственог сарадника односно лекарске комисије	1 година
168.		Лекарско уверење	? (пракса установе)
169.		Извештај о привременој спречености за рад и потврде	5 година
170.		Санитарна књижица	?
171.		Здравствена исправа	?

Искусва Историјског архива Пожаревац

Са установљавањем нове мреже здравствених установа у Србији, почев од 2010. године, *Здравствени центар Пожаревац* и *Здравствени центар Пејтровац*, на *Млави* су престали да постоје као правна лица. Уместо њих, по важећем Закону о здравственој заштити, образована је мрежа здравствених установа у Србији,⁴⁴ према којој су домови здравља и опште болнице самостална правна лица, што за архивску струку значи, посебни ствараоци архивске грађе и регистратурског материјала медицинске провенијенције.

То подразумева устројство нормативе канцеларијског и архивског пословања и утврђивање листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања за сваку здравствену установу која представља самостално правно лице у Браничевском управном округу. То даље значи, решавање питања смештаја за сваку здравствену установу, односно опредељивање простора за архиве, набавку прописаних полица, сређивање архивске грађе и регистратурског материјала, устројство Архивских књига за оне здравствене регистратуре у којима то није учињено, увођење у евиденције Одељења заштите ван архива свих новообразованих регистратура – здравствених установа.

Поступак око заштите и уређивања архивске грађе и регистратурског материјала насталог њиховим радом започеле су нове регистратуре *Дом здравља Пожаревац*, са огранком у Костолцу, *Дом здравља Пејтровац* на *Млави*, *Дом здравља у Великом Градишћу*, *Дом здравља у Голубицу*, *Малом Црнићу*, *Општа болница Пејтровац* на *Млави*. Поред Правилника о канцеларијском и архивском пословању, ове регистратуре су израдиле и Правилнике о листама категорија регистратурског материјала са роковима чувања, уз стручну помоћ Историјског архива Пожаревац.

Методологија израде листи категорије може бити двојака. У случају када листа Листа категорија регистратурског материјала „стоји“ као самостални нормативни акт у регистратури, мишљења смо да иста мора бити у форми Правилника о листама категорија регистратурског материјала са роковима чувања, из разлога што је правилник интерни норматив који у једном правном лицу, према правној теорији и пракси, има одређену

правну снагу. Како то питање Законом о културним добрима није децидирано уређено, већ је само прописана обавеза утврђивања „листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања“,⁴⁵ то је примењена аналогична у области доношења интерних аката код правних лица, те је у праксу Историјског архива Пожаревац, уведено да регистратуре из надлежности овог архива будуће доносе Правилник о листама категорија регистратурског материјала са роковима чувања. Примењив је и модел када је листа (листе) категорија саставни део Правилника о канцеларијском и архивском пословању, што је правно и архивистички посматрано исправно, јер листа као саставни део Правилника има исту обавезујућу снагу као Правилник чији је део.

Једно од питања заштите медицинске документације, у пракси Историјског архива Пожаревац, представља и разграничење архивских фондова. Наиме до 1989. године када су образовани здравствени центри, болнице и домови здравља су такође били посебне регистратуре, чијим радом је настајала архивска грађа која образује посебан архивски фонд. У периоду од 1989. до 2009. године, сва архивска грађа и регистратурски материјала настао радом здравствених установа у саставу здравствених центара, према тадашњој мрежи здравствених установа у Србији, представљали су један архивски фонд, као резултат рада регистратуре *Здравствени центар Пожаревац*, на пример. Од 2010. године, поново су домови здравља и опште болнице самосталне регистратуре, те се поставља питање разграничење архивских фондова и чувања архивске грађе некадашњег *Здравственог центра у Пожаревицу*. Према деобним актима између *Здравственог центра Пожаревац*, *Општа болница* и *Дома здравља у Пожаревицу*, правни следбеник по питању чувања архиве је *Општа болница у Пожаревицу*. То значи да Општа болница преузима на даље чување и архиву Здравственог центра и наставља даљу комуникацију са надлежним архивом по питању архивске грађе и регистратурског материјала *Здравственог центра Пожаревац*.

⁴⁴ Уредба о Плану мреже здравствених установа (Сл.гл.РС, бр. 42/2006...24/2010)

⁴⁵ Закон о културним добрима, Сл.гл. РС, бр. 71/94.

Архива Дома здравља у Пожаревцу

Свакодневним радом медицинских установа и здравствених радника настаје масовна медицинска документација, која садржи изузетно важне податке и чињенице о људима у посебних животним околностима обележеним болестима и бризи о здравственом стању појединца и колектива.⁴⁶ Велика количина документације која и даље оптира у регистратурама, наводи нас да поред озбиљног приступа проблему вредновања регистратуре, као стваралаца архивске грађе, у овом случају медицинске провенијенције, укажемо и на друге актуелне проблеме у превентивној заштити медицинске документације.⁴⁷ Стога, не мањи значај припада техничким условима смештаја и заштите: постојању одређених

депоа („архиве“), са адекватним просторним, микроклиматским условима, архивском специјализованом опремом. Проблем недостатка простора у оквиру објеката здравствених установа је перманентан и континуиран. По неписаном, и непрописном правилу, ове регистратуре своју архиву чувају у подрумским просторијама, по гаражама, где је иста изложена оштећењу или постепеном, али трајном уништавању.

У објектима некадашње регистратуре *Здравствени центар Пожаревац* одређен је простор за смештај архивске грађе и регистратурског материјала, у коме се налазио регистратурски материјал настао радом домова здравља и болнице у саставу Центра. Технички услови смештаја и чувања у овом простору нису у потпуности задовољавајући.⁴⁸ Простор је уређен, окречен, заштићен од влаге, колико је то било могуће, обезбеђени су основних микроклиматски услови, редовно се одржава хигијена истог, у знатном делу је опремљен металним полицама. Остаје, међутим, чињеница да се налази у подруму, где постоји латентна опасност од дејства подземних вода или канализације. Приликом обилних падавина током 2014. године је део архива *Опште болнице у Пејровцу*, као и *Дома здравља у Пожаревцу*, значајно оштећен и доведен у неупотребљиво стање, поред осталог, и због чињенице

⁴⁶ Милић Петровић, *Медицинска документација*, у „Архивски преглед“ бр.1-2, Београд, 1988, 25. Према нашем мишљењу, домови здравља, као здравствене установе примарне здравствене заштите, углавном у основној делатности стварају регистратурски материјал, имајући у виду значај те документације за истраживања у области медицине, али и у својству доказног материјала у евентуалним судским процесима.

⁴⁷ Основ за то и даље нам представља препорука коју је донело Архивско веће Србије 1981. године, према којој је утврђено да сваки архив на основу детаљне анализе треба да установи које институције групно и појединачно стварају архивску грађу друштвено-економског, научног, културног и историјског значаја за ужу и ширу друштвену заједницу, па их треба стално обилазити и вршити стручни надзор над грађом и преузимати у архиве, а исто тако установити оне установе које стварају само регистратурски материјал, те се оне не морају континуирано обилазити; објављено у „Архивском прегледу“ 1981. године.

⁴⁸ Бранка Радосављевић, Радмила Петровић, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе*, Београд, 2000, 126-132.

да је била смештена у подруму зграде регистратуре, који простор није био адекватно заштићен и обезбеђен од поплаве.⁴⁹

У овом простору се и данас налази архивска грађа и регистратурски материјал свих организационих делова некадашњег *Здравственог центра Пожаревац*, као и архивска грађе и регистратурски материјал *Дома здравља Пожаревац*.⁵⁰ У овој регистратури, регистратурски материјал се сређује, уводи се у Архивску књигу, вршено је излучивање безвредног регистратурског материјала.⁵¹ Међутим, у овој регистратури је евидентиран и неогдговарајући однос према архивској грађи и регистратурском материјалу. Наиме, вршено је излучивање и уништавање безвредног регистратурског материјала без претходног одобрења Историјског архива Пожаревац, чиме је помента регистратура учинила прекршај према одредбама Закона о културним добрима.⁵²

Уређење архиве у Заводу за јавно здравље Пожаревац

49 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досије регистратуре „Општа болница Петровац“; Досије регистратуре „Дом здравља Пожаревац“.

50 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досије регистратуре „Дом здравља Пожаревац“.

51 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива. Евиденција регистратура престалих са радом, Досије регистратуре „Здравствени центар Пожаревац“ (регистратура престала са радом)

52 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досије регистратуре „Дом здравља Пожаревац“. Историјски архив Пожаревац је сачинио ванредни стручни надзор, те је у току поступак у складу са правима и овлашћењима Архива.

Из депоа регистратуре Општа болница Петровац

Посебан проблем у превентивној заштити медицинске документације у надлежности Историјског архива Пожаревац представља медицинска документација настала радом *Опште болнице Пожаревац*. Ова, сада самостална регистратура, свој регистратурски материјал је до 31.12.2009. године чувала у оквиру *Здравственог центра Пожаревац*, заједно са документацијом других саставних делова Центра.⁵³ Такође, ова регистратура нема одређен простор за смештај и чување сопствене архиве, а значајна количина архивске грађе и регистратурског материјала (око 400,00 м/1, за периоду 1927-1993) овог ствараоца је током 1996-1998. године по основу посебног

53 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досије регистратуре „Општа болница Пожаревац“

уговора о заштити, примљена у депо Историјског архива Пожаревац, где се и данас чува.⁵⁴ Један део ове документације чини регистратурски материјал који по години настанка није доспео за преузимање у Архив, нити још увек има статус архивске грађе, а при томе оптерећује значајан смештајни простор депоа Архива. Преузимање је у наведеном времену било неопходно, јер је претила опасност да се значајна архива Опште болнице препусти постепеном пропадању, због немарног односа тадашње управе ове регистратуре. Данас су у току напори да ова регистратура определи примерен простор за смештај своје архивске грађе и регистратурског материјала, те да се регистратурски материјал који се чува у депоу Архива врати ствараоцу на даље чување до тренутка када према законским прописима не дође време за преузимање архивске грађе истог у Архив. Пракса пожаревачког архива данас је да не преузима регистратурски материјал, већ искључиво архивску грађу старију од 30 година, од тренутка преузимања, односно доследно се примењује чл 39. ст. 1. Закона о културним добрима. Истовремено, спољна служба улаже напоре да се обезбеде сви потребни и предвиђени услови за превентивну заштиту ове врсте документације, не само код *Опште болнице у Пожаревцу*, већ и у Петровцу на Млави, као и домовима здравља.⁵⁵

Домови здравља у једном броју општина Браничевског управног округа немају посебан простор за смештај архивске грађе и регистратурског материјал, већ исти чувају у канцеларијском простору. Изузетно, Дом здравља у Петровцу је у свом седишту определио задовољавајући простор који је преуредио за потребе смештаја и чувања архиве.⁵⁶ Слична је ситуација и са Домом здравља у Малом Црнићу⁵⁷ и Великом Градишту.⁵⁸ Као резултат сарадње регистратура и архива, ове регистратуре су у међувремену определиле простор за смештај архивске грађе

и регистратурског материјала, планирале (поједине и реализовале) адаптацију и санацију простора, израдиле су Листе категорија, именовале лице које ће радити послове архивара, започети су послови на сређивању. Вршен је стручни надзор од стране спољне службе Историјског архива Пожаревац и пружена стручна помоћ.⁵⁹

Значајан део, углавном регистратурског материјала новијег датума је регистратурски сређен и пажљиво се чува, уз периодично излучивање безвредног регистратурског материјала. Проблем је архива старијих година, која није у свим случајевима чувана по пропису и у целини, у ком смислу спољна служба настоји да се ситуација побољша.⁶⁰

Регистратура *Завод за јавно здравље Пожаревац* има опредељен простор за смештај архивске грађе и регистратурског материјала, уредила је канцеларијско и архивско пословање, има Листу категорија регистратурског материјала, редовно врши излучивање безвредног регистратурског материјала, устројила је Архивску књигу.⁶¹

Регистратура *Дом за децу и лица ометена у развоју „Др Никола Шуменковић“ Стамница* нема опредељен простор за смештај архивске грађе и регистратурског материјала, те своју архиву чува и одржава у делимично сређеном и безбедном стању; нормативно је уредила нормативно канцеларијско и архивско пословање, те утврдила рокове чувања своје документације.⁶² Према службеним евиденцијама Одељења заштите архивске грађе ван архива, у 14 регистратура медицинске делатности Браничевског округа налази се око 1000 метара дужних архивске грађе и регистратурског материјала, од кога би, по реализованој валоризацији те извршеном одабирања архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала, статус културног добра са обавезом предаје у Архив на трајно чување, добило тек око 200 м/1 архиве, што у процентима износи оптималних око 5%.

54 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе у архиву: Досије фонда „Општа болница Пожаревац“.

55 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: документација о извршеном стручном надзору и пруженој стручној помоћи на заштити архивске грађе и регистратурског материјала код медицинских регистратура

56 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: досије регистратуре „Дом здравља Петровац на Млави“.

57 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: досије регистратуре „Дом здравља Мало Црниће“.

58 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: досије регистратуре „Дом здравља Велико Градиште“.

59 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досијеа регистратура Дом здравља Петровац на Млави, Општа болница Петровац на Млави.

60 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: досије регистратуре „Дом здравља Голубац“.

61 ИАП, Службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досије регистратуре „Завод за јавно здравље Пожаревац“.

62 ИАП, Службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: Досије регистратуре „Дом за децу и лица ометена у развоју „Др Никола Шуменковић“ Стамница“.

Закључак - препоруке

Приказ стања заштите архивске грађе и регистратурског материјала здравствених регистратура у Браничевском округу указао нам је на значај ове врсте документације, не само са њеног оперативног, доказног или статуса јавне исправе, већ и са аспекта ширег истраживачког и научног занимања. Стога смо мишљења да је неопходно обезбедити, на државном нивоу, правилну валоризацију медицинске документације, у циљу одабира оног дела исте који се може сматрати архивском грађом односно културним добром. Поред нормативног регулисања канцеларијског и архивског пословања код регистратура здравствене делатности, свака здравствена установа као правно лице и стваралац архивске грађе, по члану 38. став 1. тачка 2. Закон о културним добрима, има обавезу да донесе своју листу, на коју сагласност даје надлежна архивска установа. При томе смо мишљења да не треба инсистирати на томе да Министарство здравља утврђује оријентациону Листу категорија. Дobar основ је „струковно одређење“ и иновирана оријентациона лица, рађена на основу искуства здравствених установа као стваралаца архивске грађе и регистратурског материјала, уз уважавања захтева из најновијих здравствених прописа. Ангажовање Министарства здравља би било, по нашем мишљењу, делотворније у области мотивисања здравствених установа да озбиљно схвате и приступе заштити архивске грађе и регистратурског материјала у целисти.

У томе је неопходна и веома значајна активнија улогом архивских установа: честом комуникацијом на терену, едукацијом кадрова у здравственим установама, организовањем периодичних стручних семинара, саветовања. Историјски архив Пожаревац континуирано посвећује пажњу едукацији регистратура у погледу канцеларијског и архивског пословања,⁶³ а наредни тематски семинар је планиран управо за регистратуре медицинске делатности. Обавеза акредитације здравствених установа, која обухвата и предуслов уређене архиве, једна је од предности да се интензивније ради на оптимализацији стања заштите архивске грађе медицинске провенијенције код стваралаца, а употребом свих инструмената закона који

су на страни архивских установа, саветодавне методологије, стручне помоћи, али и права активне легитимације за покретање прекршајног или кривичног поступка према Закону о културним добрима, мишљења смо да би се заокружила слика уређене и заштићене архивске грађе медицинске провенијенције на територијалној надлежности Историјског архива у Пожаревцу.

THE PROBLEMS OF THE ARCHIVAL MATERIALS OF MEDICAL PROVENANCE FROM THE AUTHORS IN THE BRANIČEVO DISTRICT

Abstract. The importance of the archival materials of medical provenance is manifold. They consist primarily of operative and day-to-day records which often act as evidence in investigative and judicial proceedings. Their historical or wider research importance is derived from their content, which provides comprehensive data relevant for studying sociomedical phenomena, epidemics or other events, and other thematically related researches in the field of history of medicine. Therefore, special attention, in terms of archival activities, is dedicated to the protection of this kind of registry records from the moment of their emergence, as they are the sources of archival materials.

The paper analyzes the protection of the archival and registry materials from the medial registries in the Braničevo District which come within the competence of the Historical Archive of Požarevac as the institute for its protection. In compliance with the norm, it shows the current state of protection of archival and registry materials of medical provenance, as well as the practice and efforts of the Historical Archive of Požarevac to improve and achieve better results at looking after and evaluating the archivalia collected during the work of medical registry offices within their competence.

Resume. The presentation of the state of protection of archival and registry materials from the medical registry offices in the Braničevo District has pointed out the importance of this type of documentation, not only in terms of its operative or evidential status, or that of a public document, but also from the wider research and scientific point of view. We therefore believe that it is important to

63 ИАП, службене евиденције Одељења заштите архивске грађе ван архива: досијеа регистратура медицинске делатности. Пре више година је одржано стручно саветовање за потребе заштите архивске грађе здравствених установа на подручју територијалне надлежности Историјског архива Пожаревац.

provide proper, state-level evaluation of medical records, in order to be able to choose the parts of them which could be considered to be archival materials, i.e. cultural goods. Apart from the normative regulating of office and archival work at medical registries, according to the Article 38 1. II of the Act on Cultural Goods, every medical institution, as a legal entity, is obligated to make their own list, which has to be agreed upon by a competent archival institution. We believe that, in this process, it should not be insisted that the Ministry of Health make a rough list of categories. "Occupational guideline" is a sound basis, together with a rough list of categories, drawn up according to the experience of medical institutions as the authors of archival and registry materials, in compliance with the requirements of the latest medical regulations. In our opinion, the involvement of the Ministry of Health would be more effective in terms of motivating medical institutions to take the protection of archival and registry materials seriously and handle it as a whole.

This requires a more active role of archival institutions: better communication on the ground, educating medical staff, organizing periodic professional seminars, counselling. The Historical Archive of Požarevac continuously gives attention to educating registry office staff about office and archival work, and the following thematic seminar is planned to be exactly on medical registries. The obligation to accredit medical institutions, which sets the precondition of an arranged archive, is one of the motivations for the authors to work harder on optimizing the state of protection of archival materials of medial provenance. By using all legal instruments which are on the side of archival institutions, counselling methodology, professional help and the right to ask one to show their identity documents in order to start an offence or criminal procedure under the Act on Cultural Goods, we believe that the picture of arranged and protected archival material of medical provenance within the competence of the Historical Archive of Požarevac would be complete.

ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ АРХИВА – ИСКУСТВА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ У ПЕРИОДУ 2012-2017.

Апстракт: Предуслов свих поставки Историјског архива Пожаревац је да – поред активног ангажовања свих запослених у архиву, постоји и сарадња са установама културе, историје, институцијама државе (судство, војска), црквом, Универзитетом, школама, ангажовање појединачна еминентних познавалаца одређених области – и тиме испуњавање једног од императива савремене науке – мултидисциплинарности. Изложбеном делатношћу испуњава се и начело доступности архивске грађе, али и научно испитивање културне и историјске прошлости Браничева и Србије. Поставке Историјског архива Пожаревац, негујући атмосферу актуелног тренутка, теме које осветљавају детаље из прошлости и додају историјској слагалици детаље који недостају, премијерно представљање битних тематских архивалија, велики рад и професионална одговорност иза сваке поставке, резултирале су и интересовањем за Архив и архивистику.

Кључне речи: Историјски архив Пожаревац, изложбе, културно-просветна делатност, едукативност, мултидисциплинарност, међуинституционална сарадња, публика, медији, маркетинг.

У првом броју „Записа“ - Годишњака Историјског архива Пожаревац представили смо богату изложбену делатност пожаревачког Архива у периоду од 2003. до 2012. године, наша тадашња стремљења, идеју водилу и професионалне премисе деловања.² После пет година и још урађених пројеката, желимо да начинимо поглед кроз време, да критички посматрамо до сада учињено и резултате досадашњих архивистичких и музеолошко-архивистичких поставки.

Пре свега морамо да напоменемо да су у периоду од краја 2012. године до половине 2017. године, запослени и ангажовани у Историјском архиву Пожаревац уложили огроман истраживачки рад, али и рад на остваривању замисли и идеја о поставци одређених актуелних тема. Штавише, у периоду од непуних пет година бележимо 12 новонасталих изложбених поставки, поставки које су доживеле своја бројна гостовања у Србији, али и у иностранству, као и поставки које су поново представљане пожаревачкој публици да, ојачане протоком времена и критике, још једном докажу своју вредност и актуелност тренутка. Посебан вид обраћања широкој јавности су виртуалне изложбе које прате ново време и пут европеизације и модернизације Србије, а о којима ћемо говорити другом приликом, као и поставке других установа у култури или институција којима је Историјски архив Пожаревац уприличио гостовање указавши им част да буду постављене пред пожаревачком публиком.

Изложбена делатност Историјског архива Пожаревац,³ помно негована и осмишљавана током дужег временског периода, имала је за циљ и едукацију публике – неговање културних навика млађих генерација и поткрепљивање културних потреба старије популације – пријатеља и поштовалаца Архива.

Подсетићемо да су полазне премисе идеизације програмских активности Историјског архива Пожаревац, као што смо навели у првом тексту посвећеном искуствима у области изложбене делатности Историјског архива Пожаревац,⁴ основни критеријуми:

- актуелност теме
- друштвени, политички, историјски и културни значај програма
- јасноћа програмске концепције
- информативност

1 Др Драгана Милорадовић, e-mail адресе: draganamiloradovic@arhivpozarevac.org.rs; ddraganamiloradovic@gmail.com

2 Драгана Милорадовић Николић, *Изложбена делатност архива – искуства Историјског архива Пожаревац у периоду 2003-2012*, у: часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, година I/број 1, Историјски архив Пожаревац, 2012, 202-217.

3 Драгана Милорадовић Николић, 202-217.

4 Драгана Милорадовић Николић, 202-203.

- научна или стручна вредност
- плурализам приступа
- разноврсност начина и метода презентације програма
- партиципација (учешће публике, стручне јавности)
- оригиналност програма
- неговање и ширење публике.⁵

Током представљања културно-просветне делатности Историјског архива Пожаревац, представићемо управо овај ниво делатности који оправдава и даје смисао укупној изложбеној делатности Архива. Представљајући програмске задатке у основи свих поставки, говорили смо о дугорочном путу у постигнућу:

- повећање рејтинга установе
- већи број посетилаца, посебно повећање броја младих
- подстицање чувања националне културне баштине и ван оквира архива и
- активна сарадња архива са `пријатељима архива`, на пољу заштите и чувања архивске грађе као националног културног добра
- прес-клипинг који прати сваки пројекат и даје му посебну медијску важност
- вредновање културног и историјског аспекта националне прошлости.

Сматрамо да смо, 14 година касније, успели да изградимо нове нивое у самој изложбеној делатности Архива:

- непристрасност у извођењу закључака, али и обиље коришћених података како необјављене грађе (архивских докумената) тако и објављене и доступне шире научне литературе,
- архивистичка валоризација представљених докумената, али и остављање значајног момента личне перцепције и опсервације публици, посетиоцима поставки,
- прошири активност и пружи могућност учешћа саме публике у креирању нових токова будућих представљања кроз комуникацију и вредновање њиховог утиска, али и позив да сами донирају – поклоне оригинал или дигитални облик архивалија из породичних архива помажући и на тај начин утичући на будуће програме Архива,
- стручним и научним радом, утемељеношћу свих представљених докумената, Архив је подигао рејтинг установе и, морамо рећи, превазишао утрте токове некадашњих постулата архивске изложбе.

Избор тема руководи се актуелним тренутком – јуби-

⁵ Према: Петар Јовановић, *Менаџмент теорија и пракса*, Графослог, Београд, 2004.

лејима, важним датумима, али и интересантношћу тема, сагледавајући интересовања истраживача. Анализирајући досадашње интересовање управо истраживача, њихову жељу за сагледавањем и разумевањем грађанског живота у Пожаревцу током 19. века, проистекле су неке од изложби Архива. Још важнији моменат у идеацији програма су важност институције или феномена који се представља – на историју, друштво, сегмент државности, права, одбране, посвећеност религији и њена улога у формирању друштва, изучавање микро средине и њена рефлексивност и учешће у макро слици Кнежевине и Краљевине Србије, Краљевине Југославије и југословенској држави. Посебан сегмент у изложбеним темама је истраживање „недогађајне историје“ – свакодневног живота становника града Пожаревац – формирање и сазревање дискурса приватног живота у датим околностима, током Првог и Другог светског рата, у условима окупације или у мирнодопском периоду и периоду узлаза економског и социјалног просперитета.

Бележећи разноврсност тема, учесталост поставки, репризирајући интересантне теме, а при том бележећи пораст броја посетилаца као и разноврсност њихове старосне доби⁶, сматрамо да смо успели да постигнемо висок ниво комуникације, да се обратимо широком слоју посетилаца, привучемо пажњу, али не остављајући је на нивоу пуне радозналости већ подстичући даља самостална истраживања за одређене теме (нпр. изузетно велики број истраживача забележен је у периоду 2012-2017. а који су истраживали услове живота током Првог светског рата, тражећи пописе жртава, интересујући се за своје претке, нестале или познате и одликоване,⁷ или, рецимо, проблематика филма која је подстакла дародавце да својим даривањем породичних колекција обогате збирку филмских плаката Историјског архива Пожаревац, и сл.) – што нам је и била крајња интенција – подстицање истраживања код широке популације и неговање и едукација публике.

Окрећући се новим технологијама, Историјски архив Пожаревац креирао је и већи број виртуелних поставки, омогућавајући приступ пројектима и далеко ван времена и простора одржавања саме поставке. Виртуелне изложбе, доступне на интернет страници Архива, својом забележе-

⁶ Немогуће је, нажалост, бележити професионалну оријентацију или ниво образовања посетилаца.

⁷ Према *Евиденцији истраживача* у Историјском архиву Пожаревац и годишњим извештајима Одељења за истраживање, коришћење, публиковање архивске грађе и културно-просветну и информативну делатност.

ном изузетном посећеношћу управо говоре да су постигле свој зацртани циљ – широку доступност како у домаћој, српској јавности тако и у иностранству. Користећи широку палету технолошких могућности и иновација, осмишљене да заинтригирају, разоноде, али пре свега да буду едукативно средство и промотер историјских вредности које чува Архив, виртуелне изложбе оствариле су и посебан маркетиншки ниво промовисања саме установе – посведочиле о професионалности архивиста, усавршености иновативних технологија у Србији, које нимало не заостају за Европом и светом, и учиниле доступном историјске факте кроз оригинална документа дајући им коментар-одредницу на српском, енглеском или неком другом светском језику. Тиме смо Србију приближили не само Европи већ и свету, пружајући могућност и странцима да изучавају историју Града, Округа и Државе на самом изворишту података – у Архиву. Тиме смо и Србији пружили могућност да сагледа своју сопствену историју директно из документа, да је вреднује, осведочи, и да се осети јачом, снажнијом и поноснијом на све токове своје историјске прошлости – и кроз бројне жртве палих у ратовима за слободу и кроз документа која сведоче о државности и степену демократије у Краљевини, одговорности у нивоима власти и одлучивања у важним питањима везаним за живот и статус грађана или хуманости у опхођењу са кривцима.

Хронолошки гледано, враћајући се у прошлост...⁸

2013.

Представљајући прву поставку изложбе „Филмови које смо волели 1947-1980“, марта 2012. године, наилазећи на изузетно повољне критике и изненађење публике у Медиа центру „Одбрана“, увидели смо да ће стећи изузетну популарност и бити предстаљена диљем Србије. Управо се то и догодило. Писали смо о гостовањима изложбе током 2012. године у галерији Народног музеја у Краљеву, Центру за културу Лесковац, у галерији „Си-

нагога“ у Нишу – у организацији Народног музеја Ниш,⁹ а већ почетком 2013. године, 4. марта, изложба је постављена у галерији Културног центра „Лаза Костић“ у Сомбору. У изузетно инспиративном амбијенту Галерије која промовише нове идеје и виђења уметности и младе ствараоце, изложбу је отворио директор Културног центра, Михајло Несторовић. Том приликом Културни центар „Лаза Костић“ публиковао је постер и флајер изложбе, а каталог и виртуелна изложба наишли су на топао пријем Сомбораца. Изложба је била постављена до половине априла 2013. године, а добро медијско обавештавање резултирало је великим интересовањем и посетом изложбе, а присуствовале су и колеге архива Сомбор и Суботица.

У Градској галерији у Пожаревцу, Историјски архив Пожаревац представио је и поставио део своје изузетне збирке фотографија насталих крајем 19. и почетком 20. века. Изложба „Грађански Пожаревац на прелазу два века“, аутора Драгане Милорадовић, представљена је пожаревачкој публици поводом обележавања годишњице оснивања Архива 24. априла. Изложбу је, поред изузетних фотографија репродукованих на паноима, пратио постер, виртуелна изложба, сет архивских фотографија у форми разгледнице, а и сама позивница израђена за изложбу носила је елементе изложбе и пратећег маркетинга. Мултидисциплинарни поставку етнолошко-архивистичко-музеолошку изложбу отворила је директор Историјског архива Пожаревац мр Јасмина Николић, а изложбу је посетило око 350 посетилаца током 15 дана поставке.

Пројекат који промовише задругарство – феномен поверења и кооперативности у народу, а организовану установу током међуратног периода о коме говори – изложба „Задругарство у Пожревачком округу до 1941. године“ представљена је 7. октобра, у галерији „Круг“, у Културно-просветном центру у Петровцу на Млави, у организацији Општине Петровац на Млави, Аграрног фонда ове Општине, Културно-просветног центра у Петровцу и Историјског архива Пожаревац. Аутори поставке Јасмина Живковић, мср, Наташа Милошевић Дулић и Петар Винкић, својим изузетним представљањем истраживања организованости, делатности и резултата задруга у Пожревачком округу у Петровцу на Млави, желели су да осведоче некадашње до-

8 Представљени подаци преузети су из годишњих извештаја Одељења за истраживање, коришћење, публикавање архивске грађе и културно-просветну и информативну делатност Историјског архива Пожаревац, руководиоца одељења др Драгане Милорадовић, и годишњих извештаја Историјског архива Пожаревац за 2013. годину (дел. бр. 297/1 од 10.02.2014), 2014. (дел. бр. 28/2 од 15.01.2015), 2015. (дел. бр. 229/1 од 03.02.2016) и 2016. годину (дел. бр. 37/1 од 12.01.2017).

9 Мирјана Степановић, *Филмска маџија кроз изложбе „Бископ, 1941-1945“ и „Филмови које смо волели 1947-1980“*, у: часопис „Записи“ – Годишњак Историјског архива Пожаревац, година III/број 3, Историјски архив Пожаревац, 2014, 223-232.

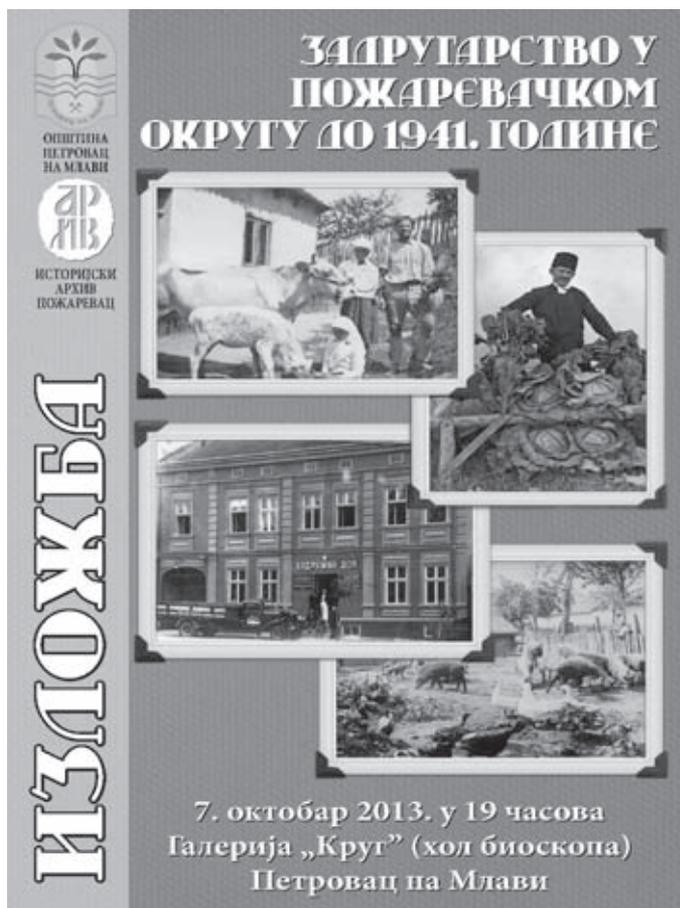

Постер изложбе „Грађански Пожаревац на прелазу два века“, постављене 22. априла 2013.

мете људске организованости засноване пре свега на поверењу и општем залагању у заједничком раду. Изложбу је пратио изузетан каталог, постер и позивница.

Ову изложбу пожаревачка публика имала је прилике да види већ 19. новембра када је представљена у галерији „Обојене светлости“ у Центру за културу Пожаревац. Свечаности отварања присуствовали су бројни гости и посетиоци, а изложба је отворена кратким аудио-визуелним ефектима.

Проистекла из поклона Историјском архиву Пожаревац, дигитална збирка филмског материјала о остварењима филмске индустрије приказиване у Србији, али и у Европи током година окупације у Другом светском рату,

Постер изложбе „Заједничко у Пожаревачком округу до 1941. године“ представљена је 7. октобра 2013, у галерији „Круг“, у Културно-просветном центру у Петровцу на Млави

„Биоскоп 1941-1945“, постављена је 13. децембра, у галерији „Рисим“, у организацији Уметничке Галерије „Надежда Петровић“ у Чачку, у граду у коме је ова изузетна колекција и настала као хоби и пасија Благоја Чкоњевића. Овај изузетан приказ маркетиншког материјала филмских остварења немачке, финске, италијанске, мађарске и других кинематографских и продукцијских кућа поробљене Европе, одјек су тада присутне идеје колективизма и идеолошких вредности фашизма и сродних идеологија, али неки од представљених филмова величају свеprisутне позитивне људске вредности па се и данас приказују издржавши суд времена. Изложбу је, у присуству вели-

ког броја гостију, отворио Александар Дачић, помоћник градоначелника Чачка, а свечаном чину присуствовао је и сам дародавац и колекционар Благоје Чкољевић.

2014.

Почетком 2014. године изложба **„Филмови које смо волели 1947-1980“** наставила је своју културну мисију представљањем крушевачкој публици. У галерији Позоришта у Крушевцу, 14. марта, рад ауторског тима Јасмина Николић, Драгана Милорадовић и Горан Митић, представљен је крушевачкој јавности у организацији Историјског архива Крушевац, а изложбу је отворио Сениша Максимовић, народни посланик Народне Скупштине Републике Србије, у присуству великог броја гостију, али и колега из Историјског архива Крушевац.

Почетком априла, у галерији „Обојене светлости“ Центра за културу Пожаревац, постављена је, поново се представљајући јавности, поставка **„Пожаревачко позориште између два светска рата“**, аутора Слободанке Цветковић. Изложба је била пратећи програм „Миливојевих дана“ – агоре позоришних уметника и поштовалаца позоришта.

Такође, као поново представљен програм, Историјски архив Пожаревац поставио је у истом простору, изложбу **„Плакат - `визуелни скандал`, одјек стварности и гласник пропаганде“**, аутора др Јасмине Николић и Драгана Милорадовић. О овој изузетној поставци која представља плакат настао у периоду 1941-1945. и носи изузетне сликовите пропагандне поруке својствене свом издавачу – немачким окупаторима, с једне стране, властима окупираних Краљевине Југославије, као и плакат настао на самом подручју Пожареваца у периоду окупације, сведочи о тада присутној идеологији, искривљеној призми стварности и покушаја утицаја на широке масе.

„Ноћ музеја“ је јединствена манифестација која повећује савремена културна стремљења у свету. Прикључивши се овом светском промовисању музејске, шире узевши културне делатности, Република Србија представља и светској јавности културне домете свих видова стваралаштва и науке. Историјски архив Пожаревац прикључио се обележавању „Ноћи музеја“ у 2014. години, добивши позив од Културног центра Јагодина да у галеријском простору постави своју најпрестижнију излогу **„Филмови које смо волели 1947-1980“**, 16. маја. Подсетимо се и тужног времена када је овај део југоисточне Европе погодила једна од највећих поплава, баш у време планираног одржавања светске ма-

нифестације. Ова природна катастрофа одложила је свечаност, али није утицала на посећеност поставке која је, у простору Културног центра Јагодина, гостовала 15 дана. Историјски архив Пожаревац партиципирао је у међународној манифестацији „Ноћ музеја“ још једном својом поставком у Центру за обуку копнене војске у Пожаревцу, 17. маја 2014 - била је доступна касним посетиоцима и стална спомен-поставка **„Два века војске у Браничеву“**.

Прва страна туристичког флајера ситалне спомен-поставке „Два века војске у Браничеву“, у Центру за обуку копнене војске у Пожаревцу

Обележавајући стогодишњицу почетка Великог рата – до тада највећег страдања, најкрвавијег сукоба великог броја земаља, рата без премца у светској историји човечанства, Историјски архив Пожаревац, заједно са Војним архивом, уз учешће Војног музеја и Програмског архива РТС-а, поставио је изузетну поставку, плод дванаестомесечног истраживања, **„Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.“** у Великој галерији Медија центра „Одбрана“, у Београду, 2. јула 2014.

Том приликом публикован је каталог изложбе и флајер,¹⁰ док је Град Пожаревац омогућио да изузетну поставку прати и изузетна студија – монографија **„Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“**, сет архивских фотографија у виду разгледница, плакат, али и још један озбиљни

¹⁰ Издавач каталога изложбе и флајера је Медија центар „Одбрана“ Министарства одбране Републике Србије. Каталог је на српском и енглеском језику.

и професионални пројекат – документарни филм, у чијем стварању су учествовали Историјски архив Пожаревац и Центар за културу Пожаревац. Аудиторијуму су се обратили пуковник Славољуб Марковић - директор Медија центра `Одбрана`, др Јасмина Николић – директор Историјског архива Пожаревац, пуковник Милорад Секуловић – директор Војног архива, пуковник Петар Бошковић, начелник Управе за односе са јавношћу Министарства одрбане РС, градоначелник града Пожаревца Миомир Илић, а изложбу је отворио Зоран Ђорђевић, државни секретар у Министарству одбране РС. Свечаности отварања изложбе присуствовао је начелник Генералштаба Војске Србије, генерал Љубиша Диковић са колегијумом, као и представници Града Пожаревца - Председник Скупштине града Пожаревца и Градоначелник, са представницима кабинета и члановима Градског Већа. Изложба је била постављена у овом простору до 29. јула. Ауторски тим – др Бојан Димитријевић, мр Маријана Мраовић, Јасмина Живковић, мср и мр Драгана Милорадовић, ангажовани испред Војног архива и Историјског архива Пожаревац, бројним посетиоцима пружали су појашњења и додатне информације о изложби где је већи део докумената и фотографија по први пут су представљени јавности. Медија центар „Одбрана“ том приликом, на порталу грандиозне зграде Дома Војске у Београду, поставио је билборд који је обавештавао грађане о поставци током периода њеног гостовања у Великој галерији.

У оквиру саме поставке, Војни музеј се прикључио бројним музеалијама – репликама пуковских застава из Првог светског рата, униформама Српске војске које су се мењале у складу са приликама и помоћи савезника, као и примерцима оригиналног наоружања, одликовања и прибора српског војника. Чак 37 експоната из фондуса Војног музеја умногоме су допринели квалитету поставке.

Већ 21. августа ова изложбена поставка представљена је новосадској публици у организацији Архива Војводине, где је постављена у галеријском простору зграде Архива. Изложбу је отворио др Милан Мицић, помоћник покрајинског секретара за културно наслеђе АП Војводине, а свечано представљање пројекта „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ уприличено је пригодно међународног архивског саветовања које је за тему имало заштиту архивалија из Првог светског рата.

Обележавајући Дан града, годишњице ослобођења Пожаревца у Првом и Другом светском рату, Историјски ар-

хив Пожаревац поставио је поставку „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ у галерији „Обојене светлости“ Центра за културу Пожаревац, 14. октобра 2014. Постављену у широком замраченом простору Галерије, изложбу је отворио Миомир Илић, градоначелник града Пожаревца, а током изложбеног периода (до краја октобра) изложбу је видело око 1800 посетилаца. Актуелна тема, свечаност обележавања важног датума из историје, био је покретач изузетне сарадње Историјског архива Пожаревац и основних и средњих школа у граду и околини, као и Центра за обуку копнене војске у Пожаревцу. Организоване су велике групе омладине које су имале прилику да погледају изложбу и у биоскопској сали документарни филм који ниједног посетиоца није оставио равнодушним.

Поменимо и податак вредан пажње да је документарни филм „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“, новембра 2014. године, добио изузетно признање у Волоколамску, у Московској области у Руској Федерацији, освојивши награду за режију, али и већ само учешће на конкурс у војно-патриотског филма где је изабран међу 22 филма из 22 државе од 300 пријављених, говори о квалитету урађеног пројекта. Ова награда потврдила је документарну, али и професионалну вредност филма.

Следеће место представљања ове престижне изложбе био је Народни музеј у Пријеполу који је у свом галеријском простору представио и изложбу и монографију, 13. новембра. Изложбу је отворио Вукосав Томашевић, председник Скупштине Општине Пријепоље, а сала и галерија Народног музеја у Пријеполу биле су испуњене посетиоцима. Изложба је била доступна до 12. децембра.

Крајем године, 23. децембра, изложба „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ постављена је у Галерији Банских двора, у Бањалуци, у организацији Архива Републике Српске и Града Бањалуке. Гостовање изложбе било је организовано на основу потписаног Протокола о сарадњи између Историјског архива Пожаревца и Архива Републике Српске. Свечаност представљања пројекта „Србија и Браничево у Великом рату 1914 – 1918.“ била је подељена у два дела – представљање документарног филма и монографије у Скупштинској сали Банских двора, и отварање изложбе у Свечаној галерији Банских двора. На свечаности отварања изложбе говорили су Душан Поповић, директор Архива Републике Српске, др Јасмина Николић, директор Историјског ар-

жива Пожаревац, док је изложбу отворио генерални конзул Републике Србије у Републици Српској Владимир Николић, уз бројно присуство научних радника, колега Архива Републике Српске и архива Федерације БиХ, као и поклоника националне историје. Током изложбеног периода поставку је видело преко 500 посетилаца. Архив Републике Српске публиковао је плакат и позивнице, док је изложбу пратио каталог чији је издавач Медија центар „Одбрана“.

Поводом свечаности обележавања двадесет година на трону Његовог Преосвештенства Епископа Браничевског др Игнатија, постављена је изложба „Десет векова светлости браничевске“, у порти цркве Св. Петке у Пожаревцу, у периоду од 17. до 20. октобра 2014. године, у организацији Епархије Браничевске.¹¹

2015.

„Стогодишњица одбране Стига и Браничева - на копну, води и ваздуху - 1915-2015.“ пројекат је Историјског архива Пожаревац, приређен управо у част бранилаца Србије и Браничева 1915. године. Ауторски тим изложбе чине мр Драгана Милорадовић из Историјског архива Пожаревац, мр Драган Шалер, професор Високе школе струковних студија у Пожаревцу, мр Гордана Каровић и мр Небојша Ђокић из Београда. Партнер на пројекту је Народни музеј Чачак. Рецензенти изложбе су проф. др Сузана Рајић, са катедре за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду и др Бојан Димитријевић из Института за савремену историју у Београду. Аутор виртуелне презентације је мр Драган Шалер.

У изложби су коришћена документа из архивских фондова и збирки Историјског архива Пожаревац, поклона грађана Пожаревца пожаревачком Архиву, грађа Народног музеја Чачак (који поседује Збирку генерала Добросава Миленковића, из чијег легата је изабран и по први пут презентован део документа Француске Аеропланске ескадриле и Пожаревачког аеродрома) и Војног архива Института за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије.

Поводом дана када је почела Макензенова офанзива и напад на Србију гранатирањем и десантом у Раму, 6. октобра 2015, део изложбе је постављен у Народном музеју

у Великом Градишту, 6. октобра. Изложбу је отворила др Јасмина Николић, директор Архива Пожаревац. Том приликом организатор изложбе публиковао је постер изложбе, а догађај је најављен свеобухватном позивницом коју је осмислио Организациони одбор за обележавање стогодишњице Макензенове офанзиве и напада на Стиг, Браничево и Србију. Изложба је била постављена у простору галерије Народног музеја у Великом Градишту до 13. октобра, и видело је око 200 посетилаца.

Постер изложбе „Стогодишњица одбране Стига и Браничева - на копну, води и ваздуху - 1915-2015“, премијерно постављене 6. октобра 2015. у Великом Градишту

¹¹ Пре тога, ова поставка доживела је своју промоцију у порти храма Св. Спиридона у Трсту, у Италији, у организацији Српске Православне Црквене Општине Трст, 2010. године.

Поводом Дана ослобођења града Пожареваца, 14. октобра, у галерији „Обојене светлости“ Центра за културу Пожаревац, постављена је комплетна изложбена поставка **„Стогодишњица одбране Стига и Браничева - на копну, води и ваздуху - 1915-2015,”** која је била доступна публици до краја октобра. У том периоду биле су организоване и посете ученика пожаревачких средњих и основних школа. Изложбу је отворио пуковник Милорад Секуловић, директор Војног архива Института за стратегијска истраживања Министарства одбране РС. Историјски архив Пожаревац, поводом ове изложбе, приредио је виртуелну изложбу, публиковао истоимену монографију и постер. Поставку је током изложбеног периода видело више од 400 посетилаца.

Поводом Дана библиотеке у Жабарима, у част стогодишњице бранитеља Србије, 13. новембра 2015, у Народној библиотеци „Проф. др Александар Ивић“ у Жабарима, постављена је изложба **„Стогодишњица одбране Стига и Браничева - на копну, води и ваздуху - 1915-2015.”** На самом отварању било је око 100 посетилаца, док је у периоду излагања до 1. децембра, видело око 350 посетилаца (организоване посете ученика, посетиоци из Општинске управе, Удружења потомака ратника 1912-1920. и грађани Жабара).

Изложба **„Србија и Браничево у Великом рату 1914 – 1918“**, 3. марта 2015. постављена је у галерији Народног универзитета у Врању, у организацији 4. бригаде копнене војске и Гарнизона Врање, Града Врања, Народног универзитета и Историјског архива у Врању. Изложбу је отворио бригадни генерал Зоран Лубура. Аудиторијуму су се обратили др Јасмина Николић, директор пожаревачког Архива, пуковник Милорад Секуловић, директор Војног архива и мр Драгана Милорадовић, у име ауторског тима. Народног универзитета је у својој сали омогућио представљање истоименог документарног филма рађеног у продукцији Историјског архива Пожаревац, а као маркетиншки материјал одштампан је флајер (мали каталог) и плакат. Изложба је била постављена до 24. марта, и видело ју је чак 2000 посетилаца, јер је, према извештају управника Народног универзитета у Врању, била организована школска омладина, припадници Војске Србије, као и многобројно заинтересовано грађанство.

Већ 9. априла 2015. изложба **„Србија и Браничево у Великом рату 1914 – 1918“** постављена је у Дому Војске у Нишу, у организацији Команде Копнене Војске. Изложбу

је отворио командант Копнене Војске Србије генерал-мајор Милосав Симовић. Аудиторијуму су се обратили др Јасмина Николић, директор пожаревачког Архива, пуковник Милорад Секуловић, директор Војног архива и мр Драгана Милорадовић, у име ауторског тима. Изложба је била постављена до 17. априла, а видело је 780 посетилаца.

Настављајући свој пут 24. априла, у галерији Народног Позоришта у Крушевцу, у организацији Историјског архива Крушевац, постављена је изложба **„Србија и Браничево у Великом рату 1914 – 1918“**, коју је отворио председник Скупштине Града Крушевца, Живан Николић. Аудиторијуму су се обратили др Јасмина Николић, директор пожаревачког Архива, пуковник Небојша Цветковић, заменик директора Војног архива и мр Драгана Милорадовић, у име ауторског тима. Том приликом, организатор је, у великој сали Позоришта у Крушевцу, приказао и истоимени документарни филм и штампано плакат изложбе. Изложба је била отворена у периоду од 24. априла до 1. маја 2015, а посетило ју је 400 гостију.

У организацији Друге бригаде Копнене Војске Србије, 8. маја 2015. у простору Дома Војске у Краљеву, изложбу **„Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“** отворио је пуковник Мухарем Фазлић, начелник штаба команде Друге бригаде копнене војске. Аудиторијуму су се обратили др Јасмина Николић, директор пожаревачког Архива и Јасмина Живковић, мср, у име ауторског тима. На свечаности је приказан и истоимени филм рађен у продукцији Историјског архива Пожаревац. Изложба је била постављена до 25. маја, и, уз добру медијску и маркетиншку кампању, имало је прилику да је види око 2000 посетилаца - школска омладина основних и средњих школа, многобројно грађанство и припадници Војске Србије.

Ова изузетна поставка је представљена 11. децембра и у Ваљево, у организацији Центра за културу Ваљево и Удружења потомака ратника 1912-1920. Колубарског округа, у великој сали Центра за културу. Изложбу је отворио Милорад Радојчић, председник Удружења потомака ратника 1912 – 1920. Колубарског округа. Аудиторијуму су се обратили директор Центра за културу у Ваљево, др Јасмина Николић, директор пожаревачког Архива и мр Драгана Милорадовић, у име ауторског тима. Том приликом организатор је штампано плакат изложбе, а поставку је пратио каталог који је 2014. издао Медија центар „Одбрана“.

Изложба је из Ваљева, у организацији Удружења потомака ратника 1912-1920. Колубарског округа, 25. децем-

бра 2015. постављена у великој сали Центра за културу у Мионици. Изложбу је отворио Милорад Радојчић, председник Удружења потомака ратника 1912 – 1920. Колубарског округа.

Партиципирајући у међународном пројекту „Ноћ музеја“ у 2015. години, Историјски архив Пожаревац се представио својом престижном изложбом „Филмови које смо волели 1947-1980“, у простору Центра за културу у Пријепољу. Изложба је отворена у Ноћи музеја 16. маја, а отворио је заменик председника Општине Пријепоље. Поставка је била доступна пријепољској јавности до 16. јуна 2015. године.

2016.

Изложба „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“,¹² ауторског тима др Маријана Мраовић - Војни архив, Јасмина Живковић, мср. и Слободанка Цветковић - Историјски архив Пожаревац, представљена је, у спомен 75 година од почетка Другог светског рата и у част 70 година од победе над фашизмом, 12. фебруара 2016. у галерији „Обојена светлост“ у Центру за културу Пожаревац. Изложбу је отворио проф. др Предраг Марковић, у присуству већег броја званица – изасланика Његовог Преосвештенства Епископа браничевског др Игнатија, генерал-потпуковника Ђокице Петровића - команданта Команде за обуку Војске Србије, који је пренео поздраве генерала Љубише Диковића, пуковника Драгана Месаровића - команданта Гарнизона Пожаревац и Центра за обуку копнене војске у Пожаревцу, представника Министарства правде, Министарства унутрашњих послова и Министарства просвете, Банета Спасовића - председника Скупштине града Пожаревац, Миомира Илића – градоначелника града Пожаревац, као и одборника Скупштине града Пожаревац, директора јавних предузећа и установа, медија и многих грађана. Самој свечаности отварања изложбе присуствовало је око 200 гостију, а изложбу је видело око 700 посетилаца, од којих 303 ученика средњих и основних пожаревачких школа, као и одабрана група кадета Центра за обуку копнене војске у Пожаревцу. Изложба је била постављена до 10. марта.

¹² Изложбу прати истоимена објављена монографија у едицији Историјског архива Пожаревац „Посебна издања - књига 12“, ауторског тима др Маријана Мраовић из Војног архива Министарства одбране Републике Србије, Јасмина Живковић, мср. и Слободанка Цветковић из Историјског архива Пожаревац.

Постер изложбе „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“, Београд, 26. април 2016.

Представљање монографије и изложбе „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета“, које су урађене поводом обележавања 75 година од почетка Другог светског рата и 70 година од победе над фашизмом, било је 26.априла у Београду, у Дому Војске Србије, у организацији Медија центра „Одбрана“ Министарства одбране Републике Србије. Присутне је поздравио пуковник

Стевица Карапанџин – директор Медија центра „Одбрана“, а изложбу је отворио генерал-потпуковник Ђокица Петровић – командант Команде за обуку Војске Србије и изасланик начелника Генералштаба Војске Србије генерала Љубише Диковића. У програму је учествовао ансамбл „Лирика“, представивши музичке нумере из периода Другог светског рата – „Тамна је ноћ“ (1942) и „Црвени макови“ (1943), као и савремену композицију „Погледај дом свој анђеле“. Поставку у Малој галерији Медија центра „Одбрана“ видело је око 800 посетилаца у периоду излагања од 26. априла до 7. маја 2016.

Изложба **„Задругарство у Пожаревачком округу до 1941.“** у периоду од 1. марта до половине априла, била је изложена у изложбеном простору Народне библиотеке „Проф. др Александар Ивић“ у Жабарима. Процењује се да је изложбу видело око 100 посетилаца – ученика основне школе и грађана Жабара.

Поставку **„Правно уређење и заштита својинских односа у Пожаревачком округу 1833 – 1941.“**, аутора Јасмине Живковић, мср. и мр Драгане Милорадовић, виших архивиста Историјског архива Пожаревац, отворио је Дејан Крстић, члан Градског већа града Пожаревац за невладине организације и културу, у присуству 120 посетилаца – пријатеља Архива, директора јавних предузећа и установа, школа, колега из Архива Сомбор, културних посленика. Изложбу је пратио каталог „Правно уређење и заштита својинских односа у Браничеву“ аутора Живограда Сарафиновића, из Историјског архива Пожаревац и Наде Љушић, из Архива Србије.¹³ Током периода излагања, од 14. јуна до 1. јула, изложбу је видело око 300 посетилаца.

Августа 2016. остварили смо и гостовање изложбе **„Филмови које смо волели 1947-1980“**, као пратеће манифестације 40. јубиларном Филмском фестивалу у Врњачкој Бањи. Изложба је постављена у три велике сале Замка културе, палати Белимарковића, а поставку је отворио Југослав Пантелић, директор Југословенске Кинотеке, у присуству великог броја глумаца, редитеља, сценариста и филмских посленика. Организатор гостовања била је Општина Врњачка Бања, Културни центар и Туристичка организација Врњачке Бање, а поводом Фестивала филмског сценарија. Изложба је била постављена у периоду од 13. до 30. августа, а видело ју је око 800 посетилаца.

Са отварања изложбе „Правно уређење и заштити својинских односа у Пожаревачком округу 1833 – 1941.“ (фото: ИАП)

У Галерији савремене уметности у Пожаревцу, 1. септембра, очи отварања Љубичевских коњичких игара, постављена је и репрезентативна изложба **„Архитектура Пожареваца у периоду између два светска рата“** аутора Слободанке Цветковић, Наташе Милошевић Дулић и Петра Винкића. Изложбу је отворио председник Скупштине града Пожаревац Бојан Илић, у присуству око 150 посетилаца, док је свечаност оплеменио оркестар „Мерак“ музиком блиском периоду о коме говори сама поставка. Током месец дана поставке изложбу је разгледало 1715 посетилаца.

Поводом Дана Града, 15. октобра 2016, у галерији „Обојена светлост“ у Пожаревцу, постављена је изложба **„1941 – Починье рат...“** – римејк изложбе „Априлски рат“, премијерно приказане 2006. године поводом 65 година од почетка Другог светског рата. Изложба доноси велики број докумената из Војног архива и Историјског архива Пожаревац, а аутори су Драгана Милорадовић (Историјски архив Пожаревац) и Бранка Пророковић Лазаревић (Војни архив). Током излагања, од 14. до 31. октобра, изложбу је видело око 300 посетилаца.

Поставка **„Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота“** била је представљена јавности у периоду од 29. новембра до 15. децембра 2016. године. Изложбу је отворио Дејан Крстић, члан Градског већа града Пожаревац задужен за невладине организације и културу, у присуству већег броја гостију, директора јавних предузећа, установа културе, представника Војске

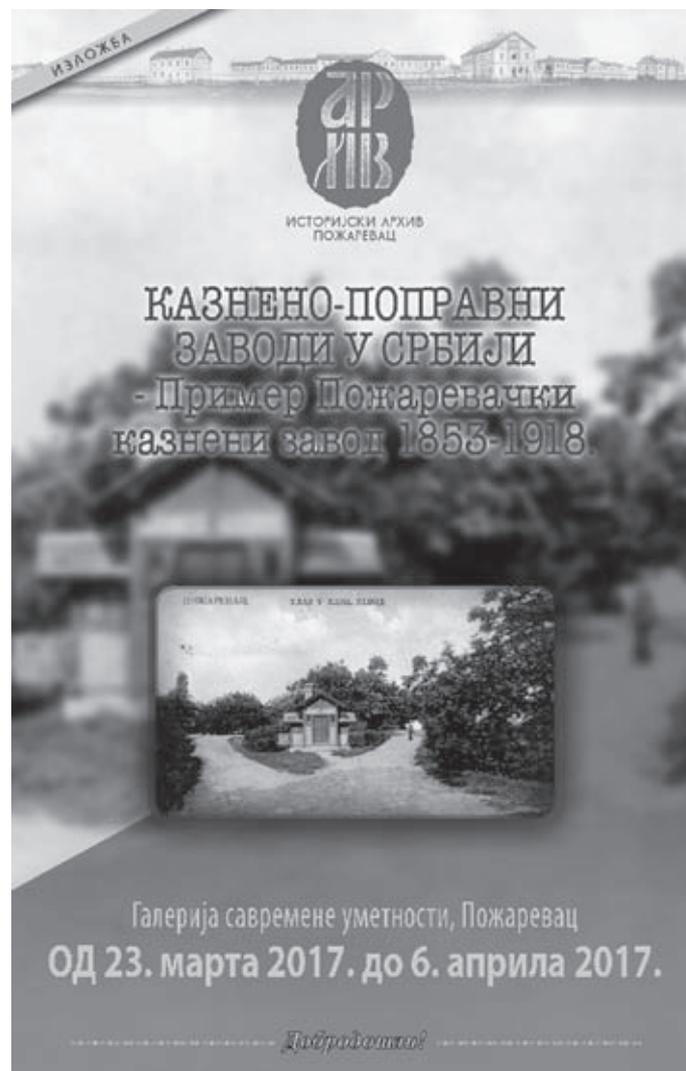
¹³ Публикован у едицији Историјског архива Пожаревац „Изложбени каталози“ - каталог 18, 2011. године.

Србије, као и ученика ОШ „Краљ Александар“ и „Доситеј“. Свечаност су музички оплеменили професори Музичке школе „Стеван Мокрањац“ из Пожареваца, Војислав Перућица, Марта Благојевић и Љубица Миладиновић. Изложбу је видело око 200 посетилаца.

Део изложбе „Филмови које смо волели 1947-1980“, постављено је пригодном сарадње Историјског архива Пожаревац и Казнено-поправног завода у Ћуприји, 8. децембра у сали Дома. Управник КПЗ Ћуприја Владица Божиловић оценио је да је Историјски архив Пожаревац тиме учинио „позитиван допринос ресоцијализацији осуђених лица“. Уз део поставке приказана је и виртуелна презентација. Програму је присуствовало око 80 посетилаца.

2017.

Годину коју још нисмо завршили са планираним изложбеним активностима, започели смо поставком изузетно великог и озбиљног пројекта „Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод, 1853-1918“, коју смо пожаревачкој јавности представили у галерији „Савремене уметности“ 23. марта 2017. Ауторски тим пројекта чине професори са Криминалистичко-полицијске академије у Београду – проф. др Радован Радованоћ, проф. др Радомир Зековица, доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић и мр Невенка Кнежевић Лукић, док су Историјски архив Пожаревац представљале Јасмина Живковић, мср. и др Драгана Милорадовић. Пројекат обухвата монографију која обрађује период од 1853. до краја Првог светског рата, електронски каталог, сет архивских фотографија/разгледница и постер пројекта. Изложбу је отворила др Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац, у присуству генерал-потпуковника Александра Живковића - саветника Потпредседника Владе и Министра унутрашњих послова Републике Србије, потпуковника Душка Миливојевића, директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије, пуковника Милована Васића, заменика команданта Гарнизона Пожаревац, представника Министарства правде Републике Србије, представника казнено-поправних завода у Пожаревцу и Ћуприји, Бојана Илића, председника Скупштине града Пожареваца, чланова Градског већа града Пожареваца, медија и бројне публике – пријатеља Историјског архива Пожаревац.

Постер изложбе „Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод, 1853-1918“.

Поставка је представљена и у Казнено-поправном дому Забела, поводом обележавања Дана Казненог дома и у част доласка великог броја гостију из Министарства правде, као и у Београду, у амфитеатру „Арчибалд Рајс“ на Криминалистичко-полицијској академији, 19. маја 2017, где су имали прилику да је погледају студенти и професори Академије.

„Казнено поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод 1853-1918“ представљен је и

публици Ђуприје, поставком у галерији Музеја „Хореум Марги – Равно“ у Ђуприји, у организацији Музеја, Казнено-поправног завода Ђуприја и општине Ђуприја, од 1. до 15. августа 2017. године.

Најпосећенија изложба Историјског архива Пожаревац **„Филмови које смо волели 1947-1980“** још једном је била постављена у оквиру филмског фестивала. Реч је о Фестивалу европског филма Палић, где је, на позив директора Фестивала Радослава Зеленовића и Отвореног универзитета у Суботици, гостовала као пратећи програм овог изузетног међународног фестивала. О изложби домаћини су говорили, представљајући и ауторе др Јасмину Николић и др Драгану Милорадовић, на прес-конференцији на Палићу, док је обимна изложба са виртуелном презентацијом постављена у Галерији Отвореног универзитета у Суботици. 17. јула 2017. изложбу је отворио доајен југословенског филма, некадашњи директор Југословенске Кинотеке Радослав Зеленовић, директор Фестивала европског филма Палић. Изложбу је видело око 500 посетилаца, од којих велики број глумаца и филмских посленика.

У априлу и мају 2017. године постављене су две сталне изложбене поставке у објекту депоа Историјског архива Пожаревац – **„Стара и ретка књига 1752-1864“** и **„Пожаревац на старим фотографијама“**, као део туристичког пројекта Града Пожареваца и Историјског архива Пожаревац за 2017. годину, најављене туристичким флајерима **„Добродошли у Историјски архив Пожаревац – Путујте са нама кроз време – ми чувамо историју“** (српски/енглески), аутора др Јасмине Николић.

У септембру 2017. постављена је и стална изложбена поставка на отвореном, у дворишном комплексу Историјског архива Пожаревац (Стара касарна – Павиљон 4), на тему **„Занатство округа Пожаревачког“**, аутора др Драгане Милорадовић и Јасмине Живковић, мср. Изложба је на српском и енглеском језику, прати је штампани каталог, електронско издање/виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, банер-цирад-но платно и постер. Стална изложбена поставка на отвореном је, такође, део туристичког пројекта Града Пожареваца и Историјског архива Пожаревац за 2017. и 2018. годину, најављена туристичким флајерима **„Добродошли у Историјски архив Пожаревац – Путујте са нама кроз време – ми чувамо историју“** (српски/енглески), аутора др Јасмине Николић.

Изложбу „Филмови које смо волели 1947-1980“, на гостовању у Суботици, отворио је Радослав Зеленовић, директор Фестивала европског филма Палић (фото: Отворени Универзитет Суботица)

Славко Штимец, добитник овогодишње награде Филмског фестивала Палић, гост изложбе „Филмови које смо волели 1947-1980“ у Суботици (фото: Отворени Универзитет Суботица)

Од 20. септембра до 20. октобра 2017. године, у галерији Савремене уметности у Пожаревцу, Историјски архив Пожаревац представиће културној јавности, пројекат под називом **„Логор Бањица 1941-1944. – заточеници из Пожареваца и Браничевског округа“**, аутора Исидоре Стојановић и Снежане Лазивић из Историјског архива Београда и др Јасмине Николић, директора Историјског

архива Пожаревац.¹⁴ Пројекат је реализован у сарадњи Историјског архива Пожаревац и Историјског архива Београда. Овај пројекат биће представљен и српској јавности, гостовањем у Београду од новембра 2017. године.

Други пројекат под називом „Основно школство у Пожаревцу до 1882. године“ аутора Наташе Милошевић Дулић, биће представљен током новембра и прве полови-

не децембра 2017. године.¹⁵

Такође, до краја 2017. године Историјски архив Пожаревац наставиће са гостовањима својих изложбених поставки „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ - у Крагујевцу и Суботици, „Филмски плакат 1941-1945.“ - у Параћину и Ђуприји.

Табеларни приказ изложби Историјског архива Пожаревац у периоду од 2013. до 2017.

Ред. бр.	Датум и врста изложбе	Место	Назив изложбе	Асесоар	Бр. изложбених дана	Бр. посетилаца
1.	04.03.2013 гостовање	Сомбор, КЦ „Лаза Костић“	Филмови које смо волели 1947-1980.	Каталог, позивница, постер	30	400
2.	24.04.2013 премијера	Пожаревац, Градска галерија	Грађански Пожаревац на прелазу два века	Виртуелни каталог, позивница, постер	15	350
3.	07.10.2013 премијера	Петровац, галерија „Круг“	Задругарство у Пожаревачком округу до 1941. године	Каталог, постер	15	150
4.	19.11.2013 гостовање	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Задругарство у Пожаревачком округу до 1941.	Каталог, постер, позивница	15	200
5.	13.12.2013 реприза	Чачак, галерија „Рисим“	Биоскоп 1941-1945.	Каталог, постер	15	350
6.	14.03.2014 гостовање	Крушевац, Галерија Позоришта	Филмови које смо волели 1947-1980.	Каталог, афиш, постер	15	400
7.	02.04.2014 реприза	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Позориште између два светска рата	Каталог	7	400
8.	5.05.2014 реприза	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Плакат - `визуелни скандал` одјек стварности и гласник пропаганде	/	7	200
9.	17.5.2014* гостовање	Јагодина, Културни Центар	Филмови које смо волели 1947-1980.	Постер	15	300
10	17.5.2014*	Пожаревац, касарна „Генерал Павле Јуришић Штурм“	Два века војске у Браничеву	Монографија, виртуелна изложба, постер.	Стална поставка	/

14 Пројекат „Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожаревац и Браничевског округа“ чини изложба архивских докумената, електронско издање/виртуелна изложба, штампани каталог, реплике логорских књига и предмета и постер.

* Историјски архив Пожаревац партиципирао у Међународној манифестацији *Ноћ музеја*

15 Пројекат „Основно школство у Пожаревцу до 1882. године“ чини изложба архивских докумената, електронско издање/виртуелна изложба, штампани каталог, сет архивских фотографија на разгледницама и постер.

Ред. бр.	Датум и врста изложбе	Место	Назив изложбе	Асесоар	Бр. изложбених дана	Бр. посетилаца
11	02.07.2014 премијера	Београд, велика галерија Дома Војске Србије	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Каталог, монографија, документарни филм, афиш, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, билборд	30	1361
12.	21.08.2014 гостовање	Нови Сад, Архив Војводине	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Каталог, монографија, документарни филм, постер	15	500
13	14.10.2014 реприза	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Каталог, монографија, документарни филм, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница	15	1800
14.	13.11.2014 гостовање	Пријепоље, Народни музеј	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Каталог, монографија, документарни филм, постер	30	825
15	23.12.2014 гостовање	Република Српска, Бањалука, Бански двор	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Каталог, монографија, документарни филм, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница	30	500
16	17.10.2014 реприза	Пожаревац, порта Св.Петке	Десет векова светлости браничевске	/	4	400
17.	06.10.2015 премијера	Велико Градиште, Народни музеј	Стогодишњица одбране Стига и Браничева – на копну, води и ваздуху – 1915-2015.	Монографија, виртуелна презентација, постер	7	200
18	14.10.2015 реприза	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Стогодишњица одбране Стига и Браничева – на копну, води и ваздуху – 1915-2015.	Монографија, виртуелна презентација, постер, позивница	15	400

Ред. бр.	Датум и врста изложбе	Место	Назив изложбе	Асесоар	Бр. изложбених дана	Бр. посетилаца
19	13.11.2015 гостовање	Жабари, Народна библиотека	Стогодишњица одбране Стига и Браничева – на копну, води и ваздуху – 1915-2015.	/	15	350
20.	03.03.2015 гостовање	Врање, Народни Универзитет	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Монографија, документарни филм, постер	20	2000
21	09.04.2015 гостовање	Ниш, Дом Војске	Србија и Бранчево у Великом рату 1914-1918.	Монографија, документарни филм, плакат	6	780
22	24.04.2015 гостовање	Крушевац, галерија Народног позоришта	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Монографија, документарни филм, постер, позивница	8	400
23	08.05.2015 гостовање	Краљево, Дом Војске	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Монографија, документарни филм, постер	18	2000
24	11.12.2015 гостовање	Ваљево, Центар културе	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Монографија, документарни филм, постер, позивница	14	200
25	25.12.2015 гостовање	Мионица, Центар за културу	Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918.	Монографија, документарни филм, постер	15	100
26	16.5.2015* гостовање	Пријепоље, Центар културе	Филмови које смо волели 1947-1980.	Постер	30	300
27	12.02.2016 премијера	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета	Монографија, виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница.	30	700
28	26.04.2016 гостовање	Београд, галерија Дома Војске Србије	Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944 – окупациона управа, избеглице и просвета	Монографија, кратки каталог-афиш, виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница	11	800
29	1.03.2016 гостовање	Жабари, Народна библиотека	Задругарство у Пожаревачком округу до 1941	/	30	100

Ред. бр.	Датум и врста изложбе	Место	Назив изложбе	Асесоар	Бр. изложбених дана	Бр. посетилаца
30	14.06.2016 премијера	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	Правно уређење и заштита својинских односа у Пожаревачком округу до 1941.	Постер, каталог	15	300
31	13.08.2016 гостовање	Врњачка Бања, Замак културе Белимарковић	Филмови које смо волели 1947-1980.	Каталог, виртуелна изложба, банер, постер, позивница	15	800
32.	1.09.2016 премијера	Пожаревац, Галерија савремене уметности	Архитектура Пожаревца у периоду између два светска рата	Каталог, виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница	30	1715
33	15.10.2016 реприза	Пожаревац, галерија „Обојена светлост“	1941 – Починье рат...	Постер	15	300
34	29.11.2016 премијера	Пожаревац, Галерија савремене уметности	Окупирани Пожаревац 1941-1944 – слике из свакодневног живота	Каталог, виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница	15	200
35	8.12.2016 гостовање	Ђуприја, Казнено-поправни завод	Филмови које смо волели 1947-1980 (део поставке)	Виртуелна изложба	1	80
36	23.03.2017 премијера	Пожаревац, Галерија савремене уметности	Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод 1853-1918.	Монографија, сет архивских фотографија на разгледницама, постер	15	365
37	01.04.2017 реприза	Пожаревац, Економска школа	Округ пожаревачки у привреди српске буржоаске државе (део поставке)	/	7	300
38	15.04.2017 реприза	Пожаревац, Економска школа	Архитектура Пожаревца у периоду између два светска рата (део поставке)	/	7	200
39	19.04.2016 реприза	Забела, Казено-поправни завод	Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод 1853-1918	/	7	100

Ред. бр.	Датум и врста изложбе	Место	Назив изложбе	Асесоар	Бр. изложбених дана	Бр. посетилаца
40	19.05.2017 гостовање	Београд, Криминалистичко- полицијска Академија	Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод 1853-1918	Монографија, виртуелна презентација, сет архивских фотографија на разгледницама, постер	10	100
41	9.06.2017 стална поставка	Историјски архив Пожаревац, депо,	Стара и ретка књига 1752-1864.	Оригинали (11) у витрини, са легендама		
42	9.06.2017 стална поставка	Историјски архив Пожаревац, депо	Пожаревац на старим фотографијама	/		
43	1.08.2017 гостовање	Ђуприја, Народни музеј	Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачки казнени завод 1853-1918	Постер, афиш	15	200
44	17.07.2017 гостовање	Суботица, Отворени Универзитет	Филмови које смо волели 1947-1980	Каталог, виртуелна изложба, постер	15	500
45	20.09.2017 премијера у најави	Пожаревац, Галерија савремене уметности	Логор Бањица 1941-1944 – заточеници из Пожаревца и Браничевског округа	Каталог, виртуелна изложба, реплике логорских књига и предмета, банер-цирада, постер, позивница		
46	20.11.2017 премијера у најави	Пожаревац, Галерија савремене уметности	Основно школство у Пожаревцу, 1815-1882.	Каталог, виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, постер, позивница		
47	Септембар 2017-2018. Изложба на отвореном у најави	Пожаревац, Историјски архив Пожаревац, Стара касарна – Павиљон 4	Занатство Округа Пожаревачког	Каталог, виртуелна изложба, сет архивских фотографија на разгледницама, банер-цирада, постер, позивница.		

Анализирајући представљену табелу можемо да констатујемо да је Историјски архив Пожаревац, у периоду од 2013. до 2017. године, приредио 47 изложби, у просеку 9 поставки годишње. У наведеном периоду Историјски архив Пожаревац припремио је 12 премијерних поставки, гостовао својим изложбама чак 23 пута, док је у изложбеним просторима у Пожаревцу представљено 10 репризних изложби и две сталне поставке.

Прва страна е-флајера сталне изложбе „Пожаревац на старим фотографијама“, у Историјском архиву Пожаревац (фото: Историјски архив Пожаревац)

Подсетићемо да је у претходном представљеном периоду 2003-2012. године, Историјски архив Пожаревац приредио 31 изложбу, у просеку 3 изложбе годишње, гостовао својим изложбама 13 пута, док је у Пожаревцу представљено 18 премијерних изложби.

Посматрајући број изложбених дана и број посетилаца, не можемо извући правилни закључак, али узимајући у обзир обавештавање јавности о будућем догађају – отварању поставке, гостовању – можемо да закључимо да су медији велики и неопходни помагач у раду и презентацији рада Историјског архива Пожаревац на пољу

изложбене делатности. Сарадња са школама кроз изузетан вид едукације у настави завичајне историје, дала је висок резултат посећености изложби, али и бројних младих истраживача који, за теме својих радова и темата, траже управо у архивској грађи.¹⁶

Гостујући, највише пажње су привукле изложбе „Филмови које смо волели 1947-1980“ – коју је у посматраном периоду видело око 3000 посетилаца, и „Србија и Браничево у Великом рату 1914-1918“ – која је током 2015. године видело безмало 6.000 посетилаца. (тачније 5780 – Бањалучка, Врање, Ниш, Крушевац, Краљево, Ваљево и Мионица).

Пројекте Историјског архива Пожаревац обавезно прати асесоар – маркетиншки материјал који се најчешће састоји од позивнице, каталога и постера, електронског издања/виртуелне изложбе или презентације, афиша, фотографија на разгледницама. Настојећи да прати дизајн пројекта, корице каталога, постер, позивнице и омотнице/налепнице за ЦД публикују се у виду сета који је постигао ниво препознатљивости свих издања Историјског архива Пожаревац.

Представљајући искуство Историјског архива Пожаревац у периоду од 2013. до 2017. године, покушавајући да извршимо пресек активности и резултата изложбене делатности као само једне у низу императива у раду и постојању ове установе, схватамо да смо за протеклих пет година учинили много на пољу популарисања делатности архива, отворили врата и демистификовали рад установе и садржај фондова и збирки које чува. Карактеристично, што се неминовно запажа као обавезна нит скоро свих поставки Историјског архива Пожаревац је да, поред активног ангажовања свих запослених у архиву, постоји и сарадња са установама културе, историје, али и институцијама државе (судство, војска, Универзитет), црквом, школством, ангажовање појединаца-еминентних познавалаца одређених области и тиме испуњавање једног од императива савремене науке – мултидисциплинарности. Овај широкоугаони приступ теми видео се и кроз већину изложбених поставки. Посебно обогаћена сарадња са школама – основним и средњим, како градским тако и приградским, учиниле су да се ово посебно обраћање ученицима одрази како на број посетилаца изложбених поставки, тако и на број истраживача који су теме за своје радове потражили у Архиву.

¹⁶ Према евиденцијама истраживача, истраживаној грађи и темама које су истраживане, Одељења за информативну и културно-просветну делатност у ИАИП.

Тиме сматрамо да смо испунили једну од важних премиса нашег деловања и рада – привукли смо младе генерације, образујући их и васпитавајући и стварајући будућу редовну публику културних догађања, али и поклонике писане документоване историје и истине.

Чинећи сваку изложбу доступном преко интернет странице Архива, приближили смо се кораку развијенијих. Кроз доступност пројеката преко интернета извршена је најбоља могућа популаризација архивске грађе и представљени домети нашег рада и резултати пројеката. Забележена посећеност web-сајту управо потврђује да је овај начин размишљања и делања прави приступ проблему. Праћење изложбених активности Историјског архива Пожаревац путем медија и штампе, кроз њихову свеприсутност и окренутост широј популацији (старосно разноврсној, интелектуално, професионално, родно), правовремено обавештавање и препознатљивост кроз симболе и квалитет, учинили су да је публика на свечаностима отварања, али и током трајања поставки, разноврсна, у сталном бројчаном порасту и у порасту интересовања за даља истраживања па чак и партиципирање у пројектима Архива.

Својим пројектима, којима су основни циљеви заштита архивске грађе и њена доступност јавности, Архив је постао запажена, призната и професионално одређена установа у култури. Гостујући широм Србије то је уједно и укупна популаризација архивистике. Контакти са иностранством и доступност на интернету учинила је велики помак на пољу признања професионалности рада Историјског архива Пожаревац и српске архивистике уопште. Дакле, стручним и научним радом, утемељеношћу свих представљених докумената, Архив је подигао рејтинг установе, и, морамо рећи, превазишао утрге токове некадашњих постулата архивске изложбе.

Можемо да закључимо да је овакав начин рада, приступа јавности и `методe неговања публике` резултирао током периода од 2003. до данашњих дана, 2017. године, пружајући нам потврду професионалности кроз велики одзив публике током сваког пројекта, али и потврду професионалности кроз утицај и рефлексије на наше колеге у земљи и у иностранству.

Закључак

Ако погледамо уназад, поштујући хронолошки низ од 2013. године до данас, утврдићемо да је Историјски архив Пожаревац постао запажена, призната и професионално

одређена установа у култури. И не само то: број поставки се, можемо рећи, удвостручио у тенденцији промовисања рада Архива. Гостујући широм Србије то је уједно и укупна популаризација архивистике, а контакти са иностранством и доступност на интернету учинила је велики помак на пољу признања професионалности рада Историјског архива Пожаревац и српске архивистике уопште.

Предуслов свих поставки Историјског архива Пожаревац је да, поред активног ангажовања свих запослених у архиву, постоји и сарадња са установама културе, историје, институцијама државе (судство, војска), црквом, ангажовање појединаца-еминентних познавалаца одређених области и тиме испуњавање једног од императива савремене науке – мултидисциплинарности. Изложбеном делатношћу испуњава се и начело доступности архивске грађе, али и научно испитивање културне и историјске прошлости Браничева и Србије.

Поставке Историјског архива Пожаревац, негујући атмосферу актуелног тренутка, теме које осветљавају детаље из прошлости и додају историјској слагалици детаље који недостају, премијерно представљање битних тематских архивалија, велики рад и професионална одговорност иза сваке поставке, резултирале су и интересовањем за Архив и архивистику. У првом реду то су непосредни истраживачи чија радозналост бива окренута темама којима је и Архив посветио пажњу и чије самостално истраживање често бива преточено у истинско истраживање и добија своју публикувану форму. Такође, велико је и интересовање за неке од бројних поставки које својим идејама, историографском и архивистичком вредношћу претендују да буду изнова и изнова постављане. А сама установа Историјски архив Пожаревац – за коју су некад они којима је наша помоћ била неопходна у превладавању проблема питали где се налази – данас има своје препознатљиво место.

Можемо да констатујемо да Историјски архив Пожаревац у почетку врло инстинктивно, а потом све промишљеније, управо примењује правила доброг маркетинга у промоцији и презентацији својих поставки, остварујући тежиште сваког пројекта на његовој научној премиси и документованости.

Исто тако, прегалачки рад Историјског архива Пожаревац постаје инспиративан како у погледу публике која, можемо слободно рећи, ишчекује сваки наредни пројекат и поставку Архива, за бројне истраживаче који из разних

побуда желе да употпуне своје знање или на неки начин допринесу бољој истражености тема, дародавцима који више вреднујући сопствене архивалије поверавају их на чување и бригу управо Архиву, али и колегама из других архива који су нам често и непосредни сарадници.

THE EXPERIENCES OF THE HISTORICAL ARCHIVE OF POŽAREVAC AT HOSTING EXHIBITIONS IN THE PERIOD BETWEEN 2012 AND 2017

Abstract. Apart from the active engagement of all the employees at the Archive, the precondition for all the exhibitions held by the Historical Archive of Požarevac is the cooperation with cultural, historical, state institutions (judiciary, the army), the church, the University, and schools, as well as the engagement of acknowledged experts on certain areas – this fulfills one of the main requirements of modern science – multidisciplinary. Organizing exhibitions is also in line with the principle of availability of archival records, and it is also a form of scientific research of the cultural and historical past of Braničevo and Serbia. Cherishing the atmosphere of the current state of affairs, the themes which shed light on the details from the past and add the missing parts to the picture of history, the opening presentations of important thematic archivalia, the hard work and professional responsibility behind each exhibition – these are the reasons why the exhibitions held by the Historical Archive of Požarevac have awakened the interest in the Archive and archivistics.

Key words: the Historical Archive of Požarevac, exhibitions, cultural and educational work, being educational, multidisciplinary, constitutional cooperation, audience, the media, marketing

Conclusion

Looking back, by following the chronological order from 2012 until today, one can notice that the Historical Archive has become a renowned, acknowledged and a professionally designated cultural institution. In addition, we could say that the number of the exhibitions has doubled with the growing tendency to promote the Archive's activities. Visiting all parts of Serbia at the same time completes the process of popularization of archivistics, while foreign contacts and the availabil-

ity on the Internet have made a big step forward in terms of the acknowledgement of professionalism of the Historical Archive of Požarevac and Serbian archivistics in general. Apart from the active engagement of all the employees at the Archive, the precondition for all the exhibitions held by the Historical Archive of Požarevac is the cooperation with cultural, historical, state institutions (judiciary, the army), the church, the University, and schools, as well as the engagement of acknowledged experts on certain areas – this fulfills one of the main requirements of modern science – multidisciplinary. Organizing exhibitions is also in line with the principle of availability of archival records, and it is also a form of scientific research of the cultural and historical past of Braničevo and Serbia. Cherishing the atmosphere of the current state of affairs, the themes which shed light on the details from the past and add the missing parts to the picture of history, the opening presentations of important thematic archivalia, the hard work and professional responsibility behind each exhibition – these are the reasons why the exhibitions held by the Historical Archive of Požarevac have awakened the interest in the Archive and archivistics. Above all, there are direct researchers whose curiosity is directed to the topics to which the Archive itself has paid attention and whose independent researches often turn into regular ones and get published. There is also a great interest in some of the numerous exhibitions which have pretensions to being displayed over and over again, owing to their ideas and their historiographical and archival values. The Historical Archive of Požarevac as an institution itself – whose location was in the past unfamiliar to those who needed our help – is now well-known and easily recognizable. We could deduce that the Historical Archive of Požarevac has been applying the rules of good marketing in promoting and presenting their exhibits, at first relying on their instincts and later with more deliberation; in these processes, each of their projects was focused on their scientific premises and on being well-documented. In addition, the arduous work of the Historical Archive of Požarevac is starting to inspire the audience who eagerly awaits each new project and exhibition at the Archive, the numerous researches who wish to extend their knowledge for various reasons or somehow contribute to the research of the topics, the donors who place more value on their own archivalia and entrust them to the Archive, and the colleagues from other archives who are often our close collaborators.

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU 1907–2017.

Apstrakt: Državni arhiv u Zagrebu osnovan je 1907. godine. Tijekom postojanja Arhiva promijenilo se 5 država, 6 čelnih osoba i cca 235 djelatnika. Arhiv pohranjuje oko 12 dužnih kilometara gradiva. Arhiv je 2014. g. imao 3.026 korisnika, što čini 25 % od cjelokupne korisničke populacije svih arhiva u Republici Hrvatskoj, a podneseno je 6.762 zahtjeva za korištenjem gradiva. U radu se kronološki i deskriptivno obrađuje djelovanje Arhiva kroz 110 godina postojanja, s posebnim naglaskom na razdoblje od 1945. do 1960. godine, periodu u kojem je Arhiv praktički utemeljen kao moderna arhivska ustanova.

Ključne riječi: arhiv, grad, Zagreb, arhivsko gradivo

Tijekom postojanja Državnog arhiva u Zagrebu desila su se tri rata, promijenilo 5 država, 6 čelnih osoba i cca 235 djelatnika. Uobičajena djelatnost Arhiva danas obuhvaća nadzor nad arhivskim gradivom izvan Arhiva, vrednovanje gradiva stvaratelja i imatelja, odobrenje izlučivanja, preuzimanje gradiva, stručnu savjetodavnu podršku pismohranama, održavanje tečajeva za pripremu djelatnika u pismohranama za polaganje stručnog ispita; vođenje propisanih evidencija; sređivanje i obradu gradiva, izradu obavijesnih pomagala, zaštitu gradiva, rad s korisnicima, izdavanje gradiva na korištenje, izradu preslika, uvjerenja i prijepisa, istraživanja za stranke; djelatnici prate relevantnu literaturu i sudjeluju na tečajevima i skupovima za koje pišu referate, školuju se; štiti se i obraduje knjižni fond; održava se i unapređuje informatički i informacijski sustav Arhiva; pripremaju i izdaju publikacije. Arhiv obavlja kulturno – prosvjetnu djelatnost: predavanja, suradnja s medijima, obrazovnim institucijama i drugim bastionskim ustanovama, izložbe. Ovisno o dobivenim sredstvima, gradivo se digitalizira, odnosno restaurira. Obavljaju se neophodni stručno-administrativni, opći i računovodstveni poslovi.

Arhiv je danas teritorijalno nadležan za područje Grada Zagreba, Zagrebačke županije (izuzev gradova Ivanić Grad

i Vrbovec te općina Dubrava, Farkaševac, Gradec, Kloštar Ivanić, Preseka i Rakovec) kao i za dio Krapinsko-zagorske županije, i to gradova Donja Stubica i Oroslavje te općina Gornja Stubica, Marija Bistrica i Stubičke Toplice. Na području nadležnosti Arhiva kategorizirano je 600 stvaratelja I. i II. kategorije.

Arhiv pohranjuje 1.269 fondova i zbirki, cca 12 dužnih km gradiva. Arhiv je 2014. g. imao 3.026 korisnika, što čini 25 % od cjelokupne korisničke populacije svih arhiva u Republici Hrvatskoj, a podneseno je 6.762 zahtjeva za korištenjem gradiva. Prema zadnjem popisu stanovništva Grad Zagreb ima 790.017 stanovnika, što znači da je 0,38 % populacije Zagreba koristilo gradivo Arhiva.

Arhiv do 1945. godine

Hrvatski povjesničar, kulturni i javni radnik, Emilije Laszowski je 1907. gradski arhiv, osnovan u svibnju iste godine na zagovor Braće hrvatskoga zmaja, smjestio iznad Kamenitih vrata. 1914. zbog ratne opasnosti, gradski arhiv je kao depozit premješten u prostorije tadašnjeg Zemaljskog arhiv, danas Hrvatskog državnog arhiva (HDA), a Lazowski je i nadalje kustos gradskog arhiva. Deponirane su arhivalije od XII. do polovice XIX. st.: isprave i upravno-sudski spisi 1242.-1850. sa Zlatnom bulom, plemićki spisi, oporuke, cehovski spisi, računi, tridesetnice, katastar, spisi Narodne straže 1848.-1849., diaetalia, arhiv nekadanje Kaptolske općine i ostavština F. Ks. Kuhača. Nekad jedinstveni gradski arhiv podijeljen na dva dijela: jedan dio koji se smatra povijesnim arhivom, smješten u HDA, a drugi noviji dio, s gradivom nastalim od 1850. godina dalje, nalazi se u sklopu Gradskog poglavarstva, potom Gradskog narodnog odbora Zagreba (GNOZ). Gradivo koje je ostalo kod gradske uprave (ono nastalo nakon 1850. g.), bilo je više ili manje neuređeno, smješteno na raznim, neprikladnim, lokacijama, te je dosta spisa stradalo od vlage. Također, mnogo je spisa i

urudžbenih zapisnika uništeno, budući su gradivo škartirale nestručne osobe, a dokumenti kao stari papir prodavani tvornicama radi prerade.

Arhiv od 1945. godine

Predsjedništvo GNOZ-a uputio je 28. rujna 1945. okružnicu svim svojim odjelima, odsjecima uredima, zavodima i rajonima, prema kojoj se spisi, isprave, prilozi, poslovne knjige itd. stavljaju nakon dovršenja konkretnog postupka u pismohranu, a potom se trajno važne spise pohranjuju u gradski arhiv. Poslovi oko uređenja i vođenja gradskog arhiva kao posebne prosvjetne ustanove, koja čuva spise starijih godišta, stavljaju se u nadležnost Prosvjetnog odjela.

Osnovana je nova gradska prosvjetna ustanova: *Povjesni arhiv grada Zagreba*, koja svoje zadaće obavlja pomoću *Povjerenstva za uređivanje gradske arhivske građe*. Povjerenstvo je od 28. rujna 1945. smješteno u prizemlju Gradske vijećnice u ulici Ćirila i Metoda broj 5, i ima 3 službenika. U travnja 1946. Povjerenstva je dobilo prostorije u Radićevoj ulici 70, no već u rujnu iste godine na zgradi su se zbog težine gradiva pojavile pukotine, te se gradivo seli na privremenu pohranu u Gipsoteku grada Zagreba, Medvedgradsku 2, kamo se pohranjuje i novo preuzeto gradivo. Gradivo se preuzimalo od pismohrana raznih odjela i ureda GNO-a, pregledavalo i slagalo po godinama i urudžbenom broju. Povjerenstvo je pregledalo i razne prostorije na raznim adresama GNO-a (uredovnice, tavane, podrumne ...) radi pronalaska možebitno zabačene arhivske građe. Povjerenstvo je započelo s postepenim i ustrajnim izvlačenjem mokrih i natrulih knjiga i spisa bivšeg Gradskog poglavarstva iz spremišta, te preuzimanjem arhiva pojedinih odsjeka i ustanova Gradskog poglavarstva. Rad s prašnim i trulim oštećenim gradivom doveo je do kožnih infekcija na licu i rukama službenika.

Zadaća je Povjerenstva spise iz razdoblja od 1849. do 1900. srediti (složiti u fascikle prema redosljedu u urudžbenim zapisnicima, a u urudžbenim zapisnicima naznači koji su spisi tijekom vremena uništeni, sastavi potrebne kartoteke), te iz pismohrana prenesti u Gradski arhiv, ovo se gradivo neće izlučivati jer je već bilo izvrgnuto opetovano nestručnom škartiranju. Povjerenstvo spise iz razdoblja 1901.-1930. treba i srediti i izlučiti, za što će se donijeti posebni pravilnik. Gradivo se sređuje po načelu provenijencije, a za izlučivanje koristi Smrekarov priručnik iz 1900. Gradivo pohranjeno u HDA i nadalje se tamo nalazi.

Narodni list, 4.3.1952.

U jesen 1945. GNO je kupio biblioteku povjesničara prof. dr. Ferde Šišića sa oko 16.000 svezaka povijesnih djela za 1,600.000 dinara. GNOZ je zaključio da se osnuje „Historijski institut u Zagrebu pri Muzeju grada Zagreba i Arhivu grada Zagreba“. Institut će djelovati u okviru Muzeja i Arhiva, sa svrhom unapređivanja hrvatske historiografije, prvenstveno grada Zagreba, služeći se prvenstveno zbirka Muzeja i Arhiva, te svojom knjižnicom i znanstvenom kartotekom koja će se postupno ostvarivati. Institut preuzima redakciju svih historiografskih izdanja općine grada Zagreba. U proljeće 1946. Šišićeva je knjižnica ustupljena Prosvjetnom odjelu GNOZ-a za potrebe Historijskog instituta.

U listopadu 1946. Povjerenstvo traži od GNOZ-a ovlast da može izdavati i ovjerovljavati prijepise spisa i izvatke iz službenih knjiga koje ima na čuvanju; da se propiše uvjete i način uređivanja; odredi hoće li se izdavanje i ovjerovljavanje prijepisa i izvadaka obavljati besplatno ili uz naplatu

on-line Vodič kroz fondove i zbirke Državnog arhiva u Zagrebu

određenih pristojbi, budući da stranke zahtijevaju ovjerenjene prijepise službenih dokumenata. 2. travnja 1947. Povjerenstvu je dobilo privremene upute o davanju uvida i prijepisa iz spisa. Ovime je udaren temelj jedne od najznačajnijih djelatnosti Arhiva – izdavanje potvrda i uvjerenja iz pohranjenog gradiva građanima i tijelima vlasti radi ostvarivanja njihovih prava i dužnosti, što je i temeljni razlog čuvanja arhiva kao takvih.

Od srpnja 1947. u zadaće Povjerenstvu spada preuzimanje arhive svih raspuštenih društava i udruženja na teritoriju grada Zagreba, kao i preuzimanje svih pismohrana podržavljenih i likvidiranih poduzeća. Time je važnost Povjerenstva kao ustanove GNO-a u velikoj mjeri povećana, jer će ono imati sada u svojim zbirkama najvažnije izvore, na temelju kojih će se moći proučavati ekonomski i društveni razvitak grada Zagreba. Predsjedništvo Vlade NRH je 23. travnja 1947. Arhivu povjereno na čuvanje gradivo bivše Zemaljske uprave narodnih dobara (ZUND) i bivšeg Glavnog ravnateljstva za ponovu NDH.

U srpnju i kolovozu 1947. g. gradivo je premješteno u zgrade Opatička-Demetrova. Zgrada u Demetrovoj 15 pripadala je obiteljima Puc i Breščenski. Palača u Opatičkoj ulici 29, palače Erdödy-Drašković, od 1851. g. zgrada pripada državnom eraru, što se nepovoljno odrazilo na stanje nekretnine, koja je uvelike derutna. U zgradama stanuje i 12 stanara s obitelji. Stanari predstavljaju stalnu opasnost od požara, a

njihov boravak u zgradama u neskladu je sa svim uzancama čuvanja arhivske građe. Stanari će, uza sva nastojanja Arhiva, ostali u zgradama praktički do osnutka RH. Još 4. lipnja 1991. direktor Rastić obavještava predsjednika Izvršnog vijeća Skupštine grada Zagreba kako su u Arhivu 4 stanara s obiteljima.

Antun Kajfeš

Na lokaciji Opatička-Demetrova je zajedno s Povjerenstvom trebao djelovati i Povijesni institut, kojemu temelje čini Šišićeva biblioteka, a koja je u jesen 1947. prenesena u Opatičku 29. 10. listopada 1947. dr. Kajfeš Antun postavljen je za višeg bibliotekara Šišićeve biblioteke, a od 15. listopada 1947. direktor je Arhiva, čime su Povjerenstvo za uređivanje gradske arhivske građe i Šišićeva biblioteka ujedinjeni u Arhiv grada Zagreba.

Krajem 1947. i početkom 1948. Arhiv u zaglavlju svojih spisa rabi više naziva: „Povjesna knjižnica i Arhiv grada Zagreba“, „Arhiv grada Zagreba s povjesnom knjižnicom“, „Arhiv grada Zagreba“.

Tijekom 1948. uz redovite poslove, Arhiv radi na opremanju spremišta policama, nastoji sanirati oštećenja krovništva koje je u derutnom stanju zbog čega prokišnjavaju stropne konstrukcije na II katu, započelo se sa stručnim sređivanjem Šišićeve biblioteke. Knjižnica ima, uz Šišićeve knjige, još i oko 15.999 drugih knjiga i časopisa, koje su pretežito preuzete zajedno s arhivskim gradivom.

Tijekom 1948. preuzimaju se pismohrane starijih škola grada Zagreba, pogrebnog društva, spisi gradske uprave 1941-45, sudski spisi, cehalije, otkupljena su pisma bana Jelačića i zbirka arhivalija pok. Alfreda Makanca.

Gradivo smješteno u Arhivu 1948. može se podijeliti u pet zbirki:

- I. zbirka: „gradska uprava“
- II. zbirka. „privreda izvan djelatnosti bivše gradske općine“
- III. zbirka: „javne ustanove i državni uredi“
- IV. zbirka: „društva“
- V. zbirka: „Obiteljski i osobni fondovi“.

U svibnju 1948. Arhiv ima čitaonicu sa 12 mjesta, 8 radnih soba, 47 spremišta arhivalija (sa 23.237 fasc. spisa i 10.000 protokola) i 7 spremišta knjiga (oko 45.000 knjiga). Sve su prostorije popunjene do maksimuma, te postoji potreba za povećanjem spremišnog kapaciteta što je nemoguće dok se ne isele stanari. Personal Arhiva u kolovozu 1948. čine: viši

bibliotekar – 1, arhivist – 2, bibliotekar – 1, pomoćni administratori – 2, pomoćni službenik I. klase – 1, honorarni službenik – 1, na radničkoj listini – 3, ukupno 11 djelatnika, što je nedostavno za optimalan rad Arhiva. Arhiv ima arhivski odjel, priručnu arhivsku knjižnicu, arhivsko-tehnički laboratorij (knjigovežnicu), i tajništvo. Knjigoveška radionica Arhiva počela je radom 16. rujna 1948.

Arhiv prvenstveno udovoljava potrebama GNO-a u Zagrebu i drugih državnih organa, kako bi narodne vlasti mogu nesmetano razvijati svoju službenu djelatnost. Rad Arhiva obuhvaća rad sa pismohranama na terenu: pregled, škartiranje, preuzimanje, popis. Arhiv izdaje podatke iz gradiva za službene i privatne osobe, uređuje knjižnicu, radi s korisnicima, knjigovežnica uvezuje i popravlja knjige, prostorije se čiste i gradivo razmješta.

Arhiv treba urediti arhivske zbirke i učiniti ih pristupačnima za znanstvena istraživanja, urediti priručnu znanstvenu i stručnu knjižnicu, izraditi sve potrebne kataloge, kako bi se zainteresirani prosvjetni i znanstveni radnici mogu njome služiti, te započeti sa sustavnim znanstvenim radom. Arhiv treba i želi ispuniti i važnu zadaću - postati pokretač, organizator i provoditelj znanstvenog rada na istraživanju i obrađivanju povijesti grada Zagreba u skladu s naprednim pogledom na svijet. U proljeće 1948. Arhiv uzima na rad, kao honorarnog službenika, prof. Hauptmann Ljudevita, radi unapređenja povijesnih istraživanja grada Zagreba kroz vjekarke, budući je povijest Zagreba neistražena i slabo napisana. U roku od godine dana Arhiv ima 6 vanjskih suradnika, od kojih dr. Herkov obrađuje povijest gradskih financija, a ostalih 5 suradnika združeno je u radnu zajednicu, kojoj je tema „Zagreb pod neoapsolutizmom 1850-1860.“ kako bi se dobio uvid u postanak hrvatske buržoazije, suradnici su M. Despot, ing. Bogdanović M., dr. Valenteković, N. Žuvičić, A. Deanović.

Arhiv je 16. prosinca 1948. dobio pravo na okrugli pečat, a 26. veljače 1949. postavljena je na zgradi i propisna natpisna ploča s nazivom ustanove. Arhiv je, kao samostalna stručna i naučna ustanova NOGZ-a, u organizacionom sastavu Povjereništva za prosvjetu i kulturu.

Problemi koje Arhiva ima postaju kronični: stanari u Arhivu predstavljaju stalnu opasnost od požara, rad s prašnim i trulim gradivom dovodi do oboljenja djelatnika, zbog pretrpanosti spremišta postoji opasnost od urušavanja poda u nekim sobama. U spremištima nema grijanja. Nedostatak djelatnika, i niske plaće, boljka je koja do danas nije izliječena. Praktički od samog useljenja u Opatičku-Demetrovu

Arhiv ima problema i s dijelom djelatnika od kojih su neki na dugotrajnim bolovanjima, nezainteresirani za rad, problematičnih radnih navika. Nedostatak kvalitetnih djelatnika uvelike se može opravdati tadašnjom industrijalizacijom i izgradnjom zemlje nakon II. sv. rata. Izvršenje Prve petoljetke zahtijevalo je fizički snažne, sposobne i pouzdane djelatnike, te su na rad u Arhiv slani, s ovog ili onog razloga, manje sposobni ili podobni djelatnici. Paralelno sa zaposlenim djelatnicima, koji su dijelom potpuno nezainteresirani za rad, rad s arhivskim gradivom privlači zaljubljenike u povijest i struku, te npr. u srpnju 1951. jedan doktor znanosti dobrovoljno radi za Arhiv kao vanjski znanstveni suradnik.

15. lipnja 1950. Arhiv grada Zagreba osnovan je kao samostalna naučna ustanova pod rukovodstvom Povjereništva za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora grada Zagreba. Vlada NRH je na svojoj sjednici od 16. studenoga 1951. odobrila osnivanje Arhiva grada Zagreba.

Arhiv stalno surađuje s drugim baštinskim i ustanovama u kulturi, te je npr. 20. travnja 1950. za potrebe izložbe posudio knjige Muzeju Srba u Hrvatskoj, a u lipnju iste godine u Arhiv je na kratki znanstveni posjet došao arhivist Osrednjega državnog arhiva u Ljubljani. U rujnu 1950. Jadran film preuzima prospekte izložbi i fotografije bivšeg Zagrebačkog zbora u svrhu snimanja dokumentarnog filma „Zagrebački velesajam 1950.“. Arhiv radi i na unapređenju arhivske službe u Hrvatskoj, te 10. srpnja 1950. predlaže Povjereništvu za prosvjetu i kulturu NOGZ-a osnivanje muzičkog arhiva. Arhiv nije izoliran od događanja u društvu, i reagira na njih. Dr. Kajfeš 23. lipnja 1951. obavještava Savjet za kulturu i umjetnost koje je obaveze Arhiv preuzeo za proslavu 10. godišnjice narodnog ustanka: izrada kataloga, uređenje knjižnice, dvorišta ...

Arhiv ulaže velike napore u očuvanje gradiva na terenu. 13. rujna 1951. dr. Kajfeš obavještava Odbor za visoke škole i naučne ustanove o uništavanju arhiva od strane stvaratelja/imatelja. Gradivo su uništavali: Uprava opće bolnice dr. Stojanovića (dio matičnih i mrtvačkih knjiga, spise ...), Rajonski NO Trnje (gotovo cijelo svoje gradivo), Rajonski NO Maksimir (arhiv bivše općine gračanske u Remetama), Rajonski NO Medveščak (dio vlastitog arhiva) ... Arhiv je podnio jednu prijavu Javnom tužioštvu ali je postupak obustavljen.

Već ranih 1950-ih javlja se još jedan veliki, kronični problem Arhiva, nedostavna sredstva za rad. Jedan od prvih načina na koji Arhiv nastoji poboljšati svoje financijsko stanje

je prodaja starog (škartiranog) papira poduzećima za preradu sirovina. Usmjerenost i onako skromnih ljudskih resursa Arhiva na pronalaženje dodatnih sredstava za rad, smanjujemo njihov stručni rad. Iako je vlast imala namjeru da Arhiv bude mjesto znanstvenog rada, realnost onemogućuje ovu opciju.

1952. obavljaju se najnužniji popravci derutnog pročelja: popravljaju se žbuka, retušira boja, i liče ulazni vrata. 13. veljače 1952. na hodniku I. kata u Demeterovoj suklja plamen kroz vrata dimnjaka, i puka je sreća što su djelatnici Arhiva spriječili požar. Prema dimnjačaru vatra je nastala zbog velikih naslaga čađe, jer stanar već par mjeseci ne dozvoljava da se dimnjak očisti.

Arhiv ima veliko iskustvo u svakodnevnom radu s korisnicima, te 7. ožujka 1952. preporuča Savjetu za narodnu prosvjetu i kulturu NOG-a Skoplja, koji želi osnovati arhiv, da stari historijski materijal označi štambiljem jer ljubitelji starina nerijetko vole ukrasti pojedine rijetke spise.

14. ožujka 1953. objavljena je prva edicija Arhiva: „Statut grada Zagreba iz 1732.“

U rujnu 1954. djelatnik Arhiva odlazi u Francusku na višemesečno usavršavanje u struci. Stručno usavršavanje ne obuhvaća isključivo stručno usavršavanje djelatnika Arhiva, u srpnju 1954. arhivist iz Novog sada posjećuje Arhiv kako bi proučio arhivsko poslovanje i internu organizaciju, te proučio i izmijenio mišljenje sa kolegama u vezi svih važnijih problema djelatnosti arhiva.

Rad sa stvarateljima obuhvaća i pružanje informacija o gradivu pohranjenom u Arhivu. Arhiv 8. rujna 1954. dostavlja Zavodu za socijalno osiguranje za grad Zagreb pregled pohranjenih fondova u kojima se mogu naći podaci o radnom stažu ili o kvalifikacijama pojedinačnih osoba, kako bi se Zavodu olakšao posao.

U lipnju 1955. u Arhivu je od 22 sistematiziranih popunjeno 20 mjesta.

U Službenom glasniku Narodnog odbora kotara Zagreb, br. 11, od 20. lipnja 1956., str. 155, objavljena je *Odluka o društvenom upravljanju Državnim arhivom i Arhivom grada Zagreba*. Arhivom, kao ustanovom za sakupljanje zaštite i obradu povijesno-arhivskog materijala, upravlja se na temelju načela o društvenom upravljanju. Društveni organ upravljanja je Arhivsko vijeće, koje se sastoji od 7 članova koje imenuje NO kotara, 2/3 iz reda građana, koji mogu pridonijeti izvršenju zadataka ustavne, a 1/3 iz reda članova radnog kolektiva, predlaže ih sam kolektiv. Direktor ustanove je po položaju član Arhivskog vijeća. Savjet za kultu-

Turistički putokazi na trgu bana Josipa Jelačića

ru NO kotara nadležan je za poslove i zadatke Arhiva. Na čelu uprave Arhiva je direktor, njegovo savjetodavno tijelo je stručni kolegij službenika Arhiva. Kolegij čine direktor, rukovodioci pojedinih organizacionih jedinica i svi stručni službenici arhiva. Rad u Arhivu odvija se razdiobom poslova unutar pojedinih organizacionih jedinica (radnih skupina): tajništvo (ujedno pisarnica i računovodstvo), arhivska služba, bibliotekarska služba, arhivsko-tehnički laboratorij.

Arhiv je 17. rujna 1956. otvorio svoju prvu „Izložbu“, o čemu je javnost bila obaviještena putem novina. Dr. Kajfeš je, kao delegat Arhiva, sudjelovao na Trećem internacionalnom kongresu arhivista u Firenci, 25.-29. rujna 1956. Arhiv 6. svibnja 1957. obavještava medije kako će se, u čast 40-godišnjice Oktobarske revolucije i 12-godišnjice oslobođenja Zagreba, 8. svibnja otvarati u Opatičkoj 29 izložba dokumenata s temom „Pokret radnika grada Zagreba za vrijeme Oktobarske revolucije“, te moli da pošalju svog fotoreportera.

Arhiv praktički od samog useljenja u Opatičku-Demetrovu pokušava riješiti problem nedostatka spremnog prostora. U lipnju 1957. dr. Kajfeš predlaže Predsjedništvu NOGZ-a osnivanje ekspoziture Arhiva u Velikoj Gorici.

1957. g. objavljena je druga publikacija Arhiva, autora Zlatka Herkova, „Ime grada Zagreba u prošlosti“.

Branko Vojnović

U veljači 1959. izvršena je primopredaja dužnosti između dr. Kajfeša i novog ravnatelja, Branka Vojnovića.

Na temelju okružnice Sekretarijata za opću upravu od 1. siječnja 1959. Arhiv sam donosi sva rješenja o službeničkim odnosima. Počinje se voditi matična knjiga službenika i službenički list u dosjeu svakog službenika.

U proljeće 1959. arhivska služba Hrvatske započela je s evidencijom registratura. Arhiv evidentira registrature na području grada i kotara Zagreba, te kotara Kutina. Arhiv je pripremio popis i potrebne obrasce koje NOGZ treba podijeliti na terenu (naziv ustanove, kada je osnovana, nadzorni organi, količina registraturne građe, broj knjiga, dokumentacija koja se odnosi na upravu, dokumentacija o materijalnom poslovanju). Obuhvaćeno je, na području grada i kotara Zagreba 1.360 registratura, a na području kotara Kutine 148. Arhiv je ustanovio kako je velik dio građe nesređen, jer u registraturama nema mjesta za pohranu; u manjim poduzećima se dešava da uopće nema osobe zadužene za sređivanje registraturne građe; građa koja nije potrebna za tekuće poslovanje se predaje u otpad; građa nekih registratura je pohranjena na više mjesta; neka ustanove su vratile nepopunjenu anketu ...

Arhiv prati tehnološke napretke u struci. Direktor Vojnović u travnju 1959. moli nabavku mikročitača, jer će u perspektivi Arhiv morati prijeći na mikrofilmiranje izvjesne građe svojih fondova zbog nedostatka prostora, nesigurnost i neekonomičnost prepisivanja originala. Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu NOGZ-a odobrio je sredstva.

U lipnju 1959. dvije učenice jednogodišnjeg birotehničkog tečaja, Berislavićeva 16, Zagreb, provele su u Arhivu 16 radnih dana na praksi.

8. prosinca 1959. organizacione jedinice Arhiva jesu:

1. Tajništvo (unutar kojeg je i knjigovežnica)
2. Arhivska služba
 - Odio za stariju građu (do 1850.)
 - Odio za novu arhivsku građu (od 1850.) (tu je i Vanjska služba)
3. Biblioteka.

Od 1959. uredsko poslovanje vodi se na temelju Uredbe o kancelarijskom poslovanju (SL 50/1957).

Arhiv od 1. siječnja 1960. posluje kao samostalna ustanova, što znači da raspoređuje sredstva svojim financijskim planom, koji samostalno donosi organ društvenog samoupravljanja ustanove, u okviru raspoloživih sredstava (SL 6/1960.). Do ovog datuma Arhiv je bio budžetska ustanova i to u dva iznosa: za lične i materijalne rashode. Arhiv sada treba osigurati redovnu isplatu svojih ličnih rashoda i nepohodnih materijalnih potreba, a potom ostatak sredstava rasporediti na ostale rashode po svojoj procjeni. Osim sredstava koje dobije od NOGZ-a, Arhiv naplaćuje stanarinu i prodaje škartirani papir.

12. veljače 1960. naziv ustanove, Arhiv grada Zagreba, mijenja se u *Historijski arhiv u Zagrebu*. Novi naziv ustanove ne znači bolji materijalni položaj, te direktor Vojnović 24. ožujka 1960. obavještava Biblioteku Slovenske akademije znanosti i umjetnosti: „... uslijed ograničenih financijskih sredstva nismo u mogućnosti nastaviti štampanje vlastitih publikacija.“. Problemi su i nadalje isti: nedostatak sredstava, derutne zgrade, bolovanja djelatnika i izostanci čine cca 5 % od ukupnog radnog vremena, zastarjela ili nikakva oprema, spremišta se ne griju te se preko zime sav rada odvija u uredskim prostorijama ... Niske plaće uzrok su rada djelatnika Arhiva van radnog vremena, kod stvaratelja koje Arhiv nadzire, što je nespojivo s današnjem Etičkim kodeksom arhivista. Ipak, dio djelatnika se ističe svojim prijekornim radom, te npr. Arhiv obavještava srodne institucije kako će 19. listopada 1961. djelatnik Arhiva održati referat o „Sređivanju moderne arhivske građe“, i poziva ih da pošalju svoje stručne djelatnike.

Tijekom 1960. Vanjska služba Arhiva reorganizirana je sukladno zaključcima Arhivskog savjeta, u svrhu usklađivanja i ujedinjavanja poslova u cijeloj NRH. Referada vanjske službe u Arhivu postoji od 1948. i stalno je vodi jedna arhivist, kojemu od 1961. pomaže i jedan arhivski pomoćnik. Vanjska služba vodi evidencije i dosjee, popise pravnih osoba. U 1961. Vanjska služba je izradila kartoteku koja obuhvaća preko 800 organizacija, ustanova i poduzeća, i za svaku registraturu je oformljen dosje.

U veljači 1961. Arhiv je produžio rad Čitaonice do navečer, od 8 do 18,00 sati. Cjelodnevno otvorena čitaonica značila je osjetno povećanje računa za struju i ogrjev. Kako i djelatnici zbog dežurstva u čitaonici nisu mogli obavljati svoje redovne zadaće, cjelodnevni rad čitaonice nije dugo trajao.

1962. izvršena je nova administrativno-teritorijalna podjela NRH. Arhivu bi pripale (ne bi više bile u nadležnosti

arhiva u Varaždinu) općine Donja Stubica, Klanjec, Krapina, Zabok, Zlatar-Bistrica. 6 općina kotara Kutina pripale bi arhivu u Sisku.

U noći 8. na 9. siječnja 1963. izbio je požar u Arhivu. Požar je ugašen hitnom intervencijom vatrogasne brigade grada Zagreba. O požaru su pisali Vjesnik, Večernji, Borba, Telegram. Šteta nije velika: „Čuvar zgrade, kojemu je baš to zadatak da čuva arhivsku ustanovu, bio je usprkos svojih 22 godine službe kao čuvar zgrade lakomislen, kada je dozvolio dostavljačici sušenje mesa na tavanu odnosno paljenje pilovine.“ Ni dostavljačica ni čuvara nisu pitali direktora za odobrenje sušenja mesa. Protiv dostavljačice i čuvara podignuta je disciplinska optužnica. Čuvar ističe kako se na istom mjestu (u tzv. „sušionici“) godinama (još od stare Jugoslavije) sušilo meso (i on i stanari, a i hranili su svinje), i da nikada nije izbio požar. Oboje djelatnika je kažnjeno umanjnjem osnovne plaće s 5% mjesečno na 5 odnosno 6 mjeseci.

30. lipnja 1964. Arhiv prelazi na samoupravljanje, izabran je predsjednik Radne zajednice (RZ) i Upravni odbor (UO) kao organ samoupravljanja. RZ uz UO i direktora upravlja Arhivom. Osim organi samoupravljanja i upravljanja i Arhivu djeluje i Sindikat i Savez komunista. Sva tijela redovito održavaju sastanke i sjednice tijekom radnog vremena. Teme o kojima su raspravljali su razne, najčešće financijska i personalna pitanja, ali i pitanja poput imenovanja komisija za preuzimanje kupljenog ugljena i drva, osnutka komisije koja bi ispitala cijenu popravka (presvlačenje) klub-garniture u sobi direktora jer je ista dotrajala, nabavke vila za ugljen, način slanja novogodišnjih čestitki ... Neizbježno se stiče dojam sastančenja radi sastančenja, neproduktivnih i dugotrajnih rasprava o (ne)bitnim stvarima, koje dovode do animoziteta među djelatnicima. Bitne stvari, poput određivanja normi rada, do danas nisu riješene. Beskrajno i nepotrebno sastančenje postalo je dio „poslovne kulture ustanove“ koju je izuzetno teško promijeniti.

Arhiv u Vjesniku od 1. studenoga 1964. poziva stvaratelje i imatelje da prijave štetu na gradivu od poplave koja je pogodila Zagreb u noći s 25. na 26. listopada. Poplava je istakla probleme arhivske službe u Zagrebu: gradivo na terenu je ugroženo i ne poklanja mu se pažnja, Arhiv nema dostatno djelatnika, sredstava i prostora za redovito preuzimanje arhivske građe, trebalo bi po općinama osnovati arhivske sabirne centre ...

Nedostatno financiranje rada Arhiva prisiljava direktora na snalaženje, te 30. prosinca 1964. moli Tvornicu ulja Zagreb, budući da je kod njih obavljeno škartiranje građe, da

pokloni Arhivu polovicu škartiranog materijala, kao „... naknadu za stručnu pomoć i intervenciju koju dajemo u zaštiti arhivske gradje i sugestijama za pravilni postupka u vršenju arhivarske službe. Ograničena sredstva koja primamo kao ustanova iz oblasti kulture onemogućuju nam šire zahvate u našem radu, stoga nam svaki prihod ... pomaže u vršenju naše arhivske službe.“ Ovakvo (ponižavajuće) moljkanje za sigurno ne pridonosi ugledu ustanove.

Nedostatno financiranje održava se i na znanstveni rad Arhiva, kojeg praktički nema, a honorari s vanjskim suradnicima sada se sklapaju za cijepanje drva, donošenje ugljena i drva u kancelarije, loženje 12 peći, usluge prijepisa ... Zbog manjka sredstva nije se mogao popraviti krov (postoji opasnost od urušenja zidova na hodniku zgrade), presložiti peći, snabdjeti spremišne prostorije makar drvenim policama, te neki arhivski materijal još uvijek stoji po podovima, nije bilo novaca za otkup knjiga za knjižnicu niti za kulturno-prosvjetni rad ...

3. srpnja 1965. donesen je Pravilnik o raspodjeli osobnih dohodaka radnika Arhiva. Za svako radno mjesto utvrđuje se vrijednost boda, ravnatelj ima 845, a NKV radnik 320 bodova. Za radni se uspjeh ustanovljuje radna ocjena. Ocjenu rezultata rada obavlja komisija. Kako bi se ostvarilo načelo „svakome prema radu“ raspodjela osobnog dohotka obavlja se prema postignutim rezultatima rada. Suvišno je napominjati da su uslijedile mnoge i stalne žalbe zaposlenika na bodove i iznos osobnog dohotka.

U 1965. Arhiv je izradio inventar svojih fondova i zbirki, a vodič je u izradi.

8. srpnja 1966., nakon duge 52 godine, arhivalije koje su 28. svibnja 1914. iz Kamenitih vrata prenesena na Marulićev trg, vraćene se Arhivu, uz izuzetak Zlatne bule, koja se i danas nalazi u HDA.

1966. u Arhivu je pohranjeno 7.600 d/m gradiva. Arhiv obavlja nadzor nad 53.035 d/m registrature i arhivske građe izvan Arhiva, odnosno 336 organizacija na području Arhiva. Arhiv ukupno ima 17 zaposlenih, no sastav kadra ne zadovoljava, a mala primanja i loši uvjeti rada dovode do velike fluktuacije radne snage.

Arhiv se ne snalazi u nastojanjima da samostalno osigura sredstva za plaćanje kadra kojeg nedostaje. Arhiv na svaki način nastoji štedjeti, poslovi računovodstva i prijepisa povjereni su honorarno zaposlenim umirovljenicima, uštedeno je na kancelarijskom i knjigoveškom materijalu, zbog nedostatka sredstava obustavljeno primanje svake stručne literature.

Arhiv na svaki način nastoji i zaraditi. Npr. 3. studenoga 1966. s Tvornicom parnih kotlova Zagreb sklopa ugovor o sređivanju 200 d/m registraturne građe Tvornice za što će dobiti 8.800 novih dinara. Ili, 16. prosinca 1966. moli Industromontažu da Arhivu ustupi škartirani balast. Arhiv 1. travnja 1968. Tvornici „Elektroda“ izdaje račun na Ndin 17.500.- za izvršene radove na sređivanju arhive. 21. studenoga 1968. Arhiv i Tvornica parnih kotlova Zagreb sklapaju ugovor, Arhiv će za sređivanje građiva Tvornice dobiti 5.140 dinara. 1967. g. Arhiv određuje da se radnicima za rad u registraturama na terenu isplaćuje 10% neto sredstava od ugovorene sume sklopljene između registrature i Arhiva. Sam se po sebi nameće zaključak kako djelatnicima sređivanje pismohrana postaje glavni cilj, jer direktno utječe na visinu njihovog osobnog dohotka, čime temelji profesionalnog i etičkog rada još više slabe. Među djelatnicima dolazi do nesuglasica i konfrontacija jer npr. djelatnici Vanjske službe drže kako bi trebali dobivati više od ostalih djelatnika budući da su Arhivu „priskrbili“ poslove. Najgora je posljedica ovakvog načina namicanja nedostatnih sredstava ta da je kod dijela djelatnika do danas zadržan stav kako za plaću koju dobivaju ne trebaju ništa više nego pojaviti se na poslu, a da bi za ista što će napraviti tijekom radnog dana trebali biti dodatno honorirani.

1967. organizacija Arhiva je slijedeća:

Stručne službe

Organizaciona jedinica za stariju arhivsku građu i zbirke

Organizaciona jedinica za noviju arhivsku građu

Organizaciona jedinica za popunjavanje arhivskih fondova (vanjska služba)

Biblioteka i čitaonica

Knjigovežnica

Opća služba.

1967. Arhiv ima 18 djelatnika, 61% djelatnika ima NSS, a najviše je arhivskih manipulanata, 22%

Arhivski savjet Hrvatske je 4. prosinca 1968. zaključio kako u Zagrebu treba objediniti fotolaboratorij Arhiva Hrvatske i arhivskog odjela Instituta za historiju radničkog pokreta, te uz učešće Arhiva zajedničkim materijalnim doprinosima organizirati zajednički što bolje organiziran, opremljen i kadrovski ojačan fotolaboratorij.

1970. grad Zagreb izradio je materijal o problemima muzeja, arhiva i konzervatorske službe u Zagrebu. Arhivu je po-

trebno izgraditi novu zgradu za sadašnju i buduću djelatnost. Sadašnja zgrada je dotrajala uslijed starosti, te je najbolje u zajednici s HDA, koji je dekoncentriran na 7 raznih mjesta, izgraditi novu zgradu. Do izgradnje nove zgrade treba postaviti najnužnije održavanje, ne ulazeći ni u kakve adaptacije, pregradnje ili sl. Zajednička zgrada do danas nije izgrađena.

1971. g. Arhiv ima ove organizacione jedinice:

I. Stručne službe

A. Arhivski poslovi

1. Sekcija: Gradska uprava

2. Sekcija: Privreda

3. Sekcija: Društveno-političke organizacije

B. Biblioteka sa čitaonicom

II. Zajedničke službe

1. Administracija

2. Računovodstvo

3. Knjigovežnica

4. Pomoćne službe

Marijan Rastić

Rastić Marijan izabran je za direktora 11. travnja 1972. Problemi koji dočekuju novog direktora su stari: nedostatak sredstava, nedostatak spremišta, tek manji dio spremišta ima metalne police, u arhivskim kutijama pohranjeno je tek cca 10% građiva nedostatak stručnog osoblja, nedostatak potrebnih najnužnijih uređaja, potpuno dotrajale zgrade u kojima je i nadalje 7 stanara s obiteljima

1972. u Arhivu je pohranjeno je 446 fondova i zbirki, 7.560 d/m, od toga sređeno 180 ili 2.112. d/m, a djelomično sređeno 242 fonda, odnosno 5.448 d/m. 1975. g. u Arhivu je 16 zaposlenih.

14. prosinca 1973. Arhiv se konstituira kao jedinstvena organizacije udruženog rada (OUR). Sva samoupravna prava članovi RZ-a obavljaju neposredno i ravnopravno na Zboru radnih ljudi (ZRLJ). ZRLJ je najviši organ upravljanja Arhiva. Arhiv zastupa direktor kao inokosni organ. Savjet Arhiva čine članovi koje biraju radnici Arhiva i članovi koje delegiraju općine na čijem području Arhiv vrši službu, osnivač i druge organizacije. Osniva se Radnička kontrola. OUR-i su postojali do osamostaljivanja Republike Hrvatske. Od ustavnih promjena 1974. Arhiv, kao i drugi OUR-i, veliku pažnju posvećuje općenarodnoj obrani i društvenoj samozaštiti (ONO i DSZ). Arhiv ima svoju jedinicu, odnosno vod civilne zaštite.

1975. svi su arhivi u Hrvatskoj započeli s radom na publikaciji „Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odje-

ljenjima u SFRJ“. 23. ožujka 1976. ravnatelj Rastić imenovan je za člana Odbora za izgradnju NSK u Zagrebu i Arhiva Hrvatske u Zagrebu. Mjesec dana kasnije osnovana je Komisija za izvršenje Arhivskog sporazuma s Austrijom iz 1923. i Sporazuma o restituciji kulturnih dobara odnesenih u Austriju sa područja SRH u vrijeme II. sv. rata, čiji je član i Rastić.

1977. Arhiv je nadležan za 1.544 registratura, od toga 748 su OUR-i iz oblasti privrede. U Vanjskoj službi rade dva djelatnika, jedan SSS i jedan VŠS.

1978. provedena je velika akcija škartiranja gradiva u Arhivu, cca 110 fondova poduzeća i raznih ustanova. 20. studenoga 1978. Arhiv je s vanjskim suradnikom sklopio ugovor o autorskom radu, zadaća suradnika je izrada Elaborata o valorizaciji financijskog materijala Gradskog poglavarstva Zagreb iz razdoblja 1856-1845 kao osnova za izdvajanje i škartiranje bezvrijednog materijala. Ukupno je izlučeno cca 5 d/km gradiva koje je bilo pohranjeno u Arhivu.

1978. Arhiv je pohranjivao 475 fondova i zbirki, 8.600,5 d/m grade, i 391.350 mikrosnimaka, nadzirao 1.421 registratura, imao je 19 djelatnika, od toga 14 arhivskih radnika i 5 drugih, gradivo je koristilo 1.341 korisnika. Problemi Arhiva su stari i kronični: neadekvatan i nedostatan prostor, premalo djelatnika i sredstva, puno bolovanja, stanari, tek je 30% od 130.000 arhivskih jedinica odgovarajuće opremljeno (arhivske kutije), 60% gradiva je na drvenim policama, uredski namještaj je star i nefunkcionalan, Arhiv nema prostor za čišćenje i dezinfekciju grade, niske plaće, teški uvjeti rada, velika fluktuacija radne snage ...

Nedostatak sredstava i kako ih namaknuti i nadalje je u žiži interesa. Arhiv 1980. sklapa ugovor s privrednom bankom Zagreb, kojoj iznajmljuje 80 m² arhivskog prostora u Opatičkoj, i za to dobiva 300 dinara mjesečno.

15. srpnja 1982. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu daje Arhivu prethodnu dozvolu za uređenje dvorišta.

28. lipnja 1983. Skupština Grada Zagreba dodijelila je Plaketu Grada Zagreba Historijskom arhivu u Zagrebu „... povodom 75-obljetnice postojanja, rada i djelovanja, a naročito za stvaranje i očuvanje sadržaja neprocjenjivih vrijednosti naše bogate kulturno-povijesne baštine, za razvijanje i unapređivanje organiziranih oblika i svrsishodnih sistema kulturnog, prosvjetnog i znanstvenog djelovanja te za izvanredne rezultate u širenju interesa, razvijanja i održavanja nivoa zadovoljavanje kulturnih potreba i navika radnih ljudi i građana.“

1983. Arhiv ima 22 djelatnika, a prema vlastitoj procjeni trebalo bi ih biti 50.

Sređivanje gradiva kod stvaratelja i imatelja i nadalje se redovito obavlja, te je npr. Arhiv 24. veljače 1984. zaključio sa Centrom za smještaj djece u porodice i ustanove sporazum o slobodnoj razmjeni rada. Arhiv će za Centar stručno srediti gradivo po cijeni od 1.000 dinara po d/m gradiva. Sređivanje, 80 d/m, je obavljeno iste godine.

Arhiv 31. listopada 1985. traži od RSIZ-u u oblasti kulture Zagreba sredstva za 1 računalo, kompjuter „Tera“, koji košta 4.200.000 din., te za 1 pisari električni stroj, koji košta 570.000 dinara.

1987. Arhiv ima 26 radnika, 13 žena i 13 muškaraca, prosjek starosti zaposlenih je oko 42 godine.

1988. Arhiv nabavlja, za 20.301.600 dinara, IBM PC AT kompatibilno računalo ACER 910 i pisari IVEL 420.

1989. Arhiv, u suradnji sa Savezom društava arhivskih radnika Hrvatske, organizira savjetovanje s temom „Razvoj uprave u SRH u razdoblju od 1945-1962“ posvećeno 900. godišnjici grada Zagreba, od 9. – 11. listopada 1989. u Zagrebu i Tuheljskim topicama.

1993. Arhiv mijenja ime u *Povijesni arhiv u Zagrebu*. Od 1997. naziv Arhiva je *Državni arhiv u Zagrebu*. Arhiv je podružni državni arhiv koji je osnovala Republika Hrvatska, i za koji se sredstva za rad osiguravaju u državnom proračunu.

Grad Zagreb 1998. dodjeljuje Arhivu na privremeno korištenje objekt u Aveniji Dubrovnik 36. Iz zgrade u Demetrovoj 15 iseljeno je arhivsko gradivo, a zgradu dobiva na korištenje Sabor Republike Hrvatske.

Darko Rubčić

1999. ravnateljem Arhiva postao je Darko Rubčić. Od 1999. nadalje Arhiv je izdavač i suizdavač brojnih publikacija: Ivan Krstitelj Tkalčić: O staroj zagrebačkoj trgovini i obrtima; Isprave zagrebačkog Gradeca od Bele IV. do Karla VI.; 150 godina Zagreba kao jedinstvenog grada; Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba; Ivan Peršić. Kroničarski spisi.; Gradsko poglavarstvo Zagreb 1850. – 1945.; Povijesni spomenici grada Zagreba. Gradski zapisnik nakon požara 1674. Nastavak (1680.-1686.). Sv. 23.; Knjiga pisama. Izbor iz fundusa Državnog arhiva u Zagrebu; Raspjevana hrvatska pjevačka društva; 100 godina Arhiva; Zagrebačka enciklopedija Ivana Ulčnika; Povijesni spomenici grada Zagreba. Fasije i oporuke. (1687. – 1696.). Sv. 24.; Blago iz školske škrinjice; Izvori za povijest zdravstva u Državnom

arhivu u Zagrebu. Izbor iz fundusa. Sv. 1.; Izvori za povijest zdravstva u Državnom arhivu u Zagrebu. Izbor iz fundusa. Sv. 2.; Tijela javne uprave s područja nadležnosti Državnog arhiva u Zagrebu 1945. – 1990. Sv. 1.; Izvori za povijest obitelji Jelačić u Državnom arhivu u Zagrebu.; Zagreb godine 1913. – 1925. : Izvještaji Gradskog poglavarstva u Zagrebu; Narodni odbor grada Zagreba 1945. – 1963.

I za korisnike svakako najznačajnije publikacije: Vodič kroz fondove i zbirke Državnog arhiva u Zagrebu. Sv. 1. i Kazala uz 1. svezak Vodiča kroz fondove i zbirke Državnog arhiva u Zagrebu, 2008.; Vodič kroz fondove i zbirke Državnog arhiva u Zagrebu. Dopunski izvori i bibliografija. Sv. 2, 2010. Publikacija je dostupna i on line na: <http://www.daz.hr/vodic>

Od 1999. g. nadalje Arhiv je realizirao impozantan broj izložbi, gostovao sa svojim izložbama i ugostio izložbe drugih arhiva. Arhiv redovito sudjeluje u proslavi Međunarodnog dana arhiva, izložbom čiju temu zajednički dogovore svi arhivi u RH.

U av. Dubrovnik je tijekom 2000. preseljen II. odjel za sređivanje gradiva, a u taj se prostor i danas većinom preuzimaju nove akvizicije. Radi se o podrumskom prostoru i dijelu prizemlja u (tada) novoizgrađenoj zgradi I. gimnazije u Utrinama. Budući da dodijeljeni prostor nije bio izvorno građen za arhivske potrebe, izvedena je adaptacija u mjeri u kojoj je to kompozicija objekta omogućavala. Zatečene instalacije zgrade na stropu podrumskog dijela, koje nije bilo moguće izmjestiti, unatoč postavljenoj maksimalnoj zaštiti, stalna su potencijalna prijetnja arhivskom gradivu.

2005. g. uređena je u prizemlju zgrade u Opatičkoj 29 nova čitaonica s računalima i mikročitačima za korisnike. Uvedena je aplikacija Lector kojom se obrađuju korisnički zahtjevi. Aplikacija obuhvaća tri dijela upravljanja korisničkim zahtjevima: zaprimanje i distribuiranje zahtjeva, autorizaciju zahtjeva i njihovo rješavanje. Mikrofilmirana je Zbirka građevinske dokumentacije, gradivo koje je već godina najzanimljivije građanima Zagreba i okolice u ostvarivanju njihovih prava i obveza.

2006. g. objavljen je *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, a u izradi publikacije surađivale su tri djelatnice Arhiva.

Arhiv je uključen u sustav Arhinet - središnju nacionalnu evidenciju arhivskoga gradiva, pokrenutu 2006. Arhinet tvore podaci o arhivskim izvorima koji se čuvaju u državnim i drugim arhivima te kod drugih imatelja arhivskoga gradiva, podaci se redovito upisuju i nadopunjuju.

Večernji list, 31.5.2016.

2013. otvorena je prva izložba zajedničkog projekta SIH-eR, Gradovi i trgovišta na hrvatsko – štajerskoj granici / Mešta i trgi ob hrvaško – štajerski meji. SIH-eR je zajednička izložba Zgodovinskog arhiva Celje, Zgodovinskoga arhiva Ptuj, Pokrajinskoga arhiva Maribor, Državnog arhiva u Zagrebu, Državnoga arhiva u Varaždinu i Državnoga arhiva za Međimurje.

Arhiv obavlja djelatnost na temelju godišnjeg programa rada. Godišnji program rada koji Ministarstvo kulture utvrdi kao javnu potrebu u kulturi Republike, financira se iz Državnog proračuna. O izvršenju godišnjeg programa rada Arhiv izvješćuje Ministarstvo kulture. Upravni nadzor nad radom Arhiva obavlja Ministarstvo kulture. Ravnatelj predstavlja i zastupa Arhiv neograničeno u okviru upisane djelatnosti. Arhiv ima Stručno vijeće. Stručno vijeće je kolegijalno tijelo, čine ga ravnatelj i voditelji Odjela. Imovinu Arhiva čine

sredstva za rad koja su pribavljena od osnivača, stečena pružanjem stručnih usluga ili su pribavljena iz drugih izvora (primjerice: sponzorstva, donacije).

Živana Hedbeli

2015. g. imenovana je prva žena za ravnateljicu Arhiva, dr. sc. Živana Hedbeli. Od 2015. Arhiv je sve prisutniji u javnosti i medijima. Dvorište Arhiva, jedno od najljepših na Gornjem gradu, besplatno je otvoreno javnosti i turistima, za koje su izrađeni informativni deplijani na 5 svjetskih jezika. Za zainteresirane građane, učenike i studente organiziraju se vodstva po Arhivu, na hrvatskom i engleskom jeziku. Izrađen je promotivni, kratki film o Arhivu. Pojačana je suradnja s Turističkom zajednicom grada Zagreba. Započelo se s odba-riom i objavom Arhivalije mjeseca, kako putem komunikacijskih kanala Arhiva, tako i na <http://metro-portal.rtl.hr> Od 2016. Arhiv javnosti predstavlja i Fond mjeseca, koji prenosi i portal <http://www.historiografija.hr>

Arhiv od 2015. sudjeluje u Noći muzeja i Noći knjige, obilježava dan Grada Zagreba. Noć muzeja 2016. posjetilo je cca 750 osoba. Za dan grada Zagreba 2016. izdavanje su personalizirane Domovnica grada Zagreba, Arhiv je posjetilo oko 550 osoba, i izdano je oko 1.500 domovnica, čemu se mediji posvetili veliku pozornost.

Započelo se s migracijom baza podataka Arhiva na nove platforme, redizajnirana je web stranica i aktiviran Facebook.

2015. otvorena je druga izložba projekta SIH-eR, Z vlakom čez mejo / Vlakom preko granice, u pripremi je treća.

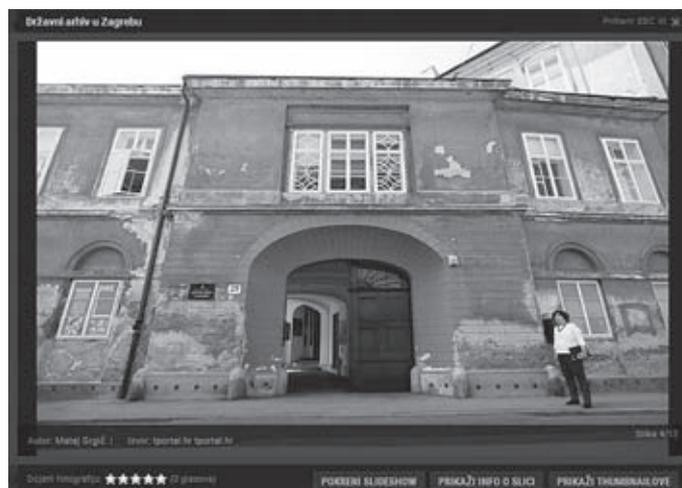
Izložbu otvorenu povodom Međunarodnog dana arhiva 2016., *Zagreb u doba Franje Josipa I., Uz stotu obljetnicu smrti Njegovog carskog i kraljevskog apostolskog Veličanstva*, posjetilo je cca 780 osoba, što je čini najposjećenijom izložbom Arhiva.

2015. g., nešto malo manje od 70 godina do osnutka, Knjižnica Arhiva je upisana u Registar knjižnica koji vodi Ministarstvo kulture.

Unaprijedeno je uredsko poslovanje i izrađen prvi Pravilnik o zaštiti i obradi arhivskog i registraturnog gradiva i Posebni popis gradiva s rokovima čuvanja Arhiva. Započelo se sa sređivanjem gradiva nastalog radom samog Arhiva, cca 120 d/m nesređenog i nepopisanog gradiva, 1945.-2015.

Arhivu ima 6 odjela:

1. I. odjel za sređivanje i obradu arhivskog gradiva
2. II. odjel za sređivanje i obradu arhivskog gradiva
3. Odjel za zaštitu arhivskog i registraturnog gradiva izvan arhiva

Otvorena vrata Arhiva, 2015.

4. Odjel za dokumentacijsko-informacijske poslove
5. Odjel za pravne i opće poslove
6. Odjel za ekonomsko financijske poslove

Desetljetni, kronični problemi Arhiva su i dalje prisutni. Nedostatak radne snage, od sistematiziranih 74 radnih mjesta, Arhiv je 1. siječnja 2017. imao zaposleno 41 djelatnika, 55% djelatnika ima SSS, 40% od svih djelatnika nisu stručni djelatnici, 25% od svih djelatnika su arhivski tehničari, prosječna dob djelatnika je 48 godina. U 2016. djelatnici su na bolovanju bili cca 5% od ukupnog broja radnih dana. Arhiv nema zaposlenog informatičara. Stručnih radnika je, sukladno količini pohranjenog gradiva, nedostatno. Cijela zemlja je u ekonomskoj krizi, što se posebice održava na rad ustanova u kulturi. Dio djelatnika izuzetno teško prihvaća bilo kakve promjene, posebice tehnološke, kao i neminovnost redovitog i cjeloživotnog učenja kako bi se odgovorilo zahtjevima suvremenih korisnika. Arhiv je i nadalje dijelom smješten u zgradi u Opatičkoj 29 koja je i nadalje derutna, a žbuka koja pada s fasade svakodnevna je prijetnja prolaznicima. Prostor u Aveniji Dubrovnik 36 privremeno je rješenje i stalna potencijalna prijetnja arhivskom gradivu.

Arhiv od svog osnutka predstavlja svojevršno ogledala društva kojeg je dio. Društva i države imaju potrebu očuvanja svoju povijesti, ali nedostatna sredstva i volja. Želje i mogućnosti su u raskoraku, i čini se uvijek na štetu arhiva. Od Emilije Laszowski do danas Arhiv „vuku naprijed“ zaljubljenici u struku i Arhiv, bilo djelatnici, honorarci ili volonteri. Zahvaljujući njima, i unatoč brojnim problemima, Arhiv

postoji, i sve je više prepoznat u javnosti po svom stručnom i učinkovitom radu, te hvaljen od strane korisnika.

Biografija i izvori

arhivsko i registraturo gradivo fonda Državnog arhiva u Zagrebu (cca 120 d/m, 1945.-2014., u sređivanju)

Hendija, Gulić, Molnar, Prgin et al., *100 godina Arhiva*, Zagreb, 2007.

Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2015, Zagreb, 2015, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2015/sljh2015.pdf (8.4.2017.)

Web i Facebook stranice Državnog arhiva u Zagrebu, <http://daz.hr> (travanj 2017.)

31.5.2017. – svečana proslava 110. godišnjice postojanja Arhiva, govori g. Milan Bandić, gradonačelnik grada Zagreba

STATE ARCHIVES IN ZAGREB 1907 - 2017

During existence of the State Archives in Zagreb there were 5 states, 6 directors and approximately 235 employees. Today, the territorial spectrum of the Archives includes the City of Zagreb and the Zagreb County. The Archives holds some 12,000 running meters or 1,269 archival fonds and collections. During its existence Archives has never ever had its own building designed purposely for an archives. Till the year 1997 funds for the activity of the Archives were provided in the city budget, from the year 1997 funds are provided in the state budget. Till the year 1997 Archives was institution of the city, today it is institution of the state. From the very beginning of its existence Archives there are some permanent problems. There is lack of financial means and good professionals accompanied by inadequate premises. Archives' first publication was published in the year 1953, and first exhibition open in the year 1956. In the year 1959 Archives has asked for funds for the first microfilm reader and in the year 1985 for the first computer. Archives is publisher and copublisher of numerous publications. Archives has open great number of exhibitions. Exhibition open on the International Archives Day 2016 has visited some 750 visitors, which

make it the Archives' most visited exhibition. Archives has its own application for processing users' request. In the year 2014 Archives has had 3,026 users, which makes 25 % of total users of all archives in the Republic of Croatia. 6,762 users' requests were submitted. Archives is more and more recognized by the public and media. Archives' yard, one of the most beautiful on the Upper City, is free of charge available to the tourists and public. Short, promotional film about the Archives has been shoot. Republic of Croatia is facing long-lasting economic crisis, which particularly influence institutions in culture. From its very beginning Archives mirrors the society which part is it. States and societies have need to preserve theirs' history, but no means and will. There is discrepancy between wishes and capacities, always at the expense of archives. From Emilije Laszowski till today Archives is moving forward by employees, volunteers and free-lancers that are in love with the Archives and archival profession. Thanks to them, and in spite of numerous problems, Archives exists, and it is more and more recognized in public by its efficient and professional performance, and praised by the users.

Key words: archives, city, Zagreb, archival records

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ НИШ: ИЗАЗОВИ И СПЕЦИФИЧНОСТИ КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНЕ ДЕЛАТНОСТИ

Апстракт: Као једна од најважнијих, јер је недоступан документ – мртав, невидљив документ, културно-просветна делатност архива омогућава партиципацију архива у друштвеном, културном животу своје средине. Требало је да прође тачно пола века од доношења Закона о државној архиви (Ниш, 1898) па да и град у коме је закон донет добије свој архив, 24. априла 1948. године. Од самог оснивања нишки архив, "по обиму историјског и културног блага које штити трећи по величини архив у Србији"¹, бележи плодну и разноврсну делатност на културно-просветном плану. До данас, Архив је организовао преко 80 тематски разноврсних изложби праћених каталозима, покренуо издавачку делатност кроз годишњак Пешчаник и друге публикације, прилагодио се духу новог миленијума.

Кључне речи: Ниш, архив, културно-просветна делатност, друга пол. 20. века, 21. век

Према Универзалној декларацији људских права (1948), тзв. "право на културу" дефинисано је као "право свакога да слободно партиципира у културном животу заједнице"². Архивска грађа као културно добро и својеврсни мултидисциплинарни извор знања од општег је друштвеног и културног значаја за свако друштво. Стога архиви јесу прави кључари културне баштине, самим тим државног, друштвеног, културног идентитета. Управо културно-просветна делатност омогућава партиципацију архива у културном животу своје средине, самостално или са другим институцијама културе, подизање свести о значају културних добара и архива, као и подизање нивоа опште културе грађана. Мишљења смо да самим тим допринеси и побољшању квалитета живота уопште у средини у којој делује.

Ниш, са својом више од двемиленијумском историјом, несумњиво спада у оне балканске и европске градове који су током свог постојања имали прворазредну међународну, политичку, војно-стратегијску, економску и културно-просветну важност. "Разапет на балканском крсту – пише мр Радоје Костић – на раскрсници путева који воде из Европе према Азији и Егејском мору Ниш је, као један од најстаријих градова у Србији, остварио завидан цивилизацијски континуитет од близу 2000 година постојања као урбане целине"³. За та два миленијума богате и бурне прошлости Ниш је био келтско утврђење, римски војни логор, царски град у коме су рођена три римска цара, од којих је најзначајнији Константин Велики, човек који је на основама хришћанске религије створио темељ савремене европске цивилизације. Био је и византијски град и српски, у њему је Стефан Немања крајем 12. века дочекао немачког цара Фридриха Барбаросу, турска тврђава за коју су вођене велике битке 17. и 18. века, и коначно, опет и дефинитивно, српски град, једно време и ратна престолница Србије. Нажалост, сачуваних писаних докумената – сведока успона и падова које је Ниш доживљавао у својој прошлости, је врло мало. Бројни ратови донели су и велика разарања, а у пожарима, рушењима, па и поплавама, најлакше је страдао папир и пергамент. Последња велика ломача горела је у Нишу септембра 1944. год., када су Немци уочи повлачења запалили архиве Моравске бановине и Казненог завода у Нишу. Требало је да прође тачно пола века од доношења Закона о државној архиви па да и у Нишу буде основан Историјски архив, 24. априла 1948. године.

1 *Страшевија културног развоја града Ниша 2012-2015*, Ниш 2012, стр. 59

2 *Прилози за дефинисање страшевије културног развоја града Ниша од 2004. до 2010. године*, Ниш 2004, стр. 9

3 Мирчетић З. Драгољуб, *Педесет година Историјског архива Ниш 1948-1998*, Ниш 2002, стр. 403

О културно-просветној делатности нишког архива у другој половини 20. века

Културно-просветна делатност у архивима се спроводи кроз различите видове комуникације и интеракције са јавношћу, кроз предавања, трибине, тв и радио емисије, кроз различите публикације, изложбе итд. Од самог оснивања нишки архив бележи плодну и разноврсну делатност на културно-просветном плану: перманентно организује предавања на теме из прошлости, посебно из НОБ-а, у школама у граду, али и по селима, обележава значајне датуме и догађаје из прошлости (Дан устанка код споменика на Бубњу), организује научне скупове ("Комунистичка општина у Србији, Ниш у балканским ратовима, Ниш у ослободилачком рату, Оружани и политички отпор окупатору у Нишу...), организује издавачку делатност почев од 1982. (зборник докумената Начелство среза Бањског 1836-1914, Старе и ретке књиге нишког Архива, Водич Историјског архива...), учествује у изради тротомне Историје Ниша, вишетомене Енциклопедије Ниша...

Такође, током овог периода архив је приредио више десетина изложби пропраћених каталозима о чијој посећености сведоче и књиге утисака. Да поменемо само неке: Ниш и околина кроз архивска документа (1956); Ниш у револуцији (1961); 70 година штампе, плаката и књига у Нишком срезу (1962); Концентрациони логор 'Црвени крст' у Нишу (1965); Развој кинематографије на југу Србије (1972); 'Раднички' Нис 1923-1983. (1983); Сто година Народног позоришта у Нису 1887-1987.(1987); Историја Ниша и околине кроз архивску грађу од 1737. до 1945. (1988); Страначки плакати између два светска рата (1992); Комунални развој Ниша 1878-1994. (1995); 50 година победе над фашизмом (1995); Тридесет година Југословенских хорских свечаности у Нишу (1996); Еснаф свију заната Ниш1830-1940. (1997); Благо нишког архива (1999).

Специфичности и изазови културно-просветне делатности архива у 21. веку

Почетак новог миленијума поставља нове захтеве пред све установе које нису тржишно орјентисане, а како непрофитна културна делатност првенствено подразумева усмереност ка очувању културне баштине, архиви, као и музеји, библиотеке, заводи за заштиту споменика културе су се нашли пред великим и сложеним изазовима у тржишној трци. Културно-просветна делатност архива, у новим, 'суровијим' условима, захтева "освежен" приступ

архивским институцијама, приступ који има задатак да промовише архивске активности и садржаје рушећи досадашње табуе о архивима. Дакле, на делу су нови маркетиншки поступци и стратегије који ће бити различити у зависности од појединачне установе о којој је реч. Систематска примена маркетиншких метода у архивима треба да доведе, између осталог, до сталног повећања броја посетилаца архива, физичких и правних лица, као корисника и истраживача архивске грађе.

Нишки Историјски архив се тако, управо на почетку новог века и миленијума, упустио у издавачки подухват 'Пешчаник, часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке'. Наиме, 2003. године у Нишу је формиран Савет за културу града Ниша са задатком да врши избор пројеката пристиглих на конкурс, а који по својим квалитетима заслужују да буду финансијски помогнути из буџета града. Исте године, пројекат 'Пешчаник' број 1 штампан је у тиражу од 300 примерака. До данас је штампано 13 бројева часописа са идејом да се публикује и популаризује архивска грађа пре свега, подигне свест средине о значају и улози архива као институције и архивске грађе као културног добра, самим тим доприне се већој препознатљивости културног идентитета града Ниша, неговању националне, регионалне и градске културне традиције. Закључно са последњим 13. бројем часописа објављено је око 300 оригиналних стручних и научних радова, чланака, приказа, расправа...Године 2015. штампана је и Библиографија часописа Пешчаник. По природи ствари, нарочито је велика заинтересованост за објављивање радова у нашем часопису професора и доктораната Правног и Филозофског факултета. У припреми је 14 број часописа, а Пешчаник је, солидном репутацијом у јавности, постао бренд нашег архива, па и града.

Штавише, Филозофски факултет у Нишу препознао је како значај грађе коју чува нишки архив, тако и важност њене презентације па су у сарадњи архива и факултета светлост дана угледале две значајне публикације: "Ниш у листу Ново време 1941-1944" (2014) и Библиографија радова југоисточне Србије академика Владимира Стојанчевића . Успешна сарадња са Нишким културним центром, године 2012. крунисана је монографијом о челницима општине и града Ниша "Од кмета до градоначелника 1878-2012".

Једно од најважнијих средстава, најчешће коришћених у комуникацији са јавношћу јесу изложбе архивских

докумената. Оне представљају један од најстаријих и најатрактивнијих облика културно-просветне делатности архива. "Архивске изложбе својом тематиком, бројем, посећеношћу и трајношћу утиска који су остављале представљају одраз и својеврсну пројекцију стања у друштву, позиције архива у њему, као и односа према историји и њеном тумачењу."⁴ Изложбе архивске грађе, осим што представљају масовни облик коришћења архивске грађе у културно-просветне и пропагандне сврхе са циљем да се приказу најинтересантнија и најзначајнија документа једног архива, омогућавају и знатнију интерактивност са средином у којој настају. Тематика изложби углавном је условљена питањем актуелности појединих тема, па и политичким струјањима, јубилејима и пропагандом архивске службе.

По завршетку реконструкције зграде (2006) нишки Архив добија савремен изложбени простор – хол архива површине 150 м² опремљен изложбеним витринама, зидним паноима, видео-бимом, тако да се поставке изложби организују у савременијем, атрактивнијем, интригантнијем руху. У 2010. години Историјски архив Ниш је први пут учествовао у културној манифестацији Ноћ музеја специјално припремљеним програмом под називом "Архивски времеплов" у коме су глумци говорили аутентичне текстове из архивске грађе везане за ослобођење Ниша од турске власти. Исте године Архив је заједно са осталим културним установама у граду учествовао у пројекту који је поводом 110 година Градине покренула Универзитетска библиотека Никола Тесла, а који је укључивао заједничку изложбу нишке периодике.

Унапређењу културног имиџа наше установе, па и рекордној посећености у неколико наврата, значајно је допринела и сарадња са нишким Електронским факултетом и АРХИМедиа групом која ради у оквиру Лабораторије за рачунарску интелигенцију и информационе технологије (ЦИИТ Лаб) под руководством проф. др Радомира С. Станковића, чији се рад одвија у оквиру реализације пројекта за дигитализацију националне баштине којим руководи Математички институт САНУ из Београда, а у коме учествује група истраживача са Електронског факултета у Нишу окупљених у оквиру АРХИМедиа групе. У сарадњи са АРХИМедиа групом организоване су мултимедијалне пројекције у оквиру поставке изложбе Ниш–ратна пре-

стоница 1914-1915. (Ноћ музеја, 2014), изложбе поводом 100 година од почетка Првог светског рата (Универзитетска библиотека Никола Тесла Ниш, 2014), изложбе остварене у сарадњи са Архивом Републике Српске "Светислав Тиса Милосављевић, бан и министар" (Ноћ музеја 2016), што је све наишло на добар одјек у јавности. Такође, Историјски архив је сарађивао у формирању Дигиталног музеја у Павиљону у нишкој Тврђави, као и у реализацији QR-кодова за пружање података о неколико ретких књига које су у колекцији Историјског архива (2016).

Пресек изложбене делатности нишког Историјског архива у 21. веку изгледао би овако: Председници нишке општине (2002); Изборни плакати од ослобођења Ниша од Турака 1878. до данас (2002); Ниш и околина у балканским ратовима (2003); 40 година Филмских сусрета (2005); Пастеров завод у Нишу, први на Балкану (2005); Од касабе до модерног града – Ниш 1878-2008 (2008); Од часловца до буквара-школство Ниша у 19. и почетком 20. века (2009); Школство Ниша и околине између два светска рата (2010); Признања и одликовања кроз историју и време (2011); Српска књига штампана у Бечу у сарадњи са Вуковом задужбином (2011); Стара штампа у Нишу: новине, листови, гласници...1886-1941.(2012); Художество печатања – старе књиге и документа до 1867. године (2013); Ниш-ратна престоница Србије 1914-1915. (2014); Цвет ума и душе људске – ретке књиге и архивалије (2015).

Континуирана је, током свих ових година, сарадња са електронским (РТС, тв Коперникус, тв Прва, тв Белле амие, тв Зона, Нишка телевизија...) и штампаним медијима (Блиц, Вечерње новости, Народне новине, Нишки весник...). Архивисти нишког Архива сарађивали су и у изради Нишког лексикона (Лексикони градова Србије, 2011),

Како је 21. век, у складу са убрзаним развојем информационих и комуникационих технологија, донео и нове врсте историјских извора (Веб странице, дигитализоване документе, електронску пошту и сл.), од 2006. датира и web site⁵ Историјског архива Ниш . У настојању да значајну архивску грађу учинимо доступнијом корисницима, а у складу са актуелном тежњом ка архивима као својеврсним мултифункционалним центрима, дигитализовали смо велики део наше грађе: збирке фотографија, разгледница, позивница, збирку Varia, фондове од изузетног и великог значаја. У периоду од 2000 - 2014. године Историјски архив у Нишу посетило је преко 1300 истраживача у преко

4 С. Цветковић, мр Љ. Шкодрић, *Искорак у јавности-изложбена делатност архива*, Архивска пракса 15, Тузла 2012, стр. 416

5 <http://www.arhivnis.co.rs/>

2000 истраживачких дана, различитих профила, од доктора наука, универзитетских професора, кустоса музеја, новинара, лекара, просветних радника, службеника, студената, средњошколаца, пензионера, тако да "архивска грађа коју баштини Историјски архив у Нишу, богата и комплексна, налази свој пут до стручне, научне, културне, јавности уопште.

Резиме:

Архивска грађа као културно добро од општег је друштвеног и културног значаја за свако друштво. Стога архиви јесу прави кључари културне баштине, самим тим државног, друштвеног, културног идентитета. Управо културно-просветна делатност омогућава партиципацију архива у културном животу своје средине. Град Ниш свакако спада у оне балканске и европске градове који су током свог постојања имали прворазредну међународну, политичку, војно-стратегијску, економску и културно-просветну важност. Требало је да прође тачно пола века од доношења Закона о државној архиви па да и у Нишу буде основан Историјски архив, 24. априла 1948. године. Од самог оснивања нишки архив бележи плодну и разноврсну делатност на културно-просветном плану. До данас, Архив је организовао преко 70 тематски разноврсних изложби пропраћених каталозима, а почетком новог века и миленијума, упустио се у издавачку 'авантуру' звану 'Пешчаник, часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке'. До данас је штампано 13 бројева часописа са преко 300 објављених оригиналних стручних и научних радова, чланака, приказа, расправа..."Архивска грађа коју баштини Историјски архив у Нишу, богата и комплексна, налази свој пут до стручне, научне, културне, јавности уопште.⁶

THE HISTORICAL ARCHIVE OF NIŠ – THE CHALLENGES AND SPECIFIC QUALITIES OF CULTURAL AND EDUCATIONAL WORK

Being cultural goods, archival materials are of the utmost social and cultural importance to every society. Therefore, archives are true guardians of cultural heritage and, thereby, of national, social and cultural identity. It is precisely cultural and educational work that enables archives to participate in the cultural life of their. The city of Niš is certainly one of the European and Balkanic cities which have had prime international, political, military and strategic, economic and cultural-educational importance throughout its existence. Fifty years precisely since the Bill on National Archives had been enacted, the Historical Archive of Niš was founded on 24 April 1948. Since its foundation, the Archive has engaged in numerous and various activities in the fields of culture and education. So far, the Archive has organized over 70 thematically varied exhibitions, accompanied by catalogues, and at the beginning of the new century and millennium it embarked on a publishing adventure entitled *Peščanik, the Magazine on Historiography, Archivistics and Humanities*. Up to this day 13 issues of the magazine have been published, with over 300 original professional and scientific papers, articles, reviews, discussions... The abundant and complex archival materials preserved at the Historical Archive of Niš manages to find its way to the professional, scientific, cultural and general public.

6 М. Ђорђевић, *Историјски архив Ниш-резултатим научноистраживачког рада у XXI веку*, Пешчаник 13, Ниш 2015, стр. 257

историографија
istoriografija
historiography

historiography
istoriografija
историографија

РАЗВОЈ ПАРЛАМЕНТАРНОГ ИМУНИТЕТА НЕОДГОВОРНОСТИ КРОЗ ИСТОРИЈУ СРПСКЕ УСТАВНОСТИ²

Сажетак: У првом делу чланка, аутор објашњава узроке и сврху настанка и развоја парламентарног имунитета неодговорности у страним државама, које су суштински утицале на његов каснији настанак на подручју српске уставности. То су средњовековна Енглеска, Сједињене Америчке Државе и Француска. У другом делу чланка, аутор сажето и прецизно анализира прогресивни пут еволутивног развоја имунитета неодговорности народних посланика током историје српске уставности, у циљу правилног и потпуног разумевања овог уставноправног института који обезбеђује и штити слободу говора парламентарца у свету модерне српске уставности.

Кључне речи: парламент, парламентарци, имунитет неодговорности, историјски развој, српска уставност, спољни утицаји – Енглеска, Сједињене Америчке Државе, Француска.

Спољни утицаји на настанак парламентарног имунитета неодговорности у српском уставном поретку

Због изузетног значаја и утицаја на настанак парламентарног имунитета неодговорности у многим државама света, па тако и у нашој држави, средњовековна Енглеска и Сједињене Америчке Државе јесу државе које би се, са подручја англо-саксонског правног система, могле издвојити у ту сврху.

У средњовековној Енглеској³, имунитет неодговорности (*freedom of speech*) настао је као резултат дуге мукотрпне

борбе коју су чланови Дома комуна водили са краљем за рад ограничења његове апсолутне моћи и обезбеђивања заштите слободе говора посланика у парламенту. Са друге стране, чланови Дома лордова и нису имали разлога и повода за активнијим учешћем у самој борби са краљем јер су већ тада поседовали одређене феудалне привилегије.⁴

У енглеској уставноправној литератури се наводи да се зачетак признавања слободе говора чланова Дома комуна везује за 1397. годину, када је један народни посланик (Thomas Haxey) поднео Дому комуна законски предлог којим је захтевано смањење високих трошкова намењених за одржавање краљевог двора. Краљ Ричард II (*Richard II*), бесан због оваквог понашања, наредио је парламенту осуду народног посланика због издаје, што се и догодило. Међутим, исте године се догодила и смена на престолу, те је народни посланик упутио молбу за поништење пресуде новом владару Хенрику IV (*Henrik IV*), уз образложење да је она противна праву и дотадашњим обичајима у парламенту, што је нови владар и усвојио оставивши га на слободу. Такође, нови владар је потврдно одговорио и на петицију Дома комуна о овом случају.

Након овог догађаја, уследио је дуги период несагласја између Дома комуна и краља у погледу садржине слободе

вљања“, и Дом лордова, у који се улазило „по сопственом праву“ (...) Дводома структура парламента временом је постала препознатљиво обележје енглеског устава, израз његове постојаности, с једне, и флексибилности, с друге стране. Она симболизује моћ овог устава да споји наизглед неспојиве елементе: аристократске и демократске, традиционалне и животне, достојанствене и ефикасне“ – вид. детаљније у: Владан Петров, *Положај и функције парламената*, Зборник: Научно саветовање – уставно питање у Србији (ур. проф. др Милан Петровић), Правни факултет у Нишу, Ниш, 2004, 87; Ратко Марковић наводи да је „Енглеска мајка парламентарног система (...) у којој је парламентарни систем еволутивно сазревао, од ње је позајмљиван, да би се у другим земљама потом изразио у многоструким облицима, али уз очување свог специфичног појмовног језгра које се формирало у Енглеској“ – вид. у: Ратко Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, 190.

⁴ „Биле су то привилегије основане на феудалном праву и у корист феудалаца као таквих, па због тога и нису имале неке непосредне везе са самим парламентарним системом“ – вид. у: Дан Ђанковић, *О имунијетету народних заступника*, Народне новине, Загреб, 1962, 12.

¹ Марко Андрун, мастер правник, докторанд на уставном праву на Правном факултету Универзитета у Београду.

² Овај чланак представља део мастер рада на тему „Имуитет неодговорности народних посланика у Републици Србији“, одбрањеног на Правном факултету Универзитета у Београду, дана 28.09.2017. године, пред комисијом у саставу проф. др Владан Петров и проф. др Таназије Маринковић.

³ У контексту имунитета неодговорности и парламентаризма уопште, средњовековна Енглеска је држава која се ни у ком случају не сме изоставити. Владан Петров наводи да је „модерни парламент рођен у Енглеској (...) Већ средином 14. века енглески парламент поделио се на два дома, Дом комуна, у који се улазило „по праву предста-

говора, да би коначни завршетак дуге револуционарне борбе између Дома комуна и краља био окончан победом Дома комуна, која се огледа у доношењу Закона права (Bill of rights) 1689. године. Члан 9. ове веома важне повеље изричито прокламује „да слобода говора и дебате у парламенту не може бити предмет оптужбе или испитивања ни од стране које власти нити на неком месту ван парламента“.⁵ Оваква формулација свакако представља и формално-правну потврду победе Дома комуна која је његовим члановима обезбедила права и повластице која су, несумњиво, самим својим постојањем, довела до далеко бољег правно-политичког положаја чланова Дома комуна. „Требало је обезбедити да посланици буду ослобођени страха од позивања на одговорност за оно што су рекли или изјавили у парламентарној расправи, као и за оно што је записано у било ком парламентарном документу“.⁶ Закон права и данас важи у Енглеској, део је устава у материјалном смислу⁷ и тиме представља део стабилног језгра енглеског парламентаризма који је одолео свим временским искушењима потенцијалне промене енглеског уставног система.

Важно је напоменути да је од самог почетка циљ постојања имунитета неодговорности обезбеђивање аутономије парламента у функционисању и да је слобода говора заштићена имунитетом неодговорности доста шире дефинисана на подручју европско-континенталног правног система него што је то случај на терену англо-саксонског правног система, у Енглеској. Наиме, државе европско-континенталног правног система предвиђају једино могућност дисциплинског кажњавања чланова парламента прописаним дисциплинским мерама у случају противправног понашања народног посланика услед говора, гласања или изражавања мишљења у парламенту, и то искључиво од стране самог парламента који тада поступа као дисциплински орган. Са друге стране, енглески парламент, такође, може поступати као дисциплински орган и дисциплински казнити

5 Јанко Таховић, *Парламентарни имунитети*, Анали Правног факултета у Београду, 2, Београд, 1953, 157.

6 Ирена Пејић, *Парламентарно право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2011, 74.

7 Интересантно је да Енглеска данас поседује искључиво устав у материјалном смислу. Изузетна уређеност и решеност фундаменталних државно-политичких питања у правним актима донетим током енглеске историје не изискује потребу доношења устава у формалном смислу, устава као једног кодификованог, писаног документа чија ће материја у потпуности бити сконцентрисана на једном месту, те укупност свих тих правних аката донетих током историје и представља енглески устав у материјалном смислу.

своје чланове у случају потребе, али постоји и могућност изрицања судских казни. Парламент може делати као суд, о чему сведочи чињеница да је Дом лордова био део судске власти још пре доношења Закона о правима, чије доношење је „исту привилегију“ омогућило и члановима Дома комуна. Судска надлежност парламента као законодавног органа типична је установа енглеског правног поретка, иако је сама по себи, по својој природи, супротна идеји о подели власти, доприносећи на тај начин доминацији идеје о суверености парламента⁸, као органу који је најмоћнији, правом неограничен, који потпуно легитимно обавља судску функцију у циљу заштите сопствене аутономије.

У Сједињеним Америчким Државама, имунитет неодговорности настао је 1778. године у Акту конфедерације који је, по узору на енглески Закон о правима, готово идентично прокламовао да „слобода говора и расправа у Конгресу не могу бити предмет оптужбе или истраге на ниједном суду или месту изван Конгреса“.⁹ Овај вид заштите односио се како на чланове Конгреса, тако и на све остале који су у њему говорили, износили своја мишљења и ставове о важним државним питањима и одлукама. Формална потврда важности и неопходности постојања имунитета неодговорности уследила је доношењем америчког федералног Устава 1787. године, који је предвиђао кривичну, грађанскоправну и административну неодговорност, овога пута искључиво чланова Конгреса, посланика и сенатора, за своје говоре, извештаје и гласања, било на седници дома или у одборима. Чланови Конгреса су једино могли дисциплински одговарати пред домом чији су чланови. Са друге стране, сам дом је, поред дисциплинске мере, могао и да им изрекне судску казну, такође по узору на енглеско право.

С обзиром на поменуте чињенице, може се закључити да се имунитет неодговорности у Сједињеним Америчким Државама развијао у великој мери по узору на енглески модел имунитета неодговорности. Овакво решење не изне-

8 У вези са начелом суверености парламента, В. Петров наводи да „у почетку власт парламента није била власт стварања права; он није био врховни правотворац. То је била власт контроле и ограничавања краља, који је у име Бога, а преко својих судија, одређивао садржину права. Иако се узима да је парламент у Енглеској већ средином 15. века постао главни законодавни чинилац, требало је да се деси „Славна револуција“ 1688, да би се коначно учврстило начело суверености парламента (...) Сувереност парламента настала је као последица непостојања писаног устава у смислу једне званичне кодификације основних правила државног и друштвеног уређења са надзаконском снагом“ – вид у: В. Петров, *Положај*, 87-88.

9 Д. Гјанковић, *нав. дело*, 30.

најује уколико се узме у обзир да су и Сједињене Америчке Државе важан сегмент англо-саксонског правног система. Међутим, свакако да постоји и извесних разлика у погледу регулисања имунитета неодговорности у Енглеској и Сједињеним Америчким Државама, првенствено у томе што су Сједињене Америчке Државе нормирале овај институт у федералном Уставу, за разлику од Енглеске, која Устав у формалном смислу и не поседује јер су многи други правни акти уставноправног карактера, донети током вишевековне историје и културе, заменили његову улогу.

Што се тиче утицаја европско-континенталног права на формирање парламентарног имунитета неодговорности уопште, Француска је држава која се, ни у ком случају, не сме занемарити. Питање постојања имунитета неодговорности (*irresponsabilité*) није се у Француској поставило никада пре почетка Француске буржоаске револуције 1789. године, с обзиром да је Француска раније била организована на нивоу апсолутне монархије у којој је монарх имао апсолутну власт и моћ, те је логично да се тада о представницима народа који имају одређена права и привилегије није ни говорило.¹⁰

Представници трећег сталежа су самостално конституисали Народну скупштину 17. јуна 1789. године, с обзиром да претходно у борби са краљем нису успели да одбране своју идеју да представници сва три сталежа треба да гласају по главама на заједничкој седници о релевантним питањима која су од суштинског интереса за државу. То је једино решење које би омогућило представницима трећег сталежа да утичу на доношење најважнијих државних одлука јер им дотадашњи систем, у којем се гласало по сталежима, никако није одговарао због постојања могућности да увек буду надгласани. У циљу решења проблема који може уништити целокупни државно-друштвени поредак, краљ је 23. јуна 1789. године сазвао скупштину сва три сталежа на којој је, упркос прихватању неких реформи, ипак поништио одлуку трећег сталежа којом је наста-

ла Народна скупштина, уз наређење да ће сталежи и даље заседати и одлучивати одвојено. На предлог краља да се прекине седница Скупштине, народни посланик Мирабо (*Mirabeau*) је изговорио чувене речи: „Ми ћемо напусти своја места само под претњом силе бајонета“.¹¹ Свестан могућих консеквенци изговорених речи, на истој седници је предложио доношење акта којим ће се обезбедити слобода говора народним посланицима зарад неометаног рада Скупштине. Скупштина је усвојила овај предлог доневши резолуцију у којој „изјављује да је особа сваког посланика неповредива; да су све особе, заједница, суд или одбори који би се усудили за време или после садашњег заседања, прогонити, водити истрагу, затворити или дати затворити посланика, због било ког његовог предлога, савета, мишљења или говора у Скупштини три сталежа – недостојни и издајце народа и криви за тешки злочин. Народна скупштина одлучује да ће у таквим случајевима предузети потребне мере да би пронашла, прогонила и казнила оне који су иницијатори, истражитељи или извршиоци“.¹² У вези са тим, Јанко Таховић наводи да је „на сличан начин имунитет народних посланика био формулисан у Уставу од 14. септ. 1791. Са извесним изузецима, он се налази у свим каснијим уставима Француске“¹³, што несумњиво говори о његовом огромном значају у Француској у погледу омогућавања неометаног рада парламента и функционисања основних механизма представничке демократије.

Од овог момента, имунитет неодговорности сматра се саставним делом француског уставног права и система уређења државне власти, који је, попут имунитета неодговорности у средњовековној Енглеској и Сједињеним Америчким Државама, одлучујуће утицао на настанак овог института у другим државама европско-континенталног правног система, па тако и у Републици Србији.

Еволуција настанка парламентарног имунитета неодговорности у Србији

Зарад суштинског разумевања постојања и циља имунитета неодговорности у садашњем уставном систему Републике Србије, јако је важно описати његов прогресивни еволутивни развој током историје српске уставности коме су свакако допринели и поменути међународни утицаји.

10 Ипак, истакнути мислиоци француске уставноправне доктрине још су раније у својим делима поставили и разрадили идејно-теоријске основе парламентарних имунитета, имунитета неодговорности и имунитета неповредивости. На пример, још је Монтескје својевремено (*Montesquieu*) „поставио принципи да су народни посланици правни заступници народа, па да у вршењу своје посланичке дужности имају иста права као и сам народ кога они претстављају. Како је, пак, народ као носилац суверенитета једне државе неповредљив и неодговоран, то и народни посланици као његови заступници треба да су неповредљиви и неодговорни у вршењу своје законодавне делатности“ – вид. у: Ј. Таховић, *нав. дело*, 158.

11 Р. Марковић, *нав. дело*, 300.

12 Д. Гјанковић, *нав. дело*, 35.

13 Детаљније у: Ј. Таховић, *нав. дело*, 158.

У тренутку доношења, сви српски уставни представљали су одраз постојећих, сложених друштвено-политичких прилика и односа, те ћемо се за потребе овог чланка фокусирати искључиво на правну регулативу имунитета неодговорности током историје српске уставности.

На почетку, неопходно је истаћи да је Сретењски устав од 1835. године први српски устав који је означио улазак Србије у модерно доба уставности. У њему се може приметити клица из које ће се касније развити институт имунитета неодговорности народних посланика. Члан 73. Сретењског устава истиче да „никакав член државног Совјета не има отговорати за давање мјенија своји о сачињавању закона или уредба“.¹⁴ Институт имунитета неодговорности није дуго чекао на наредну, далеко детаљнију, правну регулативу.

„Према Закону о народној скупштини од 1861, посланици нису могли одговарати „ни због говора, ни због даног мјенија на скупштини; осим ако би се на скупштини упуштали у она дела, која се по казнителном закону сматрају као казнима“. У односу на имунитет неодговорности у модерном парламентарном праву, имунитет посланика према овом закону био је врло сужен, готово обесмишљен. Пошто су на скупштини посланици могли да загазе у инкриминисано дело као обични грађани, поставља се питање у чему се уопште састојала привилегија посланичке неодговорности. Изгледа да, ако би уз себе имао скупштину, посланик је могао критички да прозбори о поступцима власти. У својој критици он никако није смео да прекардаши. За посланичку неодговорност тражило се да говор буде умерен и одмерен. Посланик је могао да излаже „недостатке и погрешке“ али тако да „форма изражаја“ не садржи „вређајућу намеру“.¹⁵

Намеснички устав од 1869. године је изричито (члан 71) прописао да „нико и никад не може узети посланика на одговор за глас, који је он дао као члан скупштине; међутим, одмах је предвиђен и изузетак: Но, ако би његови изрази садржавали нападање на личност Књаза, књажеску фамилију, намеснике књажеског достојанства, скупштину, или поједине чланове њене, онда председник има право да седницу за тај дан прекине, и у следећој седници предложи, да скупштина реши: да се дотични члан

за неко време искључи из скупштине. - А ако би изрази посланика сачињавали по кривичном законнику какво злочинство, или преступ, дотични члан може и пред редовним судовима бити оптужен, ако Скупштина претходно одобри. У питању је дакле била могућност скидања имунитета. - Каснији уставни не предвиђају овакве изузетке“.¹⁶

У уставу од 1888. године (члан 124) истиче се да „нико и никад не може узети посланика на одговор за глас који је дао као члан скупштине. - За своје говоре у Скупштини посланици не одговарају никоме другом сем самој Скупштини, која их може казнити, на председника Скупштине, дисциплинарним скупштинским казнама одређеним у закону о пословном реду у Народној скупштини“.¹⁷ „Исту одредбу садржи и члан 123. устава од 1903. - Устав од 1901. био је у свом члану 59. најконцизнији: „Нико и никад не може узети на одговор члана ма ког дома за исказано мишљење или глас дат у Народном представништву“.¹⁸

После Првог светског рата, 1918. године, настала је прва југословенска држава, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а њен први устав који је донет био је Видовдански устав од 1921. године који (члан 97) прописује да „нико и никад не може узети посланика на одговор за глас који је дао као члан Народне скупштине“.¹⁹ Дакле, по овом Уставу народни посланик неће бити одговоран како током трајања мандата, тако и након његовог истека. „Посланичка неодговорност не покрива само послаников говор и глас, него покрива цео његов службени рад, дакле, и оне његове поступке који нису само глас и говор; - не покрива само оно што би посланик радио у седницама Народне скупштине, него и оно што би радио у скупштинским клубовима, изасланствима или особитим дужностима које би му скупштина поверила. Али чим његова службена радња престане, посланик одговара као обични грађанин (...) За свој службени рад посланик не одговара ни у кривичном ни у грађанском смислу; не одговара ни онда када би његов рад носио обележје једнога деликта, и кад би, у сличном случају, сваки други могао бити осуђен на казну (...) Устав говори о узимању посланика на одговор. Из овога се закључује да надлежна власт може позвати посланика да сведочи о стварима о којима је говорио Скупштини и о којима је сазнао у својству посланика (нпр. о извесним

14 Миодраг Јовичић, *Лексикон српске уставности 1804-1918*, Филип Вишњић, Београд, 1999, 216.

15 Владан Петров, *Парламентарно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015, 70-71.

16 М. Јовичић, *Лексикон*, 216.

17 В. Петров, *Парламентарно*, 71.

18 М. Јовичић, *Лексикон*, 216.

19 Р. Марковић, *нав. дело*, 301.

чиновничким злоупотребама). Он се не може, као адвокат или лекар, заклањати иза позивне тајне. Слобода од сведочења јесте засебна привилегија, која се не подразумева у неодговорности за службени рад; зато је у новијим уставима изречно предвиђена, у нарочитим прописима.²⁰

Према члану 74. Септембарског устава од 1931. године, „сенатор, односно народни посланик не одговара за глас који је дао као члан Сената, односно Народне скупштине. За све изјаве и поступке при вршењу мандата, било у седницама Сената или Народне скупштине, или у одборима, или у особитом изасланству или у особитој дужности по одредби Сената или Скупштине, сенатори односно посланици одговарају Сенату, односно Народној скупштини, по одредбама пословника. За оне изјаве и поступке, које садрже кривично дело, сенатор односно народни посланик одговара и пред редовним судовима ако Сенат односно Народна скупштина даде за то одобрење. Но за увреде, клевете или злочине сенатор односно народни посланик одговара пред редовним судовима и без претходног одобрења Сената односно Народне скупштине.“²¹ Закључује се да је врло очигледно да по овом Уставу постоје кривична дела за која народни посланик одговара као и остали грађани, док у погледу осталих кривичних дела може одговарати уз одобрење дома чији је члан. Имуитет неодговорности нема, дакле, апсолутни карактер.

Устав Федеративне Народне Републике Југославије од 1946. године и републички устав од 1946. и 1947. године нису предвиђали имуитет неодговорности народних посланика. Овај институт био је предвиђен пословницима Савезне скупштине и републичких скупштина. Међутим, како су пословници интерни акти ниже правне снаге од закона који обавезују искључиво чланове парламента, они не обавезују друге државне органе у поступању и не могу установити неки нови институт целокупног правног поретка. Дакле, закључује се да у овом периоду „савезни и републички заступници формално-правно нису уживали имуитет неодговорности“.²²

Савезни Уставни закон од 1953. године садржи одредбу о имуитету неодговорности. У члану 57. став 1. истиче се да „народни посланик не може бити позван на одговорност, лишен слободе, нити кажњен за изражено мишљење

или дат глас у скупштини“.²³ Дакле, имуитет неодговорности се односи искључиво на народне посланике, апсолутан је и обухвата кривичну, грађанскоправну и административну неодговорност за изражено мишљење или дат глас на заједничким и одвојеним седницама домова, одбора и комисија. Он једино може дисциплински одговарати пред домом Скупштине чији је члан.

Имуитет неодговорности је детаљније разрађен у пословницима домова од 1954. године „у којима је речено, да: заступник одговара за све изјаве и поступке у дому само дому и бирачком тијелу, које га је изабрало, и да он не може бити позван на одговорност, лишен слободе нити кажњен за изражено мишљење или дани глас у дому, на заједничкој сједници домова, као и у одборима и комисијама дома и Скупштине“.²⁴ У контексту ове одредбе, појам „поступци“ треба разумети као укупни обухват свих могућих начина изражавања мишљења. Све што је речено о имуитету неодговорности савезних посланика „вреди и за имуитет републичких заступника“.²⁵

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1963. године (члан 202) прописује да „посланик не може бити позван на одговорност, притворен, нити кажњен за изражено мишљење или давање гласа у Скупштини“.²⁶

У пословнику Народне скупштине од 1967. године истиче се да се имуитет неодговорности предвиђен Уставом од 1963. године односи искључиво на ситуације изражавања мишљења или давања гласа у било ком телу Савезне скупштине, чиме се отклања дилема која је до тада постојала у погледу места заштите народних посланика имуитетом неодговорности.

Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1974. године предвиђа постојање имуитета неодговорности који је и до тада штитио народне посланике југословенских скупштина. „Нико не може делегата²⁷ позвати на ма коју врсту одговорности ма за какву

²³ Исто, 135.

²⁴ Јован Стефановић, *Уставно право ФНР Југославије и комунаријивно, књија група*, Школска књига, Загреб, 1956, 255.

²⁵ Вид. детаљније у: Д. Гјанковић, *нав. дело*, 151-154.

²⁶ Миодраг Јовичић, *Демократија и одговорност*, Службени гласник, Београд, 2006, 245.

²⁷ За делегатски систем може се рећи да представља специфичност југословенског уставног права која подразумева нови начин функционисања односа између представника и бирача. У вези са тим, Ђорђе Марковић наводи да је „diferentia specifica делегатског

²⁰ Слободан Јовановић, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватша и Словенаца*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, 179-180.

²¹ Д. Гјанковић, *нав. дело*, 127.

²² Исто, 130.

изјаву коју да у Скупштини, или за глас којим подупире ма какав предлог који се подноси у Скупштини. Имуитет не штити делегата од одговорности за кршење дисциплине рада и поступања у Скупштини“.²⁸

Устав Републике Србије од 1990. године пример је устава који прописивањем имунитета неодговорности обезбеђује народним посланицима заштиту искључиво у погледу кривичне одговорности. У члану 77. став 2. јасно се наводи да „народни посланик не може бити позван на кривичну одговорност, притворен или кажњен за изражено мишљење или давање гласа у Народној скупштини“.²⁹

Устав Савезне Републике Југославије од 1992. године предвиђа да „савезни посланик не може бити позван на одговорност, притворен или кажњен за изражено мишљење или гласање у Савезној скупштини“³⁰, чиме су народни посланици били заштићени од било ког вида одговорности, а не искључиво од кривичне одговорности као што је било према одредбама претходног устава.

На основу чињенице да је и Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора од 2003. године изричито прописивала да „посланик има слободу говора у Скупштини и ужива имунитет за изговорене речи и друга дела извршена у својству посланика (...)“³¹, закључује се да је тренутно имунитет неодговорности народних посланика у Републици Србији један, скоро двовековни, уставно-правни институт, који се временом веома успешно развијао и чија је важност и данас, по важећем Уставу од 2006. године, огромна и неспорна.

система, у односу на представнички систем у погледу основних субјеката тог система, садржана у битно другачијем начину укључивања у систем вршења политичке власти... Радни људи и грађани не чине саставни део делегатског система као апстрактни грађани... Они чине такве субјекте делегатског система који су увек и на одређени начин међусобно и интересно обједињени и повезани... Један од најзначајнијих, можемо рећи чак примарних облика повезивања радних људи и грађана у односу на њихово учешће у вршењу политичке власти је делегација“. На овом месту Ђорђе Марковић цитира Маријану Пајванчић. Детаљније у: Ђорђе Марковић, *Слободни мандат народних посланика у Републици Србији – правна и фактичка ограничења*, Мастер рад из уставног права, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, 18 (фн. 52);

28 Јован Ђорђевић, *Уставно право*, Савремена администрација, Београд, 1982, 506.

29 В. Петров, *Парламентарно*, 78.

30 Види: Устав Савезне Републике Југославије, <http://eudocitizenship.eu/NationalDB/docs/MON%20FRY%20ustav%20srj%201992.pdf> / 8.мај 2017.

31 Милутин Срдић, *Уставно право*, Привредна академија – самостални и недржавни универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2006, 138.

Према Уставу Републике Србије од 2006. године, имунитет неодговорности се заснива на чињеници да „народни посланик не може бити позван на кривичну или другу одговорност за изражено мишљење или гласање у вршењу своје посланичке функције“.³²

Закључна разматрања

Спровођењем истраживања о историјском развоју парламентарног имунитета неодговорности у нашој држави, као и о међународним факторима који су утицали на његово правно обликовање и настанак у сфери српске уставности, желели смо да омогућимо потпуно разумевање генезе и суштине прогресивног еволутивног настанка и развоја ове уставне категорије кроз призму српске уставности. Јасно је да свака модерна демократска држава утемељена на принципима владавине права поседује једног суверена, грађане, чија воља несумњиво утиче на демократско обликовање парламента као законодавног тела. Од изузетне је важности за стабилно правно-политичко језгро сваке државе омогућити представницима народа неометано учешће у вршењу државне власти у интересу грађана као носиоца суверенитета. Из тог разлога, обезбедити адекватну заштиту парламентарне слободе говора приликом обављања посланичке функције показује се као нужност која је неопходан, али често не и довољан, услов складног, компактног и кохерентног функционисања парламента и саме државе у целини, а познавање узрока настанка и историјског развоја имунитета неодговорности који обезбеђује и штити парламентарну слободу говора, предуслов је исправног разумевања данашње уставноправне регулативе, суштине, улоге и значаја који на подручју наше државе имунитет неодговорности поседује.

Резиме

У првом делу чланка, аутор је објаснио узроке и суштину настанка и развоја парламентарног имунитета неодговорности у средњовековној Енглеској, Сједињеним Америчким Државама и Француској, које су утицале на његов каснији настанак на подручју српске уставности. У другом делу чланка, аутор је анализирао прогресивни пут еволутивног развоја имунитета неодговорности народ-

32 Устав Републике Србије, чл. 103, Службени гласник РС, бр. 98/06.

них посланика током историје српске уставности, у циљу правилног и потпуног разумевања овог уставноправног института који обезбеђује и штити слободу говора парламентарца у свету модерне српске уставности. Спровођење истраживања о историјском развоју парламентарног имунитета неодговорности у нашој држави, као и о међународним факторима који су утицали на његово правно обликовање и појаву у сфери српске уставности, сигуран је пут ка реализацији тог циља.

THE DEVELOPMENT OF PARLIAMENTARY IMMUNITY OF IRRESPONSIBILITY THROUGHOUT THE HISTORY OF SERBIAN CONSTITUTIONALITY

In the first part of the article, the author explains the causes and the essence of the emergence and development of parliamentary immunity of irresponsibility in England during the Middle Ages, in the United States of America and in France; these countries influenced its subsequent emergence in Serbian constitutionality. The second part of the article analyzes the progression of the evolutionary development of the immunity of irresponsibility of the Members of the National Assembly throughout the history of Serbian constitutionality, with the aim of true and complete understanding of this constitutional and legal institute which provides and protects freedom of speech of present-day Serbian parliamentarians. The right road to achieving that aim is conducting a research on the historical development of parliamentary immunity of irresponsibility in our country and the international factors that have affected its legal form and manifestation in the sphere of Serbian constitutionality. Knowing the cause of emergence and the historical development of the immunity of irresponsibility which provides and protects parliamentary freedom of speech is the precondition for the proper understanding of today's constitutional and legal regulations and of the essence, role and importance of the immunity of irresponsibility in our country

Литература:

1. Андрун Марко, *Имунитет неођговорности народних посланика у Републици Србији*, Мастер рад из уставног права, Библиотека Правног факултета Универзитета у Београду, Београд, 2017.
2. Гјанковић Дан, *О имунићету народних заступника*, Народне новине, Загреб, 1962.
3. Ђорђевић Јован, *Уставно право*, Савремена администрација, Београд, 1982.
4. Јовановић Слободан, *Уставно право Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
5. Јовичић Миодраг, *Демократија и одђоворност*, Службени гласник, Београд, 2006.
6. Јовичић Миодраг, *Лексикон српске уставности 1804-1918*, Филип Вишњић, Београд, 1999.
7. Марковић Ратко, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013.
8. Марковић Ђорђе, *Слободни мандаћ народних посланика у Републици Србији – правна и факћичка ођраничења*, Мастер рад из уставног права, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013.
9. Пејић Ирена, *Парламентарно право*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2011.
10. Петров Владан, *Положај и функције парламента*, у: Зборник Научно саветовање – уставно питање у Србији (ур. проф. др Милан Петровић), Правни факултет у Нишу, Ниш, 2004.
11. Петров Владан, *Парламентарно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2015.
12. Срдић Милутин, *Уставно право*, Привредна академија – самостални и недржавни универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 2006.
13. Стефановић Јован, *Уставно право ФНР Југославије и комунистички, књића група*, Школска књића, Загреб, 1956.
14. Таховић Јанко, *Парламентарни имунићети*, Анали Правног факултета у Београду, 2, Београд, 1953.
15. Устав Савезне Републике Југославије, <http://eudocitizenship.eu/NationalDB/docs/MON%20FRY%20ustav%20srj%201992.pdf> / 8.мај 2017.
16. Устав Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 98/06.

Проф. др Предраг ДРАГОЈЕВИЋ
 Филозофски факултет Универзитета у Београду
 Доц. др Снежана МАРАШ ДРАГОЈЕВИЋ
 Грађевински факултет Универзитета у Београду
 Република Србија

UDK: 77.03(497.11)"1917"

ИЗ АРХИВЕ ОБИЧНЕ СРПСКЕ ПОРОДИЦЕ: СТО ГОДИНА ЈЕДНЕ ФОТОГРАФИЈЕ

Сажетак: Рад се бави једном фотографијом из 1917. године и накнадно писаном биографијом портретисаног која је делимично објашњава. Фотографија се описује по слојевима, почев од материјалног (техника, ознаке папира), преко предметног (униформа по деловима, опрема, оружје, ознаке, медаље, простор, лице) до стилског (начин портретисања, концепција, композиција, жанр) и значењског слоја (уз помоћ накнадно писане биографије и историјског контекста). При томе се сагледава у одговарајућим контекстима (историја фотографије, униформе, наоружања...) и проверава датовање, оригиналност и вредност. Цео поступак потврђује изворно датовање (дато у посвети на задњој страни) и узгред отвара нека методолошка питања око чувања и рестаурисања, евидентирања, анализе и означавања, разумевања оваквих фотографија и едуковања њихових власника.

Кључне речи: фотографија, фотографска разгледница, Први светски рат, визуелна култура, методологија

Део сећања једне обичне српске породице на претка који се борио на Солунском фронту чине једна непозната фотографија стара већ читав век и уз њу кратка, нешто касније написана, биографија портретисаног. Осим једног или два нова податка која нуде историји културе, ова документа могу да послуже за разматрање начина на које чувамо, проучавамо и приказујемо сличне материјале.¹

Техника

Фотографија (Сл.1) раније није објављивана.² Приказује стојећу фигуру мушкарца у униформи, у екстеријеру,

1 Рад је настао у оквиру припрема за пројекат Европски идентитет српске уметности и балканске визуелне културе од позног средњег века до почетка 20. века.

2 У приватном власништву. По жељи породице, објављује се без помињања презимена.

Сл. 1: Портрет Драгољуба (...); фотографија, новембар 1917; приватно власништво

осољеног на сабљу док позира окренут камери. Рађена је у црно-белој техници, на фото папиру димензија 87 са 138 мм (димензије су округле у инчима: 3,5 са 5,5 инча). Папир се означава као *K Ltd*. Реч је о британском фото-папиру који са задње стране има одшампане елементе

поштанске карте: у горњем десном углу, правоугаоник за позицију поштанске марке, у средини одштампан на енглеском наслов POST CARD, испод ког, такође капиталом али мање висине, стоји наслов на француском (*carte postale*). Површина је по средини подељена линијом (која се на сличним папирима појавила 1902. а њен изглед варира у зависности од времена и произвођача), тако да са њене десне стране остаје поље за адресу, опет двојезично на енглеском и француском (*Address – Adresse*) а са леве, поље за текст поруке (*Communication – Correspondance*).

Фотографија није послата поштом. Само је у простору за поруку, руком, писаним словима ћирилице написана посвета “*Мојој милој и драгој мајци Каширини. 18-XI-17.1 Војшине*”. Некако са стране, стоји потпис *Dragoljub*, истим рукописом али латиницом, као пофранцужено име Драгољуб. Текст је писан пером и читав је помало избледео, али је још увек довољно видљив.

Међу познаваоцима влада уверење да је *K Ltd* врста папира произвођена између 1918. и 1936. али приметимо да су на њиховим објављеним примерцима³ ознаке поља штампане тројезично: наиме, познато је да је по завршетку рата, између енглеске и француске речи унета немачка реч за саопштење (*Communication – Mitteilungen – Correspondance*) а у наслову поштанске карте немачки је додат са стране (*Post Card – Carte postale – Postkarte*). Српска фотографија би, дакле, била рађена на ратном примерку *K Ltd* папира, што би могло померити датовање почетка његове примене ако прихватимо датум у посвети.

Ова врста фотографије означава се као *фотографска разгледница* (*real photographic postcard*, енгл.) чиме се наглашава да није настала у штампарији графичким поступком умножавања снимка (*printed postcard*, енгл.), него процесом развијања фотографије и у знатно мањем тиражу. Назив се изворно односи на технику а не на садржај, али је природа техничког поступка омогућила неке особености ове врсте визуелне комуникације, пре свега личније садржаје и обраћање унутар круга породице, рођака или пријатеља.

Садржај

Мушкарац на фотографији је у униформи која се може препознати као француска униформа М.1915, коју је српска војска добила после реорганизације. Потпуно

3 Уп. http://www.europeana.eu/portal/en/record/2020601/contributions_15771.html

одговара стручном опису и сачуваним визуелним документима из епохе.⁴ Блуза је без ревера и нараменица, има пет округлих металних дугмади, на доњем делу су два џепа са равним преклопцима. Панталоне су једноставне, исте боје. Боја униформе је вероватно жућкастозелена (наиме, српска војска је добила две врсте униформи: плаве и жутозелене, али на црно-белим фотографијама, плаве се виде као светлије). Међутим, увијачи на потколеницама, за које се зна да су на Солунском фронту били смеђи (претходни су били сивомаслинасти) на овој фотографији су приметно светлији. На ногама, носи цокуле. На глави је шајкашка капа, без ознака.

Око струка, има опасач са два реда рупица и две игле за качење, на коме је, забачена и некако сакривена иза десне руке, највероватније фишеклија. Исти такав опасач види се на једној објављеној фотографији српског заставника из 1918. године.⁵

На левој страни груди, носи два ордена. Један, ближе средини, препознајемо по контури као Карађорђеву звезду са мачевима, војнички орден установљен 1915, додељиван само војницима и подофицирима, за изузетне подвиге у рату.⁶ Други би могао бити медаља за храброст. Ово поткрепљује аутобиографија портретисаног (Сл. 2), коју је саставио тачно 35 година касније, 25. новембра 1952, наменивши је свом сину. Текст је писан ћириличном писаћом машином, на две стране папира уобичајеног формата А4, релативно је добро очуван и веома читак. Ту стоји на страни 2:

“Учествовао сам у свима ратовима који су били уперени према Србији 1912, 1913, 1915, 1916, 1917, 1918 и 1919 године и за то време био сам одликовањима[!] и то: Сребрном медаљом за храброст, Сребрним орденом Карађорђеове звезде са мачевима, златном медаљом за ревносну службу, Југословенском круном и свима споменицама за ратове од 1912 до 1920 год. као

4 *Службено одеело у Србији у 19. 20. веку* (ур. Чедомир Васић), Београд: Историјски музеј Србије и Галерија САНУ, 2001, 102-103, 413-414. Уп. и Павле Васић, *Униформе српске војске 1808 – 1918*, Београд: Југославија, Просвета 1980.

5 Заставник 11. пеш. пука „Карађорђе“ са заменицима под Ковилом 1918, вл. Војни музеј у Београду, инв. бр. Р-5090, објављено у *Службено одеело у Србији...*, 415.

6 Radivoje Antić, *Odlikovanja, Vojna enciklopedija* (ур. Војо Тодоровић), том 6, Београд 1964, 382; Томислав С. Влаховић, *Вишезови Карађорђеове звезде са мачевима*, Београд 1989. (На стр. 421-448 је Регистар носилаца Карађорђеове звезде са мачевима официрског и војничког реда.)

и споменицом Албанске споменице за прелаз преко албаније.[!]"

Левом руком и боком ослања се о сабљу са темњаком од коже и кићанком. Идентичну проналазимо на снимку српског полицијског чиновника из прве деценије 20. века.⁷ Поново помаже аутобиографија, где каже, на стр. 1, да је радио

[...] У Министарству унутрашњих послова 1912 и 1913 год као практикант а затим као полици[j]ски службеник писар прво у Штипу 1915 године до 1919 године, а затим у Управи града Београда до 1921 године, [итд.]

али не објашњава природу своје функције током рата. У биографији (стр. 1) пише да је 1914. у Штипу прележао пегави тифус, а из већ наведенога проистиче и да је прешао Албанију.

На средини његовог десног рукава, може се видети једна недовољно јасна светла површ са правоугаоним завршетком, што можда указује на неку апликацију; асоцира најпре на ознаку чина. Можда се ту наилази на питање да ли ово треба тумачити као војну ознаку⁸ или, с обзиром на биографију и полицијску сабљу, као нешто друго.

Око зглоба десне руке, портретисани има везан округласти предмет који је по свој прилици идентификациона плочица. Српска војска је, уз сву осталу опрему (униформа, оружје) добила од француске војске и ове плочице, модел 1881, модификован 1915. тако да се може носити као наруквица. Постоје многи снимци таквих плочица из Првог светског рата, пореклом из разних армија, сачуваних међу колекционарима, али су доста ретке аутентичне фотографије тог предмета на војнику.⁹

На лицу портретисаног које има озбиљан израз истичу се бркови, јаки и широки, са зашиљеним крајевима подигнутим до висине носа. То су бркови у облику рукохвата тј. управљача бицикла, гувернале, па су тако и добили име, негде између 1885. и 1890. у енглеском (handlebar moustache)¹⁰ а у српском се данас означавају као волан

7 Атеље Кениг, вл. Музеј Града Београда, инв.бр.ФПУЕ1524, објављено у *Службено огло у Србији...*, 373.

8 Душан М. Бабац, *Војне ознаке у Србији 1845 – 1945*, Београд: Службени гласник 2014.

9 Howard Williamson, *The Collector & Researchers Guide to the Great War, Vol 2: Small Arms, Munitions, Militaria*, Anne Williamson 2003, pp 279-292.

10 Handlebar moustache, *Dictionary.com Unabridged*, Random House, Inc. <http://www.dictionary.com/browse/handlebar-moustache> (приступљено 21. јуна 2017).

стил.¹¹ Био је прихваћен у целој Европи, имао је своју империјалну варијанту код цара Вилхелма Другог (1859–1941), уметничку код Салвадора Далија а у књижевну фикцију је ушао као део описа Херкула Поароа. Овде видимо да су се, мада захтевни за одржавање због потребе за четкањем, обликовањем и нарочито фиксирањем, ови бркови гајили и на Солунском фронту.

Приказ садржаја завршићемо простором који окружује портретисаног, где се може препознати грање зимзеленог и листопадног дрвећа, делимично покривено снегом, што и одговара датуму настанка фотографије.

Форма

Аутор фотографије није познат. Снимак је начињен тако да на први поглед не открива манир уметника, као што су то знали да учине поједини српски ратни фотографи. Изгледа као портрет за успомену, за слање родбини. Нема посебне радње ни композиције – портретисани стоји на средини, види се од главе до пете, окренут је камери, и то је то. Светлост, оштрина, угао снимања и остали елементи употребљени су у служби извођења коректног и прецизног снимка; ниједан не служи постизању неког естетског ефекта.

Из низа описаних детаља опреме, ишчитавају се подаци о фотографисаном: његово порекло, припадност, награде, ранг, ситуација у којој се налази, тренутно стање. Можда је случајна симболика предмета распоређених са леве и са десне стране портретисаног, као однос онога шта је био (полицијски чиновник, одликовани јунак) и онога што ће бити¹² (евидентирани као жртва), као оно што мора пропасти (симболише га листопадно дрво) да би се дошло до вечне славе или вечног живота (зимзелено дрво). Када се прочита на тај начин, ова фотографија не изгледа више тако једноставно.

Смисао

Ако је основни опис препознао предмете који откривају значење ове фотографије, додатни смисао призору дају, најпре, делови из биографије снимљеног:

[...] Од браће колико сам запамтио имао сам четири једног старијег Живка и млаћег Жарка ученика бо-

11 Изложба Иване Јовановић Гудурић „Украс мушког лица – брк“, Београд, Манакова кућа, мај/јун 2017.

12 Уп. одреднице Desno, Levo, Zimzeleno, *Mali rečnik tradicionalnih simbola* (прir. Mario Lampić), Beograd: Libretto 1999, 29, 78, 159.

гословије и Владимира садашњек[!] пуковника.

Живко је настрадао приликом повлачења 1915 год у Албанији тако да му се и гроб није знао и млађи Жарко по доласку из заробљеништва умро код куће од туберкул[у]лозе јер га је та болест била захватила још у заробљеништву.

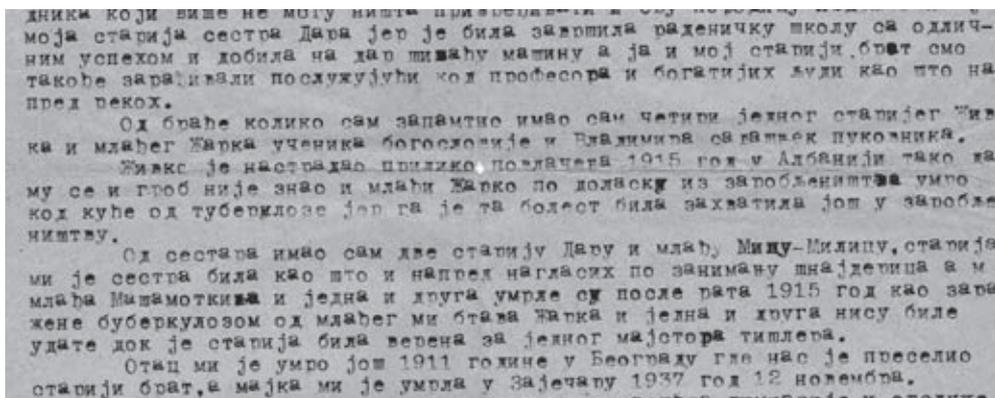
Од сестара имао сам две старију Дару и млађу Мицу-Милицу, старија ми је сестра била као што и напред нагласих по занимању снајдерица а млађа Машамоткиља[!] и једна и друга умрле су после рата 1915 год као заражене буберкулозом[!] од млађег ми бтава[!] Жарка и једна и друга нису биле удате док је старија била верена за једног мајстора тишлера.

Отац ми је умро још 1911 године у Београду где нас је преселио старији брат, а мајка ми је умрла у Зајечару 1937 год 12 новембра. [...]

Додајмо томе један збирни, али ипак исцрпни, детаљни и пластични приказ свакодневног ратничког и приватног живота војника на Солунском фронту,¹³ или историјски контекст кроз разматрања о главним догађајима у ратној 1917. години.¹⁴

Нека питања

Са свим тим, једноставно гледање пронађене фотографије добија на тежини. Музеолошка пракса је развила добар модел за препознавање, скупљање, евидентирање, рестаурисање и представљање сличних приватних (породичних) фотографија као докумената¹⁵ или као уметнички вредних радова.¹⁶ Архивска струка, са своје стране

Сл.21: Детаљ из Драгољевовог аутобиографског записа; новембар 1952; приватно власништво

чини додатни напор у односу на редовне послове да очува овакве материјале (у збирци Varia) јер у њима види могуће изворе за различита истраживања културе, друштва, политике, историје и других тема.¹⁷ Етнологија и антропологија успешно и са методолошком самосвешћу повезују приватне предмете и историју.¹⁸ Историјска наука из свега тога препознаје опште токове, важне догађаје и истакнуте појединце; када полази од обичног човека, опет тежи уопштавању својих закључака.

Нешто од поступака и стандарда ових дисциплина покушали смо да применимо и у овом опису фотографије и биографије као докумената. За потпуно разумевање њиховог смисла и вредности неопходно је познавање већег броја проблема. За сваки детаљ који се препознаје на фотографији (снимање као такво, ратна фотографија, сваки део униформе, ознаке, ордење, оружје, војска, Велики рат, година 1917...) постоји озбиљно писана стручна монографија. Штавише, сваки од елемената тих детаља има своју историју, настанак, смисао и детаљно упознат развој, са свим варијантама (од линије посред задње

фотографију, *Педесет пет година Музеја примењене уметности 1950-2005* (ур. Иванка Зорић), Београд: МПУ, 2005, 125-127, 140-145. Иста, *Пренесено сећање: породични фото-албуми из колекције Музеја примењене уметности*, Београд 2008.

13 Bojan B. Dimitrijević, *Srpski vojnici na Solunskom frontu 1916-1918*, *Istorija 20. veka*, Beograd 32, 2, Beograd 2014, 53-73.

14 Милисав Секулић, *Ратна дејства 1917. и 1918. године на Солунском фронту*, Војносанитетски преглед 65, Београд 2008, 9-18.

15 Уп. каталоге Нада Шуица, *Каталог уметничке збирке дела 1912-1918 из Војног музеја у Београду*, Београд 1982; Иста, *Драгомир Глишић ратни период 1914-1918*, Београд: Војни музеј 1983; Иста, *Миодраг Пећковић ратни период 1914-1918*, Београд: Војни музеј 1986.

16 Јелена Пераћ, *Одсек за опрему књиге, примењену графику и фо-*

17 Наташа Милошевић Дулић, *Сређивање и обрада архивске збирке „Varia 1791-“ – искуство Историјског архива Пожаревац*, *Записи – годишњак Историјског архива Пожаревац*, 4, 4, Пожаревац 2015, 53-

18 Ивана Јовановић Гудурић, *Историјска фотографија (биографски) предмет у музејском контексту: пример предмета др Илије Ђовановића Абуказема из фонда Одељења за културну историју Музеја града Новог Сада*, 10, 2014, 127-142.

стране фото-папира, до шавова и дугмади униформе или идентификационих ознака), описан у стручним студијама и чланцима. У оваквом опису могао је бити поменут само делић те литературе.

То нас доводи до озбиљног питања: како примени-ти сва та знања? Није реч о малом броју музејских примерака. Готово свака породица у Србији чува бар једну историјску фотографију. Реч је о огромном богатству визуелног материјала, чији смисао самим тим више није да буде само научна грађа ограниченом броју специјалиста (документација за историографске радове или музејску интерпретацију), него и да постане непосредна, лична веза сваког појединца касније и његових наследника, са историјским догађајима.

Обични власници визуелних материјала скупљају материјале аматерски, гаје заблуде или толеришу нејасноће или недоречености извора, и у свету их историографија опомиње да њихов посао можда има комерцијалне или сензационалистичке мотиве¹⁹ (а можда је само реч о томе да се неко опире употреби визуелних извора у историјској науци). У вези са периодом ком припада овде приказана фотографија, постоји озбиљан покушај међусобног повезивања власника фотографија, махом потомака ратника из Првог светског рата.²⁰ Тиме се ствара виртуелни простор колективног памћења, за сада заснован на породичним предањима. Стога би, вероватно, наука са своје стране морала да се прелије из институција у тзв. сајбер простор и помогне стручно постављање ознака (tag, енг.) на све елементе чије познавање, разумевање и вредновање може помоћи. Уз то би можда ишла и едукација власника о начину читања визуелних записа, итд.²¹

FROM THE PRIVATE ARCHIVE OF AN ORDINARY SERBIAN FAMILY: HUNDRED YEARS OF A PHOTOGRAPHY

Abstract: The paper deals with a photograph of 1917 and a later biography of the portrayed man, which explains it partly. The photograph is described by layers, such as material (technique, mark of the paper), objects (uniforms by parts, equipment, weapons, marks, medals, space, face) style (method of portraiture, conception, composition, genre) and meaning (with the help of subsequently written biography and historical context). It is also looked at in appropriate contexts (history of photography, uniforms, weapons ...) important for its dating, originality and evaluation. The entire process confirms the original dating (given in the backdrop on the back) and finally opens some methodological questions about storing and restoring, recording, analyzing and marking, understanding such photographs and educating their owners.

Keywords: real photograph postcard, World War I, visual culture, methodology

19 Уп. Justin Court, *Picturing History, Remembering Soldiers: World War I Photography between the Public and the Private, History and Memory*, 29, 1, 2017, 72-103.

20 Албум сећања на претке из Првог светског рата, <http://славним-прецима.срб/>

21 E. Ričard Sorensen, *Vizuelni zapisi, ljudsko znanje i budućnost*, u: *Načela vizuelne antropologije* (ur. Pol Hokings), Beograd: Clio 2014, 113-123.

TRAGOM DOKUMENATA – O UČEŠĆU CRNOGORACA U SRPSKOJ REVOLUCIJI 1848/49. GODINE –

Sažetak: Revolucija 1848/49 godine jedan je od događaja o kojem je dosta pisano u historiografiji i u svijetu i kod nas. Ovaj rad ima za cilj da ukaže na jedan dio događaja i nekoliko ličnosti koji su ostavili traga u ratnim dešavanjima u Južnoj Ugarskoj tokom trajanja Srpske revolucije kako bi se uspomena na njih sačuvala od zaborava. U radu je opisana i politika tadašnje Crne Gore prema tim događajima i uopšte prema Austriji.

Ključne riječi: Crna Gora, Revolucija, Vojvodina, Vule Četković, Njegoš, Boka, Đorđe Stratimirović Stevan Petrović Knićanin, patrijarh Josif Rajačić.

Jedan od najvećih događaja u XIX vijeku svakako je bila Revolucija 1848/49 godine, iliti „Proljeće naroda“ kako su je kasnije nazvali. No, kao što reče Hobsbaum, kao i svako proljeće naglo je došlo i kratko je trajalo.¹ Prve revolucionarne iskre izbile su u Parizu, da bi se plamen revolucije širio po cijeloj Evropi, ostavljajući samo Veliku Britaniju, Rusiju i Osmansko carstvo² van toga požara. Veliki događaji i još veće ideje koje su pokrenule Revoluciju, zauvijek su promijenile svijet i utkale se duboko u istoriju čovječanstva. Osnovni razlog podizanja Revolucije bio je demokratsko-socijalni. U razvijenijim zemljama, poput Francuske, borba se povelala radi većih sloboda građanskog društva i viših prava radnika, a protiv konzervativnih režima nastalih nakon Napoleоновih ratova i po diktatu Bečkog mira 1815. godine. U ostalim zemljama koje su bile zahvaćene revolucionarnim dešavanjima borba se vodila za ukidanje feudalnih odnosa i uspostavljanje građanskog društva unutar jedinstvenih nacionalnih država.

Među zemljama u kojima je buknuła vatra revolucije našla se i Austrija. Stara klerikalno-feudalna Monarhija Habsburga, jedan od nosilaca Svete Alijanse, garanta konzervativizma i represionizma u Evropi, našla se u vihoru težnji za promjenama i uspostavljanju novog društva. Zbog toga, protiv režima bečkog dvora, digli su se skoro svi slojevi društva, građanstvo i seljaštvo, buržoazija i kmetovi, omladina i intelektualci, većinski i manjinski narodi. Demonstracije su izbile u najvećim centrima Carstva, Beču, Budimpešti i Pragu. Mada je osnovni motiv za podizanje Revolucije bio demokratsko-socijalni, vrlo brzo fokus revolucionara skinut je sa društvenih promjena i stavljen na nacionalna pitanja. Ovo je posebno došlo do izražaja u Mađarskoj. Revolucionari, predvođeni Lajošem Košutom i Lajošem Baćanijem, smatrali su da novo uređenje Monarhije mora biti riješeno prema nacionalnom pitanju. Novoosnovani Sabor u Budimpešti i samoproklamovana Vlada Baćanijija, zato su bili više odraz kompromisa nego revolucionarnog djelovanja. Pored ukidanja kmetstva, mađarski revolucionari tražili su kompromis sa dvorom u Beču.³ Dok revolucionarne vlasti u Budimpešti nijesu bile spremne da do kraja izvedu socijalne i demokratske reforme svoje zemlje, ni predstavnici režima u Beču nijesu bili spremni za ustupke prema njima, što je kulminiralo otvorenim građanskim ratom, po principu „bellum omni contra omnes“.⁴ Zaista, dok je u početnim fazama Revolucije, naglasak bio na socijalnim reformama i ukidanju feudalnih odnosa, svi narodi na prostoru Monarhije bili su protiv režima u Beču. Prelazak na rješavanje nacionalnih pitanja dovelo je do diferencijacije i osnivanja narodnih pokreta sa međusobno suprostavljenim ciljevima. Pobunu protiv represivnog meternihovog režima u Budimpešti 13. marta 1848. godine podržali su i predstavnici ostalih naroda u zemljama krune sv. Stefana. Srpski predstavnici, posebno omladina koja se nazivala u Pešti, Požunu i Budimu, jasno se izjasnila za podršku

1 Erik Hobsbaum, Doba kapitala, str.26.

2 Naravno, ovo važi samo uslovno za Otomansku imperiju čije središte je bilo pošteđeno od revolucionarnih dešavanja, ali u pograničnim krajevima, posebno u evropskim provincijama, bilo je pokušaja. O tome vidjeti više u Dušan Berić, Socijalno-politička previranja u Bosni 1848. godine, Istorijski časopis, knjiga XXV-XXVI, 1978-1979, Beograd, str. 139.

3 Čedomir Popov, Građanska Evropa, knjiga 2, str.261.

4 Isto, str.262.

naprednom i demokratskom pokretu Mađara, a protiv dvora u Beču.⁵ I prvi zahtjevi srpske inteligencije u Mađarskoj bili su umjereni i usmjereni na definisanje položaja srpskog naroda unutar mađarske države, a srpski predstavnici, Pavle Trifunac, Isidor Nikolić, Teodor Pavlović, Đorđe Stojaković i Jovan Subotić izjavili su u listu „Hirlap“ da im je „misao škodljivog separatizma i odcepljenja“ strana.⁶ Srpska inteligencija i srpski „notabiliteti“ u Pešti u to vrijeme smatrali su da je jedino povoljno tlo za revolucionarni pokret u srpskog naroda u stvari preko Save i Dunava, tj. u Osmanskoj carevini. Tako Jaša Ignjatović piše u „Srbskim novinama“ o ustanku u Evropskoj Turskoj i razrađuje planove za tako nešto. Prema njegovim idejama na Turke prvi treba da udare Crnogorci i podu u susret Srbijancima,⁷ koji jednu vojsku treba da upute u Bosnu, a drugu u Bugarsku. O tome će dati sljedeću izjavu: „Neka pukne top, koji će prestol Osmanov tako zatresti da se prevrne“. No, to se mora izvesti što pre, pošto već sutra Tursku mogu okupirati Rusi, „pak će onda drugačiji gospodar povikati: Mir vam!“⁸ Ove ideje dovele su do razdvajanja srpskog nacionalnog pokreta od ilirskog pokreta u Hrvatskoj. Dok se Ljudevit Gaj preko svojih Novina javno odijelio od srpskog pokreta i tražio otvorenu borbu protiv Mađara i saradnju sa Bečom, srpski predstavnici, predvođeni patrijarhom Josifom Rajačićem, više su bili za saradnju sa vlastima u Budimpešti, smatrajući da preko njih mogu ostvariti prava za sebe. Ipak, dio srpske inteligencije vezane za Beč podržao je ilirski pokret, a među njima su bili Đura Daničić, Božidar Rolović i Svetozar Miletić.⁹

Na drugoj strani ovih događaja stajala je Crna Gora. Vladika Petar II Petrović Njegoš sa zanimanjem je posmatrao revolucionarna dešavanja u Habzburškoj monarhiji. Razvoj revolucionarnog pokreta u slovenskih naroda u Monarhiji vladika Rade je pratio ne samo kao jedan od susjeda Bečke carevine, već i kao oduševljeni pristalica jugoslovenskog pokreta. U stvari, možemo tvrditi, da kod vladike Rada postoje dva različita pogleda na Revoluciju. Prvi, njegov pogled kao vladara jedne zemlje, čisto politički i pragmatičan, direktno

je vezan za interes Crne Gore i njenog naroda. Drugi, pogled rodoljuba i pjesnika, prožet romantičarskom idejom o slobodi slovenskih naroda, na Balkanu i šire, oslanjao se na razvijanje ideja o jugoslovenskom jedinstvu.¹⁰ Voden realpolitičkim rasuđivanjem i nacionalnim interesima svoje zemlje, Petar II, utvrđuje politiku ne miješanja u unutrašnje probleme Habzburške monarhije. Održavanje mira i dobrosusjedskih odnosa sa Austrijom u interesu je Crna Gore, koja je nedugo prije toga, 30. VIII 1841. godine, potpisala sa Monarhijom ugovor o teritorijalnom razgraničenju. Ovaj ugovor predstavljao je neku vrstu priznanja samostalnosti Crne Gore od strane Beča. Iz tog razloga, vladika Rade nije želio da remeti uspostavljene dobre odnose sa Austrijom od koje je zavisila trgovina Crne Gore koja se odvijala preko pazara u Budvi i Kotoru. Prvi glasovi o revolucionarnim dešavanjima u Habzburškoj monarhiji u Crnu Goru su došli iz Dalmacije. Već 22. III 1848. godine narod u Veneciji, pod vodstvom Nikole Tomazea i Maninija proglasio je otcjepljenje od Beča i ponovno uspostavljanje Republike sv. Marka.¹¹ Glasovi o ovim događajima pronijeli su se duž cijele istočnojadranske obale. Revolucionarni zanos zahvatio je i narod Boke Kotorske. To je nagnalo austrijskog upravitelja Boke Eduarda Grija da se obrati za pomoć Petru II u nastojanju da smiri strasti i uspostavi red. Povodom toga Njegoš na Cetinju štampa 20. maja 1848. godine jedno „Objavljenije“ u 500 primjeraka i šalje ga u Boku. U njemu narodu Boke, koji se po njemu, „nepokoran pokazao svojem zakonitom cesaru Ferdinandu I bez ikakva uzroka ni nevolje nego po primjeru drugih maniti(h) naroda koji će sebe i vas bez ikakve potrebe upropasiti“ poručuje da se pokore austrijskim vlastima. Nadalje Petar II ih upozorava da „...ako pak ne hoćeste poslušati znadite da ću vam ja – s dozvoljenjem austrijske vlade – s mojim Crnogorcima nazvati dobro jutro i da ću vam grdi no Turčin biti...“¹² Ovo „Objavljenije“ najrječitije oslikava stavove o Revoluciji Njegoša kao vladara. Kao vladika i gospodar jedne zemlje, inače i sam apsolutista, Petar II nastoji biti dosljedan branilac konzervativnog poretka Evrope i stavlja se u odbranu svih legitimnih vladara. Naravno, u kreiranju vladinih stavova veliku ulogu igrali su i stavovi Rusije, koja je bila zaštitnik, pokrovitelj i jedini finansijer Crne Gore, toga doba, a ujedno i prvi garant

5 Slavko Gavrilović, Srbi u Revoluciji 1848-1849, Istraživanja 5, Novi Sad, 1976. godine, str-231.

6 Isto, str.233.

7 Što je ideja koja se i kasnije održala. Tako je prema planu balkanskih saveznika Crna Gora trebala prva da napadne Tursku u I balkanskom ratu i navuče na sebe najveći dio osmanskih trupa.

8 Slavko Gavrilović, Srbi u Revoluciji 1848-1849, Istraživanja 5, Novi Sad, 1976. godine, str-234.

9 Isto, str. 235.

10 Dragoje Živković, Istorija crnogorskog naroda, tom II, Cetinje 1992. godine, str. 496.

11 Isto, str. 496.

12 Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša, Njegoševa pisma, tom 9, Prosveta, Beograd, 1955. godine, str. 385.

konzervativnog međunarodnog poretka u Evropi stvorenog Bečkim mirom 1815. godine. Vladičin proglas imao je efekta jer već 1. juna 1848. godine u Prčnju se sastaje Skupština naroda Boke i odgovara vladici da nemaju namjeru da se bune protiv vlasti i da se izjašnjavaju za prisajedinjenje sa Trojednom kraljevinom pod „žezlom cesarskim“.¹³ Zbog toga, i Bokeljski upravitelj Grij šalje pismo zahvalnosti vladici. Smirujući strasti u Boki, Njegoš dokazuje Monarhiji da je predan u čuvanju dobrosusjedskih odnosa.

O revolucionarnim dešavanjima širom Monarhije, ne samo u neposrednom susjedstvu, na Cetinju je vladao veliki interes. Petar II i ostali glavari crnogorski, sa zanimanjem prate sve što se dešava u Zagrebu, Vojnoj Krajini i Vojvodini. Sa odobravanjem je primljena vijest o stvaranju Trojedne kraljevine 15. III 1848. godine i postavljanju generala Josipa Jelačića, za bana Hrvatske. Takođe oduševljeno je primljena vijest o odlukama Majske skupštine u Sremskim Karlovcima i proglašenju Srpskog vojvodstva. Vladika Rade je naročito bio zadovoljan vijestima o ponovnom uspostavljanju Patrijaršije.¹⁴ Na postavljanje barona Jelačića za bana Petar II je gledao kao na legitimne poteze vlade i cara u Beču i u tom smislu ih je dobrovao. Uviđajući razmjere događaja koji su zahvatili Stari kontinent i Monarhiju i shvatajući njihov istorijski značaj, Petar II odlučuje da bude učesnik a ne samo nijemi posmatrač. Ubrzo stupa u kontakt sa samim banom Jelačićem nudeći mu vojnu pomoć. Međutim, u ostvarenju tog nauma vladika Rade je naišao na više problema. Prvi problem je bio čisto logističke prirode i ticao se transporta Crnogoraca do mjesta gdje bi mogli stupiti u carsku vojsku. O tome svjedoči Njegošovo pismo Mihailu Vukoviću u kome ga obavještava da je namjerio poslati oko 1 000 Crnogoraca u Senj i Rijeku kako bi se tamo pridružili odredima bana Jelačića u borbi protiv Madara. No, u tome ne može uspjeti, jer mu nedostaju brodovi koji bi ih prevezli uz dalmatinsku obalu.¹⁵ Drugi problem koji je stojao pred vladikom bio je diplomatske prirode. Slanje pomoći u Austriju značilo je direktno miješanje u unutrašnje poslove susjedne zemlje. Austrijske vlasti nijesu sa odobravanjem gledale na takav potez, a bilo je upitno i kako će se u tom slučaju ponijeti Osmanska carevina. Vijest o slanju kontigenta Crnogoraca u pomoć banu Jelačiću uzbunila je vlasti u Dalmaciji, a izgleda i u samom Beču, o čemu govori pismo dalmatinskog

guvernera Turskog, koji pokušava da, na jedan fin i diplomatski učtiv način, odvraći Njegoša od ostvarenja svojih zamisli. Zato, Turski piše Petru II da „bilo bi (dobro) ovu ekspediciju ne preduzimati ili je odložiti jerbo bi to... Bana u nemalu nepriliku stavilo.“¹⁶ Vladika Rade je odlično razumio namjere guvernera Turskog i zato mu u odgovoru piše da „Vidjeći da moja sabrača Srbi i Hrvati pokazuju se najavno da pravcem idu naklonjeni k narodnosti i k poretku i mene je ista misao oduševljavala koja i Crnogorce, ako ustanak Srbah i Hrvatah ne bi bila slijepa neka podstreka, koja bi na opšte naše poruganije pred svijetom služila.“¹⁷ Sljedstveno tome, i ban Jelačić piše Njegošu 1. XII / 19. XI 1848. godine iz Beča i zahvaljuje mu se na spremnosti da uputi pomoć ali da diplomatske prilike ne dozvoljavaju da se taj plan realizuje.¹⁸

Dok je Petar II radio na prevazilaženju diplomatskih i drugih prepreka kako bi pomogao „sabraći“ u Monarhiji, dešavaju se stvari koje nas ovdje mnogo više zanimaju. Od proljeća 1848. godine na prve glasove o previranjima u Ugarskoj i naznake borbe za prava srpskog naroda u Crnoj Gori se govori o slanju pomoći u Južnu Ugarsku. Prve vijesti koje su stizale u Crnu Goru bile su više proizvod propagande panslavističkog pokreta nego realna slika na terenu. U prvi mah činilo se, da ustanak treba da bude usmjeren protiv Turske i u njemu bi Crna Gora svakako igrala zapaženu ulogu. Takvom idejom zanosila se i srpska inteligencija u Ugarskoj. U ovoj fazi revolucionarnih dešavanja, u martu i aprilu 1848. godine, glavni medijator između Crne Gore i srpskih predstavnika u Ugarskoj, a i u cijeloj Monarhiji, bio je Matija Ban. Njegošev prijatelj, pobornik jugoslovenske ideje, franjevac, povjerenik beogradske vlade, održavao je veze sa svim najznačajnijim faktorima po pitanju ujedinjenja južnoslovenskih naroda, od vlasti u Srbiji, preko ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, do Njegoša. Kao takvog, prepoznale su ga i austrijske vlasti koje o njemu kažu: „Juče 27 o. m. najposle je otputovao Matija Ban preko Zemuna u Dalmaciju...; taj tromi spletkaš uzeo je učesća u svim panslavističkim smutnjama u Srbiji i nedavno u dinastičkom pokretu.“¹⁹ Zaista, Matija Ban je preduzeo to putovanje u Dalmaciju o čemu je uredno

13 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok. 35.

14 Dragoje Živković, Istorija crnogorskog naroda, tom II, Cetinje 1992. godine, str. 499.

15 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok.42.

16 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok.45.

17 Dragoje Živković, Istorija crnogorskog naroda, tom II, Cetinje 1992. godine, str. 501.

18 Isto.

19 Majerhofer- Finelmonu, Beograd 16 (28) mart 1848, Radoslav Perović, Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848/1849, Beograd, 1952, str.36.

obavještavao Stevana Knićanina o raspoloženju naroda i na šta je sve naišao na tom putu. Kao jedan od razloga za ovaj put Matija Ban navodi i odlazak u Crnu Goru radi dostavljanja pisma vladici Radu od bana Jelačića. Tako u jednom pismu Knićaninu iz Splita Ban piše sljedeće: „Zalud sam naveo da idem s porukom bana Jelačića crnogorskom vladici i pokazao mu (lokalnom načelniku) banovo pismo. Načelnik mi primijeti da bi me to još više izložilo jarosti građana koji neće da znaju ni za bana ni za vladiku nego za Mletačku Republiku.“²⁰ Tako je u aprilu 1848. godine Matija Ban po prvi put stigao na Cetinje. Od tada, sve do Njegoševe smrti 1851, u Crnu Goru će ovaj Dubrovčanin dolaziti četiri puta.²¹

No pored ovih posrednih veza Srba u Ugarskoj sa Crnom Gorom, očigledno je da su postojali i mnogo veći kontakti između njih. Nažalost, u izvorima nije ostalo puno traga o tome, ali cilj ovog rada je da ih koliko može utvrdi i spomene. Još i prije Revolucije 1848/49 godine potiču veze Crne Gore sa Srbima u Južnoj Ugarskoj. Krajem XVIII vijeka, tačnije 14. X 1784. godine, u Sremskim Karlovcima se za vladiku hijerotonisao Petar I Petrović Njegoš.²² Nakon toga ostaju određene veze između Crne Gore i buduće Vojvodine. U danima kada su se revolucionarna dešavanja u Južnoj Ugarskoj tek zahuktavala bilježimo jedno svjedočenje o Crnogorcima na tom području. Naime, dok srpski predstavnici Đorđe Strati-mirović i Aleksandar Kostić pregovaraju u Pešti sa Košutom, izaslanik mađarske vlade, kapetan Kasanji, dobio je zadatak da u aprilu i maju 1848. godine obide Južnu Ugarsku i podnese izvještaj o tamošnjoj situaciji. U njemu kapetan Kasanji opisuje svoju posjetu Karlovcima: „Pošto je parobrod mogao pristati samo prilično daleko od varoši naredio je arhiepiskop da se upregnu kočije i da se ja natrag odvezem; potpuno naoružani Crnogorac u narodnoj nošnji pratio me je. Tada sam čuo od čoveka koji je samnom išao, da je on, dok sam ja kod arhiepiskopa bio, više takvih ljudi sreo.“²³ Ovo svjedočanstvo mađarskog kapetana jasan je dokaz o vezama buduće Vojvodine i Crne Gore i prije početka Srpske revolucije.

20 Matija Ban-Stevanu P. Knićaninu, 22.april 1848, Radoslav Perović, Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848/1849, Beograd, 1952.

21 Biljana S. Soleša, Njegoš u memoarskoj prozi Matije Bana, Sinteze, br 4, 2013, str.29-41.

22 Dragoje Živković, Istorija crnogorskog naroda, tom II, Cetinje 1992. godine, str. 260.

23 Beleške kapetana Kasanji za mađarsku vladu, maj 1848, Radoslav Perović, Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848/1849, Beograd, 1952. godine.

Vlasti u Beču i Budimu su, naravno, najviše obraćale pažnju na dešavanja u Srbiji i stavove ustavobraniteljskog režima po pitanju prava Srba u Ugarskoj i eventualnog ustanka protiv Turske. Očigledno je da nijesu ni mogle da zamisle da neki uticaj koji bi Crna Gora mogla da ostvari u Južnoj Ugarskoj s obzirom na geografsku udaljenost. Kao što smo već vidjeli, austrijske vlasti su se obratile Njegošu povodom suzbijanja bune u Boki Kotorskoj i to je jedino područje gdje si mislili da Crna Gora može imati uticaja.

Međutim, nakon Majske skupštine 1848. godine u Sremskim Karlovcima, posebno nakon otpočinjanja direktnog oružanog sukoba sa revolucionarnom vladom u Pešti u junu, Srbi Južne Ugarske tražili su saveznike od Bukurešta do Trsta. Majskoj skupštini prisustvovali su ljudi iz svih krajeva Srpstva.²⁴ Kako je Crne Gora u to vrijeme imala status vječitog vojnog logora u planinama sigurno je da novoformirane vlasti tek proklamovanog Srpskog vojvodstva nijesu imali ništa protiv i crnogorske pomoći u sve izvjesnijem sukobu sa Mađarima. Zaista, ta pomoć, malog broja Crnogoraca koji su se već zatekli u Južnoj Ugarskoj, bila je dragocjena za srpski pokret još od samog početka sukoba.

Kao što već istakli vladika crnogorski imao je želju i kovao je planove kako da pomogne slovenskim narodima u Habsburškoj monarhiji. Njegova namjera da uputi ljude u Austriju propala je zbog složenih diplomatskih odnosa. U tu svrhu Njegoš je stupio u kontakt sa hrvatskim banom Jelačićem u namjeri da bude aktivan učesnik u odbrani južnoslovenskih interesa protiv germanskog i mađarskog nacionalizma. Iz tog razloga, Njegoš ostaje u kontaktu sa svim predstavnicima ilirskog i panslovenskog pokreta, ali i sa srpskim knezom Aleksandrom Karadorđevićem. Kako je propalo zvanično slanje oružanih trupa u Monarhiju, Petar II nije odustao od ideje da bude aktivan učesnik tamošnjih događaja osjećajući da su to prelomni trenuci za istoriju i budućnost Slovenstva na Balkanu. Umjesto slanja ljudi u Južnu Ugarsku regularnim putem vladika Rade je, kako bi ostvario svoje zamisli, krenuo da šalje, ilegalnim putevima, dobrovoljce. Upravo zbog tih ilegalnih kanala kojima su ti „dobrovoljci“ stizali do ratišta mi danas malo toga možemo da kažemo o njima. Čak ne raspoložemo ni približnom cifrom o kojoj je tu riječ. Međutim, znamo sigurno da ih je bilo, jer je o njihovom boravku u Južnoj Ugarskoj tokom Revolucije ostalo traga u malobrojnim istorijskim izvorima iz tog perioda.

24 Slavko Gavrilović, Srbi u Revoluciji 1848-1849, Istraživanja 5, Novi Sad, 1976. godine, str 248.

Najistaknutiji učesnik Srpske revolucije 1848/49 godine iz Crne Gore, svakako je Vule Crnogorac, kako je zabilježen u izvorima. On se istakao u prvim sukobima u Revoluciji. Naime, kako je car i njegova vlada u Beču, 10. juna 1848. godine, izdao manifest kojim se graničari Vojne granice stavljaju pod mađarsku upravu, a srpski pokret proglašava opasnim po državu, počela su naoružavanja i jedne i druge strane. Postupajući po narednjima iz Pešte komadant tvrđave u Petrovaradinu, general Hrabovski, napao je 12. juna 1848. godine, Karlovce sa namjerom da zauzme grad i rasturi Glavni odbor koji je stvoren odlukama srpske Majske skupštine.²⁵ Pored početne panike u srpskim redovima, branioi grada na čelu sa Đorđem Stratimirovićem uspjeli su da zadrže mađarsko-carske trupe i da ih na kraju nagnaju na povlačenje u Petrovaradinsku tvrđavu. Odred kojim je komandovao Stratimirović, bio je sastavljen, prema izvorima, od 30-40 Srbijanaca, a među njima je bio i Vule Crnogorac. Bio je to prvi sukob srpskih i mađarskih trupa u Revoluciji koji je rezultirao sa nekoliko desetina mrtvih na obje strane.²⁶ Do sada u istorijskoj nauci i obilnom historiografskom štivu vezanom za temu Srpske revolucije 1848/49, skoro da ništa nije bilo poznato o ličnosti Vula Crnogorca. Ovom prilikom želimo da prikazemo jedan zapis o njemu koji datira još iz 1901. godine. Naime, tada je u, tek pokrenutom, „Književnom listu“ na Cetinju, izašao članak pod naslovom „Bilješka iz 1848/49 godine“. U uvodniku ovog članka, novinar sa pijetetom govori Srpskoj revoluciji i junaštvu srpskog naroda Južne Ugarske u borbi protiv Mađarske. Konstatujući srpsku hrabrost i žrtve koje je podnio narod u odbrani svojih prava i ciljeva, crnogorski novinar kaže sljedeće:

„A što u ovom slučaju, kao ni uopšte srpske hrabrost i junačke borbe nijesu nagrađene dostojnom nagradom²⁷ – cjelokupnom narodnom slobodom i samostalnošću, jedini je tome uzrok svjetska politička sebičnost, jer sile ne biraju sredstva u interesu svoje veličine i ličnih koristi, Tako, dakle, ta njihova nesrećna politička sebičnost guši, gnjavi i potamnjuje mnogu istorijsku veličinu i sjaj, kao što je ugušila i srpsku Vojvodinu, za koju se potocima krv lila.“²⁸ No i pored toga ostala su mnoga herojska djela koja se pamte iz

²⁵ Isto, str. 258.

²⁶ Isto.

²⁷ Mada malo prije toga u članku novinar kaže da Srbi jesu dobili tada „već danas na žalost pokojnu – Vojvodinu.“

²⁸ Književni list, članak „Bilješka iz 1848/49 godine, Cetinje, 1901, str. 93.

tog događaja pa novinar poziva da se ona pravilno i savjesno pribilježe kako ne bi ostala zaboravljena ne marginama istorije. Kako bi doprinio tome da se heroji ove Revolucije spase od zaborava novinar, Mitar S. Vukčević, piše ovaj članak. Motiv za pisanje dao mu je poziv koji je još 1893. godine objavio neki M. L. u listu „Brankovo kolo“ br. 11. U tom listu objavljeno je kao pitanje za sve ljude od pera „Ko zna da kaže koju više o *Crnogorcu Vulu* koji je sa nekolicinom druga svojih stao na kapiju Karlovačku i jednom svojom puškom isprečio se na put hiljadama naoružanih neprijatelja i njih od varoši odbijao?“²⁹ Kako bi odgovorio na postavljeno pitanje Mitar Vukčević se stavlja u ulogu istoričara. Najprije navodi kako su odmah po izbijanju sukoba u Južnoj Ugarskoj mnogi dobrovoljci iz Srbije, Crne Gore, Hercegovine, Bosne pohitali u pomoć srpskom narodu i njihovoj borbi protiv Mađara. Međutim, zaključuje Mitar, već u njegovo vrijeme se može naći malo podataka o tim dobrovoljcima, koji nikad nijesu zavodeni kao regularni borci na obje strane, pa su istorijski izvori u njima jako oskudni. Ipak, pomen Vula Crnogorca, kao jednog od prvih branitelja srpskih prava u novostvorenoj Vojvodini, vrijedan je pažnje i dostojan da se o njemu napiše i koja riječ koja bi ga odbranila od istorijske anonimnosti. Novinar Mitar Vukčević o njemu kaže sljedeće:

„Vule je rođen u selu Crncima u Piperima od oca Vasa i matere Make. Vule je bio dijete, kad mu je otac poginuo, te, kao što obično ovamo u takvoj prilici prozovu siročad, prozovu i njega po materi, Vule Makin. On je bio potomak kneza Vujadina i Gaša Vujadinova o kojima postoji divna narodna pjesma: „Udar na ovce kneza Vujadina oko 1754. god“³⁰ Ondašnji gospodar Crne Gore Petar II primi Vula kao dijete i siraka u službu kod sebe, gdje je i ostao do 1848. god, a tada s njegovim dopuštenjem ode u Srbiju, odakle je priješao u Mađžarsku i stupio u dobrovoljce.“³¹

Ovdje moramo skrenuti pažnju na neke greške koje novinar pravi u svom članku. Naime, iako Mitar Vukčević pokušava da se stavi u ulogu istoričara, očigledno je da nije u potpunosti upoznat sa činjenicama i hronološkim slijedom događaja u Srpskoj revoluciji. Odmah upada u oči podatak da je Vule učesnik prvog oružanog sukoba Srba sa carsko-mađarskom vojskom 12. juna 1848. godine, te da tada nije

²⁹ Isto, str.94.

³⁰ Pjesma je objavljena u „Ogledalu srpskom“ drugo izdanje, na strani 101.

³¹ Književni list, članak „Bilješka iz 1848/49 godine, Cetinje, 1901, str. 94.

mogao biti dobrovoljac u srpskoj vojsci, pa tako sigurno ne i poslat od strane Njegoša u Južnu Ugarsku. Lako je zaključiti da se Vule morao naći na prostoru novostvorene Vojvodine prije početka mađarsko-srpskog sukoba, a vjerovatno i Maj-ske skupštine. Osvrćući se na kazivanje kapetana Kasanjija, koje smo naveli, možemo pretpostaviti da je Vule jedan od onih Crnogoraca koje mađarski agent pominje u svojim bilješkama. No, kako je članak Mitra Vukčevića pisan u duhu nacionalnog romantizma i oduševljenog patriotizma ovakve greške nijesu nešto preko čega ne bismo mogli da predemo. Pišući o tome kako je Vule Crnogorac otišao po nalogu vladčinom u Južnu Ugarsku, novinar je želio da istakne ulogu vladara crnogorskog u svemu tome, a time i doma Petrovića, u namjeri da udovolji tadašnjoj cenzuri. Takođe, novinar je znao za slanje dobrovoljaca iz Crne Gore u Mađarsku pa možemo pretpostaviti da time ilustruje taj proces. Ali, priča o Vulu Crnogorcju se time ne završava. Mitar Vukčević, uspijeva da otkrije porijeklo Vula Crnogorca, i kaže da se prezivao Četković. Vule je u Vojvodini ostao do kraja rata, tj. do 1849. godine kada se vratio u Srbiju. Svojim činjenjem i iskazanom hrabrošću ostao je upamćen u srpskom narodu. Novinar Književnog lista priča da je nakon Revolucije, sam Lajoš Košut pisao knezu Aleksandru Karadorđeviću da želi da vidi i upozna Vula Četkovića. Knez je mu je izašao u susret i poslao Vula Košutu zajedno sa još jednim srpskim kapetanom. Priča se, kaže dalje Mitar Vukčević, da je nakon susreta Lajoš Košut darivao Vula znatnom sumom novca. Zbog toga, i zato jer je odbio da dobijenu sumu podijeli sa srpskim kapetanom, Vule Četković je, po povratku u Srbiju, bio prokazan kao agent vrbovan od strane mađarskog pokreta. Zato je bio napadnut i pretučen kako nam Mitar saopštava prilikom brijanja i da je jedva preživio taj incident. Saznavši za napad i nesreću koja je zadesila Vula Četkovića, vladika Rade je poslao za njega da dođe na Cetinje. Ipak, Vule Četković je po povratku u Crnu Goru od zadobijenih rana vrlo brzo preminuo.³²

Izvjestaj o Vulu Crnogorcju, možda jeste najzanimljiviji i zbog epiloga koji mu je uslijedio, ali svakako nije jedini. O tome govori i Mitar Vukčević u nastavku svog članka. On navodi da je u „Uspomenama popa Jovan Joce Kovačevića“ zabilježeno da je 20. jula 1848. godine u bici na polju Šovronj blizu Sentomaša ili Srbobrana, poginuo „veliki junak Marko Piperić, rodnom iz Crne Gore.“³³ Takođe u istom dje-

32 Isto.

33 Isto.

lu se navodi da je 12. oktobra iste godine u boju kod Siriga, u siriškoj pustari, učestvovalo nekoliko Crnogoraca, da se među njima naročito odikovao Spasoje Petrović. Nažalost, novinar o ovoj dvojici ne umije da kaže nešto pobliže, iako piše sa vremenske distance od skoro pola vijeka, što svakako nije preveliki period da bi se učesnici takvih prelomnih istorijskih događaja tako lako zaboravili. Nešto više podataka o Crnogorcima učesnicima Revolucije 1848/49 godine našli smo u istom časopisu, ali drugom članku. Sasvim uzgredno, novinar pominje Petka kapetana, koji je zbog svog učešća u Revoluciji ušao u narodnu epsku pjesmu. U članku se osvjetljava njegova ličnost i utvrđuje se da je riječ o Petku Mašovu Radičkoviću iz Zete. Jedan od istaknutih članova uglednog zetskog bratstva, koje je uvijek važno za saveznika i jataka Crnogorcima u njihovoj borbi protiv Turaka, Petko je bio učesnik Revolucije 1848/49, i zaista je stigao do čina kapetana.³⁴ Pored njega, pominje se i njegov brat Iljo Mašov Radičković i pop Tomo Radičković koji nijesu učestvovali u Revoluciji, ali su bili istaknuti u borbama protiv Turaka. Posebno pop Tomo koji je učestvovao u Prvom osvajanju Žabljaka Crnojevića 1835. godine i o tome kasnije ostavio jedan nezavršen zapis.³⁵ Pored Mitra Vukčevića, prikupljanju sjećanja i informacija o crnogorskim učesnicima u Srpskoj revoluciji pridružilo se i Uredništvo Književnog lista u kojem je članak izašao i pozvao svakog ko zna nešto o njima da se javi i da će oni rado objaviti sve takve radove. Nažalost, Književni list na Cetinju je izlazio još samo jednu godinu 1902., pa nije uspio da prikupi dalje izvještaje o crnogorskom učešću u Revoluciji.

Čak i ovako fragmentirani, zapisi o učešću Crnogoraca u Revoluciji predstavljaju istorijske izvore od velikog značaja. Njihova važnost počiva u činjenici da opisuju i tako nam otvaraju jedan novi ugao gledanja na događaje 1848/49 godine. Taj novi ugao samo podiže važnost Revolucije i njene tvorevine Srpske vojvodine, pokazujući koliko je to bio zaista velik i presudan istorijski događaj po istoriju Balkana i balkanskih naroda. Shvatajući njegovu veličinu i sudbonosnu ulogu, vladika Petar II je pohitao da uzme učešća u njemu. Nažalost, kao što smo već vidjeli, nije mogao da Crnu Goru i zvanično angažuje u tim događajima, ali je zato preduzeo neformalne korake kako bi bio njihov dio. Ti koraci podrazumijevali su slanje, i to ilegalno, dobrovoljaca koji su se borili

34 Književni list, članak: Zapis o osvojenju Žabljaka 1835. godne, Cetinje, 1901, str. 63.

35 Isto.

u srpskim redovima tokom cijele Revolucije. Time se vladika pridružio ostalim balkanskim pokrajinama koje su poslale svoje dobrovoljce. Možda upravo zbog učešća tih dobrovoljaca, čime je srpsko pitanje u Južnoj Ugarskoj samo dobilo na značaju, gnjevni Lajoš Košut proglasio u svom govoru Srbe za „gomilu odasvud pokupljenog razbojničkog ološa“.³⁶ Bilo kako bilo, Njegoš je bio duboko zabrinut za sudbinu srpskog naroda u novostvorenoj Vojvodini. O tome nam svjedoči brojna prepiska sa nekim od glavnih učesnika u Revoluciji. Direktno je stupio u kontakt sa banom Jelačićem i knezom Aleksandrom Karadorđevićem, a preko Matije Bana i sa rukovodstvom u Vojvodini. Najvredniji dokaz o tome sa koliko je interesovanja i žara Petar II pratio revolucionarna zbivanja u Južnoj Ugarskoj svakako je pismo vladičino upućeno Đorđu Stratimiroviću. U njemu, sa pjesničkim oduševljenjem, Njegoš veliča njegovu hrabrost i za zasluge na bojnom polju dodjeljuje mu Obilića medalju, najveće crnogorsko priznanje.³⁷

Nažalost, mi danas ne možemo, da kažemo koliko je Crnogoraca učestvovalo u Revoluciji ili da opišemo njihov put do fronta u Vojvodini. O njihovom angažmanu i hrabrosti koj su pokazali na bojnom polju, do nas su dospjeli samo mali fragmenti zapisani na marginama nećijih sjećanja. Zvanična dokumenta o ovim događajima ili samo čute o njihovom učešću ili se tek sporedno na njega osvrću. Zbog nedostatka istorijskih izvora njihovo učešće je potpuna nepoznanica za današnju istorijsku nauku. Jedino što dalje znamo o njihovoj sudbini je da su na kraju Revolucije, prilikom dolaska ruskim trupama veliki broj njih se pridružio carskoj ruskoj vojsci. Očigledno, dok su dobrovoljci iz Srbije bili primorani da se vrate u matičnu državu zbog pritiska Osmanske Porte na vladu kneza Aleksandra³⁸ velika privrženost i poštovanje Crnogoraca prema Rusiji odnelo je prevagu. Na prvi pomen angažovanja ruskih trupa u Ugarskoj, Njegoš upućuje pismo caru Nikolaju I nudeći pomoć u borbi, tako što bi uputio odred od 4-5 000 Crnogoraca u Južnu Ugarsku. U suštini, vladika nudi ruskoj vojsci isto što i godinu dana prije toga hrvatskom banu Jelačiću. Međutim, i ruski dvor ga je odbio

na isti način kao i Jelačić, pa se u pismu grofa Orlova, zahvaljuje na ponudi i privrženosti ruskom caru, ali da bi za takav angažman bila potrebna saglasnost austrijskih vlasti.³⁹ Ovo je značajno i zbog toga jer se veliki broj Crnogoraca koji se već našao na prostoru Vojvodine pridružio ruskim trupama.

Skori i tragičan kraj Revolucije Njegoš je naslućivao već početkom 1849. godine. Njegova razmišljanja i refleksije o tome sadržane su u vladičinom pismu knezu Aleksandru Karadorđeviću. U njemu vladika crnogorski kaže: „Ne mogu propustiti ovaj zgodni slučaj da Vam se i pismeno ne poklonim čred g-na Jankovića, tako isto i da Vam moju svagdašnju želju ne napomenem. Vojvodstvo na slabe grane stoji, pa i da je sasvim oslobodeno od Madžara, za Srpstvo nikakva napretka, kako Srbi za sebe ne vojuju nego za tudina.“⁴⁰ Petar II u pismu ističe da je možda bolje bilo da su se revolucionarni događaji u Evropi iskorisćeni za ustanak u Otomanskoj imperiji, posebno u Bosni, gdje bi i Srbija i Crna Gora mogle bez problema da intervenišu. U toj situaciji, kako ističe vladika Rade, „...danas bi se u rukama imalo ono što se se ne bi moglo lako izgubiti.“⁴¹ Još neko vrijeme vladika se zanosio mišlju o nekom opšteslovenskom ustanku protiv Turaka. Veliku ulogu u tim planovima odigrao je Matija Ban, kao specijalni agent srpskog dvora, koji je, kao što smo rekli, u tom periodu dva puta dolazio na Cetinje. Ipak, međunarodne prilike nijesu dale da se tako nešto desi i Dubrovčanin je dobio instrukcije od vlade u Beogradu da prekine dalje akcije na organizaciji masovnog ustanka. Njegoš nije krio svoje nezadovoljstvo tom odlukom, ali je i sam morao odustati zbog narušenog zdravlja.⁴²

Iako je revolucionarni pokret naroda Dunavske monarhije na kraju ugušen ruskim oružjem i ponovo uspostavljen konzervativni apsolutistički režim u Beču, pod carem Franc Jozefom i kancelarom Bahom, borbe koje je srpski narod vodio u Južnoj Ugarskoj imale su velikog odjeka. Novi režim, prozvan Bahovim, proglasio je za vojvodu srpskog samog cara Franju Josifa čime je obesmišljena borba srpskog naroda za svoja nacionalna prava. Ipak, srpski pokret i njegov herojski otpor nadmoćnoj mađarskoj sili naišli su na iskreno

36 Dejan Mikavica, Mihailo Polit-Desančić, voda srpskih liberala u Austro-Ugarskoj, Novi Sad, 2007, str. 26.

37 Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša, Njegoševa pisma, tom 9, Prosveta, Beograd, 1955. godine, str.399-400. U pismu Njegoš kaže: „Primi, srpski mladi viteže, za znak priznateljnosti ovaj dar od mene. Ovo je lik Obilića...“

38 Slavko Gavrilović, Srbi u Revoluciji 1848-1849, Istraživanja 5, Novi Sad, 1976. godine, str 279.

39 Dragoje Živković, Istorija crnogorskog naroda, tom II, Cetinje 1992. godine, str. 507.

40 Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša, Njegoševa pisma, tom 9, Prosveta, Beograd, 1955. godine, str.412.

41 Isto.

42 Dragoje Živković, Istorija crnogorskog naroda, tom II, Cetinje 1992. godine, str. 508-509.

divljenje kod svih naroda Balkana. Naravno i Crna Gora nije zaostajala. Vladika Petar II nije propustio priliku da istaknutim ličnostima srpskih narodnog pokreta podijeli crnogorska odlikovanja. Već smo vidjeli kako je to uradio sa Đorđem Stratimirovićem, a Obilića medalju Njegoš je poslao i Stevanu Petroviću Knićaninu. U prapratnom pismu uz medalju Njegoš mu piše:

„Visokorodni gospodine, Stevane Knićanine,

Diko roda našega! Ti mi potpuno opravda ime vojnikah Dušanovih i Karadordevih. Moja i svakoga pravoga Srbina velika je priznateljnost k Tebi. Ti si se iz same blagorodne gordosti rodu na žertvu dao i stradajućoj braći u pomoć pritekao. Radi toga ću Te ja vječno ljubiti i vječno uvažavati.

Iz čiste priznateljnosti k Tvojim podvizima šaljem Ti na dar lik besmrtnog Obilića. On će dobro pristajati na prsima pobjeditelja tomaševskog i spasitelja Pančeva. Zato ga primi, mladi vojvodo vitezova srbijanskih, s onom iskrenosti i ushićenjem s kojima Ti ga šalje uz najusrdniji bratski pozdrav

Vladika crnogorski
P.P. Njegoš“

Ovo pismo poslao je vladika Rade 14. januara 1849. godine sa Cetinja. Njegov tekst, koji smo naveli u cjelosti, najbolje odražava i Njegoševu upućenost u događaje koji su se zbili u Južnoj Ugarskoj i njegovo divljenje herojstvu koje je iskazao srpski narod u Revoluciji. Stevan Knićanin se zahvalio vladici na poslatom odlikovanju pismom od 7. marta iste godine.⁴³ I nakon toga vladika je nastavio svoju korespondenciju sa Knićaninom koju je vodio sve do svoje smrti. Pored toga Petar II održavao je prepisku i sa patrijarhom Rajačićem. Ta prepiska se nastavila i nakon propasti Revolucije. I njega je vladika Rade odlikovao Obilića medaljom. Na tome mu se patrijarh zahvaljuje svojim pismom od 5. II 1850. godine iz Beča, koje je poslao na Cetinje preko pukovnika Petrovića. U njemu patrijarh Rajačić obavještava Njegoša o svom radu nakon Revolucije.⁴⁴ Nažalost dokument koji je sačuvan izuzetno je oštećen pa nijesmo u mogućnosti da do kraja pročitamo patrijarhove riječi. Osim najistaknutijim ličnostima

43 Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša, Njegoševa pisma, tom 9, Prosveta, Beograd, 1955. godine, str.413.

44 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok.12.

srpskog pokreta Njegoš je gledao da odlikuje i druge, manje poznate, učesnike Revolucije. Tako je u njegovim sačuvanim pismima ostalo i jedno kojim vladika odlikuje srebrnom medaljom nekog kapetana Petra Ristića za njegovo vojevanje u Vojvodini 1848/49 godine. Mi nijesmo uspjeli da, i pored dobre volje i nemalog truda, uđemo u trag i odgonetnemo ko je spomenuti kapetan. Ipak prema tonu kojim je Petar II sastavio pismo mišljenja smo da se radi o srpskom oficiru ili nekoj ličnosti iz same Vojvodine.⁴⁵

Veze Crne Gore sa Vojvodinom ili srpskim narodom u Južnoj Ugarskoj nastavile su se i nakon smrti vladike Petra II Petrovića Njegoša i to u oba pravca. Crnogorci su odlazili u Vojvodinu u potrazi za boljim životom, a iz nje su u Crnu Goru stizali učeni ljudi koji su nalazili posla u dvorskoj i državnoj upravi kod crnogorskih knjaževa. Da pomenemo samo primjer Mihaila Polit-Desančića koji je boravio na Cetinju za vrijeme knjaza Danila. To je doprinosilo i duhovnoj i kulturnoj saradnji između njih. Jačanje građanskih institucija u Crnoj Gori, razvoj štampe, poput lista „Glas Crnogorca“ to potvrđuje. Sudbina srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji itekako je zanimala crnogorsku javnost. Objavljivane su vijesti o tome, uspostavljena je saradnja sa srpskim listovima u Vojvodini, iz kojih su crnogorski listovi preuzimali brojne članke i komentare novinara. Samo u „Književnom listu“ kojeg smo koristili u ovom radu, imamo nekrolog posvećen Svetozaru Miletiću, koji je umro iste 1901. godine. U njemu novinar lista ima samo riječi hvale za pokojnika, a svoj članak završio je riječima „Srpski Panteon primajućići Miletića, primio je u se jednog između najzaslužnijih.“⁴⁶ Koliko je uvažavan i cijenjen Miletić kao ličnost i njegov rad u Crnoj Gori vidimo i po tome što je njegov nekrolog uredništvo lista stavilo ispred nekrologa vojvodi Marku Miljanovu. Pored Miletića u istom broju „Književnog lista“ objavljen je i nekrolog Stevanu Laziću, dugogodišnjem profesoru i direktoru Karlovačke gimnazije, poznatom srpskom klasičaru i pjesniku sa kraja XIX vijeka.⁴⁷ I prva činjenica govori u prilog tome koliko su u Crnoj Gori sa zanimanjem pratili dešavanja širom Balkana, posebno u srpskom narodu.

Ovaj rad ima za cilj da osvijetli i ukaže na jedno malo, čak i sporedno pitanje, unutar jednog velikog događaja. Zaista, teško da ima istorijskog događaja o kojem se toliko mnogo i rado pisalo kao što je Revolucija 1848/49 godine. Jedna-

45 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1849-50, dok.5, od 17 II 1850.godine.

46 Književni list, Naši pokojnici, dr Svetozar Miletić, Cetinje, 1901, 49.

47 Isto, 53.

ko, i kod nas i u svijetu. Relativna bliskost događaja i obilje građe svakako su doprinijeli tome. Pa ipak, čak i kod takvih događaja kojima je posvećena brojna literatura, objavljivani izvori o tome, raspravljano nadugo i naširoko, nade se poneko pitanje ili neki ugao gledanja na koji nije obraćena pažnja ili se jednostavno preskočilo. Pitanje o učešću Crnogoraca u Revoluciji 1848/49 godine u Južnoj Ugarskoj jedno je od takvih. Kao tema istorijskog proučavanja ovo pitanje nije dobilo odgovarajuću pažnju. U dosta brojnoj literaturi o Revoluciji, koliko smo upoznati, nije napisano ni jednog jedinog slova o tome. Čak šta više, smatralo se da takvog angažmana nije ni bilo, jer Njegoš nije imao uslove da pošalje ljude na vojvodansko ratište, a vodio je i miroljubivu politiku prema Austriji. Prema iznešenom u ovom radu vidimo da to nije bilo baš tako. Dobrovoljci iz Crne Gore ipak su našli put do Južne Ugarske i priključili se borbama za slobodu Srpskog vojvodstva i prava srpskog naroda u Monarhiji. Nažalost, danas sačuvana građa o tome je jako oskudna i uglavnom se posredno odnosi prema ovoj temi. Pomen Vula Četkovića i ostalih njegovih sunarodnika koji su vojevali ili čak i život ostavili na poljima, Srema, Bačke i Banata ostao je efemeran i prećutan u istorijskoj nauci. Sporadični i posredni izvori koji su ostali da svjedoče o njima i njihovom ratovanju bili su od strane istoričara zanemareni i preskočeni, zbog svoje škrtosti i rasijanosti. Iako su ovi ljudi još od svojih savremenika i saboraca dobili priznanje za svoje učešće u Revoluciji za istorijsku nauku oni su ostali anonimni ili tek uzgredni likovi u jednoj velikoj priči. Zato za istoričara zaista predstavlja radost kada dobije priliku da istraživanjem više izvora i povezivanjem činjenica dođe do određenih novih saznanja, posebno kada se radi o tako velikim događajima kakva je Revolucija. Smatramo da ovi ljudi i njihove žrtve koje su ostavile traga i imale nemalu ulogu u srpskom ratovanju 1848/49 godine zaslužuju da im se danas oda počast za sve što su uradili na bojnopolju Vojvodine i da se njihova imena sačuvaju od zaborava. Da bi smo bolje shvatili i predstavili značaj njihovog angažmana u Revoluciji bilo je potrebno da sagledamo i šire prilike tog vremena. Morali smo predstaviti poziciju Crne Gore u datom trenutku i odnos zvaničnih vlasti prema ovim događajima u njihovoj kompleksnosti, pa čak i dvoličnosti. Vidjeli smo da su odnosi između Crne Gore i Srpskog vojvodstva, iako su nesumnjivo postojali, bili skoro nevidljivi za istorijsku nauku. Veze Crnogoraca i Srba u Južnoj Ugarskoj trajale su i prije Revolucije, a nastavile su se i nakon toga. Međutim, te veze nijesu do kraja ispitane i osta-

lo je još dosta toga što treba proučiti i predstaviti naučnoj javnosti. Ovaj rad je osmišljen tako da skrene pažnju na ovo pitanje i uputi na dalja istraživanja o ovoj temi. Ukoliko smo u tome uspjeli ovaj rad je ispunio svoj cilj.

TRACING THE DOCUMENTS – ON THE PARTICIPATION OF MONTENEGRIN IN THE SERBIAN REVOLUTION IN 1848-1849

Abstract: The revolution in 1848-49 is one of the historical events about which much has been written, both in our country and abroad. The objective of this paper is to reveal some of the events and several figures who left their mark in the war events in southern Hungary during the Serbian revolution, in order to save the memory of them from oblivion. The paper also describes the policy of Montenegro of that period on those events and on Austria in general.

Key words: Montenegro, revolution, Vojvodina, Vule Četković, Njegoš, Boka, Đorđe Stratimirović, Stevan Petrović Knićanin, Patriarch Josif Rajačić.

ARMED CONFLICT AND MILITARY TECHNOLOGY IN GREECE (1864-1949)

I may become some day czar of All-Russia. But the Greek state will never produce weapons.

Statement attributed to Prodromos Bodosakis in a conversation with Ioannis Metaxas (Dictator and Prime Minister 1936-1941) as cited in Kostas H. Chatziotis, *Prodromos Bodosakis Athanasiadis 1891-1979*, (no place of publication given, 2005, 132-133).

Introduction

Contrary to Prodromos Bodosakis¹ assertion the Greek state did produce weapons at various times and continues to do so² in the midst of a severe economic crisis.

Before the onset of standardization due to entry in the Cold War alliance (NATO, 1952), a bewildering array of military technologies were imported in Greece. Three full years in each decade from 1900 to 1950, were years of intensive

rearmament³ (1910-12, 1925-28, 1937-1940, 1947-1949). Pre-war equipment was both of new production and second hand. The countries of origin included, France, UK, Germany, Austro-Hungary, Italy, Czechoslovakia, Belgium and the USA. Rearmament was intertwined with infrastructure building either purely military (military factories and roads, mainland or island fortifications/roads leading to them) or civilian/dual use projects (railroads, airfields⁴, roads, harbors, enterprises founded for producing goods of military interest). Military and especially autarky considerations played a role in the planning of the latter. The necessary materiel and machine shop equipment that falls within the 'high technology' category, but is outside the 'military technology' classification was also imported from abroad. This category of equipment is often overlooked. In the forties WW II military surplus equipment was provided by the British (1941-44) and the Americans (1947-49). US second hand materiel was provided free of charge through generous Military Assistance Programs until the end of eighties.

International or regional crises, armed clashes, wars, are the usual incentives for procuring military high technology. In the Greek case such contingencies are unfortunately, almost a permanent condition, and from 1974 a 'state under siege' mentality took over. During 1974-1991 the military,

1 Self-made businessman Prodromos Bodosakis Athanasiadis (c.1891-1979) was the nearest equivalent to an armaments tycoon in Greece. He was the owner of the EEPK conglomerate, arguably the biggest producer of ammunition in Southeastern Europe, before WW II. On EEPK activity see Mogens Pelt, *Tobacco, Arms and Politics, Greece and Germany from World Crisis to World War, 1929-41*, (Copenhagen 1998).

2 At the time of writing, the order for 2 additional German designed Type 214 submarines is still active. The Scaramanga yard has already delivered three submarines of the same type. They will be assembled in the same yard originally built during 1938-41 to license build British destroyers. True to its ultra-modernistic tradition the Hellenic Navy accepted once more, an unproven technology, the poor man's substitute for a nuclear powered submarine. The new submarines feature among other gadgets, an air independent propulsion system utilizing fuel cells. Past examples of very early adoption of unproven technology by the Navy include steamships, submarines, turbine power propulsion and aircraft. Submarines represent a particularly interesting case in point, as a 'long durée' preference for the latest commercially available technology is very much in evidence. The first examples of each new class of submarines were introduced into service in 1886, 1912, 1927, 1971, 2010 respectively, the last two cases, being first worldwide acceptances. Being the launch customer of the 214 class, the Greek side willingly absorbed some of the gigantic teething troubles inherent in complex defence mega-projects, and paid the usual price in delays, overheads and bad press. Australia, a country less burdened by ancient sins, faced very similar problems with the earlier conventionally powered *Collins* class submarines that were also built locally under license.

3 The three years periods given reflect the years when at an average the most imports into Greece were made. They do not reflect the earlier years, when the orders were placed. As a matter of rule, the government who receives the order, is not the government who placed it. Also, as a matter of rule, any political credit, due to strengthening of defences is due to the receiving government. Many military orders attributed to the Venizelos (1910-14) government and Metaxas (1936-1941) dictatorship were in fact, placed earlier.

4 The Phd thesis of Georgios Papandronou *I genisi kai i anatyksi tis Politikis Aeroporias stin Ellada tou Mesopolemou* [The Birth and Development of Civil Aviation in Interwar Greece], Aristotelian University of Thessaloniki, 2005, while addressing the general development of pre-war civil aviation, concerns itself also with the building of airfield infrastructure. But pre-war airfields in Greece were dual-use projects, planned from their inception to be used in wartime. The major pre-war ports Faliron (seaplanes) and Tatoi (airplanes) were used by both civil and military aviation, even during peacetime.

facing threats both from the East and the North, went into a state of permanent alert. During the same period some of the latest weapons systems were procured by European and US manufactures using national funds.

Re-armament of this kind is not simply preprogrammed. Year 1949 marked the entry to a more peaceful period, as Greece entered the European post WW II reconstruction project, as a staunch Cold War outlying bastion. The 40 years spanning the modernist 1909 military coup with the end of the Civil War (1949) were anything than tranquil (see Table 1). Greece's assured position in the 'Free World' coalition meant that the country could hope to spend its limited resources on interior development. It was something that was sorely needed after the devastation brought about by four years of triple foreign occupation and nine full years of war. But from the early fifties onward, disputes over the status of Cyprus, and from the early seventies conflicting claims over jurisdiction over the Aegean, have fueled again regional arms races. The recent discovery of underwater hydrocarbon deposits in the periphery of Cyprus, repackages these old disputes into a new set of problems. This time, the number of stakeholders will not be limited to the 'usual suspects', but will include all the littoral countries of the Eastern Mediterranean. Economic crisis or not, procuring state of the art military technology will remain an issue in the foreseeable future.

The introduction of foreign technology in times of peace or war, caused considerable frictions within the Hellenic Armed Forces which were the main agent of their introduction. Those tensions remain to be discovered by those interested in the multiple ways an imported military technology attains naturalization in its various national settings.

Armed conflict

When the Bavarian King Otto of Greece was overthrown by a military coup in September 1862, rifles for 50.000 soldiers were found in the magazines and subsequently looted⁵ by the crowd. They were mainly flintlock rifles converted locally to percussion firing and some were also fitted retrospectively with rifled barrels in the Government Arsenal in Nafplion.⁶

5 Christos Sazanidis, *Ta Opla ton Ellinon* [The Weapons of the Greeks], (Thessaloniki 1995), p.38.

6 For this interesting early experiment of improving foreign imported weapons locally, see, Dimitris Vogiatzis, *I Eisagogi tis Stratiotikis Aeroporkis Technologias stin Ellada*, [The introduction of Aviation

This is the earliest known example of industrial scale refitting of imported military technology, since Greece gained its independence in 1832. As the small Greek Army never exceeded 3000 effectives in that period the need for the above cited high number of infantry rifles is worth of enquiry.

The answer is irredentism. In 1862 the majority of Greeks were living outside the borders of the tiny Kingdom of the Hellenes. King Otto wanted with the help of the stored weapons to forward the Megali Idea, the materialization of Greek irredenta. However, some of the looted King's rifles were first put to use in internecine warfare during the troubled interregnum from King Otto's abdication to King George's ascension to the throne (September 1862-October 1863). Between 18-21 June 1863 vicious street battles raged in Athens. Warring political factions supported by the Army (who fought on both sides) and bands of brigands (who fought against the Government) made a dash for the control of the city. The day was won by the less numerous Government troops who had a firepower advantage because they controlled the artillery, and an advantage in house to house fighting because they controlled the Firemen (then a military unit). Their axes proved very useful for breaking in into barricaded buildings. This was the first modern Battle for Athens.⁷

The Greek Armed Forces (Army and Navy) became truly mass formations between 1904-14, through a spate of consecutive military reforms. Following the example of other European armies the Army General Staff was established in 1904. During 1911-14, reorganization was greatly facilitated via the help of two military missions, a sizable French mission for the Army, and a British smaller one, for the Navy. In the preceding century there was no meaningful way to train properly in peacetime the 80.000 soldiers mobilized during the 1897 Ottoman-Greek war. Even as late as 1905 the number of Army effectives did not surpass 8606 men.⁸ It

Military Technology in Greece], Phd thesis, National Technical University of Athens-National Capodistrian University of Athens, joint postgraduate program, 2009, p.194. By royal decree the Arsenal was tasked in 1860 to convert all existing flintlock firing rifles to percussion firing. Rifled barrels were to be imported from abroad.

7 Yiannis Pagoulatos, 'Emfylios Polemos stin Athina tou 19ou aiona. Fevriurana 1863-Iouniana', [Civil War in 19th Century Athens. Februar 1863 events-June events], *Stratiotiki Istoria* 202, (November 2013), pp.60-69.

8 See Stylianos -Periklis Karavis, *I dimosionomiki politiki tis kyverniseos Theotoki kai i polemiki proparaskevi tis Elladas*, [State-economic policy of the Theotokis Government and Greek military preparations 1905-1909], MA thesis, Aristotelian University of Thessaloniki, 2007, p.63.

was obvious that the Army was in dire need of wholesale re-organization. Rushing new technology into service was only one of the myriad tasks to be completed, and certainly not the most urgent one.

The second Battle for Athens, was fought between *Entente* Troops and Greek *Freikorps*-style (Epistratoi) royalist troops on 18 November 1916. The Allied troops were repulsed in bloody street -to- street fighting. Allied ships shelled the lovely Zappeion park, today a popular spot for tourists. Subsequent events led to the dethronement (but not the abdication) of King Constantine and Greek entry in WW I on the allied side. The clashes between various fractions of pro and antiroyalist Greeks, would continue in various guises into the mid-forties, and are today subsumed by historians in the so called *Dichasmos* (Great Schism), which polarized Greek interwar society. A fratricidal minor battle between Army units was fought in September 1926 during the disbandment of the Regular Army 'Democratic Guard'. Armored cars, artillery and airplanes were used in order to convince the brave Guardsmen to vacate their barracks in downtown Athens. As a byproduct of the *Dichasmos*, military coups and counter-coups became a feature of Greek politics from 1916 until 1944 when the last large scale Army/Navy mutinies were quelled by British/loyalist Greek forces in the Middle East⁹.

During the fourth and (largest so far), Battle for Athens, a mix of leftist urban teenagers together with ELAS guerillas sent from the provinces were pitted against Paratroops and other seasoned British Empire troops (December 1944). The irregulars fought mainly with low quality captured Italian weapons with limited ammunition stocks. Fighting on the side of the Empire troops was a melangerie of regular Government troops, Police, Gendarmerie and paramilitaries. Parts of the latter three groups had collaborated with the Germans to suppress with barbaric violence the 1941-44 *Resistance*. This fact was not yet forgotten in December 1944. The December debacle owes some debt to a covert German 'stay behind' operation designed to incite confusion behind allied lines. The warehouses with weapons, left hidden for this purpose by the retreating Germans, provided the considerable quantities of explosives (1.000 kg) that were intended to blow up Hotel *Grand Bretagne*, the residence of the British Headquarters.

⁹ On the mutinies see Dimitrios Katsikostas, *O ellinikos stratos stin exoria, 1941-44. Organosi, sigkrotisi, polemikes apostoles, kai kinimata stin Mesi Anatoli*, [The Greek Army in exile 1941-44, Organization, Line-up, military missions and mutinies in the Middle East], Phd thesis, National Capodistrian University Athens, 2010.

By coincidence Winston Churchill did come to Athens to partake in negotiations held in the same hotel,¹⁰ and the demolition was cancelled at the last minute by the insurgents, who did not want to harm one the leaders of the Allies. This time, Allied victory led to the reinstalment to the throne, of King's Constantine son Georgios, and eventually to the Greek Civil War (1946-49). Athens was the only capital city in both World Wars that was contested with force by Allied not Central Powers/Axis troops, who eventually prevailed. Retrospectively, the fourth Battle for Athens, can be seen as the first hot conflagration of the Cold War.

All these low intensity warfare incidents can be considered minor compared to the 'big' campaigns: 1897 and 1912 Ottoman-Greek war, 1913 Bulgarian-Greek war, (the last two are known today as the Balkan Wars), 1917-18 participation in WW I, 1919-1922 Asia Minor Campaign, 1940-41, Greek-Italian War and German Invasion, 1941-1945 participation in WW II in the Mediterranean theatre of operations. There were also some foreign adventures: Greek regular troops participated in the *Entente* sponsored anti-Bolshevik campaign in Ukraine (1919, Army and Air Force), the UN sponsored campaigns in Korea (1950-1955, Army and Air Force) and Congo (1965, Air Force).

More challenging for the historian due to their complexity and their ad hoc nature and far less known, are the campaigns involving strong insurgency or counterinsurgency (COIN) elements. From a long term perspective these include the Cretan (1866-1912, including operations of naval blockade running by commercial ships in the 19th century), Macedonian (1878-1908, climax of guerilla activity 1902-1908), Cypriot (1955-1974) insurgencies, the *Resistance* cum civil strife of 1941-1944, the Greek Civil War (1946-1949). One can also add the 'undeclared' 1854 Greek-Ottoman War, the Northern Epirus Uprising (1914), the 1925 punitive expedition into Bulgaria and the 'undeclared' 1974 Greek -Turkish War, as clashes with include a substantial and active presence of paramilitaries.

The Balkan 1912-13, WW I (1917-18) and Asia Minor 1919-22 conventional campaigns were also on the same time counterinsurgency campaigns against un-cooperating populations. The Cretan, *Resistance*, Cypriot insurgencies involve also some minor (Crete) and some not so minor (the rest) civil war type infighting. In these cases quarrelling or

¹⁰ He stayed overnight in the British Embassy, or on board the cruiser AJAX.

infighting amongst Greeks was followed by intervention of foreign troops (Russians in Crete, British and Commonwealth in Athens, Turkish in Cyprus). A bloody quarrel over a prefa card game¹¹ between Greek and Bulgarian card playing border guards provided the pretext for a short incursion

into Bulgaria by Greek troops in 1925. The real reason for this costly in monies operation (Greece paid subsequently 45000 British pounds as damages to Bulgaria) was the suppression of the IMRO irregular bands that were then regularly crossing the border.

Table 1
Armed conflicts with Greek participation 1912-1944

Activity	Regulars	Irregulars	Notes
1 st Balkan War 1912-13	Greeks vs Ottomans	Greeks, Bulgarians, Ottomans,	
2st Balkan War 1913	Greeks vs Bulgarians	Bulgarians	
Northern Epirus Uprising, 1914		Greeks-Albanian	
Dichasmos, 'Civil War' (CW) 1916-18	Greeks vs French	Greeks, <i>Epistratoi</i> Freikorps style formations comprising of reservists of the Regular 1912-13 Army. Greek/ Albanian irregulars.	Including action by pro-Venizelist regular Greek troops against dissident Greeks unwilling to enlist to fight in WW I. Irregular anti Venizelist bands fought against French regulars.
WW I participation 1916-18, Balkans	Greeks vs Bulgarians. Troops of the <i>Entente</i> formed the majority of the allied combatants.	Various	Including limited action in the Western Front by Greek French Foreign Legion members. Includes irregular warfare waged against <i>Entente</i> troops by Greeks, Albanians, Bulgarians.
Russian Civil War participation, Ukraine 1918-19	Greeks vs 'Reds'	Various 'Reds'-'Whites'	German regulars were allies of the Greeks besides the French. Demarcation between Russian regular/irregular troops in this civil war is almost impossible.
Asia Minor Campaign 1919-20, 1 st period marked mainly by COIN operations	Greeks	Various irregular formations fought both for (including Muslims) and against Greek regulars	Including skirmishes between Greek and Italian regulars
Asia Minor Campaign 1921-22, 2 nd period marked mainly by conventional operations	Greeks vs Turks	Various irregular formations fought both for (including Muslims) and against Greek regulars. During the last stages of the campaign, irregular bands were formed also from former Greek regulars	Greek defeat in Asia Minor (1922) led to the resettlement of 1 million refugees, a military coup d'etat (1922) and abolition of the monarchy.
Temporary military occupation of Corfu by Italian Fleet, 1923	Italian		No resistance offered by Greek Army

11 Nikolaos Lygidakis, *Stratiotiki Geografia* [Military Geography], Vol. 3, (Athens 1957), p.160.

Activity	Regulars	Irregulars	Notes
Punitive expedition into Bulgaria, 1925	Greeks	Bulgarians	
Major antigovernment coup d'etat that failed, 1935	Greeks vs Greeks		Instigated mainly by pro-Venizelist officers in the Army. Suppressed by loyal Government troops with Yugoslav help and extensive use of airpower (partly manned by Yugoslav crews). Led to the restoration of the monarchy (1936).
1940 WW II Battle of Greece, Greek-Italian War	Greeks, Italians, Albanians		
1941, WW II, Battle of Greece, German Invasion	Greeks vs Germans	Limited action by non-Ethnic Greeks vs retreating Greek Army	
1940 WW II Battle of Crete	Greeks vs Germans	Cretan	Regular Greek Army participation was limited. Widespread and spontaneous resistance offered by impromptu irregulars.
Military mutinies in the Middle East, 1941-44	Greeks vs British and Greeks		Last stand of the 'Dichasmos' conflict, influenced also by events in Axis occupied Greece
1941-44 <i>Resistance</i>	Germans, Italians, Bulgarians, Greek (collaborators)	Various	Common activity against Axis forces was intertwined with frequent armed clashes between Right and Left wing guerillas. The leftist ELAS policy was to disband or incorporate rival bands, whether 'national' or not.
1946-49, Civil War	Greek, British. American, Yugoslav, Albanian military advisors were present in small numbers as advisors to the respective combatants	Various. The guerillas were reinstated as a regular Army type formation called Democratic Army, mirroring exactly the adversary Greek Army (incl. divisional structure, paybooks, gallantry awards etc.)	This war was formerly officially known in Greece as the 'Anti-Banditry War'. Worthy of note that the Government troops designated the guerillas as 'bandits' using the same terminology utilized by the Germans for the various European partisan groups in WW II. Since 1974 the more neutral term 'the Civil War' is used.

The lesser known armed struggles and incidents are known outside Greece only in very broad outlines and only inasmuch as the so called Great Powers (Great Britain,

France, Germany, Russia) were involved. This is due to the fact that few people publish about them in languages other than Greek.

A note on historiography

Violent political troubles (and government sponsored paramilitary activity outside Greek borders) ceased only with the restoration of parliamentary democracy in 1974. Greek forces acted both as instigators of insurgency and agents of counterinsurgency. Although irregular warfare was a structural part of the Hellenic military experience, as far as it is known, no formal institution for its study was ever established in Greece. Even inside Greece this field of study is today restricted mainly to the Resistance and the Civil War (1941-49), leaving all other conflicts where irregulars participated, open to modern scholarship. Dissecting the true nature and allegiances of the innumerable 'armed bands' that march proudly throughout modern Greek history remains a task for the most recent generation of historians¹². It needs to be completed, case by case, and in detail. As a glance at the fourth column of Table 1 reveals, trying to answer to the question 'who was fighting whom for what' reveals surprises. In fact study of the irregulars can be done properly, strictly on a regional basis. In times of extreme crisis, the thin veneer of state jurisdiction evaporates, and history resets itself to the time when the locale is everything. So, the landscape becomes fragmented in subunits where conditions in each are markedly different from another. Local differences and allegiances became so attenuated.

Being involved in so many military or paramilitary undertakings the Greek state even though its finances were chronically bad, prioritized military procurement, usually with the help of foreign loans. At various times a unique miniature military-industrial complex, sprung up, more by coincidence than by design. Acquired like the British Empire 'in a fit of absence of mind' the Greek version of Eisenhower's famous construct flourished only when state orders and /or state attention kept it alive. Where these were not forthcoming the elements of the complex dissolved into thin air like the mid-19th Century Government Arsenal in Nafplion, or the interwar aircraft factory in Faliron. Few material and written traces were left of their existence.

The international rise of Science-Technology –Society type studies on the military, was based on a vast corpus, of a pre-existing more general, but nevertheless scholarly literature. The study of military technology, presupposes the

existence of some basic reference books on the nature and the evolution of Greek military industry. Given the protean state of fluidity in such establishments such works still remain a desideratum. When one excepts some illustrated compilations assembled by enthusiasts and collectors that focus on artifacts in all published sources information potentially useful to a history of military technology scholar, is included purely by coincidence.

If you want to write about technological artifacts, if you cannot count the rivets, you should at least be able to count the artifacts and even if this not possible you should know at least the artifact's identity. In many specific cases the last two presuppositions are far from established. Not all types of hardware used in the past are known, and many surprises loom in the future. Also, in military hardware numbers matter. Leaving Napoleon's 'Big Battalions' aside, numbers are important for estimating the depth of the supporting infrastructure. Reliable figures are hard to come by, and an attempt to sort out real existing numbers, has begun only during the last few years. This numerological insecurity is a characteristic of research still in its infancy. For example estimates for the number of motor vehicles in Greek Army service in 1912-13 (one of first worldwide uses of mechanization in a theatre of War - including field ambulances that were converted from lorries in the field) range from a few tens to a few hundreds, which certainly is not the same thing.

Information relevant to the history of military technology can be mined by shifting carefully through the available military history literature. The field of military history in Greece is catered for by the community of amateur historians, and the community of official/semiofficial Military History writers (either active or retired military officers). These two groups of authors represent different age brackets (enthusiasts tend to be younger) and different interests and points of view. So they have few things in common. The only thing they share is the absence of any formal training in history. Few exceptions exist in both groups. So their published labors should be treated with some overdose of the customary caution. Coping with sources in need of such extensive filtering is a fact of life for the serious student of Hellenic military matters, transcending by far the territory that once Henry Ford termed 'bunk'.

Under such circumstances, it would be farfetched to presuppose the existence of a 'scientific' discourse. The solitary endeavors of authors who write for a limited audience

¹² See for example, Spyros Tsoutsoumpis, 'Land of the Kapedani: Brigandage, Paramilitarism and Nation-building in 20th Century Greece', *Balkan Studies* 51 (2016), pp.35-66.

(their colleagues and peers, the other military officers, or their friends and peers, the other fellow enthusiasts) are the rule. Seen from a Science-Technology -Society perspective, something is amiss with the 'Society' element. There is no dialogue, in the attenuated sense of the word and without dialogue, it is difficult to reach a consensus on a particular topic.

If one manages to live with the dearth of scholarly literature then there is no lack of 'texts'. The amateur historians have compiled a range of secondary literature that is quite useful. Some of the works of the amateurs are -as befits to this community- pure 'labours of love'. Every work of significance written by amateurs is based on a huge network of contacts, privileged access to specific archives, and untold man-hours of collecting bits and pieces of relevant information. The more numerous but less painstaking official or semiofficial military history volumes are best treated as primary sources, or as paraphrasings of primary sources, even if they pretend otherwise. Few of the 'historical arguments' presented in their pages survive any serious scrutiny, and the matter should rest there. There is a third category of invaluable sources and these are the memoirs of people (mainly officers of the various branches) who were once temporary employed somewhere inside the Byzantine structure of the various Hellenic military industrial enterprises.

The publications of the enthusiasts and especially the out of print memoirs are (or were) printed privately or circulated via extremely obscure publishing houses.¹³ Generally they are hard to find, and they almost never reach mainstream bookshops or academic libraries not to speak of audiences.

Greek prewar armaments programmes

All Balkan countries formed miniature Military Industrial Complexes (MIC's) during the interwar years, with initial emphasis on maintenance and refitting. Poor man's or not these industrial complexes form impressive edifices in their own right, especially when compared to other local industry. Priority for production capabilities was given initially to the most urgent item, ammunition, shifting gradually to production of more complex artifacts like the 1000 or so

13 One of the most prolific (13 non fiction books, so far) of those publishing houses is the 'Doureios Ippos' conglomerate, run as a part time, one-man business by accredited defence journalist Savvas Vlassis. It published to great acclaim, the books written by independent researchers Konstantinos Vlassis (2) and Nikos Christofilis (1) mentioned here.

aircraft of various types produced by the Yugoslav aviation factories until 1941. By far the most impressive local Military Industrial Complex was set up in Yugoslavia¹⁴ during the thirties. It was only surpassed during WW II by the equivalent structure set up by the Romanians. Today, in so many developing countries these so called 'poor man's' substitutes of the MIC's, have morphed to become the main (and sometimes the sole) exporters of innovative high technology that is produced in the particular country, producing also sophisticated technology for civilian uses.

Regarding the prewar period, three main phases in the procurement of armaments can be delineated: 1905-1912, 1922-1926, 1936-1941.

The first period is marked by reorganization after the 1897 defeat and the desire not to fall behind in the local arms race that preceded the Balkan Wars of 1912-13. Greece's initial non-belligerent position in WW I, stopped further imports in 1914. The second period is marked by the burden of replacing all equipment lost/left behind in the Asia Minor disaster of 1922, a goal that was finally attained during 1925-1928. (Incidentally, to cover some of the many shortcomings, of the disarmed Greek Army of late 1922, material help was asked from Yugoslavia. It is not known if it was forthcoming). During the same period the Greek state had to cater to the urgent needs of 1,2 million refugees resettled from former Ottoman and Czarist lands. The effects of the Great Depression in the beginning of the thirties curtailed plans for further rearmament. The third period is concurrent with general rearmament in Europe, instigated by a revisionist and re-arming Germany. The third program was designed to allow for the widest possible incorporation of Greek substitutes for imported materiel and know how. In fact autarky measures were present in all armament programs (they were first introduced¹⁵ during 1915-16 when Greece suffered

14 It is interesting to note that the Kragujevac ammunition factory was bombed during the German invasion in 1941, but not the equivalent EEPK factory in Athens. As the Germans reused the EEPK plant for aviation maintenance during the occupation it is evident that the Germans had from the beginning, other plans for it.

15 For example locally made turpentine made from wood resins was used as fuel for military aeroplanes during 1915-16. Most of the airplanes in question were old, utilizing rotary engines made before 1913. It may thus surmised that turpentine is suitable as a fuel for rotary engines. So using older technology proved an advantage for the fuel starved Greeks. It is not known how castor oil which is also necessary for rotary engines as a lubricant was substituted, or whether the same substitute was suitable for the later WW I static gasoline engines. Vogiatzis 2009, p.329.

an embargo by the *Entente*), but this policy was taken to the extremes during 1936-1941.

Greek armament plans should not be construed as structured rearmament plans, that were followed step by step, quite the contrary. Unexpected political changes, fiscal problems, and embargoes made short shrift of any long term plans. Their specifications changed often during their implementation, as was the list of 'good to have' items that were thought as necessary to procure from abroad. Items on the shopping list that were desirable under one government, became undesirable under the next one. The list of materiel that was ordered by written contracts but for various reasons was not procured is much longer than the list of artifacts that finally arrived in Greece¹⁶.

The armament program that bears the most resemblance to a plan that was followed through, was the 1936-40 program. It materialized under the Metaxas dictatorship but was really a follow up of 1935 high level decisions in the wake of the Italian invasion of Ethiopia. Taking stock of the huge deficits in modern equipment, and providing for funds was done in 1933-34. All pre 1941 programs had separate Army, Navy, Fortifications (Army and Naval) and Aviation (Army and Naval) elements that were cared for by different military authorities and bureaus. Cooperation between all those departments was neither nonexistent but neither was it ideal. Budgetary constraints were a given constant at all times and the economic dimension of the armaments programs is by far the most understudied aspect in a field that is not noted, for studies that go into details.

Ongoing or impending war put a terrible straitjacket to the processes of introduction. Very often, things were done under time pressure and lack of most preconditions that are prescribed by the 'best practices' prevailing at the corresponding period. The introduction in service of Aviation (1911-13), modern naval vessels (three of them capital ships, 1911-14), WW I Western Front equipment (1917-18), advanced aviation technology (1937-40)¹⁷, were made under

far from ideal circumstances. Improvisational and institutional mayhem were the results.

It is amazing that so few of the contemporaries have commented on those multiple and repeated feats of technology introduction in the face of so much adversity. The two new American battleships of the *Mississippi* class (with a crew of 744 each) were prepared for war on their delivery cruise en route from the Atlantic to the Aegean. They were supposed to be able to fight, more modern and bigger battleships just at the moment they reached Greek waters. They were bought in a great hurry, secondhand (and overpriced) in order to counter the 2 heavy Ottoman super dreadnoughts that were under delivery in the summer of 1914. The outbreak of WW I put paid to the delivery of the Ottoman ships (they were impounded in their British shipyards), and the clash of the giants in the Aegean never took place. In retrospect, it seems that those two ships served a more peaceful purpose as floating training center for young Greeks that became electricians in their civilian life. Most of their subsystems were run on electric power.

The epic delivery cruise of the two American battleships is just a few sentences worth in the memoirs of the Admirals, who served on these ships in young age. Greek armed forces members consider improvisation, adversity, and material scarcity, a normal part of their day to day operations. This is the reason that most are not inclined to comment later, in their memoirs, on duties that they consider routine operations that need no elaboration. This fact, coupled with the heroic tradition in the Armed Forces that focuses on retelling wartime deeds, not feats of technology adaptation puts a harsh limit on the number of extant, or to be discovered, sources. It is doubtful if a single person had a coherent view of the concurrent and overlapping armament programs at the time of their implementation. Given the lack of scholarly attention, this is still valid today.

Table 2 is intended as an attempt to summarize the introduction of hardware of military significance in Greek service until the end of WW II.

If one superimposes in a chronological order the procurements of the three Services, the fortification programmes and the attempts for redirecting local industry to military needs, a more complete picture emerges.

However, many gaps still exist. For the period 1914-1916 (Greek neutrality) and 1917-1922 (Greek participation in WW I and Asia Minor Campaign) incomplete and

16 For a list of items ordered but not procured during 1936-40 see Konstantinos Vlassis, *I Eksoplismi tis Elladas 1936-1940* [Armaments of Greece 1936-1940], (Athens, 2013), p.40.

17 See Vogiatzis 2009, pp.468-533 . Nikos Christofilis, in his book *Opla kai kataripseis tis Ellinikis Aeroporias 1940-41* [Weapons and Air to Air kills of the Greek Air Force, 1940-41] (Athens, 2010) elaborates on the aircraft machine guns procured by the Air Force from Czechoslovakia and Belgium within the scope of the 1935-1941 rearmament programme.

contradicting data does not allow full inclusion of all categories of equipment. The fate of the last consignment of the Mannlicher rifles ordered abroad before 1914, and the whereabouts of the materiel of a whole Army Corps (D Army Corps materiel was confiscated by the Bulgarian Army in 1916 after the Corps was forced to relocate to friendly internment camps in Germany), are only some examples of the puzzles that still remain to be solved. During 1914-1916 and 1920-1923 there were international restrictions in the import of military materiel and their contravention, was not exactly advertised. For example a part of equipment (e.g. lorries, aeroplanes) used in the 1920-22 War, was captured by the Greek Navy as a war contraband and was originally destined for the Turkish nationalists. This material was supplied to the Greek Army, but as it does not belong to a foreign order or to a military aid program by allies, it is difficult

to trace. During 1914-1922, in order to circumvent restrictions, vast amounts of materiel were bought from the world market via merchants selling surplus equipment, sourced from the most unlikely places in the world, transactions that are also, difficult to reconstruct.

Notes have been made where it is known that equipment was subjected to changes in Greece. Chronology and numbers of artifacts in some cases are tentative. The end of utilization of reused/old equipment in most cases is not recorded at all. It is noteworthy that with the exceptions of the 1914 American warships, the 1925 Mannlicher rifles, the 1925 German lorries, assorted allied surplus material and guerilla equipment, all other 'first use' cases represent latest state of the art equipment. Technology choices present modernism triumphant.

Table 2
The use and reuse of military technology in Greece (1904-1944)

Origin	In use	Retrofitted	Converted	Remarks
Austro-Hungary	1904-44	yes	yes, Conversion to rapid fire in prototype form only	190.069+ Mannlicher-Schoenauer rifles-carbines
Germany	1907-41	yes	yes	4 <i>Sfendoni</i> class 380t class destroyers. Later reclassified and reused as torpedo boats
UK	1907-41	yes	yes	4 <i>Niki</i> class 350t class destroyers. Later reclassified and reused as torpedo boats
Greece	1907-12			1 st programme of fortifications, 4 forts built in Thessaly
France	1910-41	yes		144 75mm Schneider-Canet field artillery. A part was re-used in WW II as anti tank guns possibly retrofitted with line -of-sight optics
France	1911-41			Between 24-36 75mm Schneider-Dagklis mountain guns. Original design by Col. Dagklis. A part was re-used in WW II as anti tank guns
Italy	1911-45	Yes, twice	no	1 11000t <i>Pisa</i> class armored cruiser. Named AVEROFF. Refitted in the twenties. German/French A/A armament added in the thirties. Re used as a static harbour air defence ship during 1940-41. Refitted again in Bombay in 1941.
UK	1912-41			4 1000t <i>Aetos</i> class destroyers, originally built with custom specifications for the Argentinian Navy
Germany	1912-21			2 <i>Nea Genea</i> class, 680t destroyers, first ships in Greek service fitted with steam turbines
France	1912-WW I			4-6 Army W/T stations

Origin	In use	Retrofitted	Converted	Remarks
France	1912- WW I			2 <i>Delphin</i> class submarines
Italy, France, various	1912- WW I		yes	c. 200 (100 Fiat type+15 Peugeot type+ impressed civilian vehicles), 1 st generation military vehicles, including lorries, ambulances and light cars
Austro-Hungary	1912-41			400 Schwarzlose 6.5 mm machine guns
France, UK, Italy	1912-16			c.40, 1 st generation military aircraft including a dozen seaplanes and one flying boat
USA	1915-40			200 Colt machine guns
UK	1914-18			W/T in seaplanes/naval planes. c.50 sets ordered from UK
Greece	1914-16			2 nd programme of fortifications, Greek-Bulgarian border
USA	1914-40	yes	yes	1 2.100t <i>Chao-Ha</i> (Flying Swan) class light cruiser originally built with custom specifications for the Chinese Navy. Retrofitted in France in 1925, where it acquired mine sweeping capabilities. Converted to fleet mine layer (could carry 100 mines including the indigenous <i>Moraitis</i> mine) in the 1930s.
USA	1914-40	yes	yes	2 <i>Mississippi</i> class 13000t battleships. Some of their twin 305mm gun turrets were reused in land naval fortifications, 1940-41
France-UK	1917-20			Military aid. Various items of allied WW I surplus equipment incl. British heavy guns, French rifles, and aeroplanes from both. Includes ships and materiel captured from Central Powers after the 1918 Armistice. 1920-22 marks high point of prewar army mechanization with over 3000 vehicles in use in Greece and Asia Minor.
Germany via UK (German WW I war booty)	1920-64	yes	yes	KHIOS 4549t commercial ship. Originally used as troop carrier. Refitted in UK in 1925 as a floating naval workshop. Subsequently renamed IFAISTOS (Vulcan). Static A/A harbour defence role added in 1940-41 with the fitting of A/A armament and a powerful searchlight.
UK	1922-40			25 factory fresh <i>Mars</i> fighters of the latest type (previously used fighter aircraft were second hand WW I types and. Remained in service as the sole fighter type available until 1936. Re-used as trainer.
Various	1923-25			Construction of Blackburn Aviation Factory in Faliron. Started production in 1925 with 12 <i>Velos</i> , W/T equipped, torpedo planes of the latest type, built with custom specifications for the Greek Navy.
France	1926-41			7752+ machine guns (including 1752 lmg and 32 hmg) in use until 1941. Additional small numbers procured in 1930 and fitted as A/A armament to naval vessels, remained in service until 1945.
France	1924-41			312 mountain guns+156 heavy guns. Constituted the main (and modern) part of Army artillery during the 1940-41 War

Origin	In use	Retrofitted	Converted	Remarks
Germany	1929-41	yes		150 DAAG and 300 Hansa-Lloyd lorries fitted with solid rubber tires. An unknown number was retrofitted with pneumatic tires in the 1930s.
Italy-Austria	1926-41			125.000 Mannlicher-Schoenauer rifles-carbines
France	1927-43			2 775t <i>Katsonis</i> class submarines
France	1931-45			4 960t <i>Glavkos</i> class submarines
France	1925-41			60 recce Bre XIX aircraft + 60+ Trainers + 6 seaplanes. Recce aircraft remained in military use until 1940. Re-used as trainers in 1941.
Various	1925-28			Refitting of the majority of warships in foreign yards. In some cases new boilers were installed.
UK-France	1929-41			(10+20+18+24) aircraft of various types, Air Ministry (founded end of 1929) orders, some a/c assembled locally at Faliron factory
Sweden	1931-41			80 mm Bofors A/A guns. Acquired for instructional purposes.
UK	1931-40			2+2 Vickers light tanks. Acquired for instructional purposes.
Italy	1927-41			224 Pavesi P4-100+78 Pavesi, articulated drive, 4x4 vehicles of the latest type, used for artillery motorization
Italy	1930-45			4 <i>Dardo</i> 1350t class destroyers
Greece	1935-41			3 rd program of fortifications, naval defence and gun emplacements
Italy	1935-41			70 Fiat 618 lorries
Germany	1937-41			237 A/A guns (20, 37, 88mm) plus associated gun laying equipment
Germany	1936-41			44 Mercedes-Benz W 152 4x4 vehicles
Germany,various	1936-40			Refitting of Army factories cluster (Efories Ylikoy Polemoy) with predominantly German imported machine tools
Various	1938-41			Nationalization of Faliron Aircraft factory. Production in excess of 100 Avro 621 trainers. Photographs of a/c with serial numbers in the 140 range exist. Setting up of production line for Hs 126K recce/light bomber not completed due to WW II outbreak.
Various	1936-41			125 aircraft of 6 different types. Advanced technology integration of common 'non native' subsystems to different aircraft, that were not designed to be equipped with them
Greece	1936-41			4 th and most extensive/expensive fortifications project. 'Metaxas line'. 21 forts built, in some cases built together with the connecting road network
UK-Greece-Germany	1938-45			2 British designed destroyers. License production of 2 others in a government yard not completed due to WW II outbreak. Main armament of the ships was provided by Germany

Origin	In use	Retrofitted	Converted	Remarks
Germany	1938-45			150+ vehicles assembled from CKD kits (containing chassis and engine only). Superstructures were made locally.
France	1938-41			48 Somua artillery tractors half-tracks. Superstructures were made locally.
Germany, various	1941-44			Refitting/new founding of Aviation maintenance facilities. At least 2 additional factories (operated by Junkers and DHL) added to the prewar Faliron factory (operated during WW II by Siebel.) Did heavy maintenance for the Luftwaffe. Average output of each factory 40-100 a/c per month plus 200 engines. Overall output circa 6500 aircraft for the whole occupation period.
Greece, various	1943-44			Clandestine ELAS factory near Almyros, Volos. Produced hand-grenades, explosives, carriages for light guns and repaired weapons for ELAS <i>Resistance</i> guerillas. Explosive was recycled from unspent Axis and Allied ammunition. Workforce consisted of ex-workers of the prewar machine producing industry of Volos, especially the Glavanis factory.

Paths of diffusion

The diffusion of military technology in Greece can be categorized in four ways:

a. Arming the irregulars Equipment used by paramilitaries is not noted for its uniformity, and thus it is a magnet of interest for historians of military technology. Usually one finds in their inventory obsolete equipment but sometimes also ultramodern hardware, procured from abroad via private/ clandestine channels. In studio pictures of the guerillas that fought in Macedonia between 1902 -1908, one can see that the majority poses proudly with the latest Mauser and Mannlichers rifles, models incidentally, that were never accepted by the regular Greek Army. (The best collection of such period photographs in Greece, can be viewed at the Museum of Macedonian Struggle, in Thessaloniki). A 'hierarchy of rifles', in the Macedonian campaign is visible: Chieftains had the most modern rifles, often non standard imported single specimens, common guerillas had the regulation 'hand -me- down' weapon from the Bulgarian/Greek army, while village home guards had to do with obsolete late 19th Century large calibre rifles, like the Greek Gras rifle. It seems that generally, insurgent's weapons in the early 20th Balkans were relatively modern, there is scant evidence, of black powder weapons, still in widespread use by insurgents in other parts of globe. (It is believed that black pow-

der weapons were still in use by insurgents in the Tibetan uprisings of the late fifties.) This can be explained by the availability of more modern weapons. The most interesting category of weapons used by the irregulars are converted or home/cottage industry built artifacts, that include not only shooting weapons, but also makeshift contraptions to throw projectiles. The ELAS guerillas that fought during the Axis occupation had a well concealed cottage industry at their disposal, that at least produced a part of their hand-grenades, by recycling enemy explosives. Home built Sten submachine guns or the explosives recycled from stocks dumped after WW II in the sea were used by Greek Cypriot EOKA guerillas in their fight against the British. Like their Cretan predecessors in the 19th Century, the Cypriot guerillas, could only resupplied, by active blockade running by commercial vessels.

Even though the irregular's equipment is seldom of the high technology category, there is wide scope for ethnographic and anthropological approaches. As a matter of rule, irregular formations revert with a vengeance to premodern values, a rule that is blatantly confirmed by the most feared irregular armies of the 21st Century. The vast universe of Balkan irregular formations comprising of people that represent all local creeds, ethnicities, and political persuasions,

is a major and separate research field, on its own. It still remains to be explored from the weapon's culture¹⁸ standpoint.

b. Introducing standardized technology into a mass conscript army. Examples include repeating rifles and modern field artillery (1906-1912), tanks (4 accepted for testing in 1931, other surplus British made vehicles became operational in mid 1941¹⁹), high speed all metal aircraft, and A/A gun laying equipment (mid to end of the 1930s).

This was by far the most common and complex task. New technology included technology that was not strictly 'military' e.g. automobiles or communications equipment. It should be also borne in mind that a high proportion of the conscripts before WW II were illiterate.²⁰

However, they had to man, service and maintain among other more mundane things, submarines, surface ships, fortifications, A/A artillery (with the associated gun laying gear), and they were even entrusted to fly aeroplanes²¹. Transferring 'dual use' skills acquired during military service to civilian life after discharge, was a common denomi-

nator until the end of the 1970s,²² for all those lucky enough to gain the 'right' specialty while serving their lengthy obligatory military service. Untold thousands of Greeks accumulated between 4-5 years under the colours (not consecutively) in the decade 1912-1922. Those who survived the Asia Minor Campaign (1919-22) while 18-20 years old were recalled as reservists in the 1940-41 War.

Technicians²³ operated in a technological subsistence economy²⁴ before WW II. Their technical education was inadequate and their culture incorporated a mix of premodern practices.²⁵ Improvisation in technical support reigned

18 For the intimate relationship of early 19th Century Greek irregulars towards their black powder weapons, see Dimitris Vogiatzis, 'Military Technology in 19th Century Greece' in Kostas Chatzis - Efthymios Nicolaidis (Eds.), *Science, Technology and the 19th Century State: The Role of the Army* (Athens, 2003), pp.139-145.

19 For the tanks see the study on Greek pre-war and wartime armor and anti-armor capabilities and more to the point possibilities, Konstantinos Vlassis, *Ta Tethorakismena tou Ellinikou Stratou 1920-1940* [The Armoured Vehicles of the Hellenic Army, 1920-1940], (Athens, 2017). In contradistinction to the Bulgarians, the Yugoslavs, and the Turks, the Greeks did not develop even a small, proper armoured force before WW II.

20 The Army operated schools to teach conscripts basic reading and writing skills at least until the reign of the military dictatorship (1967-1973). The question of literacy in Greek conscripts begs for an in depth study. It is quite possible that relative illiteracy was higher between 1945-1955 than in the period before 1940. School attendance was heavily disrupted during foreign occupation in WW II and the subsequent Civil War.

21 It seems that Army Military Aviation entrusted conscripts with the rank of private/soldier to fly military aeroplanes. At least that happened between 1919 (perhaps and even earlier) and 1922. It is not known why this practice was established and when this was discontinued. The only explanation that can be given is lack of more suitable flying personnel. This is one of the many practices found in Greece, that defy common practice in the rest of the world. In all other-known to this author- military establishments, 'hostilities only' pilots were awarded at least the lowest rank in the existing Non Commissioned Officer rank structure. These ranks were Corporal in the French Air Force and Sergeant in the Royal Air Force. Vogiatzis 2009, p.393.

22 For example drivers (before WW II) and operators of heavy and construction vehicles (after WW II) did learn their trade in the Army. Soldiers from poor rural families, serving after 1945, could enlist as volunteers while still underage and were trained as special category soldiers. According to File 1611/AIM 1, Hellenic Army History Directorate 7600 such soldiers finished the relevant Army Engineers schools from 1945 until 1962.

23 The universes of prewar maintainers and technicians remain largely unexplored. An excellent attempt to give a 'bottoms up' perspective from the military point of view is a study written by a retired Air Force, technical specialty officer, Pantelis Chimarios, *I Istoría toy Technikoy Somatos tis Polemikis Aeroporias* [A history of the Technical Corps of the Hellenic Air Force], (Athens, 2016) which deals with the Air Force's prewar technicians irrespective of trade/specialty.

24 As most of the raw materials and almost all of the tools had to be imported and were expensive, the ensuing material scarcity, had to be countered with improvisations. This is also evident in accounts of prewar civilian automotive technicians. See the reference to the so called 'Greek wrench' (also referred to, by the same source, as a 'Russian Wrench', possibly a WW II German appellation/Army slang) in an interview with Georgios Raptopoulos who worked as an apprentice in prewar automobile workshops, in Ilias Kafaoglou, *Elliniki Autokinisi Anthropoi dromoi kai Agones*, [Greek motorization, men, roads and contests] (Athens, 2013), p.507. The 'Greek' or 'Russian' Wrench was a misnomer for a wrench that simply did not exist: the nut was loosened with a hammer and a chisel. Even simple cotton rags used for cleaning were expensive, and unattended items were stolen by colleagues, Kafaoglou op.cit, p.509.

25 This includes the empiricism of almost all practitioners (workers with technical education were rare), and the preponderance of the master-apprentice relation. Technicians learned as rule their trade, by working as apprentices with an older master. Special 'secrets of the trade' were offered to the trainee only when the master thought it advisable. Trainees were not allowed to be present when especially delicate mechanical tasks were performed by the master. Raptopoulos mentions this happening with his master during his own pre-war apprenticeship, Kafaoglou op.cit, p.508. This author has confirmed the survival of this medieval practice into the late seventies, in the Government Aviation Factory (KEA) the successor of the prewar EAF factory at Hellenikon Air Force Base. According to oral testimonials of former employees, experienced workers there worked sometimes under hoods, so apprentices and inexperienced workers could not observe their workings.

supreme: the widest possible reuse of materials, extension of the of the mechanical component's life span with various expedients, replacement of spare parts with locally made clones, unauthorized altering of technical specifications of artifacts,²⁶ were the rules, not the exceptions. Continuous use of modern military technology within such an austere and definitely not 'user friendly' setting, cannot fail to impress and attract attention. Studies relevant to industrialized weapons-producing countries are not of much help here²⁷. Theoretical constructs based on foreign bibliography pose their own sets of problems:

The trap that eventually looms in such attempts of theorizing is that because research hypotheses are largely based on foreign bibliography, these do not correspond exactly and sometimes *not at all* with Greek societal and cultural reality.²⁸ (My italics and translation)

This author can only confirm the above statement, even if it was expressed in a context unrelated to military technology history. Indeed, a case can be made for an exceptional, indigenous, *modus operandi*. The multitude of real or perceived²⁹ threats urged the burning desire to import/utilize

the latest foreign military technology by all means and yesterday rather than today. But this collided sharply both with economic realities and the local context of use. The ensuing frictions were immense.

c. Introducing novel technology. Unproven/novel technology was accepted or tested by the Armed Forces, always on strength of its military balance-upsetting promises. In many cases Greek forces are counted amongst the first users worldwide, accepting novel/experimental concepts during the same time span as the manufacturing countries. 19th century in-service examples include paddle steamships (1825, accepted upon the recommendation of the British C in C, of the Hellenic Navy, Admiral Thomas Cochrane, ex C in C Chilean/Brazilian Navy, an early proponent of steamships and a philhellene), turreted ships(1870), naval cannon with explosive shells, (1881), Nordenfeldt submarines (1886). 20th century examples include aircraft, lorries, submarines, wireless telegraphy, and turbine powered destroyers (all adopted in service prior or around 1912). The 19th century steamships and submarines, and the early 20th century turbine powered destroyers did not prove themselves in service. All of those technologies became standardized during WW I except turbine-propelled ships that came into common use after WW II. When the Armed Forces found themselves as first users of unique equipment that normally was not present in the civil sector they had to acquire somehow the skills to operate/maintain it. This is valid both for wireless telegraphs or trucks fitted with radiological X-ray equipment (used for the first time in the 1912-13 Wars), mainframe computers that were first introduced by the military in the late fifties, or anaerobic propulsion technology that was introduced recently.

Possession of a weapon system is not coterminous with operational capability. The time needed for a weapon system to attain IOC (Initial Operational Capability) does fluctuate wildly. It depends on many variables: prior planning, procurement of ancillary equipment and disposables (incl. ammunition and lubricants), training, writing of user manuals, local circumstances, and crucially what the military authorities of the time, define as 'IOC'. To give some examples, it can be now safely assumed that the majority of weapon systems used in the Balkan Wars 1912-13 operated because of their novelty in an 'IOC' capability. Time since

26 For example, prewar civilian lorries were as a matter of rule converted to handle twice or thrice their designed load weight. This was done without changing their original motor with a more powerful one, but via unauthorized alterations to the gear-box and by reinforcing the chassis. Because of the added weight, idle vehicles where if possible, not left to rest on their wheels, but were put overnight on trestles, Kafoglou, op.cit. p.506, p.509.

27 Exceptions are studies similar to Joseph Bradley, *Guns for the Tsar. American Technology and the Small Arms Industry in Nineteenth-Century Russia* (De Kalb, 1990) or David B. Ralston, *Importing the European Army, The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World* (Chicago, 1996). For a Greek perspective see Chatzis - Nicolaidis 2003. Introduction of foreign produced military technology in the periphery of the Western world is a subject that is gaining gradually attention, irrespective of the shifting boundaries between East and West. The 1908 Jane's Aviation world guide placed Greece together with the Ottoman Empire firmly in the 'East', while Bulgaria and Serbia were classified as 'Balkan' countries.

28 Christina Koulouri, *Athlitismos kai opseis tis astikis koinonikotitas. Gymnastika kai athlitika somateia (1870-1922)*, [Sports and aspects of urban socialization. Gymnastics and Sports clubs] (Athens, 1997), p.11. Although these remarks made by historian Christina Koulouri concern the history of sports in Greece, they are fully relevant to the history of military technology.

29 In a 1934 internal study written for the Air Force, Yugoslavia is described as the biggest military threat followed by Bulgaria, and Turkey. Albania and Italy, are not mentioned as possible military

threats due -according to the author of the study- to 'reasons obvious to all'. He meant possibly the Italian-Greek friendship treaty of 1928. Vogiatzis 2009, p.230.

their introduction in service was counted in a few years, a couple of months or in some cases (aeroplanes, submarines) in mere days. The optimal performance usually ascribed to them in the triumphalistic accounts of the victorious 1912-13 Wars is very much in doubt.

For comparison's sake with 1912-13, time since service introduction of the materiel of the modern Greek Army is today counted in decades. The oldest artifacts being WW II era American artillery (introduced in the early fifties), while the most recent, are high technology German Leopard 2 tanks, co-produced by METKA/ELVO in distant 2004, the year when the Olympic Games were held in Greece.

IOC may be years away from the cherished 'Full Operating Capability', when hopefully most of the myriad problems that result from the day to day use of the technology have been ironed out. Under certain circumstances some weapons systems may never become fully operational, something that is not exactly advertised by the worldwide military authorities. An ideal introduction environment does not exist for countries with an extensive military industrial complex, not to speak of countries where there are 'poor man's' substitutes for this complex in place. New technology means the solving of a multitude of teething troubles, maintenance of old technology means that ways must be found for replacement of spare parts that are out of production in the original manufacturing countries. These restrictions apply both to superpowers and Third World countries. The US military today faces Herculean tasks to maintain the legacy ICBM complex set up during the midst of the Cold War. The original manufacturers (OEM's) of the various subsystems languish today largely as footnotes in history of military technology Phds. The continuing adaptation of the original computer network to 21st Century standards will some day in the future become the subject of a fascinating study.

d. Introducing novel technology of Greek provenance.

Military technology with a significant Greek input is a special case, as it attained production status only in a few cases. Both in the 19th century (1881-1886 Gryparis vs Karabetsos submarines³⁰) and in the 20th century, original

30 Engineers Gryparis and Karabetsos built prototypes of small submarines that were offered to the authorities. Apparently the outcome of the sailing tests (1881, Gryparis, 1886, Karabetsos) were not satisfactory, so the trials were discontinued, see Zisis Fotakis, 'Technological Progress and National Defence: the Case of the Greek Navy, 1821-1914', in D. Minchev, J. Baev, K. Grozev (eds), *Acta*

Greek innovations remained as a matter of rule in the prototype stages.

Known and intriguing 20th century cases include the following: the 1901 Valmas aeroplane (project, designed by an officer as a private venture, two years before Wright's flight), the 1907 Zacharakis rotor airship (project, designed by a naval cadet), the 1910 Stergiopoulos pump action military rifle (prototype, produced abroad), the 1927 training airplane 'Khelidon' (Swallow, prototype) test flown in the British owned EAF, Aviation Factory.

Proposals made during the Metaxas dictatorship include, the 1938 Artemis guided A/A missile³¹, (prototype, private venture, according to the inventors descendants' tested in Salamina naval military firing range), the EVEEM one man submarine (possibly paper project only, late thirties), the 1940 Santorinis air defence radar (prototypes, developed with Army funds and NTUA cooperation) and the 1940 EEPK automatic rifle (prototype).

From the known unrealized proposals³² submitted in a written form to the military authorities, the few innovations that were considered as worthy of official attention were forwarded for examination to ad hoc military committees. Some of the committees included also civilian experts.

The scant information that is available today, about military technology of local provenance can be traced back mainly to the same inventor or to people close to the inventor (contemporaries or family descendants) who made information about the inventions public. With other words we

2012 Technology and Warfare, 38th ICMH Congress Proceedings, (Sofia, 2013) pp.99-105 on 103.

31 See Nikos Christofilis, 'Evangelos Artemis, To Proto Katefthinomeno Blima stin Istoría itan Ellinikó' [Evangelos Artemis, The first Guided Missile in History was Greek] in *Stratiotiki istoriki Ereyna*, 1 (September 2013), pp.20-30.

32 About 30 proposals set forth by Greek (and a few foreign inventors) between 1901-1941 have been identified so far. The majority were 'paper only' proposals without working prototypes, and it seems that the vast majority did not elicit any official interest. For the purposes of this paper reference will be made here to cases with known working prototypes or those cases that were seriously investigated by the authorities. To give a scale to this number it should be noted that 37500 similar proposals were submitted to the authorities in Great Britain just for the period covering WW I. The French founded a special agency to scrutinize the proposals of their own citizens, the Bureau de l'Instruction Publique, des Beaux Arts et des Inventions intéressantes la Défense Nationale. See Willem Ackmann, *Seek and Strike. Sonar and antisubmarine warfare in the Royal Navy 1914-54* (London, 1984). Very few of those proposals did meet with any official interest.

know only what the inventor wanted to make public about his invention and very likely only a very small part of it. No independent assessments of those inventions are known. For the 1940 EEPK automatic rifle that was to be loaded with an equivalent of the novel assault rifle type ammunition (caliber 7,92mm x 53, not the usual pistol 9 mm ammunition reserved for submachine guns) not even the designer's identity is known. Assault type intermediate ammunition was introduced by German companies in the 1930s and during WW II weapons were specially designed for it, like the well known to weapon buffs, StG 44, the archetypical assault rifle. Today, assault rifles are considered a paradigm shift in firearms technology. It is not known whether EEPK's pre-war good contacts with German firms facilitated a transfer of know how or if the cartridge was an original Greek design, developed independently by the EEPK's rifle's designer or somebody else.

More traditional technology is represented by the excellent Mylonas rifle (1872) and the Schneider-Dagklis (1906-12) mountain gun, that were both produced abroad for Greek use. The mountain guns designed by Colonel Dagklis although adopted by the Greek Army were made in France and under French license in Imperial Russia before 1914. The A/A guns designed by Army Lieutenant Aris Chronis were made (according to the inventor) in Germany for German use by Rheinische Metallwaren und Maschinenfabrik during WW I. According to Chronis his selfloading 7, 92 x 57 rifle was also made by the same factory in 1910.³³ The pump-action, 7 shot, rotary magazine rifles Dimitrios Stergianopoulos designed in 1910 was built later in his own small factory in the USA. According to the inventor,³⁴ he offered his 1910 design to Colonel Dagklis of the Greek Army, but was turned down, because of 'lack of money'.

All these weapons needed metal processing facilities that then were not available in Greece. This situation changed during the thirties. Some examples of artifacts produced

during 1936-41: Two versions of the potent in explosive power, Moraitis naval mine were produced in the Stylianos Kontoyiannis factory³⁵ in Pireus. Crude antitank mines were manufactured by the Thermis factory during the 1940-41 War. Limited production of a Greek designed wireless set to be fitted to British supplied tanks, was also undertaken. A production line for the original lightweight AEKKEA³⁶ military aeroplanes designed by expatriate German engineer Antonius Raab³⁷, in late 1930s Athens were set up in faraway Catalonia in Republican Spain. The Greek Air Force had no use for them, preferring high-tech imported or license built aircraft³⁸ in the government owned (since 1938) KEA factory. It is still unclear if any military specifications AEKKEA aircraft were produced in Greece. Full production in Spain for the Air Force of the Republicans was not attained, as far it is known.

The scarcity of details about the designers identities, backgrounds and motives means that for the time being, we have recourse only to the 'lone inventor' myth. The most interesting cases are without doubt the A/A missile and the radar. They represent futuristic technology, not only for the Balkans of the early 1940s. The fact that they obtained state support (funding/testing) from conservative officials, in a country not noted for innovation in high technology, points at first glance to the fact that they were not mere pipedreams. But if one asks the question on what technological and scientific competency were the trials approved, no satisfying answer can be given. Did the Metaxas regime

33 Information gleaned from the last unnumbered pages of a training manual written for the Hellenic Army Cadet school, Aris Chronis, *Esoteriki Pyrovolyki*, [Internal Ballistics], (Athens, 1916) (Dimitrios Papodopoulos archive). The manual's subject (teaching of Artillery basics) is totally unrelated to the innovations, and it seems that the last pages were added as an afterthought by the author.

34 Information gleaned from the pamphlet in Greek, published by the Stergianopoulos company: *Dimitris Stergianopoulos and his rifle. Report to the shareholders of the THE STERGIANOPOULOS ARMS Co., Wilmington, DEL., U.S.A. 1915*, (Dimitrios Papodopoulos archive).

35 A documentary on the production of the mine, based on a 1936 newsreel, was prepared by the Kontoyiannis family, and presented to the Naval Museum of Greece. The documentary can be viewed on youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=GoET1bIs-3M>, accessed, October 2016.

36 AEKKEA was the first wholly privately owned and supported aircraft manufacturing company founded in Greece (1935-1951) and the only one that actually produced aircraft, mainly for export. It retains this status to our days.

37 Ironically, Raab who was a socialist persecuted by the Gestapo was offered sanctuary by the head of the Metaxas security apparatus, Konstantinos Maniadakis. The most probable reason for this protection was the fact that Raab's small facility produced in its three working shifts, various minor but essential items for the Greek Armed Forces. Even though production was on a cottage industry volume, equivalent items could be obtained only through imports paid for by hard currency or were otherwise unobtainable. On Raab and his tribulations in Greece (he was arrested as a German national in 1941 even though he was already stripped of his nationality by the Nazis as an 'enemy of the state') see Vogiatzis 2009, pp.526-533.

38 Ibid, p.532.

in its quest for indigenous military technology substitutes promote technological fads? ³⁹ The most complex innovative proposals of local provenance were investigated during the Metaxas regime (1936-41). These questions still remain to be fully answered.

e. Converting or refitting existing military equipment.

By the time a military technology is fully assimilated, the impending war or crisis that led in the first place to its introduction is a thing of the past. In small countries military equipment ends its service life often in roles not envisaged, when it was received fresh from the factory. In such cases the context of use becomes transformed. This correlation is more relevant to countries like Greece, where military equipment survives into use many decades past its nominal useful service life.

Military equipment was 'improved', converted, retrofitted, or used for different purposes than those envisaged when factory fresh, in many imaginative ways. Refitting was as a matter of rule undertaken in military factories and this work could include various degrees of conversions e.g the replacement of the original engine or armament with substitutes. To cite an example, most old American M-series vehicles, acquired via military aid, have their voracious gasoline engines replaced when under depot maintenance by more economical Steyr diesel engines, made in Greece under license by ELVO (Elliniki Viomichania Ohimaton factory in Thessaloniki).

These factories were known before WW II as Efories Ylikou Polemou (War Ordnance Departments) and after the

³⁹ For example, Santorinis was obliged to import certain electronic parts from abroad for incorporation in his radar prototypes. Those prewar shopping trips across Europe, under the cover of attending scientific conferences were financed by the military. Even if we accept that his radar prototype was finally usable in a military not a experimental setting (this is very doubtful, considering the tribulations of early British radar prototypes), production in Greece would need external assistance. To the author's best knowledge there was no electronic valve production in prewar Greece. For wartime Greece of 1940-41 this kind of help could only come from British. Anecdotal evidence points to the fact that the British were informed about the project, but their exact response is still unknown. For a discussion on the Santorinis project see Dimitris Vogiatzis, 'I protoporiaki ereyna tou EMP gia radar stin propolemiki Ellada. I priptosi tou Pavlou Santorini'. [NTUA's pioneering radar research in prewar Greece. The case of Pavlos Santorinis], in the conference proceedings, M. Assimacopoulos, G. Kalogiroy N. Belavilas, Th. P. Tasios (Eds), *170 Chronia Polytechnieio. Oi mixanikoi kai i teknologia stin Ellada* [170 years NTUA. Engineers and Technology in Greece], Volume A, CD-ROM, Athens 2012, pp.163-167.

war as Ergostasia Vasis (Base factories). These factories were tasked with the depot maintenance of military equipment, but performed also heavy conversions and occasionally production tasks for various sub assemblies. Because of their nature, military depot factories exist in a historiographical vacuum. Because they are military they are not included in the surveys of the civilian industry sector. As they do not produce directly weapons, they are also not included in the defence industry surveys. So they become invisible to researchers. This is unfortunate, because in smaller countries that do not possess a large defence industry, the workshare of these factories is quite important.

Some of the preexisting Greek factories were reorganized to continue work for the Germans during 1941-44. The Germans discontinued ammunition production that was undertaken before and during the War by EEPK, but multiplied the productivity of aviation maintenance facilities⁴⁰, converting also EEPK facilities to this role.

The very considerable volume of 'production' in all these factories, which catered for different needs of the military, remains largely unrecorded. 'Production' is used as a term in these factories to designate the volume of heavy maintenance tasks, not the construction of new artifacts.

Sometimes the results of the conversions were not always those intended. Thus an use had to be found for the 'converted' technology that proved a disappointment. In that way, a fourth interaction space was created, trespassing the designer's imagination, the actual initial service use, and the user's expectations for the utilization of the converted item. The usually overlooked military fortifications utilized almost exclusively indigenous know how, and local resources in their construction. They were also the main locus where

⁴⁰ The pathbreaking Phd thesis by Vasilios Manousakis about the Greek economy during the occupation, *Ikonomia kai politiki stin Ellada toy B' Pagkosmiou polemou*, [Economy and Politics in WW II Greece], Aristotelian University of Thessaloniki, 2014, offers an intriguing glance at the Greek military-industrial complex at its supposedly lowest ebb: the period of the German occupation (1941-44). In fact it proves that the military-industrial complex that was brought to life by the Metaxas regime flourished and prospered under the Germans. The main stumbling blocks (as in all occupied Europe and in Germany from 1944 onwards) were shortages of raw materials/energy and transportation difficulties. The Germans utilized all pre-war aviation facilities to their full capacity, something that was an impossible goal under peacetime Greek management. Additionally they converted ammunition factories and automotive repair facilities, to aviation maintenance. For the Athens factories that operated for the benefit of the German Luftwaffe during 1941-44 see Manousakis 2014, pp.619-670.

formerly cutting edge technology was re-used extensively. Examples include 19th Century breech loading artillery pieces and heliographs that were incorporated in the late 1930s 'Metaxas Line' fortifications. As a substitute for the nonexistent antitank mines for the minefields intended to protect the forts, conversion was made of old 75mm (Krupp/Schneider)-120mm (Du Bange) artillery shells.⁴¹

The 1906 Filipidis conversion (prototypes were built in Austro-Hungary, proposed for adoption for a second time in 1925), and the 1940 Rigopoulos rapid fire subcalibre conversion were interesting modifications of the standard Mannlicher Army rifle, enhancing its rate of fire. As far it is known limited production status was attained only for the Rigopoulos model, during 1941, just before the German invasion stopped it.

The clandestine ELAS facility that operated during the occupation near Volos, specialized in reusing/converting captured Axis equipment⁴² besides the routine task of repairing the guerilla's weapons.

f. Licensed production. Licensed industrial production of selected foreign artifacts was actually undertaken in government or private factories. Known items (so far), include hundreds of types of ammunition (EPPK),⁴³ aircraft (both warplanes and trainers, EAF, KEA), aircraft bombs (EPPK), infantry helmets and water flasks (EVEEM), gas masks (EPPK subsidiary) and gliders (AEKKEA), used in aviation training by the Metaxas regime paramilitary EON youth organization. Attempts for local production that for various reasons were not successful include infantry rifles (in the mid 1920s), certain aircraft types (by EAF, KEA, AEKKEA), and destroyers (by a purpose built government yard in Scar-amaga, whose construction was not finished because of the German invasion). Some of the above artifacts incorporated

Greek design changes, not present in the original foreign specification. These made them more suitable to specific end-user's needs, but infinitely harder to produce locally. Special arrangements not envisaged by the original manufacturers, had to be provided for, something that produced inevitable delays in production.

Conclusions

Because it does not produce directly armaments, the considerable effort in converting and maintaining both new and re-used equipment, does not figure high on historian's research agendas. But in underdeveloped countries the related facilities even today still form the main part of the respective military-industrial complexes.

Three threads are visible:

- a. adaptation of imported technology to local needs, leads to products often quite different from those of the producing country.
- b. interaction with local industry which provides the means for the conversion and its subsequent maintenance gives birth to new production capabilities
- c. incorporation of intellectual input is facilitated either by heavy (both authorized and unauthorized) modification or by inclusion in a different context of use

The Greek case study offers an standardized example of the haphazard pattern of military technology introduction, evident in countries where it is problematic to attain internal consensus on defence matters. Long term planning, indispensable for large defence projects (either mass imports or development of local industry) was not facilitated by the polarization in Greek interwar politics. Career military officers of high rank were reluctant to endorse alternative technologies, different by those adopted by the militaries that shaped the early 20th Century Greek Armed Forces (France, Army- UK, Navy). Only the mistrust of the French and the British governments towards Metaxas (he was reviled for his anti-*Entente* stance during WW I and suspected of Axis sympathies between 1936-1939), allowed differentiation of armaments sources. Without access to the Franco-British loans, that usually financed armaments, Greece was compelled to import via clearing from the Third Reich and Central Europe not only finished artifacts, but also the machinery necessary to maintain/produce them.

Lack of manufacturing capability does not equate necessary with lack of military-industrial capability. Such

⁴¹ Vlassis 2017, p.504.

⁴² Standardized explosives sets to blow up railways and roads were prepared for ELAS guerrillas in this facility, see Dimitris Papadopoulos unpublished study, *O polemos ton trenon 1941-44* [The War of the Trains 1941-44], detailing the efforts of the Resistance to disrupt with the help of SOE, Axis rail communications in Greece.

⁴³ EPPK= Elliniki Etaireia Pyritidopoeioy Kalikopoieioy, ammunition factory in Athens, EAF= Ergostasion Aeroplanon Falirou, British owned Aviation Factory in Athens that was nationalized in 1938 as KEA=Kratiko Ergostasio Aerokafon, EVEEM=Elliniki Viomichaniki Etaireia eidon Emagie kai Metallourgias, enamelled metalware factory in Kea island, AEKKEA=Anonymos Etaireia Kataskevis kai Ekmetallevseos Aeroplanon, small aviation factory set up in Athens by German expatriate Antonius Raab.

capability existed in interwar Greece in scattered and un-coordinated production sectors. Concentration of resources and specialization are the prerequisites for attaining producing capabilities for selected artifacts. For this transformation to happen normally the strong hand of the state has to move, providing orders, loans and incentives for centralization. The central role of state in managing military technology is generally taken for granted, but its role in Greece is more than domineering. State funding was directed predominantly to imports, a relatively small part was invested into harnessing relevant local resources. There was a lack of a body of experts, to be consulted on matters of military technology. If such an expert knowledge was present, it is doubtful that an A/A guided missile test, would have been authorized in 1938. Some less ambitious but in the long term more useful, local inventions, may have escaped follow-up actions, for the same reason. Usually the non production of locally designed innovative artifacts is explained away by obstacles put in their way by an unholy alliance of actors: conservative/corrupt government officials, foreign economic interests, importers or resellers of competitive foreign artifacts. Explaining away in this way, is a fertile ground for conspiracy theories. This tendency that I term 'ethno-technological folklore' is by no means confined only to Greece or to artifacts of military technology. Reality is in most cases more prosaic.

Dearth of local production was in the first place, due to lack of a proper approving infrastructure within the Greek state, and secondary to a lack of industrial capacity. As the presence of foreign licensed production testifies, production of indigenously designed artifacts within the country could be (and was) established. Channeling of local production away from relatively simple dual use items to complex license built artifacts (combat aircraft or destroyer-escorts) was only made possible during strict authoritarian rule (1925-26, 1936-40) through the massive subsidization of private or government factories. Even these attempts were halfhearted, or left to languish like the private EAF aircraft factory, founded in 1925 and then left to wither on the vine

without substantial government orders. The fact that without direct government subsidy, no heavy armaments producing industry is viable, was evident, a long time before 1938, when starting with the nationalization of EAF, drastic steps were finally taken by the government towards these directions. But the outbreak of WW II in 1939 made the necessary procurement of raw materials and industrial machinery, an arduous task. The history of military technology in Greece is really the history of the attitude of the Greek state towards it.

Acknowledgements

This study is part of a private research project on the history of defence-related industry in Greece covering the period from the establishment of the Greek state to about the middle of the 20th Century. Obviously this project is very much a long term WIP project, as it intends to include gradually all aspects of military technology imported or produced before 1952. Free military aid that followed Greek entry into NATO for many long decades, did make, any plans for a local defence industry, irrelevant. Partial autarky had to wait until the mid-seventies, to be re-discovered.

Independent researchers Konstantinos Vlassis, Dimitrios Papadopoulos, Ilias Kafaoglou, Nikos Christofilis and Panteelis Chimarios, provided salient points of reference from their published and unpublished books. Drs. Georgios Papandronou (civil prewar aviation), and Vasilios Manousakis (aviation industry during the German occupation), did make valuable contributions on specific aviation topics in their still unpublished Phd theses. All the above are members in good standing of the 'Group for the study of Military technology in Greece' network (O.M.I.S.T.E). Historian of Technology, Dr. Stathis Arapostathis (Assistant Professor, Athens Capodistrian University) provided critical insights to early drafts of the manuscript.

СТВАРАЊЕ ВАЗДУХОПЛОВСТВА КРАЉЕВИНЕ СХС И ФОРМИРАЊЕ РАТНЕ ДОКТРИНЕ

Апстракт: У раду је дато стварање ваздухопловства Краљевине СХС и формирање доктрине његове употребе. Посебна пажња је посвећена развоју формације у том првом периоду. Укратко су обрађене и све постојеће ваздухопловне доктрине које су тада постојале у свету.

Кључне речи: Краљевина СХС, Ваздухопловство Краљевине СХС, ваздухопловна доктрина, ратна доктрина, Југословенска краљевска морнарица, Српска авијатика

Ослобођењем Краљевине Србије и њеним уједињењем са деловима јужнословенских територија бивше Аустро-Угарске монархије, створена је 1. децембра 1918. године нова држава јужнословенских народа, Краљевство (касније Краљевина) Срба, Хрвата и Словенаца,¹ која је међународно призната тек на Версајској конференцији у јуну 1919. године. У саставу оружаних снага нове државе функционисало је војно ваздухопловство, познато под називом Ваздухопловство (Ваздухопловство Краљевине СХС) или Војно ваздухопловство, које је од 1930. добило нови назив Ваздухопловство војске (ВВ). У саставу Југословенске краљевске морнарице (ЈКМ) постојало је Поморско ваздухопловство (ПВ) опремљено искључиво хидроавионима.

Први ваздухопловни материјал и аероплани за Ваздухопловство Краљевства СХС примљени су из Српске авијатике и од Француза. Други почетни извор је био ратни плен. Касније, Ваздухопловство је постепено опремано на разне начине, у почетку из француске војне помоћи, а затим, од 1924, увозом и куповином од домаће индустрије. И код Поморског ваздухопловства је била слична ситуација.

Највећи и практично једини страни испоручилац авиона и друге ваздухопловне опреме за Ваздухопловство

Краљевине СХС у првих десетак година била је Француска. Крајем двадесетих појављује се нови испоручилац, Чехословачка Република, а од почетка тридесетих и Велика Британија и Немачка. Међутим, тек у другој половини тридесетих, у оквиру модернизације, Ваздухопловство војске почиње да се опрема у већој мери увозом из Велике Британије, Немачке и Италије.

У првом периоду Поморско ваздухопловство је било опремљено материјалом из ратног плена, а затим француским (у мањој) и домаћим хидропланима (у већој мери). Од друге половине двадесетих у Поморско ваздухопловство се уводе и немачки хидроплани набављени комерцијално и преко немачких репарација. Током тридесетих година Поморско ваздухопловство је опремано у највећем броју хидропланима домаће конструкције и производње, а пред рат и немачким.

Домаћа ваздухопловна индустрија је од самог почетка своје делатности била важан извор за опремање Ваздухопловства и Поморског ваздухопловства. Испоручивани су авиони произведени по страниој лиценци и по оригиналним пројектима домаћих конструктора. До априла 1941. у Краљевини Југославији радило је пет фабрика за производњу авиона и једна фабрика једрилица са перспективом прерастања у произвођача авиона, као и две фабрике мотора и много других предузећа за израду различите ваздухопловне и пратеће опреме и делова.

Стварање Ваздухопловства Краљевине СХС

Српска Врховна команда је депешом О.бр. 32302 од 8/21. новембра 1918. године издала следеће наређење командантима I и II армије, шефу српске авијатике и начелницима инжињерије и ађутантског одељења

¹ Та држава је имала три назива и то: од 1. децембра 1918. Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, од 24. августа 1920. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и од 3. октобра 1929. Краљевина Југославија.

Врховне команде: “По указаној потреби наређујем: Да ескадрила 521 изађе из састава II армије и да се инсталира у Новом Саду, на бившем аустро-угарском аеродрому, где ће бити на расположењу и снабдевању код I армије. Шеф српске авијатике издаће наређење, да се сав непријатељски авијатичарски материјал сачува и преда на руковање 521 ескадрили или српском авијатичарском парку кад буде стигао. Командант I армије наредиће одмах да се аеродром у Новом Саду добро чува и да се преда авијатичи кад буде стигао. Шеф српске авијатике настаће да се и српски авијатичарски приправници из Седеса преместе у Нови Сад на продужење обуке.”² Ескадрила 521 је 11/24. новембра 1918. године прелетела из Ниша у Нови Сад. Два дана касније поручник Петар Вукчевић је дошао из Београда у Нови Сад са два официра, 24 војника, 3 камиона, једним лаким камионом и материјалом ескадриле.³

Тако је ваздухопловство Српске војске, које је на Солунском фронту оперисало под називом Српска авијатика (службени француски назив *Aéronautique de l'Armée Serbé*, тј. Аеронаутика Српске војске), пребачено на аеродром у Новом Саду где је послужило као језгро за стварање ратног ваздухопловства ново створене државе. Међутим, све до потписивања мировних уговора, тј. док је трајало “ратно стање”, све јединице бивше Српске авијатике биле су под француском командом. Француска Дирекција Српске авијатике повукла се из Београда у фебруару 1920. године и тек тада јединице и материјал потпали су потпуно под команду Ваздухопловства Краљевине СХС (у смислу потпуно самосталне употребе).⁴ Али, кренимо редом.

У Новом Саду, као главном ваздухопловном центру, прикупљен је и ваздухопловни материјал француске Аеронаутике Источне војске (*Aéronautique de l'Armée d'Orient*) са Солунског фронта, тачније материјал францу-

ских ескадрила које су базирале у Краљевини СХС. Французи су 22. марта 1919. године изразили спремност да ваздухопловству Краљевства СХС предају све своје авионе из састава Ваздухопловства источне војске⁵ али су због избијања револуције у Мађарској привремено одустали од ове намере. Наиме, по избијању револуције у Мађарској Французи су формирали своју Угарску војску (*Armée d'Hongrie*) за дејства против мађарске совјетске републике, а у њеном оквиру функционисало је Ваздухопловство Угарске војске (*Aéronautique de l'Armée d'Hongrie*) коме је од 2. јуна 1919. године привремено потчињена Српска авијатика.⁶ Истог дана Парк Српске војске у Новом Саду постао је заједнички парк за снабдевање 508. ескадриле Ваздухопловства Угарске војске и 521. и 523. ескадриле Ваздухопловства Краљевства СХС.⁷

Са смирењем ситуације у Мађарској Французи су започели са повлачењем свог људства. Тако је 2. септембра 1919. године наређено да сво француско људство осим командира ескадриле и два персоналца напусти ловачку ескадрилу СПА 523 а наређењем од 7. октобра 1919. године практично сво француско људство је напустило Аеропланску ескадру.⁸ Убрзо затим, 31. октобра 1919. године укинута је Међусавезничка комисија за снабдевање српске војске.⁹ Коначно, као што смо већ навели, Француска Дирекција Српске авијатике повукла се из Београда у фебруару 1920. године и тада су све јединице и материјал потпали су потпуно под команду Ваздухопловства Краљевине СХС.¹⁰

Већ од настанка, крајем 1918. и почетком 1919, у Ваздухопловство Краљевства СХС уведе се и заплешени аустроугарски аероплани. На ослобођеној територији, аустроугарско војно ваздухопловство (*Königlich und Kaiserlich Luftfahrtruppen*, скраћено к.у.к. LFT, или само

2 Војни Архив, Пописник 4/II, К.65, Ф.13, Д.19/43; Бр. 22865 Врховна команда - Команданту II армије; наређује да ескадрила 521 изађе из састава II армије и размести се на аеродрому у Новом Саду где ће бити на располагању и снабдевању код I армије; Војни Архив, Пописник 4/I, К.11, Ф.1, Д.3/1, Л.83; Операциски дневник I армије од 27. октобра 1918. године до 14. јануара 1919. године. Препис документа Врховне Команде упућен од од Штаба I Армије команданту Дунавске дивизије. ВА, П.4/1, К.85, Ф.2, Д.6/43, Л.1: исти документ послан од Штаба I армије Команданту Артиљерије I Армије. *Велики рат Србије књ. 31*, Београд 1939, 251.

3 Војни архив, Пописник 3, К. 429, ф. 4. Д. 17, Л. 83. Операциски дневник ескадриле 521. од 6. VI 1918. г. до 5. IV 1919. г.

4 С. Микић, *Историја Југословенског ваздухопловства*, Београд 1932, 568.

5 Војни архив, П. 3а, к. 158, ф. 12, д. 26.

6 Војни архив, П. 4/II, К. 83, Ф. 3, Д. 4/4.

7 Војни архив, П. 4/I, К110, Ф1, Д1/69; С. Микић, *Историја Југословенског ваздухопловства*, Београд 1932, 567-568; Ч. Јанић, О. Петровић, Н. Ђокић, *Српска авијатика на Солунском фронту*, у: “Српска авијатика 1912-1918”, Београд 1993, 147;

8 Војни архив, П. 3а, к. 159, ф. 9, д. 32.

9 Војни архив, П. 4/2, к. 81, ф. 1, д. 4/1, Деловодни протокол II армијске области од 4381 - 5966 (27. 10. 1919 - 24. 2. 1920), л. 43 бр. 4715 (14. 11. 1919) - Обавештење Врховне команде ОВР. 45085 од 9. новембра 1919. године.

10 С. Микић, *Историја Југословенског ваздухопловства*, Београд 1932, 568.

LFT) оставило је релативно уређене аеродроме у Новом Саду (Сајлово),¹¹ Сарајеву (Рајловац) и Мостару а током зиме 1918/9. године, од постојећих привремених летелишта, формирају се и аеродроми у Загребу, Љубљани и Тезну (код Марибора). Због тога по пристизању у Нови Сад ескадрила је разаслала своје официре да прикупе заостали материјал аустро – угарског ваздухопловства са целе територије. Од овог материјала и придошлих официра авијатичара из аустро – угарске војске формиране су ескадриле у Загребу, Сарајеву и Љубљани. Део ваздухопловног материјала српске ваздухопловне команде заостао на Солунском фронту постепено се пребацује у Скопље где се такође формира аеродром и ескадрила.¹²

У централним деловима нове државе било је крајем 1918. године заплењено преко 120 аероплана, углавном школских, који су сакупљени у Рајловцу (100 аероплана, изгледа већим делом неисправних) и Мостару (23 исправна). На загребачком летелишту је заплењено пет углавном неисправних авиона док је на љубљанском прикупљена маса ваздухопловног материјала и то око 100 аероплана и 150 аеропланских мотора као и велика количина другог материјала. Мања количина ваздухопловног материјала је прикупљена и на мариборском аеродрому. Са последња три аеродрома (Загреб, Љубљана и Марибор) након отписивања потпуно неупотребљивих летелица сакупљено је до маја 1919. године у Љубљани 82 аероплана од чега најмање 42 исправна. Дакле, на новосадском, рајловачком, мостарском и љубљанском аеродрому је, након одбацивања потпуно неупотребљивих летелица, прикупљено око 240 аероплана,¹³ од чега је бар 150 било исправно (ако се

претпостави да је око 30 или приближно 1/3 авиона из Рајловца било у исправном стању, плус око 120 исправних из осталих места).¹⁴ Поред тога, известен број аероплана и ваздухопловног материјала остао је и на летелиштима у Игалу, Руми, Лугошу, Араду и Сегедину. Део овог материјала је био и немачког порекла тј припадао је немачким јединицама које су се повлачиле из Бугарске. Надлежна команда је предузела све мере да се прикупи и среди заплењени материјал у за то одређеним центрима у Новом Саду, Мостару и Љубљани.¹⁵ Треба напоменути и да су услови смештаја аероплана и другог материјала били задовољавајући у Рајловцу и Мостару али не и у Новом Саду, Загребу и Љубљани. Премда је у Новом Саду постојао хангар он је био апсолутно недовољан јер је ту почетком 1919. године поред већег броја заплењених аероплана (најмање 35 до 40) био смештен и већи део аероплана бише српске авијатике са Солунског фронта (такође најмање 40). Због тога је највећи део аероплана на новосадском аеродрому киснуо и пропадао под ведрим небом.¹⁶

Након прикупљања, приступљено је оправкама и сређивању заплењеног материјала, књижењу и смештају у магацине. Техничко особље је извршило тежак задатак оправке и оспособљавања целокупног летачког материјала, упркос тешкој оскудици у појединим врстама материјала и делова и великој разноликости типова авиона. У ратном плену било је много типова у различитом стању (неупотребљавани, исправни, неисправни, оштећени, поломљени, некомплетни, у склоповима или чак у деловима),

11 У Дунавску дивизију је 11. новембра од команданта Карловачког одреда, мајора Бугарског, примљен следећи писмени извештај, писан 9. новембра 1918. године у 20 часова у Новом Саду: "...У Новом Саду остављена је од стирани непријатеља таража са 16 аероплана од којих је један данас вршио пробу летећи над Новим Сагом...". *Велики рат Србије књ. 31*, Београд 1939, 143

12 Зграде и хангари у Рајловцу и Сајлову нису били довршени док је летелиште у Љубљани било обична ледина са шупом за сушење кукуруза површине 85 м². Пре тога у Љубљани није било уопште аероплана. Љубљански аеродром је званично формиран 1. новембра 1918. године и том приликом је добио званични назив "Letalska stotinja Ljubljana". Први командант је био резервни поручник Жарен али само пар дана. Такође пар дана командант је био резервни поручник Нихајло Дорчић а онда од 25. новембра 1918. године активни поручник Јосип Ј. Кос који ће остати на тој дужности више месеци. Стјепан С. Буразовић, *Прве рајне операције наше ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрватска и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 814-5.

13 У Новом Саду 16, Љубљани 82, Рајловцу око 120 и Мостару 23.

14 У Новом Саду 16, Љубљани 82, Рајловцу око 30 и Мостару 23. Стјепан С. Буразовић, *Прве рајне операције наше ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрватска и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 814; N. Sándor, M. S. Miklós, W. Lászlo, *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*, Budapest, 1986, 109-110.

15 Тако је на пример командант Моравске дивизије, са О. Бр. 9677, известно 14/27. новембра 1918. године команданта I армије да су његове јединице на аеродрому у Лугошу затекле 20 аероплана. Због тога је штаб I армије истог дана наређењем О. Бр. 9692 наредио шефу авијатике капетану I класе Бранку Вукосављевићу да одмах упути у Лугош стручно лице ради демонтирања и транспортовања железницом споменутих аероплана на аеродром у Новом Саду. Војни архив, Пописник 4/1, К.11, Ф.1, Д.3/1, Л. 114: Оперативски дневник I армије од 27. октобра 1918. године до 14. јануара 1919. године. *Велики рат Србије књ. 31*, Београд 1939, 305. Авионе из Лугоша је допратио поручник Душан Павловић. В. Војиновић, *Ваздухопловство Србије на Солунском фронту 1916-1918*, Београд 2000, 357.

16 Стјепан С. Буразовић, *Прве рајне операције наше ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрватска и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 814

па је Ваздухопловство извршило одбир авиона према старости, броју комада одређеног типа и минималним могућностима одржавања. С тим у вези, у већем броју и већој мери коришћени су типови Бранденбург Б и Ц, Феникс Ц и Д, Авијатик Д, Ефаг-Албатрос, док су остали типови били заступљени само у мањем броју примерака. Неки типови су коришћени само кратко време (Анатра, Ефаг Ц, Авијатик Ц) а неки су се задржали више година (додуше на споредним задацима), као на пример, типови Бранденбург, Ефаг-Албатрос, Феникс Д, Авијатик Д и Уфаг Ц (Уци). Наравно, изван број типова никад није употребљаван.

Летеће особље и стручњаци (механичари, пушкари, фотографи итд) чинили су једним делом припадници српске ваздухопловне команде а другим делом припадници бившег аустроугарског ваздухопловства. Први су се, у зиму 1918/9. године налазили на новосадском аеродрому а други углавном на већ постојећим аеродромима у Сарајеву и Мостару као и на ново формираном аеродрому у Загребу. Мањи број бивших припадника аустроугарског ваздухопловства се у то време налазио и на ново формираном аеродромима у Љубљани и Тезну код Марибора.¹⁷

Морал људства на аеродромима у Новом Саду, Љубљани и Марибору је био висок али је зато у Рајловцу, Мостару и Загребу био низак пре свега због појава хрватског сепаратизма.¹⁸

У исто време када су, у зиму 1918/9. године српски војни пилоти преносили пошту и понеког путника Брегема 14 (понекад и Доранима АР) између Београда, Ниша, Скопља, Сарајева, Мостара и Солуна, француско ваздухопловство Источне војске успоставило је сличну службу - Mission Aéronautique d'Orient - МАО. Била је то мрежа поштанског и курирског саобраћаја преко целог источног Балкана, са седиштем у Цариграду. На тај начин повезивани су делови француске војске, која се од 1918. до 1921. године налазила у Турској, Грчкој, Украјини, Бугарској, Румунији, Мађарској и Србији (касније краљевству СХС). Једна од тих линија водила је од Цариграда ка Букурешту а друга ка Софији и Београду. У почетку је МАО користио авионе Бреге 14 преузете из депоа у Солуну а 1920. године стигла су по два Фармана 50 и 60 који су склопљени на

17 Стјепан С. Буразовић, *Прве ратне операције нашег ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрватша и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 814

18 Стјепан С. Буразовић, *Прве ратне операције нашег ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрватша и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 814

лицу места. МАО је престао да ради 1921. године. Њих је на овом послу одменила путничка ваздухопловна компанија CIDNA (касније Franco-Roumaine).¹⁹

И док се на аеродромима у Новом Саду, Рајловцу, Мостару и Загребу прикупљао и оспособљавао ваздухопловни материјал најразличитијег порекла на аеродромима у Љубљани и Марибору поред тога спремало се и за ратна дејства.

Наиме у зиму 1918/9. године створен је корушки фронт који је активиран одмах по новој години када су Аустријанци напали на демаркационој линији. У то време у Љубљани је била спремна за дејство једна ескадрила која је 12. јануара 1919. године извршила прве борбене летове. Тога дана су Аустријанци потисли словеначке предстраже код Подрожница па је претила опасност да падне тунел код Караванке. Задатак да заустави напредујуће Аустријанце је добила ескадрила у Љубљани која је то са успехом и урадила. У два наврата по аустријским трупама дејствовало је, митраљезима и бомбама, по три авиона и то са великим успехом.²⁰

У међувремену, актом О. бр.35997 од 1. марта 1919. г. Министарству војном достављен је следећи пројекат нове формације мирног доба:²¹

“.....

3.) Ван армиског састава:

.....

г.) Ваздухопловна команда да се организује тако, да има штаб, школу, парк и 4 ескадриле (за сваку армиску област по једна).

д.) Голубија команда

ђ.) Команда речне флотиле

е.) Команда поморске флоте - образоваће засебне команде такође под Министарством војним, и

ж.) Аутомобилска команда (са школом и радионицом).

.....”

На основу овог пројекта нове формације израђен је први план за организацију ваздухопловства и одмах се приступило његовом извођењу. Најпре је формирана

19 L. Guidon, *Souvenirs de la Franco-Roumaine*, Icare, No 73, 1975, 22-24, 27

20 Посаде су биле: пилот поручник Јосип Кос и извиђач поручник Стјепан Буразовић, пилот поручник Вјекослав Томашић и извиђач поручник Гулич, пилот резервни заступник Вили Петернел и извиђач поручник Зупанчич. Стјепан С. Буразовић, *Прве ратне операције нашег ваздухопловства у уједињеној краљевини Срба, Хрватша и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 815

21 *Велики рат Србије књ. 31*, Београд 1939, 696

по једна ескадрила на аеродромима Нови Сад, Загреб и Сарајево, као и по једно одељење у Љубљани и Мостару. Још пре тога је формирана и пилотска школа у Новом Саду која је почела дејствовати 1. марта 1919. године.²² Знатно касније, негде у зиму 1919/20. године од заосталог дела ескадрила са Солунског фронта образована је Скопљанска ескадрила. У међувремену је образована Ескадра под чијом су командом биле све новоформиране ескадриле. Команду над ескадром је примио, у одсуству пуковника Петра Мирковића, капетан I класе Бранко Вукосављевић.²³

У лето 1919. године један деташман загребачке ескадриле базирао је у Копривници са задатком да извиђа мађарску границу. Командир деташмана је био пилот поручник мато Шварц са којим су били извиђачи поручници Јаков Макиедо и теодор Узелац.²⁴

Од штаба Аеропланске ескадре формирана је 26. јуна 1919. године, наређењем Пов. Ф. О. Бр. 29.763 по Уредби о формацији војске у мирно доба - члан 28, Ваздухопловна команда, са штабом у Новом Саду, као команда целокупног Ваздухопловства Краљевства СХС.²⁵ Комплетан састав и наоружање Српске авијатике ушли су у новоформирано ваздухопловство, практично променом имена створено је језгро будућег ваздухопловства.²⁶

Неколико дана пре формирања Ваздухопловне Команде погину је у ваздушном удесу, у Новом Саду, 19. јуна 1919. године Бранко Вукосављевић.²⁷ Команду над Вазду-

хопловном Командом примио је пуковник Петар Мирковић, који се вратио из Врховне Команде где је био привремено прекомандован из ваздухопловства управо ради обављања послова везаних за ваздухопловство.²⁸ Међутим, ова формација ће остати на снази само око годину дана, до јула 1920. године, када ће као највиши командни орган ваздухопловства уместо Ваздухопловне команде постати Одељење за Ваздухопловство у МВиМ.

Уредба о устројству Одељења за Ваздухопловство у МВиМ донета је 29. јула 1920. године (Уредба о устројству Одељења за Ваздухопловство у МВиМ ФЂБр. 16465 од 29. јула 1920), у време доласка ђенерала Милана Узелца, који је и био први начелник Одељења за Ваздухопловство, али је званично објављена у Службеном војном листу тек почетком октобра.²⁹ Касније, уредба је замењена Законом о устројству ОЗВ у МВиМ ФЂБр. 3924 од 26. јануара 1922. године.³⁰

Ђенерал Милан Узелац је био некадашњи командант аустро-угарског ратног ваздухопловства. Он је још пре постављења израдио план за организацију ваздухопловства Краљевине СХС који је у виду мемоара предао Главном Ђенералштабу али је овај тамо одбијен.³¹ Колико је Узелчев план био нереалан показује и податак да је он планирао домаћу ваздухопловну индустрију која би до 1924. године произвела око 600 авиона.³² Узелац, командант Аустроугарског војног ваздухопловства у Првом светском рату, није могао да схвати да се не налази више на челу ваздухопловства велике и моћне државе каква је била двојна монархија, већ да је заповедник ваздухопловства мале и неразвијене државе какво је било Краљевство (Краљевина) СХС.³³ Уместо по плану ђенерала Узелца приступило се организацији ваздухопловства по упутствима самог Главног Ђенералштаба.³⁴

22 *Организација наше ваздухопловства после Светског рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 2. В. Илић, *Школе војног ваздухопловства Краљевине СХС/Југославије*, Лет бр. 3, Београд 2004, 88, 100.

23 Д. П. Савић, *Наше војно ваздухопловство - Историјски преглед његовог развоја од оснивања до краја 1919. године*, Прилог Билтена Бр. 28 од 1. јула 1924, 6

24 Стјепан С. Буразовић, *Прве райне операције наше ваздухопловства у јединеној краљевини Срба, Хрватша и Словенаца*, Наша крила 46-47/1928, 814

25 У рангу пука и са својством административног органа III степена. Војни архив, Пописник 4/1, К. 113, Ф. 5, Д. 26/46, Л. 23.

26 Д. П. Савић, *Наше војно ваздухопловство - Историјски преглед његовог развоја од оснивања до краја 1919. године*, Прилог Билтена Бр. 28 од 1. јула 1924, 6; *Организација наше ваздухопловства после Светског рата*, Авијатички алманах Видовдан, Нови Сад 1927, 2; С. Микић, *Историја Југословенског ваздухопловства*, Београд 1932, 567-568;

27 О погибији Бранка Вукосављевића видети и у: *Мајор Бранко Вукосављевић*, Јединство бр. 48, Нови Сад, 20. јун 1919; *Мајор Бранко Вукосављевић*, Јединство бр. 49, 21. јун 1919; *Сировод мајора Бранка Вукосављевића*, Јединство бр. 50, 22. јун 1919.

28 Д. П. Савић, *Наше војно ваздухопловство - Историјски преглед његовог развоја од оснивања до краја 1919. године*, Прилог Билтена Бр. 28 од 1. јула 1924, 7

29 *Уредба о устројству ОЗВ*, Службени војни лист (СВЛ) бр. 39, 6. октобар 1920.

30 *СВЛ* бр. 7, 22. фебруар 1922.

31 Ђенерал пилот Милан Узелац, *Мемоар о организацији Ваздухопловства у Краљевини Срба, Хрватша и Словенаца*, Нови Сад, 1920, штампан у: Лет број 3, Београд, 2004.

32 G. Ajdičić, Z. Jerin, *Letalstvo in Slovenci 2, od prve do druge svetovne vojne*, Ljubljana, 1990, 108.

33 Ч. Јанић, *Белешка о иницијуму Мемоара*, Лет број 3, 2004, 156-157.

34 *Организација наше ваздухопловства после Светског рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 2

По том плану основано је:³⁵

- a) Одељење за ваздухопловство при Министарству Војске и Морнарице, које је имало и улогу главне команде ваздухопловства. За првог начелника Одељења постављен је сам ђенерал Узелац.
- b) Ваздухопловни арсенал у Петроварадину као главни орган за набавку и фабрикацију ваздухопловног материјала, обуку техничког особља и и снабдевање војничком спремом целокупног ваздухопловства.
- c) Друга Ваздухопловна команда у Мостару, пуковског ранга, са једном пилотском школом и радионицом.
- d) Ваздухопловна команда у Новом Саду добила је назив Прва Ваздухопловна команда и знатно је проширена устројством:
 - модерне пилотске школе у три степена
 - извиђачке школе
 - ђачке чете
 - борбене ескадриле
 - веће радионице за моторе и аероплане
 - ауто одреда и ауто гараже и
 - изградњом модерних инсталација.

Споменимо и да је априла 1922. године поручнику Стјепану Буразовићу поверено формирање механичарске школе која је основана 1923. године на новосадском аеродрому. Први командант школе био је сам Буразовић који је у међувремену унапређен у капетана II класе.³⁶

За време Албанске побуне, формиране су августа и септембра 1920. године две привремене ескадриле и то једна у Подгорици а друга у Скопљу које су по угушењу побуне укинуте.

Као што смо већ навели, у другој половини 1920. године је при Министарству Војске и Морнарице (МВиМ) формирано Одељење за Ваздухопловство (ОЗВ) са три одсека (I ваздухопловни, II за (морнаричку) хидро-авијацију и III одсек за цивилно ваздухопловство) које је имало улогу главне команде Ваздухопловства. Нешто касније, у марту 1921, дотадашња Ваздухопловна Команда из Новог Сада преименована је у 1. Ваздухопловну команду, у Мостару је основана нова 2. Ваздухопловна команда, а званични називи аеропланских ескадрила промењени су у Аеропланска ескадрила I Армијске области, Аеропланска ескадрила II Армијске области, итд., а одељења су постали

35 *Организација нашег ваздухопловства после Светске рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 2

36 *Механичарска школа*, Наша Крила бр. 114 од 16. 02. 1933.

детаљмани. Ти називи ескадрила су задржани до самог почетка 1924. када се поново враћају стари називи, али већ у јануару те исте године почиње претварање аеропланских у извиђачке и ловачке ескадриле.³⁷

Одељење за Ваздухопловство функционисало је до 1927, када је уместо њега формирана Команда Ваздухопловства (КВ) армијског ранга.³⁸

У заслуге ђенерала Узелца су се могле приписати и:³⁹

- идеја о стварању снажног ваздухопловства за шта је израдио десетогодишњи план;
- учешће у изради новог Закона о устројству Војске и Морнарице у деловима који су се односили на ваздухопловство (издавајање ваздухопловства у засебан главни род војске);
- разрада идеје о оснивању ваздухопловне индустрије у земљи и то и војне и цивилне;⁴⁰
- стварање и развој хидроавијације, због чега је у Одељењу за ваздухопловство формиран нарочити Одсек за поморско ваздухопловство;
- идеја о стварању и развоју цивилне авијације за шта је, такође, формиран посебан Одсек у Одељењу за ваздухопловство
- изградња аеродрома у Земуну.

Због неслагања са врхом војске ђенерал Узелац је пензионисан 19. августа 1923. године.⁴¹ У књизи Ж. Аврамовског

37 А. Павловић, *Организација и развој Југословенској војној ваздухопловства 1918-1941, I књига период 1918-1930*, необјављено дело, МЈВ.; Д. Ђировић, *Историја Југословенској ваздухопловства 1918-1930. године*, Свеска III, поглавље II период, Музеј ваздухопловства инв. бр. 180-II/2, необјављено дело, (дело је откуцано на писаћој машини, а странице су нумерисане према поглављима за сваку годину); *Организација после рата*; С. Микић, *Историја Југословенској ваздухопловства*, Београд 1932, 579; *Уредба о Устројству ОЗВ*, Службени војни лист (СВЛ) бр. 39, 6. октобар 1920; *СВЛ* бр. 7, 22. фебруар 1922.

38 А. Павловић, *Организација и развој Југословенској војној ваздухопловства 1918-1941, I књига период 1918-1930*, необјављено дело, МЈВ.; Д. Ђировић, *Историја Југословенској ваздухопловства 1918-1930. године*, Свеска III, поглавље II период, Музеј ваздухопловства инв. бр. 180-II/2, необјављено дело, (дело је откуцано на писаћој машини, а странице су нумерисане према поглављима за сваку годину); *Организација после рата*; С. Микић, *Историја Југословенској ваздухопловства*, Београд 1932, 579;

39 *Организација нашег ваздухопловства после Светске рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 2

40 Још на Солунском фронту у једном рапорту потпуковник Петар Мирковић је изнео идеју о оснивању домаће ваздухопловне индустрије.

41 *Организација нашег ваздухопловства после Светске рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 2

се наводи да је наовим Законом о устројству војске од 9. августа 1923. године авијација постала самосталан род војске.⁴² Међутим, овим Законом је било предвиђено да авијације постане самосталан род војске али је то реализовано тек уредбом од 17. децембра, те исте, 1923. године.

У међувремену, на место ђенерала Узелца постављен је 14. септембра 1923. године дивизијски ђенерал Радисав Станојловић. Као што смо већ навели, почетком 1924. године се поново враћају стари називи ескадрила, а већ у јануару те исте године почиње претварање аеропланских у извиђачке и ловачке ескадриле. У то време све ескадриле су биле у саставу 1. и 2. ваздухопловне команде. Код 1. ваздухопловне команде у Новом Саду образована су два штаба ваздухопловних група. Прва група је у свом саставу имала све летеће јединице а друга све остале саставе. У 1. групи се налазила и 1. ловачка ескадрила (тј I Ескадрила за борбу) при којој је била и школа за пилоте ловце у којој се изучавала ваздушна борба и акробатско летење на ловачким аеропланима једноседима. У Мостару је базирала 2. ваздухопловна команда која је такође имала своју пилотску школу.⁴³ Током 1924. године се, са испоруком новог материјала из Француске, повећава број ескадрила а истовремено неке се и поново преименују. Тако, дотадашња I Ескадрила за борбу у јесен 1924. године преименована је у 5. ескадрилу за борбу при чему је, истовремено, наредбом од 28. октобра 1924. године, за новог командира 5. ескадриле постављен капетан I класе Теодор С. Узелац дотадашњи командир I Ескадриле за извиђање.⁴⁴ Пар дана касније, по потреби службе, постављени су 1. новембра 1924. године, за команданта 2. ваздухопловне групе мајор Миодраг П. Томић, дотадашњи командир 5. ескадриле за борбу а за команданта 3. ваздухопловне групе мајор Драгутин Ђ. Мишић, дотадашњи командир 3. ескадриле за извиђање.⁴⁵ У новембру 1924. године постојало је укупно 9 ескадрила и то 6 извиђачких (1, 2, 3, 4, 6. и 7.), две бомбардерске (8. и 9.) и једна ловачка (5.). Све ове ескадриле су биле распоређене у ваздухопловним група-

ма, које су у ово време све имале у свом саставу ескадриле. У то време 1. и 2. ваздухопловна група су биле у Новом Саду, 3. ваздухопловна група у Скопљу а 4. ваздухопловна група у Рајловцу.

Крајем фебруара 1925. године 1. ваздухопловна команда је постала 1. ваздухопловни пук а 2. ваздухопловна команда 2. ваздухопловни пук. Том приликом 1. ваздухопловна (1. и 6. ескадрила за извиђање) и 2. ваздухопловна група (5. ескадрила за борбу) су ушле у састав 1. ваздухопловног пука. Привремено је и 3. ваздухопловна група у Скопљу била потчињена 1. в. п. у Новом Саду.

У међувремену, 2. августа 1924. године, на Светог Илију, прослављена је слава Ваздухопловства и у 1. Ваздухопловној команди на новосадском аеродрому. На дефилеу је, поред старијих Бранденбурга, Брегеа XIX и Спадова, представљен и по један примерак тек купљених Брегеа 19 и Девоатена.⁴⁶

У првој фази свог рада од 1923. до 1927. године ђенерал Станојловић је урадио следеће:⁴⁷

- Попунио је ваздухопловство довољним бројем официра, подофицира, инжињера и разних других стручњака и занатлија - за све гране ваздухопловства, школујући их и специјализирајући их и у земљи и у иностранству.
- Израдио је мирнодопску формацију ваздухопловства и по њој формирао и организовао:
 - ваздухопловне пукове, групе и ескадриле (извиђачке, бомбардерске и ловачке (тј за борбу како се тада говорило))
 - модерне техничке паркове, радионице и гараже при ваздухопловним пуковима
 - команду ваздухопловних стручних школа, која обухвата:
 - извиђачку школу
 - школу за резервне ваздухопловне официре
 - ваздухопловну подофицирску школу
 - метеоролошку школу
 - радио-телеграфску школу
 - фотографску школу
 - Метеорошку службу са широком мрежом метеоролошких станица
 - Против аеропланску одбрану

42 Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1921-1930, knj. 1*, Beograd/Zagreb, 1986, 220 nap. 91.

43 Наша Крила бр. 3/4 (септембар) 1924.

44 Прилог Билтена Бр. 32 за месец новембар 1924, 4, 8 и 9. Узелац је постављен наредбом Бр. 169 Начелника Одељења за ваздухопловство Министарства Војске и Морнарице од 28. октобра 1924. године. *Истио*, 4

45 Ађ. Бр. 36406 од 1. новембра 1924. године, СВЛ Бр. 53 од 8. новембра 1924.

46 *Слава Ваздухопловства*, Наша Крила бр. 34 (септембар) 1924.

47 *Организација нашег ваздухопловства после Светског рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 2

- Израдио ратну формацију ваздухопловства
- Организација свих аеродрома, на којима су подигнуте модерне инсталације: хангари, радионице, гараже, магацини и станови за војнике и официре
- Набавка велике количине аероплана, неколико балона, великог броја резервних мотора за аероплане, наоружања за аероплане и велике количине резервног материјала
- Откуп неколико терена за нове аеродроме и њихово уређење
- Приступило подизању државне фабрике за израду аероплана и мотора
- Израдио закон о осигурању летећег особља
- Издејствовао додаток за летење
- Израдио ваздухопловна правила за мирно и ратно доба

Краљевим указом Ћ. Бр. 5813 од 24. фебруара 1927. године прописана је Уредба којом је укинута Одељење за ваздухопловство Министарства војске и морнарице а на његово место је основана Команда ваздухопловства армијског ранга.⁴⁸ У складу са тим, на предлог министра војске и морнарице постављен је априла 1927. године дотадашњи начелник Одељења за Ваздухопловство Министарства Војске и Морнарице дивизијски ђенерал Радисав Станојловић за вршиоца дужности Команданта Ваздухопловства.⁴⁹

Команда ваздухопловства је била највиша команда у ваздухопловству за командовање, управу и ваздухопловно техничку службу а истовремено и инспекција рода војске. Њој су биле непосредно потчињене све команде и установе копненог ваздухопловства а команде и установе Поморског ваздухопловства само као инспекцији рода војске за наставу, техничка питања и личне односе особља.⁵⁰

Команда ваздухопловства у време мира стајала је непосредно под Министарством војске и морнарице а само у погледу наставе под начелником Главног ђенералштаба. Било је предвиђено да у рату Команда ваздухопловства постане Команда ваздухопловства оперативне војске а из њеног састава би се формирало посебно Одељење за ваздухопловство при Министарству војске и морнарице.⁵¹

48 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927.

49 Службени војни лист бр. 15 од 9. априла 1927.

50 *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

51 *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

Команда ваздухопловства је имала:⁵²

- Штаб команде ваздухопловства
- Венералштабно одељење
- Ваздухопловно одељење
- Техничко одељење
- Интендантуру
- Команду стана и
- Сталну истражну комисију

На челу Команде ваздухопловства постављен је командант у чину армијског ђенерала који је имао положај команданта армије. На челу Штаба Команде ваздухопловства био је начелник штаба који је имао положај бригадног команданта.⁵³

Ђенералштабно одељење делило се на три одсека:⁵⁴

- Оперативни одсек
- Обавештајни одсек
- Ађутантски одсек

Ваздухопловно одељење се делило на такође на три одсека:

- Наставни одсек⁵⁵
- Стручни одсек
- Одсек за цивилно ваздухопловство

Техничко одељење се делило на четири одсека:⁵⁶

- Технички одсек
- Одсек за израде и фабрикације
- Слагалишни одсек
- Административни одсек

Инжињеријско одељење се делило на три одсека:⁵⁷

- Грађевински одсек
- Аеродромски одсек
- Административни одсек

52 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927; *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

53 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927; *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

54 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927; *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

55 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927; *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

56 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927; *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

57 *Уредба о Команди ваздухопловства*, Службени војни лист бр. 9 од 26. фебруара 1927; *Организација нашег ваздухопловства после Свешког рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

Начелници одељења су имали положај команданта пука а шефови одсека положај команданта батаљона.⁵⁸

На предлог Команданта Ваздухопловства Министар војске и морнарице је марта 1927. године донео решење да се новоподигнути аеродром у Бежанији добије назив “Аеродром Београд” а да у исто време аеродором у Загребу добије назив “Аеродром Загреб”. Оба ова аеродорма ће наставити да служе као мешовита тј и као војни аеродроми и као царинска ваздушна пристаништа, за међународни ваздушни саобраћај.⁵⁹

Врло брзо по формирању Команде ваздухопловства прелетела је 125. ваздухопловна група (271. и 272. ескадрила) 25. марта 1927. године у 15.30 часова, на челу са мајором Томићем, са своја 25 Девоатина Д.1 и Д.9, са новосадског аеродрома на Бежанијски аеродром који је нешто пре тога свечано отворен.⁶⁰ Већ 1. априла 1928. године из ове групе је развијен 6. ваздухопловни пук.⁶¹

Формирање ратне доктрине југословенског ваздухопловства

За правилан развој и најбољу ратну употребу ваздухопловства сваке државе неопходно је да се створи јасна представа о његовој улози и задацима у будућем рату. А то се постиже одређивањем најпогодније ратне доктрине о улози и задацима ваздухопловства у будућем рату. Одређивање ратне доктрине било је од прворазредног значаја јер је она представљала основ за развој и планирање:

- организације ваздухопловства, водећи при том рачуна о војнополитичкој ситуацији, стратегијско-географским чињеницама, ваздухопловној техници и материјалним могућностима дотичне државе;
- ваздухопловне науке и технике и израду научних и стручних књига, правила и прописа неопходних за, извођење оперативне, тактичке и стручне наставе у ваздухопловству;
- ваздухопловне ратне вештине са циљем да се вештом употребом ваздухопловних јединица и наоружања надокнади инфериорност ваздухопловства малих држава у односу на много развијенија ваздухопловства већих држава;

- ратне употребе ваздухопловства како при изради општег ратног плана тако и при планирању ваздухопловних операција у току рата.

Одређивање ратне доктрине ваздухопловства било је у то време врло сложено због тога:

- што се за доношење одлуке о том питању нису могла користити ратна искуства из I светског рата, која су највећим делом била застарела с обзиром на брзи развој послератне ваздухопловне технике;
- што је будућа ратна употреба ваздухопловства зависила од тактичко-техничких карактеристика аероплана које су се непрекидно мењале и усавршавале, тако да је једном усвојену ратну доктрину требало мењати просечно сваке пете године, када се нормално вршило преоружање ваздухопловства увођењем нових аероплана на место старих, који су већ застарели у техничком и тактичком погледу;
- што су на одређивање ратне доктрине знатно утицали унутрашња и спољна политика државе, циљ рата и јачина непријатељевог и сопственог ваздухопловства.

Врсте ратних доктрина у ваздухопловству између два светска рата

Како гледишта о улози и задацима ваздухопловства у будућем рату нису била уједначена, то су у периоду 1919-1941. године постојале у свету три доктрине о ратној употреби ваздухопловства, и то:

Сувоземно-поморска ратна доктрина.

Ова доктрина је ваздухопловству давала помоћну улогу у рату у односу на копнену војску и морнарицу, којима је додељена главна улога у ратном сукобу. Према овој доктрини ваздухопловство треба организовати као род војске, односно грану ратне морнарице, стим да главна употреба ваздухопловства буде на сувоземном, односно поморском фронту ради оперативне и тактичке подршке операције копнене војске и ратне морнарице, док су самосталне ваздухопловне операције на непријатељевој територији и ваздушна одбрана сопствене територије запостављене.

Сувоземно-поморска ратна доктрина, наслеђена из првог светског рата, представљала је декаденцију идеје ратне употребе ваздухопловства и није одговарала оперативно-тактичким карактеристикама савремених аероплана, који су по својој брзини, наоружању, носивости и

58 *Организација нашег ваздухопловства после Светског рата*, Авијатички алманах - Видовдан, Нови Сад 1927, 3

59 Ваздухопловни гласник бр. 61 од 1. маја 1927, 34-35

60 Наша Крила бр. 35 (април) 1927.

61 Наша крила бр. 86 (јули) 1931.

рејону дејства знатно превазилазили аероплане из првог светског рата. Југословенско ваздухопловство је, као и већина других ваздухопловстава, задржало ову доктрину све до 1937. године.

Ваздухопловна ратна доктрина.

Ова доктрина је ваздухопловству давала самосталну и одлучујућу улогу у будућем рату, док је копненој војсци и морнарици давала другостепену улогу. Главни начело ове доктрине је снажна офанзива из ваздуха која би довела до брзог решења рата, док би се одбрана на копну и мору изводила у циљу заштите своје територије. Према овој доктрини, ваздухопловство треба да се организује као засебан - трећи вид оружане силе, поред копнене војске и морнарице, и образује самосталну ваздушну армију, док би се ваздухопловство војске и морнарице запоставило. То је, у ствари, нова послератна доктрина, позната као Дуегова доктрина, уведена прво у Италији а затим и у неким другим државама, по којој треба максимално искористити оперативне и тактичке способности савремених аероплана, који су, захваљујући већој брзини, јачем наоружању, већој носивости и великом рејону дејства, били у могућности да ваздухопловне операције пренесу на целокупну територију противника. У вези с тим, ова доктрина је предвиђала вођење самосталног ваздушног рата, поред рата на копну и мору, и стварање ваздухопловне стратегије као гране ратне вештине за вођење ваздушног рата. Примена ове доктрине захтевала је снажну ваздушну армију, јаку ваздухопловну индустрију и огромна финансијска средства, што су могле да обезбеде само велике државе, тако да се није могла применити у југословенском ваздухопловству.

Комбинована ратна доктрина.

Ова доктрина је предвиђала да ваздухопловство у будућем рату треба да има троструку улогу, и то:

- самосталне ваздухопловне операције на целокупној непријатељевој територији,
- противваздушна одбрана територије,
- подршка операција копнене војске и ратне морнарице.

Ова доктрина представљала је средину између конзервативне војнопоморске доктрине и екстремне ваздухопловне доктрине и чини последњу фазу развоја ратне доктрине ваздухопловства у периоду између I и II свет-

ског рата. Према овој доктрини, ваздухопловство треба организовати као засебан вид оружане силе, који би се потом делио на четири органска дела, и то: оперативно ваздухопловство (ваздушна армија), ваздухопловство копнене војске (армијско ваздухопловство), ваздухопловство морнарице (поморско ваздухопловство) и позадинско ваздухопловство. Ова доктрина је одговарала развоју ваздухопловне технике и заступала је реално гледиште о употреби ваздухопловства у савременом рату, због чега је и усвојена од већине европских држава. Југословенско ваздухопловство, као род војске, није могло у потпуности да усвоји ову доктрину, али је усвојило њена главна начела у периоду 1937-1941. године.

Ратна доктрина југословенског ваздухопловства

На одређивање ратне доктрине југословенског ваздухопловства одлучујуће су утицале следеће чињенице:

- Према одредбама Закона о устројству војске и морнарице од 1923, 1931. и 1940. године, југословенско ваздухопловство имало је статус рода војске (поред пешадије, артиљерије, коњице и инжињерије) и носило војну сивомаслинасту униформу, што је знатно утицало на његову ратну доктрину.
- Југословенско ваздухопловство није могло самостално да одлучује о својој ратној доктрини, већ је о томе одлучивала врховна војна управа (Министарство војске и Главни ђенералштаб) према одредбама Опште ратне службе од 1922. и 1936. године где је одређена општа ратна доктрина целокупне војске и ваздухопловства као рода војске.
- Општом ратном службом од 1922. и 1936. године одређена су начела за ратну употребу југословенског ваздухопловства према напред наведеној војнопоморској доктрини у циљу оперативне и тактичке подршке операција војске на сувоzemном фронту.
- Команданти ваздухопловства, њихови помоћници и начелници штаба у периоду 1923-1939. године нису били ваздухопловци већ ђенералштабни официри копнене војске са симболичним летачким знањем, па је природно што су они прихватили ову ратну доктрину.
- Југословенско ваздухопловство до 1940. године није имало своју академију за школовање ваздухопловних официра већ их је примало конкурсом из родова копнене војске.

У погледу практичне примене ратне доктрине југословенског ваздухопловства разликују се два временска периода, и то: период војнопоморске ратне доктрине од 1919-1936. године и период измене ратне доктрине од 1937-1941. године.

Период војнопоморске доктрине од 1919-1936. године

У овом периоду југословенско ваздухопловство било је организовано као пети род војске и као такво добило је помоћну улогу у будућем рату сходно одредбама Опште ратне службе од 1922. и 1936. године и начелима војнопоморске доктрине. У вези с тим, југословенско ваздухопловство било је намењено за:

- ваздушно извиђање: оперативно и тактичко, у првом реду хитности, што је захтевало формирање јединица извиђачке авијације и балонства;
- ваздушну заштиту војске и важнијих објеката, у другом реду хитности, што је захтевало формирање јединица ловачке авијације и противавионске артиљерије;
- бомбардовање из ваздуха циљева на бојишту и у непосредној позадини непријатеља ради допуне и проширења зоне дејства артиљерије, у трећем реду хитности, што је захтевало формирање јединица бомбардерске авијације.

Према овој доктрини југословенско ваздухопловство је имало следећу улогу у рату:

- већи део ваздухопловства (извиђачка авијација, гро ловачке авијације и балонске јединице) требало је да служи искључиво за непосредну сарадњу са копненом војском и да буде у саставу армије копнене војске;
- мањи део ваздухопловства (бомбардерска авијација и део ловачке авијације) образује ваздухопловну резерву којом располаже Врховна команда и користи је за извођење ваздухопловних операција неопходних за посредну подршку операција копнене војске на фронту.

Према овој ратној доктрини југословенско ваздухопловство се организовало и обучавало искључиво за непосредну или посредну сарадњу операција војске на сувоzemном фронту према одредбама војне Ратне службе од 1922. године, Ваздухопловних правила I-VII од 1928. године и специјалног војног Упута за рад ваздухопловства у вези са трупама на земљи од 1929. године. У вези с

тим, ваздухопловство је увело у наоружање готово искључиво једномоторне намењене углавном за операције на фронту. У војним школама, на војним маневрима, ратним играма и командантским путовањима разматрани су искључиво задаци ваздухопловства као рода војске из области сарадње у оквиру операција војске на фронту. Због тога је ваздухопловство постало типичан род копнене војске, док је његова спремност за самосталне операције била запостављена.

Ова несавремена доктрина имала је одлучујући утицај на мирнодопску и ратну организацију ваздухопловства што се види, поред осталог, из следећих података:

- мирнодопско ваздухопловство имало је 1930. године 22 ескадриле, од којих десет извиђачких, шест лаких бомбардерских и шест ловачких, а 1936. године 37 ескадрила, од којих 14 извиђачких, 16 лаких бомбардерских и седам ловачких ескадрила;

- ратно ваздухопловство имало је 1936. године 74 ескадриле (56 оперативних и 18 допунских), од којих 30 извиђачких, 23 лаке бомбардерске и 21 ловачку ескадрилу.

С друге стране, ова ратна доктрина врло се неповољно одражавала на ратну вештину ваздухопловства, јер је обука јединица извођена по већ застарелим ваздухопловним правилима из 1920. године и несавременој Тактици ваздухопловства, приватног издања.

На крају овог периода југословенско ваздухопловство било је несавремено у погледу ратне доктрине, организације, ваздухопловне технике и ратне вештине.

Период измене ратне доктрине 1937-1941. године.

Са овако несавременим ваздухопловством није се слагао знатан број ваздухопловних официра, који су се, преко чланака у Ваздухопловном гласнику, залагали да се приступи реорганизацији ваздухопловства према начелима савремене комбиноване доктрине и да се ваздухопловство преоружа модерним аеропланима са 2-3 мотора, веће носивости јачим наоружањем и великим радијусом дејства како би могло да се употреби за самосталне ваздухопловне операције на целокупној непријатељевој територији.

Под утицајем схватања ових ваздухопловних официра и опште војнополитичке ситуације која је наговештавала II светски рат, Команда ваздухопловства је схватила да дотадања организација ваздухопловства као рода војске и његова помоћна улога у будућем рату не одговарају

савременим гледиштима. Тачније, ваздухопловство би требало да добије савремену ратну доктрину и модерну организацију, како то захтевају савремена гледишта о ратној улози ваздухопловства у будућем рату. У вези с тим, Команда ваздухопловства је у периоду 1937 - 1939. године поднела више представки Министарству војске и морнарице и Главном Ђенералштабу у којима је тражено:

- да се изменом Закона о устројству војске створе услови да ваздухопловство постане самосталан вид оружане силе како би се олакшао његов савремени развој. Међутим тај предлог није усвојен приликом измена наведеног закона 1940. године, тако да је ваздухопловство задржано као род војске;
- да се измене одредбе Опште ратне службе из 1936. године које се односе на ратну улогу ваздухопловства према начелима застареле и несавремене војнопоморске ратне доктрине, с тим да се ратна улога ваздухопловства одреди према начелима савремене комбиноване ратне доктрине. Ни овај предлог није усвојен, тако да су за ратну улогу ваздухопловства остале у важности несавремене одредбе Опште ратне службе из 1936. године;
- да се ваздухопловство што пре организује на савременој законској основи стварањем посебног закона о организацији и улози ваздухопловства, који би му омогућио самосталан развој, паралелно са развојем доктрине и тактике. Овај предлог, такође, није усвојен, тако да је ваздухопловство било принуђено да се развија према застарелом војном законодавству;
- да се дотадашња сувише опширна и крута управна и материјална администрација ваздухопловства, наслеђена од копнене војске, што пре замени односно регулише новим законом о администрацији ваздухопловства, који би одговарао карактеру организације ваздухопловства. На жалост, предлог није усвојен.

Једновремено са захтевима да се законским путем ваздухопловство подигне на степен вида оружане силе, Команда ваздухопловства је тражила и одобрење за преузимање реорганизације мирнодопског и ратног ваздухопловства и преоружање ваздухопловства модерним авионима, сходно захтевима савременог рата и развоју ваздухопловне технике. С обзиром на неповољну војнополитичку ситуацију у Европи, која је наговештавала светски рат, Министарство војске и морнарице је, 8. октобра 1937. године, одобрило тражену реорганизацију и

преоружање ваздухопловства, с тим да оно и даље остане као род копнене војске.

Користећи ово одобрење, Команда ваздухопловства је почетком 1938. године извршила реорганизацију мирнодопског ваздухопловства, које је органски подељено на три дела, и то:

- Оперативно ваздухопловство са летачким јединицама (бригаде, пукови, групе и ескадриле), намењено за самосталне ваздухопловне операције, против-ваздушну одбрану територије и оперативну подршку операција копнене војске и морнарице, које чине: бомбардерска и ловачка авијација и авијација за даљно извиђање, док ваздушнодесантне трупе нису биле предвиђене у већем броју.
- Армијско ваздухопловство са летачким јединицама (групе и ескадриле), намењено за непосредну подршку копнене војске, које, нормално, чине јединице извиђачке авијације.
- Позадинско ваздухопловство са јединицама и установама намењеним за вршење позадинских служби ваздухопловства, које чине: команде ваздухопловних области, ваздухопловне базе (са својим јединицама и установама), ваздухопловне школе, тренажне летачке јединице, установе и слагалишта.

Оваква мирнодопска организација представљала је стварно самостално ваздухопловство, односно вид оружане силе, упркос законским сметњама. Почетком 1939. године југословенско ваздухопловство је добило нову ратну формацију, у којој је задржана напред наведена организацијска подела на оперативно, армијско и позадинско ваздухопловство, тако да је оно представљало, у ствари, вид оружане силе. У току 1937. године уведена је ваздухопловна (плава) униформа за официре и подофицире, док је за војнике била у изради кад је отпочео априлски рат 1941. године, чиме се ваздухопловство практично одвојило од војске и представљало посебан вид оружане силе. Почетком буџетске 1938/39. године ваздухопловство је добило самосталан буџет, одвојено од буџета копнене војске, чиме је практично добило статус вида оружане силе. У периоду 1937 - 1939. године ваздухопловство је преоружано савременим бомбардерима Дорније До17, Бленхајм и Савоја Маркети СМ-79 и ловачким авионима Месершмит Ме-109, Хокер Харикен и ИК 3. Најзад, ваздухопловство је у току 1939. године образовало мали ваздухопловни Ђенералштаб, који је од Главног

ђенералштаба преузео све стратегијске, оперативне и позадинске послове који се односе на припреме ваздухопловства за рат. Ове чињенице показују да је ваздухопловство и легално постало вид оружане силе, способан да самостално решава све ваздухопловне проблеме.

Избијање другог светског рата, у јесен 1939. године, затекло је југословенско ваздухопловство са несавременом војнопоморском доктрином, која више није одговарала новој организацији и преоружаном ваздухопловству и савременим гледиштима о ратној улози ваздухопловства. У таквој ситуацији Команда ваздухопловства је одлучила да одбаци дотадашњу застарелу војнопоморску ратну доктрину и да употребу ваздухопловства планира по начелима савремене комбиноване ратне доктрине, што је југословенска војна управа прећутно одобрила, с тим да ваздухопловство и даље остане род војске сходно одредбама Закона о устројству војске од 1931. године и изменама тог Закона 1940. године.

У циљу примене ове нове доктрине, Команда ваздухопловства је донела следећу одлуку:

- Да југословенско ваздухопловство у рату врши следеће задатке: самосталне ваздухопловне операције, противваздушну одбрану државне територије и подршку операција копнене војске и морнарице.
- Да се ратна употреба оперативног ваздухопловства изводи према начелима савремене комбиноване ратне доктрине. Како за то није било никакве стручне литературе (ваздухопловна стратегија, оператика и тактика), нити других правила и прописа, то је дејство ваздухопловства требало да се изводи према специјалним инструкцијама које ће издати Команда ваздухопловства (пошто није било времена за израду стручних књига и правила).
- Да се ратна употреба армијског ваздухопловства изводи према начелима војнопоморске доктрине и Опште ратне службе из 1936 године. Како су постојећа ваздухопловна правила и тактика овог ваздухопловства били застарели и непогодни за примену у савременом рату, то је Команда ваздухопловства требала да изда специјалне инструкције у ту сврху.
- Да се ратна употреба позадинског ваздухопловства изводи према начелима савремене комбиноване ратне доктрине. Пошто за ово, у организацијском погледу, потпуно ново ваздухопловство није било никаквог искуства нити службених правила и про-

писа, то је за његов рад Команда ваздухопловства требало да изда специјалне инструкције пошто није било времена за издавање стручних књига и правила.

Ради спровођења у дело ових одлука и припреме ваздухопловства за рат, Команда ваздухопловства је у периоду 1939-1941. године предузела следеће мере:

- издато је 26 ваздухопловних инструкција за рад јединица оперативног, армијског и позадинског ваздухопловства, док се око 30 инструкција налазило у току израде кад је избио априлски рат 1941. године. Овим инструкцијама је регулисан оперативни, тактички и стручни рад летачких и нелетачких служби ваздухопловства у рату;
- издати су нови наставни планови и програми за школску и трупну наставу јединица ваздухопловства;
- убрзано је извођење техничке и тактичке наставе са новим аеропланима и другом ваздухопловном опремом, које је ваздухопловство добило у току преоружања у периоду 1939-1941. године;
- ваздухопловна формација је саображена начелима нове ратне комбиноване доктрине, тако да је бомбардерска авијација добила 20 ескадрила, ловачка авијација 18 ескадрила, а извиђачка авијација 16 ескадрила, тако да се са тим снагама ушло у априлски рат 1941. године;
- извршена је реорганизација ваздухопловних летачких и стручних школа и образована Нижа ваздухопловна академија у Панчеву.

Примена нове ваздухопловне доктрине представљала је велики допринос употреби ваздухопловства у априлском рату 1941. године, али је њено увођење доста закаснило. Ово је имало за последицу да није било времена:

- да се до краја изведе тактичка настава у многим ваздухопловним летачким и нелетачким јединицама неопходна за примену нове доктрине;
- да Команда ваздухопловства изда све предвиђене ваздухопловне инструкције за рад ваздухопловства у току рата и примену нове доктрине, нити да уреди предвиђени број ратних летелишта;
- да се ваздухопловно командовање довољно обучи у практичној примени нове доктрине.

Ово зашњенење у увођењу савремене ратне доктрине знатно је умањило оперативне и тактичке могућности југословенског ваздухопловства. Одговорност за то сноси:

- Врховна војна управа (Министарство војске и морнарице и Главни ђенералштаб), која је била надлежна за одређивање ратне доктрине југословенског ваздухопловства;

- Команда ваздухопловства, која је тек у предратном периоду предузела мере за примену савремене ратне доктрине у ваздухопловству, тако да је остало мало времена за извођење ове доктрине до априлског рата 1941. године. Закаснило се, значи, са увођењем савремене ратне доктрине, што се негативно одразило на ратне припреме и операције југословенског ваздухопловства у априлском рату 1941. године.

CREATION OF AIR FORCE OF THE KINGDOM OF SHS AND FORMATION OF WAR DOCTRINE

The liberation of the Kingdom of Serbia and its unification with the parts of the South Slavic territories of the former Austro-Hungarian monarchy was created on December 1, 1918, by the new state of the South Slavic peoples, the Kingdom (later the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes), which was internationally recognized only at the Versailles Conference in June 1919. year. Military aviation, known as the Air Force (Air Force of the Kingdom of SHS) or the

Military Air Force, has been a part of the armed forces of the new state, which since 1930 has been renamed the Air Force of the Army (VV). As part of the Yugoslav Royal Navy (JKM), the Naval Aviation Authority (PV) was equipped exclusively with watercrafts.

The first aviation material and aircraft for the aviation of the Kingdom of SHS were received from the Serbian Aviation and from the French. The other starting source was war prey. Later, the Air Force was gradually equipped in various ways, initially from French military aid, and then, since 1924, by imports and purchases from the domestic industry. The situation with the Aviation Sea was similar.

The largest and practically the only foreign supplier of aircraft and other aviation equipment for the Kingdom of SHS in the first ten years was France. At the end of the twentieth century, a new supplier, the Czechoslovak Republic, appeared, and from the early thirties to Great Britain and Germany. However, only in the second half of the thirties, within the framework of modernization, the Air Force of the Army began to make equipment more heavily from imports from Great Britain, Germany and Italy

ВАЗДУХОПЛОВСТВО ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СХС У ГУШЕЊУ АРНАУТСКЕ ПОБУНЕ И У БОРБАМА НА АЛБАНСКОМ ГРАНИЧНОМ ФРОНТУ 1920.

Абстракт: После сукоба на северним границама, према Аустрији и Мађарској, пред малобројно војно ваздухопловство Краљевине СХС искрсли су нови изазови. Српске трупе (касније и југословенске) су по завршетку рата и повлачењу савезника задржале своје снаге на једном делу албанске територије (преко граница утврђених 1913) до новоуспостављене демаркационе линије. Чарке и мањи сукоби током 1919-1920. године прерасли су у прави рат. У неколико месеци, крајем 1920. године, у овим операцијама учествовало је и југословенско ваздухопловство са новоформираним ратним ескадрилама: 32. у Скопљу и Призрену, као и 21. у Подгорици. Њихово дејство било је запажено упркос релативно малом броју летова (око 30 идентификованих, углавном у 32. ескадрили).

Кључне речи: Албанија, Арнаутска побуна, ваздухопловство, Виктор Кирасић, Драгутин Мишић, Јанко Маркићевић, Мане Штрајхер, Никола Жикић, Подгорица, Призрен, Скопље, СХС, Узелац, III Армијска област, 3. ескадрила, 21. ескадрила, 32. ескадрила.

После ратовања на северним границама, према Аустрији и Мађарској, пред малобројно војно ваздухопловство Краљевства СХС постављени су нови задаци. Разбуктавање сукоба на југу земље условило је веће учешће војске, па тако и ваздухопловства. На територији III армијске области поред Арнаута (качака) у герилу су се одметнули и бугараша из Македоније (комите из ВМРО), део муслимана из Плава и Гусиња, као и део Црногораца (зеленаша) присталица краља Николе. Италија их је подржавала, а често и наоружавала и опремала, што је био део њене шире стратегије продора на Балкан, преко источне обале Јадрана, ка Подунављу.¹

1 Димитар Тасић, *Рајн после рајна, Војска краљевине Срба, Хрватша и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918-1920*, Утопија и Институт за стратегијска истраживања, Београд 2008; Mile Vjelajac, *Vojska kraljevine SHS 1918-1921*, Narodna knjiga, Beograd 1988, 197-207.

У архиви су сачувани извештаји о непознатим авионима који су високо летели над територијом III армијске области током 1919. и 1920. године. Могуће је да су неки од њих можда били савезнички, али начин лета, ненајављен на великој висини и у дубокој позадини Краљевства СХС, указивао је на Италијане.² Међу неколико италијанских ескадрила стационираних у Албанији издвојено је три авиона за употребу (извиђање) албанским снагама.³ Италијани су понекад своју авијацију употребљавали и против Албанаца у Албанији кад би се ови, повремено, борили против њих.⁴

Господину Министру Војном и Морнарице, командант III армијске области упутио је 10. маја 1919. захтев да се што пре пошаљу две ескадриле са по 5 аероплана ради гушења побуне код Арнаута и ради употребе на Арбанаском фронту. По том захтеву, једна ескадрила била би у Призрену а друга у Скопљу. У то време у Скопљу, осим деташимана Аеропланског депоа (који није летачка јединица) није било друге ваздухопловне јединице.⁵ Овај захтев поновљен је 4. октобра исте године, али је сада тражено једно одељење од два авиона. Министар Војни и Морнарице проследио га је два дана касније Врховној команди а ова је сутра наредила команданту Ваздухопловне команде да упути два авиона Бреге 14, са потребним људством и наоружањем. Такође је наређено и да се извести о упућивању деташимана.⁶ Од октобра до 27. новембра 1919.

2 Војни Архив (ВА), Београд, п.4/III, к.54, ф.6, д.2/150; *исто*, ф.7, д.2/176; *исто*, ф.9, д.6/1; *исто*, к.58, ф.6, д.3/9 и д.3/16; *исто*, к.65, ф.1, д.8/9.

3 М. Vjelajac, *n.d.*, 198.

4 Д. Тасић, *н.г.*, 295; Народно јединство бр. 212, Сарајево 22. октобра 1919. 3; Правда бр. 137, Београд 29. јула 1920. 2; Самоуправа бр. 118, Београд 30. јула 1920, [2].

5 ВА, п.4/III, к.54, ф.9, д.7/1; *Albanian Knights – Air aces in Italy*, Windsock International Vol 14 No 6, November-December 1998. Почетком 1919. године на летелишту у Скопљу било је 1. одељење италијанске 85. ескадриле.

6 ВА, п.3а, к.160, ф.13, д.52; *исто*, п.4/III, к.54, ф.6 д.2/156.

командир аеропланског деташмана у Скопљу био је инжењеријски капетан II класе Драгутин Мишић.⁷

До краја 1919. године настављене су припреме за оснивање 3. аеропланске ескадриле у Скопљу.⁸ Тамо је вредни инжењеријски капетан II класе Јован Јанковић сакупио грађу ради подизања чврстих објеката за смештај технике и људства, али су њему и капетану Стаменковићу 9. јуна наредили да са прикупљеном грађом, ако је имају, оду у Ниш и предају је пешадијском капетану Миодрату Томићу, тамошњем шефу авијатичког центра и командиру аеропланског деташмана.⁹ Стаменковић је одатле отишао на службу у свој матични род – инжењерију – и више се није враћао у ваздухопловство.¹⁰ Јанковић је 2. новембра постао командант ваздухопловног парка и руковаоц техничког материјала у Скопљу, а деташман Аеропланског депоа је престао да постоји. Подаци из појединих персоналних картона говоре да се људство 3. аеропланске ескадриле почело окупљати у другој половини децембра 1919, а први пут у двонедељном прегледу јединица Команде инжењерије III Армијске области појављује се и 3. аеропланска ескадрила 1. јануара 1920. По том прегледу ескадрила је требало да има 6 официра, 3 подофицира и 56 каплара и редова са 61 пушком. Од тога је на стању био један официр и један војник мање. Три недеље касније званично је формирана 3. аеропланска ескадрила и по наређењу Министра Војног и Морнарице стављена је под команду команданта III Армијске области у тактичком и дисциплинском погледу. Њен први командир постао је артиљеријски капетан I класе Никола Жикић.¹¹ Аероплански деташман у Нишу је у другој

половини 1920. године постао деташман 3. аеропланске ескадриле, а од септембра је под командом пешадијског потпоручника Душана Миловановића, прво као заступника а од новембра и као командира јединице. Расформиран је у марту следеће године.¹²

Стање на граници према Албанији у јесен 1920. прерасло је у права борбена дејства услед упада Албанаца на нашу територију, подстакнутих и организованих од стране Италијана. За подршку трупама војске Краљевства СХС образоване су две ратне ескадриле: 32. аеропланска ескадрила на аеродрому Скопље са 11 летача и четири авиона (Мали Бранденбург, Велики Бранденбург, Румплер Ц.4 и Бреге 14) и 21. аеропланска ескадрила на помоћном летелишту крај Подгорице са седам летача и два авиона Бреге 14. За формирање ових јединица искоришћена је техника и најискусније особље из постојећих мирнодопских ескадрила у Новом Саду, Загребу, Сарајеву, Скопљу и Мостару.¹³ Осим тога, Министарство Војно и Морнарице наредило је команданту III Армијске области да пуковске команде изврше попис свог људства које је служило у авијатички бивше аустроугарске војске, те да се ти људи не распоређују по јединицама осталих родова оружја већ их је требало ставити на расположење Ваздухопловној команди која ће извршити њихов даљи распоред.¹⁴

Према писању њеног припадника, Стјепана Буразовића, 32. ескадрила под командом пешадијског капетана I класе Мане Штрајхера, мобилисана је за само једно поподне и упућена на угрожено подручје. Наредба о њиховом упућивању издата је тек 5. новембра.¹⁵ Штрајхер је 20. августа 1920. ступио на дужност командира 32. ескадриле и остао до 30. марта наредне године када је ова је-

7 *Истио*, Досије персоналних података (ДПП), к.1136, бр. 484, Драгутин Мишић; Службени војни лист (СВЛ) бр. 44, Београд 20. новембра 1920, 2225-6. Мишић је наредбом од 5. новембра прекомандован на службу у Одељење за Ваздухопловство Министарства Војног и Морнарице.

8 *Истио*. Најраније познато помињање ове јединице било је у овој наредби.

9 *Истио*, п.3а, к.160, ф.13, д.43; Nenad Miklušev (priredivač): Miodrag P. Tomić, *Spomenica srpskog vojnog vazduhoplovstva*, Аеропоxy, Нови Сад 2008, 54.

10 ВА, ДПП, к.1640, бр. 111, Милош Стаменковић; Mile S. Vjelajac, *Generali i admirali kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, INIS / Dobra, Beograd 2004, 275. Решењем команданта Ваздухопловства од 7. XII 1927. признато му је звање војног извиђача. Касније је добио чин генерала.

11 *Истио*, п.4/III, к.58, ф.6, д.5/2; *истио*, к.59, ф.1, д.7/2; *истио*, ДПП, к.2053, бр. 159, Никола Жикић; *истио*, к.597, бр. 636, Јован Јанковић; Стјепан Буразовић, *Прве рајне операције нашега ваздухопловства [у] уједињеној Краљевини Срба, Хрватска и Словенаца*

(*наставак*), Ваздухопловни гласник бр. 71, Петроварадин 1. март 1928, 20.

12 ВА, п.4/III, к.59, ф.8, д.16/267, л.10. По прегледу јединица III Армијске области од 25. XII 1920; СВЛ бр. 44, Београд 20. новембра 1920, 2225-6. Наређење о постављењу издато је 5. новембра; Андрија Павловић, *Organizacija i razvoj jugoslovenskog vojnog vazduhoplovstva, I knjiga period 1918-1930*, 58.

13 СВЛ бр. 44, Београд 20. новембра 1920, 2227-8.

14 ВА, п.4/III, к.62, ф.8, д.12/157.

15 Исто као у фусноти 13; Драгиша Васић, *Два месеца у југословенској Сибиру*, Издавачка књијара Геце Кона, Београд 1921, 7. Супротно Буразовићу, ветеран Српске авијатике кога Васић именује иницијалом 'С' (по процени аутора то би могао бити Владислав Сондермајер), брзо формирање 32. ескадриле приказује негативно по безбедност њених летача, због неодговарајућег бензина наваљеног на брзину и последично честих удеса.

диница распуштена.¹⁶ Та јединица је допуњена летачким особљем скопске 3. ескадриле, која није била способна за дејства „услед немања исправних аероплана”. Укупно је у Скопљу било 15 летача и 12 апарата (већином) Бреге 14.¹⁷ Први задатак је био да се утврди линија борбеног распореда на лицу места, затим да се утврди граница између снага Краљевине СХС и арнаутских група. Такође, правце снабдевања арнаутских група, све до мора, јер су стизале вести да италијански бродови искрцавају ратни материјал. Истовремено је дејством из ваздуха требало подржавати војску и жандармерију Краљевине СХС у борбама. Југословенске трупе држале су углавном фронт око реке Дрим, а рејон дејства био је подељен на два сектора: десно на север од Љум Куле, односно лево на југ од истог места. Ради подршке снагама на земљи формирана је посебна ескадрила (без нумерације, јачине одељења) са два авиона Бреге 14, под командом пешадијског капетана II класе Виктора Кирасића и упућена је из Скопља у Призрен, одакле је деловала месец дана (од 10. септембра до 10. октобра).¹⁸ У то време, на служби у Призренској пуковској окружној команди био је бивши припадник Ваздухопловне команде, пешадијски капетан I класе Милош Илић.¹⁹ Обе ескадриле биле су под командом команданта аеродрома у Скопљу, капетана I класе Николе Жикића.

Ескадриле су успешно учествовале у извиђању албанске позадине, вршећи многа даљња, блиска и борбена извиђања. Бомбардовани су и противнички положаји. Задаци су вршени под неповољним временским условима (јесен-зима), изнад високог планинског земљишта, на авионима технички недовољно сигурним, већином трофејним. Људство и техника били су под шаторима јер на летелиштима у Скопљу, Призрену и Подгорици није било хангара нити других зиданих објеката. Велики број оштећења авиона који су убрзо постали скоро неупотребљиви узроковани су тим разлозима. То се нарочито односило

на аероплане коришћене са летелишта код Призрена. Укупно је изгубљено најмање 5 авиона Бреге 14.²⁰

Јаке јесење кише обуставиле су ускоро рад ових јединица и током зиме 1920/21. авиони су били употребљавани само у појединачним случајевима. На пример, у потеру за одметницима „јер се то по извештају полицијских власти као ефикасно средство показало било. Задатак је аероплана био, да одметнике пронађе и њихово место прокаже, или их са ватром из митраљеза, а евентуално и бомбама, напада. Из личног искуства може писац (Бурозовић – прим. аут.) да наведе, да је врло тешко било распознавати потерна одељења састављена од мештана, од одметника и да је лако могло да се деси, да по који аероплан баш потеру на нишан узме. Наредно паљење ватре од стране потерних одељења као знак распознавања употребљавали су убрзо и одметници.” Борбене активности ратних ескадрила довеле су до застоја у планираним пословима преосталог ваздухопловства на организацији аеродрома (уређење летелишта, грађевински радови и слично) и успорили извођење наставе. Све је то трајало до пролећа 1921. („са буном у Мађарској обраћа пажњу на ту границу”) када је 32. аеропланска ескадрила, по завршетку операција, расформирана. „У овом периоду рада на Албанском фронту где су се први пут у нашој данашњој Краљевини раме уз раме нашли били и Срби и Хрвати и Словенци борећи се у ваздуху за Краља и Отаџбину, скован је осећај заједнице, који се само у узајамно проведеној опасности може да скује, а који никакав утицај са стране не може да раскине. Ту је било братимљења, склапања пријатељства за цео живот (век) а и узајамно дубоког упознавања.” Део људства је био одликован или похваљен. „Тиме је и овај период ратног дејства нашег ваздухопловства завршен био и за многе од учесника је рат стварно завршен тек онда 1921. год.”²¹

У исказима ветерана Бурозовића, Мишића, Вукчевића и поручника 'С' (вероватно Сондермајера) само последња двојица (Вукчевић индиректно а 'С' директно) помињу начелника одељења за Ваздухопловство, генерала Узелца и то у негативном контексту. Њих двојица га оптужују за неодговорно командовање. Поручник 'С' је најоштрији кад каже да су за дејства у Арнаутској побуни летачи

16 ВА, ДПП, к.1797, бр. 615, Мане Штрајхер.

17 М. Вјелажас, *n.d.*, 201. Француска амбасада у Београду у свом извештају од 6. октобра процењује да у овим операцијама југословенске снаге користе и 5-6 авиона.

18 ВА, ДПП, к. 725, бр. 483, Виктор Кирасић; *истио*, п.4/III, к.62, ф.8, д.12/133 и д.13/133. Према наредби од 8. септембра било је предвиђено 2-4 апарата али су два ваздухоплова одлетела за Призрен 14. септембра 1920. а сутрадан је командант Армијске авијатике, мајор Жикић о томе обавестио команданта III Армијске области.

19 СВЛ бр. 38, Београд 1. октобра 1920, 1835-6.

20 Огњан М. Петровић, *Војни аероплани краљевине СХС/Југославије 1918-1930*, Лет бр. 2, Београд 2000, 23; Д. Васић, *н.г.*, 57.

21 Сава Микић, *Историја југословенског ваздухопловства*, Београд 1932, 572, 574, 583-4; С. Бурозовић, *н.ч.*, 19-23.

послани у сигурну смрт, а такође оптужује начелнике инжењеријског и артиљеријског одељења што десет месеци нису могли да се договоре ко би требало да увезе аероплански бензин.²² Буразовић запажа да су медаље додељене појединим летачима за њихово дејство у овим операцијама, биле без мачева.²³

У архиви и другим изворима пронашли смо следеће догађаје и летове југословенског ваздухопловства током ових операција:

- 17. август 1920. Авиони 3. ескадриле су били неисправни зато што није на време требовано одговарајуће гориво па је у њихове резервоаре сипан аутомобилски бензин. Зато су били чести кварови и удеси. Није било делова и еманита за лепљење крила. Ваздухопловна команда је замољена да пошаље 1-2 наоружана авиона који би прелетели у Скопље. Ради прихвата авиона шаље се бензин и механичар у Ниш.²⁴

- 28. август 1920. По наредби од претходног дана упућено је 4 авиона у извиђање и бомбардовање неких места. У ној је пилоту који је требало да извиди област Пишкореје сугерисано да се уздржи од бомбардовања самог места јер је тамо било доста рањеника југословенске војске.²⁵ При заузећу Васјата и Бицана непријатељ је пружио јачи отпор, али под снажним дејством југословенске артиљерије и аероплана био је приморан на бегство. У Васјату су југословенски авиони бацили више бомби које су непријатељу нанеле веће губитке.²⁶ Генерал Милан Узелац израдио је посебан „Упут за командовање Армијском Авијатиком” и он је важио само за територију III Армијске области. По њему је референт авијатике при III Армијској области и командант Армијске авијатике а то је био мајор Никола Жикић. Упут је важио само за предстојеће операције на територији III Армијске области.²⁷

22 Милош К. Аћин (уредио), *Споменица палих Срба ваздухопловаца 1941-1945*, Српска крила, Вашингтон 1975, 27; Миљојко Лучић, *Драгићин Б. Мишић, ваздухопловни пошлукотник, ратник од 1912 – 1918*, Друштво „Јово Крсула”, Краљево 2002; Д. Васић, *н.г.*, 7, 57; С. Буразовић, *н.ч.*, 19-23.

23 С. Буразовић, *н.ч.*, 23.

24 ВА, п.4/III, к.58, ф.6, д.3/1; Д. Тасић, *н.г.*, 320; Д. Васић, *н.г.*, 7, 57.

25 ВА, п.4/III, к.58, ф.4, д.1/191; Владан Јовановић, *Сузбијање качака на Косову и Мешохији 1912-1929*, Војноисторијски гласник бр. 1, Београд 2009, 43-4.

26 Д. Тасић, *н.г.*, 319; Политика бр. 4438, Београд 31. август 1920, 3; Novo doba br. 199, Split 3. rujna 1920, 3.

27 ВА, п.4/III, к.58, ф.6, д.3/2.

- 29. август 1920. Проба апарата Бреге 14 у 32. аеропланској ескадрили, пилот пешадијски потпоручник Јанко Маркићевић, механичар државни мајстор Милисав Јевтић. Трајање лета 15 минута а висина лета 600 м.²⁸ Тога дана, исти пилот са извиђачем капетаном Виктором Кирасићем бомбардовао је арнаутска села уз обалу Дрима са 40 бомби. Није осматрен резултат дејства због облака. Лет је трајао 1 сат и 45 минута, а највећа висина била је 3000 м.²⁹

- 1. септембар 1920. Полазак на извиђање села Згозде. Услед квара мотора задатак није извршен. Пилот потпоручник Јанко Маркићевић, извиђач пешадијски поручник Теодор Узелац. Време трајања лета 1 сат и 20 минута а највећа висина лета 3000 м.³⁰

- 5. септембар 1920. Једно извиђање ка Тирани и Елбану. Ништа није примећено.³¹

- 6. септембар 1920. Командант Подримских трупа тражио је бомбардовање неколико села из авиона, али је захтев одбио командант III Армијске области у складу са инструкцијама примљеним од Министра Војног, напоменувши да је дозвољено само извиђање.³²

- 12. септембар 1920. Проба два апарата типа Бреге 14: пилот потпоручник Јанко Маркићевић са механичаром Милисавом Јевтићем, а на другом лету са коњичким потпоручником Агатоном Зарићем. Укупно трајање оба лета 45 минута, највећа висина лета на првом авиону 2000 м а на другом 600 м.³³

- 14. септембар 1920. Прелет аероплана Бреге 14 №12608 из Скопља за Призрен, пилот потпоручник Јанко Маркићевић са механичаром Милисавом Јевтићем. Висина лета 2500 м.³⁴

- 15. септембар 1920. Два апарата летела су на фронт наоружани бомбама. Због рђавог времена није осматрено ништа ради чега би се могле употребити па су одбачене у шуму код села Црешева, око 10 километара од Скопља. Локалне власти су пријавиле овај случај надлежној команди.³⁵

28 Фотокопија књижице летења пилота Јанка Маркићевића у збирци ваздухопловног публицисте Милана Мицевског, део „Летење у 32. аеропл. Ескадрили” (даље *Књижица...*).

29 *Исто.*

30 *Исто.*

31 ВА, п.4/III, к.61, ф.4, д.1/131.

32 *Исто.*, к.58, ф.4, д.1/200.

33 *Књижица...*

34 *Исто.*

35 ВА, п.4/III, к.58, ф.6, д.3/9.

- 16. септембар 1920. Бомбардовање села Горња Селита са извиђањем села дукађинског предела. Дејство оцењено добро. Бачено 11 великих бомби од 8 кг. Пилот Јанко Маркићевић, извиђач коњички поручник Владислав Сондермајер. Трајање лета 2 сата, највећа висина 3000 м. При повратку са задатка, на слетању у Призрену, прсле у гуме на једном авиону. Преостао други апарат.³⁶

- 17. септембар 1920. Лет на авиону Бреге 14 N°12608 из Призрена у Скопље по резервне делове за авионе. Пилот Јанко Маркићевић са путником Виктором Кирасићем. Трајање лета 50 минута, највећа висина 2500 м.³⁷

- 18. септембар 1920. Бомбардовање положаја код Капшина. Бачено 14 већих бомби од по 8 кг. Пилот Јанко Маркићевић са извиђачем капетаном Виктором Кирасићем. Трајање лета 2 сата и 25 минута а највећа висина лета 3000 м.³⁸

- 19. септембар 1920. када се дигла магла, према наређењу од 17. септембра, авион из 32. ескадриле полетео је из Скопља на извиђање маршрутом: Скопље – Гостивар – Дебар – Мартонеш – Шинђерић – долином реке Арзена – Пећ – Кљос и истим путем назад. Посада, пилот коњички поручник Агатон Зарић и извиђач пешадијски поручник Душан Павловић, бомбардовала је коте одређене од стране југословенске артиљерије, код Мартонеша, Шинђерића и долину реке Арзан, а малим ручним бомбама до Кљоса и Пећи. На положај код Капшина бачено је 12 већих бомби а у насељени крај северозападно од Шинђерића 40 малих ручних бомби. Због квара на мотору други авион није извршио задатак.³⁹ Истог дана пилот Јанко Маркићевић и извиђач Виктор Кирасић, авионом Бреге 14 N°12608, прелетели су из Скопља за Призрен носећи резервне делове за авионе. Трајање првог лета било је 3 сата и 45 минута а другог 50 минута са највећом висином 2500 м.⁴⁰

- 20. септембар 1920. Извршен је извиђачки лет итинерером Призрен – Љум Кула – реком Дрим до села Кинерђи преко Мали Крави на Пуку и натраг Пука – Арси – Михајна – Ђафи Ушанти – Петка – Полмчи – Љум Кула – Призрен, уз једно бомбардовање села Пука.⁴¹ Други лет из Призрена није извршен због квара мотора.⁴²

36 *Исто*, д.3/3 и д.3/4; *Књижица*...

37 *Књижица*...

38 *Исто*.

39 ВА, п.4/III, к.59, ф.6, д.16/140; *исто*, к.62, ф.8, д.12/144.

40 *Књижица*...

41 ВА, п.4/III, к.58, ф.6, д.3/5, л.1.

42 *Исто*, д.16/140, л.2.

- 21. септембар 1920. два апарата била су у извиђању. Први је летео правцем Призрен – Љум Кула – Уреш – Дрим – долином река Мала Лурес, река Селита – Ороши – Дријак и натраг. Ништа није примећено. Други аероплан је летео из Призрена на Љум Кулу – Спас – десна обала Великог Дрима преко племена Краснића – Убаља – Бериши – Пука – Михајна – Петка – мост Љум Кула – Призрен. Такође, ништа није осмотрено. На село Убаљ бачено је 16 бомби од по 8 кг и упаљена једна кућа. После тога противничка страна тражила је мир само да се више не бомбардује. На повратку код села Свете Петке са висине 100-200 м митраљирано је са око 100 метака. У повратку се један апарат скрхао а посада (пилот потпоручник Јанко Маркићевић, извиђач поручник Владислав Сондермајер) је остала неповређена. Њихов лет трајао је 2 сата и 15 минута а највећа висина била је 3000 м.⁴³ Недељу дана касније, из штаба I армије послан је упит да ли је повређен поручник Владислав Сондермајер?⁴⁴

- 4. октобар 1920. Из Скопља је полетео аероплан из 32. ескадриле правцем Скопље – Гостивар – Дебар – Капшин – Шинђерић – Мартонеш – Тирана – Драч – Сан Ђовани ди Медиа – Љуботен – Скопље. Посада: пилот активни наредник Изидор Шкопорц и извиђач активни пешадијски поручник Стјепан Буразовић је осмотрила албанске луке и бродове у њима, оставши у ваздуху 3 сата и 20 минута.⁴⁵

- 25. октобар 1920. Из штаба Косовске дивизије у Приштини тражена су два аероплана за дејство из Призрена. Истакнут је велики морални ефекат који има појава авиона на побуњене Арнауте: „чим апарати почну да крстаре напуштају своја места и бегају а и села чим приметне аероплан терају сами прикупљене људе и не дозвољавају им да пролазе кроз село и њихову околину, јер се плаше бомбардовања са аероплана.” Команда III Армијске области наредила је сутрадан да два апарата из Скопља увек буду спремна. Један би извиђао правцем Скопље – Призрен – Љум Кула – Драч – Сан Ђовани ди Медиа а у повратку долина реке Мате – Дебар – Скопље. Други апарат требало је да извиђа линијом Скопље – Призрен – Љум

43 *Исто*, д.3/6; *Књижица*... У њој пише да је упаљено неколико кућа; Д. Васић, *н.д.* 50, 56. По Васићу бомбардовање Селите било је бескорисно јер су извештаји о тамошњој концентрацији Арнаута били лажни. Васићев познаник 'С' тврди да ништа није видео током извиђања па је аутор овог чланка тај лет уврстио под овим датумом, обзиром да га Васић није навео.

44 ВА, п.4/III, к.61, ф.7, д.2/27.

45 *Исто*, к.58, ф.6, д.3/11.

Кула – Спас – Пука – Скадар а у повратку долину Великог Дрима – Шаља – Никај – Мертури – Краснићи – Ђаковица – Скопље. Дан и време поласка одређује командант авијатике према атмосферским приликама о чему би требало да извести надређену команду. Бацање бомби вршиће се када се буде наредило.⁴⁶

- 13. новембар 1920. обављен је извиђачки лет правцем Скадар- Љеш – Сан Ђовани – Драч. Ништа није примећено.⁴⁷

- 16. новембар 1920. Око 200 качака у повлачењу пред жандармеријом су били бомбардовани код Дренице. Један аероплан из Скопља бацио је на њих 27 бомби, а извиђач је био капетан Теодор Узелац. Бомбардовање из ваздуха знатно је допринело сламању качачког отпора.⁴⁸

- 19. новембар 1920. Наређено је припремање 4 авиона за ваздушну везу са Земуном где је уређено пристаниште.⁴⁹

Наредба о упућивању људства у 21. аеропланску ескадрилу издата је 5. новембра 1920, али је оно почело да се прикупља већ у септембру, а њен први командир био је пешадијски капетан II класе Петар Вукчевић. Авионе је дао детањман 2. аеропланске ескадриле из Мостара, а људство је дошло из 2. и мањим делом из 4. аеропланске ескадриле.⁵⁰ Према сведочењу Петра Вукчевића „настао је спор приликом премештаја једне ескадриле за Подгорицу, због албанске побуне. Створила су се два табора: наш (српски - прим. аут.) и аустро-угарски. Као први командир ескадриле, капетан Мића Михајловић изјавио је да ескадрила остављена без икаквих средстава, није способна за рад на отвореном пољу и то усред зиме.⁵¹ За другог командира био је постављен капетан (Драгутин – прим. аут.) Мишић. Он се међутим одмах ”разболео” и ступио у болницу. Трећи сам ја био на реду.

Поднео сам реферат о потребном материјалу, подвлачећи да без тога скидам одговорност за последице. Одре-

ђена је комисија од ранијих аустријских официра. Она је нашла да се ескадрила може упутити. Пошао сам крајем новембра за Подгорицу са ескадрилом. После неколико недеља рада, распали су се дрвени авиони с платном. Био сам окривљен и оптужен. Мени је одузета команда, а остатке ескадриле примио је један ранији аустријски официр.”⁵²

Пилотски приправник, артиљеријски поручник Фридрих Ренер, прекомандован је из 21. ескадриле наредбом од 8. новембра 1920. у Зетски артилериски пук, где је ступио на дужност 17. јануара следеће године.⁵³ Резервни инжењерски потпоручник Ђорђе Крајгер, наредбом од 24. новембра упућен је у 21. ескадрилу, али се из ње не види да ли као обичан пилот или командир јединице?⁵⁴ Међутим, он тамо никада није отишао. Затим је 3. децембра 1920. стигао пешадијски капетан II класе Владимир Кљаић (иако је наређење о његовом постављењу објављено тек 23. марта 1921), да преузме ескадрилу.⁵⁵ Њега је 26. јануара 1922. заменио пешадијски капетан II класе Ерих (Никола) Кос, али је тада јединица већ преименована у Аероплански детањман 2. ваздухопловне команде. Кос је на овом положају остао до њеног гашења 17. октобра 1922. године.⁵⁶

Током лета 1921, албанска влада је са својим снагама одбацила српске снаге до границе из 1913. а негде и даље. Потом су уследиле борбе, а демаркациона линија је успостављена крајем октобра 1921. године. Следећег месеца Савет Друштва Народа, наложио је повлачење управе и снага Краљевине СХС са спорног подручја и тада се кренуло у утврђивање границе и смирење на овом отсеку.⁵⁷

46 *Истио*, д.3/14.

47 *Истио*, д.3/17, л.6.

48 Д. Тасић, *н.г.*, 278; Noel Malcolm, *Kosovo a short history*, Harper, New York 1999, 275; *Politika* бр. 4521, Београд 22. новембар 1920, 2; Разговор ваздухопловног историчара Чедомира Јанића са Теодором Узелцем.

49 ВА, п.4/III, к.58, ф.6, д.3/17, л.4-6.

50 *Истио*, ДПП, к.2007, бр. 612, Петар Вукчевић; СВЛ бр. 44, Београд 20. новембра 1920, 2227-8; С. Буразовић, *н.ч.*, 23.

51 Пензионисан 11. септембра 1920. СВЛ бр. 38, Београд 1. октобра 1920, 1814.

52 Милош К. Аћин (уредио), *н.г.*, 27.

53 ВА, ДПП, к. 1523, бр. 473, Фридрих Ренер; СВЛ бр. 44, Београд 20. новембра 1920, 2231-2.

54 СВЛ бр. 45, Београд 29. новембра 1920, 2277-8.

55 ВА, ДПП, к. 735, бр. 744, Владимир Кљаић; СВЛ бр. 12, Београд 6. априла 1921, 771-2.

56 ВА, ДПП, к. 773, бр. 768, Ерих (Никола) Кос; СВЛ бр. 3, Београд 26. јануар 1922, 117-8; *истио* бр. 43, Београд 19. октобар 1922, 1946.

57 Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski "satelit")*, Београд 1985, 37; Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji, Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1930, knjiga I*, Zagreb 1986, 24.

Резиме

После сукоба на северним границама, према Аустрији и Мађарској, пред малобројно војно ваздухопловство Краљевства СХС искрсли су нови изазови. Српске трупе (а касније и југословенске) су по завршетку рата и повлачењу савезника, задржале своје снаге на једном делу албанске територије (преко граница утврђених 1913) до новоуспостављене демаркационе линије. Чарки и мањих сукоба било је током 1919-1920. године да би онда ескалирало у прави, иако необјављени, рат. У неколико месеци, крајем 1920. године, идентификовано је око 30 летова југословенског ваздухопловства у овим операцијама, највише у 32. ескадрили из Скопља и Призрена.

Током лета 1921, албанска влада је са својим снагама одбацила српске снаге до границе из 1913, а негде и даље. Потом су уследиле борбе а демаркациона линија је успостављена крајем октобра 1921. године. Следећег месеца Савет Друштва Народа наложио је повлачење управе и снага Краљевине СХС са спорног подручја и кренуло се у утврђивање границе и смирење на овом одсеку.

THE ROLE OF THE AIR FORCE OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN CRUSHING ALBANIAN REBELLION AND FIGHTING AT THE ALBANIAN BORDER FRONT IN 1920

After the conflicts on the northern borders towards Austria and Hungary, the small air force of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes faced new challenges. After the end of the war and the allies' retreat, Serbian (later Yugoslav) troops kept their forces at one part of the Albanian territory (across the border established in 1913) up to a newly established line of demarcation. The skirmishes and minor conflicts in 1919-1920 escalated into a real, although non-declared, war. In several months, towards the end of 1920, about 30 flights of Yugoslav air forces had been identified in all the operations, mostly by the 32nd Squadron from Skopje and Prizren.

During the summer of 1921, the Albanian government used their forces to push the Serbs to the 1913 border, and at some places even further. Fighting ensued and a line of demarcation was established towards the end of October 1921. In the following month, the Council of the League of Nations ordered the retreat of the government and the forces of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes from the disputed territory and the settlement in this area.

АВИО-ТАКСИ ДЕ ХЕВИЛЕНД ФОКС МОТ

Сажетак: У раду је описано стварање, израда и употреба британског лаког транспортног авиона типа Фокс Мот са посебним нагласком на коришћење у Краљевини Југославији од 1932. до 1941. године.

Кључне речи: Де Хевиленд, Фокс Мот, ДХ.83, „Аеропут“, Краљевина Југославија, Војно ваздухопловство (ВВ)

Британски петоседи авион Фокс Мот из тридесетих година 20. века је први лаки авион чија је експлоатација била финансијски исплатива. То му је донело велики успех на међународном тржишту – у периоду пре Другог светског рата коришћен је у 16 земаља. Укупно је произведено 153 примерака, 98 у Великој Британији и два у Аустралији (пре рата) и 53 у Канади (после рата). Један Фокс Мот је летео од 1932. до 1940. као авио-такси у флоти предратне југословенске авио-превозне компаније „Аеропут“, а 1941. био је мобилисан и уведен у састав Војног ваздухопловства (ВВ) Краљевине Југославије.

Развој и производња

Познату енглеску фабрику „Де Хевиленд“ (De Havilland Aircraft Company Limited) основао је крајем 1920. британски ваздухопловни пионир Џефри де Хевиленд (Geoffrey de Havilland). Седиште фирме је било на аеродрому Стер Лејн (Stag Lane Aerodrome) у месту Едвер (Edgware) у околини Лондона али је производња измештена 1934. у Хатфилд (Hatfield) у грофовији Хертфордшајер (Hertfordshire). Позната по иновацијама у градњи авиона, фабрика је произвела више лаких типова од којих је најважнији био лаки једномоторни двокрилни двосед типа Мот (Moth - мољак) који је донео револуцију у општој авијацији друге половине двадесетих година 20. века. То је био први тип авиона за лаки транспорт који је успео да остане на авио-превозном тржишту и оперише без подршке државе. После тог првог типа шире фамилије Мот, уследио је троседи Пас Мот (DH.80 Puss Moth) који је заузео важно место у успостављању кратких ваздушних линија широм света.

Понесена његовим успехом и желећи да направи јевтинији, економичнији и пространији туристички авион од Пас Мота, фабрика је израдила нови ДХ.83 Фокс Мот (DH.83 Fox Moth). Авион је пројектовао главни „Де Хевилендов“ пројектант авиона Артур Ернест Хар (Arthur Ernest Hagg, 1888-1985). Он је успео да створи авион са употребљивим перформансама и највећим могућим корисним теретом које се могао остварити са снагом од 122 KS (120 HP) мотора Џипси III (Gipsy III). Прототип (с/н 4000, регистрован G-ABUO) полетео је 29. јануара 1932. у Стер Лејну!¹

Прошогли Фокс Моџ (Fox Moth) с/н 4000 G-ABUO, фабрички снимак за рекламу (Огњан Петровић). Фотографију је добио од фабрике инж. Таџија Сонгермајер пре кувовине Фокс Моџа за „Аеропут“.

Већ почетком пролећа фабрика је рекламирала свој нови авион као „економичан више-наменски кабински аероплан“ (economical multi-purpose cabin aeroplane) препоручујући га за коришћење на кратким линијама, пренос поште и лаких терета, осматрање и фотографирање из ваздуха, туристичка путовања, породичне туре и пословне делатности.² Током 1932. фабрика је наставила рекламирање у штампи наводећи да авион има „једин-

1 A. J. Jackson, *British Civil Aircraft 1919-59, Volume One*, Putnam, 1959, 327-330.

2 *Aeroplane*, April 27th 1932

ствени смештај у потпуно опремљеној кабини“ (unique accommodation of a fully equipped cabin) за три путника и пртљак или одговарајући терет и да је намењен „за локалне ваздушне превознике и авио-такси“ (for Feeder Air Lines and Air Taxi Work).³ Није пропуштено ни навођење успеха типа Фокс Мот, као што је, на пример, било прво место на Трци за Краљев пехар 1932 када је пилот капетан Хоуп (capt. W. L. Hope) са тим типом авиона постигао бриљантан успех (... brilliant de Havilland success in the 1233 miles King's Cup Air Race... 1st Fox Moth with the DH Gipsy III engine...).⁴ У октобру је објављена реклама са натписом Fox Moth Taxi, цртежом авиона G-ABVI у ваздуху и мушком особом са шеширом и подигнутом руком на земљи.⁵ Тај исти цртеж, али са регистрацијом измењеном у UN-SAK, искоришћен је за рекламирање Фокс Мота у југословенској штампи.⁶ И касније, током 1933, фабрика је наставила рекламирање наводећи да је Фокс Мот авион „за транспорт путника, терета или поште за минималном ценом терета по миљи“ (for the transport of passenger, freight or mail, at the minimum "load per mile" cost) и нудећи стандардни (Standard) и брзински модел (Speed Model) по смањеним ценама од 975 и 995 фунти.⁷

Успех је брзо дошао јер је Фокс Мот био први британски тип лаког авиона чија је експлоатација била финансијски исплатива. Ниска цена Фокс Мота остварена је великом употребом стандардних склопова авиона ДХ.82 Тајгер Мот (DH.82 Tiger Moth) као што су централни део крила, репни склоп, стајни трап и носач мотора. Практично, главни нови склоп био је труп са затвореном кабином са четири (или три) путничка седишта и отвореним пилотским кокпитом иза кабине. Поред прототипа, „Де Хевиленд“ је произвео 97 серијских примерака ДХ.83 који су се испоручивали са два типа мотора. Један је био Џипси III од 122 KS (120 HP) из 1931. а други, нешто снажнији и новији мотор Џипси Мејџор (Gipsy Major) од 132 KS (130 HP) из 1932. године. Новији мотор је почео да се уграђује од јуна 1932, када је уведен и клизни поклопац пилотског седишта и нови резервоар за гориво у унутрашњости кабине. Та подверзија је имала исти назив, мада је у

британском ваздухопловном жаргону била позната као „брзински модел“. Главнина произведених авиона имала је мотор Џипси Мејџор а једна трећина клизни поклопац пилотског седишта. Авиони су добили фабричке бројеве (c/n – construction numbers) од 4000 до 4097.⁸

Употреба у свету

Од 98 серијских авиона произведених у Великој Британији, 49 је било уписано у британски цивилни регистар. Прототип је послат у Канаду где је испитиван са пловцима. У Канади је склопљено још 7 авиона од делова произведених у Енглеској, а у Аустралији су произведена два авиона. Авиони британске израде носили су цивилне регистрације Аустралије, Аустрије, Велике Британије, Египта, Индије, Ирске, Југославије, Јужне Африке, Јапана, Јужне Родезије, Канаде, Немачке, Новог Зеланда, Њу Фаундленда, Шпаније, а пет авиона је имало војне ознаке Бразила.⁹ Почев од 1932, неколико познатих британских пилота извршило је више дугодолетних летова авионима Фокс Мот (неки чак за Индију). Више авиона тога типа узело је учешћа на британским Утакмицама за Краљев пехар (King's Cup Race). Пет авиона је летело у бразилској Школи морнаричке авијације као тренажери за навигацију, два на редовним летовима у Египту, а неки у Аустралији у служби „летећих доктора“ (Royal Flying Doctor Service of Australia – RFDS). Британци су у Другом светском рату користили седам Фокс Мотова за везу и радарску калибрацију.¹⁰

После Другог светског рата канадска филијала „Де Хевиленда“ (de Havilland of Canada Ltd.) из Торонта (Downsview Aerodrome, Toronto) произвела је, користећи делове авиона Тајгер Мот (DH.82 Tiger Moth) из ратних вишкова, 53 ДХ.83Ц (DH.83C) са мотором Џипси Мејџор (Gipsy Major 1C) од 144 KS (142 HP). Та верзија је носила само три путника. Највећи део је понео канадске регистарске ознаке, а 16 их је продато купцима у Родезији, Пакистану, Новом Зеланду и Индији.¹¹

3 *Aeroplane*, July 4th 1932

4 *Aeroplane*, July 15th 1932

5 *Flight*, October 2nd 1932

6 *Годишњак Југословенској ваздухопловства (ГЈВ)*, 1933-34.

7 *Aeroplane*, December 29th 1933

8 A. Jackson, *op. cit.*, 327-330; Elke V. Weal, John A. Weal and Richard F. Barker, *Combat Aircraft of World War Two*, Arms and Armour Press, London, 1977, 135.

9 A. Jackson, *op. cit.*, 327-330; http://www.airhistory.org.uk/gv/reg_index.html (приступљено 25. јуна 2017)

10 http://www.aviastar.org/air/england/havilland_dh-83.php (приступљено 25. јуна 2017)

11 Fred W. Hotson, *The DH Canada Story*, Toronto, 1978, 52; A. Jackson, *op. cit.*, 327-330; http://www.aviastar.org/air/england/havilland_dh-83.php (приступљено 25. јуна 2017)

Увођење у флоту „Аеропута“

Компанија „Аеропут“ са седиштем у Београду, основана 17. јуна 1927, успоставила је 15. фебруара 1928. редован ваздушни саобраћај на линији Београд-Загреб, први у Краљевини СХС. У флоти „Аеропута“ било је шест путничких једномоторних авиона типа Потез 29-2 (Potez 29-2), од којих су четири набављена 1928, а два 1929. године. До почетка 1931, то су били једини авиони „Аеропута“. Током 1931. компанија је проширила флоту набавком два нова авиона. У марту је стигао лаки једномоторни кабински тросед (пилот и два путника) Де Хевиленд Пас Мот (de Havilland DH.80A Puss Moth) за авио-такси службу (регистраван са UN-SAA) а у мају тромоторни саобраћајни (путнички) авион Фарман Ф.306 (Farman F.306) ради замене типа Потез 29 на унутрашњим линијама изнад планинских предела (UN-SAH). И током 1932. у флоту „Аеропута“ су уведена два авиона. У јуну 1932. стигао је једномоторни вишенаменски спортски двосед са отвореном кабином типа Де Хевиленд Џипси Мот (Gipsy Moth) познат и као Метал Мот (DH.60M Metal Moth), регистрован 29. јула са UN-SAI. За њим је уследио крајем августа Де Хевиленд Фокс Мот (DH.83 Fox Moth) који је могао да превозе 4 путника у затвореној кабини, док је пилот седео у отвореном кокпиту иза њих.¹²

С обзиром на веће транспортне могућности Фокс Мота, који се појавио почетком 1932, а у складу са намером да побољша своју авио-такси службу, „Аеропут“ је хитро реаговао и, уз доплату од 345 фунти, заменио свој први троседи авио-такси Пас Мот за савременији Фокс Мот, само 7 месеци после првог лета прототипа. Одлуку о замени¹³ Пас Мота новим Фокс Мотом донео је Управни одбор „Аеропута“ на својој седници од 17. августа.

Набавка је обављена преко Томаса Т. Маплбека (Thomas T. Maplebeck), генералног заступника британских фабрика ваздухопловне и помоћне индустрије, између осталих и фабрике „Де Хевиленд“, у Краљевини Југославији са седиштем у Београду. Авион Фокс Мот са фабричким бројем 4014 привремено је регистрован

26. августа 1932. у Великој Британији на име фабричког представника у Београду, добивши британску цивилну регистрацију G-ABZA. Британска пловидбена дозвола (CofA – Certificate of Airworthiness) издата је 30. августа, а фабрика је сутрадан испоручила авион купцу.¹⁴

Шеф пилота „Аеропута“ Владимир И. Стрижевски и технички директор инжењер Миленко Д. Митровић-Спирта примили су авион и извршили прелет из Велике Британије, стигавши 31. августа у Београд. Британска регистрација укинута је у септембру 1932, а авион је, после комисијског прегледа, добио 5. октобра југословенску регистарску ознаку UN-SAK. Та ознака је била последња ознака из низа за саобраћајне авионе по такозваном III начину доделе регистрација, који је био у употреби од почетка 1931. до септембра 1933. године. Код тог начина регистровања цивилних авиона, извршена је стриктна подела на саобраћајне авионе (ознаке форме UN-Sxx) и приватне (UN-Pxx).¹⁵

Ефектни снимак нове авио-таксије „Аеропута“ Фокс Мот с/п 4014 UN-SAK на беоњској стајаници аеродрома „Београд“ (виа Марио Хреља)

При упису у југословенски регистар цивилних авиона, Фокс Мот је добио иматрикулацију или број уписа (CofR – Certificate of Registration) бр. 32 и пловидбену дозволу (CofA) бр. 30. У извештају Међународне комисије за ваздушну пловидбу (International Commission for Air Navigation – ICAN), у одељку за Југославију, као нови упис

¹² *Статистички годишњак Краљевине Југославије* (Прилог Т. Сондермајера), 1931; Сава Микић, *Историја Југословенског ваздухопловства, Београд*, 1932, 635; Огњан М. Петровић, *Цивилни аероплани Краљевине Југославије 1925-1941* (даље: О. Петровић, *Цивилни аероплани*), часопис Лет бр. 1, Београд 1999, 95, 138, 139; Čedomir Krunić, *Civilno vazduhoplovstvo Kraljevine Jugoslavije*, Друга knjiga (даље: Č. Krunić, *Civilno II*), Beograd, 2013, 229-230.

¹³ Архив Југославије, Фонд 65-1230-2214.

¹⁴ Малколм Филмор (Malcolm Filmore), британски публициста, специјалиста за авионе фамилије Де Хевиленд Мот, послао је 1997. аутору извод из свог DH Yugoslav File са подацима о југословенским авионима фабрике „Де Хевиленд“.

¹⁵ О. Петровић, *Цивилни аероплани*, 88, 95; Čedomir Janić, Ognjan Petrović, *Short History of Aviation in Serbia*, Aerokomunikacije, Belgrade 2011, 29.

у 1932, поред регистарске ознаке, бројева уписа и пловидбене дозволе, наведена је класа авиона (нормална) са подкласама за четири намене (јавни транспорт путника, робе и терета, и приватна употреба), власник (на француском језику: Sté de Navigation Aér. Yougoslave Aeroput), домицил (Београд) и датум уписа (5. август 1932).¹⁶ Очигледно, то је датум такозваног „предуписа“, када је „Аеропут“ унапред уписао још увек неиспоручен авион. То је исправљено у извештају с краја 1934, када је наведена промењена регистарска ознака (YU-SAK) и тачан датум регистравања у Краљевини Југославији (5. октобар 1932).¹⁷

Фокс Мот „Аеропута“ је био 14-ти серијски британски примерак, што значи да је југословенски авио-превозник био међу првим купцима тог тада врло модерног типа.¹⁸

Служба у „Аеропуту“

Увођењем авиона Фокс Мот крајем летачке сезоне за 1932, „Аеропут“ је побољшао и модернизовао своју такси службу. Елегантни Фокс Мот са кожним седиштима у лукузаној путничкој кабини одмах је постао атракција, а компанија је од 1933. редовно рекламирала летове авио-таксијем.

Велика економска криза, која је у Краљевину Југославију стигла са извесним закашњењем, довела је почетком тридесетих година до стагнације у развоју авијације и домаће ваздухопловне индустрије. Насупрот томе, Аероклуб је прошао кроз тај период релативно лако, захваљујући средствима прикупљеном преко томболе која су му омогућила набавку више спортско-туристичких и школских авиона. С тим авионима Аероклуб је појачао почетком тридесетих своју пропагандну делатност, организујући широм Краљевине разне ваздухопловне манифестације као што су били аеромитинзи, авио-дани, свечаности поводом различитих јубилеја и важних догађаја. Почев од 1933, на тим манифестацијама учествовали су и авиони Ваздухопловства војске и авиони „Аеропута“. За те догађаје владало је велико интересовање широке публике, нарочито је била велика заинтересованост за такозвана „ваздушна крштења“, тј. прве летове појединаца.

Захваљујући таквој ситуацији, авио-такси Фокс Мот је био један од незаобилазних учесника многих манифеста-

ција. Навешћемо неке од најпознатијих ваздухопловних догађаја на којима је учествовао Фокс Мот а о којима је редовно писала тадашња штампа, посебно ваздухопловна.

Фокс Мот UN-SAK сиреман за старш на аеродрому „Београд“, јесен 1932 (More Than Flying). У позадини се види пловиднуј баражни балон.

Период 1932-1934.

Одмах по доласку Фокс Мота, „Аеропут“ је организовао такозване „ваздушне шетње над Београдом“ радним данима од 16.00 до 18.00 недељом од 09.00 до 18.00 сати. Лет над градом наплаћиван је 70 динара по особи (20 за превоз до аеродрома, 50 за летење) а над околином Београда 120 динара. За вођњу 230 путника у 71 лету у укупном трајању од 42,5 сата, компанија је наплатила 7.495 динара.¹⁹

Неких месец и по дана по добијању југословенске регистрације, Фокс Мот је обавио 12. новембра 1932, два лета изнад горњег тока Велике Мораве о чему је известио часопис Наша крила, орган Аероклуба. Путници су били студенти хидротехнике са Техничког факултета у Београду а летови су организовани ради упознавања карактеристика реке. Летело се два пута са по три студента у групи. Прва група је кренула у 09.00 а друга се вратила око подне. Вођа је био Божић Кнежевић, доцент за хидротехнику Техничког факултета.²⁰

На XII годишњој скупштини Аероклуба „Наша крила“, одржаној 29. јануара 1933. изнесени су интересантни подаци који су се односили на авио-такси Фокс Мот. У извештају је наведено да је Аероклуб организовао крајем октобра и током новембра 1932. „ваздушна крштења“ скоро 200 београдских гимназијалаца и студената Техничког,

16 ICAN Register of Aircraft Yugo Slavia, Notifications during the year 1932. New inscriptions.

17 ICAN Register of Aircraft Yugoslavia as of 31st December 1934.

18 A. J. Jackson, *op. cit.*, 327-330.

19 Čedomir Krunić, *Civilno vazduhoplovstvo Kraljevine Jugoslavije*, Prva knjiga (даље: Č. Krunić, *Civilno I*), Beograd 2010, 123.

20 *Наша крила (НК)* бр. 108, 16. новембар 1932.

Правног, Филозофског и Медицинског факултета, а за летове је ангажовао и аеро-такси „Аеропута“. Аеро-таксијем је летело 150 особа по цени од 25 динара.²¹

Летови авиона Фокс Мот над Београдом крајем 1932: (горе) гимназијалке III женске гимназије у кабини; (доле) студентски хидроинженери током припреме за лет (обе фотографије: Наша крила (НК) бр. 109, 1. децембар 1932)

У циљу налажења нових послова, ван субвенционисаног редовног ваздушног саобраћаја, Управа „Аеропута“ је извршила испитивање погодности летелишта у мањим местима у унутрашњости Краљевине на којима би Фокс Мот могао да слети и узлети. Утврђене су најпогодније руте а компанија је објавила у услове коришћења авио-таксија: 5 динара по километру, минимално два путника и постојање уређеног летелишта и одговарајућег склоништа за авион. Оцењено је да су најпогоднија места за превоз авио-таксијем била летелишта у равничарским местима, Великом Бечкереку, Вршцу и Осијеку.²²

²¹ НК бр. 114, 16. фебруар 1933.

²² Ђ. Krunić, *Civilno I*, 123.

Разгледање нове атрактивне и луксузне авио-таксија, 1932 (Милан Мицевски)

На великом аеромитингу, одржаном 21. маја 1933. на аеродрому „Београд“, учествовао је балон и 9 нових ловачких авиона Авиа БХ-33 (Avia BH-33) из новосадског 1. ваздухопловног пука (ВП), авиони Аероклуба као и два путничка и два авио-таксија „Аеропута“ (UN-SAI и UN-SAK) и један аероплан друштва ЦИДНА (CIDNA). Летело је 180 људи из Београда и Земуна.²³

Обласни одбор (ОО) Аероклуба Загреб, приредио је 4. јуна 1933. на први дан Духова, национални „авијатички митинг“, чији је покровитељ био кнез Павле Карађорђевић. Учествовали су војни и цивилни авиони, а међу посетиоцима су били високи ваздухопловни званичници, командант ВВ ђенерал Милутин Недић, командант загребачког 4. ваздухопловног пука (ВП), управа ОО Аероклуба Загреб, и други. По слетању ђенерала Недића, слетео је први потпредседник Аероклуба инж. Тадија Р. Сондермајер, а за њим, „у 11.30 долетео је г. Маплбек на аероплану „Аеропута“ Фокс Мот...“. Очигледно, Маплбек је имао привилегију да путује „Де Хевилендовим“ авионима које је продао југословенским власницима.²⁴

Током лета 1933. Фокс Мот је узео учешћа на три ваздухопловне манифестације. Први догађај је био „аеро дан“ у Обреновцу, одржан 1. јула, на којем су учествовала три аероплана Средишне управе и авио-такси „Аеропута“.²⁵ Недељу дана касније, уследио је аеромитинг у Великом

²³ НК бр. 126, 27. мај 1933.

²⁴ *Ваздухопловни гласник* бр. 6/1933.

²⁵ НК бр. 131, 1. јул 1933.

Фокс Мот испред прикљанишне зграде аеродрома „Загреб“, снимљен приликом посете „авијатичком митингу“, 4. јуна 1933 (Шиме Оштрић)

Бечкерек (од 1935. Петровград, од 1946. Зрењанин) на којем су летеле две ескадриле војних авиона, три спортска аероплана, као један Потез 29 и авио-такси Фокс Мот „Аеропута“.²⁶ На „авијатичком слету“ у Осеку (Осијеку), одржаном 13. августа, учествовала су три аероплана „Аеропута“, Потез 29, Фокс Мот (пилот инж. Драгиша М. Станисављевић) и Џипси Мот (пилот др Андра Митровић).²⁷ Већ 20. августа Фокс Мот је са већим бројем југословенских цивилних аероплана свих категорија учествовао на отварању цивилног аеродрома Љубљана-Поље.²⁸ На митингу је било укупно 14 војних, 7 аероклупских, један приватни и 4 авиона Аеропута.²⁹

Следећа манифестација Аероклуба на којој је учествовао Фокс Мот био је велики аеромитинг одржан 17. септембра 1933. на нишком аеродрому Медошевац. Два дана раније, у Ниш је долетело пет „бојних двоседа“ Бреге 19 (Breguet 19) из скопског 3. ВП, а на дан митинга из Београда су стигли аероклупски авиони Физир-Џипси и СИМ VIII (пилоти Радосав Т. Котарац и Павел Ј. Бренер), као и два авио-таксија „Аеропута“, Фокс Мот и Метал Мот (пилоти инж. Станисављевић и инж. Сондермајер). После летења војних двоседа Бреге, долетео је један ловачки Девоатин (Dewoitine) и започео борбу са једним двоседом. Током митинга подигнут је осматрачки балон

²⁶ НК бр. 132, 8. јул 1933.

²⁷ НК бр. 138, 19. avgust 1933.

²⁸ О. Петровић, *Цивилни аероплани*, 89.

²⁹ НК бр. 140, 2. септембар 1933.

Снимак цивилних авиона на аеромитингу поводом отварања летелишта Љубљана-Поље, 20. август 1933 (Музеј ваздухопловства). Иза авиона UN-SAK види се Пас Мот (Puss Moth) UN-PAI зајребацког ОО.

из нишке Балонске чете. У ваздушним крштењима лете-ло је 175 особа.³⁰

Пошто је Краљевина Југославија добила средином 1933. нову међународну ознаку YU, започета је постепена пререгистрација свих постојећих цивилних авиона, замењом старе ознаке државне припадности UN новом ознаком YU, без мењања регистарских ознака. Тако је првобитна регистарска ознака Фокс Мота UN-SAK замењена септембра 1933. новом ознаком YU-SAK.³¹

У годишњем извештају „Аеропута“ за 1933. годину наведено је да је у „летећем парку“ (флоти) компаније био и Фокс Мот YU-SAK са мотором Џипси 120 KS, који је у имао 204,15 сати налета. У списку мотора у власништву компаније био је, под бројем 23, мотор авиона Фокс Мот, типа Џипси III број 1409 са 220,05 сати рада. У извештају се каже да се „путовање аеро-таксијем постепено повећава“ а затим је дат коментар: „последња година показује осетан пораст у приходима од аеро-таксија према претходним годинама“. За такси службу коришћен је „на првом месту Фокс Мот YU-SAK, а према потреби и отворени Мот YU-SAI и Потези“. У извештају је наведено да је у 1933. пређено у авио-таксирању 39.200 km и 22.949 у оквиру тајизване „летеће пропаганде“ на свечаности-ма Аероклуба. Током пропагандних делатности, авиони „Аеропута“ остварили су 13.029 km током прелета и 9.911 на „ваздушним крштењима“.³²

³⁰ НК бр. 143, 23. септембар 1933.

³¹ О. Петровић, *Цивилни аероплани*, 97.

³² *Рад Друштва за ваздушни саобраћај Аеројуг у 1933. години*, Годишњак Југословенског ваздухопловства (ГЈВ) 1933/34. Извештај је поднесен 25. фебруара 1934. на редовном збору акционара.

На годишњој скупштини Друштва за ваздушни саобраћај за 1934. изнесен је и програм рада за 1935. у којем се наводи да „Аеропут“ има „три аеротаксија сваком на расположење“ и да је ставио „прошле године публици на располагање два мања авиона за хитне летове а ускоро ће ставити још један“. Даље је наведено: „Аеро-такси лете ван реда возње у времену када коме треба и у место коме треба“.³³

Током 1934. и 1935. „Аеропут“ је, као и претходних година одржавао нередован саобраћај авионима Фокс Мот и Џипси Мот, а по потреби и авионима Потез 29 и Спартан. Поред два поменути авио-таксија, компанија је имала 1935. у флоти и 8 саобраћајних авиона, три Спартана и пет Потеза 29.³⁴

„Аеропут“ је током 1934. обављао превоз авио-таксијем, учествовао својим авионима на ваздухопловним манифестацијама на којим су вршена „ваздушна крштења“. У организацији Аероклуба „Аеропут“ је извршио 1.927 „ваздушних крштења“ и наплатио 47.980 динара, а његови авиони су коришћени и за сопствену пропаганду. Авио-такси превоз је остварио налет од 105 часова и зараду од 79.610 динара, при чему су коришћена оба „Де Хевилендова“ авиона и Потези 29.³⁵

1935.

У фебруару 1935. објављена је вест од 15. истог месеца да су фабрика „Де Хевиленд“ и „Аеропут“ склопили аранжман по којем је „Аеропут“ добио право да врши генералне ревизије и делимичне оправке свих мотора које израђује „Де Хевиленд“. Главни инжењер Митровић и механичар Павле Ђук су већ били на обуци у британској фирми. „Аеропуту“ ће бити стављене велике количине резервних делова за моторе и сматра се да ће Радионица „Аеропу-

та“ бити потпуно спремна за све врсте оправки за цело подручје Балкана.³⁶

Авио-такси Фокс Мот био је врло ангажован током априла 1935. године. Судаћи по рубрици „Кретање авиоплана по нашим аеродромима“, која је редовно објављивана у часопису Наша крила, Фокс Мот је током 1935. имао највише забележених летова и био један од најангажованијих лаких цивилних авиона у Краљевини.

Пилот Михајло С. Јарошенко обавио је пословне летове Београд-Петровград (7. априла са три путника) и Београд-Бања Лука (14. априла са два путника).³⁷ Шеф-пилот „Аеропута“ Стрижевски одвезао је 21. априла два путника у Тузлу,³⁸ а крајем истог месеца, пилот инж. Станисављевић је бацао летке у Новом Саду и Борову (28. априла) и у Соко Бањи (30. априла).³⁹

Нередовни летови Фокс Мота извршавани су и током маја и јуна 1935. године. Пилот арх. Сава Ј. Миловановић летео је 4. маја за Руму, а поподне истог дана за Кикинду.⁴⁰ Исти пилот је, са три путника из „Аеропута“, одлетео 26. јуна на аеромитинг Месног одбора Аероклуба Чачак.⁴¹ Генерални директор „Аеропута“, инж. Сондермајер, одлетео је Фокс Мотом 1. јуна на митинг ОО Сарајево, а

Рекламе из прве половине тридесетих: (лево) фабричка из 1932 (*Flight*, October 6th 1932); (у средини) „Аеропутова“ из 1933 (*Годишњак Југословенског ваздухопловства – ГЈВ 1933/34*); (десно) из 1935 (*ГЈВ 1935*). Обраштити пажњу да је реклама „Аеропутова“ из 1933. уствари преирављена фабричка реклама из претходне године са измењеном регистрацијом.

33 ГЈВ, 1935.

У програму рада за 1935. наведено је да „Аеропут“ има три авио-таксија, иако трећи (ММС-3) још није био завршен (полетео је тек 18. јануара 1936).

34 *Извештај Управног и Надзорног одбора Аеропута о раду у 1935.* поднесен на VIII редовном збору акционара, од 1. марта 1936. године.

35 Ђ. Krunic, *Civilno I*, 123.

36 НК бр. 213, 23. фебруар 1935.

37 НК бр. 221, 20. април 1935.

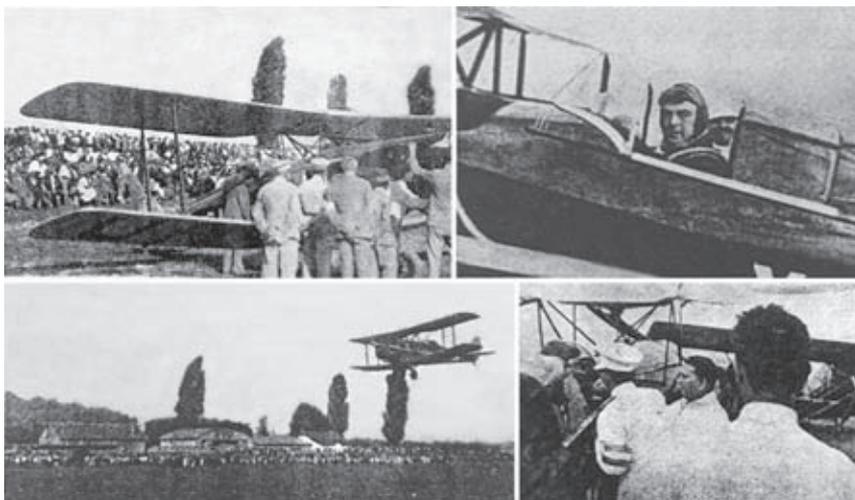
38 НК бр. 223, 4. мај 1935.

39 Исто.

40 НК бр. 224, 11. мај 1935.

41 НК бр. 227, 1. јун 1935.

вратио се 3. јуна.⁴² Пилот С. Миловановић и путник инж. Миросављевић отишли су 29. јуна у митинг у Баково где је Фокс Мот учествовао у програму и вршио „ваздушна крштења“.⁴³

Фокс Мот на аеро-митинзима: (лево, горе и доле) „авијацички слет“ у Осијеку 13. августа 1933 (НК бр. 133, 19. август 1933); (десно, горе и доле) дочек инж. Сондермајера у Новом Саду 7. јуна 1935 (НК бр. 233, 13. јул 1935).

Поводом прославе десетогодишњице новосадског Аероклуба, организован је 7. јула 1935. велики аеромитинг и изложба у Новом Саду. Један од посетилаца био је инж. Сондермајер који је, са С. Миловановићем, одлетео у зору тога дана Фокс Мотом из Београда у Сушак на аеромитинг (отказан због буре) и поподне стигао у Нови Сад.⁴⁴ Иста двојица одлетела су ујутро 7. јула Фокс Мотом из Београда у Загреб, а у 10.00 пилот Станисављевић је преузео авион и са Миловановићем продужио за Љубљану. Авион је из Љубљане вратио Миловановић, а из Загреба за Нови Сад инж. Сондермајер.⁴⁵ Сондермајер и Миловановић летели су и 17. јула у Загреб, а затим у Сушак (циљ: организација за ФАИ) а Миловановић је ујутро 21. јула прелетео Фокс Мот из Сарајева у Београд и домах продужио у Врбас ради суделовања на митингу.⁴⁶

42 НК бр. 228, 8. јун 1935.

43 НК бр. 232, 6. јул 1935.

44 НК бр. 233, 13. јул и бр. 234, 20. јул 1935.

45 НК бр. 235, 27. јул 1935.

46 НК бр. 237, 10. август и бр. 238, 17. август 1935.

Већ 28. јула, Фокс Мот је поново ангажован када је пилот Миловановић са два путника одлетео у Бар, на митинг тамошњег одбора Аероклуба. Исти пилот летео је 4. августа на митингу у Осијеку, а три дана касније Сондермајер је одлетео у Дубровник (послом Аероклуба) и вратио се 9. августа у Београд. Миловановић је одвезао 12. августа два Француза у Краљево, а 15. августа одлетео је са механичарем за Љубљану, са спуштањем у Загребу, ради преузимања резервних делова за саобраћајни авион Спартан.⁴⁷

Пилот др Андра Митровић био је (са два путника у Фокс Моту) 8. августа на митингу у Руми. Сава Миловановић је одвезао је 27. августа директора београдске филијале француске авио-превозне компаније „Ер Франс“ (Air France) Замбонија (Edouard Zamboni) у Нови Сад а сутрадан, 28. августа, одлетео за Беране, са спуштањем у Подгорици, на митинг. Шеф-пилот Стрижевски превезао је 29. августа једног лекара у Дубровник.⁴⁸

Када се Миловановић вратио 28. августа из Берана у Београд, на аеродрому је био у посети министар финансија Душан Летица са супругом. Одушевљени министар и супруга летели су том приликом у Фокс Моту изнад Земуна и Београда.⁴⁹

Стрижевски је Фокс Мотом одвезао рано ујутру 30. августа представника британске индустрије, Томаса Малбека, у Нови Сад, а поподне је истог путника и његову супругу одвезао прво у Сарајево, а затим у Сплит и Љубљану, одакле се вратио 2. септембра. Пет дана касније, пилот Миловановић је пилотирао Фокс Мотом 7. септембра (лет за Загреб), а инж. Станисављевић и један механичар су посетили 8. септембра митинг у Лесковцу.⁵⁰

Инж. Станисављевић (са два путника) одлетео је 6. октобра на митинг у Јагодину, а вратио се сутрадан, док је инж. Сондермајер летео пословно 8. октобра у Нови Сад.⁵¹ Пилот Јарошенко (са два путника) летео је 20. октобра на митинг у Зајечар.⁵²

47 НК бр. 238, 17. август 1935.

48 НК бр. 239-241, 9. септембар 1935.

49 НК бр. 245-247, 19. октобар 1935.

50 НК бр. 242-244, 28. септембар 1935.

51 НК бр. 253, 30. новембар 1935.

52 НК бр. 254, 7. децембар 1935.

Први јавни превоз авио-таксијем из Београда за Црну Гору, Овстие, 28. август 1935 (Зоран Зечевић)

У годишњем извештају „Аеропута“ за 1935. записано је да је компанија вршила „летове са аеро-таксијем и летове за пропаганду путем ваздушних крштења“ и да су „резултати показали напредак према 1934. години“. Током године, „Аеропут“ је учествовао на 38 аеромитинга у организацији Аероклуба и остварио 342 лета са укупно 90 сати налета, при чему је извршено 1.700 „ваздушних крштења“ и зарађено 42.215 динара. Путовања авио-таксијем донеле су компанији зараду од 34.987 динара.⁵³

1936.

Почетком 1936. „Аеропут“ је увео у службу трећи авио-такси, двомоторни тросед футуристичког изгледа ММС-3, којег је израдила Радионица „Аеропута“ по пројекту техничког директора инж. Миленка Митровића.⁵⁴ Из не-

⁵³ *Резултати рада домаћеј груписа за ваздушни саобраћај „Аеропут“ у 1935. години*, ГЈВ 1936.

⁵⁴ *Извештај Управној и Надзорној одбора Аеропута о раду у 1935.* поднесен на VIII редовном збору акционара, од 1. марта 1936. године.

YU-SAK испред ханџара, Земун, средином тридесетих (Буро Бајић). У средини, са шширом, стоји саобраћајни пилот „Аеропута“ Михајло Јарошенко.

ког разлога Фокс Мот скоро да није летео током прве половине 1936 (нема га у Нашим крилима).

На дан 10. јула 1936. забележен је лет Фокс Мота из Београда за Загреб којег је извршио пилот Родољуб Љ. Миловановић, а циљ је био превоз новинара Политике. Пилот Отмар П. Крепел превезао је 17. јула два путника у Осијек, а у Београд се вратио сутрадан.⁵⁵ Р. Миловановић је превезао 10. јула два путника у Загреб, циљ пута је био снимање Девис (Davis) тенис утакмице у том граду.⁵⁶

Фокс Мот са пилотом Крепелом и три путника летео је 13. септембра на митинг у Вршац,⁵⁷ Пилот Р. Миловановић и прагиоц Влајић одлетели 27. септембра у Смедеревску Паланку на митинг.⁵⁸ Исти пилот и два путника отишли су 25. октобра авио-таксијем Фокс Мот на митинг у Крушевац, а инж. Станисављевић је одвезао 27. октобра једног путника у Клуз у Румунији.⁵⁹

„Аеропут“ је током 1936. наставио да обавља авио-такси службу и пропагандне летове на манифестацијама Аероклуба. Његови авиони су учествовали на митинзима у 34 места у држави. За нередовне летове углавном су ангажовани млађи пилоти. У извештају Управног одбора за

⁵⁵ НК бр. 291-292, 29. август 1936.

⁵⁶ НК бр. 293, 6. септембар 1936.

⁵⁷ НК бр. 299, 21. октобар 1936.

⁵⁸ НК бр. 298, 14. октобар 1936.

⁵⁹ НК бр. 307, 16. децембар 1936.

1936. каже се: „Како материјал тако и летеће особље били су на достојној висини, достижући регуларност и правилност редовног саобраћаја“.

Авио-такси YU-SAK на летелиштима Обласних одбора Аероклуба, снимци за устомену: (горе лево) Краљево, непознатој дашума (Дејан Милојевић); (горе десно) Крушевац, председник ОО Крушевац пук Хаџић и потпредседник СУ пук Влајић (НК 342, 21. август 1937); (доле) Крагујевац, 1937 (Милош Милосављевић)

1937.

Аероплан Фокс Мот одлетео је 9. марта 1937. у 14.50 из Београда за Сарајево (пилот Станисављевић, циљ превоз једног путника) и вратио се сутрадан у 14.20 сати.⁶⁰ Исти пилот превезао је 19. априла 1937. два путника у Подгорицу, а вратио се сутрадан у Београд. Два дана касније, 21. априла, пилот Крепел превезао је инж. Станисављевића у Љубљану а сутрадан се вратио сам.⁶¹

Фокс Мот (пилот Р. Миловановић) превезао је 7. маја новине Време у Сарајево и одмах се вратио. У истом циљу авион је летео и 8. маја у Сарајево а 9. маја у Скопље. Из

⁶⁰ НК бр. 320, 17. март 1937.

⁶¹ НК бр. 327, 5. мај 1937.

Скопља се вратио 10. маја у 09.15 а већ у 14.00 поново је одлетео у Скопље да би се вратио сутрадан (на свим летовима пилот је био Крепел).⁶²

Инж. Сондермајер је одлетео 5. јуна авионом Фокс Мот за Петровград (данас Зрењанин) и вратио се истог дана (циљ туризам).⁶³ Пилот С. Миловановић летео је 11. јула за Белу Цркву (пословно)⁶⁴ а пилот Р. Миловановић 29. августа за Дубровник (превоз два путника).⁶⁵ На митингу у Крушевцу учествовао је у августу и Фокс Мот што се види на фотографији у Нашим крилима.⁶⁶ Фокс Мот је летео 9. септембра у Загреб (Крепел, пословно), 11. септембра се вратио, долетевши из Борова (Р. Миловановић), а 12. септембра одлетео за Вршац (Р. Миловановић са три путника, циљ митинг).⁶⁷ Авион је летео 26. септембра за Белу Цркву на митинг (С. Миловановић са три путника).⁶⁸

На дан 17. октобра 1937. у 08.30 одлетео је из Београда за Крагујевац Фокс Мот (пилот Р. Миловановић и два путника, циљ митинг) и вратио се истог дана у 17.15 часова.⁶⁹ Лет у Сарајево је реализован 5. децембра (Р. Миловановић са два путника, циљ пословно) а повратак сутрадан.⁷⁰

Фокс Мот је обављао током године уобичајене послове, авио-такси летове, превоз поште и новина и пропагандне летове.

1938-1940.

Од 28. маја до 13. јуна 1938, Ваздухопловство Војске и аеронаутичка индустрија Краљевине Југославије организовали су на београдском сајмишту (изграђеном током

⁶² НК бр. 330-331, 2. јун 1937.

⁶³ НК бр. 335-336, 7. јул 1937.

⁶⁴ НК бр. 337-338, 24. јул 1937.

⁶⁵ НК бр. 345, 15. септембар 1937.

⁶⁶ НК бр. 342, 21. август 1937.

⁶⁷ НК бр. 348, 2. октобар 1937.

⁶⁸ НК бр. 349, 9. октобар 1937.

⁶⁹ НК бр. 352, 3. новембар 1937.

⁷⁰ НК бр. 357, 22. децембар 1937.

претходне године) Прву међународну ваздухопловну изложбу. На тој првој великој ваздухопловној изложби у Краљевини Југославији, авиони, мотори и друга ваздухопловна опрема били су изложени у новоизграђеним павиљонима и на отвореном простору. По броју изложених експоната, највећи излагачи били су Краљевина Југославија (домаћа индустрија и ВВ), Немачка и Италија (сви су имали посебне павиљоне). Остале стране земље (Чехословачка, Француска, Велика Британија, Пољска) излагале су у међународном павиљону.⁷¹

Компанија „Аеропут“ је свечано прославила десет година обављања ваздушног саобраћаја, а јубилеј је одржан у оквиру поменуте изложбе. Главна свечаност је одржана 12. јуна, на први дан Духова, у великом хангару на аеродрому „Београд“. Испред хангара било је паркирано 12 авиона „Аеропута“: четири нове Локид Електре (Lockheed L-10A Electra), два Кодрон Гоелана (Caudron C.449 Goëland), два Спартан Крузера (Spartan Cruiser Mk.II) и по један Де Хевиленд Драгон Рапид (DH.89A Dragon Rapide), Потез 29, Фокс Мот и Џипси Мот. Поред авиона налазили су се пилоти, радио-телеграфисти, авио-механичари и помоћно особље. Свечаности су присуствовали чланови Управе, руководиоци и многи гости. Тринаести авион „Аеропута“, авио-такси ММС-3 био је изложен на изложби на сајмишту.⁷²

Авион Фокс Мот интензивно је коришћен до 1938. што се види из Извештаја о раду „Аеропута“ у 1938. и 1939. години у којима је наведено да је Фокс Мот имао укупно 1.081 сати рада (1938) и 1.094 (1939).⁷³ Очигледно је током 1939. драстично смањен број сати рада (само 13), што и није било чудно с обзиром на старост авиона. С друге стране, до смањења пропагандних летова Аероклуба (а тиме и до смањења или, тачније, престанка ангажовања авиона „Аеропута“ у пропагандне сврхе) дошло је због погоршане политичке ситуације пред избијање рата у Европи. Ваздухопловне власти Краљевине Југославије реаговале су ангажовањем свих способних цивилних авиона за школовање пилота у полу-војним пилотским школама под патронатом ВВ.

71 Б. Ј. Михалачки капетан, *Прва међународна ваздухопловна изложба у Београду 1938. год.*, Штаб ВВ, Београд 1939, 3, 29-72.

72 Кино филм са Прве међународне ваздухопловне изложбе у Београду, МВ; Ђ. Крунић, *Civilno I*, 156.

73 Извештаји Управног и Надзорног одбора Аеропута: о раду у 1938. поднесен на XI редовном збору акционара, од 7. маја 1939; и о раду у 1939, поднесен на XII редовном збору акционара, од 17. марта 1940. године.

Породичне фотографије Даре и Стеве Стефановића испред авиона Фокс Мот на аеромиштини ОО Крагујевац, летелиште Сушичко поље, 17. октобар 1937 (Милош Милосављевић). На доњој фотографији види се у позадини Физир ФТ.1 Небојша YU-PDV, у власништву ОО Нови Сад.

Почетак Другог светског рата одразио се и на рад „Аеропута“. Одмах су интензивирани припреме за одбрану у које је био укључен и „Аеропут“ са својим авионима, осталом техником, особљем и резервама материјала. Инж. Сондермајер је позван у октобру 1939. на 21-дневну

Група за снимање испред авио-таксија YU-SAK: (горе) на непознатом летељичишту, у позадини се види Анрио X.320 (Дејан Милојевић); (доле) на летељичишту Крагујевац (Милош Милосављевић)

војну са задатком да организује курс за обуку војних pilota и радио-телеграфиста у летењу без спољње видљивости. Обука је вршена на авионима „Аеропута“, Драгон Репиду, Спартану, Фокс Моту и Ципси Моту. На том првом летачком курсу у организацији „Аеропута“ обучено је 15 официра. Сарадња „Аеропута“ и Штаба ВВ је настављена обуком следећих група у току зиме 1939/1940. и привременим уступањем четири поменућа авиона Штабу.⁷⁴

У мају 1940. инж. Сондермајер је обавестио Управни одбор да ће, у случају рата, сви авиони, летачко и део помоћног особља бити мобилисани у састав једне транспортне ескадриле у оквиру ВВ. У последњем годишњем извештају о раду „Аеропута“ у 1940. години, на жалост, није наведен број сати налета ни за један од тадашњих 12

авиона у парку компаније.⁷⁵ Међутим, судећи по укупном ваздушном саобраћају и активностима Аероклуба у Краљевини Југославији у том периоду, врло је вероватно да су три аеро-таксија компаније имали релативно мали број сати налета. Аутор Ч. Крунић навео је да је Фокс Мот имао 1200 сати налета⁷⁶ на крају летачке сезоне у 1940. години.

Авион Фокс Мот је био чест гост свих аеродрома у земљи. Поред такси превоза, што му је била основна намена, често је учествовао (нарочито средином тридесетих) на многобројним аеромитинзима које су организовали разни ОО Аероклуба, при чему је превозио високе функционере компаније и Аероклуба, као и важне политичке и војне личности. На тим ваздухопловним манифестацијама много је коришћен и за „ваздушна крштења“. Фокс Мотом углавном су пилотирали професионални и врло искусни пилоти „Аеропута“ и Аероклуба, а тим авионом врло често је управљао и генерални директор, инжењер Тадија Сондермајер, прослављени српски пилот са Солунског фронта, који је био и први потпредседник Аероклуба.

Фокс Мот је имао дугу службу у „Аеропуту“, у периоду 1932-1940. године. Био је најпознатији авио-такси „Аеропута“ и током тридесетих година био је синоним за авио-такси у Краљевини Југославији. Коришћен је за нередовни саобраћај као главни авио-такси „Аеропута“ мада су, по потреби, употребљавани и спортски Мот UN-SAI, домаћи ММС-3 и неки од преживелих старих Потеза 29, а понекад и путнички Спартани.

Мобилизација и рат

Ваздухопловство војске није имало транспортне авионе и није успело да развије транспортну авијацију. Због тога је, по наређењу Генералштаба Југословенске војске, компанија „Аеропут“ са својим авионима, организацијом и особљем укључена 4. марта 1941. у састав ВВ. Свих девет оперативних саобраћајних авиона (пет Локид Електре, два Спартана и по један Кодрон Гоелан и Дехевиленд Драгон) ушло је у наоружање посебне ваздухопловне јединице, новоформиране Транспортне групе, под командом резервног ваздухопловног пуковника Тадије Сондермајера. Осим њих, у састав групе уведена је и Електра Владе Краљевине Југославије као и два стара војна

⁷⁵ Извештај Управног и Надзорног одбора Аеропута о раду у 1940. изложен на XIII Редовном збору акционара, од 31. децембра 1940 (датум издавања на публикацији је 6. април 1941)

⁷⁶ Ѓ. Крунић, *Civilno I*, 233.

⁷⁴ Ѓ. Крунић, *Civilno I*, 178, 181-182.

Авио-такси Фокс Мот: (лево) улазак пушника; (десно) задовољни пушник напушта авион (Милош Милосављевић)

тромоторца Авио Ф.39 (Avioa F.39), од којих је један био на ревизији у „Икарусу“.⁷⁷

Три лака авиона, које је „Аеропут“ категорисао као авионе за нерегуларне летове, због малих транспортних капацитета, имали су другачију судбину. Наравно, и они су мобилисани, али су упућени у друге ваздухопловне јединице Помоћног ваздухопловства. Домаћи авио-такси ММС-3 (YU-SAR) ушао је у састав 603. тренажне ескадриле (ТРЕЕ) из 201. ваздухопловне групе (ВГ), прелетео са ратног летелишта (р/л) Дивци на р/л Граб у Херцеговини, где је напуштен.⁷⁸

Авион Фокс Мот (YU-SAK) мобилисан је у састав 1. ваздухопловне извиђачке групе (ВИГ) Армијског ваздухопловства на летелишту Рума и тамо је био напуштен. Захваљујући фотографијама оштећеног Фокс Мота које су снимили немачки војници на почетку окупације Краљевине Југославије, откривена је судбина Фокс Мота у Априлском рату. Локација на којој су снимљене фотографије препозната је као летелиште Рума, на којем су такође снимљени напуштени мобилисани аероклупски

YU-SAK испред ханџара на аеродрому „Београд“ (Милош Милосављевић). У ханџару се види школски авион ФН-Валтер.

⁷⁷ *Priča o Jugoslovenskom aerotransportu*, ЈАТ, Београд 1987, 27; *AERO Magazin*, специјално издање бр. 2-3/1991; *Let dug sedam decenija*, ЈАТ, Београд 1997, 22; Petar Bosnić, „Aeroputovi“ avioni u *Aprilskom ratu*, *AERO magazin* бр. 44, децембар 2002 / јануар 2003, 34-35; Чедомир Крунић, *Авиони и летачко особље Аеропушта у Априлском рату 1941*, Расински анали, Историјски Архив Крушевац, 2003, 201-206.

⁷⁸ Čedomir Janić, Jovo Simišić, *More Than Flying*, Jat Airways, Belgrade 2007, 47.

авиони ФТ-1 Небојша и Анрио Х.320 (Hanriot H.320) из исте јединице.⁷⁹

На фотографијама се види да је авион Фокс Мот обојен светлом (сребрнастом) бојом, да је регистрација YU-SAK исписана црном бојом и да су на њему исцртане нове по-

⁷⁹ Фотографије авиона Фокс Мот, Физир ФТ-1 и Анрио Х.320 на летелишту Рума које су снимили немачки војници. До појаве тих фотографија сматрало се да је Фокс Мот остао на земунском аеродрому.

Фолксдојчери око авиона YU-SAK на летелишту Рума, пролеће 1941 (виа Дејан Милојевић). Фотографије је snимио немачки војник, одмах после Априлског рата. Дечак на крилу поздравља нацистичким поздравом.

ду-војне ознаке прописане у децембру 1940⁸⁰ за цивилне мобилисане авионе што нам говори да је био пребојен пре мобилизације. Није познато да ли је Фокс Мот прошао генералну оправку – у сваком случају био је оперативан у тренутку мобилизације, иначе га ВВ не би прихватило.

Преостали авио-такси Метал Мот (YU-SAI) такође је мобилисан али нема детаља о његовој судбини; по неким подацима остао је на земунском аеродрому.⁸¹

Оба лака мобилисана Де Хевилендова авиона (YU-SAK и YU-SAI) највероватније су, после Априлског рата, завршили на отпаду што индиректно потврђује чињеница да их нема у немачком списку заплених југословенских авиона које су Немци сачинили 20. маја 1941. године.⁸²

80 НК бр. 512, 513, 514.

Под насловом „Пажња нашим одборима и осталима“ часопис је објавио следеће обавештење/наредбу: „Штаб ВВ обавестио је да су почев од 16. децембра т. г. сви цивилни, путнички и спортски авиони, поред прописаних знакова распознавања који се састоје од 5 слова, обележени и државном тробојком на левој и десној страни горње и доње површине крила, око трупа и на површинама кормила за правац и дубину“. У прилогу је дата проста шема примера (авион Локид Електра) са уцртаним новим ознакама.

81 Потпуковник Андра Павловић је написао (према свом извору) да су „два једномоторна Дехевиленда „Аеропута“ остала у хангару у Земуну“, не наводећи типове авиона. Пошто је сад постало јасно да је Фокс Мот ипак напустио Земун, онда преостаје да су та два Дехевиленда у Земуну били Мот типови, по један из Аеропута и Аероклуба.

82 National Archives, Washington, Microcopy T-177 Reel No1 – Reichluftfahrtministerium GL/LwB, Luftwaffenbeute1941, Jugoslawien (bis 20. 6. 41), превод документа објављен у YASIG

Још један снимак YU-SAK на истом месту и у исто време у Руми (виа Дејан Милојевић). Трупи и реп су делимично оштећени. На трупу су шробојка и црна слова регистрације, а на кормилу правац заступа и слова YU.

Означавање, обележавање и бојење авиона UN-SAK / YU-SAK

Компанија „Аеропут“ званично је користила оригиналан назив, писан на српском језику као Фокс Мот, понекад и Фокс Мос. Исти назив користило је и Војно ваздухопловство.

Што се тиче бојења и обележавања, постојале су три шеме током употребе Фокс Мота. Прва је била фабричка шема (тачније једна од фабричких) с којом је авион испоручен „Аеропуту“ и с којом је летео до јесени 1933. године. Труп, упорнице и точкови обојени су тамно плавом бојом, а крила и репне површине сребрастом. Оквири прозора били су у боји полираног алуминијума, а дуж трупа извучена је стилизована жута трака. Регистарска ознака UN-SAK налазила се на стандардним позицијама за цивилне авионе, на боковима трупа (белом бојом), на горњој површини горњих крила и на доњој површини доњих крила (црном). Величина слова била је прилагођена позицијама на авиону, тако да су слова на крилима имала висину од 1 m а на трупу око 1/3 те висине. На вертикалном репу није било ознака, једино је на вертикалном стабилизатору био исцртан мали фабрички лого у виду жутог лептира (мољца) преко плавог троугла.

Друга шема је била варијација прве, авион је задржао исто бојење док су регистарске ознаке измењене у YU-SAK.

No1-4, Novi Sad 2000.

За разлику од прве шеме, на кормилу правца била је постављена мала државна застава, по стандардном маниру за цивилне авионе у Краљевини Југославији, после увођења нових националних регистарских ознака форме YU-xxx.

Трећа шема је настала нешто пре Априлског рата (вероватно 1940) када је авион пребојен преко свега сребр-настом, а све регистарске ознаке исписане црном бојом. Крајем 1940. или почетком 1941. на авиону су постављене нове полу-војне ознаке у виду националне тробојке, по пропису из децембра 1940. године. Тробојке су постављене на кормилима висине и око трупа (иза пилотске кабине) а задржана је и тробојка на кормилу правца. Ознаке сличног типа користили су у и Британци на мобилисаним авионима, а траке око трупа у бојама заставе биле су честе на француским војним авионима тога периода.

Општи подаци југословенског авиона Фокс Мот

пројектант: А. Е. Хаг (А. Е. Hagg)

произвођач: The de Havilland Aircraft Co. Ltd.,
Edgarware, Middlesex, England (UK)

ознака фабричка: DH.83 Fox Moth

ознака „Аеропута“ и ВВ: Фокс Мот

намена: аеро-такси, курирски, за везу

1. корисник: „Аеропут“

статус: стандардни авион

период: 1932-1940.

2. корисник: ВВ

статус: нестандардни авион, мобилисан

период: 1941.

фабрички број (с/п): 4014

цивилне регистрације:

G-ABZA (1932),

UN-SAK (1932),

YU-SAK (1933)

иматрикулација, број уписа (CofR): 32

пловидбена дозвола (CofA): 30

Технички подаци авиона Фокс Мот са мотором Џипси III

Опис

Једномоторни двокрилац дрвене конструкције са класичним фиксним стајним трапом. Авион је имао нови труп комбинован са крилима од авиона Tiger Moth и репом од Gipsy Moth/Puss Moth. Крила и репне површине су пресвучени платном, труп лепенком (шпером). У делу

трупа испод крила налазила се затворена путничка кабина (са 4 седишта) а иза ње је био отворени или покривени пилотски кокпит (UN-SAK је имао покривку).

Погонска група⁸³

Један ваздухом хлађени 4-цилиндарски редни viseћи клипни мотор Де Хевиленд Џипси III (de Havilland Gipsy III) номиналне снаге 80,53 kW (108 HP или 105,51 KS) при 2000 min⁻¹, *max* 89,48 kW (120 HP или 121,68 KS) при 2300 min⁻¹ и двокрака дрвена елиса.

Подаци за мотор Џипси III: пречник цилиндара 114 mm; ход клипа 140 mm; запремина 5.716 cm³; номиналан број обртаја 2000 min⁻¹; максималан 2200 min⁻¹; однос компресије 1 : 5,2; маса 130 kg.

Намена

Оригинална: лаки путнички транспорт; у ВВ: курирски, лаки путнички и авион за везу. Смештај: 4 путника (или 272 kg терета) и пилот.

ТТ подаци

размах: 9,41 m (39 ft 10 5/8 in) дужина: 7,85 m (25 ft 9 in)

висина: 2,68 m (8 ft 9 1/2 in)

површина крила: 24,3 m² (261 1/2 in)

маса

празан: 487 kg (1.071 lb)

max полетна: 909 kg (2.000 lb)

max брзина (на оптималној висини): 171 km/h (106 mph)

крстарећа брзина: 147 km/h (91 mph)

пењање 2,3 m/s (450 ft/min)

плафон: 3,870 m (12.700 ft)

долет: 684 km (425 miles)

Резиме

Успешни британски лаки транспортни авион ДХ.83 Фокс Мот појавио се почетком 1932. и одмах је постигао велики успех на британском и светском тржишту лаких транспортних авиона. Био је релативно јевтин и лак за одржавање, имао је поуздан мотор, солидне летачке карактеристике и комфорну затворену путничку кабину. А најважније је било то што је превоз путника на кратким ваздушним линијама био финансијски исплатив, што до тада није био случај ни са једним типом лаких авиона. Фокс Мот је летео током тридесетих година 20. века у петнаестак земаља. Пре Другог светског рата укупно је направљено 98 авиона

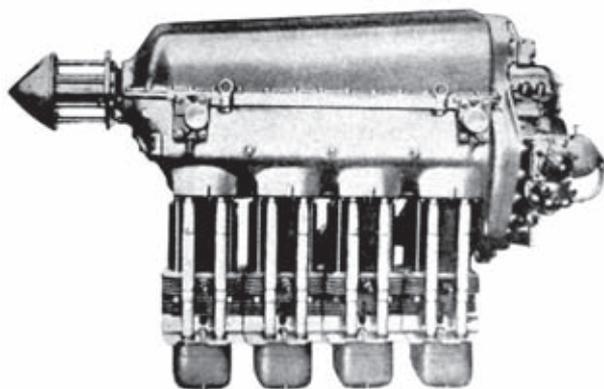
⁸³ Аеројлански мотор Gipsy III, 120 к. с., Алманах ЈВ 1931/32.

у Великој Британији и два у Аустралији а производња у Канади, обновљена 1946, обезбедила је још 53 авиона означених са ДХ.83Ц.

Један примерак авиона Фокс Мот (с/п 4014) уведен је као нов у флоту предратног југословенског авио-превозника „Аеропут“ у септембру 1932. године. Коришћен је за нередовну службу до 1940. године. Летео је углавном као авио-такси а често је учествовао и на многим аеро-митинзима на аеродромима у унутрашњости земље. Био је најпознатији авио-такси „Аеропута“. Почетком 1941. мобилисан је, заједно са осталим исправним авионима „Аеропута“ и Аероклуба, и уведен у састав ВВ. У Априлском рату је оштећен, а даља судбина је непозната (највероватније је завршио на отпаду?).

Авион Де Хевилленд ДХ.83 Фокс Мош UN-SAK, три пројекције

Мошор Де Хевилленд Џипси III (Алманах ЈВ 1931/32)

Логоштови фабрике „Де Хевилленд“, шила Фокс Мош и компаније „Аеропут“

FOX MOTH IN YUGOSLAV SERVICE

Very popular British pre-WWII light transport de Havilland DH.83 Fox Moth appeared at the beginning of 1932. Yugoslav flag-carrier Aeroput Air Lines bought one machine in August of the same year. This aircraft (с/п 4014) was registered with interim registration G-ABZA on August 25th. Mr. Thomas G. Mapplebeck, representative of British aviation and machinery manufacturers in Belgrade, was stated as owner. Vladimir Striževski and engineer Milenko Mitrović-Spirta, a chef-pilot and Tehnical Manager of Aeroput Air Lines, took over Fox Moth and flew from England to the Kingdom of Yugoslavia. They successfully landed at Belgrade aerodrome on August 31st. Yugoslav registration UN-SAK issued on October 5th and Fox Moth entered service within Aeroput company. After September 1933 registration was changed to YU-SAK.

This sole Yugoslav Fox Moth mainly served as aero-taxi during 1932-1940. Also, it was often used for public flights on meetings and flying club's open days at many airfields throughout the whole country. It was very popular and the most well-known aero-taxi in the Kingdom. Until the beginning of 1940 YU-SAK attained total of 1.094 flying hours. Early in 1941 the machine was seized and entered into VV service as auxiliary aircraft. In April 1941 Fox Moth was damaged and left at Ruma airfield by Yugoslav personnel. There are no known details about this aircraft after the 1941 April War.

31. ВАЗДУХОПЛОВНА ГРУПА 2. ЛОВАЧКОГ ПУКА ВАЗДУХОПЛОВСТВА ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ

Абстракт: Аутор је на ову тему објавио књигу „Ратни дневник Ваздухопловства војске Краљевине Југославије – Април 1941“, 2016. године. Ради се о деценијама тенденциозно занемариваном делу историје, као и људи који су је стварали, а само зато што су били припадници војних формација Краљевине Југославије. Подаци су сакупљани дуги низ година по домаћим и светским архивама, као и у разговорима и интервјуима са тада још живим припадницима ваздухопловства Краљевине Југославије или њиховим породицама. У време док је трајало истраживање појавили су се и неки нови подаци, као и до тада непознат фото материјал везан за тему. Аутор је користио и страну и домаћу литературу и изворе, као и многобројне контакте са домаћим и светским историчарима и ентузијастима, који су били од велике помоћи и којима је неизмерно захвалан.

Кључне речи: Авион, Априлски рат, Балкан, Београд, Бикер, бригада, Бф 109, губици, ваздухопловна група, До 17, Други светски рат, ескадрила, издаја, Крагујевац, Краљевина Југославија, Краљево, ловачки, Немачка, пук.

Увод:

1. ваздухопловна ловачка бригада (1.ВЛБ) у чијем саставу су били 2. ловачки пук (2.ЛП), са својом 52. и 31. ваздухопловном групом (31.ВГ) и 6. ловачки пук (6.ЛП), требала је да подржава операције 6. 1. и 2. армије војске Краљевине Југославије. У правцу Румуније и Мађарске, вршећи ваздушну заштиту северне Србије, Баната, Бачке, Срема, источне Славоније и источне Босне у линији: Вршка чука – планина Ртањ – Озрен – планина Јастребац – Копаоник – Сјеница – Пљевља – Фоча, са тим да западна граница дејства буде Доњи Михаљац – Босански Шамац – Тузла – Рогатица – Фоча. Међутим, командант 1.ВЛБ ограничио је зону дејства 2.ЛП искључиво на северну Србију, јужно од линије, Велико Градиште - Пожаревац - Младеновац – Ваљево – Власеница.

Ратни задаци 2.ЛП одређени су од стране КВ специјалном строго поверљивом, инструкцијом Бр.1, која је из-

дата у другој половини месеца марта 1941. године и достављена команданту 1.ВЛБ.

Дужина граничног фронта бригаде износила је 600 км, од тога 50 км према Бугарској, 390 км према Румунији и 160 км према Мађарској. Тежиште одбране био је првенствено престони Београд, а затим индустријски реон Србије на потезу Крушевац, Крагујевац, Краљево и Чачак.

31.ВГ, издвојена из састава 6.ЛП, прелетела је 2. априла 1941. године са Крушедола на ратно летелиште Сушичко Поље, на северном рубу Крагујевца. Код пребазирања јединице два авиона су била лакше оштећена на слетању излетевши са травнате писте. Ноћу 5/6.априла око 3.00 часа, командант 2.ЛП примио је телефонски обавештење од команданта 1.ВЛБ са аеродрома Београд да је Команда ваздушне одбране Београда дала знак ваздушне узбуне на основу извештаја територијалне осматрачке службе да око стотину немачких бомбардера преко Српске Црње у Банату лети ка Београду. Узбуну је изазвала припрема немачких авиона на румунским аеродромима ближе југословенској граници. Припрема се вршила загревањем и провером авионских мотора. Велику буку која се брзо преноси у банатској равници, регистровале су југословенске осматрачке станице и проследиле обавештење надлежним. На основу овог обавештења, командант 2.ЛП наредио је да обе ловачке групе, 31.ВГ и 52.ВГ пређу из строге приправности у стање приправности под оружјем и очекују наређење за ступање у дејство.¹

Командни састав 1.ВЛБ и у оквиру ње 2.ЛП и 31.ВГ, чији је саставни део била:

1.ВЛБ – командант бригаде пук Рубчић Драгутин „Карло“

Ађутант - к1к Ристић Милан

Обавештајни официр - к1к Пачић Војислав

¹ Андрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Београд)

Штаб бригаде на аеродрому Београд, 702.Е за везу на аеродрому Београд, командир непознат.

2.ЛП - командант пука - ппук Пирц Франце
Помоћник команданта пука – мај Симонић Драгослав „Чавка“

Ађутант - к1к Остојић Јован

31.ВГ командант – мај Миловановић Илија „Ика“, 101.Е командир к1к Лекић Коста, 141.Е командир к1к Бергинц Франц, 15.АЧ командир к1к Миљковић Јован

52.ВГ командант – мај Благојевић Миодраг „Бреге“, 163.Е командир к1к Бајагић Милош, 164.Е командир к1к Оштрић Иво, 24.АЧ командир к1к Пивељ Никола²

31.ваздухопловна група (31.ВГ)

6. април (недеља)

Још у потпуности није свануло око 05.30 часова, када је ваздушна одбрана Крагујевца осмотрела непознати авион. Као и остале јединице из састава ваздушне одбране били су већ од 03.00 часа то јутро под узбуном, која је обустављена око 03.30 часова. Без конкретних најава прелета и некориснећа уговорених сигнала артиљерци су отворили ватру. Авион Do17P (Фаб.бр.3554) из немачке ваздухопловне јединице 2(F)/11 пао је код Раче Крагујевачке. Посада коју су чинили пилот, лојтнант Оскар Генрих (Lt Oskar GENRICH), навигатор, поручник Ханс Енгелхарт (Lt Hans ENGELHARDT) и радиста, подофицир Ханс Менкемајер (Uffz Heinz MÖNKEMEIER) спроведена је у Крагујевац али је кратко била у заробљеништву. На њих је пуцала 3. батерија базирана код села Петровца, из 102.ПА дивизиона, ваздушне одбране Крагујевца под командом капетана Настаса Братића.³ Према непровереним подацима, по овом авиону дејствовала је и 675.ПА батерија из састава ваздушне одбране Винораче код Јагодине.

31.ВГ (Штаб, 101.Е, 141.Е и 15.АЧ), јачине осамнаест ловачких авиона Месершмит Бф109Е-3а налазила се на ратном летишту Сушичко поље код Крагујевца. Авиони су били размештени изван летишта и добро маскирани, летачко и нелетачко људство у биваку, а Штаб групе и канцеларије командира у суседним зградама. Ваздушну одбрану летишта групе вршила је месна ваздушна од-

брана Крагујевца са 20 ПА топова и 24 ПА митраљеза, као и Трупна ваздушна одбрана (ТВО) 31.ВГ, јачине дванаест старих пешадиских митраљеза адаптираних за ваздушно гађање у саставу 15.АЧ. Јединице 31.ВГ биле су везане за територијалну осматрачку службу преко обавештајног центра у Крагујевцу. Пилоти групе били су врло добро обучени у техници пилотаже и ваздушној борби у патроли или појединачно, али недовољно обучени за групну борбу у саставу ескадриле и групе, пошто се у том правцу недовољно вежбало. Јединице 31.ВГ биле су у строгој приправности од 22. марта 1941. године, до после поноћи 5. на 6.април, када су око 03.00 часа прешли у приправност под оружјем по наређењу команданта 2.ЛП у вези са ноћном ваздушном узбуном у Београду која је трајала до 03.30 часова. Морал људства је био на великој висини и са расположењем за борбу у одбрани Отаџбине. Група је снабдевана из 61.Ваздухопловне базе и сухопутне станице у Крагујевцу.⁴

Већ у 05.55 часова састав 31.ВГ добија нову узбуну. На великој висини изнад Крагујевца ТВО је осмотрела непријатељску летелицу. По наређењу команданта 31.ВГ мај Миловановића, командир 101.Е к1к Лекић је пор Јовчићу издао усмено наређење испред авиона на стајанци да се стигне непријатељски авион који извиђа над аеродромом и да се спречи његов повратак у базу. По већ договореном начину, полећу по једна дежурна патрола из обе ескадриле. Из састава 101.Е полећу, вођа пор Ратко Јовчић и пратилац ппор Недељко Пајић, док из састава 141.Е полећу вођа ппор Павле Црњански и вероватно као пратилац нар Јосиф Брајнер. По повратку из патроле која је трајала око четрдесет минута, пор Јовчић је предао извештај:

„Задатак извршен неуспешно. Непријатељски авион био на 4000 м. Док сам полетео и хватао ту висину, непријатељ се изгубио у правцу севера.“

По изјави шефа механичара 101.Е/31.ВГ, Ђорђа Кулића, такође у 05.55 часова на патролни лет полећу још капетан Митровић Живица, наводно на Л-24 и пратилац на Л-23, резервни поручник Бојовић Драгутин „Млађа“, братанац чувеног српског војводе из Првог светског рата Петра Бојовића. У изјави је напоменуто - „у правцу Београда“, те да се исти нису вратили у базу. Остаје непознаница из ког разлога би били послати у патролу ван реона дејства своје јединице? При том су већ полетеле две дежурне патроле, како је било и договорено. Зашто и

² Петар Боснић: Наше небо - Април 1941 (приватно издање; Београд, 1997)

³ ВА, П17, К9, Ф1, Д40, Л12; ВА МА, Film RL 2/III. 753/196/33, 753/223/1, 753/277/h

⁴ Андрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Београд)

трећа? Обзиром да је напад на Београд почео у 06.51 часова остаје нејасно и како су се затекли тамо готово пун сат касније, обзиром да је аутономија лета Месершмита 109 око један час без спољног помоћног резервоара, које ВВКЈ машине и онако нису имале. У најбољем случају имали су времена за пет до десет минута борбеног дејства.

Неоспорно је да су изнад Београда улетели у ваздушну борбу са Немцима, али не и засигурно у које време. Бојовићев авион је оштећен у борби па је он кренуо на слетање на Земунски аеродром вукући траг дима за собом. Пор Бојовић се обрушио према Бежанији у покушају да слети са оштећеним ловцем. Југословенска ПА одбрана пуца на њега. На авиону пор Бојовића дим из мотора се претвара у озбиљан пожар и у задњем тренутку пилот одустаје од слетања правећи „шанделу“ – вертикални пењући маневар, искачући на опасно малој висини. Падобран му се отворио на свега пар метара изнад земље док се авион срушио и експлодирао у непосредној близини. Теже опеченог и загушеног димом, војска га транспортује у Земунску болницу. Остало је неразјашњено да ли је пожар избио од претходног оштећења у борби или пуцњаве са земље. Капетан Митровић се наводно иза тога упутио у прогоњење непријатеља који је одлазио преко Срема према северу. У случају да су заиста полетели у 05.55 часова из Крагујевца, намеће се питање одакле му горива за даљи прогон? Сустигао је непријатеља у реону села Крчедина где их поново напада. Развија се борба у којој капетан Митровић наводно обара два немачка авиона из састава StG.77, за шта не постоје конкретне потврде, али и сам бива оборен код локалитета Милетин Салаш близу Крчедина. Овакав епилог догађаја далеко више говори у корист претпоставке да је полетање патроле Митровић-Бојовић уследило после 06.30 часова, можда и касније, таман да на време узме учешће у другом немачком нападу на Београд око 10.00 часова. Немачки ловци нису пријавили обарања, тако да су вероватно били жртве узвратне ватре Штука из састава StG.77 базираних на аеродрому Дета у Румунији.

Крајем дана у Штаб 1.ВЛБ на аеродрому Београд стигао је из села Крчедин војни извештај следеће садржине:

„Данас око 11.00 часова један наш пилот на авиону Бф 109, прогонећи групу од осамнаест немачких бомбардера за обрушавање Штука у реону села Крчедина оборио је два немачка аероплана али је и сам пао у пламену. Сељаци из села Крчедина нашли су на руци пилота сат на коме су са задње стране угравирани речи - Прваку Прве пилотске

школе за 1939. годину, ваздухопловном поручнику Живици Митровићу – Фабрика Рогожарски.“

Остало је забележено и сведочење његовог друга и колеге пилота-ловца Милета Ђургуца:

„Овај храбри пилот свечано је сахрањен на крчединском гробљу уз присуство целог села. Приликом сахране је чинодејствовао свештеник Шимић. Извештај сам запамтио у свим детаљима, изузев места где је пао. Ја сам доцније допао заробљеништва, али сам по ослобођењу одлучио да пронађем оног свештеника, како би ми показао гроб, јер је ратни извештај наводно био уништен. Када сам на једвите јаде пронашао свештеника, који је у међувремену променио и место службе, био сам не мало изненађен пошто ми је саопштио да погинули пилот није Живица Митровић, већ други официр. У прилог ми је показао свој парохиски дневник из Крчедина, у коме је уписао и јуначки подвиг и погибију пилота. Све је то лепо писало у свештениковом дневнику, али не и име Живице Митровића! Тек сам доцније, после још доста мука, утврдио да је свештенику погрешно дао име погинулог пилота неки мајор, који је такође присуствовао сахрани.“

После свега, команда Југословенског ратног ваздухопловства одредила је маја месеца 1953. године једну комисију и ставила јој у задатак да обави ексхумацију и пренос посмртних остатака пилота Митровића у његово родно село Калуђерово. То је било 16. и 17. Маја 1953. године.

Најтеже ми је било када сам присуствовао ексхумацији. Тек понека кост, комад падобрана, нагорели рукав и ознака са три траке за чин капетана, што се данас чува у Војном музеју у Београду. Уз Живицу смо нашли и онај његов напола отопљени сат са натписом „Прваку Прве пилотске школе“, који је он онако с поносом носио.⁵

По неким изворима, сматра се да је к1к Митровић оборио авион Бф 109Е (Фаб.бр.4328) из немачке ваздухопловне јединице 6./JG 77 који је пао у околини Панчева, што не одговара истини. Пилот, оберлојтнант Хајнц Дошле (Oblt Heinz DEUSCHLE) се сакрио код фолксдојчера близу Панчева и затим се вратио у своју јединицу 9. априла. Ипак, по сопственом сведочењу, оберлојтнанта Дошлеа је оборила ПА одбрана панчевачког аеродрома:

„Хватао сам висину када сам чуо да је нешто погодило мој авион. Био је то директан погодак против-авионске ватре у мој резервоар. Покушао сам да добијем нешто ви-

5 Миле Ђургуз – потпуковник, пилот 161.Е, писмена изјава, АВИИ, К.37, рег.бр.11/1;

сине и да заокренем назад према бази. Послао сам поруку преко радија: „Овде Хајни, погођен сам!“ Остали су потврдили да су чули моју поруку и да виде да ми из резервоара цури гориво. Мој авион је почео да губи висину и да се дими. Затим се зауставио мотор и гориво ме је полило по лицу и одећи. Извео сам успешно слетање између два села, око 20км северно од Београда. Принудно слетање у поље са горућим авионом!⁶

Авион Ју-87Б из Stg.77, који би могао евентуално могао бити Митровићева жртва, пао је код Новог Бечеја. Ипак, има више претендената за ову победу. Прво пилоти из 32.ВГ/6.ЛП, затим и 352.ПА дивизион из ваздушне одбране Новог Сада са положаја у близини аеродрома. И коначно, ваздушна одбрана Бачке Паланке пријавила је обарање једног авиона, од стране њеног митраљеског вода. На гробљу у Новом Бечеју још увек постоји гроб немачких летача онако како су првобитно сахрањени.

У времену од 07.00–07.30 часова Команда ваздухопловства (КВ) је преко оперативне и позадинске радио мреже обавестила команде, јединице и установе ратног ваздухопловства да је наступио ратни случај Р-41. Саопштење је гласило:

„Немачка и Италија напале су Југославију. Немачко ваздухопловство напало је наше аеродроме око 05.00 часова, а око 06.50 часова отпочели су бомбардовање Београда. Предузмите ратне операције предвиђене строго поверљивим инструкцијама за овај ратни случај.“

Обзиром да су инструкције садржале све задатке у случају рата, није било потребно да КВ у првом тренутку издаје било каква додатна наређења. Поменути радиограм је упућен са радио станице Бежанија код Београда, а потврдиле су га све пријемне радио станице у оперативној и позадинској радио мрежи у времену од 07.15–07.45 часова. Око 07.15 часова командант пука је примио наређење команданта 1.ВЛБ да јединице 2.ЛП упути одмах за ваздушну одбрану Београда, који нападају јаке немачке ваздухопловне снаге. По пријему наређења, исто је одмах око 07.20 часова телефонски прослеђено команданту 31.ВГ мај Илији Миловановићу у Крагујевцу:

„Немачка авијација бомбардује Београд! Ангажујте одмах целу групу ради ваздушне одбране Београда!“

Одмах по пријему наређења, нешто пре 7.30 почиње полетање а затим највећом брзином крећу у правцу Бео-

града. Полетеле су прво две патроле из 101.Е састава к1к Коста Лекић, пратилац нар Саво Вујовић и друга патрола непознатог састава. Непосредно иза њих полеће формација од девет авиона на челу са командантом 31.ВГ мај Илијом Миловановићем којем је пратилац био нар Александар Ценић, затим командир 141.Е Франц Бергинц са пратиоцима, к1к Владимиром Симићем и нвтч Звонком Никшићем. Њих су пратиле у стопу још две патроле, прва са ппор Станиславом Кодреом и ппор Павлом Црњанским и друга на зачелу групе, к2к Милош Максимовић са пратиоцем пор Ратком Јовчићем. Шест авиона (од чега два оштећена у фази поправке) је остављено у резерви због евентуалног напада на индустријску зону Шумадије. Патроле из 101.Е виделе су још у висини Младеновца да је Београд под нападом и обавијен димом. Међутим док су нешто пре 8.00 часова стигле над град, непријатеља више није било у ваздуху. Вођа четворке, к1к Коста Лекић је забележио:

„Висина је 2000 м. Када сам се налазио око Младеновца, видео сам последње експлозије у Београду. Непосредно после тога чуо сам дозивање и дириговање ескадриле „Сиви соко“, што је био позивни знак 101.Е. Земаљска радио станица обавештавала је да непријатељ наступа од Смедерева ка Крагујевцу и да је к2к Максимовић приметио непријатеља.“

„Хало земаљска, где је непријатељ?“ „Максо, где је непријатељ?“ Итд.

Не обазујући се на све ово, а у вези првог задатка и оних експлозија које сам видео, продужио сам лет ка Београду. Са патролом сам кружио око 40 минута изнад Београда и у луку: Јаково – Батајница – Овча – Панчево – Гроцка на висини од 500–3000 метара. Непријатеља нисам сусрео ни видео. Са патролом сам слетео на аеродром Крагујевац са последњим бензином.“

Друга формација од девет авиона предвођена мај Миловановићем, налазила се у висини планине Авале када је преко радио станице добила наређење да се врати одмах назад, јер према Крагујевцу лете две веће немачке формације, једна из правца Смедеревске Паланке а друга из правца Младеновца. Младеновац је у видном пољу из реона Авале, што значи да су пилоти морали визуелно да осмотре непријатеља обзиром да је био ведар дан са великом хоризонталном видљивошћу! У писаном извештају сачињеном на Средњем Истоку половином 1941. године мај Миловановић наводи следеће:

6 Eric Mombeek, Jean-Louis Roba & Martin Pegg: Jagdwaffe—Strike in the Balkans April-May 1941(Classic Publications; 2002)

„Налазио сам се на челу формације од девет авиона Ме 109 правцем ка Београду. Неколико минута после полетања, када сам био на висини од 2000 метара и око 20 км испред Крагујевца, јавља ми земаљска радио станица за дириговање да ка Крагујевцу лете две групе непријатељских авиона, једна од Смедерева и једна од Младеновца, браните Крагујевац. На станици за дириговање налазио се к1к Ракић Војислав и к2к Слијепчевић Аћим који је говорио на микрофону.

У прво време нисам знао шта да радим, али сам се одлучио да браним Крагујевац, пошто је он по задатку у мојој зони, што му прети непосредна опасност, а ко зна да ли ћу затећи непријатеља над Београдом док до њега долетим. Две патроле из моје групе које су пре мене полетеле, изван овог састава, ни оне у ствари нису затекле непријатеље над Београдом.

Крстарио сам испред Крагујевца на висини од 4000 метара али се непријатељ није појављивао. Међутим земаљска радиостаница стално ми је јављала да ће ми „Макса“ (к2к Максимовић, п.а.) показати непријатеља и јављала „Макси“ да ми јави где је непријатељ, те сам имао утисак да је непријатељ ту негде. Али никако нисам приметио непријатеља нити сам чуо да ми који од пилота из ваздуха јављао позицију непријатеља. Побојао сам се да непријатељ није скренуо ка Краљеви и ради тога сам проширио реон крстарења групе да бих могао и Краљево да заштитим. Крстарење и осматрање је вршено, мењана висина и све могуће да би се непријатељ осмотрио, али овај се није појављивао.

У овоме је пролазило време и бензин се трошио па сам после 50 мин лета наредио да пет авиона из моје формације одмах слете и да се припреме за дејство, а ја сам са две патроле остао у ваздуху патролирајући док год сам имао бензина, после чега сам и ја слетео.“

Констатовано је да је у питању нетачна и злонамерна информација, што је изазвало велико огорчење код целокупног људства јединице. 101Е. командира к1к Косте Лекића, јачине девет авиона, поред упућивања прве патроле у 05.55 часова и учешћа у јутарњем лету на Београд са четири авиона, извршила је у току дана још око десет патролних летова у циљу протеривања појединих немачких извиђача. У току једног од ових летова, ппор Недељко Пајић оборио је један извиђачки Хеншел Нs-126 северозападно од Параћина. Око 10.15 часова, командир 101.Е, к1к Коста Лекић, издао је усмено наређење патроли у саставу вођа капетан Милош Максимовић, пратилац ппор Недељко Пајић:

„Појава непријатељских авиона код Параћина. Престрести поменуће авионе и напасти их. Висина лета између 2000 – 3500 м. Итинерер: летети право за Параћин и ту кружити на простору Параћина и Ђуприје, осматрати и чекати до даљњег наређења која ће уследити путем телефоније.“

Врло брзо су били у задатом сектору. Ппор Недељко Пајић први је осмотрио непријатеља:

„На десној страни Велике Мораве, северозападно од Параћина, осматрајући, приметио сам један непријатељски авион на око 2500 метара. Ја сам се налазио на висини од 3100 м. Направио сам заокрет и нагло се обрушио на њега. У првом налету испалио сам два-три рафала из самих митраљеза, али га нисам погодио. Противников извиђач отворио је ватру за многу моменту када сам ја у брзини пројурисао изнад њега, али ме није погодио. Светлећи меци пролазили су високо изнад мене. Када сам се удаљио и смањив брзину авиону, коју сам имао при обрушавању, поново сам се вратио и из непосредне близине из свих оруђа, топова и митраљеза, отворио ватру у једном дужем рафалу. Извиђач је пао од првих метака које сам испалио, јер сам видео како му се митраљез обесио на окретници.

Пилот је покушао да маневром избегне борбу и да умакне, али је само после неколико секунди противников авион нагло обрушио ка земљи, остављајући за собом велики траг густог и црног дима. Пратио сам га до земље у благим спиралама. Авион је ударио у земљу и потпуно се разбио и изгорео. После овога јавио сам се на аеродром путем телефоније.

Како сам се одвојио од вође, а не знајући где се он ментално налази, вратио сам се на аеродром. Но, како сам био радостан и узбуђен због првог ваздушног ватреног крштења, нисам обратио довољно пажњу где слећем, па сам по атерирању и рулању по земљи, ушао у неравни део терена и поломио стајни трап на свом авиону. Оборени авион био је типа Хеншел.“

У питању је био Нs-126В, кодна ознака 5D+AK, фабрички број (W.Nr.) 3091, из немачке ваздухопловне јединице 2(H)/31. Пао је код села Доња Мутница крај Параћина. Пилот, лојтнант Ханс Пихлер (Lt Hans PICHLER) и стрелац, унтерофицир Јозеф Риклин (Uffz Josef RICKLIN) из Јозефдорфа код Катовица су погинули. Том приликом ппор Пајић је испалио на непријатељски авион тридесет граната калибра 20 мм и сто педесет митраљеских метака калибра 7.9 мм. Очевидац Слободан Стефановић, дошао

је до обореног авиона и скинуо ознаке са погинулог пилота, узео податке и неколико фотографија у намери да после рата јави породици. Код другог члана посаде пронађен је и задатак за лет, који је Стефановић предао Штабу тимочке дивизијске области. Стефановић је ознаке чувао све до 1966. године када их је предао Музеју ваздухопловства. Фабричка плочица авиона чува се у завичајном музеју у Параћину.⁷

Нешто раније пре описаног догађаја, на ратно летелиште Давидовац у непосредној близини Параћина и Св.Петке, слетела је 201.Е из састава 1.БП са бомбардерима Бленхајм, по прелету са аеродрома Бијељина. О догађајима који су уследили, командир 201.Е/61.ВГ/1.БП капетан Никодијевић каже:

„Десетак минута по слетању задњег Бленхајма примена су два авиона у понирању на неких 6-8 км, североисточно од летелишта. Због удаљености није било могуће идентификовати припадност. Тада је прогонитељ заупуцао а други авион се у пламену срушио на земљу. Победник из овог дуела се потом упутио ка западу.“⁸

Командант 61.ВГ мајор Малојчић је наредио да један официр са два подофицира моторциклом одмах оде на лице места и провери о чему се ради. По повратку су рапортирале да се ради о немачком извиђачком авиону и да су у њему нашли два немачка млађа официра које су ту и сахранили. Сасвим је оправдана претпоставка да је овим обарањем спречено осматрање и откривање положаја 61.ВГ као и готово сигуран напад на ратно летелиште Давидовац. Обарање немачког авиона од стране југословенских ловаца изазвало је међу особљем бленхајмске групе право одушевљење.

Већина других летова вршена је према нетачним или закаснелим обавештењима ТВО. 101.Е имала је овог дана око тридесетак полетања са око 3-4 полетања по авиону. На крају дана ескадрила је имала шест исправних, један оштећен и два уништена Бф109Е-3а.

141.Е командира к1к Франца Бергинца, јачине девет авиона Бф109Е-3, поред упућивања прве патроле у 5.15 часова и учешћа у јутарњем лету према Београду са пет авиона, извршила је у току дана још око десет патролних

летова у зони коју је штитила, протерујући поједине немачке извиђаче али без ваздушних борби. Имали су око тридесет авиополетања са 3-4 полетања по авиону. На крају дана ескадрила је имала девет исправних авиона. Први дан рата 31.ВГ је имала око шездесет летова и приближно толико часова налета. Заноћили су са петнаест исправних и једним теже оштећеним Месершмитом.

Команда оперативног ваздухопловства крајем дана издала је команданту 1.ВЛБ следећа наређења:

„Да јединице бригаде наставе задатак ваздушне одбране своје територије под личним руководством команданта бригаде, са тим да се пукови не везују за своје територијалне зоне, већ изводе посредну ваздушну одбрану маневрујући по летелиштима и циљевима напада, сходно одредбама инструкције Бр.2 за ловачку авијацију од 1939 године и инструкцијама за маневровање Бр.9 од 1940. године.

Да командант 1.ВЛБ преда одмах дужност команде аеродрома Београд мајору Душану Тодоровићу, команданту 6. Аеродромског батаљона и да убудуће води рачуна само о ваздушној одбрани своје територије и командује само својим летачким јединицама. Међутим, пук Рубчић није ово наређење извршио до повлачења ноћу 11/12. априла 1941. године.

Да одмах смени команданта 51.ВГ мајора Ромеа Адума и да његову дужност преда командиру 161.Е, к1к Тодору Гогићу.

Да командант бригаде одржава сталну везу са Штабом команде оперативног ваздухопловства користећи придодату 702.Е за везу и стални центар везе на аеродрому Београд, коме се придаје стална радиостаница у згради команде ваздухопловства у Земуну.“⁹

7. април (понедељак)

31.ВГ није ни овог дана учествовала у ваздушној одбрани Београда, пошто за то није добила никакво наређење од команданта 2.ЛП. Она је своје дејство ограничила на ваздушну одбрану своје зоне у Србији, вршећи једно групно и више патролних летова на основу обавештења о доласку непријатељских авиона од обавештајног центра у Крагујевцу, од којих је око петнаест примљено овог дана. Сходно наведеном, јединице ове групе извршиле су овог дана укупно 50 авиополетања са око 40 часова налета.

7 ВА МА, Film RL 2/Ш. 753/199/34, 753/202/с; ВА, П17, К8, Ф2, Д46. У писаној изјави Недељка Пајића Штабу Југословенске ваздушне ескадре (27. XI 1941.) у Каиру овај догађај је датиран 7. априла.

8 Александар М. Огњевих: Bristol Blenheim – The Yugoslav Story, Operational Record 1937-1958 (LeadenskyBooks; Београд, 2014)

9 Андрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Београд)

Групно полетање се догодило пре подне око 10 часова према закаснелом или нетачном извештају осматрачке службе ТВО да су немачки бомбардери над Тополом. Како тамо није било немачких авиона, вратили су се на своје летиште код Крагујевца после лета од 50 минута. После овог групног полетања, ескадриле групе ограничиле су своје дејство на патролне летове.

101.Е капетана Косте Лекића (пет авиона) око 9.00 часова добила је извештај ТВО да у правцу Параћина лете непријатељски бомбардери у врло ниском лету. Око 9.15 часова на задатак полеће патрола од три ловца са командиром к1к Костом Лекићем као вођом, ппор Недељком Пајићем као првим и нар Савом Вујовићем као другим пратиоцем. У изјави првог пратиоца ппор Пајића коме је то био шести ратни лет остало је забележено:

„Усмено наређење командира 101.Е издато у Крагујевцу 7. Априла 1941.године у 09.10 часова: Полетети и пресрести непријатељске бомбардере који се враћају са задатка и напасти их, а који се крећу уз корито Велике Мораве и лете у правцу Параћина сасвим ниско. Висина лета - пратите вођу. Итинерер: пресећи им пут, пошто се лепо оцртавају на хоризонту.

6.ЗАДАТАК: Извршен са успехом. Летећи сасвим ниско као што су летели и бомбардери, стигли смо их. На наше највеће изненађење и разочарење, ми смо у последњем тренутку приметили да су то били наши бомбардери (два Бленхајма), који су ишли на бомбардовање неких места у Бугарској.(Качаничке клисуре - п.а.). Пошто смо се уверили да су наши, ми смо их пратили један део пута а затим се вратили у своју базу.“

Одмах по повратку ове патроле стигла је нова дојава о наводно великој групи непријатељских бомбардера који налећу према Тополи. Наређење се односило за целу 31.ВГ па су обе ескадриле полетеле са укупно тринаест авиона у правцу Тополе. После педесетак минута крстарења око Тополе, вратили су се у базу без сусрета са Немачким авионима. Људство групе је, сада већ без резерве, сматрало да се ради о крајње злонамерним дојавама о појави непријатеља.

Поред учешћа у групном лету према Тополи, 101.Е је овог дана имала још око осам патролних летова (патрола јачине два авиона) ради крстарења и протеривања појединих немачких извиђачких Хеншела Хс-126, али није имала ваздушних борби. Ескадрила је у току дана извршила 22 авиополетања, са тим да је сваки авион летео три до четири пута.

141.Е капетана Франца Бергинца (девет авиона) поред учешћа у групном лету према Тополи са осам авиона извршила је овог дана око десет патролних летова свака јачине два аероплана у циљу крстарења и протеривања појединих немачких извиђачких аероплана Хеншел Хс-126. Том приликом, ловачка патрола у саставу ппор Станислав Кодре и ппор Павле Црњански, оборила је један немачки извиђачки авион Хеншел Хс-126 код манастира Свете Петке у реону Параћина. Био је то тринаести ратни задатак ппор Кодреа и девети ппор Црњанског. Вођа патроле ппор Кодре је добио усмено наређење командира 141.Е к1к Франца Бергинца издато на Сушичком пољу око 11.00 часова:

„Пронаћи непријатељски авион који је прелетео нашу границу из Бугарске. Итинерер: Крагујевац – Ђуприја – Багрдан. Висина према потреби. На извршење.“

Детаља акције сећа се ппор Станислав Кодре:

„За извршење тог задатка била је одређена једна патрола из 101.Е и једна из 141.Е. Из 141.Е био сам одређен као вођа патроле са пратиоцем ппор Црњанским. Полетање је било одмах за патролом 101.Е. Код Ђуприје, одвојио сам се са линије лета прве патроле и кренуо дубље према планинама, тако да паралелно летим са првом патролом која је летела изнад реке Мораве. У висини Свете Петке приметио сам један авион који долази са бугарске стране и лети према Морави. На ово сам упозорио свог пратиоца и кренуо према долазећем авиону. На одстојању од око 1000м препознао сам авион и видео да је то извиђачки двосед типа Хеншел.

Издао сам наређење пратиоцу за напад и са даљине од око 150 метара отворио ватру из свих оруђа, а по завршеном нападу видео сам како се авион у благом спуштајућем заокрету упутио ка земљи. Склонио сам се и дао места да пратилац изврши напад, што је и учинио. После сам видео да је Хеншел ударио у земљу код Свете Петке.“¹⁰

Чим је вођа патроле завршио напад, пратилац ппор Црњански је преузео циљ:

„У висини планине Бабе приметио је вођа патроле један авион који је излазио из теснаца ка Параћину. Вођа ми је дао знак, а сам је одмах прешао у напад. Од вође сам био на растојању од око 200м, посматрао напад и био спреман за евентуални напад. Када је непријатељ приметио или можда осетио метке вођиног авиона, брзо је

10 Станислав Кодре - изјава ШГабу Југословенске ваздушне ескадре, дата 27. XII 1941. у Каиру.

направио оштар, неправилан заокрет за 180 степени пикирајући ка земљи и тежећи да се дочепа поново брда. Видећи да вођа није био у могућности да прати непријатеља истим маневром, а бојећи се да ће да се дочепа земље или брда, у веома повољним условима за напад обрушио сам се на непријатеља и из непосредне близине, осуо га митраљеском ватром. Након дугог рафала непријатељски авион се изврнуо на леђа и тако у пикеу на леђима ударио је у земљу.

Одмах после другог рафала, услед мале удаљености од авиона и већ прилично мале висине, повукао сам авион у леву страну и окренувши се уназад видео сам моменат удара авиона о земљу и експлозију. Направио сам један круг изнад горућег авиона, јавио преко радија да је авион погођен и срушен. Вођу патроле нисам могао после овога више пронаћи, па сам се сам упутио ка Крагујевцу и слетео.¹¹

Авион Хс-126 из састава 1(Н)/14 имао је ваздушну борбу изнад манастира Света Петка код Параћина. Овај авион напала је ловачка патрола на ловачким авионима Бф 109Е-3 из 141.Е/31.ВГ. У немачком документу не наводи се степен оштећења авиона, ни његов тип, већ се само спомиње рањавање унтерофицира Аугуста Кордеса (Uffz August CORDES), који је по немачком извештају само рањен и преживео.¹²

У 14.00 часова уследило је ново наређење командира 141.Е кик Бергинца, да једна патрола од два авиона одмах полети на пресретање непријатељског авиона који лети на малој висини правцем Крушевац – Трстеник а у правцу Крагујевца и Чачка. Итернир: Трстеник, висина лета према потреби. Одмах по пријему наређења, полетела је патрола у саставу, вођа ппор Станислав Кодре, пратилац ппор Павле Црњански. У извештају ппор Кодреа остало је забележено:

„Источно од Крагујевца са висине од око 1500 м приметио сам на земљи једну авионску сенку, а одмах затим сам осмотрио један бео двомоторац који лети у правцу Крагујевца. Издао сам наређење пратиоцу ппор Црњанском да се спреми за напад, а сам сам се обрушио на овај авион. У последњем моменту на одстојању од око 200 м од позади, препознао сам силуету авиона „Локид“ и у пропињању у страну одустао од напада, јер сам на авио-

ну видео нашу тробојку преко трупа. Касније сам сазнао да је у локиду био пилот Миловановић Родољуб са једним Енглезом који се враћао из Атине (Дејвид Шилан (David SHILLAN) из британског посланства – п.а.).“¹³

„Борбу“ је из свог угла описао и ппор Црњански:

„Осматрајући више са десне стране нисам приметио знак вође за напад. Када сам након неколико секунди бацио поглед на вођу, видео сам га како пикира у правцу брда која се дижу са леве стране Мораве а у истом моменту приметио сам и сенку авиона која се пројектовала на брду.

Одмах се обрушим и ја, желећи да достигнем вођу дошао сам у самом пикеу гас, а у исто време укључио оружја и све припремио за напад. Заузет овим радњама, касно сам одузео гас тако да ми је брзина приликом преласка из понирања у хоризонтални лет постала још већа, те на око 300 м од непознатог авиона, а у висини самог вође, излетим испред њега. Да не би губио овај налет, брзо нанишаним овај авион и притиснем на обарач али истог момента приметим на трупу код улазних врата нашу државну заставу. Тог момента прекинем рафал и повучем авион. По слетању, одмах сам известио командира ескадриле, који је наредио да се изброје испалени меци.“¹⁴

Механичари-оружари су отворили борбени комплет и констатовали да у њему недостаје само седам комада метка калибра 7,9 мм. 141.Е је у току дана извршила 28 авиополетања, тако да је сваки авион летео по три пута. 31.ВГ није овог дана имала губитака у авионима и пилотима, тако да је располагала са петнаест ловачких аероплана и теже оштећеним Л-74.

8. април (уторак)

У циљу извршења добијених задатака штаб Команде оперативног Ваздухопловства издао је ноћу 7.априла у времену од 21.00-22.00 часа потчињеним јединицама следећа наређења:

„Команданту 1.ВЛБ: да настави ваздушну одбрану своје територије са тежиштем у рејону Београда, са тим да 2.ЛП учествује у нападу на немачке оклопне јединице у Качаничкој клисури у духу непосредног издатог наређења од стране поменутог штаба.

11 Павле Црњански - изјава штабу Југословенске ваздушне ескадре, дата 27. XII 1941. у Каиру.

12 BA MA, Film RL 2/III 753/218/19, 757/2/h; BA, П17, К8, Ф2, Д60.

13 Станислав Кодре - изјава Штабу Југословенске ваздушне ескадре, дата 27. XII 1941. у Каиру.

14 Павле Црњански - изјава штабу Југословенске ваздушне ескадре, дата 27. XII 1941. у Каиру.

Команданту 2.ЛП: да 8.априла рано изјутра предузме митраљирање немачких оклопних јединица које надиру друмом Скопље – Качаник, са тим да се ови напади наставе целог дана свим расположивим аеропланима. Сва расположива бомбардерска авијација и један пук ловачке авијације предвиђени су за напад на немачке оклопне јединице на правцима Скопље - Качаник и Куманово – Прешево.¹⁵

Исти задатак је додељен и јединицама 3.и 4.Ваздухопловне бригаде. У вези ове одлуке командант 2.ЛП издао је следећа наређења:

„31.ВГ са ратног летелишта код Крагујевца да настави ваздушну одбрану територије 2.ЛП вршећи повремене патролне летове у циљу спречавања дејства немачке авијације. 52.ВГ са ратног летелишта код Кнића 8.априла у зору да предузме митраљирање немачких оклопних јединица у Качанику свим расположивим аеропланима.“¹⁶

У циљу извршења овог задатка група је упркос врло лошег времена, извршила око четрдесет полетања са око двадесет часова налета на захтев обавештајног центра Крагујевац, који је упутио седам захтева за пресретање. 101.Е к1к Косте Лекића, извршила је око шест патролних летова ради заштите одређене зоне, али није имала сустрета са немачким извиђачким авионима, који су овог дана смањили своју активност због неповољних метеоролошких прилика. Ескадрила је у току дана извршила дванаест авиополетања.

141.Е к1к Франца Бергинца извршила је око девет патролних летова ради заштите одређене јој зоне, али такође није имала ваздушних борби услед слабе активности непријатељских извиђача. Ескадрила је у току дана извршиле око осамнаест авиополетања. Крајем дана 31.ВГ је распала са петнаест исправних ловачких авиона Бф-109Е.

9. април (среда)

Немачко ваздухопловство је овог дана још више смањило своју активност над Југославијом због врло неповољних метеоролошких прилика (ниски облаци, киша и снег) дејствујући само појединим авионима или мањим формацијама. Поред тога немачко ваздухопловство је овог дана спустило две групе (свака 5-6) падобранаца у Шума-

дији, у долину реке Груже у реону Кнића, који су говорили српски са задатком да кидају телефонске везе, шире алармантне вести, изазивају узбуну, пометњу и панику код народа и позадинских јединица и установа војске. Мада је већина ових падобранаца ухваћена и уништена, изванредан број је ипак успео да се увуче у Крагујевац и Краљево, где су у току ноћи 9/10 и 10.априла изазивали лажну узбуну и дезорганизацију војних и грађанских власти.¹⁷

Задатак југословенског ваздухопловства за 9.април одредила је југословенска Врховна Команда 8.априла увече, када су Командант ваздухопловства генерал Мирковић и шеф оперативног одсека пук Павловић посетили Врховну команду у Бањи Ковиљачи. Обзиром на тешку ситуацију југословенске војске насталу продором немачких оклопних јединица преко Качаника на Косово и Метохију и офанзивом немачке 1. оклопне групе на нишавском правцу где су Немци заузели Пирот и Белу Паланку, ваздухопловство је добило задатке да главне снаге бомбардерске авијације нападну немачке оклопне јединице на нишавском правцу у циљу потпомагања одбране јединица југословенске 5. армије, а мање снаге да нападају делове немачке 9. оклопне дивизије на правцу Качаник - Урошевац и Урошевац –Призрен, као и да ловачка авијација настави задатке ваздушне одбране и штити бомбардерске јединице при вршењу бомбардерских задатака.

У циљу извршења добијених задатака Штаб КВ издао је ноћу 8/9.априла наређење команданту 1.ВЛБ да настави ваздушну одбрану своје територије са тим да јединице 2.ЛП, поред ваздушне одбране своје зоне непосредно штите јединице 4.ВБ (1.БП и 7.БП) приликом бомбардовања немачких оклопних јединица на нишавском правцу.

Овај задатак упућен је преко оперативне радио-мреже центра везе у Краљеву непосредно команданту 2.ЛП у времену од 21.00-22.00 часа.

Врло неповољни метео услови онемогућили су летење јединицама 2.ЛП. КВ издала је у времену 21.00-22.00 часа наређења командантима 1, 2, 3. и 4.ВБ, као и командантима 81.СБГ и 11.СГДИ у којима су изнети задаци ових јединица за 10.април.

Пробој фронта југословенске 5. армије на нишавском правцу и брзи продор немачких оклопних јединица из реона Ниша, на север у правцу Велике Мораве и на запад у реон Прокупља и Дољевца, угрозио је ваздухопловне је-

15 Андрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Београд)

16 Франце Пирц - потпуковник, командант 2.ЛП, писмена изјава, АВИИ, К.68, рег.бр.1852/13-1.

17 Драгољуб Петровић: Крагујевац Априла 1941 (Светлост; Крагујевац, 1976)

динице и установе у централној Србији, односно Шумадији. Како би се избегло уништење или заробљавање ових јединица, то је КВ била принуђена да крајем 9.априла донесе одлуку за постепено повлачење свих ваздухопловних јединица и установа из Србије на ратна летишта у Босни, Херцеговини и Црној Гори. Ноћу 9/10.априла у времену 23.00-24.00 часа издата су наређења команданту 1.ВЛБ, да 2.ЛП предузме постепено повлачење у Босну, са тим да нелетачки део отпочне повлачење 10. априла зором, правцем Горњи Милановац - Мионица - Ваљево - Зворник - Тузла, где ће се задржати до даљег наређења. Да летачки део пука остане на садашњим летелиштима ради вршења добијених задатака у току 10.априла и да тек крајем дана прелети на ратно летиште Велики Радинци ради прикључења јединицама 1.ВЛБ. Штаб бригаде треба да се припреми да преко Сремске Раче одступи у Тузлу, када за то добије наређење. Наређење командантима 1., 32., 61.6. и 8.Ваздухопловне базе, за повлачење у Босну свих ваздухопловних позадинских јединица и установа које су биле дислоциране у Краљеву, Крагујевцу, Смедеревској Паланци, Лајковцу и Чачку.¹⁸

У циљу непосредне заштите бомбардерских јединица, а сходно наређењу команде ваздухопловства, командант 2.ЛП је наредио да 31.ВГ непосредно штити јединице 1. БП, а 52.ВГ јединице 7.БП, са тим да детаље ове заштите регулишу команданти група споразумно са командантима бомбардерских пукова. Међутим, врло неповољно време у виду облачности са кишом, снега и врло слабе видљивости, онемогућили су свако летење бомбардерским и ловачким јединицама на територији Србије, тако да су обе групе (31.ВГ и 52.ВГ) 2.ЛП остале неактивне целог дана.

Интересантно је поменути и епизоду са 35.ВГ/5.ЛП, која се 9.априла налазила на ратном летелишту Косанчић у близини Лесковца. Обзиром да 35.ВГ није имала везу са Командом ваздухопловства ни са другим јединицама, једино што је Штаб групе успео, јесте успостављање везе са командантом 2.ЛП, путем телефона. Затражена је сагласност да се 35.ВГ због угрожености од надирућих оклопно-механизованих непријатељских јединица и опасности од уништења или заробљавања повуче дубље у територију, односно да прелети на аеродром 2.ЛП на Сушичко поље код Крагујевца, што је пук Пирц енергично одбио, не саслушавши излагање до краја. Затим је преки-

нуо везу! У том тренутку ником није било јасно зашто? Каснији развој ситуације и приступање пук Пирца Зракопловству независне Државе Хрватске (ЗНДХ) значајно су појаснили такву одлуку.

10. април (четвртак)

У циљу извршења добијених задатака, Штаб КВ издао је ноћу 9/10.априла, у времену од 21.00-22.00 часа за рад потчињених јединица следећа наређења: Команданту 2.ЛП, поред ваздушне одбране своје зоне, предузму митралирање немачких оклопних јединица на друму Параћин - Ћуприја - Јагодина - Крагујевац. Овај задатак 2.ЛП упућен је непосредно команданту пука преко аеродромског центра везе у Краљеву.

Наведено планирано повлачење из Србије било је знатно поремећено неповољним метеоролошким приликама и петоклонашким узбунама у Крагујевцу и Краљеву, која се пренела на ваздухопловне команде, јединице и установе дислоциране у Србији. Ово је имало за последицу да нису предузети напади на немачке оклопне јединице у долини Велике Мораве и да је 31.ВГ/2.ЛП уништила своје авионе на земљи. Енергичном интервенцијом команде оперативног ваздухопловства и лично интервенцијом команданта 4.ВБ, пук Петра Вукчевића заведен је ред, али су авиони 31.ВГ већ били уништени. По сећању пук Павловића, само уништење аероплана 2.ЛП извршено је углавном на следећи начин:

„Ноћу 9/10.априла петоклонаши су у Крагујевцу изазвали лажну узбуну и панику вичући „Ево Немаца“, мада су немачке тенковске јединице биле код Ражња на удаљености од 100 км, односно 60 км у ваздушној линији. Ову панику је повећавала и пуцњава пушака по граду коју су вршили радници Војно-техничког завода, који су пушке примили 9.априла од управе Завода да би учествовали у одбрани Крагујевца ако дође до немачког напада. Ова пуцњава и петоклонашке вести уплашила је војне власти у Крагујевцу (команда Шумадијске области, Војни округ, Сухопутна станица), које су у паници напустиле град и одступиле у правцу Горњег Милановца, док је у граду настала пљачка војних магацина (одело и храна) и безвлашће. Пре повлачења из Крагујевца, командант Шумадијске дивизијске области (наводно – п.а.) наредио је команданту 31.ВГ, мајору Миловановићу, да уништи авионе и ваздухопловни материјал и да са групом одступи у правцу Горњег Милановца и Чачка ка Сарајеву. Међутим,

18 Велимир Терзић: Југославија у априлском рату 1941; (Побједа; Титоград, 1963)

треба истаћи да тада Крагујевцу није претила никаква опасност од Немаца, јер су тада немачке трупе биле чак код Ражња, а правац Јагодина - Крагујевац затварао је на положају код Сабанте одређени Сабантски одред састава: Војни пиротехнички батаљон, Брдски дивизион мајора Владимира Драгојевића, Коњички дивизион мајора Драгослава Студића и једна ПА батерија из ваздушне одбране Крагујевца.

Командант 31.ВГ, мајор Илија Миловановић, није извршио наређење за уништење аероплана које му је издао командант Шумадијске дивизијске области, сумњајући у идентитет особе која му се обратила путем телефона, већ се око поноћи 9/10.априла обратио телефоном свом претпостављеном команданту 2.ЛП, ппук Франце Пирцу, који се налазио у Книћу, питањем шта да ради са групом која због неповољних метеоролошких прилика (ниски облаци, киша и снег) и техничке немогућности, јер нија била способна за полетање ноћу ради прелета на неко летиште у западној Србији или Босни. Ппук Пирц, уместо савета да се група обезбеди предстражом и објавницама на друму Јагодина - Крагујевац и да сачека свануће у Крагујевцу, наредио је око 1.00 час ујутру 10. априла да се униште аероплани и материјал који се не може понети и да потом људство са аутомобилима предузме одступање правцем Крагујевац - Горњи Милановац - Чачак - Ужице - Сарајево.¹⁹

Пошто је наредио уништење авиона 31.ВГ на летишту код Крагујевца, командант 2.ЛП ппук Пирц, позвао је телефоном око 2.00 часа после поноћи команданта 4.ВБ пук Петра Вукчевића, који се налазио на ратном летишту у Љубићу код Чачка и обавестио га да су немачки тенкови стигли у Крагујевац и да већ надиру ка његовом летишту у Книћу. Питао га је као најстаријег официра шта да ради пошто нема везе са својом бригадом и КВ. Извештај ппук Пирца био је нетачан, случајно или намерно, тек немачки тенкови су тада били код Ражња на удаљености од око 120 км. Пуковник Вукчевић му је наредио да извиђањем правца Кнић - Крагујевац провери вести о немачким тенковима пошто су сумњивог карактера, а ако се утврди њихова тачност онда 2.ЛП да узлети ноћу и прелети на позадинске аеродроме, а нелетачки део да одступи када се непријатељ приближи на 10 км, са тим да се уништи сав материјал који се не може евакуисати.

19 Андрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Београд)

На то је потпуковник Пирц одговорио да због рђавог времена није могуће полетање ноћу. Пуковник Вукчевић је поново наредио да у случају непријатељског приближавања летишту авиони узлете по сваку цену, пошто у рату нема рђавог времена, а оно је сада наш једини савезник, а потом уништити сав материјал који се не може евакуисати са нелетачким делом. Ппук Пирц је на то изјавио да је све пропало и да је најбоље да се аеропланима пребаце у Русију, иза чега је прекинуо телефонски разговор.²⁰

Уништење авиона 31.ВГ на летишту Сушичко поље код Крагујевца извршено је паљењем. По пријему наређења команданта 2.ЛП за уништење авиона и повлачења за Сарајево, командант групе мајор Миловановић сазвао је збор летачког особља око 01.00 час после поноћи и саопштио им примиљено наређење. После дуже дискусије одлучено је да се авиони и ваздухопловни материјал запале пошто су немачке трупе пред Крагујевцем, а ноћу није било могуће полетањег због врло неповољних метеоролошких прилика и расквашеног летелишта, као и недостатка техничких средстава за организацију ноћног летења. Сходно томе да група предузме повлачење у три ешалона. 1. ешалон - летачко особље на аутомобилима, 2. ешалон - летачи и механичари који су одређени да запале авионе и преостали ваздухопловни материјал, такође на аутомобилима, и 3. ешалон - остало особље групе са 13.АЧ под командом командира к1к Јована Миљковића.

У времену од 01.00 до 03.00 часа ујутру завршене су све припреме за одступање групе и паљење авиона и ваздухопловног материјала, као и извлачење авиона из до-тадашњих склоништа на ратно летиште Сушичко поље, где их је требало запалити. Око 03.00 часа, 1.Ешалон са летачким особљем предузео је одступање аутомобилима правцем Крагујевац - Горњи Милановац - Чачак - Сарајево, док 2. ешалон одпочиње паљење авиона и ваздухопловног материјала, са тим да је у времену од 03.00 до 05.00 часова запаљено четрнаест ловачких авиона, један аероплан Бикер 131 Јунгман (Bücker Bü131D Jungmann) за везу 701.Е који је претходног дана долетео са потпоручником Пауновићем и капетаном Душаном Тодоровићем из Команде ваздухопловства као и целокупни ваздухопловни материјал групе. Нису спаљена само два Месершмита, теже оштећени Л-74 и неисправни Л-53. У међувремену,

20 Петар Вукчевић: Операције Југословенског ваздухопловства у рату 1941 (Гласник српског историјско-културног друштва Ње-гош, свеска децембар; Канада, 1967)

око 04.00 часа предузето је повлачење преко Горњег Милановца, 3. ешалон под командом капетана Миљковића, 2. ешалон после уништења авиона и материјала кренуо је из Крагујевца око 03.30 часова, али не преко Горњег Милановца, већ забуном преко Кнића и даље правцем Чачак - Ужице - Сарајево, тако да је изазвао панику код 52.ВГ на летелишту код Кнића и јединица у Краљево. Први ешалон групе стигао је у Сарајево око поноћи 10/11. априла, други ешалон пре подне 11. априла, а трећи ешалон тек 13. априла, после три дана марша.

Рано ујутру 10. априла један аутомобил 31.ВГ из Крагујевца, са нвтч Славком Божићем и механичарима, стигао је у Краљево на аеродром и летачима и нелетачима 5.ЛП саопштио да су Немци 9. априла увече стигли пред Крагујевац и да је 31.ВГ попалила све авионе у току ноћи и одступила за Сарајево и да је Крагујевац захваћен узбуном и паником. Ова паника се убрзо пренела и на Краљево, одакле је почело панично повлачење свих војних и ваздухопловних јединица из Краљева у правцу Чачка и Ужица, док су магацини обијени и настала је пљачка.²¹

11. април (петак)

31.ВГ без икакве везе са Штабом пука и КВ, наставила је одступање које је почела ноћу 9/10. априла после паљења авиона на летелишту Сушичко поље. Летачки део ове групе стигао је ноћу 10/11. априла у Сарајево, где му се следећег јутра придружио и ешалон који је остао у Крагујевцу ради уништења авиона и материјала. Командант 31.ВГ мај Миловановић, намеравао је да летачки део групе задржи у Сарајеву док не стигне нелетачки део групе односно 15.АЧ, под командом к1к Јована Миљковића. Међутим, помоћник команданта групе, к1к Војислав Ракић уз подршку командира 101.Е к1к Косте Лекића и неколико млађих официра, покренуо је летачки део групе правцем Сарајево – Калиновик и стигао до Улога, без знања и одобрења команданта групе који је отишао на телефон да се распита докле је стигао нелетачки део групе. Командант групе сачекао је у Сарајеву долазак остатка летачког дела који је остао у Крагујевцу и са њим предузео покрет правцем Сарајево – Калиновик и стигао до Калиновика истог дана. Нелетачки део групе стигао је овог дана под командом капетана Миљковића до Вишеграда.

12. април (субота)

Са овим даном 2.ЛП престаје да буде организована јединица, са тим да су обе групе наставиле повлачење, али такође разбијене на 2-5 ешалона без икакве међусобне везе. Потпуковник Франце Пирц је овог дана дефинитивно напустио своје јединице, али велика одговорност лежи и на помоћнику команданта мајору Драгославу Симонићу, који није ништа предузео да спречи петоклонашки рад и издајство шпук Пирца.

13. април (недеља)

31.ВГ одступала је у три ешалона. Први аутомобилски ешалон под вођством к1к Ракића, повлачећи се од Гацка, стигао је пред мрак у Никшић, други ешалон са мајором Миловановићем одступао је правцем Улог – Гацко – Никшић где је стигао следећег дана, док је трећи ешалон са нелетачким особљем под вођством к1к Миљковића стигао у реон Сарајева, где је остао до капитулације 16. априла.

14. април (понедељак)

31.ВГ прикупила је овог дана сво особље групе на аеродрому Никшић, које је ушло у план за евакуацију у Грчку. Ешалон са нелетачким особљем, под вођством к1к Јована Миљковића, задржао се у реону Сарајева, где је сачекао капитулацију 16. априла.

15. април (уторак)

Пре подне око 11.30 часова, на летелиште Капино Поље вратио се из Грчке капетан Лео Брадашка са Савојом С.79 и донео извештај генералу Мирковићу о организацији доласка југословенских авиона на аеродром Агрињон у Грчкој.²²

Око 15.00 часова са аеродрома је полетело преосталих шест До17 на којима је већину путника чинило ваздухопловно особље из састава 2.ЛП односно 31.ВГ. Непосредно по слетању на летелиште Парамитија (Paramythia) Дорниере су напали италијански ловци. Пет авиона је уништено, док правим чудом нико од путника и посаде није настрадао или био повређен. У току наредног дана организована је мала спасилачка акција за извлачење ВВКЈ људства, обзиром да је летелиште Парамитија било одсечено са копна немачким напредовањем.

21 Велимир Терзић: Југославија у априлском рату 1941; (Побједа; Титоград, 1963)

22 Петар Боснић: Наше небо - Април 1941 (приватно издање; Београд, 1997)

У акцији превоза од ВВКЈ авиона учествовао је по један авион типа Савоја Маркети С.79, Локид Електра и Дорниер До17, док је РАФ ангажовао један двомоторни бомбардер типа Викерс Велингтон. Људство је разним путевима пребачено до пирејске луке, да би тамо коначно 17. априла 1941. били укрцани на британски теретни брод „Порт Халифакс“ (HMS Port Halifax) за Александрију.²³

Резиме:

31.ВГ је уочи самог почетка рата издвојена из састава 6.ЛП и деташирана у састав 2.ЛП. Њена ратна прича је трајала само три дана. И поред тога ова јединица од које се много више очекивало успела је у релативном кратком периоду да изврши око 150 борбених летова са око 120 часова налета. За период од три дана било је то велико напрезање јединице у целости, од пилота и авиона до техничке службе. Као и 52.ВГ били су жртве потпуне неспособности свог команданта пук Франце Пирца. Очајно командовање, подупрто издајничким и дефетистичким ставом у потпуности је елиминисало ову јединицу из конкретне одбране Београда. Главни град би и са њиховим учешћем у одбрани претрпео ништа мању штету, али би губици нападача били свакако осетнији и болнији. У потпуно нестварним околностима у ноћи са 9. на 10. април, без икакве провере на терену, пук Пирц је наредио спаљивање милионски вредних Месершмита 31.ВГ! Немци су у Крагујевац ушли 11. априла током дана...

ПОГИНУЛИ: К2к Митровић И. Живица, 6. 4. 1941, пилот 101.Е/31.ВГ²⁴

РАЊЕНИ: Рез Пор Бојовић Ј. Драгутин, 6. 4. 1941, пилот 101.Е/31.ВГ²⁵

THE AIR FORCE GROUP OF THE SECOND FIGHTER AVIATION REGIMENT OF THE ARMY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN THE APRIL WAR IN 1941

Abstract: In 2016 the author has published a book on this topic, entitled *The War Journal of the Air Force of the Army of the Kingdom of Yugoslavia – April 1941*. This period of history had been tendentiously disregarded for decades, together with the people who had made it, just because they had been in the Army of the Kingdom of Yugoslavia. The data was collected for many years from the archives in the country and around the world and from the conversations and interviews with the living former members of the air force of the Kingdom of Yugoslavia or their families. During the research some new data emerged, as well as the photo material in connection with the topic which was unfamiliar until then. The author has used bibliography and sources written both in foreign languages and in his mother tongue; he also contacted numerous authors and enthusiasts from his own country and around the world, who were of great help and to whom he is immensely grateful.

Key words: airplane, the April War, the Balkans, Belgrade, Beaker, brigade, Bf 109, losses, air force group, Do 17, the Second World War, squadron, treason, Kragujevac, the Kingdom of Yugoslavia, Kraljevo, fighter, Germany, regiment

Извори и литература:

Архивски фондови и збирке из следећих институција:

Архив Србије и Црне Горе, Београд, Србија
 Архив града Београда, Београд, Србија
 Bundesarchiv Militararchiv, Freiburg, Немачка
 Музеј ваздухопловства, Београд, Србија
 Народна библиотека, Београд, Србија
 National Archive, London, Велика Британија
 Војно-географски институт, Београд, Србија

23 Dragan Savic & Boris Ciglic: Dornier Do-17 – The Yugoslav Story, Operational Record 1937-1947 (Јероплан, Београд; 2007)

24 Душан Ђировић: Ваздухопловне жртве 1913–1945 (приватно издање; Земун, 1970); Петар Боснић: Наше небо - Април 1941 (приватно издање; Београд, 1997)

25 Исто

Селектована документа:

- Bundesarchiv Militararchiv, Немачка, Фрајбург (Freiburg im Breisgau):
Luftflotte IV, Balkan Feldzug: Film C. 2036/II Anerk. Nr.11/12/13/14/15/16
Film RL 2/III.
Архив војно-историјског института (АВИИ), Србија, Београд:
Архив БЈВ:К.8, К.8А, К.37, К.68 (изјаве о учешћу у Априлском рату писане од стране припадника ВВКЈ за време и после рата)

Библиографија:

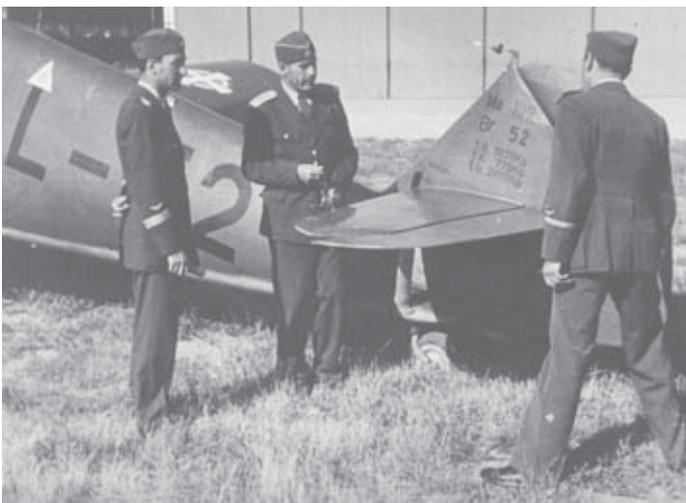
- Armand van Ishoven:** Messerschmitt Bf 109 at war (Ian Allan Ltd; London, 1977)
Biserka Isaković: Svedočanstva iz Aprilskog rata 1941 (AERO magazin-specijalno izdanje, br. 2-3, Portorož; mart-jun 1991) 2014)
Christopher Shores and Brian Cull with Nicola Malizia: Air War for Yugoslavia, Greece and Crete (Grub Street; London, 1987)
Dragan Savic & Boris Ciglic: Croatian Aces of World War II (Osprey, Oxford; 2002)
Dragan Savic & Boris Ciglic: Dornier Do-17 – The Yugoslav Story, Operational Record 1937-1947 (Јероплан, Београд; 2007)
Eric Mombeek, Jean-Louis Roba & Martin Pegg: Jagdwaffe–Strike in the Balkans April-May 1941(Classic Publications; 2002)
Fighters of the Royal Yugoslav Air Force - Наша крила, специјално издање (Београд; април 2001)
Kriegstagebuch des oberkommandos der Wehrmacht - zusammengestellt und erlautert von Hans-Adolf Jacobsen
O. Petrović i N. Đokić: Protivavionska odbrana u ratu aprila 1941 (AERO magazin-specijalno izdanje, br. 2-3, Portorož; mart-jun 1991)
Peter C. Smith: Stuka Squadron, Stukagruppe 77 – The Luftwaffe’s ‘Fire Brigade’, I. Stuka 77 (Patrick Stephens Ltd, Northamptonshire; 1990)
Zoran Jerin: Emil versus Luftwaffe, Vol 1, No 4 (Air Enthusiast; London, September 1971)
Александар М. Огњеввић: Bristol Blenheim – The Yugoslav Story, Operational Record 1937-1958 (LeadenskyBooks; Београд, 2014)
Анрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (Гласник РВ и ПВО број 5; Београд, 1972)
Анрија Павловић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Београд)
Бождар Костић: Пламен над Београдом (Мотив; Београд, 1991)
Бранко Обрадовић: Против-авионска одбрана бивше Југославије (Артиљериски гласник бр. 3; Београд, мај-јун 1952)
Велимир Терзић: Југославија у априлском рату 1941; (Побједа; Титоград, 1963)
Велимир Терзић: Слом Краљевине Југославије 1941 (Широ Србија; Београд, 1983)
Драгољуб Петровић: Крагујевац Априла 1941 (Светлост; Крагујевац, 1976)
Душан Ћировић: Ваздухопловне жртве 1913–1945 (приватно издање; Земун, 1970)
Душан Ћировић: Југословенско ваздухопловство у априлском рату 1941 (необјављена студија; Земун, 1956)
Милорад Јанковић: Пета колона (Дневне новине „Политика“ од 10. новембра до 26. новембра; Београд, 1972)
Милорад Јанковић: Априлски рат (Дневне новине „Политика“ од 1. априла до 15. августа; Београд, 1973)
Милош Аћин: Споменица палих Срба ваздухопловаца 1941–1945 (Српска крила; Вашингтон, 1975)
Огњан М. Петровић: Авиони ваздухопловства војске у априлском рату, Браничево кроз војну и културну историју Србије II, свеска 4 (Историјски архив Пожаревац, 2007)
Петар Боснић: Наше небо - Април 1941 (приватно издање; Београд, 1997)
Петар Вукчевић: Операције Југословенског ваздухопловства у рату 1941 (Гласник српског историјско-културног друштва Његош, свеска децембар; Канада, 1967)
Споменица официра 60.класе 1930-1935 (У слободном свету, 1987)
Т. К. Милићевић: Краљевско југословенско ваздухопловство пред рат и за време рата 1941. године (Гласник Српског историско-културног друштва „Његош“; јуни 1965)

Испред Месеримитца Бф-109Е3-а стоје будући припадници 2.ЛП, команданти и командири, с десна на лево: капетан Милош Максимовић, касније пилот у 101.Е, мајор Миодраг Блајојевић „Бреге“ команданти „харикенске“ 52.ВГ, непознати летач, капетан Косија Лекић командир 101.Е/31.ВГ за време Аирилскео рата. (МВ)

Команданти 52.Ваздухопловне групе, мајор Миодраг Блајојевић „Бреге“ (у средини), са двојицом припадника техничке службе, фототографисани испред Месеримитца Бф-109Е, још увек у саставу 6.Ловачкој пука. (МВ)

С лева на десно стоје: командир 101.Ескадриле капетан Косија Лекић, команданти 31.Ваздухопловне групе мајор Илија Миловановић „Ика“. Врло се лево види ширинна ознака (L-52) на Месеримитцу у позадини. Аеродром Земун, лето 1940. године. (МВ)

Мајор Илија Миловановић „Ика“, команданти 31.Ваздухопловне групе, испред Месеримитца на земунском аеродрому. У корену левој крила се види пилотски падобран марке „Ирвинг“ (Irving), које је по лиценци произвођила фирма „Кнебл и Дитрих“ из Инђије. Лето 1940. Године (МВ)

Авијацијари разговарају у предазку вежбе на летелишту Велики Радинци током лета 1940. године. Иза њих се види први Месеримити из серије коју је купила КЈ, са широким ознаком L-1 (св.бр.2501), делимично маскиран и са заштитном наваком преко мотора и кабине. (Игор Чернишевски)

Командир 141.Е/31.ВГ/2.ЛП, капетан прве класе Франц Беринг у кабинџ Месеримитџа. Активно ће узети учешће у Аирилском рату. Касније се придружио партизанима, где је 1943. године, током операције на Сушјеци у шешком психичком расшројешву извршио самоубиство. (Игор Чернишевски)

Командир 101.Е/31.ВГ/2.ЛП, капетан прве класе Косша Лекић испред Месеримитџа. Успиће да избеће на Средњи Исток и придружи се савезницима. Врашиши се у Југославију по завршетку Другој светској рату, био је веома разочаран зашеченим стањем у држави. Поинуо је у авио-удесу после рата., према шврђама робине, под сумњивим околностима.

Капетан Максимовић у кабинџ Месеримитџа Бф-109Е3-а. Испред авиона стоје два војника из шешничкој састава са маскошом јединице. (МВ)

Први с десна стоји командир 141.Ескадриле капетан Франц Бертини, непознати пилот, мајор Илија Миловановић и непознати летач. Аеродром Земун. (МВ)

Пилот ловац, капетан Милош Максимовић са псићем, маскошом 101.Ескадриле и техничким особљем. (МВ)

Месеримий на стајници приликом вежбе на помоћном летелишту Велики Радинци. У средини стоји командир 101.Ескадриле, капетан Коста Лекић. (МВ)

Тренујак одмора за доручак на брзину и кафу поред Месеримийа. Симулација борбене готовости на вежби. Кабина Месеримийа је отворена, падобран на крилу а послужилац спреман испред авиона. Иза капетана Косте Лекића се виде L-31 и L-33. Помоћно летелиште Велики Радинци 1940. године. (МВ)

Дежурни војник предаје рапорти капетану Лекићу испред L-31. Велики радинци 1940. година. (МВ)

Немачки авијацичари са бугарским колеџама испред извиђачког авиона Хенигел Хе-126 из непознате извиђачке јединице. Непознато летелиште у Буларској, април 1941. године. (Александар Огњивић)

Немачки војник у кабини тешко оштећеној југословенској Месершмити са ознаком L-53 из састава 31.ВГ/2.ЛП на помоћном летељилишту Сушичко Поље код Крагујевца. У првом плану се налазе сачувани остаци авиона Бикер 131. Април 1941. године. (Jan van den Heuvel)

Припадник Вермахта помно разгледа остатаке сачуване Месершмити 31.Ваздухопловне групе. Сачување авиона групе је извршено у току ноћи и јутра 9./10. април 1941. године. Наређење за паљевицу је изазвано пешколонашким дезинформацијама и малодушношћу команданти 2.ЛП, поштовника Франце Пирица. (НМЗ)

Месершмити Бф-109Е3-а, L-53 заједно са L-74, за сада су једини познати авиони из састава 31.Ваздухопловне групе за које се зна да нису сачувани на помоћном летељилишту Сушичко Поље. Април 1941. године. (Ђорђе Николић)

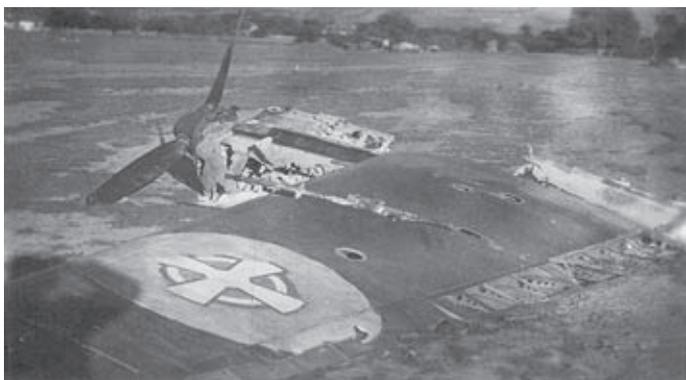
Фотографија немачког војника испред потпуно изгорелог Месершмити из 31.ВГ. Још увек се виде нестандардни бели кругови око југословенских краљевских кокарди. Силом прилика их је нафарбало техничко особље групе, као знак распознавања, јер је југословенска против-ваздушна одбрана пуцала по сопственим авионима. (Jan van den Heuvel)

Потпуно изгорео и од ојрамне шемитрашуре делимично оштећен, мотор Дајмлер-Бенц ДБ 601А, какве су имали Месершмити БФ-109Е3-а. Помоћно летељилиште Сушичко Поље, април 1941. године. (Александар Оњевкић)

Северна страна помоћног летељилишта Сушичко Поље. Поред Немаца који стоје крај остатака југословенских Месершмити, виде се и куће по ободу летељилишта у којима су били смештени пилоти за време крајњојстрајног Априлског рата. Април 1941. године. (Ђорђе Николић)

Фотографија која у поштиности ошкљана доскорашње недоумице око посебног означавања Месермитија из састава 31.Ваздухоловне трупе. Бели кружг око југословенске кокарде на крилима. На крилу се види демонтиран носни миштраљез са Месермитија. (Ненад Јовановић)

Немачки официр са трупом војника позира испред сипљеног југословенског Месермитија. Помоћно лешелиште Сушичко Поље, април 1941. године. (Ненад Јовановић)

Још једна фотографија L-53, са већ демонтираним крилима и већ у поодмаклој фази скидања „сувенира“. Са десне стране се виде остаци сипљеног Бизера 131Д из састава 701.Ескадриле за везу, који је 9. априла 1941. долетио из Београда са поштурчником Пауновићем за командама и килејтаном Душаном Тодоровићем као пуштиником. Није познато којим поводом и са којом сврхом. Мај 1941. године. (Александар Огњивић)

Снимак L-53 из задње полусфере ошкљива неке интересантне детаље. Поред белих кружова нафарбаних око југословенских кокарди на горњим и доњим површинама крила, овде се јасно види и бело обојен покрејтни део рејног кормила правца! Такође се види и део плавина испод, исеченог нешто испод нивоа хоризонталних рејних површина, на коме се очигледно налазила југословенска шробожка, коју је неко од Немаца исекао као су „сувенир“. (НМУ)

Иза изворелој мотора са југословенског Месермитија се виде сипљене куће у непосредној близини авиона и лешелишта, каје је заузимао простор до самих ограда имања. (Александар Огњивић)

Иако се у тошово свим извештајима сипљивање хангара крагујевачког аеро-клуба, на овој фотографији се види да ши извештаји нису истинити. Група немачких авијашчара се фотографисала са зајленим југословенским ПВТ-ом испред „сипљеног“ хангара са великим напшисом „Крагујевац“. (Александар Огњивић)

ИСТРАЖИВАЊЕ НЕОЧЕКИВАНОГ – СПИСАК ОСУЂЕНИКА ОСУЂЕНИХ ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ У ПОЖАРЕВАЧКОМ КАЗНЕНОМ ЗАВОДУ (1941-1944)

Абстракт: Истраживање у архивима због решавања по захтевима физичких и правних лица за проналажење документације често резултира откривањем споредних докумената и података за подносиоца захтева, али веома значајних и занимљивих за историчара, односно архивисту. Овај рад скреће пажњу на позитивну неизвесност посла архивисте. Представља резултат једног споредног истраживања у Историјском архиву Пожаревац. У овом случају, решавајући по захтеву приватног лица, пронађена су документа од значаја за истраживаче периода Другог светског рата. Ради се о списку лица која су се налазила на издржавању казне у Казненом заводу Забела у периоду 1941-1944. године. Предмет овог рада је препис списка осуђеника, односно још три документа која се на њега односе.

Кључне речи: архив, архивска грађа, Казнени завод Забела, осуђеници, Други светски рат, окупација.

Архивисти су привилеговани да често буду први који ће после протока одређеног времена завирити у архивску грађу појединих установа. До тренутка архивистичког сређивања и обраде, врло често архивисти немају представу каква се све документација, односно какве информације могу пронаћи у одређеној архивској грађи. У овом случају, решавајући по захтеву приватног лица, истраживањем кроз архивски фонд Окружни суд Пожаревац, за 1945. годину, у оквиру списка са ознаком Сп/Суд, у кутији бр. 875, у оквиру предмета кривице Дојчина В. Николића¹, командира страже у Пожаревачком казненом заводу у Забели у периоду окупације, пронађен је документ који може бити од значаја истраживачима Другог светског рата, али и од значаја за рад Пожаревачког казног завода у ис-

том периоду. Реч је о списку осуђеника, осуђених за време окупације који су казну издржавали у овом Заводу са пропратним документима. У овом раду презентоваћемо садржај тих докумената и самог списка. Документа која се односе на кривицу Дојчина В. Николића² неће бити предмет овог рада.

Документа која се односе на исто питање – односно на попис осуђеника по захтеву Војног суда области централне Србије Пожаревац, чине три документа исписана на половини листа и списак осуђеника у облику табеле на импровизованом табаку од 10 листова прошивених концем. У препису ових докумената нису рађене никакве језичке нити словне корекције. Где су у питању скраћенице, допуна је извршена у угластим заградама. Код опште познатих скраћеница као што су *log, мес.* допуне нису вршене. Појашњења су дата у фуснотама.

Документа која су предмет овог рада су настала за потребе утврђивања кривице Дојчина Николића (предмет Суд. 141/45 Војног суда Војне области Централне Србије - Веће при пожаревачком војном подручју), командира страже у Казненом заводу Забела који је био под оптужбом да је за време окупације као командир страже у Казненом заводу Забели малтретирао осуђенике, терао их да прекомерно рад и да копају раке за родољубе које су Немци стрелили, да је од осуђеника примао мито, а стражаре Пожаревачког казног завода присиљавао да ступају у четничке редове. Николић је након претреса и саслушања ослобођен кривице. Преписи докумената дати су хронолошки.

1. Допис куцан на половини листа писаћом машином, ћиричним писмом следеће садржине:

1 Предмет носи ознаку Суд бр. 141/45, што је ознака Војног суда, али и ознаку СП. 91/45 што је ознака пожаревачког Окружног суда.

2 Дојчин Николић је ослобођен оптужби за дела која су му се стављала на терет.

Суд 151/54
14. V 45

Х И Т Н О

Управнику К[азненог] З[авода] Забела

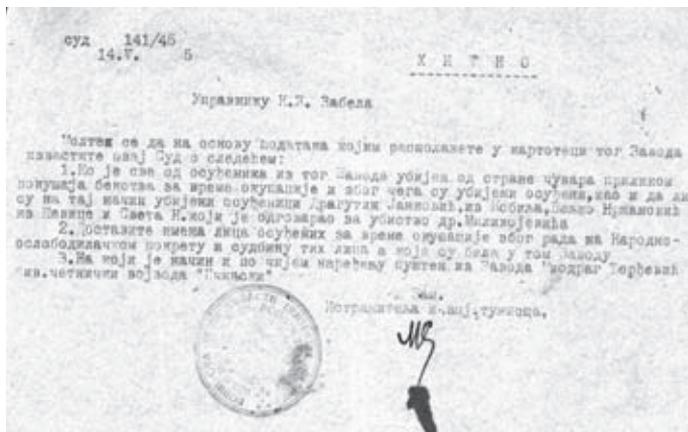
Молите се да на основу података којим располажете у картотеци тог Завода известите овај Суд о следећем:

1. Ко је све од осуђеника из тог Завода убијен од стране чувара приликом покушаја бекства за време окупације и због чега су убијени осуђени, као и да ли су на тај начин убијени осуђеници Драгутин Јанковић, из Кобиља, Вељко Кржановић из Шевице и Света Н. који је одговарао за убиство др Миливојевића.³

2. Доставите имена лица осуђених за време окупације због рада на Народно-ослободилачком покрету и судбину тих лица а која су била у том Заводу.

3. На који је начин и по чијем наређењу пуштен из Завода Миодраг Ђорђевић бив. четнички војвода „Пчињски“.⁴

Печат Зам[еник]
Истражитеља и вој[ног] тужиоца
(потпис нечитак)

Прилог 1: Допис од 14. маја 1945. године.

2. Други документ је такође куцан на писаћој машини, латиничним писмом, на половини А4 листа следеће садржине:

УПРАВА
ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА
Бр. 1271
16. маја 1945. год.
У ПОЖАРЕВЦУ

ВОЈНОМ СУДУ ОБЛАСТИ ЦЕНТР[АЛНЕ] СРБИЈЕ
– за војног тужиоца –

ПОЖАРЕВАЦ

На Ваш акт бр. 141/45 од 14. маја 1945. год. ова Управа доставља Вам тражене податке како следи:

1) За покушај бекства убијени су 29. јуна 1942. године осуђеници и то:

Мат. бр. 873 Јанковић Драгутин – из Кобиља- срез Млавски осуђен по § 328 на 16 година робије због разбојништва.

М. бр. Кржановић П. Вељко из Шевице - срез звишки - осуђен по § 328 на вечиту робију због разбојништва и – М. бр. 1178 Јовановић Светомир - из Миријева - срез моравски - осуђен по § 167 на двадесет година робије за убиство Др. Миливојевића.

2) Имена лица осуђених за време окупације због рада на Народно-ослободилачком покрету добићете накнадно.

3) М. бр. 2981 Ђорђевић Миодраг из Врање – живео у Зајечару - осуђен по § 334/1 ст. 330 К.З. на 4 год. и 4 месеца робије због користољубља. Исти је по предлогу заводског лекара и лекара Окруж. болнице у Пожаревцу на дан 28. IX 1944. године спроведен у општу државну болницу Београд на лечење из које се није повратио.

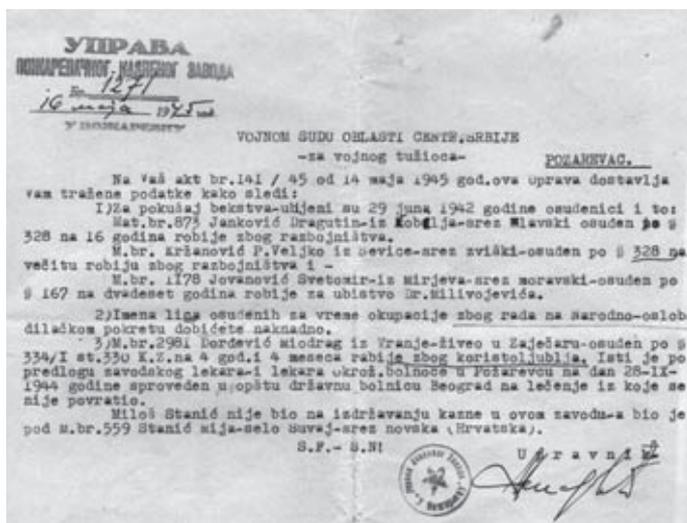
Милош Станић није био на издржавању казне у овом заводу – а био је под бр. М. бр. 559 Станић Мија - село Шувај - срез новска (Хрватска).

С. Ф. – С. Н!

Управник
(нечитак потпис)

³ Наведена лица се не налазе на списку који је у прилогу.

⁴ Миодраг Ђорђевић се не налази на списку у прилогу.

Прилој 2: Допис од 16. маја 1945. године.

3. Трећи документ је писан на половини листа А4 формата, рукописом, ћириличним писмом.

УПРАВА ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА
К бр. 1271
19 – V – 1945

Војном суду војне области центр[алне] Србије
за војног тужиоца

Пожаревац

У вези Вашег тражења бр. 141/45 год. од 14. V45.

Доставља се списак лица осуђених за време окупације на употребу.

С.Ф. – С.Н!

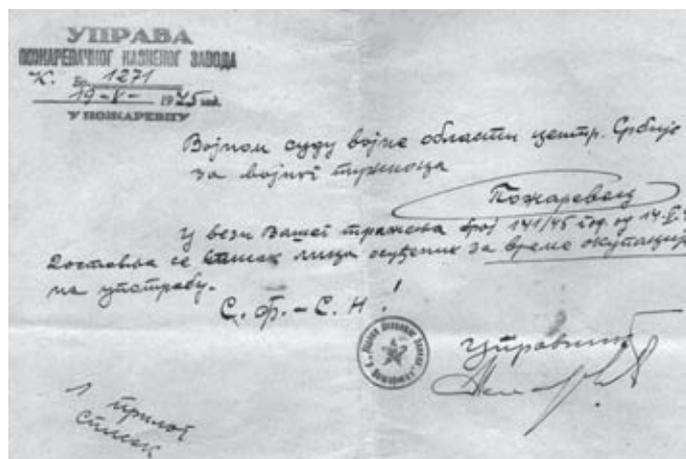
1 прилог
списак Управник

(потпис нечитак)

На полеђини документа је пријемни штампил:

Војни суд војне област центр[алне] Србије
Веће при пожаревачком војном подручју
Примљено
19 – V – 1945.

Прилози: списак
за Секретара
(нечитак потпис)

Прилој 3: Допис од 19.5.1945.

4. Најзанимљивији од ових докумената је Списак осуђеника који се састоји из 10 повезаних листова. На насловној страни је следећи текст:

УПРАВА ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА
К. бр. 1271
19.5.1945. год.

У ПОЖАРЕВЦУ⁵

СПИСАК

осуђеника, осуђених за време окупације, састављен на основу тражења Војног суда Војне области центр[алне] Србије бр. Суд 141/45 год.⁵

Унутрашњост документа је ручно направљена табела која има следеће рубрике: *М[ашични] број; Презиме и име осуђеника; Место рођења; Дело из §; Зашто је осуђен и колико; Од кој суда и колико је пресуђен; и Примедба.*

Садржај табеле је следећи:

⁵ У питању је списак лица осуђених за време окупације због рада на Народно-ослободилачком покрету који је тражен од Војног суда Војне области Централне Србије у Пожаревцу од Управе Пожаревачког казног завода.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
1 1813	Ђурђевић Милорад	Параћин	/	Због недозвољене продаје муниције. На 1 годину.	Фелдкоманд[антура] Београд, бр. 599	Пуштен 27. IV [19]42.
2 1834	Петровић И. Филип	Лугавчина Подунавски	/	Што је без дозволе носио оружје На 3 месеца	Фелдкоманд[антура] бр. 599 Београд	Пуштен 12. X [19]42.
3 1840	Радојевић Бранислав	Голобок Јасеновачки	/	<i>Detto</i> ⁶	Фелдкоманд[антура] 610 Панчево	Пуштен 11. IX [19]41.
4 1849	Николић Драгутин	Бивоље Расиначки	/	Што је помагао при бекству ратним заробљеницима На 1 годину	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 2. V [19]42.
5 1849	Ружић Петар	Подбобње Имотски Далмац[ија]	/	Што је носио оружје без дозволе. ⁷	<i>Detto</i>	Пуштен 29. IX [19]41.
6 1865	Зечевић М. Радомир	Липовац Опленачки	/	<i>Detto</i> На 3 године	Фелдкоманд[антура] 714 Топола	Пуштен 12. VII 43.
7 1869	Петковић Каранфил	Пожаревац	/	<i>Detto</i> На 1 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Пожаревац	Пуштен 1. VIII [19]42.
8 1877	Ђурђевић Г. Живан	Лојанице Владимирици	/	<i>Detto</i> на 1 год.	Фелдкоманд[антура] ?	Пуштен 6. VI [19]42.
9 1880	Мичић В. Миодраг	Трудељ Качерски	/	Због непредаје оружја На 2 године	Војног запов[едник] Србије Београд	Пуштен 31. VII 1943.
10 1882	Смуђа Сава	Сурдук Ст[ара] Пазова	/	<i>Detto</i> На 5 месеци	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 17. XII [19]41.
11 1884	Живановић Н. Серафим	Краљево Вел[ико] Орашје	/	Због недозвољеног ношења оружја. На 2 год. и 6 месеци	<i>Detto</i>	Пуштен 28. XI 1943.

6 *Detto* (ит.), већ речено, напред именовано, то исто.

7 Није наведено на колико је осуђен.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
12 1887	Пуцар С. Душан	Сурдук Ст[ара] Пазова	/	<i>Detto</i> На 12 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 17. I [19]43.
13 1904	Радосављевић М. Савко	В[елика] Врбница Расински	/	<i>Detto</i> На 3 год.	Фелдкоманд[антура] 809 Ниш	По издржаној казни 15. IX 1944. упућен у дом за поправак у Београд.
14 1943	Еминовић Барти	Свирице Јабланички	/	<i>Detto</i> На 4 год.	<i>Detto</i>	Побегао 10. VIII [19]43.
15 1972	Стојановић Ј. Велько	Вајка Ст[ара] Пазова	/	Што је вређао немачку војску и претње. На 6 месеци	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 2. IV [19]42.
16 1973	Кремић С. Здравко	Бајина Башта Рачански	/	Што је недозвољено држао експлозив. На 1 год.	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 30. IX [19]42.
17 2024	Јовановић Ј. Радивоје	Витошевац Ражањски	/	Због ношења недозвољено оружје. На 6 месеци	Фелдкоманд[антура] 809 ?	Пуштен 15. VI [19]42.
18 2026	Ука Рифат	Слатина Подујево	/	<i>Detto</i> На 1 год	Фелдкоманд[антура] 816 ?	Пуштен 30. IX [19]42.
19 2171	Баснић Ј. Тома	Плочица Ковински	/	<i>Detto</i> На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Панчево	Пуштен 20. VI [19]43.
20 2196	Стевановић Б. Ратко	Тршић Зворнички	Злочин из чл. 1. т. 2. о.з.д. ⁸	Што је био у Мачв[анском] парт[изанском] одреду, те био команд[ант] 9. чете и учествовао у борбама. Осуђен на 5 година.	Окр[ужни] суд Шабац	Пуштен на слободу 13. X 1944. наредбом Црвене армије

8 Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, „Службене новине Краљевине СХС“, 170А/1921. Члан 1, тачка 2. гласи: *Као злочинство у смислу казнене законика сматраће се и ова дела:.... ш. 2). организовање, поштовање или поштовање чланом каквој удружења које*

би имало за сврху пројатангу комунизма, анархизма, тероризма или удружења ради припреме или извршења убиства или удружења за нелегално и парламентарно прирабљивање власти као у оштрише, оно што се садржи у предњој тачки; Популарни назив Закон о заштити државе.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
21 2198	Ковић Ж. Ратомир	Богатић Мачвански	Чл.1. т. 2. Зак. о.з.д.	Због илегалног приграбљивање власти. На 1 годину	Окр[ужни] суд Шабац	Пуштен 25. II [19]43.
22 2199	Јовановић С. Живко	Лешница Јадрански	Чл. 1. т. 2. зак. о з.д.	<i>Detto</i> На 1 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 27. II [19]43.
23 2200	Кузмић М. Живко	Прњавор Мачвански	Чл. 1. т. 2 зак. о.з.д.	<i>Detto</i> На 1 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 12. II [19]43.
24 2201	Бабић П. Момчило	Шабац	Чл. 1. т. 2. зак. о.з.д.	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Пуштен у слободу 13. X 1944. наредбом Црвене армије
25 2249	Спасојевић Н. Никола	Лапово Лепенички	/	Због што је немарно вршио саобраћајну службу. На 2 ½ год.	Фелдкоманд[антура] 610 ?	Пуштен 10. VI [19]43.
26 2250	Стефановић М. Илија	Милошево Белички	/	<i>Detto</i> На 2 год.	Фелдкоманд[антура] 610 ?	Пуштен 10. VI [19]43.
27 2252	Рашић М. Живота	Салаковац Пожаревачки	Чл. 1. т. 2. зак. о.з.д.	Због илегално приграбљивање власти. На 1 год.	Окр[ужни] суд Пожаревац	Пуштен 16. IV [19]43.
28 2253	Беатовић Т. Драгомир	Братунац Сребренички	Чл. 1. т. 2. зак.о.з.д.	<i>Detto</i> На 3 год.	Окр[ужни] суд Шабац	Пуштен у слободу 13. X 1944. наредбом Црвене армије
29 2254	Косијер – Хајдуковић Н. Станимир	Шабац	Чл. 1. т. 2. зак.о.з.д.	<i>Detto</i> На 10 год.	Окр[ужни] суд = Касац[иони] суд Београд	<i>Detto</i>
30 2255	Куцељ Ф. Фрања	Бакар Сушак	Чл. 1.т. 2. зак. о.з.д.	<i>Detto</i> На 2 год.	Окр. суд Шабац	Пуштен 3. II 1944.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
31 2256	Цикота [.] ⁹ Милан	Ивањски Бак Костајница Хрватска	Чл. 1. т. 2. зак. о.з.д.	<i>Detto</i> На 6 год.	Касациони суд Београд Крс 184/42	Пуштен у слободу 13. X 1944. наредбом Црвене армије
32 2263	Стекић Т. Живан	М[ачвански] Белотић Мачвански	1 дело из чл. 1. з.о.з	<i>Detto</i>	Окр[ужни] суд Шабац	Пуштен 20. XII [19]42.
33 2298	Пековић М. Периша	Крња Јела Шавнички	Чл. 1. т.2.зак. о.з.д.	Због илегалног приграбљивања власти. На ½ год.	Окр[ужни] суд Пожаревац	Пуштен 20. IX [19]43.
34 2316	Тадић В. Милош	Козјак Јадрански	Чл. 1. т.2.зак. о.з.д.	<i>Detto</i> На 2 год.	Касац[иони] суд Београд	Пуштен 1. I [19]44.
35 2317	Дамњановић Д. Чедомир	Липнички шор Јадрански	Чл. 1. т.2.зак. о.з.д.	<i>Detto</i> На 3 год.	Окр[ужни] суд Шабац	На 5. III [19]43. умро у заводској болници.
36 2325	Рацков Р. Урош	Вел[ика] Кикинда	/	Због што је слушао Радио стан[ицу] . На 1 ½ год.	Немачки војни суд Београд	Пуштен 28. IV [19]43.
37 2350	Фејзула Ф. Хусејин	Шалце Вучитрн	/	Недозвољено држање оружја На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 610. Врњачка бања	Пуштен 23. II [19]44.
38 2351	Суља С. Зећир	Обронча ¹⁰ Лабски	/	<i>Detto</i> На 5 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 12. III [19]44.
39 2361	Јаковљевић Д. Радивоје	Добриње ¹¹ Млавски	Чл. 1. т. 2. зак. о.з.д.	Што је активно суделовао у комунистичким редовима На 1 год.	Окр[ужни] суд Пожаревац	Пуштен 16. IV [19]43.
40 2364	Ђорђевић Б. Вукашин	Баточина Крагујевац	§ 334	Утаја На 2 год.	Окр[ужни] суд Чачак	Погрешно увео.

9 Нечитко написано средње слово. Није било могуће утврдити да ли је слово Ј или Љ

10 Назив овог села није пронађен у *Именику месџа Народне републике Србије (Србија, Аутономна покрајина Војводина и Аутономна косовско-метоховска област) по најновијој администра-*

тивно-територијалној подели, „Службени гласник НР Србије“, Београд 1952. (Даље *Именик месџа Народне републике Србије...*), већ село Обранца код Подујева, стр. 118.

11 Исправан назив Добриње. Видети: *Именик месџа Народне републике Србије...*, 52.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
41 2365	Хасан Х. Ујуб	Трнава Лабски	/	За недозвољено ношење оружја. На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка Бања	Пуштен 23. II [19]44.
42 2366	Сејди С. Ђемал	Трнава Лабски	/	<i>Detto</i> На 8 год.	<i>Detto</i>	Пуштен у слободу 13. X 1944. наредбом Црвене армије.
43 2369	Кухар М. Иван	Долићи словеначка	/	Злоупотреба власти На 2 год.	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 19. III [19]44.
44 2370	Ријавец Ф. Камило	Горица Италија	/	<i>Detto</i> На 2 год. 1 м.	<i>Detto</i>	Пуштен 19. III [19]44.
45 2381	Миловановић Ж. Велимир	Драговац Пожаревац	Чл. 1. т. 2. зак.о.з.д.	Што је ширио летке комунизма. На 1 год.	Окр[ужни] суд Пожаревац	Пуштен 30. VII [19]43.
46 2399	Радосављевић Б. Сава	Петровац Млава	167 и чл. 1. т. 2. з.о.з.д.	Убиство и илегално приграбљивање власти На 9 год.	<i>Detto</i>	Пуштен у слободу 13. X 1944. наредбом Црвене армије.
47 2401	Цвијовић Н. Радомир зв. „Рашко“	Бајина Башта Рачански	/	Због недозвољеног ношења оружја На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка-бања	Пуштен 11. VII [19]43.
48 2420	Стојков О. Душан	Самош Алибунар	/	<i>Detto</i> На 2 год.	Војног Немачког суда Београд	Пуштен 27. VII [19]44.
49 2433	Омдрић Р. Милош	Попратиште Ужичка Пожега	/	Недозвољено ношење оружја На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 610. Врњачка-бања	Побегао је на 12. I 1944.
50 2453	Узуновић Н. Драгољуб	Буари Ужичка Пожега	/	<i>Detto</i> На 2 ½ год.	<i>Detto</i>	Пуштен 27. VII [19]44.
51 2435	Миловановић З. Миливоје	<i>Detto</i>	/	<i>Detto</i> На 2 ½ год.	<i>Detto</i>	Побегао је на 11. X [19]44.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
52 2440	Туркоња И. Адам	Николинци Вршачки	/	<i>Detto</i> На 6 месеци	Немачки војни суд Београд	Решењем Мин[истарства] прав[де] бр. 18173/43 премештен Окр[ужном] суду Панчево
53 2450	Палатинос Катица	Вел[ика] Кикинда	/	<i>Detto</i> На 2 год.	<i>Detto</i>	Пуштена 13. X 1944. наређењем Црвене армије.
54 2460	Стефановић А. Настасије	Дежево Дежевски	/	<i>Detto</i> На 10 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка - бања	Побегао 11. X 1944.
55 2461	Муарем М. Миодраг	Подујево Лабски	/	<i>Detto</i> На 4 ½ год.	<i>Detto</i>	Пуштен 15. II [19]44.
56 2480	Гајић Р. Миодраг	Лапово Лепенички	/	? 5 год.	<i>Detto</i>	Побегао 19. V [19]43.
57 2488	Кустрину Август	Подмел Горица Италија	/	? На 2 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка-бања	Пуштен 27. IX 1943.
58 2502	Синановић Р. Милутин	Крушница ¹² Ариљски	/	? На 8 мес.	<i>Detto</i>	Пуштен 19. VI [19]43.
59 2516	Димић Ђ. Стеван	Смед[еревска] Паланка Јасенички	/	? На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 22. X [19]43.
60 2517	Ева Т. Николај	Овча Панчевачки	/	Због слушања Радија! На 1 год.	Немачки војни суд Београд	Пуштен 19. III [19]43.
61 2518	Лауташ Т. Трајан	Глогањ Панчевачки	/	<i>Detto</i> На 1 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 21. III [19]43.
62. 2525	Милуновић Т. Чедомир	Добриња Моравички	/	Недозвољено ношење оружја. На 6 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка Бања	Побегао 11. X. [19]44.
63 2526	Алексић М. Мирко	Врабаја ¹³ Моравски	/	<i>Detto</i> На 4 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.

12 Могуће да је у питању назив Крушчица, општина Ариље. Видети:
Именик месних Народне републике Србије..., стр. 90.

13 У Именику места Народне републике Србије...нема назива тог
места, нити сличног.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
64 2594	Стефановић Андреја	Сурчин	/	Због саботаже На 10 год.	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Побегао 29. XI 1943.
65 2595	Симин Живко	Србобран	/	Због саботаже. На 3 год.	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Побегао 11. X [19]44.
66 2597	Миљинковић Н. Никола	Госпић Лика	/	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 3. VI [19]44.
67 2598	Миљковић И. Бождар	Лесковац	/	<i>Detto</i> На 3 год. и 1 м.	<i>Detto</i>	Побегао 5. V [19]43.
68 2600	Јовановић Н. Никола	Шалвац Избеглица живи у Београду	/	<i>Detto</i> На 12 год.	<i>Detto</i>	Побегао 13. VII [19]44.
69 2601	Јаковљевић В. Миодраг	Ђуприја	/	<i>Detto</i> На 6 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
70 2602	Глуњичић В. Никола	Кленовац Берушић	/	<i>Detto</i> На 12 год.	<i>Detto</i>	Побегао 13. VII [19]44.
71 2603	Васић В. Момчило	Ваљево	/	<i>Detto</i> На 10 год.	<i>Detto</i>	Побегао 30. IV [19]43.
72 2604	Вукела И. Владета	Мали Зденци Хрватска	/	<i>Detto</i> На 4 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
73 2605	Јоксимовић И. Тома	Брчко Босна	/	Због саботаже На 12 год. и 2 м.	Фелдкоманд[антура] 599. Београд	Побегао 17. XII [19]43.
74 2661	Јенић И. Милан	Дубочка Млавски	1 дело из т. 2 з.о.з	Због илегалног приграбљивања власти На 10 год.	Окру[ужни] суд Пожаревац	Умро у заводској болници дана 9. I 1944.
75 2678	Варкашевић М. Тихомир	Чачак	/	Због слушања Радија. На 8 месеци	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка бања	Пуштен 20. XII [19]43.
76 2680	Нешевић Стојка ¹⁴	Кре(њ)ка ¹⁵ Златибор	/	Због ношења оружја На 1 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 21. V [19]44.

14 У тексту се чита Стојка, али у рубрици примедба стоји „пуштен“, те с тога не можемо са сигурношћу тврдити да ли се ради о осуђенику или осуђеници.

15 Нечитко написано. У *Именику месџа Народне републике Србије...* није пронађено место са истим или сличним називом. Сигурни смо да не пише Кремна, што би могло најпре да се претпостави.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
77 2695	Мијајловић О. Радмила	Надрље Левачки	/	<i>Detto</i> На 15 год.	<i>Detto</i>	Пуштена 13. X 1944. наредбом Црвене армије
78 2696	Марјановић Стефан	Рабово Рамски	/	Кријумчарење писма. На 6 недеља.	<i>Detto</i>	Пуштен 19. IX [19]43.
79 2713	Ђурић У. Вук	Липник Хрватска	/	Што је тешко повредио немачког држављанина вршећи званичну дужност. На 6 месеци.	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 17. I [19]44.
80 2714	Лазовић С. Миодраг	Бресница Љубишки	/	<i>Detto</i> На 1 годину	<i>Detto</i>	Пуштен 16. II [19]43.
81 2728	Манић В. Живојин	Моклиште белопаланачки	/	Због ношења оружја На 10 год.	Фелдкоманд[антура] 809 Ниш	Побеога 11. X [19]44.
82 2767	Пауновић Н. Милан	Јошевица Хрватска	/	Због саботаже На 10 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 13. X [19]44. наређењем Црвене армије.
83 2797	Стан П. Симеун	Вел[ики] Торак Банат	/	Што се је удаљио са рада. На 5 месеци	Немачки Војни суд Београд	Пуштен 12. IV [19]44.
84 2800	Теофанов О. Васа	Банатско аранђелово Нови Књажевац	/	<i>Detto</i> На 4 месеца	<i>Detto</i>	Пуштен 12. III [19]44.
85 2801	Зарић М. Милутин	Сакула ¹⁶ Ковачички	/	<i>Detto</i> На 4 месеца	<i>Detto</i>	Пуштен 12. III [19]44.
86 2802	Шарац Ж. Светозар	<i>Detto</i>	/	<i>Detto</i> На 4 месеца	<i>Detto</i>	Пуштен 12. III [19]44.
87 3019	Младеновић Ј. Петар	Шарбановац бољевачки	/	Због ношења оружја На 3 год.	Фелдкоманд[антура] 809 Ниш	Побеога 11. X [19]44.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
88 3020	Калиновић С. Лазар	Подгорац бољевачки	/	<i>Detto</i> На 3 год	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
89 3021	Живановић Г. Благомир	Рача рачански	/	Због ношења оружја На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 816 ?	Побегао 11. X [19]44.
90 3023	Зулуф Ш. Шаћир	Бастнова ¹⁷ лабски	/	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 16. V [19]44.
91 3024	Јовановић С. Благоја	Лесковац	/	<i>Detto</i> На 10 год.	Фелдкоманд[антура] 809. Ниш	Побегао 11. X [19]44.
92 3027	Коткојевић Ј. Борђе	Валакоња ¹⁸ бољевачки	/	<i>Detto</i> На 10 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
93 3028	Ахметовић А. Суља	Обронча ¹⁹ лабски	/	<i>Detto</i> На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка бања	Пуштен 29. V [19]44.
94 3029	Мерђић Ђ. Станко	Валакоња бољевачки	/	<i>Detto</i> На 4 год.	Фелдкоманд[антура] 809	Побегао 11. X [19]44.
95 3030	Виријевић Ј. Марко	Зећевиће ²⁰ Кос. Митровица	/	<i>Detto</i> На 10 год.	Фелдкоманд[антура] 810	Побегао 11. X [19]44.
96 3031	Цветковић Н Љубомир	Делиград алексиначки	Празно	<i>Detto</i> На 8 год.	Фелдкоманд[антура] 809	Пуштен 22. VIII [19]44.
97 3032	Петровић Н. Војислав	Прелужје ²¹ вучитрнски	/	Због ношења оружја На 8 год.	Фелдкоманд[антура] 810	Побегао 11. X [19]44.
98 3033	Ђерим С. Исмаил	Орлова ²² лабски	/	<i>Detto</i> На 10 год.	Фелдкоманд[антура] 610	Побегао 3. VII [19]44.
99 3034	Ђокић М. војин	Шумане Јабланички	/	<i>Detto</i> На 5 год.	Фелдкоманд[антура] 809	Побегао 11. X [19]44.

17 У *Именику месџа Народне републике Србије...* није пронађен та-
кав назив места. Пронађено је место Бастав код Осечине.

18 Назив је Валакоње, у општини Бољевац.

19 Назив је Обронча, општина Подујево. *Именик месџа Народне
републике Србије...*, стр. 118.

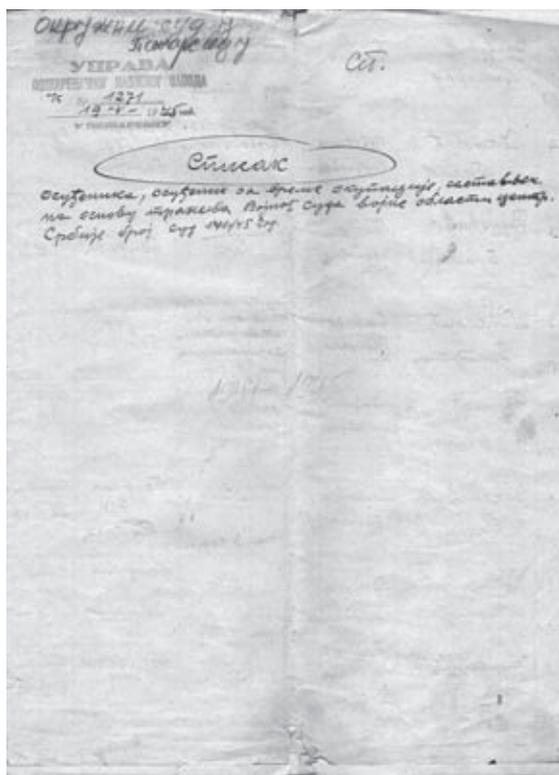
20 У *Именику месџа Народне републике Србије...*, стр. 70, наводи се
у општини Зубин Поток место Зечевиће.

21 У *Именику месџа Народне републике Србије...*, стр. 133, наводи се
у општини Вучитрн место Прилуђје.

22 У *Именику месџа Народне републике Србије...*, није пронађен овај
назив места. Помиње се место Орловић у општини Обилић, стр. 121.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
100 3035	Петковић М. Раденко	Драксин рачански	/	<i>Detto</i> На 3 ½ год	Фелдкоманд[антура] 610	Побегао 11. X [19]44
101 3036	Петровић А. Обрад	Крупањ	/	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Пуштен 30. VI [19]44.
102 3038	Жунић В. Лука	Љубиш златиборски	/	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
103 3043	Пантић М. Добросав	Скорица ражањски	/	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
104 3047	Станојевић С. Живојин	Прекадин Прокупачки	Празна рубрика	Због пијанства и саботаже На 1 год.	Фелдкоманд[антура] 809.	Пуштен 18. VIII [19]44.
105 2052	Анђелић Ј. Димитрије	Оснић бољевачки	/	Због ношења оружја На 2 год.	Фелдкоманд[антура] 809.	Пуштен 1. VII [19]44.
106 3053	Благојевић Ј. Паун	Гамзиград зајечарски	/	<i>Detto</i> На 3 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11. X [19]44.
107 2054	Стојановић Ђ. Бранко	Г[орњи] Буниброд лесковачки	/	<i>Detto</i> На 4 год.	<i>Detto</i>	Побегао 11.X [19]44.
108 3070	Поповић Ј. Милоје	Београд У[права] Г[рада] Б[еограда]	/	<i>Detto</i> На 2 месеца	Фелдкоманд[антура] 599 Београд	Пуштен 25. VI [19]44.
109 3108	Чудић Н. Стојан	Стрмен Костајница	/	Због саботаже На 6 месеци	<i>Detto</i>	Побегао 5. X [19]44.
110 3174	Ивановић И. Боривоје	Београд	/	? На 6 месеци	<i>Detto</i>	Побегао 8. X [19]44.
111 3175	Ступар Н. Мирко	Славонска Пожега	/	? На 2 мес.	<i>Detto</i>	Пуштен 6. X [19]44.
112 3176	Чокован М. Жика	Панчево	/	? На 4 месец.	Немачког војног суда Београд	Пуштен 13. IX [19]44.
113 2326	Радин И. Душан	Врањево Нови Бечеј	/	? На 2 год.	Немачки војни суд Београд	Пуштен 1. VIII [19]43.
114 2327	Муњић Д. Добриша	Пољица Сјенички	/	? На 4 год.	Фелдкоманд[антура] 610 Врњачка бања	Умро 3. IV 43. у заводској болници.

М. број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Дело из §	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
115 2328	Мурганић В. Љубисав	Вучитрн	/	? На 3 год.	Detto	Побегао 25. VIII [19]43.
116 2329	Марковић М. Ратомир	Рударе Косанички	/	? На 3 год.	Detto	Побегао 11. X [19]42.
117 2330	Луковић Б. Влајо	Слатина Дежевски	/	? На 2 ½ год.	Detto	Пуштен 19. II [19]44.
118 2331	Влајованов М. Младен	Врањево Н. Бечеј	/	? На 4 год.	Немачки војни суд Београд	Умро 13. I [19]43. у заводској болници.
119 2332	Влајованов М. Трифун	Detto	/	? На 6 год.	Detto	Пуштен 29. VII [19]44.
120 2333	Толмач А. Светолик	Detto	/	? На 8 год.	Detto	Побегао 11. X 44.

Прилој 4: Насловна страна Списка осуђеника

Број	Презиме и име осуђеника	Место рођења	Зашто је осуђен и колико	Од ког суда и колико је пресуђен	Примедба
1	Зорјевит Милорад	Сурчин	што је био осуђен на 1 годину	Фелдмаршал Београд бр. 599.	пуштен 17. II 43.
2	Петровић М. Филић	Кубиница	што је био осуђен на 3 месеца	Фелдмаршал Београд бр. 599.	пуштен 12. II 43.
3	Радојевић Бранислав	Слатина	што је био осуђен на 1 годину	Фелдмаршал бр. 610. Банска	пуштен 11. II 44.
4	Нисковић Антоније	Београд	што је био осуђен на 1 годину	Фелдмаршал бр. 599. Београд	пуштен 2. II 43.
5	Ружић Стеван	Кубиница	што је био осуђен на 1 годину	што је био осуђен на 1 годину	пуштен 28. II 44.
6	Зорјевит М. Ратомир	Сурчин	што је био осуђен на 3 године	Фелдмаршал бр. 610. Банска	пуштен 12. II 43.
7	Петровић Милорад	Слатина	што је био осуђен на 1 годину	Фелдмаршал бр. 610. Банска	пуштен 15. II 43.
8	Зорјевит М. Филић	Сурчин	што је био осуђен на 1 годину	Фелдмаршал бр. 610. Банска	пуштен 6. II 43.

Прилој 5: Прва страна Списка осуђеника...

ЗАКЉУЧАК

Документа која су пред читаоцима део су списка предмета кривице Дојчина В. Николића, настала из преписке Војног суда војне области Централне Србије у Пожаревцу и Управе Пожаревачког казног завода у Забели. Из пропратних докумената уз Списак, али и на основу садржаја списка, односно врсте кривичних дела због којих су послати на робију, као и редоследа матичних бројева затвореника, јасно је да се не ради о комплетном списку затвореника из периода окупације 1941-1944. већ да се ради о списку оних који су ухапшени и осуђени због кршења прописа окупаторске власти, односно *због рада на Народно-ослободилачком покрету*, како се списак и тражи од Војног суда. Због тога овај списак може бити од значаја истраживачима периода 1941-1944, ради анализе ко су била осуђена лица, одакле су, по ком основу и зашто су робијали у Казненом заводу Забела, као и под каквим околностима је окончано њихово тамновање. Од 120 пописаних (један је грешком уведен у тај списак) налазе се и жене, које су осуђене због недозвољеног ношења оружја од стране Фелдкомандантуре 610 са седиштем у Врњачкој Бањи. Занимљиво је и што су за исто дело различито осуђене, а пуштене су по наредби Црвене армије. То је значајан податак и за историју Казненог завода Забела, јер се из наведеног може извести закључак да је и Женски казнени завод у том тренутку био под заједничком управом. Такође, могуће је анализирати и висину казне за поједина кривична дела, односно разлике у висини казне за иста кривична дела, као и чињеницу да нису само на основу судских пресуда судова у Србији осуђени долазили у Казнени завод Забела, већ и по пресудама немачких војних власти.

Табела 1: Табеларни приказ врсти кривичних дела наведених у списку и број лица која су за то кривично дело осуђена.

Врсте кривичног дела	Број осуђених лица
Недозвољена продаја муниције	1
Недозвољено ношење оружја	52
Помоћ при бекству ратном заробљенику	1
Непредаја оружја	2
Вређање немачке војске	1
Недозвољено држање експлозива	1
Био у партизанском одреду	2
Незаконито приграбљивање власти	14
Немарно вршење саобраћајне службе	2
Слушање радио станице	4
Утаја	1
Злоупотреба власти	2
Ширење летака комунизма	1
Убиство и нелегално приграбљивање власти	1
Саботажа	12
Кријумчарење писама	1
Тешко повређивање немачког држављанина док је вршио званичну дужност	2
Удаљење са рада	4
Због пијанства и саботаже	1
Није наведено кривично дело	15
Укупно:	120

Табела 2: Табеларни преглед органа од којих су осуђена лица и њихов број.

Осуђени од:	Број осуђених лица:
Окружни суд (Шабац, Пожаревац, Београд, Чачак), Касациони суд Београд	19
Фелдкомандантуре (бр. 599, 610, 714, 809, 816, 810)	85
Немачког Војног суда	15
Врховног заповедника Србије	1
Укупно:	120

Табела 3: Табеларни приказ броја осуђеника и начина на који су окончали боравак у Пожаревачком казненом заводу:

Окончан боравак у затвору:	Број осуђених лица:	Напомена:
Пуштено (без напомене да ли по окончању казне или раније)	76	Од тога 10 пуштено по наредби Црвене армије
После одслужења казне пребачен у другу установу за поправак	1	
Погрешно уведен на списак	1	
Премештен у други затвор	1	
Побегли	37	1942. – 1 осуђеник 1943. – 7 осуђеника 1944. 29 осуђеника ²³
Умрли у Заводу	4	
Укупно		120

Из табела које су у прилогу види се да је највећи број осуђених био за недозвољено ношење оружја, њих 52 од 120 заговореника, 14 је било осуђено због незаконитог приграбљивања власти, 12 због саботаже, а њих четворица због слушања радио станице. Жене са овог списка осуђене су због недозвољеног ношења оружја. На списку је и 15 лица којима није наведено кривично дело за које су осуђени.

Лица која су на списку највећим делом у Пожаревачки казнени завод су смештена по „пресуди“ окупационих власти (фелдкомандантура, Врховног заповедника Србије, немачких војних судова) њих 85, док је по пресуди „редовних“ судова у Завод дошло њих 19.

Највећи број затвореника са списка напустили су Пожаревачки казнени завод отпустом, али без информације да ли због истека казне или неког другог разлога. Приличан број њих је побегао из затвора, 37 осуђеника од 120, од тога највише 11. октобра 1944. године, када су одреди Црвене армије били надомак Пожаревца. О томе говори и податак да је десет затвореника из Пожаревачког казног завода пуштено по наредби Црвене армије.

²³ Већи број осуђеника побегао је током јуна и октобра (тачније 11. октобра) 1944. године, када су снаге Црвене армије биле већ надомак Пожаревца.

Интересантне су и висине казни за иста кривична дела. Тако је, на пример, за слушање радио станице казна била од 8 месеци до годину и по, а за недозвољено кријумчарење писма – 6 недеља. За далеко озбиљније дело је Стевановић Ратко, као командант чете и учесник у борбама у Мачванском партизанском одреду, кажњен са 5 година затвора. Најчешће кривично дело – недозвољено ношење оружја кажњавано је од најмање 3 месеца до највише 15 година колико је била осуђена Радмила Мијајловић. Њена казна је уједно и највећа казна за било које кривично дело међу осуђенима на овом списку. Незаконито приграбљивање власти кажњавано је казнама од пола године до 10 година затвора.

Према сазнањима до којих смо могли доћи, архивска грађа Казненог завода у Забели из периода окупације (1941-1944) није сачувана у Заводу, односно у овом тренутку није позната њена судбина. Историјски архив Пожаревац је од Казнено-поправног завода Забела преузео архивску грађу за период 1853-1941. и 1945-1975, иста је у фази пописивања и тренутно још увек није доступна истраживачима. О историјату Казнено-поправног завода Забела Историјски архив Пожаревац је у сарадњи са Криминалистичко-полицијском академијом у Београду објавио монографију групе аутора (Ивана Крстић Мистрицеловић, Јасмина Живковић, Невенка Кнежевић Лукић, Драгана Милорадовић, Радомир Зекавица, Радован Радовановић), *Казнено-поправни заводи у Србији – Пример Пожаревачког казног завода 1853-1918*, I, Пожаревац 2016.

Овај Списак осуђеника и пратећа документа могу бити од значаја истраживачима окупационог периода, посебно због чињенице да је релативно мало документације затворских установа уопште сачувано, а посебно мало доступно. Такође, резултат једног нециљаног истраживања у архивистичком послу довео је до проналажења занимљивих података о овом периоду. Архивисти зато по природи свог посла у односу на друге истраживаче имају привилегију да током свог рада дођу до докумената или информација до којих је мало вероватно да би истраживачи икада дошли кроз уобичајено истраживање, али и одговорност да резултате свог истраживања учине видљивим.

THE RESEARCH OF THE UNEXPECTED – THE LIST OF THE CONVICTS DURING THE OCCUPATION IN POŽAREVAC PENITENTIARY INSTITUTION (1941-1944)

According to the information that we could obtain, the archival materials of the Penitentiary institution in Zabela from the period of occupation (1941-1944) has not been saved at the Penitentiary, and they are still unaccounted for. The Historical Archive of Požarevac took over the archival material for the periods between 1853-1941 and 1945-1975 from the Penitentiary-Reformatory in Zabela; those materials are currently being listed and are still unavailable to researchers. In cooperation with the Academy of Criminalistic and Police Academy in Belgrade, the Historical Archive of Požarevac has published a monograph written by a group

of authors (Ivana Krstić Mistrđželović, Jasmina Živković, Nevenka Knežević Lukić, Dragana Miloradović, Radomir Zekavica, Radovan Radovanović) about the history of the Penitentiary-Reformatory in Zabela, entitled *Penitentiary-Reformatory Institutions in Serbia – the Example of the Penitentiary in Požarevac 1853-1918*; I, Požarevac, 2016. This list of the convicts and the accompanying documentation could be important to the researchers of the period of occupation, especially due to the fact that there is relatively little documentation saved from prisons in general, and very little of it is available. In addition, the results of a non-aimed research have led to interesting information on this period. It is in the nature of an archivist's work to enjoy the privilege of gaining access to the documents or information which other researchers are rather unlikely to gain, but also to take on the responsibility to publish the results of their work.

Рената Д. МИНИЋ, мср.
 Драгана С. ГЛИШИЋ ЖИВАНОВИЋ
 Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац
 Република Србија

UDK: 014.3КЊИЖНИЧАР"1952/1958"
 016:02КЊИЖНИЧАР"1952/1958"

БИЛТЕН КЊИЖНИЧАР

Апстракт: Научни истраживачи су изузетно свесни вредности старих часописа и новина, јер се у њима крију драгоцене информације које су кључне приликом различитих тематских истраживања. Педесетих година прошлог века, када је библиотекарство, као наука, тек било у зачетку у старој Југославији, појавио се часопис Књижничар, који је био посвећен унапређивању рада библиотекара. За оне који се баве историјом библиотекарске струке, увидеће да је овај часопис изузетно важан извор података.

Кључне речи: Библиотеке, библиотекарство, библиотекари, новине, часописи.

Педесетих година прошлог века, у старој Југославији¹, библиотекарска професија и библиотекарство као научна дисциплина, били су тек у зачетку. Било је доста ентузијаста који су сматрали да библиотеке и читаонице нису само места где неко може да изнајми књигу, прочита понеки часопис или новине. Тадашњи библиотечки радници, желели су да се угледају на своје колеге из развијенијих земаља и унапреде своју струку, јер, за разлику од укоренееног мишљења, задаци библиотека су много већи и одговорнији, а делатност много разноврснија. Још тада, тадашњи интелектуалци, оснивачи јавних библиотека у нашој земљи, имали су визију да библиотеке треба да буду центри широког просветитељског рада, места одакле ће се ширити напредне мисли и развијати љубав према књизи. Одатле произилази да је и сама одговорност тадашњих књижничара а данашњих библиотекара изузетно велика,

¹ Југославија била држава која је постојала од 1. децембра 1918. до 4. фебруара 2003. године. Током година, мењала је своје име, била федерација прво 3 сукцесивне државе, затим је у свом саставу имала 6 република и 2 аутономне покрајине, да би се почетком 1990-их година, СФРЈ се распала у грађанском рату. Југославија је наставила да постоји у саставу две бивше републике, Србије и Црна Горе још три године након 2003. али је назив „Југославија“ формално укинут. Податак преузет са сајта Википедија - <https://sr.wikipedia.org/sr/>

а професија веома значајна и племенита. Да би се у библиотекама могао развијати богат културни живот, мора се систематски радити на изграђивању лика библиотечких радника, као носиоца племените библиотечке делатности. Од односа корисника према библиотечким радницима, зависи и његов однос према самој тој библиотеци. Лик књижничара/библиотекара се годинама систематски изграђивао. Код тадашњих библиотечких радника јавила се потреба, да све оно са чиме су се у пракси сусрели, све оно што су научили, сво оно искуство које су стекли, да желе да поделе са другима. Кроз семинаре, стручне монографске публикације или кроз стручне прилоге у часописима на новинама.

Билтен библиотечког центра АПВ (Аутономне покрајине Војводине) *Књижничар*² излазио је у периоду од 1952. до 1958. године, тромесечно у свескама од једног табака и бавио се питањима везаним за библиотекарску струку. Уредници билтена били су Драгиша Полужански и Бора Самоловчев, а одговорни уредник Мара Стајић.

² Само име књижничар је некадашње збирно име и за данашње књижничаре и за више књижничаре и за библиотекаре. Под тим именом сматрао се неко ко се бави библиотечким пословима. Данас су библиотечка звања категоризована по стручној спреми и по заслугама у библиотекарско-информационој делатности. Нова звања су прописана Правилником о близим условима за стицање виших стручних звања у библиотечко-информационој делатности (Сл. гласник РС бр. 22/13) тако да је систематизација следећа: књижничар, самостални књижничар, виши књижничар, самостални виши књижничар, библиотекар, виши библиотекар, библиотекар саветник, дипломирани библиотекар, виши дипломирани библиотекар, дипломирани библиотекар саветник. Податак преузет са сајта Народне библиотеке Србије.

КЊИЖНИЧАР : билтен Библиотечког центра АПВ / одговорни уредник Мара Стајић. - Год. 1, бр. 1 (1952)-год. 7, бр. 27/28 (1958). - Нови Сад : [Библиотечки центар Војводине], 1952-1958 (Нови Сад : Будућност). - 24 см

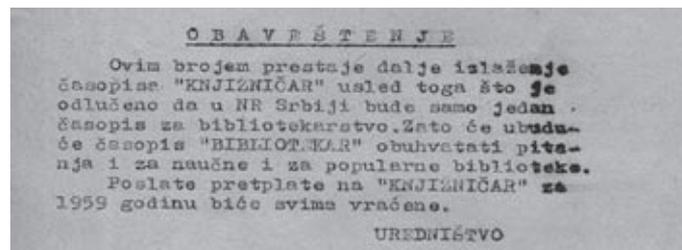
Тромесечно. - Поднаслов: од бр. 9/10 (1954) билтен библиотечких центара НРС и АПВ; од бр. 11 (1954) билтен библиотечког центра НРС и Покрајинског одбора Друштва библиотекара НРС за Војводину. - Од бр. 13/14 (1955) одговорни уредник Олга Стокановић.

02(497.113)

COBISS.SR-ID 47377676

Годишња претплата је била 140 динара, појединачни бројеви 35 динара. Претплата се могла уплатити у свакој пошти на рачун Народне банке у Новом Саду. Адреса уредништва и администрације је била у Новом Саду, у улици Матице српске, бр. 1. Билтен *Књижничар* је био намењен првенствено библиотечким радницима као потпора у њиховој борби за подизање општег културног нивоа корисника библиотеке и као корисна литература у размени искуства у раду библиотека. Имао је задатак да помогне књижничарима/библиотекарима у саветима како да среде своје књижнице/библиотеке, како да руководе њима, како да што исправније поступају са књигом и својим корисницима и како да популаришу и шире међу својим народом писану реч, културу и библиотечку делатност. Редакција је сматрала да искуство доброг рада једне библиотеке, треба пренети на друге. Поред директних чланака и савета за технички рад, билтен је доносио и текстове из историје и живота наших библиотека, приказе стручне литературе и нових и актуелних књига, спискове нових књига, библиографије, календаре и сугестије за одржавање књижевних вечери, предавања, приказе књига, изложби књига, читалачких часова, вести из Друштва библиотекара... Разлог за престанак излагања овог, за библиотекарску професију веома вредног часописа, наведен је у последњем двоброју из 1958. године: „Овим бројем престаје даље излагање часописа „Књижничар“ услед тога што је одлучено да у НР Србији буде само један часопис за библиотекарство. Зато ће убудуће часопис „Библиотекар“ обухватати питања и за научне и за популарне библиотеке. (Уредништво)“

Народна библиотека „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу у својој колекцији садржи сва годишња и све бројеве билтена *Књижничар* који су објављени.

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД
БИБЛИОТЕЧКОГ КАДРА У ПОПУЛАРНИМ БИБЛИОТЕКАМА НРС 1952*
СРЕДНОГ УКАС СРБИЈЕ

Полов средова	Страна и број библиотека и библиотекара										Укупно						
	Број библиотека у средовима	Број библиотекара у средовима	Број библиотека у средовима са читалницама	Број библиотекара у средовима са читалницама	Фолклор	Народна поезија	Уметност	Земљоправство	Средња школа	Средња гимназија	Мале школе	Мале гимназије	Остале школе	Бр. средова у којима постоје библиотеке	Бр. средова у којима постоје библиотекари		
1. Војводина	161	136	25	—	2	49	4	2	4	6	5	4	15	91	3	11	
2. Крајина	59	29	29	—	—	5	1	—	2	2	—	—	1	1	12	1	3
3. Зајечар	142	105	37	4	1	5	2	1	—	7	11	1	63	95	14	1	
4. Крагујевац	94	67	27	1	8	20	3	2	1	1	5	2	12	55	11	7	
5. Краљево	86	55	33	—	1	15	5	1	—	2	5	1	6	34	17	7	
6. Крушевica	144	7	137	—	—	1	5	—	—	—	2	—	—	8	1	2	
7. Лесковац	81	31	20	—	1	10	6	1	2	2	4	1	6	43	22	1	
8. Младеновац	82	60	22	—	2	24	2	2	—	4	3	1	5	43	17	2	
9. Неготин	79	42	37	—	—	10	1	—	2	2	3	—	25	43	—	4	
10. Ниш	196	31	165	3	2	11	9	—	3	1	2	3	5	39	5	2	
11. Нови Пазар	35	3	30	1	—	—	—	—	—	—	1	—	3	—	—	—	
12. Пожега	142	105	37	—	—	19	5	—	4	2	0	6	17	67	41	—	
13. Шабац	82	6	76	—	—	1	1	2	—	1	1	2	—	8	—	—	
14. Прокупac	66	45	21	1	2	17	—	—	—	5	2	2	29	24	1	—	
15. Прокупac	66	22	44	—	2	13	2	—	—	3	—	—	2	22	6	—	
16. Савоградина	67	48	19	—	—	4	3	2	1	2	3	2	33	50	—	—	
17. Смедерovo	51	38	13	2	3	24	1	3	2	—	1	—	4	40	3	—	
18. Титово Ужице	129	88	41	1	2	22	2	1	—	3	3	3	13	60	19	10	
19. Чачак	149	72	68	—	—	24	3	4	1	1	3	—	10	46	10	13	
20. Шабац	170	169	61	1	2	37	0	6	1	5	5	1	23	89	24	8	
21. Врњачка	100	16	84	8	2	4	4	3	9	2	3	3	1	41	—	—	
Укупно	2171	1133	1039	22	31	226	68	32	32	49	71	34	1243	1908	226	73	

*) По реферату друштва „Библиотечки кадрoви у Библиотечким центрима нових средова на територији Србије“.

ВОЈВОДИНА

Полов средова	Страна и број библиотека и библиотекара										Укупно					
	Број библиотека у средовима	Број библиотекара у средовима	Број библиотека у средовима са читалницама	Број библиотекара у средовима са читалницама	Фолклор	Народна поезија	Уметност	Земљоправство	Средња школа	Средња гимназија	Мале школе	Мале гимназије	Остале школе	Бр. средова у којима постоје библиотеке	Бр. средова у којима постоје библиотекари	
1. Војводина	27	23	4	—	—	8	—	1	2	4	3	4	3	25	—	—
2. Крајина	21	18	3	—	—	5	2	—	2	4	3	—	2	19	3	1
3. Зајечар	53	2	51	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	7	—
4. Крагујевац	52	6	46	3	—	1	1	1	—	—	—	—	2	9	1	1
5. Краљево	27	19	8	—	—	3	1	1	3	1	1	2	2	14	—	10
6. Крушевica	82	48	34	3	2	4	8	1	7	5	4	5	2	41	7	17
7. Лесковац	42	32	10	3	1	5	—	—	5	1	6	3	3	27	1	10
8. Младеновац	17	16	1	—	—	1	3	—	—	—	2	2	—	7	1	7
9. Неготин	36	25	11	1	1	5	—	—	2	7	2	1	1	20	—	10
10. Ср. Младеновац	104	65	38	—	—	2	2	3	1	—	1	1	—	9	1	30
11. Суботица	24	16	8	2	—	3	5	—	14	2	—	—	3	29	—	7
Укупно	485	271	214	13	4	37	25	13	31	29	21	20	14	267	17	99

НОСМЕТ

1. Радомир	36	3	33	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	4	—
2. Крајина	29	25	4	—	—	3	2	1	4	6	3	2	4	25	3	1
3. Лиђ	45	15	30	—	—	3	2	—	2	4	—	—	2	3	18	1
4. Прилеп	32	16	16	—	—	1	—	—	2	1	4	2	5	18	4	1
5. Прилеп	48	30	12	—	—	6	3	1	5	10	4	2	8	27	5	9
Укупно	190	95	95	—	—	15	7	2	11	21	11	10	22	99	17	13

Библиографија чланака:

1. КРИЈАЛИЋ, Зора: Уводна реч.³
У: Књижник. – Год. 1, бр. 1 (1952), стр. 1-[2].
2. САМОЛОВЧЕВ, Бора: Саветовање библиотекара АПВ.
У: Књижник. – Год. 1, бр. 1 (1952), стр. 3-[4].
3. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Како треба уредити библиотеку⁴.
[Наставиће се]
У: Књижник. – Год. 1, бр. 1 (1952), стр. 5-13.
4. МИДИЋ, Љубиша: Културно-просветни рад.
У: Књижник. – Год. 1, бр. 1 (1952), стр. 14-15.
5. ИЗРАДА централних каталога⁵
У: Књижник. – Год. 1, бр. 1 (1952), стр. [16].

3 У чланку су дата упутства књижничарима како треба да изгледају библиотеке (књижнице) и објашњена је сврха излагања самог билтена *Књижник*.

4 Чланак даје савете почетницима књижничарима/библиотекарима како да што правилније сместье и сигналирају публикације, како да инвентаришу и расходују публикације, савете око уписа корисника, благајничког пословања итд.

5 У потпису чланка стоји Редакција.

6. ПОЗИВ на сарадњу.⁶
У: Књижник. – Год. 1, бр. 1 (1952), стр. [16].
7. СТАЈИЋ, Мара: Припрема књижница за рад у јесен и зиму.
У: Књижник. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 17.
8. САМОЛОВЧЕВ, Бора: Библиотека и школа.
У: Књижник. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 19-20.
9. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Како треба уредити библиотеку:
[Наставак]⁷
У: Књижник. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 21-38.
10. М.Т.⁸: Како организовати дебатне састанке и приказе књига.
У: Књижник. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 39-40.
11. М.Т.⁹: Календар културно-просветног рада за треће и четврто тромесеље.
У: Књижник. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 40-42.

6 Види напомену 4.

7 Дати савети о формирању алфаветског каталога и вођење статистике.

8 Неразрешени иницијали.

9 Исто.

12. САМОЛОВЧЕВ, Бора: Белешке: 110-годишњица српске читаонице у Иригу.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 43-44.
13. Д.П.¹⁰: Народна књижница у Гају.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 45.
14. Д.П.¹¹: Одличне просторије – слаб рад.¹²
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 45.
15. Д.П.¹³: Корисно предавање.¹⁴
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 45.
16. Д.П.¹⁵: Похвална иницијатива у Земунском срезу.¹⁶
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 46.
17. МУСЕЛИНОВИЋ, Петар: Народна књижница и читаоница у Савином селу.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 46.
18. КИРИЋ, Никола: Рад народне књижнице и читаонице у Тителу.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 47.
19. М.Т.¹⁷: Библиотеке у АП Војводини.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 2/3 (1952), стр. 47-48.
20. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: За наше везе са Пулом и Истром.¹⁸
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 49-50.
21. ПОПОВИЋ, Емил: Децимална класификација.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 51-52
22. ЈУГОВИЋ, Меланија: Нешто о раду на популарисању библиотеке.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 53-54.
23. УРОШЕВИЋ, Драгиша: Припрема за радни дан.¹⁹
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 54-55.
24. ТАБАКОВИЋ, Милан: Стање књижница и читаоница у Старопазовачком срезу.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 56-58.
25. М.Т.: Календар културно-просветног рада за прво тромесечје.²⁰
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 59.
26. АЛАГА, Михајло: Народна књижница у Светозару Милетићу.²¹
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 60.
27. М.Т.²²: Књига о књизи 1. историја писама, материјала и инструмената за писање.²³
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 60-61.
28. М.Т.²⁴: Национална библиотека у Паризу.
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 61.
29. НОВЕ књиге.²⁵
У: Књижничар. – Год. 1, бр. 4 (1952), стр. 62-64.
30. ЧЕРЕВИЦКИ, Нада: Читаонице и народно просвећивање.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 65-66.
31. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Књигонеше.²⁶
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 67-69.
32. РАДОЈЧИН, М.: Избор књига.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 70-71.
33. ГАКОВИЋ, Антонија: О чувању књижног фонда.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 72-73.
34. САМОЛОВЧЕВ, Бора: Осврт на саветовање библиотекара Војводине.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 74-76.
35. СТАЈИЋ, Мара: Нешто о извештајној служби.²⁷
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 76-77.
36. СТАЈИЋ, Мара.: Течај за среске књижничаре.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 77-78.
37. УПУТСТВА за израду правила за коришћење књижница и читаоница.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 78-79.
38. КАЛЕНДАР културно-просветног рада за друго тромесечје.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 80-81.
-
- 20 Књижевне вечери.
- 21 Народна књижница у Светозару Милетићу почела је са својим радом 1950. године.
- 22 Види 8.
- 23 Приказ књиге коју је написао З. Кулунџић.
- 24 Види 8.
- 25 Списак објављених књига у 1952. години по жанровима – политичка литература, популарна наука, белетристика, дечја књижевност.
- 26 Књигонеше су носиле књиге до удаљених улица, предграђа, засеока, салаша и слично, са циљем да књига стигне до широких народних слојева села и града.
- 27 Извештајна служба је имала важну улогу у решавању текућих библиотечких питања и усмеравању политике у области библиотекарства.

39. Б.С²⁸: Градска библиотека у Сенти.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 82-83.
40. РЕБИЋ, Петар: Рад среске књижнице и читаонице у Бан. Пландишту.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 83.
41. Д.П.²⁹: Здравствено-просветни течајеви.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 5 (1953), стр. 83.
42. ВОЈИНОВИЋ, Милица: За слободан приступ књигама у народним књижницама или против њега.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 85-87.
43. ПЕРЛИЋ, Злата: Значење каталога у народним књижницама.³⁰
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 88-90.
44. ОСТОЈИЋ, Драгољуб: Село и пољопривредна литература.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 91-94.
45. ПОПОВИЋ, Емил: Библиографија.³¹
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 94-95.
46. ИЛИЧИЋ, Ксенија: Како треба уредити библиотечке просторије
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 96-97.
47. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Стелажа за сталну изложбу књига.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 98-99.
48. БАЛИЋ, Ђорђе: Књижевне вечери.³²
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 100-101.
49. НИКОЛИЋ, Јелена: Календар културно-просветног рада за треће тромесечје.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 102-104.
50. НИКОЛИЋ, Јелена: Календар културно-просветног рада за четврто тромесечје.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 104-106.
51. МОРАВЕК, Јелисавета: Један леп пример.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 107-108.
52. ИЛИЈИН, Зора: Недеља књиге у Руми.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 108-109.
53. МОРАВЕК, Јелисавета: Рад градске народне библиотеке „Јован Поповић“ у Кикинди.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 109-111.
54. САМОЛОВЧЕВ, Боривоје: Градска библиотека у Панчеву – најсређенија библиотека у Војводини.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 112-113.
55. ВЕРГОВИЋ, М.: Градска народна књижница и читаоница у Титовом Ужицу.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 113-114.
56. ПОПОВИЋ, Хранислав: Плодан рад читаоница у Бачком Градишту.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 114.
57. ЛАУШЕВ, Момчило: Годишња скупштина Народне књижнице и читаонице у Белој Цркви.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 115.
58. СЛАДИЋ, Роман: Народна књижница и читаоница у Србобрану.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 115-116.
59. Д.О³³: „Пољопривреда Војводине“.³⁴
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 6-7 (1953), стр. 116.
60. СТЕВИН–Новак, Нада: Импресије са другог Конгреса Савеза библиотека ФНРЈ одржаног 7. и 8. јуна 1953. у Марибору.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 117-120.
61. БОРКО, Божидар: Љубав према књизи.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 121-123.
62. ШЕМА децималне класификације.³⁵
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 124-126.
63. БАЛИЋ, Ђорђе: Добрица Ђосић, Далекo је сунце.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 127-128.
64. ШАРАНОВИЋ, Стеван: Народна књижница и читаоница „Будућност“ у Добановцима.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 129.
65. ПОПОВИЋ, Александар: Испит за књижничаре.³⁶
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 130.
66. ФОНОТЕКА³⁷ библиотечног центра АПВ.³⁸
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 131.
67. ИЗ писма Главног задружног савеза Србије.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 131.

33 Неразрешени иницијали.

34 Нови часопис за пољопривреду и земљорадничко задругарство, почео је да излази марта 1953.

35 Универзална децимална класификација је међународни класификациони децимални систем који омогућава доследну и постепену поделу свих научних и стручних области на одговарајуће подобласти. Његову концепцију су осмислили крајем 19. века белгијски библиографи Пол Отле (1868 – 1944) и Хенри Лафонтен (Henri La Fontaine 1854 – 1943).

36 Испит за књижничаре се састојао из општег и стручног дела и полагао се после одређеног стажа у књижници.

37 У потпису чланка стоји Ур. [уредништво].

38 Збирка фотографија из живота и рада библиотека, књижница и читаоница.

28 Види 8.

29 Види 8.

30 Каталогзи представљају попис књига у једној књижници.

31 Начин описа књиге са свим подацима о њој (аутор, наслов, број страна, величина, цена итд.) по извесном утврђеном реду представља библиографију.

32 Један од облика рада са читаоцима, при којима се организују сусрети књижевника, уметника, наставника књижевности, глумца, љубитеља књиге итд.

68. ШЕСТОМЕСЕЧНИ течај у Загребу.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 132.
69. Д.П³⁹.: Словеначки билтен.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 134.
70. ПРИМЉЕНО на приказ.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 134.
71. ЦЕНТРАЛНИ каталог страних часописа у нашој земљи.
У: Књижничар. – Год. 2, бр. 8 (1953), стр. 135.
72. ПОСЛЕ две године.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 137-138.
73. ЈОВАНОВИЋ, Слободан: Питање масовних књижница у НР Србији.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 139-144.
74. СТАЈИЋ, Мара: Стање јавних библиотечких установа у Војводини.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 145-149.
75. ЗАКЉУЧЦИ.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 150-151.
76. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Периодика у књижници и читаоници.⁴⁰
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 152-155.
77. ЈУСТИНИЈАНОВИЋ, Никола: Болести књига и хартија.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 156-162.
78. МЕНЦИН, Роза: Радник и књига.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 163-164.
79. СЕКУЛИЋ, Невенка: Информативни каталожки листићи.⁴¹
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 165-168.
80. СТОКАНОВИЋ, Олга: Нешто о грађи за историју библиотекарства.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 169-170.
81. СТАЈИЋ, Мара: Недеља књиге у Војводини.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 170-172.
82. НЕНАДОВИЋ, Љубица: Кроз искуства . . .
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 172-175.
83. СТЕВИН-Новак Нада: Састанак библиотекара општинских и насељских библиотека на територији Београда и Земуна са Библиотечким центром НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 176.
84. ПОПОВИЋ, Александар: Секција за масовне књижнице при Друштву библиотекара НР Србије.⁴²
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 176-177.
85. ТРБОЈЕВИЋ, Даница: Из историјата развоја и рада крагујевачког Читалишта и Народне библиотеке.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 178-181.
86. ВАСИЋ, Миле: Народна књижница и читаоница у Медвеђи.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 181-182.
87. КРСТИЋ, Јован: Градска народна књижница „Прогрес“ у Ђаковици.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 182-183.
88. ДЕВИЋ, Драг. Б.: Народна књижница у Купинову.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 183-184.
89. СТАЈИЋ, Мара: Књижница КПД „Мирко Роквић“.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 184.
90. ПОТКОЊАК, Мара: Нешто о библиотеци 1. реона у Новом Саду.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 185.
91. СТАЈИЋ, Мара: Један леп пример.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 185.
92. ЂУКИН, Младен: Дипломирани ученици Средње библиотекарске школе у Београду.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 185-186.
93. ЛАЗИЋ, Ксенија: О књизи Бога Прегеља: Дело књижничарја в људски књижници.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 187-189.
94. ВЕЛИЧКОВИЋ, Сузана: З. Перлић-М. Орешковић: Библиотеке и њихово уређење (са картом књиге и чланском картом).
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 189-190.
95. ГЛУМАЦ, Милица: Есад Берберовић, Библиотеке и рад у њима.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 191-193.
96. КИРИЛОВИЋ, Димитрије: Један добар приручник за руковођење књижницама.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 193.
97. ЈОВАНОВИЋ Гороња, Дубравка: Поводом књиге: „О старим и ријетким југословенским књигама“ од Мирка Брејера.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 193-194.
98. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Књижарски приручник.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 195.
99. ПРИМЉЕНО на приказ.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 196.

39 Види 8.

40 Под периодиком се подразумевају серијске публикације: часописи, новине, магазини, алманаси, летописи, зборници, годишњаца, календари, статистички годишњаца и билтени.

41 Упутно-информативни систем у лисном алфабетском каталогу је систем помоћних каталожких јединица које садрже податке који олакшавају претраживање и проналажење одговарајуће библиографске јединице и доприносе целовитости и информативности алфабетског каталога.

42 14. децембра 1947. године основано је Друштво библиотекара Народне Републике Србије у Универзитетској библиотеци “Светозар Марковић” у Београду. За прву председницу Друштва изабрана је Милица Продановић.

100. ПЕРИШИЋ, Радмила: Данско законодавство о популарним библиотекама.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 197-198.
101. ПЕТКОВИЋ, Слободан: Рад са децом у америчким јавним библиотекама.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 9-10 (1954), стр. 198-199.
102. ЈУСТИНИЈАНОВИЋ, Никола: Болести књига и хартије.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 200-207.
103. ШИШКОВИЋ, Јулијана: За успешније снабдевање библиотека књигама.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 208-210.
104. БЕЛОЊАН, Владимир: о библиотекама у туристичким местима и лечилиштима.
У: Књижничар. – Год. 3, бр., бр. 11 (1954), стр. 211.
105. КИРИЛОВИЋ, Димитрије: О инкунабулама⁴³
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 212-214.
106. ФИЛИПОВИЋ, Зора: Једна корисна иницијатива⁴⁴
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 215.
107. ШИШКОВИЋ, Јулијана: Тешкоће на које наилазе дипломирани ученици Средње библиотечарске школе.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 216-217.
108. БАЈИЋ, Ђорђе: Вељко Петровић: “Варљиво пролеће”.⁴⁵
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 218-219.
109. ВОЈНИЋ, Блашко: Историјат и рад Градске библиотеке у Суботици.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 220-222.
110. ЂЕНИЋ, Љубиша: Среска народна књижница и читаоница “Димитрије Туцовић” у Чајетини.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 222-224.
111. СТАНОЈЛОВИЋ, Милан: Рад једне мале библиотеке у Богатићу.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 224-226.
112. МИЛИЋ, Раде: Народна књижница – жариште културно-просветног живота у селу.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 226.
113. СТЕВИН-Новак, Нада: Из рада Библиотечког центра НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 227.
114. МИДИЋ, Деса: Из Покрајинског одбора Друштва библиотекара НРС за Војводину.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 228.
115. УНЕСКОВ саветник за библиотеке у Индонезији.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 228.
116. ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ конгрес о дечијој књижевности.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 228.
117. ЛАЗИЋ, Ксенија: Ширење јавних библиотека.⁴⁶
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 228-230.
118. ПЕРИШИЋ, Радмила: УНЕСКО и популарне библиотеке у Африци.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 11 (1954), стр. 230-231.
119. СТЕВИН-Новак, Нада: Примена децималне класификације при реорганизацији библиотека масовног типа.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 233-237.
120. ПРЕГЕЉ, Бого: Слободан приступ у наше народне књижнице.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 238-241.
121. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Сарадња између књижница и књижара.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 242-243.
122. ЈУСТИНИЈАНОВИЋ, Никола: Да ли је књига преносилац заразних болести.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 244-248.
123. КИРИЛОВИЋ, Димитрије: О штампаним србуљама.⁴⁷
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 249-252.
124. ДРЖАВНИ стручни испити.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 253.
125. БАЈИЋ, Ђорђе: Михаило Јалић – Зло пролеће.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 254-256.
126. МОРАЧИЋ, Ратко: библиотечарство у Аутономној косовско-метохијској области.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 257-258.
127. ДАВИДОВИЋ, Влада: Зашто књижнице у Пећком срезу не раде.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 258-259.

43 Инкунабула (лат. incunabulum = „колевка, почетак, порекло, детињство”) назив је за најстарије штампане књиге, настале пре 1500. године.

44 Односи се на иницијативу издавачких предузећа Просвета, Рад, Минерва и Нопок да штампају каталожке листиће уз сваку своју публикацију.

45 1954. године збирка приповедака “Варљиво пролеће” изашла је као прва књига Петровићевих сабраних дела у издању Матице српске.

46 Јавне библиотеке се дефинишу као културне институције које оснива држава како би становништву, без обзира на године старости, струку, афинитете или образовни ниво, обезбедиле оно што се назива или класификује као информација. Преузето са сајта Народне библиотеке Србије www.nb.rs/view_file.php?file_id=603

47 Србуље је назив за рукописне и штампане књиге српске редакције старословенског језика, односно српскословенског језика и ћириличног писма које су код Срба у употреби од почетка писмености до прве половине 18. века када их смењују књиге на црквенословенском језику. Садржај ових књига је најчешће црквени и то искључиво источнохришћански. Преузето са сајта <http://www.istorijskibiblioteka.com/art-srbulje>.

128. ВРХОВАЦ, Бранко; Манојловић, Иван: Народна књижница и читаоница у Кузмину.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 259-260.
129. КИРИЋ, Никола: Један интересант и користан облик рада са читаоцима.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 260-261.
130. МАРКОВ, Слободан: Градска библиотека у Вршцу у новој згради.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 261-262.
131. СТЕВИН-Новак, Нада: Из Библиотечког центра НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 263.
132. МИДИЋ, Десанка: Из Покрајинског одбора Друштва библиотекара НРС за Војводину.
У: Књижничар. – Год. 3, бр. 12 (1954), стр. 263-264.
133. СТЕВИН-Новак, Нада: II Саветовање библиотекара популарних библиотека НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 265-278.
134. МЛАДЕНОВИЋ, Таса: Проблеми рада са читаоцима и пропаганда књиге у нашим библиотекама популарног карактера.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 279-288.
135. ЛАТОВЉЕВ, Ружа: Кореферат на тему „Проблеми рада са читаоцима и пропаганда књиге у нашим масовним библиотекама“.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 289-292.
136. БИБЛИОТЕЧКИ центар НР Србије, II Саветовање библиотекара и књижничара популарних библиотека НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 293-295.
137. СТАЈИЋ, Мара: О неким питањима из рада јавних библиотечких установа у Војводини.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 296-302.
138. САМОЛОВЧЕВ, Боривој: Психолошко проучавање читалаца и васпитни рад са њима.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 303-306.
139. ПАВИЋ, Бора: Дете и књига.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 307-313.
140. ПЕРЛИЋ, Злата: Помоћни каталог за рад са читаоцима.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 314-319.
141. МАКСИМОВИЋ, М.С.: Обавештавање читалаца.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 320-323.
142. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Лектира књижничара.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 324-327.
143. ВЕЛИЧКОВИЋ, Сузана: Улога јавних библиотека у образовању одраслих.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 328-330.
144. ПЕТКОВИЋ, Слободан: Сарадња библиотека са читаоцима.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 330-332.
145. ЦАНИЋ, Лела: Помоћ библиотекара читаоцу у англосаксонским библиотекама.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 332-334.
146. ЈАГРОВИЋ, Милка: Наводњавање у пољопривреди⁴⁸.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 334.
147. ЈАГРОВИЋ, Милка: Зеленишно ђубрење⁴⁹.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 334.
148. МИЦИЋ, Паквор, Нада: Приказ књига из медицине.⁵⁰
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 335.
149. ТОШОВИЋ, Милена: Каталог изложбе Првог српског устанка.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 335.
150. МЛАДЕНОВИЋ, А.: Народна библиотека и читаоница у Лесковцу.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 338-342.
151. ПОТПАРИЋ, Чедомир: Градска читаоница и књижница у Бечеју.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 342-343.
152. НЕДЕЉКОВИЋ, Ђорђе: Књижница у Стопању.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 343.
153. УПРАВА Књижнице и читаонице у Новом Милешеву: Нешто о прошлости књижнице и читаонице у Новом Милошеву.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 343-344.
154. МИДИЋ, Десанка: Из Покрајинског одбора Друштва библиотекара НРС за Војводину.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 344-345.
155. ИЗ Покрајинског одбора Друштва библиотекара НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 345.
156. СТЕВИН, Нада: Из рада Библиотечког центра НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 347.
157. МИДИЋ, Десанка: Семинар у Делхију за проучавање развоја народних библиотека у Азији.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 350.
158. МИДИЋ, Десанка: Бliжа сарадња библиотекара и архивиста света.⁵¹
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 13-14 (1955), стр. 350.

48 Приказ књиге.

49 Исто.

50 Шест књига из области медицине: О грудном дојењу, Поуке мајкама, О раку, Туберкулоза, Заразне болести, Црвене заразне болести.

51 У тексту се помиње информација да је УНЕСКО доделило Интернационалној федерацији Удружења библиотекара помоћ у новцу

159. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Књига – наш највећи проблем.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 353-360.
160. ПЕРЛИЋ, Злата: Дјечје књижнице и њихова штампа.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 361-365.
161. ЛАТОВЉЕВ, Ружа: Нешто о педагошком раду са читаоцима у Градској библиотеци.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 366-367.
162. ПЕРЛИЋ, Злата: Насловно-информативни каталог.⁵²
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 368-371.
163. ПЕРИШИЋ, Радмила: Приручник за масовно библиотекарство.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 372-372.
164. ЈАГРОВИЋ, Милка: Прикази стручних пољопривредних брошура.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 372-375.
165. Т. М-р⁵³: Новосадска српска читаоница.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 376-382.
166. МИЉУШЕВИЋ, Мирослав: Среска библиотека у Бабушници.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 382.
167. МИЉУШЕВИЋ, Мирослав: Среска библиотека у Белој Паланци.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 382.
168. МИЉУШЕВИЋ, Мирослав: Среска библиотека у Димитровграду.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 383.
169. СИМИН, Светозар: Градска библиотека у Новом Бечеју – центар културног живота места.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 383-384.
170. УРЕЂЕЊЕ просторија.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 384.
171. ФИЛИПОВИЋ-Пантелић, Зора: Библиотекарска искра.⁵⁴
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 384-385.
172. ТОШОВИЋ, Милена: Курсеви библиотечног центра НР Србије намењен библиотекарима и књижничарима популарних библиотека уже Србије, АП Војводине, Космета и Београда.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 385-388.
173. ТОШОВИЋ, Милена: Саветовање о дечјој литератури и штампи.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 388-289.
174. РАУШКИ, Катица: Библиотеке у Словачкој.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 390-391.
175. КАЂАНСКИ, Аница: Неколико података о великим библиотекама у свету.⁵⁵
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 391-392.
176. Д. М.: Образовање библиотекара у Бугарској.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 392-393.
177. ИСПРАВКЕ и допуне⁵⁶
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 15 (1955), стр. 393.
178. СТЕВИН-Новак, Нада: Извештај о раду Библиотечног центра у 1955. години.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 397-419.
179. БИБЛИОТЕЧКИ центар НР Србије: Закључци.⁵⁷
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 420-425.
180. ТОШОВИЋ-Виријевић, Милена: Пленарни састанак Републичког библиотечног центра са представницима библиотечких центара из унутрашњости Србије у Шапцу – 24. октобра 1955. године.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 426-429.
181. СТЕФАНОВИЋ, Милка: Саветовање библиотекара Космета.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 430-433.
182. ЗАКЉУЧЦИ и саветовања библиотекара са Космета одржаног 25. новембра 1955. у Приштини.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 434.
183. БИБЛИОТЕЧКИ центар НРС: Културно-просветни календар за 1956. годину.
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 435-438.
184. Анкета.⁵⁸
У: Књижничар. – Год. 4, бр. 16 (1955), стр. 439.
185. ТОКИН, Милан: Књигољубац Стерија.⁵⁹
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 442-450.
186. ТРБОЈЕВИЋ, Даница: Друштвено управљање библиотекама и веза библиотека са друштвеним организацијама.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 451-461.

55 Помињу се следеће библиотеке: Библиотека Британског музеја, Народна библиотека у Паризу, Универзитетска библиотека у Берлину, Народна библиотека у Бечу, Библиотека у Ватикану, Народна библиотека у Напуљу, Бриселу, Амстердаму, у Москви, Конгресна библиотека у Вашингтону, библиотека у Торонту...

56 Напомене везане за исправке и допуне у претходним бројевима билтена.

57 Закључци са саветовања одржаног 16. и 17. децембра 1955. године у згради Народна библиотеке у Београду.

58 У потпису анкете стоји Уредништво. Анкета је спроведена у жељи да се унапреди Књижничар и да се што више приближи онима којима је намењен.

59 О српском књижевнику Јовану Стерији Поповићу (1806 —1856).

која ће омогућити ближу сарадњу између стручњака библиотекара и архивиста целог света.

52 Каталог који пружа информацију о аутору, наслову, години и месту издања, као и садржају публикације.

53 Види 8.

54 О библиотекарском друштву у Македонији и њиховом листу *Библиотечкарска искра*.

187. ИЛИЈЕВИЋ, Константин: Друштвено управљање у библиотекама.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр.462-466.
188. ЈОВАНОВИЋ, Миодраг: Неки проблеми сарадње библиотека и друштвених организација.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 467-472.
189. КРСМАНОВИЋ, Марија: Дете и књига.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр.473-481.
190. ВЕСКОВИЋ, Зора: Рад са децом у дечјим одељењима библиотека популарног типа.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 482-485.
191. ЈОВАНОВИЋ, Синиша: Дечија библиотека и друштво пријатеља деце.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 486-490.
192. МОРАВЕК, Јелисавета: Слободан приступ читалаца књигама.⁶⁰
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 491-496.
193. ТОМИЋ, Радмила: Слободан приступ читалаца књигама (корелат).
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 497-499.
194. ЂЕНИЋ, Љубиша : Слободан приступ читалаца књигама (корелат).
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 500-505.
195. ШЕВИЋ, Нада: Покретне болничке библиотеке.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 506-507.
196. ЈЕВРЕМОВИЋ, Бранислав: Билтен Друштва библиотекара Босне и Херцеговине и Народне библиотеке БиХ 1955. год. 1 Бр. 1, 2, 3.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 508-509.
197. ФИЛИПОВИЋ-Пантелић, Зора: Друштво библиотекара и Народна библиотека НР БиХ – Децимална класификација.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 509.
198. ФИЛИПОВИЋ-Пантелић, Зора: Библиотекарска искра.⁶¹
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 509-510.
199. МИТИЋ, З: Јавна библиотека у америчком животу.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 510-512.
200. МИЉУШЕВИЋ, Мирослав: Џемс Оливер Кервуд: „Бери, Казанов син“.⁶²
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 512-513.
201. ВИРИЈЕВИЋ, Милена: Сликовница Бајка о благу.⁶³
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 513.
202. ВИРИЈЕВИЋ, Милена: Веселе замке.⁶⁴
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 513.
203. МИЉУШЕВИЋ, Мирослав: Снежана.⁶⁵
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 17-18 (1956), стр. 513.
204. СТАЈИЋ, Мара: Рад са читаоцима.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 515-520.
205. СТОЈАНОВИЋ, Милош: Повећање пољопривредне производње и задаци књижничара на селу.⁶⁶
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 521-523.
206. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Важност статистике.⁶⁷
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 524-527.
207. МИТРОВИЋ, Јеремија Д.: Рад на библиографији.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 528-532.
208. ИЛИЋ, Вера: Кратак преглед црначке поезије.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 533-551.
209. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Покретне књижнице.⁶⁸
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 552-557.
210. СЕКУЛИЋ, Невенка: Из „Дневника рада са читаоцем“ у Градској библиотеци у Зрењанину.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 558-561.
211. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Грађа за историју наших библиотека – Библиотеке, библиотекарство и библиотекари у Бранковом колу 1903. године.⁶⁹
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 562-568.
212. А.Ф.: Централна народна библиотека у Бачком Петровцу значајна културна установа Словака.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 569-570.

63 Филиповић, Влада; илустровао Брана Јовановић, Загреб, „Колор“, [б.г.]

64 Витез, Григор: Веселе замке – Загреб, Младост, 1955.

65 По народним мотивима спевао А. Лојаница; сликао Ђ. Јанковић - Београд, Спортска књига, 1955.

66 Књижничари су органозовали стручна предавања из области пољопривреде, у самој књижници или у неком другом простору, уз продајну изложбу популарно-научне пољопривредне литературе.

67 Чланак се односи на: статистику принове, статистику обраде књижног фонда и статистику коришћења књижног фонда.

68 Покретне књижнице су стара форма рада на народном просвећивању у земљама са развијеним библиотекарством. Принцип је да се књиге дотурају читаоцима који живе удаљено од библиотеке или нису у могућности да долазе у библиотеку, а особа која то обавља, обично неко ко воли књигу и читање, ко се истиче у колективу (селу) читањем или учењем, назива се књигоноша.

69 С краја 19. и с почетка 20. века (1895-1914) у Сремским Карловцима излазио је лист за књижевност, забаву и поуку, Бранково коло. Преузето са сајта <http://www.brankovokolo.org/bkolo.php>.

213. СИМИН, Светозар: Градска библиотека у Кикинди најзначајнија културна установа сев. Баната.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 570-572.
214. СТЕВИН-Новак, Нада: Посета неколицини популарних библиотека у иностранству.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 572-573.
215. КАЂАНСКИ, Аница: Развој библиотекарства у Мађарској.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 574-575.
216. МАРКОВИЋ, Живко: Изложба Матице српске поводом Славистичког конгреса у Београду.⁷⁰
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 575-578.
217. КАЂАНСКИ, Аница: Издавачка делатност у СССР.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 578-580. [579]⁷¹
218. КАЂАНСКИ, Аница: Неопходност продукције школских приручника.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 580. [579]⁷²
219. Т.М.: Нове књиге.
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 581.[580]⁷³
220. Т.М.: Др Димитрије Кириловић.⁷⁴
У: Књижничар. – Год. 5, бр. 19-20 (1956), стр. 582.[581]⁷⁵
221. ПЕРИЋ, Олга: Поводом оснивања Савеза библиотека и организација за ширење књиге.⁷⁶
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 583-587.
222. МОРАВЕК, Јелисавета: Дечије библиотеке и рад са њима.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 588-593.
223. ЖИВАНОВИЋ, Лепа: Рад дечијег одељења Градске библиотеке у Пироту.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 594-595.
224. ЦВЕТИЋ, Д.: Градска библиотека „Јован Поповић“ у Кикинди – Центар за окупљање деце.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 596-598.
225. ВЕСКОВИЋ, Зора: Још једно дечије одељење.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 599-601.
226. ПАВЛОВИЋ, Миливоје: Народна библиотека у Мостару.⁷⁷
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 602-603.
227. ЈОВАНОВИЋ, Синиша: О библиотеци у Пироту – Централној културној установи града.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 604.
228. СИМИН, Светозар: Свечано прослављена десетогодишњица рада Градске библиотеке у Зрењанину.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 605-607.
229. ЂЕНИЋ, Љубиша: Над једним дневником – Запажања једног књижничара.⁷⁸
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 608-609.
230. ИВАНОВИЋ, Јелка: О избору књига за децу.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 610-614.
231. СЕКУЛИЋ, Невенка: Анализа највише читаних књига – у 1956-ој години у Градској библиотеци у Зрењанину
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 615-619.
232. ЧУРЧИЋ, Лазар: Постанак библиотеке Матице српске и њен рад у Пешти.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 620-626.
233. ЈОВАНОВИЋ, Миливој: Српска ратарска читаоница у Вршцу.⁷⁹
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 627-630.
234. МАРКОВИЋ, Живко: Устав прве српске читаонице у Иригу.⁸⁰
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 631-632.
235. КОЛОДЈЕЈСКА, Јадвига: Организација мреже општинских библиотека у Пољској.⁸¹
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 633-637.
236. МИДИЋ, Десанка; Јатовљев, Ружа: Са пута по Чешкој.⁸²
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 637-642.

70 Најстарија српска књижевна, културна и научна институција, основана је 1826. године у Пешти, у време ослобађања Србије од вишевековне турске власти и јачања свести о потреби да се српски народ у пуној мери укључи у савремене европске токове, уз очување националног и културног идентитета. Основу је чинио чувени Летопис, покренут 1824. године. Преузето са сајта <http://www.maticasrpska.org.rs/matica-srpska/>.

71 Прескочена једна страница у нумерацији.

72 Исто.

73 Исто.

74 Др Димитрије Кириловић, рођен 24. јуна 1894. године у месту Кумане, Нови Бечеј, а преминуо 22. октобра 1956. године у Новом Саду, био је научни сарадник Матице српске, посвећен библиотекарско-архивистичкој струци; службовао је прво у Скопљу као библиотекар некадашњег Филозофског факултета, затим у Новом Саду као управник Државне архиве за Војводину, у Београду у Државној архиви у Универзитетској библиотеци, а после рата се вратио у Нови Сад у библиотеку Матице српске. Преузето са сајта http://www.darv.org.rs/images/stories/doc/akta/Dimitrije_Kirilovic.pdf.

75 Види 71.

76 Савез библиотека и организација за ширење књиге основан у Београду 12. новембра 1956. године.

77 Основана је после ослобођења 1945. године на иницијативу Народне библиотеке из Сарајева, била је једна од највећих библиотека среза мостарског.

78 Народна књижница и читаоница „Димитрије Туцовић“ у Чајетиније увела је 1956. године Дневник рада са читаоцима – свеску у коју су књижничари бележили сваку интересантну појаву у раду, разговор, примедбу, жељу и запажања о читаоцу.

79 Основана 21. маја 1897. године.

80 Српска читаоница у Иригу као прво и најстарије читалиште у Србији уопште, основана је 14. јануара 1842. године. Преузето са сајта <http://www.biblioteke.org.rs/irig/index.html>.

81 Предео Петар Вујичић.

82 Кратак преглед општег стања библиотека у Чешкој.

237. САМОЛОВЧЕВ, Боровој: Народне књижнице и читаонице у Западној Немачкој.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 642-648.
238. ЉУБИБРАТИЋ, Ђурђевка: О библиотекама у Словачкој.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 648-649.
239. ЉУБИБРАТИЋ, Ђурђевка: Државна библиотека СССР „В. И. Лењин“.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 649.
240. КИЋАНСКИ, Аница: Неколико података о Немачкој државној библиотеци у Берлину.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 649-652.
241. ПАЛАНАЧКИ, Е.: Живот Јавне библиотеке у Њујорку.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 652-653.
242. ЉУБИБРАТИЋ, Ђурђевка: Библиотеке у НР Румунији.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 653-654.
243. МИДИЋ, Десанка: Дечја библиотека у Хиросими.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 654.
244. ФРАНЦУСКИ, Милан: Са страница дневне штампе.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 655-657.
245. СТЕВИН-Новак, Нада: Пленум Савеза друштва библиотекара ФНР Југославије.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 658.
246. СТЕВИН-Новак, Нада: Саветовање и семинар библиотекара и књижничара популарних библиотека Босне и Херцеговине.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 658-659.
247. Д. П.⁸³: Испити за књижничаре у НРЦП⁸⁴.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 660.
248. М.Ф.⁸⁵: Скупштина библиотекара АПВ.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 660.
249. СТАЈИЋ, Борислав: Књижнице и читаонице у друштвеним организацијама треба да нађу своје најбоље пропагаторе.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 660-661.
250. Д.П.⁸⁶: Један пример за углед.⁸⁷
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 662.
251. МАРТИНОВИЋ, Предраг: Др Чедомир Обрачевић, „Исхрана домаћих животиња“.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 662-663.
252. МАРТИНОВИЋ, ПРЕДРАГ: Инж. Бран. Павићевић и инж. Петар Мишић, „Подизање воћњака“.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 663.
253. СТЕВИН-Новак, Нада: Мирослав Миљушевић.⁸⁸
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 21-22 (1957), стр. 664-666.
254. ПАВЛОВИЋ, Бора: „Радници и књига“.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 671-683.
255. СТАЈИЋ, Мара: Акција „Месец дана књиге“ у Војводини.⁸⁹
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 684-691.
256. РАДОЈИЧИЋ, Ђорђе: Први почеци словенске писмености и IX веку.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 692-694.
257. ПАВИЋ, Борислав: Народне приповетке као дечије штиво.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 695-704.
258. ПОЛУЖАНСКИ, Драгиша: Завичајне библиографије.⁹⁰
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 705-707.
259. ЂЕНИЋ, Љубиша: Један осврт на акцију „Месец дана књиге“.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 708-709.
260. ПАВЛОВИЋ, Миљивоје: Екипно сређивање библиотека у Аутономној Косовско-метохијској области.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 709-711.
261. СИМИН, Светозар: Педагошки и културни утицај библиотека на читаоца и различите форме рада са њима.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 711-713.
262. СТЕВИН-Новак, Нада: Мрежа популарних библиотека у Словачкој.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 714-719.
263. ХАЛОУПКА, Здењек: Књижнице у срезу Брунтал.⁹¹
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 719-723.
264. ПЛЕВА, Линдржих: Узорна народна књижница у Врбну под Прадједом.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 723-724.
265. СТЕВИН-Новак, Нада: Једна корисна анкета.⁹²
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 725.

88 Мирослав Миљушевић био је библиотекар Народне библиотеке, инспектор Народне библиотеке и инспектор Библиотечког центра НРС.

89 Циљ акције је био пропагандно-педагошки рад књижевника, издавача, књижара и библиотека на плану пропагирања књиге и читања.

90 Израда завичајних библиографија претпоставља прикупљање, обраду и чување троврсних штампаних предмета: а) који говоре о завичају без обзира на то где су и када штампани и на ком језику су штампани, б) који су штампани у штампаријама које су постојале и постоје на територији завичаја и в) које су написали људи из завичаја или људи који су становали на подручју завичаја кад су писали те штампане предмете.

91 Брунтал је град у Баварској (Немачка).

92 Недељни лист „Брунталско ново село“ у свом броју од 23.12.1957. доноси интересантну литерарну анкету са седам питања коју Српски библиотечки савет намењује свим читаоцима листа.

266. Чурчић, Лаза: Белешке са пута по Бугарској.⁹³
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 726-733.
267. МИДИЋ, Десанка: Општинска библиотека у Коши-у (Јапан).
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 733.
268. М.Ф⁹⁴.: Са страница дневне штампе.⁹⁵
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 734-738.
269. СТЕВИН-Новак, Нада: Библиотечки центар НР Србије при Народној библиотеци у Београду обнавља свој рад.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 739.
270. Д.М⁹⁶.: Отворена прва ћачка читаоница у Новом Саду.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 739.
271. Ђ.Љ⁹⁷.: Годишња скупштина Друштва библиотекара НРС за АП Војводину.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 739-740.
272. Ђ.Љ⁹⁸.: Стручни испити.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 740.
273. Ђ.Љ⁹⁹.: Семинар за рад у дечијим библиотекама.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 740.
274. Д.М.¹⁰⁰: Библиотекари из Војводине посетили Пирот и Ниш.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 740.
275. Д.П.¹⁰¹: Испити за књижничаре у НРЦГ.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 740.
276. ВОЈНОВИЋ, Милица: Народна књижница.¹⁰²
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 741-745.
277. Библиографски подаци о Црној Гори и Боки Которској.¹⁰³
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 745.
278. ВИРИЈЕВИЋ, Милена: Упутства за рад у народним библиотекама.¹⁰⁴
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 745-746.
279. П. В¹⁰⁵.: Пољски часопис за популарне библиотеке.
У: Књижничар. – Год. 6, бр. 23-24 (1957), стр. 746.
280. ПАВИЋ, Борислав: Народна дечија поезија.¹⁰⁶
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 1-7.
281. РОМАЦ, Соња: За што свестранију сарадњу.¹⁰⁷
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 8-9.
282. ИВАНОВИЋ, Јелка: Индијанци у књигама.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр.10-17.
283. ВОЈИНОВИЋ, Милица: За правилно пописивање књига у библиотекама за народ.¹⁰⁸
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 18-24.
284. ЂЕНИЋ, Љубиша: Завичајна библиографија.¹⁰⁹
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр.25- 26.
285. СИМИН, Светозар: Из рада Савеза библиотека и организација за ширење књиге среза Зрењанинског.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 26-28.
286. ВОЈИНОВИЋ, Милица: Статути и правилници у библиотекама за народ.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 29-30.
287. БИБЛИОТЕЧКИ центар Београда: Статут библиотеке.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 30-37.
288. БИБЛИОТЕЧКИ центар Београда: Правилник о унутрашњем уређењу и раду библиотеке и о дужностима одељења и службеника.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 38-45.
289. КОЈИЋ, Љубица: Литература потребна књижничарима за полагање државног стручног испита.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 45-47.
290. НАРОДНА библиотека: Списак књига.¹¹⁰
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 48-57.
291. БИБЛИОТЕЧКИ центар: Културно-просветни календар за 1958. годину.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 57-61.
-
- 93 О посетама библиотекама у Бугарској.
- 94 Види 8.
- 95 О оснивању библиотека и о активностима у библиотекама из разних дневних листова.
- 96 Види 8.
- 97 Исто.
- 98 Исто.
- 99 Исто.
- 100 Исто.
- 101 Исто.
- 102 Гласило Савеза књижница и читаоница НРХ, које је објављивало актуелне стручне чланке и практична упутства за рад народних књижница, вести из струке и библиографије књига које треба да набављају народне књижнице.
- 103 Библиографски колектив Народне библиотеке НРЦГ на Цетињу израдио је у току 1954-1955. године „Преглед штампарско-издавачке делатности у Црној Гори 1494-1954.“ поводом 460 година од оснивања Ободске штампарије.
-
- 104 Ова упутства израдио је Библиотечки центар при Савету за културу НР Босне и Херцеговине у циљу једнообразног уређења народних библиотека своје Републике.
- 105 Види 8.
- 106 1958. године почиње нова нумерација страница.
- 107 О читању, о улози библиотека у образовању деце.
- 108 За правилно пописивање књига у библиотекама коришћени су индивидуални (посебни) инвентари и групни инвентари.
- 109 Види референцу 90.
- 110 Списак књига које Библиотечки центар при Народној библиотеци Србије препоручује библиотекама за попуну својих фондова.

292. ФРАНЦУСКИ, Милан: Са страница дневне штампе.¹¹¹
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 62-72.
293. СТЕВИН-Новак, Нада: 2. [друго] саветовање библиотекара и књижничара Босне и Херцеговине и Годишња скупштина Друштва библиотекара БИХ-а.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 73.
294. СТЕВИН-Новак, Нада: Саветовање и састанак библиотекара нишке библиотечке области.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 74-75.
295. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Стојан: Обновљен рад Библиотечног центра НРС.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 75.
296. НЕНЕЗИЋ, Евгенија: Од билтена до централног каталога.¹¹²
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 75-77.
297. ВЕЛИЧКОВИЋ, Сузана: Правила за каталогизацију.¹¹³
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 78-80.
298. ВИДАК, Живко: Библиографије Матице српске.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 80-81.
299. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Стојан: Народна књижница.¹¹⁴
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 81-82.
300. ВИРИЈЕВИЋ, Милена: Билтен Друштва библиотекара Босне и Херцеговине и Народне библиотеке.¹¹⁵
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 82-83.
301. ЛАЗИЋ, Ксенија: Глас најмлађих.¹¹⁶
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 83-85.
302. БЛАЦА, Адем: Енциклопедија Југославије о библиотекама на Космету.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 85.
303. БЛАЦА, Адем: Публикације на шиптарском језику о библиотекама на Космету.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 86.
304. ФИЛИПОВИЋ-Пантелић, Зора: Преглед повијести књижница с кратким приказом развоја писма и књиге¹¹⁷.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 86.
305. ФИЛИПОВИЋ-Пантелић, Зора: Чување и заштита књига у књижницама.¹¹⁸
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 86-87.
306. ИСПРАВКА.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 87.
307. ЈАНКОВИЋ, М.: Некролог.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 25-26 (1958), стр. 88.
308. РАДОВИЋ, Ђуза: Читалац данас.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 93-102.
309. ЛУКИЋ, Драган: Литерарна секција у дечијој библиотеци.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 103-108.
310. БЛИНКОВ, И.: А. С. Макаренко – о читању у библиотекама.¹¹⁹
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 109-114.
311. ВЕСЕЛИНОВИЋ, Олга: Сређивање публикација друштвено-политичких организација у библиотекама сређеним по Међународној децималној класификацији.¹²⁰
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 115-121.
312. НЕНАДОВИЋ, Љубица: О значају покретних болничких библиотека Главног одбора Црвеног крста.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 122-126.
313. Д. П.¹²¹: Градска библиотека и читаоница “Његош” на Цетињу.¹²²
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 127-128.
314. ДРАГИЋ, Никола; Белогрић, Мара: *Месец дана књиге* у срезу Зрењанин.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 128-129.
315. ИВАНОВИЋ, Јелка: Изложба Библиотеке града Београда *Деше и књига данас*.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 130-131.
316. ВОЈНИЋ, Блашко: Мрежа народних књижница у срезу Суботице.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 131-133.
317. ЂЕНИЋ, Љубиша: Више бриге о књигама.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 133-134.
318. МИЉАЦКИ, Катарина: У централној пионирској библиотеци Загреб.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 135.
- 111 О библиотекама и активностима библиотека кроз дневну штампу.
- 112 Чланак је објављен поводом десетогодишњице оснивања Библиографског института ФНРЈ.
- 113 1950. године Управа Друштва библиотекара НР Србије одлучила је да се постојећа Правила за каталогизацију Народне библиотеке и Универзитетске библиотеке “Светозар Марковић” у Београду прераде и допуне, што је учињено у периоду од 1931-1954. године, а одштампано 1957. године. Овим правилима је обухваћен целокупан рад на обради књиге и периодике.
- 114 О четвртом броју листа *Народна књижница*.
- 115 Покренут је у Сарајеву 1955. године са задатком да развија библиотекарство у НР Босни и Херцеговини и подиже библиотечки кадар.
- 116 Лист Огледног центра (дечије читаонице) Народне библиотеке у Пироту, почео је са издавањем у јануару 1958. године.
- 117 О предавању које је одржао у Загребу за књижничаре Јурић Шиме.
- 118 О приручнику који је написала др Дана Чучковић.
- 119 Превела Љубинка Д. Стефановић.
- 120 Види 35.
- 121 Види 8.
- 122 Читаоница је основана 1868. године под именом “Цетињска читаоница”.

319. СТЕВИН-Новак, Нада: Анализа библиотечног Центра НРС при Народној библиотеци о стању и развоју популарних библиотека и књижница Србије.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 136-158.
320. ТАБЕЛАРНИ преглед библиотечног кадра у популарним библиотекама НРС – срезови уже Србије
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 160-161.
321. НЕНАДОВИЋ, Љубица: Рад и проблеми народних књижница на селу на територији НР Србије.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 162-168.
322. ЈАНКОВИЋ, Милан: Развој библиотека у местима где живе националне мањине.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 169-171.
323. ЗАКЉУЧЦИ.¹²³
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 171-174.
324. БЛАЦА, Адем: Први закон о библиотекама у нашој земљи.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 175-177.
325. БЛАЦА, Адем: Законски прописи о оснивању библиотека на Космету.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 177-178.
326. ЛАЛИЋ, С.: Семинар за библиотекарске дечијих библиотека и одељења.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 179
327. Д.П.: Семинар за књижничаре на Цетињу.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 179.
328. НЕШИЋ, Р.: Курс за књижничаре у Приштини.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 179-180.
329. СТОЈАНОВИЋ, Милош: Болничке библиотеке у Војводини.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 180-181.
330. СТЕВИН-Новак, Нада: Оснивачка скупштина пододбора Друштва библиотекара НР Србије у Ваљеву и организовање делатности Градске библиотеке у Ваљеву као Библиотечног центра за срез Ваљево.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 181-182.
331. А.К.: Отварање нове читаонице у Библиотеци Матице српске.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 183.
332. СТЕВИН-Новак, Нада: Приручник на који се дуго чекало.¹²⁴
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 184-186.
333. ЛАЗИЋ, Ксенија: Књижевност за децу и рад у дечијим библиотекама.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 186-188.
334. ВИРИЈЕВИЋ, Милена: Народна књижница.¹²⁵
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 188-190.

¹²³ Закључци са Саветовања библиотекара.

¹²⁴ О књизи ауторке Љубице Ненадовић: Уређење народних књижница на селу, објављен у Београду, 1958. године.

¹²⁵ О листу Народна књижница, гласилу Савеза књижница и читаонице НР Хрватске.

335. ПАНТЕЛИЋ, Зора: Десет година Библиографског института ФНРЈ.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 190.

336. Д.П.: Десет година Библиографског института ФНРЈ.
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 190.

337. СТЕВИН-Новак, Нада: Књижница.¹²⁶
У: Књижничар. – Год. 7, бр. 27-28 (1958), стр. 191-193.

Литература:

1. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Књ. 1, А-З, Нови Сад; Сремски Карловци, 2001.
2. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Књ. 2, И-М, Нови Сад; Сремски Карловци, 2001.
3. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Књ. 3, Н-Р, Нови Сад; Сремски Карловци, 2001.
4. СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка. Књ. 4, С-Ш, Нови Сад; Сремски Карловци, 2001.
5. КИСИЋ, Милица; БУЛАТОВИЋ, Бранка. Српска штампа : 1768-1995. : историјско-библиографски преглед, Београд, 1996.
6. Сајт Народне библиотеке Србије <https://www.nb.rs>
7. Сајт слободне енциклопедије Википедија <https://sr.wikipedia.org>

SUMMARY:

Scientific researchers are exceptionally aware of the old magazines and newspapers value since they hide valuable information on that are crucial during various thematic researches. During the fifties in the last century, when librarianship as a science was in its early development stages in old Yugoslavia, newspaper *Librarian* was created and dedicated to improvement of librarians' work. Those who study the history of librarianship will recognize that this newspaper was a very valuable source of data.

Key words: Libraries, Librarianship, Librarians, Newspapers, Magazines.

¹²⁶ Гласило Друштва библиотекара Словеније, почело са издавањем 1957. године.

ЗАПИСИ – ГОДИШЊАК ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ПОЖАРЕВАЦ – БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА И АУТОРА –

Сажетак: Архиви, библиотеке и музеји су чувари националног наслеђа и посредници у његовом дељењу. На радницима у тим поштованим установама је велика одговорност – да то наслеђе чувају, класификују, деле и, наравно, унапређују. Часописи су важни чиниоци у дељењу информација у овом времену. Од тренутка свог појављивања, мисија часописа Записи била је јасна – служиће као дијалог са прошлошћу, али и са временом које долази. За шест година колико већ постоји, велики број научних радника, културолога, просветара, етнологa, историчара, библиотекара, археолога, како из Србије, тако и из света, узело је учешће у раду овог часописа и тиме допринело јачању и унапређивању своје струке. Овим радом је урађена ретроспектива досадашњег рада и резултата часописа Записи кроз библиографију чланака који су у њему објављени, заједно са објашњењима уз сваки рад. Кроз пет бројева, колико је до сада објављено, заступљена су осамдесет и три аутора, што из Србије, што из других земаља, са укупно сто седамдесет и једним радом.

Кључне речи: Историјски архив Пожаревац, часописи, архиви, култура, библиотеке, историја, музеји.

Историјски архив Пожаревац основан је, као Архивско средиште, 24. априла 1948. године, од стране тадашњег Градског народног одбора Пожаревац, а данашњег Града Пожаревац. Надлежност Историјског архива Пожаревац данас обухвата територије Града Пожаревац и општина Петровац на Млави, Кучево, Жагубица, Жабари, Велико Градиште, Голубац и Мало Црниће. Основна делатност Историјског архива Пожаревац састоји се у претходној заштити регистратурског материјала и потпуној заштити архивске грађе у регистратурама Браничевског округа, у настајању, евидентирању, утврђивању и одабирању архивске грађе и излучивању безвредног регистратурског материјала у регистратурама, у преузимању архивске грађе, техничкој заштити, смештају и чувању у

архивским депоима, сређивању, валоризацији, обради архивске грађе као културног добра, у излучивању безвредног регистратурског материјала у овој Установи, спровођењу техничких и других мера за трајно чување, одржавање и обезбеђивање од свих облика оштећења и уништења, у излагању, публиковању и објављивању архивске грађе, давању архивске грађе на коришћење (у складу са њеном наменом), а у циљу заштите архивске грађе као културног добра од посебног друштвеног значаја.¹

Архиви су, поред библиотека и музеја, чувари националног наслеђа и посредници у његовом дељењу. Потреба да се сачувају записи из историје и пренесу у завештање покољењима која долазе, веома је јака код свих запослених у овим установама. *Архиви су дужни да – код најшире слоја људи – стварају, негују и развију свест о вредности и важности докумената као изворних сведочанстава прошлости, као семената националне културне баштине.*²

Већ годинама, Историјски архив у Пожаревцу следи и унапређује достигнућа архивистичке и историјске науке и на тај начин служи на част своје граду и својој земљи. Своју струку штити, унапређује и промовише одличним стручним кадром и њиховим посвећеним радом. Пошто су часописи важни чиниоци у дељењу информација у овом времену – логична је и потреба за покретањем часописа. Од тренутка свог појављивања, мисија часописа *Записи* била је јасна – служиће као дијалог са прошлошћу, али и са временом које долази. Биће часопис у служби посредника културе.

Часопис *Записи* почео је са излагањем 2012. године³. Издавач часописа је Историјски архив Пожаревац. Главни и одговорни уредник је др Јасмина Николић, директорка

1 Податак преузет са сајта Историјског архива Пожаревац. - <http://www.arhivpozarevac.org.rs>

2 Башкић, Весна. Мисија архива. – У: Записи. - год. 1, бр. 1 (2012), стр. 9-10.

3 Часопис Записи је годишњак, тј. излази једном годишње.

Историјског архива у Пожаревцу. Публиковање часописа омогућио је Град Пожаревац, који је препознао значај који може да има часопис ове врсте. Часопис је за релативно кратко време наишао на одличан пријем код стручне и шире јавности. Прихваћен у својој средини, признат и цењен од круга стручних радника широм Србије, као и из околних земаља, са редакцијом састављеном од домаћих и страних чланова – часопис је добио статус међународног часописа. Своје прилоге су у њему до сада објављивали историчари, архивисти, библиотекари и други културни посленици из Србије, Словеније, Италије, Руске федерације, Републике Српске, Бугарске, Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе и Македоније. Часопис обрађује теме из архивистике, културологије, етнологије, антропологије, информатике, методологије, библиотекарства, историографије (из историје српске православне цркве, историје књижевности, историје књига и библиотека, историје ваздухопловства у Србији, Првог светског рата, Другог светског рата, друштвене историје, историје просвете). Такође, часопис објављује прилоге из рада архива и других институција у земљи и иностранству, приказе са међународних скупова и конференција, изложби, прилоге о новообјављеним публикацијама. Садржи шест тематских целина: Архивистика, Историографија, Из рада архива, Међународна архивска и културна сарадња, Прикази и расправе и Библиографија. Пошто су *Записи* међународни часопис, из поштовања према ауторима из других земаља, текстови су објављивани на писму језика на којим су их аутори написали, тако да је равноправно заступљена и ћирилица и латиница. Текстови у часопису писани су на језицима бивших југословенских република (српском, хрватском, босанском, македонском, црногорском, словеначком), затим на енглеском, италијанском, руском и бугарском језику. На крају сваког броја, стоје белешке о ауторима прилога – њихове биографије и фотографије и упутства сарадницима са правилницима за навођење на ћирилицу, латиницу и на енглеском језику. Сви стручни и научни радови који су објављени у часопису су рецензирани⁴, редакцијски уређени и као такви стручно обрађени, са додељеним међународним

Пет бројева часописа „Записи“ 2012-2016.
(фото: Историјски архив Пожаревац)

стандардним УДК бројем⁵. Због боље доступности корисницима, сви до сада објављени бројеви часописа могу се пронаћи и у електронском облику на сајту www.arhivpozarevac.org.rs/izdavackadelatnost/casopisZapisi.

За 2015. и 2016. годину Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС одлучило је да часопису *Записи* додели категорију М53 – Национални часопис⁶, што је од великог значаја за евалуацију рада стручних и научних радника, који су и аутори прилога. Категоризацији се подвргавају часописи који су претходно положени у Репозиторијум Народне библиотеке Србије у папирном и електронском облику ради трајног чувања и који су квалитетом својих радова заслужили да се категорису у једну од стручних категорија.

Поводом шесте годишњице излагање овог веома популног и за свет науке важног часописа, урађена је библиографија чланака из првих пет објављених бројева, са циљем да се уради ретроспектива и анализа свега оног што је до сада објављено. Укупно осамдесет и три аутора, стручних и научних радника, написало је сто седамдесет и један рад. Уверите се и сами у квалитет и стручност објављених радова.

4 Акт о уређивању научних часописа налази се у оквиру члана 23. става 2. и члана 24. става 2. *Закона о државној управи* („Службени гласник Републике Србије”, бр 79/05)

5 УДК број часописа (УДК - Универзална децимална класификација) означава област и научне дисциплине којима се бави часопис, а у случају аналитичке обраде часописа, сваког појединачног чланка у часопису. УДК број додељује Народна библиотека Србије.

6 Категоризација домаћих научних часописа за хуманистичке науке - историја, археологија и етнологија.

Библиографија чланака часописа *Записи* у периоду 2012-2016:

1. НИКОЛИЋ, Јасмина: Уз први број / Јасмина Николић

У: Записи. - год. 1, бр. 1 (2012), стр. 7-8.

Текст разјашњава разлоге покретања часописа *Записи* и важност постојања часописа. Аутори из Србије, Словеније, Италије, Републике Српске, Бугарске, Босне и Херцеговине, Хрватске, Македоније – одазвали су се позиву и допринели својим радовима приликом објављивања првог броја овог часописа. Исти текст је објављен и на енглеском језику.

2. БАШИЋ, Весна: Мисија архива / Весна Башић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1 (2012), стр. 9-10.

Текст говори о мисији и дужностима архива и о његовим корисницима и о истраживањима у архивима као непосредном контакту са прошлошћу. Сви људи су потенцијални корисници архива, а брига о архивској грађи је општедруштвени задатак.

3. КЛАСИНЦ, Петер Павел: Штудиј архивистике ин документологије на други ступњи по Болоњи / Петер Павел Класинц = The Study of Archivistis and Documentology on Master-Level Degree (Bologna)

У: Записи. - Год. 1, бр. 1 (2012), стр. 13-19.

Развој мастер студијског програма архивистике и документологије је веома битан због потребног новог знања које се односи на проблеме управљања документацијом. Текст говори о потреби Словеније и ширег региона централне и јужне Европе за програмом студија архивистике и документологије који подржава другачији, одговорнији начин одлучивања. Текст је на словеначком језику.

УДК: 930.25:378(497.4)

378.014.3(497.4)

4. ЦВЕЛФАН, Бојан: Kakšen naj bo sodobni vodnik po fondih in zbirkah arhiva? / Bojan Cvelfar

У: Записи. - Год. 1, бр. 1 (2012), стр. 20-28.

Овај рад анализира тренутну методологију састављања водича у Словенији (са додатком случајева из Хрватске) и одличан је показатељ примене најбољих метода класификације докумената и збирки у Словенији. У њему се описује приручник о водичима фондова и збирки, који су лична карта сваког архива. Текст је на словеначком језику.

УДК: 930.253(497.4)(036)

5. РУБЧИЋ, Дарко: Увјети за провођење мјера примарне заштите / Дарко Рубчић

У: Записи. - Год. 1, бр.1, (2012), стр. 29-31.

Овим чланком аутор је желео да прикаже основне услове који

су неопходни да би се успешно обавила примарна заштита архивске грађе. Врло користан је и приказ програма образовања кадрова у архивима.

УДК: 930.253:005.922.5(497.5)

6. ВЕЉАНОВИЋ, Зоран: Војвођански архиви у процесу стечајног поступка / Зоран Вељановић

У: Записи. - Год. 1, бр.1, (2012), стр. 32-39.

У раду је обрађена тема архива у процесу стечајног поступка у времену када важећи Закон о културним добрима (Службени гласник РС, бр. 71/1994) не нуди решења за овај поступак, а предлог новог закона још није усвојен.

УДК: 930.253(497.113)

347.736(497.113)

7. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Заштита црквених матичних књига у Браничевском округу / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 40-49.

Црквене књиге представљају део културне баштине од изузетног значаја. Предмет овог рада је приказ једне од најзначајнијих целина архивске грађе која се чува у Историјском архиву Пожареваца – Збирке црквених матичних књига насталих у храмовима на подручју данашњег Браничевског округа.

УДК: 930.253:271.2(497.11)“1779/1952“

8. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 50-64.

У чланку се анализира питање доступности архивске грађе и информација о архивској грађи у архивима у Србији на Интернету. Испитана је могућност и искоришћеност потенцијала Интернет технологија у српским архивима за доступност архивске грађе и информација о грађи, као и презентовање архива и популарисање архивске делатности. Закључак је да су српски архиви недовољно заступљени на Интернету.

УДК: 930.253:004.738.5(497.11)

9. ТАТО, Грациа: Il Sistema Nazionale Archivistico italiano (SAN) / Grazia Tato

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, стр. 65-74.

Аутор представља нови пројекат италијанског Архива за стварање националног архивског система (САН) и пројекат дигитализације фонда „Katastar Franceshino“⁷ и серије мапа и карата. Текст је на италијанском језику.

УДК: 930.25:004.91(450)

⁷ Пројекат Државног Архива Трст дигитализација и веб фонда „Katastar Franceshino“ део је националног пројекта који за циљ има да се кроз различите тематске портале (архитектура, преду-

10. ВУКЕЛИЋ, Зоран: Писма председнику Титу / Зоран Вукелић
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 75-80.

О Југославији после Другог светског рата и о свемоћи Комунистичке партије Југославије и њеног првог човека – друга Тита.⁸
О вери у тадашњи систем кроз писма обичног народа упућена председнику.

УДК: 930.25:32(497.1)“195/197“

11. КОЛАЈ, Ирена: Берат султана Абдулмецида кнезу Александру Карађорђевићу / Ирена Колај

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 81-84.

Развојем османистичких студија на тлу бивше Југославије, садржаји докумената на османском језику, смештени у архивима или приватним колекцијама, престају да буду анонимни и откривају богатство својих садржаја. Рад описује публиковане докумената на османском језику у поседу Историјског архива Пожаревац, са кратким освртом на проучавање ових извора и њихов значај као дела културне баштине нашег народа.

УДК: 930.25:327(497.11:560)“18“

12. ЂУРАН, Горан: Исламизација влаха у Босни и Херцеговини / Горан Ђуран

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 87-91.

У тексту се говори о развоју исламизационог процеса на подручју Босне и Херцеговине. Сам рад је треће поглавље магистарског рада „Власи у Босни и Херцеговини под турском влашћу“ који је одбрањен 19. јуна 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Бањалуци.

УДК: 94(=135.1)(497.6)“14/15“

28(497.6)“14/15“

13. ЂОКИЋ, Небојша: Духовни живот у Пожаревцу за време књаза Милоша / Небојша Ђокић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 92-103.

У тексту је дат преглед пожаревачких епископа из XVII и XVIII века, описана историја најстаријих пожаревачких цркава, као и биографије пожаревачких свештеника из прве половине XIX века.

УДК: 271.2-584(497.11)“18“

94(497.11)“18“

зећа, мода, музика, архиви, политика, синдикати, наука, забава...) пружи шанса коришћења оба извора - традиционалног или „поједностављеног“ за неспецијализовану публику.

8 Јосип Броз – Тито (Кумровец, 7. мај 1892 - Љубљана, 4. мај 1980) је био председник Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1953. до 1980. године. Био је лидер Комунистичке партије Југославије (касније Савез комуниста Југославије) од 1937. до 1980. године, вођа Народноослободилачке борбе народа Југославије од 1941. до 1945. године, а касније и врховни командант Оружаних снага СФРЈ. Један је од оснивача Покрета несврстаних. Подаци преузети са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org/sr>

14. ЈОКСИМОВИЋ, Велиша: Бој на Пожаревцу у књижевно-сти / Велиша Јоксимовић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 104-110.

Предмет овог рада су књижевна дела о Другом боју на Пожаревцу, који је вођен у другој половини јуна 1815. године. О усменој поезији у уметничкој књижевности, о тематским аналогјама, о најзнаметитијим људима тог времена (Милош Обреновић, Вук Караџић, Сима Милутиновић Сарајлија, Коста С. Протић, Јован Рајковић..) и њиховој борби за национални идентитет и културу.

УДК: 821.163.41.09-13:398

821.163.41.09-2

15. ЂОРЂЕВИЋ, Миљана: Збирка старе штампе историјског архива Ниш (1886-1941) / Миљана Ђорђевић

У: Записи. - Год.1, бр. 1, (2012), стр. 111-117.

Текст говори о збирци старе штампе у Историјском архиву у Нишу. Ниш ступа на културно-историјску позорницу тадашње Србије на крају осме деценије XIX века, када се након ослобађања од Турака отварају школе, читаонице, оснивају штампарије, покрећу новине и часописи. Са развојем политичког живота и оснивањем политичких странака, појављују се и политичка гласила.

УДК: 930.25:070(497.11)“1886/1941“

16. ЂОКИЋ, Небојша Д.; РАДОВАНОВИЋ, Радован В.: Наоружање Српске војске пред Први балкански рат / Небојша Ђокић, Радован В. Радовановић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 118-132

У тексту је темељно описано наоружање српске војске пред почетак Првог балканског рата, са нагласком на податке на набавку наоружања, као и о његовом развоју у српској војсци. Обрађено је стрељачко наоружање и артиљерија.

УДК: 355.02(497.11)“1912/1913“

623.4(497.11)“1912/1913“

17. МИЛАДИНОВИЋ, Предраг; ШАЛЕР, Драган: Ваздухопловство Словенаца-Хрвата и Срба, новембар 1918. / Предраг Миладиновић, Драган Шалер

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 133-142.

У тексту је представљен преглед ваздухопловства државе Словенаца, Хрвата и Срба, хронолошки обрађен кроз људске, материјалне и историјске аспекте. Описани су разлози зашто краткотрајна држава СХС није имала довољно времена да до краја спроведе развој предвиђених ваздухопловних јединица.

УДК: 358.4(497.1)“1918/1919“

629.7(497.1)“1918/1919“

18. НИКОЛОВНА, Маја: Живот и дело Боривоја Аксентијевића⁹ / Маја Николовна
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 143-146.
Текст говори о животу и делу Боривоја Аксентијевића, особе за чији се рад везује оснивање и рад многих културних и образовних институција у прошлости. Његов животни пут је текао од учитеља, школског инструктора, начелника Одељења за просвету и културу Општине Врачар до директора Педагошког музеја.
УДК: 37:929 Аксентијевић Б.
19. МРАОВИЋ, Маријана: Рад владе народног спаса на сузбијању комунистичке активности у Пожаревачком округу у другој половини 1941. године / Маријана Мраовић
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 147-154.
Овај рад је настао на основу архивске грађе Војног архива Министарства одбране Републике Србије и говори о раду владе на уништавању комуниста на територији Србије и пожаревачког округа, нарочито у септембру 1941. године, када се Србија налазила под режимом војне окупације, плаћала контрибуције и имала статус вазалне државе.
УДК: 329.15 (497.1)“1941“(093.2)
20. МАЈДАНАЦ, Боро: О позоришном животу у Пожаревачком округу за време немачке окупације 1941-1944 / Боро Мајданац
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 155-161.
У тексту се говори о позоришном животу у пожаревачком округу за време немачке окупације. Пожаревац је био, и у том периоду, један од позоришних центара Србије и заљубљеници у позоришну уметност трудили су се да се она негује како у самом граду, тако и у селима.
УДК: 792(497.11)“1941/1944“
21. ИЛИЋ, Саша: Архив Народне банке Србије / Илић Саша
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 165-168.
Текст говори о Архиву Народне банке Србије, о законским регулативама под којим ради, о делокругу и аспектима његовог рада и о сарадњи са институцијама и установама.
УДК: 930.25:336.71(497.11)(091)
22. ПАЈОВИЋ, Миливоје: Војни архив – стварно и могуће / Миливоје Пајовић
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 169-176.
У раду се анализира место и улога Војног архива који се организационо налази у саставу Министарства одбране Републике Србије. Циљ овог рада је да се нагласи значај Војног архива као важне културне и државне институције.
УДК: 930.253:335(497.11)“1847/1945“
23. ШАБОТИЋ, Изет: Стручни резултати и дometri архива Тузланског кантона / Изет Шаботић
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 177-187.
Овим радом је представљен историјски развој Архива Тузланског кантона од његовог оснивања па све до данас. Указано је на основне карактеристике његовог доприноса развоју архивске струке како у Босни и Херцеговини, тако и шире.
УДК: 930.25(497.6)“1954/2011“
24. НОВАК, Мирослав: 80 [осамдесет] лет деловања Покрајинског архива Марибор / Мирослав Новак
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 188-190.
У тексту је приказана ретроспектива рада Архива у Марибору од почетка његовог оснивања. Преглед фонда Архива је доступан преко библиографског система COBISS. Текст је на словеначком језику.
УДК: 930.25(497.4)“1932/2012“
25. БОГЕСКИ, Дмитар: Архивот на Скопје 1952-2012 / Дмитар Богески
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 191-193.
Текст описује Архив у Скопљу (Македонија), његов рад, фонд и значај који има. Архив располаже и са великом библиотеком која у свом фонду има 5.159 библиотечких јединица. Текст је на македонском језику.
УДК: 930.25(497.7)“1952/2012“
26. НЕДЕЉКОВИЋ, Зоран: Библиотека Српске Патријаршије¹⁰ / Зоран Недељковић
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 194-196.
О историјату ове веома значајне Библиотеке, о њеним фондовима и о њеним пројектима. Темели ове библиотеке постављени су у првој декади тринаестог века када су Свети Сава и Свети Симеон прве рукописне књиге положили у ризницу манастира Хиландар.
УДК: 027.2:271.222(491.11)
27. НИКОЛИЋ, Јасмина: Издавачка делатност Историјског архива Пожаревац – Библиографија архивских издања (1948-

10 Библиотека Српске патријаршије у Београду је једна од најстаријих сачуваних библиотека српског народа. Сматра се да је почетни фонд Библиотеке настао када је патријарх Арсеније III Чарнојевић приликом велике сеобе 1690. године понео са собом један део најнеопходнијих књига из Патријаршијске библиотеке у Пећи. Године 1737. пренесе се књиге Београдске митрополије у Сремске Карловце, када Библиотека добија назив Митрополитске библиотеке. Библиотека Патријаршије поседује више од 120.000 књига и више од 400.000 часописа. Податак преузет са сајта Народне библиотеке Србије https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=113

9 Боривеје Аксентијевић рођен је 5. децембра 1912. године у Малој Крени код Смедерева. Умро је 7. фебруара 1985. године у Београду

2012) = Historical Archive of Požarevac publishing – Bibliography of the archival publication (1948-2012) / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 197-201.

У овом тексту представљена је богата издавачка делатност Историјског архива Пожаревац, која му је омогућила да се као установа културе афирмише не само у Србији, већ и изван наших граница. Дат је и преглед свих издања Архива, од његовог оснивања 1948. године до 2012. године.

УДК: 930.25:655(497.11)*1948/2012*

016:655.4(497.11)*1948/2012*

28. МИЛОРАДОВИЋ Николић, Драгана: Изложбена делатност Архива – искуства Историјског архива Пожаревац у периоду 2003-2012 / Драгана Милорадовић-Николић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 202-217.

Текст говори искуствима Историјског архива Пожаревац током организовања изложби. Изложбеном делатношћу испуњава се и начело доступности архивске грађе, али и научно испитивање културне и историјске прошлости Браничева и Србије.

УДК: 930.25:94(497.11)*2003/2012*

29. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа: Јесења школа архивистике – Трст 2011 / Наташа Дулић Милошевић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 218-219.

Текст описује Међународну јесењу школу архивистике, која је одржана у периоду од 7. до 12. новембра 2011. године у Трсту (Италија), у организацији Међународног института за архивску науку Марибор-Трст, у сарадњи са Централноевропском Иницијативом, Државним архивом у Трсту, Јавном агенцијом за истраживачку делатност Републике Словеније и Министарством за културу Италије. Те године било је 28 полазника из 17 држава света.

УДК: 930.25:061.3(450)*2011*(049.32)

30. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа: Јесења школа архивистике – Трст 2012 / Наташа Дулић Милошевић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 220-222.

Текст описује Међународну јесењу школу архивистике, која је одржана у периоду од 21. до 28. октобра 2012. године у Трсту (Италија), у организацији Међународног института за архивску науку Марибор-Трст, у сарадњи са Централноевропском Иницијативом, Државним архивом у Трсту, Јавном агенцијом за истраживачку делатност Републике Словеније и Министарством за културу Италије. Те године било је 24 полазника из 9 држава света.

УДК: 930.25:061.3(450)*2012*(049.32)

31. ПРОТОКОЛ о сарадњи Историјског архива Пожаревац и архива Републике Србије

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 225.

У Пожаревцу, 28. септембра 2012. године, закључен је протокол о сарадњи Историјског архива Пожаревац и Архива Републике Српске, са циљем спровођења заједничких тежњи на унапређењу сарадње на пољу архивске науке и струке, успостављање и унапређење сарадње између страна потписница и архивиста.

32. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа: 21. Међународна конференција међународни архивски дани 2011. Године / Наташа Дулић Милошевић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 226-230.

У Трсту (Италија) 7. и 8. новембра 2011. године одржана је 21. Међународна конференција међународни архивски дани, која је обухватала две теме: Европски архивски пројекти и Архиви у данашњем друштву. У тексту су описани излагачи и њихови радови.

УДК: 930.25:061.3(450)*2011*(049.32)

33. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Очување и заштита културно историјског наслеђа Србије у иностранству / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 231-233.

У Београду је 23. и 24. јуна 2011. године одржана трећа међународна конференција Института за међународну политику и привреду. Конференцију је отворио др Душко Димитријевић, директор Института за међународну политику и привреду, који је у свом обраћању указао на значај међународног скупа о овој теми. Текст описује етапе рада конференције.

34. НИКОЛИЋ, Јасмина: Међународно саветовање „Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“ / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 234-236.

Текст говори о традиционалном стручном архивистичком скупу који је одржан у Раденцима (Словенија) у периоду од 28. до 30. марта 2012. године. Разматрана су питања из архивске теорије и праксе.

35. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: 25. Међународно архивско саветовање у Тузли „Архивска пракса 2012“ / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 237-240.

У тексту се описује искуства са 25. Међународног архивског саветовања одржаног у Тузли (Босна и Херцеговина) у периоду од 27. до 28. септембра 2012. године. Саветовање је намењено како архивским радницима тако и запосленима у регистратурама на пословима заштите архивске грађе и регистратурског материјала.

36. НИКОЛИЋ, Јасмина: 22. Међународна конференција “Међународни архивски дани” 2012. Године / Јасмина Николић
У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 241-243.

Текст описује 22. Међународну конференцију одржану у Трсту (Италија) у периоду од 22. до 23. окробра 2012. године. Конференција је те године обухватала две теме: *Модерне архивске зграде* и *Управљање документима на новим медијима* и окупила је учеснике из 18 земаља.

37. КРСТИЋ Мистрицеловић, Ивана: „Двор и породица Књаза Милоша Обреновића у Пожаревцу, 1825-1839” / Ивана Крстић Мистрицеловић

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 247-250.

Текст истиче важност записаних података за сазнање људске прошлости. О зборнику докумената објављеном у издању Историјског архива Пожаревац (приређивач др Мирољуб Манојловић) чија је тема живот кнеза Милоша Обреновића и његове породице.

38. АТАНАСОВ, Димитар: „Живият архив“ на нацията: изобретаването на националното знаме / Димитар Атанасов

У: Записи. - Год. 1, бр. 1, (2012), стр. 251-266.

У тексту се описују процес стварања нових националних симбола у балканским земљама, створених после распада Југославије. О Косову, Босни и Херцеговини, Македонији и њиховом националном и културном идентитету. Текст је на бугарском језику.

39. НИКОЛИЋ, Јасмина: *Uz drugi broj / Јасмина Николић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 7.

Текст упознаје читаоце са тематиком другог броја међународног стручног часописа. Уређивачки одбор позива потенцијалне ауторе стручних текстова на сарадњу. Други број међународног часописа има пет тематских целина.

40. КЛАСИНЦ, Петер Павел: *Pozicija arhivov v njihovih državah – družbah / Peter Pavel Klasinc*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 11-17.

Аутор приказује позицију архива у друштву и држави, почевши од првих корака, па кроз векове. Такође објашњава основне задатке архива. У складу с тим и одговорност државних, регионалних и градских архива.

УДК: 930.253

41. ЛАРИН, Микхаил В.: *The experience of electronic records management in the Russian Federation / Mikhail Larin*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 18-22.

Тема чланка је замена писаног трага електронским аналозима. Аутор даје савете у вези са радом са електронском грађом приликом чувања документације у архивима. Приказује усклађива-

ње архивистичког складиштења са модерним информационим ресурсима. Текст је на енглеском језику, са анотацијама на руском језику.

УДК: 930.253:004.056.6(470)

42. ХЕЋБЕЛИ, Живана: *Dostupnost registraturnog i arhivskog gradiva suklando propisima Republike Hrvatske / Živana Hedbeli*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 23-30

Текст говори о доступности архивираних грађа у Хрватској. У зависности од тога на шта се односи, грађа може бити доступна од тридесет до педесет година, ако су у питању јавни интереси. Ако су у питању лични подаци, онда је грађа доступна од седамдесет до сто година након настајања документа.

УДК: 930.253:340.13(497.5)

43. АНГЕЛОВСКИ, Ацо: *Некои искуства и согледувања бо работата на групама архивистика при Филозофскиот факултет – Скопје / Ацо Ангеловски*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 31-33.

Тема чланка је значај едукације и образовања кадрова и неопходност стручних профила у студијској групи за Архивистику за потребе Државног архива и других институција. Побољшање статуса и унапређење запослених доприноси развоју архивске теорије и праксе. Текст је на македонском језику.

УДК: 378.147::930.25(497.17)

44. БОГЕСКИ, Димитар: *Проблемот на рационализација и валоризација во некои сфери од архивскајта дејност / Дмитрар Богески*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 34-36.

Образложење проблема рационализације у неким областима архивске делатности. Примена рационализације води ка усавршавању кадрова, већем труду и високој продуктивности. Успешна рационализација има значајно место због иновација у техници те области. Текст је на македонском језику.

УДК: 930.253(497.17)

45. ШАБОТИЋ, Изет: *Legislativa i njen uticaj na zbrinjavanje arhivske građe registratura u stečaju i likvidaciji / Izet Šabotić*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 37-43.

Аутор објашњава утицај транзиције у босанско-херцеговачком друштву на архивску делатност. Тај утицај се нарочито осетио у регистрима привреде због приватизације, где је друштвено власништво постало приватно. У овом процесу дошло је до проблема складиштења архивске грађе субјеката који су подвргнути стечају и ликвидацији.

УДК: 930.253:347.73(497.6)

46. РУБЧИЋ, Дарко: *Образовање дјелатника у пismохранинама – iskustva hrvatskih arhivista / Darko Rubčić*
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 44-46.

Приказана су искуства у образовању радника архива у Хрватској. Представљен је развој и резултати побољшања образовања. Сваки архив одржава припремне курсеве за запослене по прописаном програму.

УДК: 930.25-051:37(497.5)
002-051:37(497.5)

47. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: *Заштита архивске грађе и регистра- турског материјала код правосудних стваралаца у Браничевском округу / Јасмина Живковић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 47-60.

Текст описује процес заштите грађе и регистарског материјала који је настао радом правосудних органа у Браничевском округу. Овакав процес обухвата период од настанка докумената до њихове похране и стручне валоризације у архиву. Кроз рад су сумирана досадашња искуства Историјског архива у Пожаревцу у области заштите грађе код правосудних стваралаца.

УДК: 930.253:347.96/.97(497.11)

48. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: *Коришћење архивске грађе у јавне и приватно-правне сврхе на примеру Историјског архива Пожаревац / Слободанка Цветковић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 61-69.

Анализа коришћења архивске грађе у јавне и приватно-правне сврхе на примеру Историјског архива Пожаревац. Скреће се пажња на значај и улогу архива у друштву на том пољу и указује на проблеме који постоје у раду при поступању по захтевима странака.

УДК: 930.253(497.11)“2007/2012“

49. МИЛОРАДОВИЋ Николић, Драгана: *Значај дигиталних архивских и библиотечких фондова и збирки за кориснике – Искуство Историјског архива Пожаревац / Драгана Милорадовић Николић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 70-74.

О искуству Историјског архива Пожаревац у односу на значај дигиталних архивских и библиотечких фондова и збирки за кориснике. Омогућавање бољег и квалитетнијег рада истраживачима дигитализацијом фондова, збирки и библиотечког материјала. Неопходност хибридног начина заштите архивске грађе.

УДК: 930.253:004(497.11)“2004/...“

50. БОГДАНОВИЋ, Александра: *Корице старих и ретких књига и њихова заштита / Александра Богдановић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 75-82

Аутор описује материјале који су коришћени за израду повеза,

украшавање корица књига из периода од X до XIX века. Такође објашњава узроке њиховог пропадања, начин складиштења, рестаурације и конзервације са развојем технологије.

УДК: 095:7.025.3

51. СТЕВАНОВИЋ, Зоран: *Збирка грађанских личних докумената (1743-1923) – Изворна архивска грађа у архиву Војводине / Зоран Стевановић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 83-93

Представљање збирке која се налази у Архиву Војводине. Збирка обухвата грађанска лична документа као што су: служинске књижице, радне књижице, књижице за торбарење, вандровке, путне исправе и књижице за просјачење. Ова документа су везана за период XVIII, XIX и XX века. Кроз ову збирку се може посматрати развој грађанских права у Европи.

УДК: 930.253:347.181(497.113)“1743/1923“

52. АНТОНИЈЕВИЋ, Живослав: *Документарна фотографија као историјски извор и формирање збирке фотографија Историјског архива Пожаревац / Живослав Антонијевић*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 94-101.

Осврт на фотографију као на значајан историјски извор. Документарна фотографија је представник прошлости и сећања једног друштва. У тексту је дат кратак историјски приказ фотографије и формирање збирке фотографија Историјског архива Пожаревац, која ће моћи да се користи у сврхе реконструкције политичке, друштвене и урбане прошлости Браничевског округа.

УДК: 930.253:77(497.11)“1976/...“

53. ЂУПУРДИЈА, Бранко: *Оквири истраживања дрежничке културе / Бранко Ђупурдија*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 105-115.

Текст се бави проучавањем регионалних, верских, националних или других заједница и њихове културе са етнологског и антрополошког аспекта. Израђен је оквир за истраживање српског становништва у Дрежници, у јужном делу Горског котара, са местима где је сеобама или колонизацијом пренета њихова култура.

УДК: 908(497.5) Дрежница)

54. ЂУРАН, Горан: *Миграције влашког становништва унутар и ван граница Босне и Херцеговине под турском влашћу / Горан Ђуран*

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 116-120.

Миграције су значајан елемент код проучавања друштвене, економске и конфесионалне историје. Тако се овај текст бави проучавањем миграционих кретања влашког становништва унутар и ван граница Босне и Херцеговине за време турске власти.

УДК: 94:314.15(=135.1)(497.6)“14/17“

55. ПАЈОВИЋ, Миливоје: Доктор Куниберт¹¹ и пуковник Хоџес¹² / Миливоје Пајовић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 121-130.

Текст говори о преломним историјским догађајима на Балкану иза којих су стајали интереси великих сила. Конкретно се односи на сплет околности под којима су се састали енглески пуковник и конзул Велике Британије, италијански хирург, лекар јеврејског порекла и српски кнез апсолутиста који су желели да савладају притисак царске Русије и њене намере да се власт кнеза Милоша ограничи и стави под окриље цара Николе.

УДК: 94:327 (497.11:410)“18“

56. ЈОКСИМОВИЋ, Велиша: Књижевни и друштвено-просветни рад Мојсеја Живојновића¹³ у Пожаревцу / Велиша Јоксимовић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 131-137.

Предмет овог рада је књижевни и културно-просветни рад Мојсеја Живојновића у Пожаревцу. Живојновић је у завичајној култури био први драмски писац, оснивач, управник, редитељ и сценограф пожаревачког позоришта, као и један од оснивача читалишта. Такође се бавио и сликарством, проналазаштвом, лексикографским радом и фотографијом.

УДК: 792:929 Живојновић М.

930.82(497.11 Пожаревац)“18“

57. КРСТИЋ Мистрицеловић, Ивана: Прикључење делова Херцеговачко-захумске и Сарајевске Митрополије Рашко-призренској Митрополији 1894. године / Ивана Крстић Мистрицеловић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 138-150.

Рад анализира питање црквене припадности пјеваљског, прије-

пољског и прибојског краја. Они су припадали Херцеговачко – захумској односно Сарајевској митрополији. Након Берлинског конгреса, када је Аустро-Угарска окупирала Босну и Херцеговину, остали су под турском управном влашћу.

УДК: 94:327(497.11:560)“1891/1894“(093.2)

58. ВУКЕЛИЋ, Зоран: Палић, Лудош, Келебија – језера или баре / Зоран Вукелић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 151-155.

У тексту је представљена дилема власти Краљевске банске управе Дунавске бановине о томе да ли је водена површина Палић језеро или бара. У ово питање су били умешани и представници власти у седишту Краљевине. Ова прича је прекинута избијањем Другог светског рата, с тим што ни послератне власти нису решиле проблем.

УДК: 352(497.113)“1937/1940“(093.2)

556.55(497.113)(093.2)

59. МРАОВИЋ, Маријана: Улога представника локалне управе у пропаганди Владе народног спаса крајем 1941. и у првој половини 1942. Године / Маријана Мраовић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 156-163.

Овај рад је настао првенствено на основу архивске грађе Војног архива Министарства одбране Републике Србије. Разматране су дужности и улога окружних и средњих начелника у области пропагандног рада Владе народног спаса од 1941. године до престанка немачке окупације. Анализиран је учинак окружних начелника у погледу њихове дужности.

УДК: 352:32.019.5(497.11)“1941/1942“(093.2)

60. ЉУБЉАНАЦ, Светлана: Суд националне части народа Војводине: Суђење др Кости Милутиновићу¹⁴ и Жанки Стокић¹⁵ / Светлана Љубљанац

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 164-172.

Приказан је садржај архивске грађе фонда Суд за суђење злочи-

11 Бартоломео Куниберт (1800-1851), Италијан, лични лекар кнеза Милоша Обреновића. У Италији завршава медицину, а после тога нашао се у Цариграду, а одатле стигао у Србију, у којој је остао све до 1839. године, када је заувек напушта заједно са кнезом Милошем, остајући му веран и одан пријатељ. Научивши добро српски језик, био је у прилици да из прве руке посматра и сведочи о многим догађајима током прве владе кнеза Милоша. Као образван и тактичан човек, стекао је велико Милошево поверење, те постаје и његов специјални саветник и понекад повереник у неким важним и осетљивим дипломатским радњама. Податак преузет са сајта Растко.pc <https://www.rastko.rs/>

12 George Loyd Hodges, 1792-1862 - био је британски официр и дипломата. Дипломатску каријеру је започео на Балкану. Именован је 30. јануара 1837. године за првог британског конзула у Србији, тада аутономној кнежевини у саставу Османског царства. У Кнежевини Србији Хоџесов задатак је био да ради на сузбијању утицаја Русије. Веома брзо се спријатељио са кнезом Милошем Обреновићем са којим је успоставио необично блиске односе. – Податак преузет са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org/>

13 Мојсеј Живојновић (1811-1857) – пожаревачки учитељ, писар хомољског среза, песник, драмски писац, оснивач пожаревачког позоришта.

14 Др Коста Милутиновић (Панчево, 1909 - Нови Сад, 1998), историчар, кустос Војвођанског музеја у Новом Саду, научни саветник Института за историју Филозофског факултета у Новом Саду. Објавио је преко 300 студија и расправа и близу 900 критика, оцена и приказа у нашим и страним књижевним часописима. Оптужен је због пропаганде и културне сарадње са окупатором. Подаци преузети из самог чланка.

15 Живана Стокић – Жанка (Велико Градиште, 1887 - Београд 1947) је била српска глумица, позната по тумачењу ликова из дела Бранислава Нушића. Жанка је изведена пред Суд за суђење злочина и престапа против националне части 3. фебруара 1945. године. После дужег већања, осуђена је на осам година губитка националне части. Није имала браниоца, чак ни по службеној дужности. Казна је била и друштвенокористан рад и одређено јој је да чисти улице. – Податак преузет са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org>

на и престапа против националне части народа Војводине, који се чува у Архиву Војводине. У целости је објављен текст пресуде којом је др Коста Милутиновић осуђен казном губитка српске националне части, као и оптужница против Жанке Стокић, коју је поднео народни тужилац Милош Јовановић.

УДК: 94:343.32(497.1)*1945“(093.2)
792.071.2.028:929 Стокић Ж. (093.2)
821.164.41:929 Милутиновић К. (093.2)

61. ГУШИЋ, Сејдалија: 65 [šezdeset pet] godina osnivanja i rada Historijskog arhiva Sarajevo / Sejdalija Gušić
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 175-180.

У овом раду представљен је историјски развој Хисторијског архива Сарајево од његовог оснивања до данас. Указано је на његов допринос развоју архивске струке у Босни и Херцеговини и окружењу. Поред свих околности, Архив је израстао у респектабилну архивску установу.

УДК: 930.253(497.6)*1948/2013“

62. МАКСИМОВИЋ, Андријана: Прве четири и по деценије Историјског архива Пожаревац / Андријана Максимовић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 181-187.

Овај рад резултат је истраживања окружног недељног листа „Реч народа“ Пожаревац у периоду од формирања Историјског архива Пожаревац, 1948. године до 1992. године. Представљено је стасавање ове културне установе и однос друштвене заједнице према архивској грађи, а кроз учесталост и садржај текстова у листу „Реч народа“.

УДК: 930.253(497.11)*1948/1992“(093.2)
014.3 РЕЧ НАРОДА (497.11)*1948/1992“

63. ЖИВКОВИЋ, Татјана: Библиографија чланака о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици 1992-2012. / Татјана Живковић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 188-210.

Рад је резултат истраживања пожаревачке периодике у периоду од 1922. до 2012. Године. Тема за истраживање су чланци о Истријском архиву Пожаревац и њихова учесталост у локалној штампи. Циљ је приказ рада и активности ове значајне установе.

УДК: 015:930.253(497.11)*1992/2012“

64. ПАУНОВИЋ Пфаф, Јелена; ЈЕЛИЋ, Милутин; ЗДРАВКОВИЋ, Бранко: Специфични проблеми превенције обољења и повреда на раду у архивима – пример Историјског Архива Пожаревац / Јелена Пауновић Пфаф, Милутин Јелић, Бранко Здравковић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 211-217.

Рад је посвећен проблематици безбедности и здравља на раду у архивским установама. На примеру Историјског архива

Пожаревац истакнуте су све обавезе и одговорности послодавца у организовању безбедности на раду. Наведене су и основне превентивне мере којима се смањује ризик од обољења изазваних овим штетностима као и њихово смањење на најмању могућу меру.

УДК: 930.25-051:331.45/.46(497.11)(094.5)

65. ПЕТРОВИЋ, Александар: Спомен соба Гарнизона Пожаревац “Два века војске у Браничеву”: Комуникацијски аспекти / Александар Петровић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 218-223.

Овај рад разматра изложбену поставку Спомен собе Гарнизона Пожаревац која је важан чинилац међу активностима односа са јавношћу Војске Србије у локалној заједници. Симболичан приказ историјских догађаја од Првог српског устанка до данас даје основу за његово разматрања са аспекта комуникологије које спроводи Министарство одбране Републике Србије.

УДК: 355:659.3/.4(497.11)

069.51:355/359(497.11)*1804/...“

66. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Школа архивистике / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 224-228.

Према програму рада Архива за 2013. Годину одржан је стручни састанак – семинар о заштити архивске грађе правосудних регистратура са подручја Браничевског округа. Семинар је одржан под називом „Заштита архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала правосудних стваралаца“. Едукативни карактер семинара био је посвећен циљној групи коју су чинила одговорна лица запослена у правосудним регистратурама. Организациони део је реализовао Виши суд у Пожаревцу.

67. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: „Дан отворених врата архива 2013“ / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 226-228.

Текст говори о обележавању Међународног дана архива и 65 година од оснивања Историјског Архива Пожаревац. Први пут је 3. јуна 2013. године ова установа организовала масовну са циљем да се што већи број грађана упозна са чињеницом постојања архива као установе. Мото манифестације био је „Сви смо ми део историје“.

68. PROTOKOL o saradnji između Međunarodnog instituta arhivskih nauka Trst / Maribor (IIAS) Međunarodnog instituta arhivskih nauka Univerziteta u Mariboru (MIAZUM) i Istorijskog arhiva Podarevac / Srbija

У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 231.

У складу са заједничким научним и стручним интересом, у циљу унапређивања сарадње, настао је Протокол о сарадњи три ар-

хивске установе. Овај протокол има за циљ спровођење заједничких тежњи на унапређењу сарадње на пољу архивске науке и струке, научно истраживачком раду, успостављање и унапређење сарадње између страна потписница и архивиста. Протокол је написан на српском и енглеском језику.

69. ГОСТЕНЧИК, Нина: Mednarodna znanstvena konferenca "Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhivirawa" Radenci, 10-12. april 2013. / Nina Gostenčik
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 232-234.

На конференцији која је трајала три дана, представили су се стручњаци и научници из дванаест држава који су објавили своје чланке у зборнику. Конференцији су присуствовали стручњаци из следећих држава: Аустрије, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске, Италије, Косова, Немачке, Румуније, Словачке, Словеније, Србије и Сједињених Америчких Држава. Зборник је објављен преко електронских медија.

70. АНДРИЋ, Бранимир: Архив Војводине, пази снима се! / Бранимир Андрић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 235-237.

Архив Војводине је добио признање Архива Републике Српске на свечаности, одржаној поводом 60 година од њиховог оснивања. Овај текст говори о Архиву Војводине, његовом историјату и развоју. Напомиње се и примена најсавременијих технолошких могућности чувања, излагања грађе и потребом за комуникацијом. Све то у циљу доступности изворних материјала који чине архивске фондове.

71. СТАНКОВИЋ, Беба: ИФЛА 2013 - библиотеке будућности: бескрајне могућности / Беба Станковић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 238-240.

Текст је посвећен најзначајнијем међународном библиотекарском стручном скупу - ИФЛА¹⁶ конгресу, који је одржан у Сингапуру у периоду од 17. до 23. августа 2013. године. Тема конгреса била је „Библиотеке будућности: бескрајне могућности“. Описано је учешће Народне библиотеке „Илија М. Петровић“ Пожаревац и њене постер презентације на овом конгресу.

72. ЖИВКОВИЋ, Јасмина; ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: 26. [Двадесет шесто] Међународно архивско саветовање "Архивска пракса 2013." / Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 241-244.

Организатори овог скупа, одржаног у Тузли (БиХ), у периоду од 26. до 27. септембра 2013. године су Архив Тузланског катона

и Друштво архивских запосленика Тузланског катона у Тузли. Представљено је 35 радова излагача из Босне и Херцеговине, Хрватске, Словеније, Македоније, Румуније, Белорусије, Аустрије и Србије. Ово саветовање је показало да постоји велика неопходност за разменом информација, знања, достигнућа, али и проблема, нарочито међу архивским службама земаља у региону, али исто тако и за упознавањем са савременим достигнућима развијених архивских служби.

73. БЈЕЛАЈАЦ, Миле: " Два века војске у Браничеву" / Миле Бјелајац
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 247-249.

Текст је посвећен представљању књиге Јасмине Николић „Два века војске у Браничеву“. Обухваћен је кратак историјат тог периода, као и околности под којима се све дешавало. У књизи су документа у боји, слике музејских експоната и фотографије - тешке али славне прошлости.

74. БАШИЋ, Весна: О Мирослављевом јеванђељу и Душановом законнику / Весна Башић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 250-251.

Мирослављево јеванђеље је најстарији у целини сачуван споменик српске редакције старословенског језика. За Мирослављево јеванђеље српска наука је сазнала релативно касно и то у другој половини 19. века. Тако овај текст представља све што је ова реликвија прошла од свог настанка. Представљен је и Душанов законик, који је један од два најважнија закона – устава средњовековне Србије. Законик је донет да би се Србија уредила прописима који ће важити подједнако у свим деловима државе и за све поданике.

75. БАШИЋ, Весна: Доба светлости / Весна Башић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 252-253.

Овим текстом је пренета реч са отварања изложбе српске средњовековне баштине у Патријаршијском двору у Сремским Карловцима (28. фебруар 2013. године). О отварању рукописне ризнице после много векова, где се подразумева претходно познавање стваралачке и књижевне поетике средњег века, као и техника настајања и исписивања оваквих књига, а све то у односу на савремене погледе. Овај изложбени и издавачки подухват има и васпитно – образовни карактер, јер доприноси односу шире заједнице према књизи и архивској грађи као културном добру и важности заштите.

76. ВЕЉКОВСКИ, Југослав: Библиографија „Ex Pannonia“¹⁷ / Југослав Вељковски
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 254-255.

16 IFLA – The International Federation of Library Associations and Institutions (Међународна федерација библиотекарских удружења и установа)

17 "Ex Pannonia" Гласник Историјског архива у Суботици је са излажењем започео 1996. године.

Архивски часописи које издају регионални архиви имају велики значај, јер премошћују одређени недостатак стручних публикација. Ова библиографија у кратким цртама, али детаљно, даје приказ концепције часописа као и рубрике по којима је груписана објављена грађа. Издавањем ове библиографије корист ће имати шира научна јавност.

77. ВЕЉАНОВИЋ, Зоран: Од помоћне историјске науке ка научној дисциплини / Зоран Вељановић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 256-260.

Текст је посвећен Огледима из архивистике, Борише Радовановића, који је један од продуктивнијих архивских делатника. Овај Зборник радова употпуњава и проширује сазнања о архивистици и упућује на закључак да архивистика у Србији, упркос потешкоћама и искушењима, има велики број квалификованих радника. Такође предлаже и да се архивистика као наука проучава на Факултетима.

78. ЈАКШИЋ, Дејан. Стеван Бугарски, Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947. / Дејан Јакшић
У: Записи. - Год. 2, бр. 2, (2013), стр. 261-263.

Текст обрађује књижевност и завичајну библиографију Срба на тлу садашње Румуније. Библиографија је писана на основу начела, методологије и правила прихваћених у српској ретроспективној библиографији, уз одређена прилагођавања. Ово је значајан национални преглед књижевности са пратећом библиографијом на којој се темељи.

79. НИКОЛИЋ, Јасмина: *Uz treći broj / Јасмина Николић*

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 7.

У тексту директорка Историјског архива Пожаревац описује досадашњи рад часописа и обраћа се читаоцима, колегама и сарадницима, са позивом на сарадњу. Дата је ретроспектива досадашњег рада часописа *Записи*.

80. ЛАРИН, Михаил В.: Электронные документы как категория документоведения / Михаил В. Ларин

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 11-15.

О концепту „електронских записа“, о пореклу и развоју овог термина. Руско законодавство сугерише употребу електронских записа у различитим сферама активности, укључујући и администрацију. Настоје да сваки папирни документ има и своју електронску копију. Текст је на руском језику.

УДК: 930.25:004

81. КЛАСИНЦ, Петер Павел: *Odnosi arhivistov do mladih generacij, do predstavitev arhivov in arhivskega gradiva ter do kulturnih in drugih ustanov / Petar Pavel Klasinc*

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 16-23.

У овом чланку аутор описује односе између архивиста и младих генерација. Описују се савремене методе педагошког приступа младима и употреба савремених технологија и друштвених мрежа у популарисању архивске струке. Текст је на словеначком језику.

УДК: 930.253

930.25:316.7

82. СТЕВАНОВИЋ, Зоран: Семантички веб и архивска онтологија / Зоран Стевановић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 24-38.

Текст говори о семантичком вебу који је настао као резултат тежње ка ефикаснијем проналажењу информација. Он омогућава да информације на вебу могу бити организоване и коришћене не само синтатички, већ и семантички. Циљ онтологије семантичког веба је изградња система појмова, одређивањем семантичких првобитности, дефинисањем класа и односа између класа, утврђивањем хијерархије класа... Подстицај за развој ове врсте онтологије је теорија логичког формализма.

УДК: 004.822

004.738.5:930.25

83. ПОПОВИЋ, Јован П.: Место и улога адвоката у заштити архива, архивске грађе и запослених у архивима, и у заштити других физичких и правних лица код остваривања својих права у архиву, са освртом на повреде ауторских права над ауторским делима похрањеним у архивима / Јован П. Поповић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 39-49.

Код коришћења архивске грађе долази понекад до злоупотребе, присвајања и уништавања од стране корисника, међутим дешавају се пропусти, злоупотребе и непоштовања прописа и од стране запослених у архивима. Овај текст говори о законским регулативама и о улози адвоката у таквим случајевима.

УДК: 347.78:930.25

347.96

84. МРАОВИЋ, Маријана: Велики рат у архивској грађи Војног архива / Маријана Мравовић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 50-56.

Грађа Војног архива настала у периоду од 1847. до 1963. године отворена је за истраживаче и обухвата више фондова. У овом раду је презентован садржај архивске грађе Војног архива који се односи на период Првог светског рата.

УДК: 930.25:94(497.11)*1914/1918"

85. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: Друштво архивских радника Србије (1954-2014): преглед рада / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 57-68.

Државна архива Србије, данашњи Архив Србије, започела је са радом 1. јануара 1900. године. До Другог светског рата, посто-

јала је и Државна архива у Новом Саду, основана 1926. године. Архивски центри у другим градовима Србије, почињу након тога да се формирају, ради заштите и прикупљања архивске грађе. Текст говори раду тих центара и друштава архивских радника у Србији у периоду од 1954. до 2014. године.
УДК: 930.25:061.22(497.11)“1954/2014“

86. КОЛАЈ, Ирена: Трговинска комора у Београду - регистрација радњи града Пожаревца 1945 - / Ирена Колај
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 69-86.
У овом раду је представљен списак регистрованих радњи на тлу Пожаревца 1945. године са циљем да послужи истраживању развоја трговинске, занатске и индустријске делатности Краљевине Југославије.
УДК: 347.714(497.11)“1945“(093.2)

87. НИКОЛОВА, Маја: Lični fondovi u Pedagoškom muzeju u Beogradu: Fond Jevrema Pića, rektora Bogosloviје / Маја Nikolova
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 87-95.
У тексту је описан фонд Јеврема Илића, ректора Богословије у Београду и аутора уџбеника из области хришћанске науке и руског језика. Приватна збирка је 1999. године постала власништво Педагошког музеја у Београду. У фонду се налази 66 оригиналних докумената, пет фотографија и шест књига.
УДК: 069.51:930.25(497.11)
378-057.175:271.2-1 Илић Ј.

88. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Хероине са пушком у руци / Јасмина Живковић
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 99-709.
Текст говори о мајкама, сестрама, супругама, ћеркама које су у ратним временима постајале жене ратнице, предане болничарке и неговатељице и уз то, чувари породичних огњишта. Помињу се у тексту: Ленка Рабасовић, Љубица Чакаревић, Софија Јовановић, Василија Вукотић, Милица Миљанов, Јелена Шаулић, Милунка Савић, Милосава Перуновић, Антонија Јаворник, Флора Сенде.
УДК: 94(497.11)“1914/1918“:929-055.2

89. ШАЛЕР, Драган: Cepelini iznad Požarevca tokom Velikog rata / Dragan Šaler
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 110-120.
У раду су приказане активности немачких ваздушних бродова – цепелина над територијом Србије и Солунског фронта. Цеперилини су у то време били најсавременије оружје и користили су се на свим фронтима од самог почетка Првог Светског рата. База цепелина налазила се и у близини Темишвара, тако да су цепелини летели и изнад Пожаревца.
УДК: 623.743“1914/1918“(497.11)
355.489(489.11)“1914/1918“

90. РАДОВАНОВИЋ, Радован; ЂОКИЋ, Небојша: Ослобођење Пожаревца и околине октобра 1918. Године / Радован Радовановић, Небојша Ђокић
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 121-136.
Услед недовољно написаних књига и текстова о ослобођењу Србије октобра 1918. године, није чудо што је један овакав рад привукао велику пажњу. Текст говори о ослобођењу Браничева и Пожаревца и о српским јединицама које су деловале у том подручју.
УДК: 930.25:94(497.11)“1914/1918“

91. РАДОВАНОВИЋ, Бориша: Спасовска скупштина у Крагујевцу 1837. године / Бориша Радовановић
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 137-148.
Текст говори о Народној скупштини Кнежевине Србије, која се састала 28. маја 1837. године, ради решавања бројних питања која су се јавила у процесу изградње независне српске унутрашње управе, затим питања везана за опорезивање, ушоравања улица, узгоја свиња, трговине, као и оснивања војних и просветних завода и др. У тексту је и беседа кнеза Милоша Обреновића коју је он изговорио на почетку скупштине.
УДК: 930.25:94(497.11)“1837“

92. ВРАНИЋ, Марија: Revitalizacija starih i tradicionalnih zanata u Srbiji: primer poslednje bombondžijske radnje „Bosiljčić“ u Beogradu / Marija Vranić
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 149-157.
Овим текстом ауторка је желела да укаже на важност старих традиционалних заната за културно наслеђе и на значај њихове обнове и очувања, али и њиховом осавремењавању и прилагођавању потребама садашњих корисника. Описан је рад бомбонџијске радње „Босилјчић“ из Београда која већ генерацијама успешно обавља своју делатност.
УДК: 68(497.11)

93. ИЛИЋ, Саша: „Милош у парку“: Поводом 115. годишњице откривања споменика кнезу Милошу у Пожаревцу / Саша Илић
У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 158-170.
Пожаревачки парк уређен је 1894. године, а од пореза грађана, који је сакупљан од 1882. године, изграђена је зграда начелства, на месту где је некада био стациониран конак кнегиње Љубице. Објекат је завршен 1889. године. Поводом 115. годишњице откривања споменика кнезу Милошу Обреновићу, једном од главних знаменитости града Пожаревца, аутор је написао текст у којем описује етапе изградње споменика.
УДК: 725.945(497.11)“1898/1914“(093.2)
316.75:72(497.11)“18“

94. ЉУБЉАНАЦ, Светлана: Прилог истраживањима о оснивању и развоју млекарства у Дунавској бановини / Светлана Љубљанац

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 171-178.

У тексту је представљен кратак историјат оснивања и развоја млекарства у Дунавској бановини. Писано је о потреби за стварањем савеза млекарских задруга и млекара, о организованом школовању и обучавању мајстора, занатлија-млекара, којом би се осигурала продаја млекарских производа у појединим задругама и млекарима. Посебан акценат је стављен на рад др Сулиме и Средишњег уреда за организацију млекарства у Краљевини Југославији *Млекошехника* у Београду, са седиштем у Новом Саду.

УДК: 637.1(497.11)“19“(093.2)

95. МИНИЋ, Рената Д.; БЕЛИ, Катарина С.: Часопис вредан сећања – Реч и слика – / Рената Д. Минић, Катарина С. Бели

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 179-191.

Опис часописа *Реч и слика*, који је излазио у периоду од 1926. до 1927. године. Уз опис самог часописа, приложена је и библиографија чланака, са опширним напоменама везаних за текстове који су у њему објављени. Часопис је био југословенски оријентисан и угледао се на Славено-сербскиј магазин Захарија Орфелина. Богато је илустрован. Уредници часописа били су Иван Зрнић и Никола Б. Јовановић.

УДК: 050.48 РЕЧ И СЛИКА

014.3 РЕЧ И СЛИКА“1926/1927“

96. БОГДАНОВИЋ, Александра: Интернет страница као комуникацијски канал Историјског архива Пожаревац / Александра Богдановић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 195-198.

О интернет страници (веб-сајту) Историјског архива Пожаревац. Сајтови одређених установа су њихове личне карте на интернету и пружају могућност размене информација и популарисања широм глобалне компјутерске мреже, која се користи широм света. Први веб-сајт Историјског архива Пожаревац направљен је 2004. године, а садашња верзија сајта настала је 2011. године. Циљ постављања сајта Архива је упознавање корисника интернета са делатношћу Архива, пружање информација о документацији која се у њему чува и презентовање њихове архивске грађе.

УДК: 930.25:004.738.5(497.11)

97. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа: Јесења школа архивистике – Трст 2013. / Наташа Милошевић Дулић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 199-201.

У периоду од 21. до 27. октобра 2013. године у Трсту (Италија), одржана је седма Међународна јесења школа архивистике у

организацији Међународног института архивских наука Трст-Марибор, у сарадњи са Централно Европском Иницијативом, Државним архивом у Трсту, јавном агенцијом за истраживачку делатност Републике Словеније и Министарством за културу Италије. Школу је похађало 29 полазника из 13 држава света. Теме су биле: архивска грађа и архиви у ратним условима, опасности и искушења за архивисте данас, нови софтвери у архивској пракси, архиви и школе.

98. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: „Дан отворених врата Архива 2014“ / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 202-205.

О манифестацији „Дан отворених врата Архива 2014“ која се одржала у Пожаревцу 9. јуна 2014. године. Слоган манифестације био је „Сви смо ми део историје“ и акценат је стављен на школску омладину, јер улагање у едукацију деце представља сигурно улагање у будућност културе. Грађани и омладина су могли да се упознају са радом Архива, његовом делатношћу и резултатима рада.

99. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Школа архивистике - Тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала васпитно-образовних установа у Браничевском округу / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 206-207.

У Пожаревцу је, 1. јула 2014. године, у медијатеци Основне школе „Доситеј Обрадовић“ Пожаревац, одржан тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурног материјала. Семинару су присуствовали директори установа, секретари, архивари, лица ангажована на економско-финансијским пословима. Текст даје увид у тематске целине семинара.

100. СЕКУЛИЋ, Милорад; МРАОВИЋ, Маријана: Посета делегације Војног архива Централном архиву Министарства одбране Руске Федерације и Руском државном војно-историјском архиву / Милорад Секулић, Маријана Мраовић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 211-213.

Посета архивима Русије од стране делегације војног архива Министарства одбране Републике Србије, реализована је у септембру 2013. године. Циљ посете био је успостављање сарадње са Централним архивом Министарства одбране Руске Федерације и Руским државним војно-историјским архивом у оквиру плана билатералне сарадње две државе. Текст описује ток посете.

101. ЖИВКОВИЋ, Јасмина; ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: 23. Међународни архивски дан / Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 214-219.

У периоду од 21. до 23. октобра 2013. године у Трсту (Италија)

одржана је међународна научна архивска конференција. Организатори конференције били су Међународни институт за архивску науку Трст-Марибор и Државни архив Трста. Полазници конференције су били архивисти из деветнаест земаља чланица управних органа Института и представљене су укупно 48 радова. Заступљене су биле две тематске целине: Историја архива и архивске науке од 1950. године па надаље и Комуникација са млађим генерацијама и из између институција заштите културне баштине. Текст описује ток конференције.

102. СТЕПАНОВИЋ, Мирјана: Филмска магија кроз изложбе „Биоскоп, 1941-1945“ и „Филмови које смо волели 1946-1980“ / Мирјана Степановић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 223-232.

У Пожаревац је „филмска магија“ стигла 1908. године захваљујући путујућем биоскопу Теодора Најдановића-Неготинца. Од тада су почели да се отварају биоскопи у Пожаревцу, где су се власници мењали, али је филмски програм привлачио многобројну публику. Текст говори о филмској уметности кроз историју и о филмском материјалу који је успуљен Архиву, као и о изложби које је направљена на тему филмске уметности у периоду од 1941. до 1945. године.

103. БУЛАЈИЋ, Владимир: Централне банке Србије и Француске у време Првог светског рата (Les banques centrales de Serbie et de France pendant la Première guerre mondiale), Народна банка Србије – Архив, Београд, 2012 / Владимир Булајић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 233-236.

Текст говори о изложба архивских докумената из Централне банке Србије и Француске из времена Првог светског рата, чији су аутори Саша Илић и Соња Јерковић, архивисти Народне банке Србије. Изложбу је пратио и каталог, који је такође у тексту описан.

104. ЂУРАН, Горан Р.: Dr Izet Šabotić¹⁸, Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878) / Горан Р. Ђуран

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 237.

О књизи др Изета Шаботића, која је објављена у издању ЈУ Ар-

хива Тузланског кантона и Друштва архивских запосленика из Тузле. Реч је о солидној студији од 282 стране и 855 напомена о аграрним приликама у време турско-османске владавине у Босни и Херцеговини.

105. БАШИЋ, Весна: Отвореност према будућности / Весна Башић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 238.

У тексту је пренет говор са представљања другог броја часописа „Записи“ Историјског архива Пожаревац, одржан 28. марта 2014. године.

106. НИКОЛИЋ, Јасмина: „Србија у Великом рату“: Изложба архивских докумената, каталог изложбе, виртуелна изложба и сет архивских фотографија/разгледница / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 239-244.

Историјски архив Пожаревац, у сарадњи са Војним архивом, Војни музеј и Медија центар „Одбрана“, поводом обележавања стогодишњице од почетка Првог светског рата, приредио је изложбу у Дому војске Србије, у Београду, у периоду од 2. до 26. Јула 2014. године. Основну структуру изложбе и прагећег каталога чине 18 тематско-хронолошких целина са изабраних 270 архивских докумената и фотографија. У тексту су описани учесници изложбе, сам ток изложбе, као и њен значај.

107. ЈАКШИЋ, Дејан: Историјски архив Града Новог Сада 1954–2014 [Југослав Вељковски, Тања Вељковски, Душко Пантелић] / Дејан Јакшић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 245-247.

Аутор текста даје приказ књиге „Историјски архив Града Новог Сада 1954-2014, чији су аутори Југослав Вељковски, Тања Вељковски и Душко Пантелић. Главни и одговорни уредник књиге, која даје комплетан преглед рада ове установе од националног значаја, је Петар Ђурђев.

108. ПОПОВИЋ, Јован П.: Валоризација архивске грађе [др Миле Бакић] / Јован П. Поповић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 248-249.

Аутор текста даје приказ књиге аутора др Мила Бакића, која је објављена у издању Државног архива Црне Горе, Цетиња и Службеног листа Црне Горе, 2014. године. Овај, за архивистичку струку, веома вредни приручник садржи понуђења из досадашње архивистичке теорије и праксе, уз уношење новина.

109. ПОПОВИЋ, Јован П.: Милорад Мићо Радевић (1936-2014) / Јован П. Поповић

У: Записи. - Год. 3, бр. 3, (2014), стр. 253-254.

О животу и раду нашег признатог стручњака - архивисте, директора Архива Србије, амбасадора, Милорада Миће Радевића.

¹⁸ Др. сц. Изет Шаботић рођен је 1964. Године у Туцањама, Бихор, Црна Гора. Филозофски факултет Одсек за историју завршио на Универзитету у Тузли. Магистирао 2003. Године на Универзитету у Сарајеву, а докторирао 2008. године на Филозофском факултету у Тузли. Учествовао је као предавач на бројним међународним научним и стручним скуповима из области историје и архивистике, као и у припреми и организацији бројних скупова и манифестација стручно-научног карактера одржаних у Босни и Херцеговини. Био је дугогодишњи Председник Организационог одбора међународног савјетовања „Архивска пракса“. Главни и одговорни уредник је два референтна часописа: Архивска пракса и Гласник архива и Архивистичког удружења Босне и Херцеговине. Подаци преузети са сајта www.ff.untz.ba/index.php?page=dr-sc-izet-sabotic

110. НИКОЛИЋ, Јасмина: Uz četvrti broj = Уз четврти број / Jasmina Nikolić

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 7-10

О четвртном броју међународног стручног часописа Записи. Уредница часописа даје увод у нови број, укратко описује његов садржај и уједно позива нове ауторе на сарадњу. Текст на латиници писан од стране 7-8, док је исти текст на ћирилици од стране 9-10.

111. БАКИЋ, Миле: Pojmovno određenje valorizacije arhivske građe / Mile Bakić

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 13-26.

У тексту се разматрају питања појмовног одређења и значаја валоризације архивске грађе. Изнета су искуства и досигнућа архивске теорије и праксе најразвијенијих архивских земаља у свету, као и држава насталих на територији бивше Југославије.
УДК: 930.251**112. КЛАСИНСИ, Петер Павел: Nekaterе strokovne projekcije med arhivističnimi in informacijskimi problemi danes / Peter Pavel Klasinc**

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 27-31.

Архивисти су у свом послу често растрзани између класичних и информационих проблема. У тексту се описује напор архивиста да успоставе неку врсту равнотеже између класичног архивирања и модерног архивирања уз употребу нових технологија. Текст је на словеначком језику.

УДК: 930.25:004.8

113. ПЕТРОВИЋ, Смиља: Санкције за повреду прописа о заштити архивске грађе / Смиља Петровић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 32-37.

У тексту је анализирана ефикасност заштите архивске грађе, у архивима и ван њих и одредбе у позитивно-правним прописима Републике Србије који се односе на санкције у вези са заштитом архивске грађе и регистратурског материјала.

УДК: 340.13:930.253(497.11)

114. МИЛОРАДОВИЋ, Драгана: Архивска грађа и фотографија као извори у истраживањима у етнологији, антропологији и историји / Драгана Милорадовић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 38-45.

О питањима могућности коришћења фотографија као валидног извора у истраживањима у области етнологије, антропологије и историје. У тексту се помиње Душан М. Живојинвић Шапчанин, пожаревачки фотограф, председник *Удружења Слоја* пожаревачких раденика и занатлија, председник Општине пожаревачке.

УДК: 930.2:77.03

39:303.436:77.03

115. ЈАКШИЋ, Дејан; АВАКУМОВИЋ Загорка: Повеље и дипломе у збирци архива Војводине / Дејан Јакшић, Загорка Авакумовић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 46-52.

Дат је сажет приказ архивске Збирке повеља и диплома Архива Војводине. Поред основних података о Збирци, наведене су и спољашње карактеристике архивских јединица, анотација језика и њихова подела на групе. Дати су и кратки описи предмета Збирке (укупно 50).

УДК: 930.25:095(497.113)

116. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа: Сређивање и обрада збирке Varia 1791- / - Искуства Историјског архива Пожаревац / Наташа Милошевић Дулић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 53-62.

О збирци Varia која обухвата појединачка, разнородна документа, међусобно неповезана, која се разликују по пореклу, садржају и времену настанка. У тој збирци се чувају документа која не припадају ни једном фонду који се чува у архиву, а по садржају и врсти се не могу прикључити постојећим збиркама. Збирка Varia Историјског архива Пожаревац обухвата архивску грађу насталу у временском распону од 1791. године до данашњих дана.

УДК: 930.25:94(497.11)

94(497.11 Пожаревац)“1791/...“(093.2)

117. ЂОКИЋ, Небојша Д.; ДУМИЋ, Оливера: Црква у Звижду и Пеку у XVIII веку / Небојша Д. Ђокић, Оливера Думић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 65-83.

У тексту је описана историја српске православне цркве на просторима Звижда и Пека у првој половини XVIII века. Описане су следеће парохије: крушевичка или звиждска, клењска, средњевска ии десинска, градиштанска, бикотиначка или баричка, голуљачка, мајданпечка. Дат је опис и манастира Туман.

УДК: 271.222(497.11)-9“18“(093.2)

271.222(497.11)-523.4/.6“17“(093.2)

118. МИНИЋ, Рената; СТОКИЋ, Миланка: Час из 1885. године / Рената Минић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 84-97.

О књижевно-научном листу *Час* који је излазио шест месеци у току 1885. године – укупно 35 бројева. Власник листа Димитрије Мита Ценић¹⁹, због својих револуционарних идеја изнетих у овом листу, политички је гоњен и цензуриран. У тексту је поред

19 Димитрије Мита Ценић (1851-1888), потицао из угледне београдске породице. Био један од вођа социјалистичког покрета осамдесетих година 19. века. Студирао медицину у Паризу. Био је дугогодишњи уредник листа *Борба*.

описа самог листа, приложена и библиографија чланака са опширним напоменама.

УДК: 070.488 ЧАС“1885“

014.3:070.488 ЧАС“1885“

119. ДРАГОЈЕВИЋ, Предраг: О одсуствовању с наставе – примери из документације министарства Краљевине Србије / Предраг Драгојевић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 98-104.

У тексту се описују до сада необјављена документа из Архива Србије која говоре о начину добијања одсуства из наставе у Краљевини Србији. Дата су три примера везана за професора цртања и његову породицу.

УДК: 930.253:371.213.3(497.11)“19“

120. ШАЛЕР, Драган: Последњи лет Едуарда Русјана / Драган Шалер

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 105-112.

Описан је почетак сарадње Михајла Мећерпа²⁰ и браће Едуарда²¹ и Јосира Руслан²², пионира авијације у нашој земљи. У тексту је извршена реконструкција лета Едуарда Русјана у Београду, која се завршила кобним удесом у коме је Едуард изгубио живот.

УДК: 629.735.3(091)

121. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Самарићанке у српском војном санитету 1914-1918 / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 113-130.

У учешћу жена у Првом светском рату. У тексту је описан добровољни медицински рад жена у војним и цивилним болницама, кроз које је током рата прошло више хиљада рањених и болесних војника. Заједно са српкињама, добровољне болничарке које су у Србију дошле као чланице савезничких медицинских мисија, биле су веома предане у пружању помоћи и лечењу српске војске и становништва. Помињу се следећа имена: Јелене Лозанић Флотингам, Мејбл Грујић, Даница Марковић, Надежда Петровић, Дра-

20 Михаило Мећерп (1864-1937) је био свестрани спортиста, светски путник, авантуриста и пословни човек. Један од пионира авијације на просторима Балкана. Бавио се пилотирањем и конструисањем авиона. - Податак преузет са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org/sr>

21 Едуард Руслан (1886-1911) је био први словеначки пилот и ваздухопловни пионир и конструктор. У младости се занимао за бициклизам, а касније и за авијацију. Конструисао је први авион са слабом мотором Anzani од 28 KS. Године 1910. путуовао је са Михајлом Мећерпом у Париз, по мотор типа Gnome и елису Интеграл и конструисао авион једнокрилац. - Податак преузет са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org/sr>

22 Јосир Русјан (1884-1953), брат Едуарда Руслана. Оба брата су се интересовала за бициклизам и ваздухопловство и допринели њиховом развоју. Били су пионери авијације. - Податак преузет са сајта <http://www.harvardi.com/>

га Љочић, Боса Ранковић, Магдалена Николић, Катарина Клара Штурценегер, Љубица Луковић, Рејнек Фусмањ, Алис Хачинсон, Хелен Беатрисе Мекгрегор, Елси Инглис, Изабел Галовеј Хатон, Евелина Хаверфилд, Едит Холовеј, Флора Сендс, Емили Симоџдс, Ана Мекглејд, Елизабет Рос, Катарина Мари Харлеј, Олива Калзо Кинг, Виофред Елис, Агнес Финлеј, Лејла Пеџет²³ и многе друге.

УДК: 614.258-055.2(497.11)(091)“1914/1918“

355.721-055.2(497.11)(091)“1914/1918“

122. БЛАГОЈЕВИЋ, Божидар: Браничевци у одбрани српске земље у Неготинској крајини у јесен 1915. / Божидар Благојевић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр.131-138.

Текст описује војни сукоб до кога је дошло 1915. године између српске и бугарске војске. Неготинску крајину бранили су Крајински и Неготински одред, као и Осми пешадијски пук првог позива Дунавске дивизије, састављен од младића из браничевског краја, који је часно бранио српску земљу у Неготинској крајини.

УДК: 94:355.312(497.11)“1915“(093.2)

123. КРСТИЋ, Мистрицеловић, Ивана: Рајсова истрага бугарских злочина у пожаревачком округу (1915-1918) / Ивана Крстић Мистрицеловић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 139-147.

Текст говори о истрази криминалисте Арчибалда Рајса²⁴, који је на позив српске Владе још у току рата истраживао бугарске злочине у окупираној Србији. Истрагу је спровео и у Пожаревачком округу, обишавши лично скоро сва места у којима су злочини чинени, закључивши да је циљ био истребљење српског народа и привредно уништење Србије.

УДК: 94(497.11)“1915/1918“

341.322.5(497.11)“1915/1918“

34:929 Рајс Р.А.

23 Дамма Луиз Маргарет Лејла Вемис Паџет, Леди Паџет (енгл. Dame Louise Margaret Leila Wemyss Paget, Lady Paget, 1891-1958.), хуманитаркиња и војни медицинар. Први је добитник Ордена части Федерације Женског клуба у Њујорку 1917. Одликована је Дамским Великим Крстом, Орденом Британског краљевства и Орденом Светог Саве. - Податак преузет са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org>

24 Родолф Арчибалд Рајс (нем. Rudolph Archibald Reiss, Баден 1875 - Београд 1929) био је швајцарски форензичар, публициста, доктор хемије и професор на Универзитету у Лозани. Истакао се као криминолог радом на истраживању злочина над српским становништвом у време Првог светског рата. Написао је пуно књига и радова на ту тему, а често је слао извештаје који су објављивани у угледном часопису неутралне Швајцарске, Газет. Пред крај живота објавио је свој ратни дневник у књижи под насловом Шта сам видео и проживео у великим данима (1928). Пре тога, 1924. године објављује Писма са српско-македонског фронта (1916—1918). Као своје посмртно завештање српском народу оставио је необјављен рукопис књиге *Чујте Срби*. - Податак преузет са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org>

124. НИКОЛИЋ, Јасмина: Прилог проучавању општинских друштвених и политичких прилика у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца / Југославији у периоду између два светска рата, са посебним освртом на Пожаревац / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 148-167.

О друштвеним и политичким приликама у тек насталој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца између два светска рата. Уједињење различитих историјских и културних југословенских покрајина у јединствену државу имало је за последицу интеракцију, прожимање, повезивање и спајање културних образаца и начина живота. Пожаревачки крај предњачио је у организовању културних догађаја и у том периоду.

УДК: 94(497.1)“1918/1941“(093.2)

125. ЉУБЉАНАЦ, Светлана: Почетак рада фабрике Бата у Краљевини Југославији / Светлана Љубљанац

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 168-178.

У тексту је приказан почетак рада чехословачке фабрике обуће Бата, чији је власник био индустријалац Томаш Бата²⁵. Седиште фабрике се првобитно налазило у Земуну. Рад је заснован на необјављеној архивској грађи фонда Краљевске банске управе Дунавске бановине која се ђува у Архиву Војводине.

УДК: 930.253:685.34(497.1)“1920/1932“

685.34(497.1)“192/193“(093.2)

126. РАДОВАНОВИЋ, Радован В.; ЂОКИЋ, Небојша Д.: Фабрика Икарус и почетак српске ваздухопловне индустрије / Радован В. Радовановић, Небојша Д. Ђокић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 179-191.

Укратко је приказан историјат фабрике *Икарус* и почеци ваздухопловне индустрије у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. У тексту се даје тачан број произведених војних авиона у домаћим фабрикама, по типовима, до краја двадесетих година прошлог века. Из Новог Сада у Београд, фабрика се потпуно преселила 1. децембра 1932. године.

УДК: 623.74(497.1)(091)

127. МРАОВИЋ, Маријана: Колаборационистичка штампа Недићеве Србије о циљевима нове просветне политике / Маријана Мраовић

25 Томаш Батја (1876–1932) један од највећих предузетника свог времена. Увео је многе нове идеје у област производње и продаје производа које су утицале на бројне будуће економисте. Његови поступци и технологије су били револуционарни за тадашње предузетнике, а и данас се користе као пример врхунског менаџмента. Међу првима је у своју фабрику увео производњу на фабричкој траци. Био је изузетно омиљен, како код својих радника тако и шире. Бринуо се за раднике, градио им је читаво насеље и бринуо се за њихово образовање. - Преузето са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org>

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 192- 200.

У овом тексту приказано је писање престоничке колаборационистичке штампе о просветним питањима. Колаборационистичке власти продавале су велики значај пропагирању реформе просветне политике, којој је крајњи циљ био стварање новог типа српског човека, васпитаног у националном духу и прилагођеном потребама „Нове Србије“.

УДК: 94:37.014.55(497.1)“1942/1944“(093.2)

32.019.51:37(497.1)“1942/1944“(093.2)

128. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: Државна мешовита грађанска школа Пожаревац: летопис школе / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 201-215.

У овом тексту објављен је оригинални текст *Летописа Државне мешовите грађанске школе у Пожаревцу* у периоду од 1941. до 1945. године и на тај начин је учињено да буде доступан широј јавности.

УДК: 373.5.046.12(497.1)“1941/1945“(093.2)

129. МИНИЋ, Рената: О Илији М. Петровићу²⁶ – писцу, професору, револуционару и библиотекару = About Илија М. Petrović – writer, professor, revolutionist and librarian / Рената Минић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 216-223.

Текст говори о животу нашег познатог писца, професора, револуционара и библиотекара – Илији М. Петровићу. Његов живот је био прожет чудним обртима околности. Често омаловажаван од својих колега, тај човек бунтовног духа, увек спреман на борбу, оштар али праведан, поштен и доследан својим принципима, ипак је успео да остави значајан траг иза себе. Народна библиотека у Пожаревцу носи његово име од 15. марта 1975. године.

УДК: 82:929 Петровић И.

012 Петровић И.

016:929 Петровић И.

130. СТЕПАНОВИЋ, Мирјана: Завичајно Забрђе остало у анамет / Мирјана Степановић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 224-228.

О Забрђу, сеоском насељу у општини Петровац на Млави. Текст описује његову историју, географски и природни положај, климатске промене, особености становништва из угла антропологије, миграције и културе.

УДК: 908(497.11 Забрђе)“19“(093.2)

26 Илија М. Петровић рођен је 13. јула 1895. године у Београду, стрељан је 5. марта 1942. године у Јајинцима, у групи од 200 бачићких логораша из собе смрти. За време свог релативно кратког живота, који није трајао ни педесет година, оставио је вредно и обимно наслеђе, које још увек није у потпуности сређено ни прикупљено, а још мање критички оцењено и вредновано. Народна библиотека у Пожаревцу носи његово име од 15. марта 1975. године.

131. НИКОЛИЋ, Јасмина: Мултимедијални пројекат Историјског архива Пожаревац и Војног архива Министарства одбране Републике Србије “Србија и Браничево у великом рату 1914-1918.”: Победоносно ходи Србијом / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 231-244.

Текст је написан поводом обележавања сто година од почетка Првог светског рата и пројекат који је презентован обухвата изложбену поставку архивских докумената и фотографија на српском и енглеском језику, виртуелну изложбу, монографију, документарни филм на српском, енглеском и руском језику и сет фотографија/разгледница на српском и енглеском језику. Град Пожаревац је пружио подршку у реализацији овог пројекта, који је представљен у више градова Србије.

132. НИКОЛИЋ, Јасмина; КРСТИЋ Мистрицеловић, Ивана; МИЛОРАДОВИЋ, Драгана: „Нахијски суд Пожаревац 1821-1839“ - Програм свечаности обележавања два века од Другог српског устанка и битке за Пожаревац, као и представљања зборника докумената „Нахијски суд Пожаревац, 1821-1839“, из едиције „Зборници докумената“ Историјског архива Пожаревац / Јасмина Николић, Ивана Крстић Мистрицеловић, Драгана Милорадовић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 245-253.

О свечаности приређеној поводом два века од Другог српског устанка и битке за Пожаревац. Историјски архив Пожаревац том приликом је представио зборник докумената под називом „Нахијски суд Пожаревац 1821-1839.“ приређивача др Мирољуба Манојловића. У тексту су изложени говори учесника свечаности.

133. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Школа архивистике: тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала стваралаца управне делатности у Браничевском округу / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 254-257.

О семинару под називом „Заштита архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала органа управе и локалне самоуправе у Браничевском управном округу“ одржаном у Пожаревцу 20. маја 2015. године. Циљна група семинара била су одговорна лица запослена у органима управе и локалне самоуправе у Браничевском округу (Град Пожаревац, Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Петровац на Млави и Костолац).

134. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: Дан отворених врата архива 2015. „Ја ♥ архив“ / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 258-265.

Историјски Архив Пожаревац је поводом Међународног дана архива, 9. јуна 2015. године организовао манифестацију *Дан*

отворених врата архива 2015. „Ја архив“. Мотив и циљ одржавања ове манифестације био је упознавање школске омладине са Архивом као установом, његовом делатношћу и резултатима рада. Текст описује ток манифестације.

135. МАРИЧИЋ, Татјана; МИЛИВОЈЕВИЋ, Зденка: Интеркултурално учење у музеју / Татјана Маричић, Зденка Миливојевић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 266-270.

У овом тексту назначав се важност музеја за интеркултурно учење и за демократски развој Србије. Од музеја се очекује да може деловати у правцу мењања стереотипа, разбијања предрасуда ради солидарности и сарадње међу различитим појединцима и групама у друштву.

УДК: 069.12

37.03-057.874:316.722

136. СТОКИЋ, Оливер; ЈОВАНОВИЋ Негоићић Татјана; ЗАРИЋ Митровић, Вера: Јавне набавке у култури и библиотечкој делатности – поступак јавних набавки књига у Народној библиотеци “Илија М. Петровић” Пожаревац / Оливер Стокић, Татјана Јовановић Негоићић, Вера Зарић Митровић

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 271-277.

О јавним набавкама у Републици Србији, са посебним освртом на набавке у култури и библиотечкој делатности – појам, наставак и анализа стања, усаглашености са међународним правом и директивама Европске уније.

137. ИСИЋ, Селма: Potreba saradnje arhiva i drugih kulturnih institucija i asocijacija (BAM²⁷-ovo bosanskohercegovačko iskustvo) / Selma Isić

У: Записи. - Год. 4, бр. 4, (2015), стр. 281-289.

Убрзани развој технологије утицао је на велике промену у начину рада и деловање установе и институција које се баве пружањем информација, па самим тим и архива. У раду се говори о потребама сарадње архива са другим културним институцијама и асоцијацијама и могућностима које таква сарадња пружа. Посебна пажња у раду стављена је на рад асоцијације БАМ.

138. БАКИЋ, Миле: Nekoliko riječi o časopisu Zapisi, Istorijski arhiv Požarevac / Mile Bakić

У: Записи. - год. 4, бр. 4, (2015), стр. 293-294.

О часописима као „огледалу“ теорије и праксе у одређеним областима науке. Текст представља часопис *Записи* из угла научног радника, као и из угла читаоца.

27 БАМ – Библиотеке, архиви и музеји – Асоцијација информацијских стручњака: библиотекара, архивиста и музеолога. Основана је 2006. године с циљем да подстиче и учествује у изради стратегија развоја библиотека, архива и музеја у информационом друштву.

139. НИКОЛИЋ, Јасмина: Већ пет година пред вама / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 7-8.

У раду су представљени резултати рада протеклих пет година. Окупљајући у свој тим велики број стручних сарадника и објављивањем њихових текстова, часопис „Записи“ је наишао на добар пријем код стручне и шире јавности. Кроз шест тематских целина представљен је концепт петог броја и упућен позив потенцијалним ауторима на сарадњу.

140. НИКОЛИЋ, Јасмина: Već pet godina pred vama / Jasmina Nikolić

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 9-10.

Предходни чланак поновљен је на латиничном писму пружајући доступност већем броју читалаца.

141. НИКОЛИЋ, Јасмина: Five years in front of you / Jasmina Nikolić

У: Записи. - год. 5, бр. 5, (2016), стр. 1-12.

Уводни чланак је преведен и на енглески језик. Његовим преводом је учињено да буде доступан још већем броју читаоца.

142. КЛАСИНЦ, Петер Павел: Archives: Guardians of the truth, between data protection and use of archives / Peter Pavel Klasinc

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 15-20.

Раду упућује на примену дигитализације у архивима и дугорочном чувању архивске грађе. Говори о отворенијем приступу архивским документима, праву умножавања, било да су у питању подаци произведени на класичним или модерним медијима.
УДК: 930.25

143. ЖИВКОВИЋ, Јасмина: Преузимање архивске грађе правосудне провенијенције – нормативне дилеме и искуства Историјског архива Пожаревац / Јасмина Живковић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 21-30.

Текст је посвећен проблематици преузимања и чувања архивске грађе настале радом правосудних органа на територији Браничевског округа, са освртом на законе и прописе из области заштите културних добара, односно архивске грађе, као и на прописе на основу којих органи правосуђа поступају у области заштите своје архиве.
УДК: 930.253:34(497.11)

144. МИЛОРАДОВИЋ, Драгана: Кроз албум фотографија – архивска грађа и фотографија у етнологским и антрополошким истраживањима костима / Драгана Милорадовић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 31-41.

Представљен је значај збирке фотографија као незаобилазног извора информација од прворазредног значаја како при култур-

но-историјском, етнологском, тако и антрополошком истраживању. Захваљујући њима можемо пратити битне демографске промене, промене у образовању, затим здравствене прилике, политичке, војне, структуру чаршије, успон трговине, занатства, конфликт између друштвених слојева, као и приватни свакодневни живот с краја 19. и почетка 20. века.

УДК: 77.03:930.25(497.11)

391:303.436:77.03

145. БАКИЋ, Миле: Nekoliko riječi o izdavačkoj djelatnosti arhiva / Mile Bakić

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 42-48.

Представљена је архивска издавачка делатност у Црној Гори и шта све она обухвата - припрему, обраду, штампање и објављивање штампаних, аудио-визуелних и електронских публикација, од часописа, књига и других издања. Аутор се залаже да се архивска издавачка делатност прошири и добије на значају и предлаже њено нормативно и системско уређење.

УДК: 930.25:655.4

146. ЈАКШИЋ, Дејан: Збирка литографија²⁸ Франца Гераша²⁹ „Аустријска војска 1620-1852“ / Дејан Јакшић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 49-53.

Поред писане рукописне и штампане грађе, архиви у свом фонду чувају и грађу која је визуелним или обликом и формом другачија, као што су: фотографије, повеље, слике, печати, литографије и др. У раду су представљене литографије аустријског уметника Франца Гераша, посебно оне које се чувају у оквиру збирке Архива Војводине. Овај чланак приказује изглед униформе и опреме хабсбуршке војске током више од два века. Такође, описане су и неке значајне историјске личности из тог времена.
УДК: 763:930.25(497.113)

147. ЗАРИЋ Митровић, Вера; ЈОВАНОВИЋ Негоицић Татјана; СТЕПАНОВИЋ, Мирјана: Фонд старе и ретке књиге Историјског архива Пожаревац / Вера Зарић Митровић, Татјана Јовановић Негоицић, Мирјана Степановић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 54-59.

Текст представља фонд старе и ретке књиге Историјског архива Пожаревац. Закон о старој и реткој библиотечкој грађи (“Службени гласник РС” бр. 52/11), уређује заштиту старе и ретке библиотечке грађе као културног наслеђа од интереса за Републику Србију. Објављивањем књигестручне публикације обезбе-

28 Литографија (фр. lithographie, нем. steindruck, енг. lithography) је графичка техника равне штампе са каменних плоча. Сам термин је кованица грчких речи lithos – камен и graphēin – писати. Превузети са сајта Википедија <https://sr.wikipedia.org/sr/>

29 Франц Гераш (Franz Gerasch, 1826-1906) аустријски је уметник који се бавио литографијом.

ђена је доступност драгоценог дела књижног фонда библиотека градских установа културе, црквених и манастирских, као и појединих приватних библиотека широј читалачкој публици (библиографима, научним радницима, студентима) као драгоцен извор за потребна истраживања.

УДК: 930.25:093/099(497.11)

016:093/099(497.11)

148. ПОПОВИЋ, Јован П.: Постаменти на којима почива приручник др Богдана Лекића „Архивистика“ и његова корисност у струци и науци / Јован П. Поповић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 60-69.

Текст представља аналитички приказ архивистичког приручника-уџбеника др Богдана Лекића, признатог историчара и архивисте, који је објављен у издању Завода за уџбенике и наставна средства 2006. године. Реч је о књизи која је значајна како радницима архива и студентима архивистике, тако и радницима других друштвених наука.

УДК: 930.25

930.25:929

149. РАДОВАНОВИЋ, Радован; ЂОКИЋ, Небојша: Стрелачко оружје оријенталног порекла у наоружању полиције у Србији у првој половини XIX века / Радован Радовановић, Небојша Ђокић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 73-83.

Овим радом описано је порекло и дат је преглед стрелачког наоружања оријенталног порекла (пушке „арнаутке“, пушке „шишане“, пушка „чопорак“, гарубин, штуцеви, шиље, леденице, пећанке и др.) у употреби у Србији у првој половини 19. века. У том периоду у војним магацинима било је и оружја произведеног у радионицама Русије и Аустрије, али у веома малом броју, тако да су полицијске снаге у Србији биле наоружане претежно оружјем на кремен и то првенствено оријенталног порекла.

УДК: 94:623.442/.443(497.11)“18“

351.74(497.11)“18“

150. РАДОЈЧИЋ, Милорад: Генерал Милан Ж. Миловановић³⁰, носилац најважнијих функција у војсци Краљевине Југославије / Милорад Радојчић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 84-99.

У овом тексту представљен је живот и рад генерала Милана Ж. Миловановића – његово порекло, војна каријера, заслуге и признања.

УДК: 355:929

30 Генерал Милан Ж. Миловановић (Шетоње, 1874 - Београд, 1942), спадао је у ред наших најбољих официра. Својим одговорним радом значајно је допринео успесима српске војске у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године и настанку и развоју ново-образоване југословенске војске до Другог светског рата. Био је успешан и као војни писац.

151. ПЕТРОВИЋ, Огњен М.: Путнички авиони фамилије Фарман Ф. 300³¹/ Огњен М. Петровић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 100-117.

Представљен је настанак, развој, производња и употреба путничких авиона Фарман Ф. 304, Ф. 305, и Ф. 306, у периоду од 1929. до 1935. године у Француској и Краљевини Југославији. Фабрика Фарман била је једна од најзаслужнијих фирми за развој француских путничких авиона у трећој и четвртој деценији 20. века.

УДК: 629.735.33

152. НИКОЛИЋ, Јасмина: Политичка штампа у Пожаревцу у периоду између два светска рата / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 118-129.

Дат је преглед и анализа садржаја политичке штампе у Пожаревцу у периоду између два светска рата. У раду је урађена анализа садржаја политичких листова који су излазили у Пожаревцу: „Демократа“, „Одбрана“, „Наш Лист“, „Пожаревачки грађанин“, „Грађанин“. Часописи су драгоцене грађа научним истраживачима приликом истраживања за њихове радове, јер се у њима налазе најрелевантнији подаци везани за живот и рад одређених људи и политичких и културних дешавања у одређеном временском периоду.

УДК: 070.48:32(497.11)“1918/1941“

050.48:32(497.11)“1918/1941“

153. МИШИЋ, Драгана: Државна школа пољаначка - прилог проучавању изградње школских зграда у пожаревачком крају / Драгана Мишић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 130 -139.

Текст говори о просветној политици, условима и напорима да се отвори и обнови што већи број школа у мањим местима у пожаревачком крају. После Првог светског рата у пожаревачком крају било је 144 основних школа. Наведени су подаци о оштећењима школа после Првог светског рата, као и буџетска средства која су одвајана за њихову обнову. Сва документа која су коришћена при писању овог рада налазе се у власништву породице Ристић у Пољани.

УДК: 373.3/.4(497.11)(093.2)

154. БОГОСАВЉЕВИЋ, Мирјана: Економски односи Србије и Немачке пре и за време окупације 1941-1944. / Мирјана Богосављевић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 140-146.

31 Анри Фарман (Henri Farman, Париз, 1874 – Париз, 1958) био је енглеско-француски авијатичар, дизајнер и произвођач авиона, заједно са својим братом Морисом Фарманом. Породица у је била британског порекла, али је он узео француско држављанство 1937. године. Браћа Фарман основали су авијацијску компанију 1912. године. Подаци преузети са сајта Енциклопедија Британика <https://www.britannica.com/biography/Henri-Farman>.

Чланак се бави економским развојем Србије и Немачке, који је био у успону и релативно стабилан пре Другог светског рата, да би избијањем рата у Европи 1939. године био усмерен на ратну привреду и производњу за потребе рата. Српско-немачки односи су одувек изазивали пажњу, с једне стране постојала је резервисаност и дистанцираност а са друге стране Немачка је са статистичке и чињеничне стране најважнији привредни и политички партнер Србије још од краја Првог светског рата па све до данас.
УДК: 94:338(497.11)“1941/1944“
339.9(497.1:430)“193/194“

155. МРАОВИЋ, Маријана: Рад „Владе народног спаса“ на сузбијању гласина / Маријана Мраовић
У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 147-153.
Текст је посвећен гласинама и предсказањима (начину њиховог сузбијања) које су као пропаганда имале велику улогу након драматичних збивања током Другог светског рата. Гласине су кружиле од човека до човека, од села до села, од града до града, стварајући атмосферу несигурности и страха. У раду је разматран начин на који је Недићева влада покушавала да открије изворе и преносиоце гласина и сузбије њихово ширење.
УДК: 94:32.019.51(497.11)“1941/1944“
355.355:32.019.51(497.11)“1941/1944“

156. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: Ратне прилике у Пожаревцу и околини 1941-1944. / Слободанка Цветковић
У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 154-167.
Чланак реконструише војне прилике у Пожаревцу и околини у периоду немачке окупације од 1941. до 1944. године, на основу извештаја окружних и среских начелника Округа и Среза пожаревачког из војног архива и докумената Историјског архива Пожаревац. Кроз извештаје дат је и угао гледања колаборационих власти на четнички и на партизански покрет, на сарадњу четничког покрета са Недићевим властима, однос према окупатору, али и окупатора према властима и народу. Пожаревац и његова околина су део ове ратне приче. На основу извештаја окружних и среских начелника Министарства унутрашњих послова и преписке са полицијским органима, реконструисано је стање безбедности, догађаји и прилике у Пожаревцу.
УДК: 94(497.11 ПОЖАРЕВАЦ)“1941/1944“
355.48(497.11 ПОЖАРЕВАЦ)“1941/1944“

157. ТУРАЈЛИЋ, Адријана: Почети и проблеми успостављања наставе на Факултету ликовних уметности у Београду / Адријана Турајлић
У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 168-173.
Рад указује на проблеме које су имали студенти који су уписали ову Академију после Другог светског рата. Постоје три документа која сведоче о томе и која су настала десетак година пре

оснивања Академије, а налазе се на Факултету ликовних уметности у Београду. Ти проблеми који су тада постојали провлаче се и до данас: проблем са простором, непоседовање своје зграде, проблем са одговарајућим наставним планом, проблем са недостатком материјала.
УДК:378.6:73/76(497.11)“1948/1949“(093.2)

158. МИНИЋ, Рената; СТОКИЋ, Миланка: Часопис “Школски живот” / Рената Минић, Миланка Стокић
У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 174-186.
Чланак детаљно обрађује и представља „Школски живот“, стручни часопис за праћење и унапређење васпитања и образовања који је излазио у Пожаревцу у периоду од 1988. до 1990. године. Овај часопис је од велике вредности за историчаре, педагоге и научне истраживаче јер садржи рубрике о друштвеним и педагошким актуелностима, о савременој настави, педагошким трибинама, јубилејима и годишњицама. Завичајно одељење Народне библиотеке “Илија М. Петровић” у Пожаревцу, поседује и чува све бројеве овог поучног и за наш крај веома вредног часописа.
УДК: 050 ШКОЛСКИ ЖИВОТ“1988/1990“
014.3 ШКОЛСКИ ЖИВОТ“1988/1990“

159. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа: Прилог за библиографију радова о Историјском архиву Пожаревац у завичајној периодици (новембар 2112 - октобар 2016) / Наташа Дулић Милошевић
У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 189-208.
Рад указује на резултате истраживања локалних часописа и новина ради употпуњавања започете библиографије радова о Историјском архиву Пожаревац и стварања комплетне слике о праћењу рада овог архива у локалној периодици од њиховог оснивања до октобра 2016. године. Овим радом истражен је период од новембра 2012. до октобра 2016. године, а обрађене су пожаревачке новине: „Реч народа“, „Нова реч“, магазин „Сфера“, „Поље снова“, „Браничево данас“, додатак листа „Данас“.
УДК: 016:930.25(497.11 ПОЖАРЕВАЦ)“2012/2016“

160. ПРОДАНОСКИ, Дејан: Државни архив у Републици Македонији – одељење у Прилепу / Дејан Проданоски
У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 209-2014.
У тексту је хронолошки дат преглед организације и развоја Државног архива у Републици Македонији - одељења у Прилепу. Приказани су статистички подаци посећености одређених збирки и изложби. Чланак је на македонском језику.
УДК: 930.25(497.7)

161. НИКОЛИЋ, Јасмина: Прилог за библиографију архивских издања Историјског архива Пожаревац (2012-2016) / Јасмина Николић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 215-219.

Рад употпуњава започету библиографију архивских издања Историјског архива Пожаревац. Тиме се комплетира слика о издавачкој делатности од јануара 2012. до октобра 2016. године. Поред публиковања архивске грађе, Историјски архив Пожаревац објављује и каталоге изложби, монографије, посебна издања, зборнике научних радова, електронске публикације, виртуелне изложбе, часопис "Записи" - годишњак Историјског архива Пожаревац, као и разгледнице, фотографије, писма и плакате у оквиру едиције „Културна баштина“
УДК: 016:655.4(497.11)“2012/2016“
930.25:655.4(497.11)“2012/2016“

162. МИЛОРАДОВИЋ, Драгана: „Србија и Пожаревац у Другом светском рату 1941-1944. - окупациона управа, избеглице и просвета“ - програм свечаности представљања монографије и изложбе / Драгана Милорадовић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 220-230.

У Свечаној сали Дома Војске Србије, у Београду, 25. априла 2016. године, представљена је монографија и изложба поводом 70 година од победе над фашизмом – у славу и помен небројаним жртвама након завршетка најкрвавијег и најсвирепнијег рата светских размера. Пројекат Историјског архива Пожаревац обухвата изложбу, монографију, сет архивских фотографија, разгледница и виртуелну презентацију. Текст говори о току изложбе и преноси говоре учесника овог догађаја.

163. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка: „Дан отворених врата архива 2016“, Пожаревац, 9. јун 2016. / Слободанка Цветковић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 231-238.

Чланак говори о обележавању Међународног дана архива у Историјском архиву у Пожаревцу под слоганом „Архиви, хармонија и пријатељство“. Међународни архивисти изабрали су ову тему на основу *Међународног конгреса архивиста*³² који се одржао у Сеулу, 2016. године. Циљ ове манифестације је едукација школске омладине и младих. Учествовало је укупно 8 школа, средњих и основних из Пожаревца и из околине. Посетиоци су могли да прошетају кроз службене просторије где су кроз мини изложбене и поставке могли да се упознају са фондом архива, уз пратњу стручног радника.

164. ГУШИЋ, Сејдалија: Конференција „Arhivi slavenskih država“ - kratak pregled konferencija održanih u periodu od 2010. do 2015. godine / Sejdalija Gušić

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 241-246.

Потреба да се осавремени, побољша и унапреди архивистика

резултирало је повезивањем архивиста из 13 славенских земаља. Чланак говори о шест година успешног рада и шест конференција на којима су представљани архиви из појединих земаља и размењивана искуства, као и функционисање архивске службе у земљи из које долазе. Организација, подршка и сарадња пружена је од Међународног института архивских знаности (МIAZ), Универзитета у Марибору (СIМRS), Форума славенских култура (FSK), Архива Републике Словеније, Згодовинског архива Љубљана, Јавне агенције за разисковално дејавност Републике Словеније (ARRS) и Alma mater Euroraea – Европски центар Марибор (AME-ECM).

165. АВАКУМОВИЋ, Загорка: Пут докумената методе и резултати истраживања времена настанка најстаријих архивских докумената

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 249-251.

У тексту је дат кратак приказ књиге *Путем докумената*, која је изашла у издању Архива Војводине, 2016. године. Књигу су приредили Зоран Стевановић и Весна Башић. Аутори ове књиге су желели да приближе и популаришу архивску грађу и подигну свест о значају и улози архива у друштву. Архивска грађа која је била предмет истраживања састоји се од пет рукописних кодекса на папиру (немачки језик) и шест пергаментних листова (латински језик).

166. ДОБРИВОЈЕВИЋ, Ивана: Aleksandar Stojanović, kolaboracionistička štampa u Srbiji 1941-1944, Beograd 2015, 450. / Ivana Dobrivojević

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 252.

О књизи која је објављена у издању куће „Филип Вишњић“, а коју су писали осам аутора и приређивач (Маријана Мраовић, Небојша Стамболија, Раде Ристановић, Љубинка Шкодрић, Драгомир Бонџић, Дејан Зеџ, Зоран Јањетовић, Александар Стојановић). Књига се бави темом пропаганде и анализира пропагандну машинерију тоталитарних режима и сужавања медијских слобода у послератној Европи и окупираној Србији.

167. ЈАЊЕТОВИЋ, Зоран: Grupa autora, Srbija i Braničevo u velikom ratu 1914-1918, Požarevac (Istorijski arhiv Požarevac) 2014, 303 str. / Zoran Janjetović

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 253-256.

Чланак даје кратак приказ књиге коју је написала група од осам аутора (Бојан Димитријевић, Маријана Мраовић, Данило Шаренац, Јасмина Живковић, Гордан Бојковић, Драгана Милорадовић, Мирољуб Манојловић, Небојша Ђокић). Књига је тематски подељена на два дела. У првом делу приказ је општији, а чланци се одnose на Србију у Првом светском рату, док је у другом делу пажња посвећена Браничеву. Описана је војна и друштвена историја из наведеног периода, узроци и ток Првог светског рата у Европи.

32 ICA Congress 2016: Archives, Harmony and Friendship: Sustaining the Spirit of Seoul (Republic of Korea), 5-10. september 2016. Податак преузет са сајта <http://www.ica.org>

168. ПРЕДОЈЕВИЋ, Ненад: Др Драго Његован, др Биљана Ратковић Његован „Слобода штампе у српској Војводини (1848-1849)“ / Ненад Преодојевић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 257.

У тексту је дат приказ књиге, која представља сведочанство о напорима „пречанских Срба“ у борби за аутономију, слободу штампе и изражавање слободе јавне речи. Књига је објављена у сарадњи са „Друштвом новинара Војводине“ и „Малог историјској друштва“ из Новог Сада и веома је важна за развој штампарске делатности на тлу данашње Војводине. Наведена су сва српска гласила која су излазила до конституисања Војводства Србије: „Славно - Србски Магазин“ (Беч 1792-1794); „Новине Србске“ (Беч 1813-1822); „Србски народни лист“ (1835); „Србске народне новине“; „Пешта – Будим“ (1835-1848); „Србске Летописи, Будим“ (1824) и „Пештанско-Будимски Скоротеча“ (1842-1844). Рецензент је најтоплије препоручује свим будућим истраживачима који се баве темом покретања и издажења листа у Србији.

169. ПРЕДОЈЕВИЋ, Ненад: Др Драго Његован „Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1944“: VI група масовних злочина (Бачка и Барања) принудни рад / Ненад Преодојевић

У: Записи. - год. 5, бр. 5, (2016), стр. 258-259.

У тексту је дат приказ књиге др Д. Његована, која је изашла у издању издавачке куће „Прометеј“ и куће „Мало историјско друштво“ из Новог Сада. Кроз веродостојне документе, аутор веома стручно приказује и покушава да докаже да је крајњи циљ окупатора био да појача своју ратну производњу, а кроз принудни рад локалног становништва, смањи број војно активних у одбрамбеним редовима. У елаборату посебно је обрађен статус принудних радника који су били предати Немцима и послове које су морали да обављају за њих. Посебан додатак је албум фотографија који документује страдање жртава.

170. ДМИТРУС, Жељка: Noć muzeja u Državnom arhivu u Zagrebu i promocija elektroničke publikacije „Izveštaji gradskog poglavarstava Zagrebu, Zagreb godine 1913-1925“ / Željka Dmitrus

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 260-261.

Државни архив у Загребу је 2016. године први пут био домаћин манифестације *Ноћ музеја*. У Државном архиву представљена је прва електронска публикација Државног архива у Загребу – *Загреб године 1913-1925*. На промоцији говорили су др.сц. Жељко Хољевац, др.сц. Хрвоје Станчић, главна уредница Катарина Хорват и сарадник на дигитализацији Жарко Амент. Проглашени су победници наградног конкурса организованог за средње школе за најбољи литерарни рад на тему *Архив, архивско трагиво, архивист*.

171. МИЛАДИНОВИЋ, Предраг: Преглед српске библиографије аерокосмонаутике 2009-2016. = REVIEW OF SERBIAN AEROSPACE BIBLIOGRAPHY 2009 – 2016 / Предраг Миладиновић

У: Записи. - Год. 5, бр. 5, (2016), стр. 265-279.

Чланак је наставак прегледа који покрива период од 1991. године до данас. Ранији прегледи објављивани су у часопису „Лет“ број 1 из 1998. године, број 2 из 2000. године и број 3 из 2004. године, као и у „Годишњаку српског ваздухопловства“ из од 2007. до 2009. године. Аутор је уврстио у свој рад само она дела која у себи садрже више ваздухопловног садржаја као и истакнут опис ваздухопловних дејстава на све што се догађало у току овог рата. Укључене су публикације страних аутора о НАТО агресији на СР Југославију и неке домаће монографске публикације из ранијих година. Навео је часописе који су продавани уз макете авиона и хеликоптера на киосцима у Србији пре неколико година. Желео је да заинтересује јавност и пружи јој информацију шта је ново изашло код нас из дате области. У времену када употреба интернета није била омасовљена као данас, до информација се долазило на тежи начин, али данас у обилу информација, тешко је уочити одређено издање, тако да је овај рад веома значајан.

УДК: 016:629.7(497.11)“2009/2016“

Именски регистар

1. АВАКУМОВИЋ, Загорка 115, 165
2. АНГЕЛОВСКИ, Ацо 43
3. АНДРИЋ, Бранимир 70
4. АНТОНИЈЕВИЋ, Живолав 52
5. АТАНАСОВ, Димитар 5, 38
6. БАКИЋ, Миле 111, 138, 145
7. БАШИЋ, Весна 2, 74, 75, 105
8. БЕЛИ, Катарина 95
9. БЕЛАЈАЦ, Миле 73
10. БЛАГОЈЕВИЋ, Божидар 122
11. БОГДАНОВИЋ, Александра 50, 96
12. БОГЕСКИ, Дмитар 25, 44
13. БОГОСАВЉЕВИЋ, Мирјана 154
14. БУЛАЈИЋ, Владимир 103
15. ВЕЉАНОВИЋ, Зоран 6, 77
16. ВЕЉКОВСКИ, Југослав 76
17. ВРАНИЋ, Марија 92
18. ВУКЕЛИЋ, Зоран 10, 58
19. ГОСТЕНЧНИК, Нина 69
20. ГУШИЋ, Сејдалија 61, 164
21. ДМИТРУС, Жељка 170
22. ДОБРИВОЈЕВИЋ, Ивана 166
23. ДРАГОЈЕВИЋ, Предраг 119
24. ДУМИЋ, Оливера 117
25. ЂОКИЋ, Небојша 13, 16, 90, 117, 126, 149

26. ЂОРЂЕВИЋ, Миљана 15
27. ЂУРАН, Горан 12, 54, 104
28. ЖИВКОВИЋ, Јасмина 7, 33, 47, 66, 72, 88, 99, 101, 121, 133, 143
29. ЖИВКОВИЋ, Татјана 63
30. ЗАРИЋ Митровић, Вера 136, 147
31. ЗДРАВКОВИЋ, Бранко 64
32. ИЛИЋ, Саша 21, 93
33. ИСИЋ, Селма 137
34. ЈАКШИЋ, Дејан 78, 107, 115, 146
35. ЈАЊЕТОВИЋ, Зоран 167
36. ЈЕЛИЋ, Милутин 64
37. ЈОВАНОВИЋ Негоићић, Татјана 136, 147
38. ЈОКСИМОВИЋ, Велиша 14, 56
39. КЛАСИНИЋ, Петер Павел 3, 40, 81, 112, 142
40. КОЛАЈ, Ирена 11, 86
41. КРСТИЋ Мистрицеловић, Ивана 37, 57, 123, 132
42. ЛАРИН, Микхаил В. 41, 80
43. ЉУЉАНАЦ, Светлана 60, 94, 125
44. МАЈДАНАЦ, Боро 20
45. МАКСИМОВИЋ, Андријана 62
46. МАРИЧИЋ, Татјана 135
47. МИЛАДИНОВИЋ, Предраг 17, 171
48. МИЛИВОЈЕВИЋ, Зденка 135
49. МИЛОРАДОВИЋ Николић, Драгана 28, 49, 114, 144, 162
50. МИЛОШЕВИЋ Дулић, Наташа 29, 30, 32, 97, 116, 159
51. МИНИЋ, Рената 95, 118, 129, 158
52. МИШИЋ, Драгана 153
53. МРАОВИЋ, Маријана 19, 59, 84, 100, 127, 155
54. НЕДЕЉКОВИЋ, Зоран 26
55. НИКОЛИЋ, Јасмина 1, 27, 34, 36, 39, 79, 106, 110, 124, 131, 132, 139, 140, 141, 152, 161
56. НИКОЛОВНА, Маја 18, 87
57. НОВАК, Мирослав 24
58. ПАЈОВИЋ, Миливоје 22, 55
59. ПАУНОВИЋ ПФАФ, Јелена 64
60. ПЕТРОВИЋ, Александар 65
61. ПЕТРОВИЋ, Огњен М. 151
62. ПЕТРОВИЋ, Смиља 113
63. ПОПОВИЋ, Јован П. 83, 108, 109, 148
64. ПРЕДОЈЕВИЋ, Ненад 168, 169
65. ПРОДАНОСКИ, Дејан 160
66. РАДОВАНОВИЋ, Бориша 91
67. РАДОВАНОВИЋ, Радован В. 16, 90, 126, 149
68. РАДОЈЧИЋ, Милорад 150
69. РУБЧИЋ, Дарко 5, 46
70. СЕКУЛИЋ, Милорад 100
71. СТАНКОВИЋ, Беба 71
72. СТЕВАНОВИЋ, Зоран 51, 82
73. СТЕПАНОВИЋ, Мирјана 102, 130, 147
74. СТОКИЋ, Миланка 118, 158
75. СТОКИЋ, Оливер 136
76. ТАТО, Grazia 9
77. ТУРАЈЛИЋ, Андријана 157
78. БУПУРДИЈА, Бранко 53

79. ХЕЋБЕЛИ, Живана 42
80. ЦВЕЛФАР, Бојан 4,
81. ЦВЕТКОВИЋ, Слободанка 8, 35, 48, 67, 72, 85, 98, 101, 128, 134, 156, 163
82. ШАБОТИЋ, Изет 23, 45
83. ШАЛЕР, Драган 89, 120

Резиме

Часописи су важни чиниоци у дељењу информација у овом времену. Од тренутка свог појављивања, мисија часописа *Записи* била је јасна – служиће као дијалог са прошлошћу, али и са временом које долази. За шест година колико већ постоји, велики број научних радника, културолога, просветара, етнологиста, историчара, библиотекара, археолога, како из Србије, тако и из света, узело је учешће у раду овог часописа и тиме допринело јачању и унапређивању своје струке. Овим радом је урађена ретроспектива досадашњег рада и резултата часописа *Записи* кроз библиографију чланака који су у њему објављени, заједно са описима садржине чланака, чиме је допринето корисности и прегледности самог часописа, научним и стручним радницима, приликом обављања истраживања за даљи рад.

THE RECORDS – MAGAZINE AS A CULTURE MEDIATOR

Archives, libraries and museums are the guardians of national heritage and intermediaries in its division. A huge responsibility stands on the workers in these respected institutions - to preserve this heritage, classify, share and of course improve. Magazines are important factors in sharing the information at this time. From the moment of its release, the mission of the magazine "The Records" was clear - it will serve as a dialogue with the past, but also with the time that comes. For the six years of its existence, a significant number of scientists, educationists, ethnologists, historians, librarians, archaeologists, from Serbia and world wide, took part in the work of this magazine and thus contributed to the strengthening and improvement of their profession. This study represents a retrospective of the work done so far and also the results of the journal "The Records" through the bibliography of articles that were published, together with the explanations with each article. Through five issues, that have been till now published, eighty-three authors are represented from Serbia and other countries, with a total of one hundred and seventy-one articles.

Key words: The Historical Archives of Pozarevac, Magazines, Archives, Culture, Libraries, History, Museums.

из рада архива

iz rada arhiva

from the archives of

from the archives of
iz rada arhiva
из рада архива

ШКОЛА АРХИВИСТИКЕ - ЗАШТИТА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ УСТАНОВА КУЛТУРЕ У БРАНИЧЕВСКОМ ОКРУГУ

Историјски архив Пожаревац од најранијих дана посвећује пажњу едукацији стручних кадрова за послове архивирања односно канцеларијског пословања и заштите архивске грађе код стваралаца – правних лица. Програмом рада Архива за 2016/2017. годину, планиран је тематски семинар о заштити архивске грађе и регистратурског материјала за ствараоце – установе културе у општинама Браничевског округа, као територијалној надлежности Историјског архива Пожаревац. Исти је одржан 2. марта 2017. године у сали за конференције Центра за културу у Пожаревцу.

Семинар је носио назив „Заштита архивске грађе и регистратурског (документарног) материјала код установа културе у Браничевском управном округу“. Замишљен и реализован у области заштите архивске грађе и регистратурског материјала једне провенијенције односно стваралаца – регистратура једне врсте делатности, семинар је имао тематски, „групацијски“ карактер. Едукативни карактер семинара је био посвећен циљној групи коју су чинила одговорна лица запослена у установама културе у Браничевском округу (град Пожаревац, општине Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Петровац на Млави и градска општина Костолац). Стога су семинару присуствовали секретари установа културе, одговорна лица у писарницама, али и друга лица која су непосредно ангажована на пословима архивирања код ових регистратура или заинтересована да се ближе упознају са правима и обавезама, те методологијом правилног поступања са пословном документацијом.

Организацију семинара су подржале окружна, градска и локалне управне власти. Семинар су отворили господин Дејан Крстић, члан Градског већа Града Пожареваца за невладине организације, културу и информисање и директорка Историјског архива Пожаревац, др Јасмина Николић, етнолог-антрополог.

Стручни део семинара припремило је Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба) Историј-

ског архива Пожаревац. Овај део семинара је обухватао припрему писменог материјала и обезбеђивање примерка публикације „Заштита архивске грађе ван архива у Браничевском округу“, ауторке Јасмине Живковић Мср, који је достављен сваком учеснику семинара. Материјал је представила и семинар одржала Јасмина Живковић, дипломирани правник и мастер историчар, на радном месту вишег архивисте Историјског архива Пожаревац, одговорног за рад Одељења заштите ван архива, у виду усменог излагања и Power point презентације. Аутор power point презентације у стручном делу, у целини је Јасмина Живковић, док је технички део презентације обезбедио Мр Драган Шалер, сарадник Архива. Неопходну техничку подршку и помоћ у реализацији семинара је обезбедио је Историјски архив Пожаревац, посредством колеге, архивисте Милана Станковића. Тимски рад стручних лица Архива и представника регистратура допринео је доброј организацији и стручном представљању задате теме - заштита архивске грађе установа у култури као стваралаца и ималаца исте.

Стручни састанак и рад је обухватао представљање више тематских целина из области заштите архивске грађе и регистратурског материјала установа у култури. С обзиром да је први пут организован семинар посвећен заштити архивске грађе и регистратурског материјала ове провенијенције, уводна тема се односила на појашњење значаја историјских архива као јавних установа надлежних за заштиту архивске грађе и регистратурског материјала. Детаљније је приказана сродност у раду установа културе, истоврсна проблематика код заштите архивалија насталих радом ових стваралаца, посебно у делу који се односи на основну делатност те област евидентирања и заштите културних добара. Вишедеценијске недоумице у погледу разграничења (и преклапања) надлежности између архива, библиотека и музеја, иако струковно дефинисаног још давних шездесетих година у српској и

југословенској архивистици,¹ у пракси и данас представљају „отворено питање“. Стога се у оквиру једне тематске целине на семинару разговарало управо о тој проблематици, као и о есенцијалном питању заштите архивске грађе и регистратурског материјала - методолошком приступу сређивања, одабирања архивске грађе, излучивања безвредног регистратурског материјала и предаје архивске грађе Историјском архиву Пожаревац, као надлежном, на даљу заштиту. Посебно је важно вредновање архивске грађе настале радом установа у култури, па у вези са тим један од приоритетних задатака регистратура јесте доношење листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања, као основа валозирације архивских докумената.

Заштита архивске грађе код ових стваралаца има вишеструки значај: најпре јер регистратуре у делатности културе, као самостална правна лица, у току рада стварају документацију општег типа, законом предвиђену као неопходну за редовно пословање и учешће у правном промету. Међутим, мисија установа културе је вишеструко значајна. Поред креирања и реализације културне политике на националном, државном, регионалном и локалном нивоу, међу установама културе се налазе и оне чији је основни задатак заштита покретних и непокретних културних добара. На територији Браничевског округа, поред Историјског архива Пожаревац као установе заштите архивске грађе – покретног културног добра, налазе се Народни музеј Пожаревац, Завичајни музеј у Петровцу на Млави, музеј у Великом Градишту, али и Народна библиотека „Илија М. Петровић“ у Пожаревцу, односно подручне библиотеке у свим општинама. Ове установе у својим депоима чувају и штите музеолошке предмете односно библиотечки фонд, као истакнуте културно историјске споменике и националну културну баштину. Утолико је заштита архивске грађе и свеукупног документарног материјала код ових правних лица значајнија са аспекта очувања не само националног бића народа који живи на овим просторима, већ је и битан сегмент свеукупног државног идентитета. Стога је веома важна тематска целина на семинару била посвећена законодавном уређењу делатности установа културе, права и обавезе ових ства-

ралаца, практичну примену законских и подзаконских прописа у материји заштите архивалија.

Последња целина, на тему примене информационих технологија (електронско пословање) и едукација кадрова у информатичком смислу, представљала је размену искустава, па се одвијала у облику интерактивног дијалога. Приметно је да установе културе немају, у целини, јединствену базу података из своје делатности, изузев библиотечке делатности. На примеру Народне библиотеке у Пожаревцу приказујемо позитивне ефекте струковног уређења дигиталног информативног система, који су видни већ више година.² У другим установама културе, електронски систем рада је примењен углавном у домену области књиговодственог пословања. На основу тога, конкретнија разматрања ове теме могла би бити актуелна тек у будућем раду установа културе, а увидом у елементе Националне стратегије о развоју културе у Републици Србији, очекује се озбиљнији приступ увођењу информационих технологија у области културне делатности па и адекватнијој едукацији кадрова установа културе у том правцу.

По представљању материјала, отворена је дискусија у којој су присутни активно учествовали. Постављена су питања од суштинске важности за поступак заштите архивске грађе и регистратурског материјала насталог радом регистратура културне делатности. Она су се односила, пре свега, на нормативну регулативу рокова чувања регистратурског материјала и услове смештаја, чувања и техничке заштите истог. Канцеларијско пословање ови ствараоци уређују својим општим актом. С обзиром да се ради о установама чији су оснивачи држава или локалне заједнице, препорука архива би била да оне своје канцеларијско и архивско пословање уреде по узору на решења прописана Упутством о канцеларијском пословању органа државне управе, са јединственом класификацијом предмета по материји.³

Из праксе Историјског архива Пожаревац може се констатовати да су установе културе у Браничевском округу зачуђујуће мало пажње посвећивале заштити архивске документације која настаје њиховим радом.⁴

1 Олга Мучалица, *Архив, библиотека, музеј (Разграничење)*, рад представљен на Стручном саветовању архивиста СР Србије, одржаном 1965. године у Сремским Карловцима; у: „Архивски преглед“, Београд, 1965, 1-2, 62-72.

2 ИАП, Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), Досије регистратуре *Народна библиотека „Илија М. Петровић“ Пожаревац*.

3 Објављено у Службеном гласнику Републике Србије, бр. 80/1992.

4 ИАП, Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), евиденције о регистратурама, 2009-2016.

Фотографије са семинара (фото: Историјски архив Пожаревац)

Примера рад, немаром или нехатом, stradale су значајне фотографије из некадашњих програмских активности аматерског позоришта при Центру за културу Пожаревац.⁵ У складу са изнетим су представници регистратура истакли непостојање адекватног простора за смештај архивске грађе и регистратурског материјала, као један од основних проблема у области заштите превентивне заштите ове врсте архивалија. Архивска грађа и регистратурски материјал код установа културе су углавном смештени у канцеларијском простору и неадекватној опреми. Стога је и архивска грађа у оваквим смештајним

условима изложена перманентној опасности од оштећења, уништења, губитка. На тај начин, заувек нестају драгоцене архивске документа о постојању и раду културе као једног значајног сегмента друштвене историје.

Свакако би адекватнији однос државе у целини према архивалијама које настају радом установа културе предупредио несрећне последице које се дугорочно огледају у губитку идентитета једног народа и доказа о постојању његове културе, социјалног бића, националних и историјских специфичности. Јер, степен свести о потреби очувања културе једног народа и државе одраз је његовог постојања, за затирање културе и небрига о писаним споменицима, сведоцима културних дешавања на овим просторима, представља својеврсно брисање корена

⁵ ИАП, Одељење заштите архивске грађе ван архива (спољна служба), Досије регистратуре *Центар за културу Пожаревац*.

народа који вековима битише, овако или онако, на овим просторима.

Као резултат рада на овом семинару, предложени су Закључци и утврђени рокови у остваривању даље заштите архивске грађе и регистратурског материјала установа културе. Семинар је указао на потребу тешње сарадње архива, као надлежне установе заштите и установа културе, као стваралаца архивалија, а један од приоритетних задатака је израда оријентационе, „узорне“, листе категорија регистратурског материјала за установе културе, која ће представљати струковни, материјални основ за израду интерног акта о листа категорија за сваку регистратуру из области културне делатности, а што је у складу са њиховим обавезама према чл.38. ст.1. тач.3) Закона о културним добрима.⁶

Едукација регистратура на подручној надлежности Историјског архива Пожаревац је замишљена као континуирани процес, те су планирани будући стручни разговори у том погледу од вишеструке користи. Следствено томе, треба истаћи присуство и активно учешће у дискусији, представника туристичких организација, које су показале интересовање, да иако углавном „младе“ регистратуре, уреде архивско пословање и заштите документацију из свог рада.

Одазив скоро свих установа културе и туристичких организација са подручја Браничевског управног округа, по први пут на тематском стручном саветовању посвећеном правним лицима из ове врсте делатности, говори о неколико значајних сегмената. Најпре сведочи о заинтересованости и разумевању потребе регистратура ове делатности, као стваралаца, да се архивска грађа и регистратурски материјал настали њиховим радом у целини заштити према законским прописима. Даље, указује на све веће напоре установа у култури да садржаји и богата културна понуда Браничевског округа буде вреднована и презентована кроз програме рада туристичких организација. Најзад, реализована едукација поменутих регистратура је резултат стручних напора Архива, у области заштите архивске грађе ван архива, по питању свих области заштите архивске грађе у настајању. Мишљења смо да овај начин ангажовања спољне службе Историјског архива Пожаревац представља још један, добар начин остваривања заштите архивске грађе код стваралаца. Истовремено, Архив на тај начин популарише врло важно подручје своје основне делатности - примарну заштиту архивске грађе као културног добра, тог „осетљивог“ писаног „сведока“ историје, чији је значај немерљив не само за историјска, правна већ и шира научна истраживања.

6 Службени гласник Републике Србије, бр. 71/1994.

Мирјана СТЕПАНОВИЋ
Историјски архив Пожаревац
Република Србија

ЖИВОТИ ОКОВАНИ ЗИДИНАМА И БОДЉИКАВОМ ЖИЦОМ – СВЕЧАНОСТ ОТВАРАЊА ИЗЛОЖБЕ „КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ ЗАВОДИ У СРБИЈИ – ПРИМЕР ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА 1853-1918“ -

Галерија савремене уметности
Пожаревац, 23. март 2017.

„Ма колико да је савршено крило птице, оно је никад не би подишло у висину, ако се не би ослањало на ваздух научника! Без њих нећете никад моћи да узлетите. Без њих су ваше теорије - празне чињенице. Ал` , истражувајући, посматрајући, настојте да не останете на површини чињеница. Немојте да се претворите у архиваре чињеница. Покушајте да продрете у тајну њиховој постојања. Упорно истражите законе који њима управљају.“

Иван Петровић Павлов

Поводом обележавања стопедесет година постојања, рада и деловања Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу, ауторски тим Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у Београду, преузео је на себе одговорност да истражи документа Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу и омогући јавности уплив у свакодневни живот и рад осуђеника и њихових претпостављених, кроз мултимедијални пројекат који сведочи о једном периоду из живота и рада, циклусу трагања о вечитим истинама. У Галерији савремене уметности у Пожаревцу, Историјски архив Пожаревац је, у вечерњим сатима 23. марта 2017, организовао свечаност представљања изложбе под називом „Казнено-поправни заводи у Србији - пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“.

Свечаности отварања изложбе присуствовали су: саветник Потпредседника Владе и Министра унутрашњих послова, генерал-потпуковник Александар Живковић, пуковник Милован Васић, заменик команданта Центра за обуку копнене војске и Гарнизона Пожаревац са сарадницима, проф. др Радован Радовановић са Кримина-

Постер изложбе (Историјски архив Пожаревац)

листичко-полицијске академије у Београду са колегама, потпуковник Душко Милојевић, в.д.директора Војног архива Министарства одбране Републике Србије са сарадницима, Драган Вучићевић, председник Вишег суда

Панорамска разгледница Пожаревачкој казненој завода (ИАП, Дигитална збирка Т.Б.Димитријевић)

у Пожаревцу са сарадницима, изасланик Његовог Преосвештенства Епископа Браничевског протојереј Душан Марковић, Бојан Илић, председник Скупштине града Пожаревца, мр Дејан Новаковић, управник Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу са сарадницима, Владислава Божиловић, управник Казнено-поправног завода у Ђуприји са сарадницима, чланови Градског већа Града

Пожаревца, директори јавних предузећа и установа, колеге из Историјског архива Чачак, медији и многобројни грађани.

У име тима сарадника са Криминалистичко-полицијске академије у Београду, на свечаности отварања ове изложбе, обратила се **доц. др Ивана Крстић Мистрицелиновић**: „Почевши са радом на овом пројекту имали смо

*Отварање изложбе Казнено-поправни заводи у Србији- пример Пожаревачки казни завод 1853-1918.
(фото: Историјски архив Пожаревац)*

Доц. др Ивана Крстић-Мистирић-Миловић, коаутор изложбе (фото: Историјски архив Пожаревац)

идеју да ћемо целокупну грађу, преузету од стране Историјског архива Пожаревац, мало другачије структурирати и уобличи у монографију. Истраживање је један неизван посао тако да смо схватили да морамо да сегментирамо грађу, хронолошки да разделимо, што је са државног, правног становишта имало смисла. Србија је у том периоду суочена са тек обновљеном државношћу, окреће се на прави начин својим коренима, својим изворима, којих сигурно у 19. веку и те како има. Србија је у 19. веку настојала да се европеише, да достигне високе стандарде развијених западноевропских земаља у свим областима, па и у области кажњавања и казнене политике. Оно што је карактеристика прве половине 19. века је једно опште неуређено стање, непостојање казних завода са неким систематичнијим приступом кажњавања, с обзиром да се тада сматрало да се починилац одређеног злочина, кривичног дела, мора казнити, односно над њим је вршена одмазда. Већ негде у шестој деценији 19. века, долазимо на оне идеје ресоцијализације, односно поправљања учинилаца, и прве теоријске радове и покушај да се те идеје у

пракси остваре. Кључни човек био је министар правде Ђорђе Ценић који је читав живот посветио казним заводима, и теоријски и практично. У том периоду, Србија покушава да, на све могуће начине, уреди стање у неуређеним казним заводима. На жалост, у томе је успела само донекле, с обзиром да је упорно наилазила на два ограничавајућа фактора. Први је, као и данас, недостатак финансија - за реализацију таквих идеја једноставно држава није имала слуха. Други ограничавајући фактор је недостатак стручног кадра - било је потребно да имате људе за управнике тих казних завода и ту се помак уочава на самом прелазу из 19. у 20. век. Пред вама су документа, селектована на основу значаја из сваке од појединих

области, односно целина којима смо се бавили, тако да се можемо упознати са државно-правним оквиром и са казним системом у Србији 19. века, односно до 1918. године, са квалитетом и условима живота жена осуђеница и, што је српском народу посебно интересантно, политичким осуђеницима. Као неко ко се бави дуги низ година историјом државе и права, тек сада сам схватила колико је то једна неистражена област, односно колико има простора за продубљивање сазнања о казном систему, и посебно о казним заводима у Србији 19. века. Надам се да ће ова изложба и монографија заиста направити један искорак, односно да смо успели да направимо барем мали искорак у том смислу и да ће се на нас угледати и остали."

Ауторке изложбе из Историјског архива Пожаревац, виши архивисти др Драгана Милорадовић и Јасмина Живковић, Мер, вршиле су вишемесечна опсежна истраживања архивске грађе у архивима у Србији и издвојиле документа која осветљавају установу казног дома, ред, дисциплину, жене са друштвених маргина, као и друштвени тренутак који је стварао бројне политичке кривце који

су издржавали казну у пожаревачком затвору, а били су претходно писци, министри, председници влада, професори. У име аутора обратила се **Јасмина Живковић, Мрс:** „Уважени гости, посебна ми је част да вам се обратим у својству једног од аутора изложбе архивских докумената на тему „Казнено – поправни заводи у Србији - пример Пожаревачког казног завода од 1853. до 1918. године“. Архивска грађа представља самосвојно културно добро, она је историјски извор првог реда од велике вредности за истраживање прошлости, идентитет народа, културу, науку, развој државе и њене организације у свим сегментима. Стога, архивска документа настала радом државних органа, за архивисте, представљају прворазредни значај и као таква уживају приоритетну заштиту, те прилику да буду, са посебним вредновањем, представљена јавности. Изложба о првом развојном периоду Казненог завода у Пожаревцу резултат је свакодневног прилежног сабирања, чувања и неговања архивалија, као и озбиљног истраживачког напора ауторског тима. Признајемо, изазов је био велики: први пут обрађујемо историјат једног казног завода у Србији, а чињеница да је о Пожаревачком казном заводу у 19. веку, тачније у време самосталне Кнежевине и Краљевине Србије, архивска грађа сачувана фрагментарно, чинила је да будемо посебно обазриви, ако не и неповерљиви у погледу исхода нашег истраживачког труда. Истовремено, што је осуђеничка проблематика постајала комплекснија, истраживачки дух је био све немирнији. Поред историјата и организације рада Завода, нашу пажњу су заокупила увек актуелна питања статуса политичких осуђеника, жена осуђеница и малолетника, осуђеничка статистика и преовлађујуће врсте кривица код ових популација, као и поступања са осуђеницима унутар затворских зидина. Политичка трвења и контроверзе пратиле су настанак и утемељавање модерне српске државе. По својеврсном тамничарском чувењу надалеко позната „соба бр. 11“ у Пожаревачком казном заводу, условно речено, угостила је значајна имена ондашње српске политичке, образовне, културне, привредне, интелектуалне елите. Углавном оне која се замерила владајућој династији и државној политици. Увреда владара и његове породице, штампарске кривице, борба за социјалне идеје и радничка права, сумњиви стихови и проблематични новински чланци, предњачили су у корпусу политичких, социјално неприхватљивих понашања и дела за која су законом биле предвиђене казне затвора, роби-

*Јасмина Живковић, мрс, коаутор изложбе
(фото: Историјски архив Пожаревац)*

је, отежаног затвора. Уважени политички прваци Стојан Протић, Никола Пашић, Ђорђе Генчић, актери Тимочке буне, Коста Таушановић, Пера Тодоровић, као и тзв. веллеиздајничке Алавантићеве афере, зачетник социјалистичке промисли Светозар Марковић, народни учитељ Васа Пелагић, професор Драгиша Станојевић, али и надарени Бранислав Нушић, песник Владислав Каћански, дипломата и професор Правног факултета у Београду Миленко Веснић, али и „случајно приведен“ пожаревачки трговац и политичар Александар Николајевић. Управо је пожаревачки казамат стекао епитет „првог српског универзитета“, због значајног броја угледних имена „од пера“, писмених и школованих људи, који су због и најмање погрешно написане речи или какве опаске, протумачене „овако или онако“, сматрани опасним по актуелну политичку и владајућу елиту. Политичку осуђеничку елиту су

чинице и жене. Поред Ленке Книћанин, Лујзе Витковић, свакако је најпознатија политичка осуђеница била Јелена Илка Марковић, која је у затвор доведена по осуди за кривично дело покушаја атентата на краља. Као и Васа Пелагић, Марковићева је свој живот скончала у пожаревачком заводу. Ту се отвара питање квалитета живота унутар затворских зидина. Поступање са политичким осуђеницима и осуђеницама је заокупљало пажњу управе завода, самих осуђеника, што је резултирало жалбама и представкама надлежним властима, али и угледних посетилаца завода. Феликс Каниц је приликом своје посете био „пријатно изненађен добром храном и боравком осуђеника на чистом ваздуху“, али, при томе, непријатно изненађен лошим третманом политичких осуђеника. Статистика осуђеника пружа нам занимљива сазнања о старосној структури осуђеника, преовлађујућим кривицама, понашању осуђеника, кажњавању или награди. Жене осуђенице су углавном своје затворске осуде издржавале за дело крађе, убиства ванбрачне деце, банкротство, кривоклетства, али и врачање, паљење, насилну изнуду или поновну удају код „живог и неразведеног мужа“. Побуде за дело убиство мужа, хотимично убиство са предумишљајем, тумачило се жениним неверством, прељубништвом, лаком, поводљивом женском природом, занемарујући да је узрок исто тако могао бити „испољавање својине мужа над женом“, злостављање, nanoшење тешких повреда у браку и слично. Занимљива је и малолетничка статистика: у старосном добу од 14 до 21 године, запажене суђене кривице малолетних лица су, поред разне квалификације крађе, преправљања јавних исправа, разбојништва, кријумчарења дувана, била хотимична и нехотична убиства, оцеубиство, тешка телесна повреда, „смртна злостава“, али и дела по војном кривичном закону, као што је „бегство из војске“. Преваспитавање осуђеника у Пожаревачком казненом заводу обухватало је и њихову радну обавезу, о чијем спровођењу постоје сачувана релевантна архивска документа. И ово је само део информација које нам о животу осуђеника у Пожаревачком казненом заводу пружају изложена архивска документа. А на нама је, поштовани пријатељи, да их објективно вреднујемо, анализирајући историјску вертикалу, време некад и сад, узроке и последице, евентуалне рецидиве прошлости, покушавајући да сагледамо начин размишљања и опстанка у затворској средини која свакако представља посебан социјални, нормативни, култу-

ролошки систем живљења. На крају, како и колегијалност налаже, у име ауторског тима, изражавам захвалност директорки наше установе Јасмини Николић, на указаном поверењу у реализацији овог пројекта, колегама Мирјани Степановић, Слободанки Цветковић, Даници Николић и Милану Станковићу на свесрдној техничкој помоћи и сарадњи, као и свим осталим драгим колегама у Архиву, на сваковрсној подршци, без које свакако не бисмо успеле, јер једна од највећих вредности управо лежи у заједничком, конструктивном и плодном раду, чији резултат, између осталог, имамо прилику вечерас да вреднујемо.“

Иницијатор пројекта и ауторски тим који чини овај пројекат који је пред вама, припада оној групи истрајника који марљиво, упорно са изванредном љубављу, истражује архивалије, слаже их и ређа у своје бележнице да би их касније као струне оркестрирао у целине својих виђења. Идејни творац, аутор и организатор мултимедијалног пројекта под називом „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода од 1853. до 1918. године“, који обухвата монографију, виртуелну изложбу, изложбу архивских докумената и сетове фотографија је др Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац, која се обратила аудиторијуму и отворила изложбу.

Др Јасмина Николић, директор Историјског архива Пожаревац: „Даме и господа, обележавање стопедесет година трајања, рада и деловања Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу, представља значајан друштвено-културни чин који објективно превазилази границе града Пожареваца и постаје догађај од изузетног значаја за систем казнене политике и свеукупни правни систем Републике Србије. Таквом одређивању погодудје не само чињеница да је у Пожаревцу постојао казнени завод пре стопедесет година већ и укупни резултати које је он остваривао у овом дугом временском периоду. Сто педесет година трајања једног казно-поправног завода, јесте драгоцен податак за стање у овој области на ширем подручју, а још више за идентитет и особености града Пожареваца и његове околине. Отуда се Историјски архив Пожаревац, у сарадњи са Криминалистичко-полицијском академијом у Београду, подухватио активности на истраживању и проучавању историјата настанка и функционисања ове значајне институције у оквиру казно-васпитне политике Србије у периоду од 1853. године до данашњих дана, кроз вишегодишњи, мултимедијални

пројекат који обухвата три изложбе архивских докумената и монографију у три тома, а подршку у реализацији овог мултимедијалног пројекта пружио је Град Пожаревац. Пред вама вечерас је прва целина о историјату ове установе до 1918. године. О раду казнено-поправних завода у Србији, а посебно Пожаревачког казног завода у 19. Веку, као што су рекле колегинице у име групе аутора, сачувана је фрагментарна архивска грађа, што је самим тим чини вреднијом у смислу сведочанстава из периода стварања ових институција. Свако од аутора тима понудио је део својих истраживања и анализа у оквиру овог трогодишњег пројекта проучавања историјских извора о казнено-поправним заводима у Србији, на примеру Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу. Дакле, понудили смо систематизовану причу о казним заводима на примеру овог завода, којом се ствара истинита слика прошлости, а што је добра основа за даље научно изучавање ове теме. Поштовани пријатељи архива, анализирајући прошлост, у њој проналазимо она прогресивна хтења чији се смисао проверава у садашњости, а представља и темељ за крупнија прегнућа у будућности. Стопедесет година Казнено-поправног завода у Пожаревцу несумњиво је заједнички јубилеј казнено-поправних завода у Србији. Проглашавам изложбу отвореном.”

Верујемо да овај напор неће остати усамљен и да ће други аутори и истраживачи временом објавити и нове радове. Онда ће и овај пројекат бити само један део много ширег рада, заправо мноштва радова који ће пружити свестранију слику о Казнено-поправном дому “Забела“ у Пожаревцу. Наставак вишегодишње сарадње Града Пожаревца и Историјског архива Пожаревац, резултирао је објављивањем књиге и изложбе “Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода од 1853. до 1918. године“. Неизмерну захвалност за покровитељство изражавамо Граду Пожаревцу. Такође захвалност дугујемо и Криминалистичко-полицијској академији у Београду, Архиву Југославије, Архиву Србије и Архиву Војводине на плодотворној сарадњи. На основу необја-

*Др Јасмина Никалић, директорка Историјског архива Пожаревац
(фото: Историјски архив Пожаревац)*

вљене архивске грађе и релевантне литературе, аутори су изнели све значајне, интересантне битне карактеристике квалитета и услова живота у Пожаревачком казном заводу. Темељи Казнено-поправног завода у Забели, онаквог каквог га данас познајемо, постављени су половином 19. века. Највећи део грађе везан за функционисање Пожаревачког казног завода у овом периоду од 1853. до 1918. године налази се у Историјском архиву Пожаревац и Архиву Србије. Свестрани рад и труд ауторског тима Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко-полицијске академије у Београду је својеврстан допринос култури, који је у једном племенитом смислу са одређеном намером, издвојио архивалије из вековне заоставштине и забележио оно што је изгубљено у токовима живота и животних збивања. Модерна времена доносе велику опасност у процесу истраживачког рада - наиме,

Посетиоци изложбе (фото: Историјски архив Пожаревац)

све више, под притиском механизације и темпа живота, долази до напуштања и заборављања, занемаривања значајних докумената, зарад површних лапидарних и новинарских жанрова. Да не набрајамо.

„Они који не знају нека уче, а они који знају нека налазе задовољства у томе да се присећају.“

Свечаност отварања изложбе музички су оплеменили професори пожаревачке Музичке школе „Стеван Мокрањац“, Марта Благојевић, Љубица Миладиновић и Иван Младеновић, извођењем стихова Ђуре Јакшића *Кроз ноћ нему* и *Ти љовиш зоро златна* Васе Живковића, по запису Ђорђа Караклајића.

Марта Благојевић и Љубица Миладиновић, сопрани, Иван Младеновић, хармоника (фото: Историјски архив Пожаревац)

Др Јасмина НИКОЛИЋ
Историјски архив Пожаревац
Република Србија

**„КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ ЗАВОДИ У СРБИЈИ
– ПРИМЕР ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА 1853-1918“
– ПРОГРАМ СВЕЧАНОСТИ ПРЕДСТАВЉАЊА МОНОГРАФИЈЕ И ИЗЛОЖБЕ –**

Амфитеатар Арчибалд Рајс
Криминалистичко-полицијска академија
Београд, 19. мај 2017.

Доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић: Драги гости, поштоване колегинице и колеге, дозволите ми да вам најпре у својству водича на данашњем заједничком путовању кроз део наше прошлости, пожелим срдану добродошлицу на Криминалистичко-полицијску академију. Част ми је да посебно поздравим господина Бојана Илића, председника Скупштине града Пожареваца, проф. др Тијану Шурлан, судију Уставног суда Србије, господина Звонка Груловића, управника Окружног затвора у Београду и господина Родољуба Минића, управника Окружног затвора у Крушевцу, др Маријану Мравић из Војног архива, драге колеге из научних института, других високошколских институција и Криминалистичко-полицијске академије, као и ауторе монографије и све присутне. Захваљујем вам што сте се одазвали нашем позиву и део свог времена одвојили за дружење на промоцији монографије и изложбе „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“. Иако код човека помен затвора уобичајено не буди пријатне емоције, желим вам да се на данашњој промоцији осећате угодно. На почетку, како то уобичајени ред и добри обичаји налажу, позивам професора др Александра Бошковића, продекана за студије другог степена на Криминалистичко-полицијској академији, да нам се обрати.

Проф. др Александар Бошковић: Поштоване даме и господо, уважени гости из Историјског архива Пожаревац, на самом почетку желим да вас поздравим у име Криминалистичко-полицијске академије у Београду и у своје лично име и желим вам добродошлицу на нашу институцију. Повод данашњег дружења је веома значајан, и имам

пријатну дужност и велику част да отворим данашњу промоцију монографије под насловом “Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“. Ова монографија има вишеструку вредност, а обележавање 150 година рада и деловања Казнено-поправног завода „Забела“ у Пожареvcу, представља значајно друштвено-културно достигнуће, што је од изузетног

значаја за систем казнене политике и целокупни правни систем Републике Србије. Пре конкретног представљања монографије, желео бих да укажем на пар општих, али веома значајних чињеница: монографија под насловом “Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853-1918” је прва књига уобличених истраживања у оквиру истоименог пројекта. Носилац пројекта је Историјски архив Пожаревац, а Криминалистичко-полицијска академија је партнер на пројекту. Посебно треба истаћи да су истраживачи архивисти из Пожаревачког архива Јасмина Живковић и Драгана Милорадовић и професори са Криминалистичко-полицијске академије Ивана Крстић Мистрицеловић, Радомир Зекавица, Радован Радовановић и Невенка Кнежевић Лукић. Истраживање је радјено првенствено на архивској градји, али и на постојећој литератури која је више него оскудна. Коришћени су фондови Архива Србије, Архива Југославије, Архива Војводине, Војног архива и најважније, архивска градја коју је „Забела“ предала Историјском архиву Пожаревац на смештај и чување. Пројекат је конципиран хронолошки, односно на основу прегледане градје предвиђено је да буду објављене три монографије о пожаревачком казноном заводу, које се хронолошки уклапају у државно-правни оквир Србије. Прва монографија је монографија чијој промоцији данас присуствујемо, а која обухвата период нововековне српске кнежевине и краљевине (од почетка 19. века до Првог светског рата). Друга ће обухватити предратну југословенску државу (од 1918. до 1943.), а трећа послератну Југославију (од 1943. до 1975, а ако буде могућности, до данашњих дана). У питању је пионирски подухват у правом смислу те речи, не само зато што се истраживање ради на основу до сада необрађене градје коју је Забела предала Историјском архиву Пожаревац, него и зато што питање затвора у модерној српској држави није до данас обрађено на целовит, свеобухватан начин. Поред парцијалних радова и радова који ово питање третирају узгредно, има и неколико докторских дисертација у којима се укратко осврће на историјат затворске казне у Србији. Међутим, на жалост, у већини свих тих радова се понављају грешке, вероватно настале због примене цопу-пасте методе, без проверавања изворних података. Најзад, треба нагласити да је средства за објављивање монографије и изложбу која ће се током године одржавати по Србији, обезбедио Град Пожаревац. У том смислу, у име Криминалистичко-полицијске академије, бих се захвалио

Историјском архиву Пожаревац и Граду Пожаревцу на сарадњи и међусобној подрсци, с тим што бих нагласио да ће Академија апсолутно подржати, у сваком смислу, даље активности на овом пројекту, како би се остварио постављени циљ, а то је даљи научно-истраживачки рад и три монографије о пожаревачком казноном заводу.

Доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић: Хвала продекану на лепим речима. У своје лично име, а верујем и у име ауторског тима, изражавам наду да ће руководство Криминалистичко-полицијске академије наставити да подржава наше пројектне активности. „Оно што води и вуче свет нису локомотиве, него идеје“, приметио је одавно проницљиви Виктор Иго. Људи са идејама су они који мењају свет и чине га бољим местом за живот за све нас. Једна од оних који имају прегршт идеја, данас је са нама. Молим идејног творца мултимедијалног пројекта „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода“, директорку Историјског архива Пожаревац, др Јасмину Николић, да са нама подели део својих размишљања о пројекту.

Др Јасмина Николић: Уважени Председниче Скупштине Града Пожаревца, уважени продекане Криминалистичко-полицијске академије, поштовани професори, даме и господо, чини ми изузетну част и истинску радост да поздравим све вас, људе добре воље, који својим присуством увеличавате заједништво представљања монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода од 1853. до 1918. године“. Овај капитални пројекат реализован је под покровитељством Града Пожаревца, захваљујући коме је Историјски архив Пожаревац међу ретким установама културе које у потпуности реализују своје пројекте и испуњавају своју културну и национално-историјску мисију заштите и презентовања културне и историјске баштине. Стога се Историјски архив Пожаревац, још једном, захваљује челним људима и управи Града и поносан је што широм Србије, али и у иностранству, представља достигнућа архивистике и плодове истраживачког и стручног рада својих запослених. Монографија „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казног завода 1853 – 1918“, публикована је као 13. књига у едицији „Посебна издања“ Историјског архива Пожаревац, а прва је публикација у оквиру овог пројекта, јер је обиље докумената у истраживању спроведеном у Историјском архиву Пожаревац, Архиву Србије, Архиву Југославије и Архиву Војводине,

пружило много тога што морамо представити јавности у наредне две године. Историјски архив Пожаревац једини је Архив у Србији који је преузео архивску грађу једног казнено-поправног завода. Овај фонд представља изузетан део културне и историјске баштине и пружа дубок увид у стање у Кнежевини и Краљевини Србији. Пројекат Историјског архива Пожаревац, реализован у сарадњи са Криминалистичко-полицијском академијом у Београду, обухвата изложбу, виртуелну изложбу, опсежну монографију и сет архивских фотографија у форми разгледница. Крајњи циљ овог пројекта, који ће пратити дуг временски период од 1853. до наших савременика, је да се формира стална поставка доступна заинтересованим посетиоцима како из земље тако и из иностранства, у наменском простору у склопу Казнено-поправног дома „Забела“.

Даме и господо, архиви су дужни да архивску грађу учине доступном јавности кроз изложбе, публикације, мултимедијалне пројекте, полазећи од чињенице да је суочавање са документима својеврсно суочавање са прошлшћу, без чега не би било могуће разумети и многе процесе који се дешавају у садашњости, ни пројектовати будућност, чини могућим сазнања о минулим временима, људима, догађајима и процесима, што Историјски архив Пожаревац и кроз овај мултимедијални пројекат чини, разумевајући неопходност чувања трагова нашег постојања и неопходност стварања нових вредности општедруштвеног и културног стваралаштва. С тим у вези, обележавање стопедесет година трајања, рада и деловања Казнено-поправног завода „Забела“ у Пожаревцу, представља значајан друштвено-културни чин који објективно превазилази границе града Пожаревца и постаје догађај од изузетног значаја за систем казнене политике и свеукупни правни систем Републике Србије. Стопедесет година трајања једног казнено-поправног завода јесте драгоцен податак за стање у овој области на ширем подручју, а још више за идентитет и особености града Пожаревца и његове околине. Отуда се Историјски архив Пожаревац, у сарадњи са Криминалистичко-полицијском академијом у Београду, подухватио активности на истраживању и проучавању историјата настанка и функционисања ове значајне институције у оквиру казнено-васпитне политике Кнежевине и Краљевине Србије до 1918. године. Основну структуру монографије „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачки казнени завод 1853-1918 – књига прва“ чини шест тематских целина: „Уобличавање

српске државе до 1918. године“, „Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији“, „Квалитет и услови живота у Пожаревачком казненом заводу до 1918. године“, „Осуђенице Пожаревачког казног завода“, „Поступање са осуђеницима у Пожаревачком казненом заводу – случај политичких криваца“ и „Идентификација и регистрација осуђеника у Пожаревачком казненом заводу по Бертијоновом систему“. Наведене теме су формиране према расположивој архивској грађи и на посебан начин осветљавају установу казног дома, ред, дисциплину, рад, правила понашања, исхрану, медицинску негу и лечење осуђеника, чување малолетних осуђених лица. Осветљава се и изградња и функционисање женског казног завода у Пожаревцу, као и архитектонско-технички услови, опремљеност, вентилација, осветљење, санитарни и хигијенски услови у самом заводу у наведеном периоду. Посебно смо покушали да осветлимо жене са друштвених маргина или жртве породичног насиља, наводећи њихову етничку и политичку припадност, болести, одећу, њихову децу у затвору, помиловања, са једне, а са друге стране и политички тренутак који је стварао бројне политичке кривце који су издржавали казну у пожаревачком затвору под сталном присмотром затворске управе у најтежим, нехигијенским и несношљивим условима, а били су претходно писци, министри, председници влада, професори.

Поштовани аудиторјуме, анализирајући прошлост, у њој проналазимо она прогресивна хтења чији се смисао проверава у садашњости, а представља и темељ за крупнија прегнућа у будућности. Значајно је неговати континуитет прошлости, садашњости и будућности, јер је веома важно сачувати истину и трагове нашег постојања, а зарад тог циља дајемо свој допринос неговању историје, традиције и културе и подстицај за даља проучавања српске историје. Стопедесет година Казнено-поправног завода у Пожаревцу несумњиво је заједнички јубилеј свих казнено-поправних завода у Србији. Хвала.

Доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић: Хвала директорки. Резултати рада пројектног тима уобличени у монографију која је данас пред нама, износе се на суд научној и стручној, али и широј јавности. Особа која је свакако позвана да оцени наш истраживачки напор јесте уважена професорка из области казног права на Криминалистичко-полицијској академији, др Тања Кесић. Са задовољством позивам професорку Кесић да нам изнесе своје утиске о монографији.

Јасмина Живковић, мср, проф. др Радомир Зековица, др Јасмина Николић, проф. др Александар Бошковић и доц. др Ивана Крстић Мистрић-Геловић (фото: Криминалистичко-полицијска академија у Београду)

Проф. др Тања Кесић: “Историја вечито захтева напоре да се објасне догађаји, периоди, људи...” речи су Стевана Максимовића, адвоката, Пожаревљанина и аутора књиге “Суђења у Пожаревачком магистрату 1827-1844”. Увиђајући значај ове максиме, аутори су се посветили писању монографије у намери да систематизују и обједине постојећа знања о Пожаревачком казненом заводу. Монографија и пројекат који јој је претходио, представљају најбољи начин обележавања стопедесете годишњице Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу. Значај и домашај овог пројекта и, следствено, монографије, препознати су од Историјског архива Пожаревца, Града Пожаревца, али и Криминалистичко-полицијске академије, која је била партнер на пројекту. Монографија „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког

казненог завода 1853-1918” је пример свеобухватног сагледавања настанка и функционисања КПЗ у Пожаревцу и развоја казнене политике у Србији. У свет некадашње казнене политике аутори нас уводе причом о уобличавању српске државе, од времена Првог српског устанка из 1804. године, преко Сретењског и Турског устава и Уставобранитељске владе, до Устава из 1888. године уз анализу најзначајнијих закона и других правних прописа наведеног периода. Управо у овом делу монографије упознајемо се и са Уредбом о устројству окружних судова из 1840. године, која је давала одређене гаранције притвореницима, забрањујући примену тортуре приликом саслушања.

Други део монографије посвећен је анализи казног система у Кнежевини и Краљевини Србији, у којем нас

аутор зналачки и вешто води кроз развој казне лишења слободе. Од хапса, који је био изричан као самостална казна лишења слободе или у функцији извршења казне батина, који је издржаван у просторијама суда или у посебним тамницама које се тек почињу градити у периоду Првог српског устанка, до установљивања три облика казне лишења слободе: робије, заточења и затвора, четрдесетих година XIX века. Негде у то време започела је и изградња стандардизованих апсана при окружним начелствима. У овом делу монографије упознајемо се са изгледом и смештајним капацитетима затвора, поступањем са затвореницима, дисциплинским кажњавањем и пратимо развој сврхе кажњавања од одмазде до поправљања преступника. Дуг пут изградње казнено-поправних завода и политике кажњавања представљен је хронолошки, систематично и минуциозно, анализом бројних оригиналних извора. Трећи део монографије посвећен је квалитету и условима живота у Пожаревачком казненом заводу до 1918. године, у којем се упознајемо са реформом казненних завода, архитектонско-техничким условима, исхраном и лечењем осуђеника и радном обавезом осуђеника. Посебна пажња посвећена је казненој евиденцији и осуђеничкој статистици, те малолетним осуђеницима. Четврти део монографије говори о осуђеницима Пожаревачког казненог завода, тј. о кажњавању и издржавању затворске казне осуђеница, радној обавези, положају осуђеница са децом и другим питањима значајним за разумевање правног положаја осуђеница у тадашњој српској држави. Пети део монографије носи назив „Поступање са осуђеницима у Пожаревачком казненом заводу – случај политичких криваца“, у којима ћемо упознати судбине појединих политичких осуђеника, међу којима ваља издвојити Светозара Марковића, Васу Пелагића и Бранислава Нушића. Последњи део посвећен је идентификацији и регистрацији осуђеника у Пожаревачком КПЗ по Бертијоновом систему.

Монографија „Казнено-поправни заводи у Србији – пример Пожаревачког казненог завода 1853-1918“ спада у ред замашних подухвата којом се унапређује познавање српске правне историје и ударају темељи за њено будуће изучавање. Аутори су успели на најбољи начин да повежу теоријски и практични аспект у анализи предметне проблематике и исказали су завидну вештину у сагледавању и презентовању бројних историјских извора. Нарочити квалитет монографије огледа се у представљању оригиналне грађе, осуђеничких писама, различитих извештаја

и статистика које су се водиле у Пожаревачком казненом заводу. Монографија је богато илустрована фотографијама осуђеника/ца, самог завода, града Пожаревца и ондашњих нормативних аката. Писана је јасним и лепим стилем који читаоца лако и узбудљиво води од првог до последњег поглавља. Монографија спада у ред оних штива која прочитате у једном даху. Због тога свесрдно препоручујем монографију пажњи стручне, али и најшире, јавности, будући да нам пружа обиље научно утемељених података о зачецима и развоју казнено-поправних завода и казненој политици у Србији.

Доц. др Ивана Крстић Мистрицеловић: Захваљујем драгој колегиници на похвалама. Свако човеково достигнуће било је на почетку само идеја. Сама по себи, међутим, идеја није довољна. Да би она била реализована, потребно је да постоје људи спремни да размењују идеје и спроводе их у дело. Управо су се такви људи окупили у пројектном тиму чији су резултати рада данас пред нама. Изузетно ми је драго да замолим поштованог колегу из научне области „Увод у право и уставно право“, професора Радомира Зекавицу, да нам, у име ауторског тима, укаже на главне резултате заједничког истраживања.

Проф. др Радомир Зекавица: Најпре желим да се у име ауторског тима, и наравно у своје лично име, захвалим свима вама који сте дошли и својим присуством увеличали промоцију ове монографије, која је, као што сте чули, настала као резултат сарадње Историјског архива Пожаревац и Криминалистичко полицијске академије. Сарадња је започета пре две године и на крају је резултирала овом монографијом која је данас пред вама. Мој задатак и пријатна дужност јесте да као један од аутора представим, у основним цртама наравно, структуру и садржај монографије.

Структуру монографије чини шест целина. Прва носи назив – **Уобличавање српске државе до 1918.**

Основна идеја којом смо се руководили је била да, имајући у виду основну тему пројекта и студије, не би било лоше указати на конституисање српске државности у 19 веку, као један општи оквир унутар којег је дошло до оснивања и првих казнено-поправних установа у Србији. С тим у вези, посебну пажњу, као аутор овог дела монографије, посветио сам конституисању правосудног система власти у Србији, али и оним чињеницама које су биле од пресудног значаја за конституисање осталих институција власти. Није наравно лако један за историјску

анализу дуг период од једног века сместити у сажет текст, а уједно указати на све релевантне чињенице, факторе, процесе који су довели до конституисања једне државе, али надам се да сам у томе бар делимично успео. Други део монографије носи назив **Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији**, ауторке Иване Крстић Мистрицеловић. Реч је заиста о једном свеобухватом прегледу казног система у Србији, а централни део Иваниног текста посвећен је управо Пожаревачком казненом заводу. Ивана је, као и остале моје колеге на пројекту, имала тежак задатак да истражи постојећу архивску грађу и мислим да је то маестрално урадила, тако да резултат тог труда је настао текст који се с правом може сматрати веома значајним доприносом историјској науци у Србији.

Трећи део студије носи назив – **Квалитет и услови живота у Пожаревачком казненом заводу до 1918** године. У писању овог дела учествовало је три аутора и то: мр Невенка Кнежевић Лукић и проф.др Радован Радовановић са Криминалистичко-полицијске академије и Јасмина Живковић, Мср. из Историјског архива у Пожаревцу. О квалитету и условима живота могло је бити написано нешто само након обимног истраживања архивске грађе, што су аутори и учинили у Архиву Србије и Историјском архиву Позаревца, и пружили јавности сазнања о квалитету и условима живота осуђеника у Пожаревачком затвору, хигијенским условима, исхрани, радној обавези осуђеника, односно свим оним детаљима који и данас чине свакодневницу осуђеника у казнено-поправним установама. Четврти део рада носи назив **Осуђенице Пожаревачког казног завода**, ауторке др Драгане Милорадовић из Историјског архива Пожаревац, и он се при-

марно бави положајем жена у Пожаревачком заводу. Исто као и у претходна два дела, реч је о обимном истраживачком раду у проучавању архивске грађе који је ауторка успешно преточила у срећен и сажет текст. Пети део рада носи назив **Поступање са осуђеницима у Пожаревачком казненом заводу – случај политичких криваца**, ауторке Јасмине Живковић, Мср. из Историјског архива Пожаревац, у којем је дат преглед боравка осуђеника осуђених за политичке кривиче, као и разматрање односа и поступака управе завода према њима. И коначно, шести део рада носи назив **Идентификација и регистрација осуђеника у КПЗ у Пожаревцу по Бертијоновом систему**, ауторке мр Невенке Кнежевић Лукић, који, да цитирам речи рецензента, по истраживачком, методолошком приступу и саопштавању резултата, представља прави мали медаљончић у књизи. На крају, захваљујем се још једном својим колегама на дивној сарадњи, свима Вама који сте дошли и својим присуством увеличали ову промоцију и надам се да ћемо овако успешну сарадњу Историјског архива у Пожаревцу и Криминалистичко-полицијске академије у Београду наставити и даље и да ће резултат те сарадње бити нове студије према плану који већ имамо. Хвала на пажњи.

Доц.др Ивана Крстић Мистрицеловић: Хвала колеги Зекавици. У нади да смо успели да са вама поделимо бар делић нашег истраживачког ентузијазма, позивам вас да заједно погледамо изложбу. Најзад, да би смо одобривољили музе или бар једну од њих, Клио, како би и убудуће била благонаклона према нама, позивам вас да размену идеја наставимо уз пригодан коктел у просторијама Академије.

Слободанка Цветковић
Историјски архив Пожаревац
Република Србија

„ДАН ОТВОРЕНИХ ВРАТА АРХИВА 2017“, ПОЖАРЕВАЦ, 9. ЈУН 2017.

Пети пут за редом, 9. јуна 2017. године организован је, поводом Међународног дана архива, Дан отворених врата у Историјском архиву Пожаревац. Слоган овогодишње манифестације био је „Путујте са нама кроз време – ми чувамо историју“.

Као и претходних година акценат је стављен на комуникацију са најмлађима. Посетиоци архивског депоа били су наши суграђани од предшколског до средњошколског узраста. Одлична сарадња са Предшколском установом „Љубица Вребалов“ у Пожаревцу, као и већ традиционална са основним и средњим школама резултирала је великом посећеношћу у депоу.

За све оне који су тог дана дошли да посете Депо Историјског архива Пожаревац приређене су мале изложбене поставке. У депоу А, већ традиционално изложена су документа о раду пожаревачких школа. Ученицима је посебно било занимљиво да виде школске дневнике, уписнице, фотографије ученика појединих школа. У депоу Б поново смо желели да подсетимо наше суграђене на богату привредну прошлост нашег краја. За посетиоце су изложена документа, плакете, награде, фотографије, промотивни памфлети који говоре о појединим пожаревачким привредним гигантима из социјалистичког периода. Посетиоцима су изложене и црквене матичне књиге, старе и ретке књиге које се чувају у нашем архиву и локална периодика, лист *Грађанин*, *Реч народа* и други. У холу депоа за посетиоце је организована изложба *Фотографије старог Пожареваца*. Представљена је и богата издавачка делатност наше установе.

За најмлађе суграђане предшколског узраста организована је ликовна радионица. Задатак најмлађих био је да насликају како они доживљавају прошлост коју су видели кроз наше депое.

За разлику од претходних година изостала је презентација о Историјском архиву Пожаревац због недостатка адекватних услова за приказивање. Архивисти

Постер манифестације 2017.

Историјског архива Пожаревац, Слободанка Цветковић, као идејни творац ове манифестације, Наташа Милошевић Дулић, Јасмина Живковић, али и све друге колеге и наравно директорка Архива, настојали су да живом речи заинтересују посетиоце за све оно што су видели. Својим излагањима инспирисали су малишане за бројна питања о архивској грађи, прошлости, историји.

За маркетиншки део реализовања ове манифестације побринула се директор Историјског архива Пожаревац др Јасмина Николић, која је окупљеним новинарима и телевизијским сниматељима објаснила смисао и значај ове манифестације и Међународног дана архива. Из депоа Историјског архива реализовано је директно укључење у емисију РТС-а „Тако стоје ствари“ водитељке Наташе Миљковић. Манифестацију су на најбољи могући начин испратили и локални писани и штампани медији. Вест о обележавању Међународног дана архива нашла се и на сајту Међународног архивског савета.

Поводом јубилеја – петогодишњице обележавања Међународног архивског дана одштампан је и сет пригодних разгледница.

Надамо се да ће и убудуће ова манифестација наставити да живи и да ће што већи број грађана бити упознат са значајем и делатношћу наше установе.

Ушчекивању посетилаца

*Предшколци и ученици основних школа у разгледану изложбе „Пожаревац на старим фотографијама”
(фото: Историјски архив Пожаревац)*

Ученици основних и средњих школа у облиаску дејноа Историјској архива Пожаревац, (фото: Историјски архив Пожаревац)

Колектив Историјског архива Пожаревац на Дан манифестације (фото: Историјски архив Пожаревац)

ИМПЕРАТОРА
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
 САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая,

Объявляем сего, Российскіи — подданныи отъездомъ изъ Россіи въ
 Кресте Византии въ селѣхъ казенныхъ. Подданныи
 которіи для свободнаго тула и обратно прозда, да и сей паспортъ
 за подписаниемъ и съ приложеніемъ герба моего величества
 съ срокомъ на тридцать три мѣсяца

No. 930

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
 Всемилостивѣйшаго Государя моего Аля-
 савинскаго Спасаго Сопитика, Хер-
 совскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ

А. Окуловъ

АНА 1804. 1040.

у Дослудинъ
 а. Писко. Навушкова Кошару,
 Миссава Мату,

Вароду, Оружия свои збогъ зрѣнствъ
 оне маломъ величїемъ. Мана тура
 вѣномъ се збогъ стране. Мана мѣстѣхъ
 а въ то по планту при вѣномъ зрѣ-
 на израной уредѣхъ Вароду збогъ вѣ-
 оруженомъ обвѣномъ тако, како си вѣнѣ зрѣнствъ
 на вѣномъ зрѣнствъ, и на зрѣнствъ кон сѣмъ зрѣнствъ
 при кѣмъ зрѣнствъ, тако не се Мана зрѣнствъ зрѣнствъ
 мѣстѣ м. Е. П. С. м. обвѣномъ.

у деду В. Алашова
 Телогородному Посаднику
 Миссу збогъ Писко. Свидѣловъ
 Зорту Богдановичу.

Здравствуй Писко Обвѣномъ в Милостивѣннѣ
 Посадникъ и Князь Машъ, да се на зрѣнствъ зрѣнствъ
 зрѣнствъ и зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 годѣ 18. мѣс. С. П. С. С. Мана зрѣнствъ зрѣнствъ
 славному Мана зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 да се не исправствъ отъ сѣмъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 Мана зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 годѣ 18. мѣс. Л. П. С. С.
 Се Обвѣномъ
 Мана зрѣнствъ

№ 958
 Оружия збогъ
 у Мана зрѣнствъ

Мана зрѣнствъ
 Оружия збогъ
 Мана зрѣнствъ

Мана зрѣнствъ
 Мана зрѣнствъ

МИХАИЛЪ ПОРФЕНОВИЧЪ III
 ПО МИЛОСТИ БОЖІОЙ И ВОЛѢИ НАРОДА
КНЯЗЬ СРВСКІЙ

Дару Сивилевичу иже вѣ,
 Мана зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 Мана зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ
 Мана зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ зрѣнствъ

међународна
архивска
и културна
сарадња

medunarodna
arhivska
i kulturna saradnja
international
archival and cultural
cooperation

international
archival and
cooperation

међународна
архивска
и културна
сарадња

cultural
međunarodna
arhivska
i kulturna
saradnja

Дарко МАРИНКОВИЋ
 Војни архив
 Министарство одбране Републике Србије у Београду
 Република Србија

ПОСЕТА ДЕЛЕГАЦИЈЕ ВОЈНОГ АРХИВА МЕМОРИЈАЛНОМ ЦЕНТРУ „ЈАД ВАШЕМ“ У ЈЕРУСАЛИМУ

Посета представника Војног архива као делегације Министарства одбране Републике Србије Меморијалном центру „Јад Вашем“ у Јерусалиму, новембра 2014. године коју су чинили пуковник Милорад Секуловић, тадашњи директор Војног архива и архивиста Дарко Маринковић, уследила је у склопу наставка вишегодишње сарадње и имала је за циљ усаглашавање детаља у вези са потписивањем Споразума о сарадњи ове две институције. Иницијатива о сарадњи потекла је 2010. године од израелске стране како би се постигао договор о прикупљању и изучавању архивске грађе похрањене у Војном архиву у Београду која се односи на страдања Јевреја са подручја бивше Југославије током Другог светског рата.

Главни улаз у комплекс (фото: Д. Маринковић)

Симбол Јад Вашема (фото: Д. Маринковић)

„Јад Вашем“ Меморијални центар за мученике и хероје Холокауста је званична меморијална установа за јеврејске жртве Холокауста у Израелу. Налази се на Брду сећања (Хар Хазикарон) у Јерусалиму. Основна намена центра је документовање страдања шест милиона Јевреја током Холокауста који се десио током Другог светског рата. Музеј је основан 1953. године законом који је донела израелска скупштина – Кнесет. Назив „Јад Вашем“ је преузет из Светог писма:

„Њима ћу даћи у дому свом и међу зидовима својим мјесто и име (yād wā-shēm) боље него синова и кћери, име вјечно даћу свакоме од њих, које се неће зашпрши“ – Исаија, 56:5.

Испред Врта праведника међу народима (фото: Д. Маринковић)

Ово име је изабрано како би се пренела идеја о формирању националног регистра имена јеврејских жртава без наследника који би преносио њихова имена после смрти. Према речима кустоса и првог човека Јад Вашема, Авнера Шалева, музеј одражава „поглед у очи појединаца – није било 6 милиона жртава, већ 6 милиона појединачних убистава.“

Меморијални комплекс се састоји од Историјског музеја Холокауста, многих спомен-обележја, међу којима су Дечји музеј, Дворана сећања, Дворана имена, Музеј уметности, скулптуре, синагога, истраживачки институт са архивом, библиотека, издавачка кућа и образовни центар под именом „Међународна школа / Институт за студије о Холокаусту“. Унутар комплекса се налази и Врт Праведника међу народима, врт посвећен свим нејеврејима који су из чисте племенитости, ризикујући и сопствене животе, несебично спасавали своју јеврејску браћу од страха током Холокауста.

Јад Вашем је, после Зида плача, најпосећеније место у Израелу, са око милион посетилаца годишње.

На свом путу ка Јерусалиму, представнике Војног архива је у Амбасади Републике Србије у Тел Авиву прими-

ла Његова екселенција, амбасадор Милутин Станојевић. Током кратког пријема разговарало се о циљу посете, о важности овог пројекта који ће допринети да истина о страдању Јевреја са наших простора нађе своје место у овој Кући бола и сећања на недужно страдале.

По доласку у Вечити град, делегацију Министарства одбране су дочекале представнице Архива „Јад Вашема“, госпођа Сара Пећанац и госпођа Маша Јонин. Званични део посете почео је обиласком Историјског музеја Холокауста и церемонијом у Дворани сећања. Директор Војног архива је том приликом упалио Вечити пламен, а делегација је положила венац у име Министарства одбране Републике Србије и поклонила се сенима жртава Холокауста испред натписа са именом логора Јасеновац.

Историјски музеј Холокауста се већим делом налази испод земље са преко 4200 квадратних метара изложбеног простора, а његова 180 метара дуга линеарна структура у облику је клина који пробија планину и који на својој горњој ивици излази кроз планински гребен и „цепа“ се на два дела формирајући предиван видиковац, као један

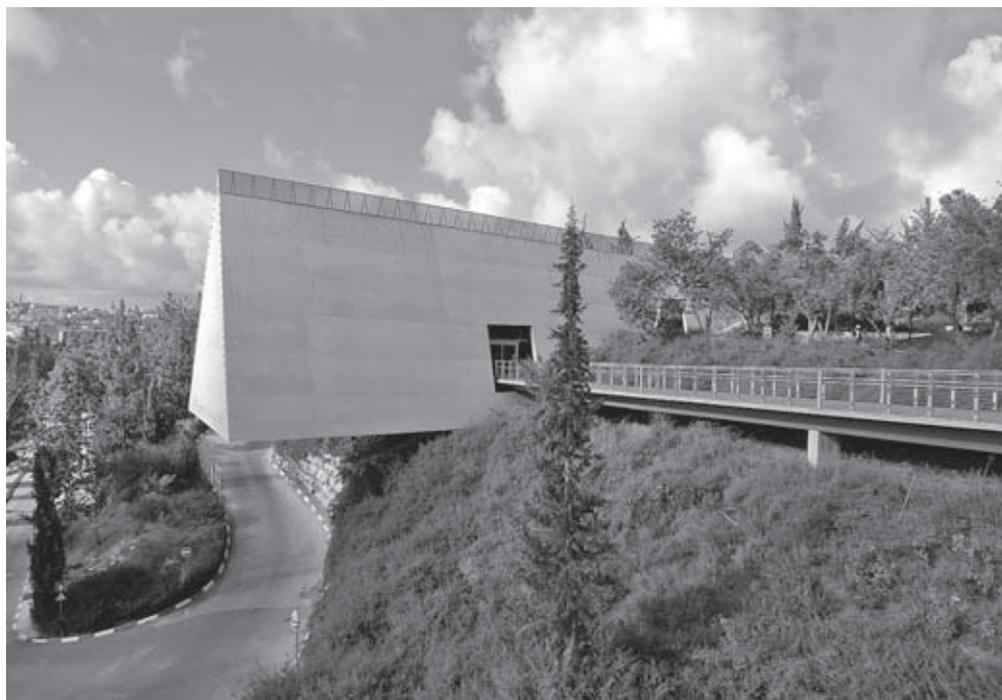
огромни прозор у свет. На крају музеја се налази Дворана имена, јединствени репозиторијум – спремиште у којем су похрањена Сведочења за милионе жртава Холокауста, сећање на оне који су пострадали.

Дворана сећања је прво место за комеморације подигнуто у Јад Вашему, на Брду сећања, отворено далеке 1961. године. То је импозантна структура од базалтних стена донетих са обале Галилејског мора. На поду је мозаик са угравираним именима 22 најзлогласнија нацистичка стратишта и вечитим пламеном који осветљава овај простор.

Дечји музеј, један је од најмањих али и најпотреснијих меморијала на свету, у којем се свакодневно веома свечаним али у исто време упозоравајућим тоном изговарају имена страдале јеврејске деце, њих око милион и по.

Првобитан осећај нелагоде, тескобе и потпуног, најцрњег мрака који вас притиска са свих страна приликом уласка у музеј, где вам је једина водиља рукохват за који се придржавате, а не видите га, уводи вас у куполу испуњену свећама чији се слабаши пламенови рефлектују у огледалима стварајући ефекат космичког бескраја. Милиони пламенова за милионе невиних душа. Нелагода и тескоба нестају, осећај слободе прожима ваше биће. И опет светлост дана.

Делегација Војног архива уписује се у Књигу утисака чиме је окончан церемонијални део посете. Уследио је радни састанак коме су са израелске стране присуствовали Др Хаим Гертнер, директор Архива у саставу Меморијалног центра „Јад Вашем“, госпођа Маша Јонин, директорка Одељења за међународне архивске пројекте и госпођа Сара Пећанац, директорка Одељења за чување, конзервацију и дигитализацију. Са наше стране је, поред пуковника Милорада Секуловића, директора Војног архива и Дарко Маринковића, архивисте у Одељењу за дигитализацију, састанку присуствовао и изасланик Министарства одбране

Улаз у Историјски музеј (фото: Д. Маринковић)

при дипломатској мисији наше земље у Израелу. Обе стране су исказале велико задовољство због наставка разговора око коначног усаглашавања текста предлога Споразума о сарадњи двеју институција. Др Гертнер је одао признање пуковнику Секуловићу на врло прецизним, јасним и конкретним предлозима којима су се две стране значајно приближиле коначној верзији предлога Споразума.

По завршеку радног састанка првог дана посете „Јад Вашему“, делегација Министарства одбране обишла је Визуелни центар и детаљно се упознала са радом овог одељења које се бави набавком филмова, истраживањем и пружањем услуга истраживачима како у самом Визуелном центру, тако и путем интернета. Обиласком старог града Јерусалима, негових уских, испреплетаних улица, Цркве Васкрсења Христовог, познате и као Црква Светог Гроба, затим Западног зида некадашњег Соломоновог храма познатијег као Зид плача, употпуњен је први дан посете.

Другог дана посете уследио је нови радни састанак који је довео до потпуног усаглашавања текста предлога Споразума на обострано задовољство. Др Хаим Гертнер

*Уписивање у Книгу уписаних
(фото: Д.Маринковић)*

*Званични разговори са директором Архива „Јад Вашема“ др Хаимом Гершнером и
Машом Јонин, директорком Одељења за међународне архивске пројекте
(фото: Д.Маринковић)*

је истакао да израелска страна сматра да Споразум треба да буде потписан на високом нивоу. Директор Војног архива се сагласио с предлогом, изразио своје нескривено задовољство због успешно завршених преговора и захвалио се на срдачном пријему.

По завршетку другог радног састанка, представници Војног архива обишли су Одељење за информационе и комуникационе технологије, Центар за дигитализацију, архивске депое и лабораторију за конзервацију и рестаурацију где су се детаљно упознали с технологијом рада и опремом којом располаже „Јад Вашем“. Размењена су искуства у раду на пољу дигитализације, као и основни технички параметри којима се воде обе стране у процесу рада. На самом крају радне посете, одржан је састанак с госпођом Сигал Ари-Ерез, директорком Одељења за регистрацију и приступ. Наша делегација се упознала са изазовима у брзом развоју информационих технологија и њиховом брзом прилагођавању са потребама истраживача, како у самом центру, тако и путем интернета. Указано је на измене у

процесу рада дигитализације у циљу веће продуктивности без повећања броја запослених. Делегација Војног архива је пре поласка за Тел Авив и повратак у Србију посетила Маслинову гору на истоку, коју од града дели Кедронска долина и Гетсимански врт на обронцима горе. Са видиковца се пружа поглед ка старом граду Јерусалиму и Храмовној гори на којој доминира златна Купола на стени, док многи минарети и торњеви, куполе и куле хришћанских, јеврејских и исламских светих места чине чудан мозаик различитости који је често био и јесте извор неразумевања и нетрпељивости уместо спокоја и мира.

Посета делегације Војног архива Министарства одбране Републике Србије Меморијалном центру за жртве и хероје Холокауста „Јад Вашем“ испунила је свој задатак. Круна вишегодишњих преговора је Споразум између Јад Вашема и Војног архива који је потписан почетком 2016. године, као и конкретно започињање сарадње двеју институција на имплементацији Споразума на обострано задовољство обеју страна.

MEĐUNARODNO SAVETOVANJE „TEHNIČKI IN VSEBINSKI PROBLEMI KLASIČNEGA IN ELEKTRONSKEGA ARHIVIRANJA“

**Radenci, Slovenija,
Od 5. do 7. aprila 2017. godine**

U periodu od 5. do 7. aprila 2017. godine u Radencima u Sloveniji održan je arhivistički skup „Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“ u organizaciji Pokrajinskog arhiva Maribor, a pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Slovenije. Ova Konferencija se tradicionalno organizuje u hotelu Radin u Radencima više od 35 godina. Svake godine okuplja stručnjake u oblasti arhivistike i nauka srodnih arhivistici. Tema ovogodišnjeg savetovanja je bila: „Digitalno i digitalizovano: arhivska građa juče, danas i sutra“. U tri dana, koliko je savetovanje trajalo, predstavljena su najnovija dostignuća i praktična iskustva u ovoj oblasti.

Učesnike Konferencije je najpre pozdravio mr Ivan Fras, direktor Pokrajinskog arhiva Maribor, a zatim su pozdravne govore održali Vesna Maučec, direktorka „Zdravilišća Radenci“, mag. Ivan Šijanec, direktor preduzeća Trevis d. o. o., u ime generalnog sponzora Konferencije za područje klasičnog arhiviranja, zatim Boštjan Gaberc, direktor preduzeća Mikrografija d. o. o., kao generalni sponzor za područje elektronskog arhiviranja i Tone Peršak, Ministar kulture Republike Slovenije.

Po završetku uvodnih i pozdravnih govora započeo je radni deo skupa. Tema prvog dela konferencije bila je digitalizacija arhivske građe. U okviru ove teme svoje referate izložili su: dr. Thomas Aigner, Škofijski arhiv St. Pölten (Austrija), koji je obradio temu „Kolektivno sećanje- učešće građana i arhivista u Topoteki“, zatim dr. Joachim Kemper, sa Instituta za istoriju Frankfurta (Nemačka), sa referatom „Otto Hahn (1879-1968). Digitalizacija ličnog fonda dobitnika Nobelove nagrade“, Igor Filipič, Nadškofijski arhiv Maribor (Slovenija), o „Prilagodavanju tumačenja arhivskih izvora zahtevima digitalizacije“, dr. Joachim Kemper, Insti-

tut za istoriju Frankfurta (Nemačka), o „Digitalizaciji voska. Srednjevekovni pečati u središtu kriminalnih istraga“, mag. Anton Vatcharadze, Centralni istorijski arhiv Gruzije, Tbilisi (Gruzija), o „Skladištenju i popisivanju digitalizovanog fonda – lična arhiva Kharitona Shavishvilija“, Vlatka Lemić, Hrvatski državni arhiv, Zagreb (Hrvatska), o „Digitalizaciji u hrvatskim arhivima: stanju i perspektivama“, Adnan Tinjić, Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla (Bosna i Hercegovina), sa referatom „Ka sistematičnoj digitalizaciji: pouke i osobnosti digitalizacije u Arhivu Tuzlanskog kantona“, mag. Carolina de Oliveira, Narodni arhiv Brazila, Rio de Janeiro (Brazil), na temu „Društveni mediji kao evidencije i njihovo čuvanje: primer Olimpijskih igara u Rio de Janeiru 2016“, zatim Martin Kunz, scope solutions ag, Basel (Švajcarska), o „ScopeRecordsCenter - srednji digitalni arhiv“, mag. Ivica Metlikovec, Mikrocop d. o. o, Ljubljana (Slovenija), o „Primeru iz prakse: digitalizaciji zemljiških knjiga u Hrvatskoj“, mag. Mario Kláčmer (Hrvatska), o „Opštinskom sudu u Varaždinu, Hrvatska“, Jovica Zeković, direktor preduzeća Trevis d. o. o. Beograd (Srbija), o „Fizičkom arhivu u digitalnoj eri“ i Karmen Matković, Mikrografija d. o. o., Ljubljana (Slovenija), o „Digitalizaciji arhivske građe u preduzeću Mikrografija“.

U okviru drugog dela Konferencije predstavljeno je 10 radova iz arhivske prakse. Svoje referate prezentovali su mag. Mirjana Bogosavljević, Arhiv Srbije (Srbija), na temu „Iskušanja pri sređivanju arhivske građe fonda “Ministarstvo finansija-zbirka poreskog odeljenja u Arhivu Srbije“, Marijana Jukić, Angelika Milić, Hrvatski državni arhiv, Zagreb (Hrvatska), o „Kancelarija za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske i Kancelarija Republike Hrvatske za nacionalne manjine“, Nataša Milošević Dulić, Istorijski arhiv Požarevac (Srbija), o „Posledicama neadekvatnih uslova čuvanja arhivske građe u arhivima – iskustva Istorijskog arhiva Požarevac“, dr. Izet Šabotić, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli (Bosna i Hercegovina), o „Problematici valorizacije dokumentarne građe medicinske provenijencije“, Branka Molnar, Zagreb (Hrvatska), o „Opštem

spisku registraturskog materijala s rokovima čuvanja, kao univerzalni klasifikacioni nacrt Hrvatske-analiza upotrebe u praksi”, dr Jasna Požgan, Državni arhiv za Međumurje, Štrigova, Ivana Posedi, Državni arhiv u Varaždinu (Hrvatska), o “Akvizicije u prošlosti i sadašnjosti”, mag Marijana Todorović Bilić, Arhiv Republike Srpske (Bosna i Hercegovina), o “Interim pravilima upravljanja dokumentarnom gradom-iskustva Arhiva Republike Srpske”, Katja Šturm, RTV Slovenija, Ljubljana (Slovenija), o “Statističkoj analizi projekta EUSCREEN XL-pogledajte brojeve i šta je iza njih” i Almira Alibašić-Fideler, Haris Zaimović, Velid Jerlagić, Istorijski arhiv Sarajevo (Bosna i Hercegovina), o “Knjigama registra i protokola kao online inventari: digitalizacija knjiga arhivskih fondova uprave i administracije”.

Drugog dana konferencije organizovane su dve radionice. Jedna radionica je održana za stvaraoce arhivske građe. Tema radionice bila je izvorna digitalna građa kod stvaralaca: konverzija, nastanak i dostupnost. Predavanja su održali dr Hrvoje Stančić (Hrvatska), pod nazivom “Poverenje u uvođenje e-uprave”, dr. Tatjana Hajtnik, Arhiv Republike Slovenije (Slovenija), o “Projektu e-ARH.si: Pola godine nakon uspostavljanja projekta i očekivani rezultati na kraju 2017. godine”, Vesna Gotovina, Arhiv Republike Slovenije (Slovenija), mag. Hedvika Zdovc, Istorijski arhiv Celje (Slovenija), o “Preuzimanju arhivske građe iz ISUD – iskušenja i problemi”, dr. Jože Škofljanec, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (Slovenija), na temu “Bilo bi bolje sa manje napora? Mogućnosti za efikasniju zaštitu digitalnih arhiva pre predaje i preuzimanja”, Mojca Kosi, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (Slovenija) o “Oceni dostupnosti digitalizovane građe u bazi podataka Arhiva Republike Slovenije za invalide”.

Druga radionica je organizovana za arhivske radnike, kojima su prezentovane novine u oblasti stručne obrade arhivske građe u arhivu. Predavači su bili: dr. Miroslav Novak (Slovenija), dr. Zdenka Semlič Rajh (Slovenija), koja je govorila o “Izazovima izrade inventara digitalne i digitalizovane arhivske građe”, dr. Bogdan Florin Popovici (Rumunija), o “Karakteristikama zapisa: da li postoji konsenzus” i Selma Isić (Bosna i Hercegovina), o “Korišćenju inventara arhivskih fondova i zbirki u klasičnom obliku u bazama podataka slovenačkih arhiva”.

Nakon predavanja je konstatovano da je usled enormnog porasta broja dokumenata i zahteva da se do tih dokumenata i informacija sadržanih u njima dode elektronskim putem, neophodno korišćenje odgovarajućih pretraživača, čime se

Nataša Milošević Dulić ispred postera svog rada na Konferenciji

postiče da se do informacija dode na što jednostavniji i brži način, S tim u vezi, Međunarodni arhivski savet je pokrenuo istraživanje u ovoj oblasti, koje je rezultiralo predlogom za novi konceptualni model inventara arhivske građe. Polaznici radionice su imali prilike da praktično isprobaju ovaj novi concept popisivanja arhivske građe u skladu sa standardom RIC na dokumentima koja su im dodeljena za ovu priliku, a na kojima su razdvajali komponente arhivskih opisa. Primena ovog koncepta otvara nove profesionalne dileme i pitanja u ovoj oblasti, a da li je moguće da zaživi njena šira primena, videće se u budućnosti.

Poslednji dan konferencije bio je posvećen aktuelnim pitanjima kako u oblasti elektronskog arhiviranja, tako i u oblasti klasičnog arhiviranja. Predavanja su održali: Bogomil Jelenc, Elektro Maribor d. o. o. (Slovenija), - “Elektronsko kancelarijsko poslovanje-prvi korak ka elektronskom arhiviranju”, Damjan Erhatic, Ludvik Rogan, Gimnazija Franca Miklošiča, Ljutomer (Slovenija), - “Arhiviranje u javnim obrazovnim ustanovama”, dr. Peter Pavel Klasinc, Katedra za arhivistiku i dokumentologiju na AMEU ECM, Maribor, Tadej Vozelj, Mikrografija d.o.o, Novo Mesto (Slovenija), -

“Integrirani” aranžman arhiva i uvođenje Sistema za upravljanje dokumentima na AMEU ECM”, Žarko Štrumbl, mag. Gašper Šmid, Arhiv Republike Slovenije (Slovenija), - “Zaštita arhivske građe - osetljivi lični podaci”, Klavdija Zupančič, Koper, Vladimir Drobňjak, Pokrajinski arhiv Kopar (Slovenija), - “Iskušenja stvaralaca u upravljanju dokumentima i arhivskom građom i saradnja sa regionalnim arhivom Kopar”, Gregor Škafar, Nadškofijski arhiv Maribor (Slovenija), - “Arhivsko zakonodavstvo i Zakon o centralnom registru i Zakon o matičnem registru – dostupnost matičnih knjiga i podataka u arhivima i administrativnim jedinicama”, mag. Lilijana Urlep, Nadškofijski arhiv Maribor (Slovenija) - “Preuzimanje arhivske građe škofijske kancelarije u Nadškofijski arhiv Maribor”, Jože Glavič, mag. Mitja Sadek, Zgodovinski arhiv Ljubljana (Slovenija), - “Nova onlajn slika arhiva – primer Istorijškog arhiva Ljubljana”, Iztok Hotko, Zgodovinski arhiv Ljubljana (Slovenija), - “Hronika Novog mesta – primer saradnje između lokalnih zajednica i arhiva pri stvaranju Zbirke digitalnih fotografija”, Aleksander Lavrenčič, RTV Slovenija (Slovenija), “Putujmo u naš svet - dostupnost arhivske građe deci na pametnim telefonima”.

Na savetovanju je predstavljen ukupno 41 rad učesnika iz 10 zemalja-Srbije, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Austrije, Rumunije, Nemačke, Švajcarske, Brazila i Gruzije. Svi prihvaćeni radovi su objavljeni u elektronskoj publikaciji „Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja“, koja je dostupna u elektronskom obliku na zvaničnom sajtu Pokrajinskog arhiva Maribor (<http://www.pokarh-mb.si/si/s/226/zbornik-mednarodne-konferenc-radenci-2017.html>).

Savetovanje je ove godine obilovalo radovima koji su pokušali da daju odgovore na značajna pitanja iz arhivističke teorije i prakse. Na kraju Konferencije otvorena je diskusija i izvedeni su zaključci koje je predstavio dr Miroslav Novak. Jedan od osnovnih zaključaka je da ovakvih skupova treba da bude što više, jer je to prilika za razmenu iskustava i odličan način za sticanje novih znanja iz arhivističke teorije i prakse.

Svečano otvaranje Konferencije

Radionica za arhiviste na Konferenciji

Зоран ВИГЊЕВИЋ, мср.

Војни архив

Министарства одбране Републике Србије у Београду

Република Србија

УЧЕШЋЕ ПРЕДСТАВНИКА ВОЈНОГ АРХИВА МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА „МЕЂУНАРОДНОМ ОКРУГЛОМ СТОЛУ ЗА РУСКЕ И ЕВРОПСКЕ АРХИВЕ”, У МОСКВИ ОД 13. ДО 14. ЈУНА 2017. ГОДИНЕ

У организацији Регионалне делегације Међународног комитета Црвеног крста за Русију, Белорусију и Молдавију у Москви је од 13. до 14. јуна 2017. године одржан “Међународни округли сто за руске и европске архиве”. На позив организатора, поменутој активности присуствовао је представник Војног архива Министарства одбране Републике Србије, начелник Одељења за дигитализацију архивске грађе потпуковник Зоран Вигњевић. Тема округлог стола била је архивска грађа која се тиче ратних заробљеника из Првог светског рата и повратника (репатрирци), проблеми чувања докумената, организација доступности и заштита предметне грађе, конзервација, заштита личних података и правни основ заштите личних података, доступност грађе за истраживаче и друштво и прављење јединствене базе података ратних заробљеника из периода Првог светског рата. Осим представника Војног архива Министарства одбране Р. Србије “Округлом столу” су присуствовали директори, заменици директора и начелници појединих одељења архива Руске Федерације (Федерална агенција архива Русије, Руски државни војноисторијски архив, Централни архив Министарства одбране Руске федерације, Централни државни историјски архив Санкт Петербурга, Руски државни архив документарног филмског и фото архивског материјала из Красногорска и Државни архив Свердловске области), Националног архива Италије, Државног архива Пољске, Националног архива Финске, Државног архива Словеније, Архива Босне и Херцеговине, Државне агенције архива Бугарске, Националног историјског архива Белорусије, Националног архива Мађарске и Архива Агенције за трагање Међународног комитета црвеног крста (Слика 1).

Министарство одбране и Војни архив имали су оправдане мотиве да прихвате позив организатора:

1) Тема округлог стола је била архивска грађа која се односи на ратне заробљенике из Првог светског рата и од посебног је значаја за Министарство одбране и Републику Србију с обзиром на чињеницу да је постојао велики број (више од 300) логора у којима су били интернирани српски цивили и ратни заробљеници и да Војни архив располаже знатном архивском грађом у вези са поменутом темом и припада групи фондова “Војске Кнежевине/Краљевине Србије”;

2) Министарство одбране и Војни архив су 2013. године започели пројекат израде базе података и пописа војних жртава српске војске у Првом светском рату (Слика 2) чији као допринос активностима обележавања стогодишњице Првог светског рата;

3) Улога Србије у Првом светском рату и њен велики допринос победи савезника над Централним силама;

4) Присутност Републике Србије на међународним активностима на којима је у прилици да штити своје националне интересе и спречава покушаје ревизије историјских чињеница у вези са Првим светским ратом и пребацивања кривице за Велики рат са Аустроугарске и Немачке на Србију;

5) Успостављање контаката са истим или сличним институцијама из других држава, размена информација и развијање сарадње у области архивистике и архивске делатности;

Првог радног дана који је трајао до касних поподневних сати учесници округлог стола су излагали своје презентације. Већина учесника је представљање усмерила на приказ архивског материјала својих институција о ратним заробљеницима, иако је тема округлог стола обухватала и друге проблеме у вези са архивском грађом и архивима. Садржај који су презентовали руководиоци европских и

Слика 1 – Учесници „окрулог стола”

руских архива указује на чињеницу да је и даље присутно различито тумачење и перцепција историјских догађаја и процеса који су Европу увели у ратна дешавања, без обзира на то да ли се радило о савезничким или непријатељским релацијама међу државама. Велики део презентација говорио је или о заробљеним Русима и војницима западних савезника и њиховом статусу у логорима, као и о статусу заробљених војника Централних сила. У презентацијама представника архива Бугарске, Мађарске и других нису поменути српски заробљеници или интернирани цивили у логорима који су се налазили на њиховој територији. Није било могуће, а да се не запази да су место у бугарској презентацији пронашле фотографије Шкотланђана и других војника западних савезника заробљених на “Македонском фронту”. Слушајући поједине учеснике о условима живота и рада које су у логорима имали заробљени Французи, Енглези, Аустријанци, Бугари, Мађари, Пољаци и други, могло би се рећи да се и према српским војницима или интернираним цивилима на исти начин поступало. У презентацији представника Војног архива коришћена је аутентична архивска грађа Војног архива која указује на потпуно другачије чињенице.

Излагање представника Војног архива Министарства одбране Републике Србије са темом “Израда базе под-

така погинулих припадника Војске Краљевине Србије у Првом светском рату - Пројекат Министарства одбране и Војног архива” (“Database of Serbian Army Casualties and Losses in The First World War -The Project of Serbian MOD and Military Archive”) било је запажено. Презентација је подељена у четири целине: о Војном архиву, архивској грађи Војног архива у вези са ратним заробљеницима и интернираним цивилима, реализацији базе података и пописа војних жртава српске војске у Првом светском рату и основним информацијама о процесу дигитализације архивске грађе, проблемима и информационом систему који је имплементиран у Војном архиву. Овим приступом представник Војног архива имао је намеру да укаже присутнима на богатство фондова архивске грађе Војног архива, размеру војних и цивилних жртава Србије у Првом светском рату, број пописаних имена војних жртава (Слика 3), као и на праве мотиве и узроке Првог светског рата, војничко и државно опредељење Србије да се избегну ратни сукоби са Аустроугарском империјом. Такође, учесницима округлог стола приказани су део информационог система и апликације за дигитализацију (Слика 4) архивске грађе у Војном архиву, са освртом на основне проблеме (правне и техничке природе) који су присутни у процесу дигитализације.

Слика 2 - База података Српских војних жртва у Првом светском рату

Слика 3 – Приказ тренутног броја словова (имена) у бази података српских војних жртва у Првом светском рату.

Арт. бр.	Документ	НАЗИВ ДОКУМЕНТА И ПРЕЛОЖ	Број	ПРИМЕДА	ОТБОР
Бр.	Датум		Дат.	Листа	ДОК.
1 1.0					
1 1.1	пап бр 465	7.11.1922. Командерска капета 1. класе Младен Алексић Ком. 4. жандармерске бригаде	1	2	
2 1.1	293	14.9.1922. 24. чета 8. подполка 3. одела команде граничне трупа - командату 5. подполка 3. одела	1	3	
3 1.1	626	21.8.1922. Мобилнажа 1914. године	1	2	
4 1.1	-	20.11.1922. Радче Андрићковић пап. капета 1. класе - командату места Београд	1	1	
5 1.1	пап бр 520	27.10.1922. Тома Андрићковић, пешадерска капета 1. класе - командату 3. батальона 47. пешадерског пука	1	2	
6 1.1	-	7.11.1922. Александар С. Антић, капета 1. класе - командату 1. батальона 18. пешадерског пука	1	2	
7 1.1	-	2.9.1922. Ненчаје С. Арчићковић ред. капета 1. класе Командату 3. батальона 43. пап. пука	1	2	
8 1.1	пап бр 430	10.9.1922. 7. чета 2. батальона 1. жандармерске бригаде - командату 2. батальона 1. жандармерске бригаде	1	2	
9 1.1	-	8.5.1922. Живоин Алексићковић, пешадерска капета 1. класе - командату 3. батальона 20. пешадерског пука	1	2	
10 1.1	-	1922. Јован Т. Аџић пешадерска капета 1. класе у Турлици - Управнику жандармерског арсенала	1	3	
11 1.1	пап бр 90	25.10.1922. Урвак војне одеће Н. Сид - Управнику војне одеће Београд	1	2	
12 1.1	-	1.11.1922. Команда пешадерске чете, Управнику интендантског одељења Дрм. див. области	1	2	
13 1.1	-	19.6.1922. 3. чета 3. батальона 19. жандармерског пука - командату 19. пешадерског пука	1	1	
14 1.1	-	23.7.1922. Бодимир Божановић, пешадерска капета 1. класе - командату 1. батальона 42.	1	2	

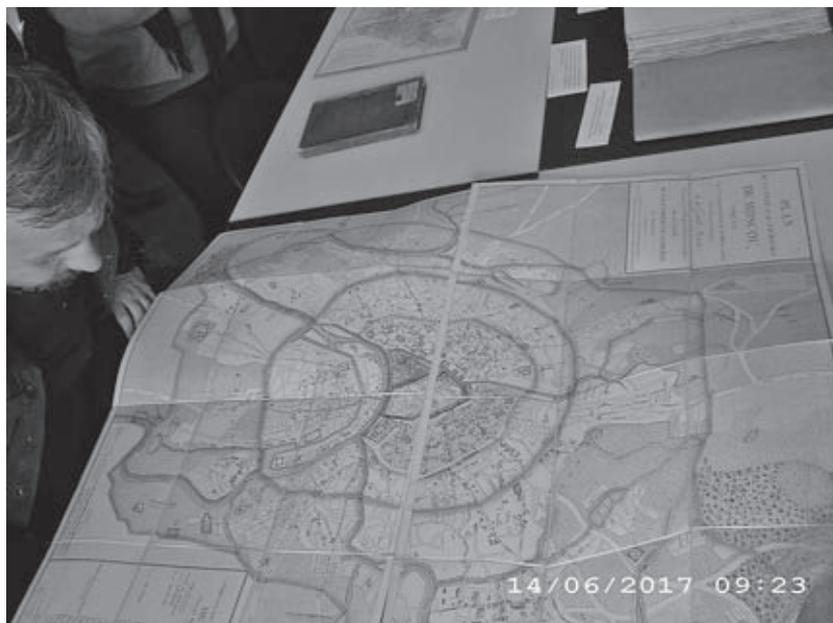
Слика 4 – Изглед дела апликације информационе системе и документација информационе система

Другог радног дана организована је посета Руском државном војноисторијском архиву¹. Поред увида у нека од најстаријих докумената (Слика 5 и 6) која чува тај архив учесници округлог стола су обишли и делове депоа са архивском грађом.

Презентација представника Војног архива је имала позитивне ефекте. Општи утисак је да многе чињенице присутним учесницима и посматрачима нису биле познате, што се и показало кроз једностран приказ збивања у Првом светском рату од стране заменика генералног директора Националног архива Мађарске и директора Државне агенције архива Бугарске. Интересовање за сарадњу са Министарством одбране Републике Србије и Војним архивом показали су директор Државног архива Пољске, директор Архива Босне и Херцеговине, а представник Националног архива Финске, професор Дмитриј Фролов, руководилац одељења за развој архива и везу са Руском федерацијом и бившим Совјетским републикама, позвао је Војни архив да се упозна са Националним архивом Финске, а посебно са организацијом и начином дигитализације архивске грађе, заштитом и чувањем дигиталних записа.

У наредном периоду, Војни архив Министарства одбране Републике Србије очекује подршку надлежних структура Министарства одбране у реализацији сличних активности. Сарадња и размена искустава између архива доноси нови квалитет и нова сазнања која су значајна за рад Војног архива и унапређење материјалних, техничких и инфраструктурних услова који морају бити испуњени како би се, на сличан начин као и у већини великих архива, заштитила и сачувала вредна архивска грађа.

Слика 5 – Наполеонов план града Москве

Слика 6 – Руски приказ, Генерални план града Москве из 1815. године

1 О Руском државном војноисторијском архиву детаљније је писано у чланку др Мраовић Маријане из Војног архива и пуковника Секуловић Миодрага Годишњаку Историјског архива Пожаревац, број 3, година III, издање Пожаревац 2014, страна 211 до 213.

ИМПЕРАТОРА
АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВИЧА
 САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

и прочая, и прочая, и прочая,

Объявляем сего, Российскіи — подданныи отъездомъ изъ Россіи въ
 Кресте Византии въ селѣхъ казенныхъ. Подданныи
 которіи для свободнаго тула и обратно прозда, да и сей паспортъ
 за подписаниемъ и съ приложеніемъ герба моего величества
 съ срокомъ на тридцать три мѣсяца

No. 930

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА
 Всемилостивѣйшаго Государя моего Аля-
 савинскаго Спасаго Сопитника, Хер-
 совскій Гражданскій Губернаторъ и Кавалеръ

А. Окуловъ

АНА 1804. 1040.

у Дослудинъ
 а. Писко. Навушкова Кошару,
 Миссава Мату,

Вароду, Оружия вѣнъ зѣвъ зрѣнъ
 оне маломъ величѣна. Мана тура
 вѣнъ се едѣ стране. Мана мѣнѣ
 а вѣ мо по планту при вѣна зѣ
 на израной уредѣ Вароду Оруж вѣ
 Оружению вѣнъ тако, како се вѣнъ зрѣнъ
 на вѣнѣ зѣнъ, и на вѣнѣнъ кон вѣнъ зрѣнъ
 при вѣнѣ зѣнъ, тако же се Мана мѣнъ зрѣнъ
 мѣнѣ м. Е. П. С. м. вѣнъ зрѣнъ.

у вѣнѣ зрѣнъ
 Телогородному Посаднику
 Миссару Оруж вѣнъ. Мана мѣнѣ
 Зорту Богдановичу.

Воспитаніи Писко Обвиненіи в Милостивѣнн
 Посадникъ и Князь Мана, да се на вѣнѣнъ мѣнѣнъ
 тура и мѣнѣнъ вѣнъ и вѣнѣнъ вѣнѣнъ вѣнѣнъ с
 вѣнѣнъ м. Е. П. С. Мана мѣнѣнъ Мана Мана
 Мана мѣнѣнъ Мана мѣнѣнъ вѣнѣнъ мѣнѣнъ
 да се на вѣнѣнъ мѣнѣнъ вѣнѣнъ мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ Мана мѣнѣнъ
 вѣнѣнъ м. Е. П. С. Мана мѣнѣнъ
 вѣнѣнъ Мана мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ

№ 958
 Оружия Мана мѣнѣнъ
 у Мана мѣнѣнъ

Мана мѣнѣнъ
 Оружия Мана мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ

Мана мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ

МИХАИЛЪ ПОРФЕНОВИЧЪ III
 ПО МИЛОСТИ БОЖІОЙ И ВОЛѢИ НАРОДА
КНЯЗЬ СРВСКІЙ

Дару Сивилевичу мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ Мана мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ Мана мѣнѣнъ
 Мана мѣнѣнъ Мана мѣнѣнъ

прикази и расправе
prikazi i rasprave
views
and discussions

views
and discussions
prikazi i rasprave
приказы и расправе

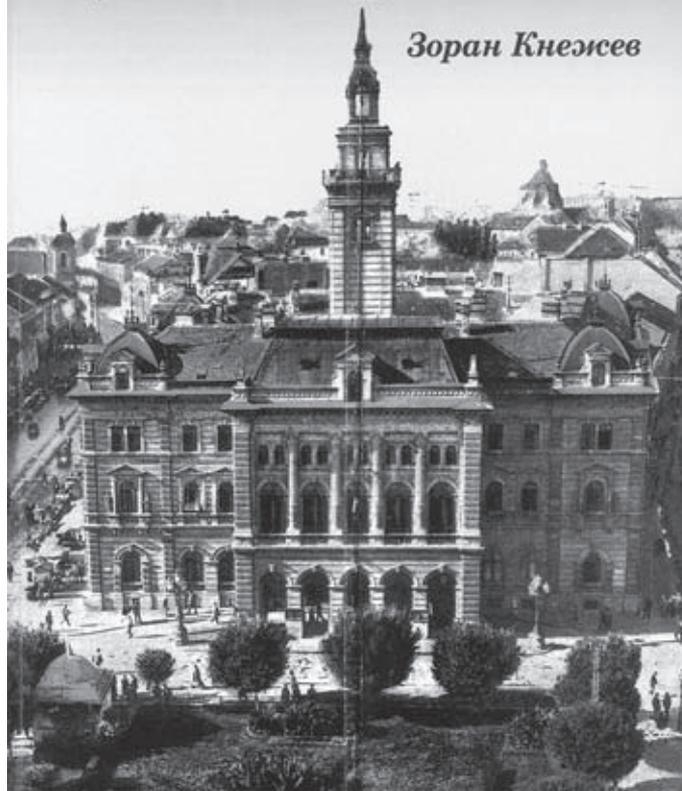
и забаве у Новом Саду, Избор прве Мис Новог Сада, Прва новосадска тробља, Први новосадски башишовани, Прве новосадске пијаци, Прве организације жена у Новом Саду, Први новосадски шојови за Карађорђа, Машица Српска, првих година у Новом Саду, Прве зграде Српској народној позоришња, Прве новосадске појлаве, Први градски пољитичари и избори у прошлости новосадској, Прве новосадске жртве фашизма 6. априла 1941. године, Први дани Другој светској рати у Новом Саду.

Незаобилазну друштвену институцију која је у прошлости имала важну социјалну и економску функцију представља одељак **Кафанологија**: Песма о пићу, Појава првих кафана, Кафане као носиоци модерности у прошлости града, Код "Зеленог Венца", Лазиних "100 јућара земље" и каламбури, Како се некад мерило вино и ракија, Настанак шампанца и његова појава у Новом Саду, Први естрадни уметник Новог Сада, Треба ли нестале кафане жалити, Новосадска боемија, Када је Штраус свирао Новосађанима у Бечу, "Бекријски порез" у Новом Саду, Када је шамбураш из "Беле лађе" дириговао у Метрополистен опери, Песма нас је одржала, Кафана "Код камиле", Познати за ашјалом "Липе", Новосадске кафане колевке шаховске игре у Новом Саду, Новосадске кафанске анејдоше из давнина, Како су Новосађани некада чекали Нову годину, Цијански примаш, Сличнице из новосадских јазбина, Крчма у пристаништу, У сврашштју код "Обилића", Како је Новосађанин постао европски шампион у испијању пива, Штрајк келнера у Новом Саду, Преиње новосадских уосишћеља, Мистериозни костури на месту најстаријеј новосадској хошела, Када су се у новосадским крчмама певале црквене песме, Марко Нешић, композитор и шамбураш са Подбаре, Трбух и трло Новог Сада пред Други светски рат, Песма о "Белој лађи".

Старе градске приче: Манасијирске ирпезе и ладне године, Здравствене ирилке у Војводини у 18. веку, Петроварадин у прошлости, Нејознанице око «Карловачкој мира», Шта се некад облачило у Новом Саду, Покуштво Новог Сада у прошлости, Калуђерско-црквена ејоха Новог Сада, Потребна буна у Новом Саду, Почети безбедносних служби у Новом Саду, Прича о «првом полицајцу» Новог Сада, Како је прављен тунел кроз Петроварадинску стјену, Прича о првим вайроасцима и појсарима, Прича о Светојованској цркви, Изградња Владичанској двора у Новом Саду, Прича о чика Јови Змају, Из животиа Саве Вукјовића, Последње Бранково пушовање кроз Нови Сад,

НОВИ САД Приче из прошлости

Зоран Кнежев

Када је Јаша убио Мишу, Када је новосадски градоначелник ошамарен у «Белој Лађи», Веридба Павла Јуришића-Штурма у Новом Саду, Јосип Броз Тито као зашвореник Петроварадинске тврђаве, Путин у Новом Саду, Лав Толстој несудјени Новосађанин, Стари новосадски сликари, Умро је Пера Доброновић, Клизање, стори у коме је уживала новосадска омладина, Новосадске лејошнице из прошлости, Машичарско здање, Бишћи Новосађанин недељом, Јућро у Новом саду, Шта Раги један Новосађанин када нема другој посла, Лејњи дани у Новом Саду, Штрандовање, Приче са Штранда – када су дамама узимали меру, Новосадски хидродром, Како је рели Монше Карло заобишао Нови Сад, Остале су само старе стазе, Када су се

најлаћивале кљуће у парку, Каменички парк, некадашња оаза Новосађана, Хрвајско село, Некадашње новосадске шуме и дивље звери, Проштина Елба, Подизање сјоменика Милетићу, Вечити дилема: Да ли Милетић неком прети, Десет банова «зигало» Бановину, Новосадски животи у Цифрама пред Дрући светски раи, Облакодер Танурџића у Новом Саду, Продуктна берза и зграде берзе у Новом Саду, Пољопривредни сајам у Новом саду пред Дрући светски раи, Ослобођење Новог Сада октобра 1944. године, Трагедија на новосадском шешалишту, Задњи дани Јерменске црве у Новом Саду, Чика Дајкина «Ваја за тачно мерење», Дорнштетерова посласичарница или данашња «Аштина», Како се некад славио Ускрс у Новом Саду, Прича о Новој години, Прича о Бадњем дану и Божићу.

При крају је корисна *Хронологија важнијих датума из прошлости Новог Сада*. Публикација је богато употпуњена са ретким виђеним фотографијама, мапама и другим графичким прилозима које примерено прате садржај.

*

Текстови су писани кратко јасно и информативно за ширу јавност и старосну популацију. Они нису научни радови али су истраживачки текстови са покрићем у смислу грађе. Има занимљивих и корисних тестова и за озбиљнија истраживања и изучавања, но у овом облику су то једноставно приче из прошлости Новог Сада, па их тако треба и прихватити. Слојевитим приступом кроз разноврсне варошке теме и грађанска збивања, са мноштвом детаља и богатством описа књига нас води кроз урбану историју на препознатљив и веома атрактиван начин.

Целокупни опус Зорана Кнежева везан је пре свега за прошлост Новог Сада. Његово досадашње ангажовање сведочи жељу да ствара нешто што ће остати у аманет, како данашњим, тако и свим будућим поколењима који живе у Новом Саду, и да свој допринос културно-историјској баштини града Новог Сада. Ова драгоцену књига је неизбрисив траг о томе.

Dr Zoran JANJETOVIĆ
 Institut za noviju istoriju Srbije u Beogradu
 Republika Srbija

SRBIJA I POŽAREVAC U DRUGOM SVETSKOM RATU 1941-1944. – OKUPACIONA UPRAVA, IZBEGLICE I PROSVETA, POŽAREVAC (ISTORIJSKI ARHIV POŽAREVAC) 2015, 271 str.

Drugom svetskom ratu je napisano bezbroj knjiga i članaka, snimljen ogroman broj igranih i dokumentarnih filmova. On je bio najveće stradanje u istoriji čovečanstva a i Srbije i srpskog naroda. On je podelio svet, Evropu, Srbiju i Srbe na ogorčeno suprotstavljene tabore. Mnogo više nego u Prvom svetskom ratu, rovovi su cementirani oprečnim ideologijama koje su nadživele i sam rat. On je doveo do podeljenosti evropskih društava ostavivši duboke ožiljke i traume, kako u pobedničkim, tako i u poraženim zemljama. Rat je u Srbiji i nekadašnjoj Jugoslaviji ostavio još dublje ožiljke nego u drugim zemljama. Pa ipak, kraj Drugog svetskog rata je označio vojni poraz fašizma i početak nove etape u istoriji Evrope i sveta.

To je bio razlog što je prošle godine ceo svet obeležio 70 godina od kraja tog najvećeg oružanog sukoba u istoriji. U to obeležavanje se pored medija, uključio i veliki broj naučnih i kulturnih ustanova. U mnogim slučajevima to je učinjeno prigodničarski – tek toliko da se datum obeleži, ali u nekim slučajevima je evociranje prošlosti preduzeto sa većim ambicijama i sa željom da se povodom značajne godišnjice ostavi nešto što će trajati i kad sama godišnjica bude već davno zaboravljena. Knjiga *Srbija i Požarevac u Drugom svetskom ratu 1941-1944 – okupaciona uprava, izbeglice i prosveta* u izdanju Istorijskog arhiva iz Požarevca svakako spada u one ambicioznije poduhvate. Reč je o monografiji tri autorke koje obrađujući tri delimično odvojene teme koje se međusobno dopunjuju i na osnovu obimne arhivske građe i relevantne literature svestrano oslikavaju situaciju u okupiranoj Srbiji. Reč je o u historiografiji neuobičajenom, ali u ovom slučaju vrlo uspešnom delu male grupe kvalifikovanih autora.

Posle uvoda direktorke Arhiva dr Jasmine Nikolić (str. 7-8), sledi uvodna studija dr Marijane Mraović, Srbija i Požarevački okrug pod nemačkom okupacijom 1941-1944. Ona obuhvata oko sto strana i predstavlja svojevrsnu sintezu saznanja o Srbiji pod nemačkom okupacijom u Drugom svet-

skom ratu. Njen je zadatak da ukratko upozna čitaoca sa sudbinom Srbije pod nemačkom okupacijom i da da kontekst za naredna dva rada koja slede. Izlaganje počinje predvečerjem rata na Balkanu i teče sve do oslobođenja zemlje, odnosno do odlaska srpske kolaboracionističke vlade u Austriju. Na jasan i pregledan način autorka upoznaje čitaoca sa zamršenom organizacijom nemačke vlasti, njnim često međusobno suprotstavljenim ustanovama i rukovodećim pojedincima, kao i sa organizacijom nemačke propagande. Potom prelazi na produženu ruku okupatorske vlasti – domaću upravu – isprva očišćenu u Savetu komesara, a potom u „Vladi narodnog spasa“ generala Milana Nedića. Dr Mraović ukazuje na zadatke jedne i druge kolaboracionističke administracije, kao i na sve teškoće sa kojima su se one susretale u njihovom ispuinjavanju. Glavni ograničavajući faktor su bile same nemačke vlasti koje su i postavile svoje domaće saradnike, ali im nikad potpu-

no nisu verovale i nisu bile spremne da im prošire ovlašćenja. To je bilo pogubno po autoritet srpskih organa vlasti. Ništa manje važan faktor u rušenju autoriteta kolaboracionističkih vlasti su bili ustanici – pre svega partizani predvođeni komunistima. Hitler, kao neprikosnoveni gospodar okupirane Evrope je bio najveći neprijatelj Srba i same srpske uprave. Srbe je smatrao odgovornima za jugoslovenski šamar moćnom Rajhu i za neizlkečive zabverenike. Tu činjenicu nije uspela da promeni ni Nedićeva poseta Nemačkoj u septembru 1943. godine, a Hitlerov stav je ohrabrivao susede Srbije da na svojim teritorijama besomučno progone Srbe i uništavaju sve što je srpsko. Dr. Mraović jasno prikazuje taj krvavi Gordijev čvor (dodatno zapleten ustankom u Srbiji i brutalnim represalijama koje su primenjene ne bi li se on slomio) iz koga kolaboracionističke vlasti nisu uspevale da oslobode srpski narod koji su pretendovale da vode. Pri kraju svog izlaganja, autorka se osvrće i na sudbinu Milana Nedića i ostalih kolaboracionističkih funkcionera koji su u izbeglištvu u Austriji delimično i dalje pokušavali da igraju neku ulogu. Čitajući ovaj sažeti prikaz delatnosti kolaboracionističke uprave, jasno je da je ona od početka bila osuđena na neuspeh.

Budući da su moderni ratovi masovna pojava, za mobilisanje masa da u njima učestvuju, odnosno da daju svoj doprinos ratnim naporima svojim radom i materijalnim davanjima, potrebno je te mase pridobiti i ubediti u ispravnost ciljeva za koje se dotične vlasti bore. Zbog toga autorka posvećuje veliku pažnju propagandi – pre svega nemačkoj, a potom sve više i onoj kolaboracionističkih vlasti. Njen cilj je bio ubediti srpski narod da su mu stvarni neprijatelji Britanci, Sovjeti i Jevreji, a ne pravi okupatori, tj. Nemci i Bugari. Budući da je ekonomska eksploatacija Srbije bila jedan od glavnih ciljeva okupacije, dosta pažnje je poklonjeno i propagandi usmerenoj na povećanje poljoprivredne proizvodnje, rad u rudnicima i održanje reda i mira – neophodnih za nesmetano odvijanje proizvodnje tj. privrednu eksploataciju osvojene zemlje. Autorka ni u jednom trenutku ne ostavlja mesto sumnji ko je u krajnjoj liniji rukovodio propagandom kolaboracionističke vlasti. Radu Marijane Mraović u ovoj knjizi se sadržinski malo toga može prigovoriti, međutim, primetno je da je tekst pisan piomalo na brzinu, zbog čega je došlo do suviše naglih prelaza s jedne teme na drugu, a provukao se i manji broj slovnih i drugih grešaka.

Druga studija u ovoj knjizi, Izbeglice i preseljenici u Srbiji i Požarevačkom okrugu 1941-1944, mr. Jasmine Živković se bavi veoma važnom temom o kojoj je takođe dosta pisano.

Upkos tome, mr. Živković je uspela da da potpuno nov i originalan rad pun novih podataka izvučenih iz do sada malo ili nimalo korišćene arhivske građe. Problem izbeglica, prognanika i preseljenika je bio svakako jedan od najvažnijih tokom trajanja Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije. Okupirana Srbija je bila ta koja je moral da zbrine do 400.000 nesrećnih ljudi koji su bežali da spasu goli život, ili koji su bili proterani (eufemistično: iseljeni) zbog pripadnosti „pogrešnoj“ naciji ili veroispovesti. U ogromnoj većini slučajeva radilo se o Srbima sa teritorije NDH, kao i iz okolnih oblasti koje su potpale pod vlast Mađarske, Bugarske ili „Velike Albanije“. Hitler je svojim novopečenim saveznicima dozvolio da na nedužnom srpskom življu stotruko naplate sve greške i nepravilnosti međuratnog jugoslovenskog režima koji je pojednostavljeno izjednačen sa srpskim i za koji je optužen celokupan srpski narod. Mr. Živković jasno pokazuje te uzroke izbeglištva, i kao niko do sada opisuje strukturu srpskih organa koji su se starali o prognanicima i izbeglicama. Pri tom, za razliku od nekih autora, apologeta kolaboracionističkog režima, ona ni u jednom trenutku ne idealizuje stvari. Posao zbrinjavanja jeste bio ogroman, ali se nisu svi slojevi srbijanskog društva u njega podjednako uključili. Citirajući dokumente ona pokazuje da je tada, kao i u svako vreme, bilo slučajeva sebičnosti i zatvaranja očiju i srca pred bedom onih koji su najviše propatili i kojima je pomoć bila najpotrebnija. Takođe, nasuprot apologetama samog Milana Nedića, ona pokazuje da je uloga komesara za izbeglice, Tome Maksimovića bila nesravnjivo veća od tzv. „srpske majke“. Sem toga, ona nedvosmisleno ukazuje na to da inicijativa za zbrinjavanje prvo slovenačkih prinudnih preseljenika, a potom i srpskih izbeglica nije došla od srpskih organa vlasti već nemačkih – dakako ne zbog humanosti, već zbog potrebe da se ogromni priliv osirotelih i izmučenih ljudi stavi pod kontrolu, da se onemogućí njihovo pridruživanje ustanicima i da se oni uključe u privrednu aktivnost. Koristeći i često citirajući arhivske dokumente mr. Živković je pokazala svu složenost fenomena izbeglica i njihovog zbrinjavanja, s jedne strane lišivši ga svake idealizacije, a s druge, dajući dragocen doprinos socijalnoj istoriji Srbije tokom okupacije u Drugom svetskom ratu.

Treći deo monografije, iz pera Slobodanke Cvetković, se bavi požarevačkim školama u periodu nemačke okupacije. U stvari naslov ovog dela je preskromno dat: autorka se poduhvatila jedne večne i uvek važne teme, ali se pri tom nije bavila samo školama u Požarevcu i okolini, već je kao svaki dobar istoričar dala širi društveni i istorijski kontekst njihovog

delovanja. Taj kontekst obuhvata kako obnovu rada škola u tek okupiranoj Srbiji, tako i organizaciju školstva, normativu i posebno ideologiju koji su određivali funkcionisanje škola pod okupacijom. Autorka dobro identifikuje nezadovoljstvo vodećih kolaboracionističkih funkcionera nekadašnjim jugoslovenskim školskim sistemom - koji je navodno školovao nepatriotske i sebične mlade ljude - te njihove želje da pod tuđom vlašću stvore „Novog Srbina“ po svom ukusu. On bi morao da bude pre svega nacionalno svestan, pun požrtvovanja za zajednicu, poslušan i dakako, antikomunistički nastrojen. Pored toga, škole je trebalo da pruže više praktičnog obrazovanja i moralnog vaspitanja. To su bile vrednosti koje su propagirali kolaboracionistički kreatori prosvetne i kulturne politike (Velibor Jonić i Vladimir Velmar-Janković pre svega), prikazujući ih kao važne za srpski narod, a prećutkujući da su i prosvetnom politkom u krajnjoj liniji dirigovali njihovi nemački gospodari u svom interesu.

Jasno je da ovakva prosvetna politika nije mogla da se sprovede bez velikog i svakovrsnog pritiska, kako na nastavnike, tako i na učenike i na njihove roditelje. Nastavnički redovi su „pročišćeni“ od svih pro-komunističkih elemenata, Jevreja, nacionalno-nepouzdanih kadrova, ali i očišćeni od „suviška“ ženskog personala - u skladu sa predviđenim podređenim položajem koji su žene trebale da imaju u nacionalistički preporodenoj Srbiji. Opsežno navodeći rečite citate iz istorijskih izvora, autorka verno oslikava deprimirajuću atmosferu u kojoj su radili nastavnici u okupiranoj Srbiji. Ne zaboravlja ni materijalnu stranu problema: opisuje štete na školama, zauzetost školskih zgrada od strane raznih vojnih jedinica, kao i bedne uslove života i rada nastavnika i đaka: nedostatak hrane, odeće, obuće, ogreva, nemogućnost slobodnog kretanja itd. Autorka se osvrće na tipove škola, poklanjajući posebnu pažnju onima u Požarevcu. Na tom relativno malom uzorku ona uspeva da pokaže skoro sve slabosti od kojih je patilo srpsko školstvo u uslovima okupacije.

Daci su posebna velika tema ovog dela. Detaljno se opisuju ideološki pritisci kojima su bili izloženi, pokušaji indoktrinacije i disciplinske mere koje su ih pretvarale u manje od polu-slobodnih bića koja su smela da se kreću samo na relaciji kuća-škola, škola-kuća, kojima je bilo propisano kako će se oblačiti i češljati, koja su bila obavezna na prinudni rad na školskim imanjima i u Nacionalnoj službi za obnovu Srbije, koja nisu smela da se prepuštaju bilo kakvim mladalačkim raznodama i koja su morala da paze na svaku izgovorenu reč. Autorka spominje u historiografiji već poznatu zloglasnu

podelu đaka u tri kategorije, zavisno od političke pouzdanosti, odnosno mogućnosti uticaja na njih. Istovremeno, Cvetkovićeva pokazuje da sve te represivne mere nisu uspevale da slome srpsku omladinu. Ona je ne samo stalno pokazivala svoju samostalnost i želju za slobodom, već se znatan broj omladinaca i omladinki pridružio narodnooslobodilačkom pokretu. (Autorka navodi niz imena iz Požarevca, što je svakako zanimljivo za lokalnu istoriju i potomke porodica iz kojih su ti mladi borci ponikli.) Odgovor vlasti na ovakvo ponašanje je bio slanje u koncentracione logore ili na gubilište, a u lakšim slučajevima u Zavod za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci, kome autorka takode posvećuje određenu pažnju. Celokupna slika koju autorka stvara je, baš kao i rad mr Jasmine Živković sjajno naslikana društveno-istorijska minijatura koja mnogo govori o preteškom ratnom vremenu.

U celini uzevši, monografija Srbija i Požarevac u Drugom svetskom ratu 1941-1944, po mnogo čemu nadilazi ne samo brojne prigodne monografije izdavane povodom raznih godišnjica završetka Drugog svetskog rata, već i mnoge čisto naučne radove koji su nastajali bez prigodničarskih namera. Sva tri rada u monografiji su na najvišem naučnom nivou i izuzetno dobro potkrepljeni neobjavljenim i objavljenim istorijskim izvorima, kao i navođenjem brojne relevantne historiografske literature. Radovi se dobro dopunjuju, tako da činjenica da potiču iz pera tri različite autorke ne krnji celovitost knjige. Pored toga, monografija pleni i svojim izgledom, koji je takođe mnogo više od samo dobro dizajnirane publikacije: kroz celu knjigu je posejan ogroman broj faksimila dokumenata, kao i fotografija. Dokumenti su dati u vrlo dobroj rezoluciji, što istoričarima koji uzmu knjigu u ruke omogućava da ih i oni koriste kao objavljene istorijske izvore, a laičkim čitaocima omogućava da iz prve ruke „osete“ duh tog teškog vremena. Fotografije po pravilu nisu one koje se mogu uvek naći u publikacijama sa temom Srbije u Drugom svetskom ratu. I one predstavljaju istorijske izvore, a nipošto „ukras“ knjige - utoliko pre što neke prikazuju zaista potresne prizore. Šteta je samo što se spisak ilustracija nalazi na kraju knjige, odnosno što svaka fotografija nije praćena objašnjenjem ispod nje. Na kraju knjige se nalazi spisak izvora i literature, ali nažalost ne i registar imena. Konačno, za žaljenje je i to što je tiraž knjige tako mali. Na to su svakako uticale finansijske okolnosti, ali se treba nadati da će se sada kada je knjiga objavljena i kada je stavljena na uvid javnosti, uvideti njene vrednosti i da će se naći finansijski za bar još toliki broj primeraka koliko je prvobitno otštampan.

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ „КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ ЗАВОДИ У СРБИЈИ – ПРИМЕР ПОЖАРЕВАЧКОГ КАЗНЕНОГ ЗАВОДА 1853-1918“

У издању Историјског архива из Пожаревца у сарадњи са Криминалистичко-полицијском академијом у Београду изашла је из штампе монографија под називом „Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“, аутора: Иване Крстић-Мистрицеловић, Јасмине Живковић, Невенке Кнежевић-Лукић, Драгана Милорадовића, Радомира Зекавице и Радована Радовановића. Реализацију пројекта и штампање монографије омогућио је Град Пожаревац, а само објављивање монографије посвећено је обележавању 150 година Казнено-поправног завода Забела у Пожаревцу.

Монографија „Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Пожаревачког казног завода 1853-1918“ свеобухватно сагледава настанак и функционисање Казнено-поправног завода у Пожаревцу, успостављање казнене евиденције и осуђеничке статистике, почетке правног уређивања поступања према осуђеницима, као и развој казнене политике у Србији. Нарочити значај монографије огледа се у анализи правног положаја и живота осуђеница, малолетника и политичких затвореника у Пожаревачком казно-поправном заводу. Интересантан је и део монографије посвећен идентификацији и регистрацији осуђеника која се спроводила по Бертијоновом систему, чиме је заокружено истраживање о осуђеничкој популацији.

Монографија обухвата шест поглавља, преглед коришћених извора и литературе и прилог, у којем су презентовани оригинални текстови ондашњег Казненог законика и казног поступка судског и Попис о храни осуђеника. У свет некадашње казнене политике аутори нас уводе излагањем о уобличавању српске државе (*Уобличавање српске државе до 1918. године*), од времена Првог српског устанка из 1804. године, преко Сретењског и Турског устава, уставобранитељске владе и Устава из 1888. године. У овом поглављу анализирани су најзначајнији закони и други

правни прописи из наведеног периода, с тим да је посебна пажња посвећена периоду уставобранитељске владавине (1842-1858), будући да су у то време настале најважније државне институције, па и организација судске власти, оформљен је Касациони суд и донети важни закони. Управо у овом делу монографије упознајемо се са и Уредбом о устројству окружних судова из 1840. године која је давала одрђене гаранције притвореницима, забрањајући примену тортуре приликом саслушања. Уводно разматрање о изградњи српске државе и развоју законодоване активности у периоду од 1804-1918. године читаоцима пружа поуздан ослонац за разумевање друштвеног амбијента у којем су настали и први казно-поправни заводи.

Други део монографије посвећен је анализи казног система у Кнежевини и Краљевини Србији (*Казнени систем у Кнежевини и Краљевини Србији*) у којем је представљен развој казне лишења слободе. Развој ове казне може се пратити од хапса, који је био изрицан као самостална казна лишења слободе или у функцији извршења казне батина, а издржаван је у просторијама суда или у посебним тамницама које су се почеле градити у периоду Првог српског устанка, па све до установљавања три облика казне лишења слободе: робије, заточења и затвора, 40-тих година XIX века. Тих година започиње и изградња првих стандардизованих апсана при окружним начелствима, па је у овом делу монографије прецизно приказан њихов изглед и смештајни капацитети. Посебно су обрађена правила о поступању са затвореницима и дисциплинском кажњавању. Нарочити значај овог поглавља огледа се у детаљној анализи првих „Правила о домаћем реду апсанског заведенија у Пожаревцу“ из 1868. године, у којем су подробно анализирана питања пријема осуђеника у завод, поступања са осуђеницима, издржавања и рада осуђених лица, дисциплинске одговорности и отпуста из завода. Такође, кроз ово поглавље можемо пратити развој сврхе кажњавања од одмазде до поправљања

1 Ванредни професор, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

преступника. Дуг пут изградње казнено-поправних завода и политике кажњавања представљен је хронолошки, систематично и минуциозно, анализом бројних оригиналних извора кроз које нас аутор зналачки и вешто води.

Трећи део монографије посвећен је квалитету и условима живота у Пожаревачком казненом заводу до 1918. године (*Квалитет и услови живота у Пожаревачком казненом заводу до 1918. године*), у којем се упознајемо са реформом казних завода, архитектонско-техничким условима, исхраном, лечењем и радном обавезом осуђеника. Пажња је посвећена и изградњи нових објеката у женском одељењу завода, положају малолетних осуђеника, али и казненој евиденцији и осуђеничкој статистици. Табеларно су представљени важни статистички подаци о условима живота осуђеничке популације, што даје посебан квалитет овом штиву и значајно обогаћује постојећи фонд знања у овој области.

Четврти део монографије носи назив *Осуђенице Пожаревачког казног завода* и у потпуности је посвећен женском одељењу Пожаревачког казног завода. У овом поглављу приказан је и положај жена према обичајном праву и Кривичном и Грађанском закону, чиме је створена добра полазна основа неопходна за разумевање

правног положаја осуђеница. У наставку рада детаљно и прегледно су представљени услови у којима је издржавана затворска казна, правила о радној обавези осуђеница, лечењу и медицинској нези, као и положај осуђеница са децом. Занимљив је осврт на одређене категорије осуђеница, као што су политичке и могућностима условног отпуштања и помиловања.

Пети део монографије, под називом *Поступање са осуђеницима у Пожаревачком казненом заводу – случај политичких криваца* прати судбине појединих политичких осуђеника, међу којима ваља издвојити Светозара Марковића, Васу Пелагића и Бранислава Нушића. На основу бројних историјских извора представљени су услови у којима су боравили политички кривци и однос управе завода према политичким осуђеницима. Из ових редова може се сазнати да је однос према овој категорији осуђеника био веома строг, да су били под сталним надзором, а да су услови у којима су боравили били нехигијенски и понижавајући. У прилог овим ставовима цитирана су и писма појединих познатих осуђеника, спорадична извештавања штампе и друга документарна грађа на основе које се може стећи увид у расположење ондашњег јавног мњења спрема положаја политичких осуђеника.

Шести део монографије садржи излагање о примени Бертијоновог система у идентификацији и регистрацији осуђеника у Пожаревачком казнено-поправном заводу (*Идентификација и регистрација осуђеника у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу по Бертијоновом систему*). Као и у претходним поглављима и овде нас аутори поступно уводе у излагање, у овом случају најпре представљањем прве научне методе за утврђивање идентитета назване по њеном идејном творцу Алфонсу Бертијону. Сазнајемо да ова метода први пут уведена у Краљевини Србији Законом за мерење, опис и идентификовање криваца из 1904. године, када је и формирано прво Антропометријско-полицијско одељење при Министарству унутрашњих дела. У Пожаревачком казнено-поправном заводу Бертијонова метода је први пут употребљена 1906. године и примењивала се све до увођења дактилоскопије 1911.

Монографија *Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Пожаревачког казненог завода 1853-1918* спада у ред замашних подухвата којом се унапређује познавање српске правне историје и ударају темељи за њено будуће из-

учавање. Аутори су успели на најбољи начин да повежу теоријски и практични аспект у анализи предметне проблематике и исказали су завидну вештину у сагледавању и презентовању бројних историјских извора. Нарочити квалитет монографије огледа се у представљању оригиналне грађе, осуђеничких писама, различитих извештаја и статистика које су се водиле у Пожаревачком КПЗ. Монографија је богато илустрована фотографијама осуђеника/ца, самог завода, града Пожаревца и ондашњих нормативних аката. Писана је јасним и лепим стилем који читаоца лако и узбудљиво води од првог до последњег поглавља. Монографија спада у ред оних шттива која можете прочитати у једном даху, али ћете се због обиља важних података и богате изворне грађе, њему враћати изнова.

Уважавајући значај и домете монографије, као и хвале вредан истраживачки допринос, свесрдно препоручујем монографију *Казнено-поправни заводи у Србији. Пример Пожаревачког казненог завода 1853-1918* пажњи стручне, али и најшире јавности, будући да нам пружа прегршт научно утемељених података о зачецима и развоју казнено-поправних завода и казненој политици у Србији.

Мр Маријана ТОДОРОВИЋ БИЛИЋ
 Архив Републике Српске, Бањалука
 Република Српска, Босна и Херцеговина

„НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (1991-2016)” У ПОЖАРЕВЦУ

У периоду од 24. априла до 4. маја 2017. године, у Историјском архиву у Пожаревцу, гостовала је изложба Архива Републике Српске “Народна скупштина Републике Српске (1991-2016)”. Гостовање ове изложбе било је приређено поводом дана Историјског архива у Пожаревцу и дана Архива Републике Српске, као и поводом обележавања пет година од потписивања Протокола о сарадњи ова два Архива. Гостовање је уприличено под покровитељством Народне скупштине Републике Српске и Скупштине града Пожаревца, а сама изложба је била постављена у Галерији савремене уметности у Пожаревцу. Изложбу чине вриједни архивски документи којима је приказан рад Народне скупштине Републике Српске у протеклих 25 година. Аутори изложбе и изложбеног каталога су директор Архива Републике Српске мр Бојан Стојнић, помоћница директора Верица Стошић и архивиста мр Горан Ђуран.

Гости из Републике Српске, које су чинили представници Народне скупштине Републике Српске и Архива Републике Српске, прије свечаног отворања изложбе, били су гости Градоначелника Града Пожаревца, Банета Спасовића, и председника Скупштине Града Пожаревца Бојана Илића, на свечаном пријему у свечаном салону градске куће. Приликом отварања изложбе присутнима су се обратили директорка Историјског архива у Пожаревцу др Јасмина Николић, председник Скупштине Града Пожаревца Бојан Илић и директор Архива Републике Српске мр Бојан Стојнић, док је изложбу отворио председник Народне скупштине Републике Српске Недељко Чубриловић.

Изложба, на 173 експоната, приказује најмлађу српску парламентарну организацију у скупштинском систему европских народа. Посјетиоци изложбе су, између осталог, могли да виде нацрте, брошуре, новинске чланке, гласачке листиће, изборне летке, страначке програме, транскрипте записника са сједница, пословнике, одлуке скупштине и друге занимљиве експонате.

Представници Архива Републике Српске уживали су у формалном, али и неформалном дружењу са колегама из Историјског архива у Пожаревцу, те бројним туристичким атракцијама овог прелијепог града.

Постер изложбе за гостовање у Пожаревцу (ИАП)

Отварање изложбе у Пожаревицу 24.4.2017. (фото: град Пожаревац)

Изложба – (фото: ИАП)

*Бојан Илић, председник Скупштинине Града Пожаревца -
(фото: ИАП)*

Др Јасмина Николић, директор ИАП (фото: ИАП)

*Мр Бојан Стојнић, директор Архива Републике Српске -
(фото: ИАП)*

*Недељко Чубриловић, председник Народне скупштинине
Републике Српске - (фото: ИАП)*

Госћи на отварању изложбе у Пожаревцу - (фото: ИАП)

Пријем у Скупштини Града Пожаревца 24.4.2017. (фото: град Пожаревац)

СКРАЈНУТА РЕМЕК-ДЕЛА: МОЛБА ТЕНГИЗА АБУЛАДЗЕА – ОТКУЦАЈИ ТИШИНЕ ИЛИ ДУШИНИ ВЕЧИТИ ЗАХТЕВИ –

„Дивна природа човека не може никад умрети.“
Важа Пшавела (Vazha-Pshavela)

Поједини критичари упорно воле да истичу да грузијска кинематографија може да изнедри само необичне филмове. Иако се тако уопштен приступ на први поглед може учинити помало неозбиљним, он у себи несумњиво садржи извесну дозу истинитости. Грузијски филм је, мирећи наизглед непомириве супротности, увек зрачио неком врстом детиње наивности, али је уз то био и остао и непресушно врело неспутане филозофске рефлексije. Од народа који је током векова, преносећи јуначке националне спевове с колена на колена и ослањајући се на веома раскошан фолклор, развијао и богатио своју усмену и писану књижевну традицију митолошко-историјским, херојским и рефлексивним мотивима могао се и очекивати филмски израз необичне поетичности, али, ипак, јединственост филмова који долазе из Грузије превазилази све критичарске претпоставке.

Од првих филмских пројекција до данашњих дана грузијска кинематографија је подарила свету читаву лепезу врхунских филмских стваралаца. На београдском „фестивалу фестивала“ *Фестиву*, током незаборавног „златног периода“ Југословенске телевизије и у више наврата у биоскопу Југословенске кинотеке имали смо прилике да се упознамо са визуелно култивисаним филмовима Михаила Чиаурелија (Mikheil Chiaureli) и Реза Чхеидзеа (Rezo Chkheidze), са чудесним уметничким квалитетима филмских дела Николаја, Георгија и Ељдара Шенгелаје (Nikoloz, Giorgi, Eldar Shengelaya), божанственим филмским приказима Сергеја Парацанова (Sergei Parajanov /

Сергей Параджанов), бриљантним стилем Михаила Калатозова (Михаил Калатозов / Mikheil Kalatozishvili) и веома специфичним тужним комедијама Георгија Данелије (Giorgi Danelia). Могли смо да завиримо и у тајне стваралаштва Нане Џорџадзе (Nana Jorjadze) и Лане Гогоберидзе (Lana Gogoberidze), али и да се дивимо сложеним ауторским световима какви су они Тенгиза Абуладзеа (Tengiz Abuladze) и Ираклија Квирикадзеа (Irakli Kvirikadze). Сви ти, као и многи други аутори грузијске кинематографије добили су више од педесет репрезентативних награда на најугледнијим светским филмским фестивалима. А после распада Совјетског Савеза и приметне стагнације која је потом уследила грузијски филм последњих година поново бележи успехе на међународном плану.

Све време, дакле, а нарочито у совјетско доба, грузијски филм је био оригиналан и лако препознатљив. Не може се из тог периода изоставити *Моја бабушка* (*Chemi bebia*, 1928) редитеља Коте Микаберидзеа (Kote Mikaberidze), остварење које плени алтернативним приступом и потврђује тезу да поједини филмови временом још више добијају на значају. Виртуозношћу редитељског поступка одликују се и бројна друга дела ове виталне кинематографије, попут *Пушовања младој композицијора* (*Akhalgazrda kompozitoris mogzauroba*, 1985) Георгија Шенгелаје (*Сребрни лав* за најбољу режију у Берлину 1986. године), у Манхајму награђене *Грузијске хронике 19. века* (*XIX saukunis qartuli qronika*, 1978) Александра Реквиашвилија (Aleqsandre Rekhviashvili) или Јоселијанијеве (Otar Ioseliani) *Пасторале* (*Pastorali*, 1975, Награда Фипресција у Берлину 1982). А много раније су својим *Мајданским мајарцем* (*Magdanas lurja*, 1955) пажњу на себе скренули Тенгиз Абуладзе и Резо Чхеидзе, који су за ово занимљиво дело поетског неореализма добили награду за најбољи кратки играни филм у Кану 1956. године.

На почетку своје редитељске каријере Абуладзе је режирао неколико успешних документарних филмова, један

¹ Текст је првобитно објављен у филмском часопису „Филаж“, број 13 из 2015. године. Редакција часописа „Записи“ захваљује главном уреднику филмског часописа „Филаж“ Срђану Савићу на одобрењу објављивања чланка у овом броју часописа „Записи – Годишњак Историјског архива Пожаревац“.

од њих заједно са Резом Чхеидзеом, добрим пријатељем са филмских студија у Москви. Након сарадње са Чхеидзеом на *Маџанином мајариу*, дебитује на играном филму и као самосталан аутор *Туђом геџом* (*Skhvisi shvilebi*) 1959. године, да би у следећем остварењу, *Ја, бабушка, Илико и Иларион* (*Me, bebia, Liko da Ilarioni*, 1963), учврстио свој ауторски израз препун рафиниране поетичности и ненаметљивог хумора. Иако се инвентивношћу и егзотичношћу филмског приповедања одликује и његов *Берган за моју грају* (*Samkauli satrfosatvis*, 1971), слободно се може рећи да је Абуладзе светски углед стекао неформалном трилогијом филмова који се баве темељним питањима љубави и мржње и живота и смрти. Први филм у тој трилогији, *Молба* (*Vedreba*, 1968), занемарено је ремек-дело које, без обзира на стилску уникатност и уметничку непоновљивост, нећемо тако често виђати на листама највећих совјетских филмских остварења, потоње *Дрво жеља* (*Natvris khe*, 1976) је готово митска прича о доживљају света из перспективе мушкарца и жене и о њиховом трагању за срећом, док је завршна карика трилогије, *Покајање* (*Monatieba*, 1984), гротеска која метафорички приказује однос репресивног режима према појединцу. И док су *Дрво жеља* и *Покајање*, макар и са делимичним закашњењем, пратиле позитивне критике и велики публицитет, чини се да је *Молба* остала заробљена у вртлогу времена као помало заборављени бисер грузијске, совјетске и светске кинематографије. Можда је дошао тренутак да се исправи та велика филмскоисторијска неправда и овај јединствени црно-бели филмски подухват сагледа у пуном кинематографском сјају.

Молба је филм који у оригиналу на грузијском носи назив *Vedreba* (овај појам подразумева врсту молитве у којој се Бог дубоко понизно преклиње за нешто), а најчешће је превођен на руски као *Молба* а на енглески као *The Plea* или *The Entreaty*, понекад и као *The Supplication*. Реч је о остварењу заснованом на мотивима из поезије изворног грузијског писца Важе Пшавеле (*Vazha-Pshavela*, 1861–1915, право име Лука Разикашвили /*Luka Razikashvili*/), врсног песника и оштроумног приповедача који је за собом оставио изузетну литерарну заоставштину. Када се погледа ова Абуладзеова фантастична синеастичка обрада двеју Пшавелиних поема, „Алуде Кетелаурија“ („*Aluda Ketelauri*“) и „Домаћина и госта“ („*Stumar-maspindzeli*“), просто се занеми. Гледаоца, наиме, током рецепције *Молбе* прожима светлост огромне поетске снаге, али га

истовремено и збуњује изненадно понестајање речи којима би се описало виђено на великом екрану. У *Знакови-ма њоред џуша*, у једном сегменту у којем говори о писцу и уметности, велики Иво Андрић каже: „Највећи ефекат постизава се у поезији кад песнику пође за руком да читаоца изненади нечим познатим.“ То се догађа када стојимо пред снажном уметничком творевином као крајњим резултатом стваралачког процеса – имамо осећај да смо прошли и доживели оно што нам стваралац показује и не можемо да верујемо да је филигрански исказано све оно о чему смо годинама промишљали. Такав је случај управо са *Молбом*. После првобитних вибрација, након којих још увек само слутимо да је пред нама грандиозно кинематографско дело, следи доживљавање и „откривање“ бића филма, понирање у његову суштину, да би се на крају јавило и осећање да филм мора да се погледа поново. А то издваја велике филмове од осталих – жеља да их гледамо и по неколико пута.

Редитељ Абуладзе, идући Пшавелиним траговима, поставља у свом филму основна питања о кривици и покајању, али и о непресушним људским тежњама и смислу човекове егзистенције. И премда универзалност тема назначених и обрађених у *Молби* несумњиво превазилази уске националне оквире, Абуладзе је, баш као и Пшавела много пре њега, врло добро знао да се без актуализовања и „анализе“ локалних, националних и конфесионалних турбуленција не би ни стигло до чистих осећања и назнаке одговора на фундаментална питања људског постојања. Радња *Молбе* одвија се у једном селу сред кавкаских планина, у дивљем амбијенту огрезлом у непријатељствима и сталним сукобима православног и муслиманског становништва. Јунака филма Алуду разара осећај кривице и он почиње да поставља суштинска питања о сталном преплитању добра и зла на човековом путу. После једне победе остварене у двобоју одбија да поступи у складу с традиционалним обичајем одсецања руке непријатељу, чиме показује уважавање према пораженом, али и покреће лавину питања о корену непрекидних братоубилачких сукоба и о смислу непрестане међуплеменске борбе, а нарочито крвне освете. Али иронија живота често уме да се поигра са човековим бићем. Његов ће покушај да заустави дугогодишње сукобе два племена бити несхваћен и од једних и од других. Најпре долази у конфликт са својим саплеменицима, а ни противничка заједница не одговара мирно на његов гест, јер је посредни верско

непријатељство које букти вековима. У таквој апсурдној ситуацији главном јунаку преостаје само лутање. И таман када помислимо да се све зауставља, у *Молби* отпочиње унутрашња акција...

Сред каменитога кавкаскога крајолика, као у магновењу, меланхолични песник и ратник кроз распламсали пламен горчине трага за милошћу Божјом. Током трагања походе га визије – посећује га Бог у лику девојке блиставе светлости, а ђаво га из сенке и хладовине мами сладострашћима. У Алудиним ломовима значајно место заузимају његова духовна искања и молба Богу да му потврди сврсисходност пута, али и нада да ће се у души појавити блесак спознаје и речи које све објашњавају. Приказујући најтананије титраје јунакове душе, Абуладзе и на микроплану реактуализује мотив вечите борбе добра и зла, али у контексту који подразумева веома сложен доживљај живота и света из перспективе дубоко емотивног и рањивог појединца. Стога се и стиче утисак да је *Молба* филм брижљиво посланих стања душе, стања која су истински проживљена, уметнички аутентична и необично искрена.

На почетку *Молбе* монах се моли за спасење човечанства и поред свеколиког људског посрнућа. Почевши од те молитве па даље кроз читав филм, наглашено исповедни тон у потпуности заокупља гледаочеву пажњу. Често се у офу јављају издвојена казивања која потцртавају мисли актера, а исказ емоција на лицима протагониста и форма њихових монолога савршено су ритмички преплетени и смисаоно усклађени. Чим се зачује монолошки глас, камера се усмерава на лице одговарајућег јунака, што у *Молби* ствара утисак својеврсног поетског чуда, јер се чини да приповедање долази ниоткуда. У историји филма постоје слични примери. Могло би се помислити да ће смењивање крупних планова глумице Рене Фалконети (Renée Falconetti) у *Страдању Јованке Орлеанке* (*La passion de Jeanne d'Arc*) Карла Теодора Драјера (Carl Theodor Dreyer) пореметити ритмичност филма или да ће глас свештеника, који у првом лицу изговара текст из свог дневника у Бресоновом (Robert Bresson) *Дневнику сеоског свештеника* (*Journal d'un curé de campagne*), умањити снагу филмског језика. Десило се управо супротно – ови филмови се одувек доживљавају као репрезентативна ремек-дела седме уметности. А исто би се могло рећи и када је у питању Абуладзеово филмско остварење.

Молбу, међутим, не одликује само аудиовизуелни него и снажан драмски контрапункт. Иако се главни јунак

одлучује на лутање, нема у Абуладзеовом филму класичног приповедног поступка, већ догађајни ток проистиче из унутрашњег стања делајућег лица. Нема динамичне радње каква се везује за језик традиционалног биоскопског филма, нема јунака за кога може да се „навија“ на конвенционалан начин. Али зато редитељ ниједног трена не нарушава узвишену песничку хармонију Пшавелиних стихова. Они лебде, а мисли трепере и као да њихови трептаји пригушују димензију стварности, која се онеобичајеним, скоро па мистичким редитељским поступком, пажљиво стилизована, постепено реконструише пред гледаоцем. Када се томе преиспитивању и трагању главног јунака и молитви монаха с почетка придодају и мистичношћу прожети средњовековни пејзажи и наглашена ритуалност бројних призора, *Молба* почиње да зрачи својеврсном атмосфером светости. Реска црно-бела фотографија Александра Антипенка (Александр Антипенко) и недокучива музика Нодара Габуније (Nodar Gabunia) још више наглашавају поменуте компоненте филма, па Абуладзеово остварење одаје утисак давно одсањаног сна транспонованог на целулоидну траку и пројектованог на биоскопско платно.

Тајанствена повезаност добра и зла прожима наше животе, а представљање тог сложеног феномена у уметности може још више да узвиси снагу животне радости. Најузвишенија дела и најчистије мисли често су били резултат тескобе и шпалира немилосрдних удараца. Зар се кроз вододелнице живота није често стизало и до најсветијих тренутака? Аутор нам истинољубиво и без прикривања указује на суровост овоземаљских путева, а у исто време показује и разумевање за слабости и грешност људске природе. Он не избегава да укаже колико човек може бити бездушан и лажљив, али упоредо, као прави уметник, истиче и продуховљену суштину човекову. А узвишена дела могу бити таква да се човеку и сам Бог диви, а могу бити и таква да га се и ђаво постиди. Велика одважност краси аутора који се, попут Абуладзеа, труди да допре до сржи људске егзистенције и да кроз слике и стања предочи највећа кидања у човеку, али и најбољу страну природе људске. *Молба* је, управо стога, вапај пустињака, унутрашње изгарање, духовни крик, кинематографски еквивалент израде иконе, тајанствено зидање по небу и земљи, извртање на површину ожиљака живота и слављење непоновљивости пута човековог.

Молба је надамне оригиналан и упечатљив филм са несумњивим ауторским печатом Тенгиза Абуладзеа. Иако је тешко упоредива са било којим другим филмским остварењем, њена визуелност донекле асоцира на поједина дела Андреја Тарковског (Андрей Тарковский), монтажни поступак на неке филмове Сергеја Парацанова, а веродостојан приказ средњовековног амбијента на остварења чешког редитеља Франтишека Влачила, поготову на *Долину пчела* (*Údolí včel*), *Ђавољу замку* (*Ďáblova past*) или *Маркету Лазарову* (*Marketa Lazarová*).

Чак и у оквиру Абуладзеовог невеликог опуса *Молба* је несхватљиво остала по страни, иако је реч о филму не-

надмашне уметничке снаге. Кад год се спомене овај аутор, прва филмскоисторијска и критичарска асоцијација је увек *Покајање*, свима знани кинематографски симбол гласности и перестројке, а скоро никада величанствена и непоновљива *Молба*, настала крајем политички још турбулентнијих шездесетих година. И то је једна од најчуднијих кинематографских мистерија, оних које пркосе здравом разуму и не дају се објаснити применом уобичајене аналитичке апаратуре. А Тенгиз Абуладзе? Да у животу ниједан други филм није снимио сем *Молбе*, и даље би заслуживао веома високо место у грузијској кинематографији и свету седме уметности.

аутори.
autori
authors

Др Јасмина НИКОЛИЋ
главни и одговорни уредник

Јасмина ЖИВКОВИЋ, мср.

Др Драгана МИЛОРАДОВИЋ

Dr Živana HEĐBELI

Božidar KEREKOVIĆ

Миљана ЂОРЂЕВИЋ

Марко АНДРУН, мср.

Проф. др
Предраг Н. ДРАГОЈЕВИЋ

Доц. др Снежана
МАРАИЋ-ДРАГОЈЕВИЋ

Vukota VUKOTIĆ

Ph.D. Dimitris VOGIATZIS

Mr Небојша ЂОКИЋ

Проф. др
Радован В. РАДОВАНОВИЋ

Предраг МИЛАДИНОВИЋ

Огъан М. ПЕТРОВИЋ

Александар М. ОГЊЕВИЋ

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

Рената МИНИЋ, мср.

Драгана С. ГЛИШИЋ
ЖИВАНОВИЋ

Миланка СТОКИЋ

Невена ВУКСАНОВИЋ

Мирјана СТЕПАНОВИЋ

Дарко МАРИНКОВИЋ

Наташа МИЛОШЕВИЋ
ДУЛИЋ

Зоран ВИГЊЕВИЋ, мср.

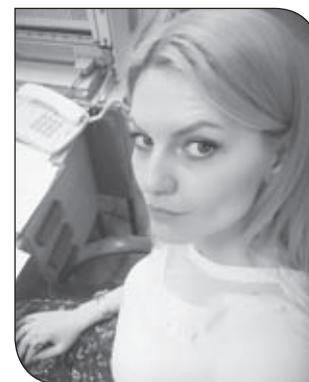
Мр Дејан ЈАКШИЋ

Др Зоран ЈАЊЕТОВИЋ

Проф. др Тања КЕСИЋ

Мр Маријана ТОДОРОВИЋ
БИЛИЋ

Горан МИТИЋ

УПУТСТВО
САРАДНИЦИМА
uputstvo
saradnicima
instructions
to authors

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА

Рукопис (граматички и правописно исправан) за Годишњак Историјског архива Пожаревац *Записи*, треба послати електронским путем на адресу: info@arhivpozarevac.org.rs **најкасније до 1. јуна текуће године** у којој ће бити штампан. Уз то, треба доставити и један примерак текста одштампаног на папиру, као и Издају да рад није (нити ће бити) објављиван или попућен неком другом за објављивање, на адресу Уредништва: Историјски архив Пожаревац, 12000 Пожаревац, за *Годишњак* ИАП, др Воје Дулића 10.

Рад треба да буде написан ћирилицом у Microsoft Word-у, дужине (укључујући сажетак и резиме на српском и/или на енглеском, слике, табеле и друге прилоге) до 28.500 словних знакова; врта слова: Times New Roman; проред: 1.5; величина слова: 12. Раду приложити и резиме (од 10 до 15 редака) на српском и/или на енглеском са четири до шест кључних речи, у прореду 1, величине слова 11. Фусноте (напомене уз текст, спуштенице): проред 1, величине слова 10.

Страна имена у раду писати онако како се изговарају, с тим што се при првом навођењу у загради име даје изворно.

Илустративни прилози уз радове (фотографије, графикони, географске карте, ...) морају бити адекватно скенирани (300 dpi). Свака илустрација мора бити означена бројем, мора да има легенду и назначено место унутар текста где ће се наћи. Формат илустрације може бити: jpg или tiff.

Структура радова:

- име и презиме;
- адреса аутора и установе у којој ради;
- наслов рада;
- сажетак (50–100 речи);
- кључне речи (3–10 речи);
- текст рада (обима до једног ауторског табака – 16 страница);
- резиме (300–500 речи).

Форма текста:

- текст процесор Word;
- стил Normal;
- формат стране А4;
- маргине (цм): горе – 2.5, доле – 7.2, лево – 2, десно – 6.3, гутер – 0;
- фонт Times New Roman, 20pt наслов, 16pt поднаслов, 11pt основни текст, 9pt напомене;
- проред Single,
- напомене Footnotes у непрекинутом низу од 1 даље.

Радови које је Уредништво часописа одобрило за публиковање, биће штампани са УДК бројем Народне библиотеке Србије. Примљени радови се не враћају.

ПРАВИЛА ЗА НАВОЂЕЊЕ

МОНОГРАФСКЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив дела – курзивом, место издања, година издања. Ако се наводи и број странице, пише се без икаквих додатака (стр., р., pp., ff., dd. и слично). После места издања ставља се запета.

Пример: Славко Гавриловић, *Војводина и Србија у време Првог устанка*, Нови Сад, 2004, 218.

Уколико књига има више издања, може се навести број издања у суперскрипту (на пример 2008²).

Уколико се у књизи помиње више места где је издата, наводе се прва два раздвајена цртом (дугачка).

Пример: Борислав Јанкулов, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Нови Сад–Панчево, 2003, 43.

ОБЈАВЉЕНА ГРАЂА се наводи на исти начин као и монографске публикације, а **НЕОБЈАВЉЕНА** (архивска) грађа се наводи на следећи начин: при првом навођењу пун назив архива, место архива, редни број и назив фонда, сигнатура предмета. У загради на крају обавезно написати скраћеницу под којом је води одређени архив и под којом ће се појављивати у следећим навођењима.

Пример: Архив Војводине, Нови Сад, Ф. 23, Земаљска управа за Српско Војводство и Тамишки Банат, Президијални списи, бр. 1964 (АВ, СВТБ).

ЧЛАНЦИ се наводе на следећи начин: пуно име и презиме аутора, назив чланка – курзивом, назив часописа, новина или друге серијске/периодичне публикације, број и годиште, место издања, година, број странице без икаквих додатака (као и код навођења књига).

Пример: Слободан Бјелица, *Трансформације идеје о аутономији Војводине*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 137, Нови Сад, 2011, 509–520.

Пример: Andrej Mitrović, *Deutschland und Jugoslawien 1919–1933*, Зборник Филозофског факултета, Књ. 12, 1, Београд, 1974, 567–575.

Уколико је назив часописа дугачак, приликом првог навођења у заградама се наводи скраћеница под којом ће се даље појављивати.

Пример: Васа Стајић, *Нови Сад, његов мајсторић и културна преишућа новосадских Срба*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду (ГИДНС), 6, 1–2 (14–15), Нови Сад, 1933, 1–159.

Уколико постоји више аутора монографије или чланка (до четири), раздвајају се запетом. За више од четири аутора наводи се само први, а затим et. al.

Пример: Петер Рокаи, Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 555.

Уколико се у раду цитира само један рад одређеног аутора, код поновљеног навођења тог текста, може се скратити име аутора на почетно слово иза којег стоји тачка, уз презиме аутора, следи скраћеница *нав. дело* (за српски језик) или скраћеница *op. cit.* (за стране језике).

Пример: Мелхиор Ердунђели, *Историја Новога Сага*, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: М. Ердунђели, *нав. дело*, 428.

Уколико се у цитирању дела једног аутора текст налази на истој страници, а упоробљен је у следећој фусноти, користи се реч Исто (српски језик), односно Ibidem (страни језици).

Пример: Мелхиор Ердунђели, *Историја Новога Сага*, Нови Сад, 1894, 341.

Скраћено: Исто.

Уколико се цитира више радова истог аутора (књига или чланака), а пошто је први пут назив сваког рада наведен у пуном облику, при поновном навођењу, после скраћеног имена и пуног презимена аутора, ставља се скраћени назив монографије или чланка, број странице.

Пример: Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској; Асимилациони ујеси Мађара у Бачкој, Банату и Барањи*, Нови Сад, 2006, 72.

Скраћено: Д. Кириловић, *Помађаривање*, 84.

Уколико се цитира текст са више страница које су тачно одређене, оне се раздвајају цртом, а после тога следи тачка. Уколико се цитира више страница које се не одређују тачно, употребљава се реч *passim*.

Пример: Васа Стајић, *Грађа за политичку историју Новога Сага*, Нови Сад, 1951, 41–49.

Скраћено: В. Стајић, *Грађа за политичку историју*, *passim*.

Када се цитира чланак у зборнику радова на страном језику, после назива зборника, у загради се наводе имена уредника. Уколико их је више ставља се ознака *eds.* пре њихових имена, ако је један уредник, испред имена је назнака *ed.*, односно одговарајућа скраћеница у другом језику (нпр. у немачком *Hrsg.*). Када се цитира чланак у зборнику радова на српском или јужнословенском језику, после назива зборника, у заградама се наводи име или имена уредника са назнаком *ур.* пре имена. После ових података наводи се издавач и година издања, број странице и тачка.

Пример: Ненад Лемајић, *О неким нејасним питањима из историје породице Белмуљевић, Балкан и Панонија кроз историју* (ур. Славко Гавриловић), Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад, 2009, 387–403.

Пример: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer*, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Цитирање текстова с интернета треба да садржи назив цитираног текста, адресу интернет странице исписану италиком и датум приступања страници.

Пример: Југослав Вељковски, *Прва сређивања грађе новосадског мајсторића*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. април 2012.

Страна имена транскрибују се ћирилицом на српском језику како се изговарају, а приликом првог помињања у тексту њихово презиме се наводи у заградама у изворном облику на страном језику курзивом, нпр. Ришеље (Richelieu).

UPUTSTVO SARADNICIMA

Rukopis (gramatički i pravopisno ispravan) za Godišnjak Istorijskog arhiva Požarevac *Zapisi*, treba poslati elektronskim putem na adresu: info@arhivpozarevac.org.rs **najkasnije do 1. juna tekuće godine** u kojoj će biti štampan. Uz to, treba dostaviti i jedan primerak teksta odštampanog na papiru, kao i Izjavu da rad nije (niti će biti) objavljan ili ponuden nekom drugom za objavljivanje, na adresu Uredništva: Istorijski arhiv Požarevac, 12000 Požarevac, za *Godišnjak* IAP, dr Voje Dulića 10.

Rad treba da bude napisan ćirilicom u Microsoft Word-u, dužine (uključujući sažetak i rezime na srpskom i/ili na engleskom, slike, tabele i druge priloge) do 28.500 slovnih znakova; vrsta slova: Times New Roman; prored: 1,5; veličina slova: 12. Radu priložiti i rezime (od 10 do 15 redaka) na srpskom i/ili na engleskom sa četiri do šest ključnih reči, u proredu 1, veličine slova 11. Fusnote (napomene uz tekst, spuštenice): prored 1, veličine slova 10.

Strana imena u radu pisati onako kako se izgovaraju, s tim što se pri prvom navođenju u zagradi ime daje izvorno.

Ilustrativni prilozii uz radove (fotografije, grafikoni, geografske karte, ...) moraju biti adekvatno skenirani (300 dpi). Svaka ilustracija mora biti označena brojem, mora da ima legendu i naznačeno mesto unutar teksta gde će se naći. Format ilustracije može biti: jpg ili tiff.

Struktura radova:

- ime i prezime;
- adresa autora i ustanove u kojoj radi;
- naslov rada;
- sažetak (50–100 reči);
- ključne reči (3–10 reči);
- tekst rada (obima do jednog autorskog tabaka – 16 stranica);
- rezime (300–500 reči).

Forma teksta:

- tekst procesor Word;
- stil Normal;
- format strane A4;
- margine (cm): gore – 2,5, dole – 7,2, levo – 2, desno – 6,3, gutter – 0;
- font Times New Roman, 20pt naslov, 16pt podnaslov, 11pt osnovni tekst, 9pt napomene;
- prored Single,
- napomene Footnotes u neprekinutom nizu od 1 dalje.

Radovi koje je Uredništvo časopisa odobrilo za publikovanje, biće štampani sa UDK brojem Narodne biblioteke Srbije. Priljubljeni radovi se ne vraćaju.

PRAVILA ZA NAVODENJE

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv dela – kurzivom, mesto izdanja, godina izdanja. Ako se navodi i broj stranice, piše se bez ikakvih dodataka (str., r., rr., ff., dd. i slično). Posle mesta izdanja stavlja se zapeta.

Primer: Slavko Gavrilović, *Vojvodina i Srbija u vreme Prvog ustanka*, Novi Sad, 2004, 218.

Ukoliko knjiga ima više izdanja, može se navesti broj izdanja u superskriptu (na primer 2008³).

Ukoliko se u knjizi pominje više mesta gde je izdata, navode se prva dva razdvojena crtom (dugačka).

Primer: Borislav Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad–Pančevo, 2003, 43.

OBJAVLJENA GRADA se navodi na isti način kao i monografske publikacije, a **NEOBJAVLJENA** (arhivska) grada se navodi na sledeći način: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta. U zagradi na kraju obavezno napisati skraćenicu pod kojom je vodi određeni arhiv i pod kojom će se pojavljivati u sledećim navođenjima.

Primer: Arhiv Vojvodine, Novi Sad, F. 23, Zemaljska uprava za Srpsko Vojvodstvo i Tamiški Banat, Prezidijalni spisi, br. 1964 (AV, SVTB).

ČLANCI se navode na sledeći način: puno ime i prezime autora, naziv članka – kurzivom, naziv časopisa, novina ili druge serijske/periodične publikacije, broj i godište, mesto izdanja, godina, broj stranice bez ikakvih dodataka (kao i kod navođenja knjiga).

Primer: Slobodan Bjelica, *Transformacije ideje o autonomiji Vojvodine*, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 137, Novi Sad, 2011, 509–520.

Primer: Andrej Mitrović, *Deutschland und Jugoslavien 1919–1933*, Zbornik Filozofskog fakulteta, Knj. 12, 1, Beograd, 1974, 567–575.

Ukoliko je naziv časopisa dugačak, prilikom prvog navođenja u zagradama se navodi skraćena pod kojom će se dalje pojavljivati.

Primer: Vasa Stajić, *Novi Sad, njegov magistrat i kulturna preguća novosadskih Srba*, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu (GIDNS), 6, 1–2 (14–15), Novi Sad, 1933, 1–159.

Ukoliko postoji više autora monografije ili članka (do četiri), razdvajaju se zapetom. Za više od četiri autora navodi se samo prvi, a zatim et. al.

Primer: Peter Rokai, Zoltan Dere, Tibor Pal, Aleksandar Kasaš, *Istorija Madara*, Beograd, 2002, 555.

Ukoliko se u radu citira samo jedan rad određenog autora, kod ponovljenog navođenja tog teksta, može se skratiti ime autora na početno slovo iza kojeg stoji tačka, uz prezime autora, sledi skraćena *nav. delo* (za srpski jezik) ili skraćena *op. cit.* (za strane jezike).

Primer: Melhior Erdujhelji, *Istorija Novoga Sada*, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: M. Erdujhelji, *nav. delo*, 428.

Ukoliko se u citiranju dela jednog autora tekst nalazi na istoj stranici, a upotrebljen je u sledećoj fusnoti, koristi se reč Isto (srpski jezik), odnosno Ibidem (strani jezici).

Primer: Melhior Erdujhelji, *Istorija Novoga Sada*, Novi Sad, 1894, 341.

Skraćeno: Isto.

Ukoliko se citira više radova istog autora (knjiga ili članaka), a pošto je prvi put naziv svakog rada naveden u punom obliku, pri ponovnom navođenju, posle skraćenog imena i punog prezimena autora, stavlja se skraćeni naziv monografije ili članka, broj stranice.

Primer: Dimitrije Kirilović, *Pomadarenje u bivšoj Ugarskoj: Asimilacioni uspesi Madara u Bačkoj, Banatu i Baranji*, Novi Sad, 2006, 72.

Skraćeno: D. Kirilović, *Pomadarenje*, 84.

Ukoliko se citira tekst sa više stranica koje su tačno određene, one se razdvajaju crtom, a posle toga sledi tačka. Ukoliko se citira više stranica koje se ne određuju tačno, upotrebljava se reč *passim*.

Primer: Vasa Stajić, *Grada za političku istoriju Novoga Sada*, Novi Sad, 1951, 41–49.

Skraćeno: V. Stajić, *Grada za političku istoriju, passim*.

Kada se citira članak u zborniku radova na stranom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradi se navode imena urednika. Ukoliko ih je više stavlja se oznaka *eds.* pre njihovih imena, ako je jedan urednik, ispred imena je naznaka *ed.*, odnosno odgovarajuća skraćena u drugom jeziku (npr. u nemačkom *Hrsg.*). Kada se citira članak u zborniku radova na srpskom ili južnoslovenskom jeziku, posle naziva zbornika, u zagradama se navodi ime ili imena urednika sa naznakom *ur.* pre imena. Posle ovih podataka navodi se izdavač i godina izdanja, broj stranice i tačka.

Primer: Nenad Lemajić, *O nekim nejasnim pitanjima iz istorije porodice Belmažević, Balkan i Panonija kroz istoriju* (ur. Slavko Gavrilović), Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad, 2009, 387–403.

Primer: Barbara Graziosi, *The Ancient Reception of Homer*, A Companion to Classical Reception (Eds. Lorna Hardwick and Christopher Stray), Blackwell Publishing, Oxford, 2008, 29/33.

Citiranje tekstova s interneta treba da sadrži naziv citiranog teksta, adresu internet stranice ispisanu italikom i datum pristupanja stranici.

Primer: Jugoslav Veljkovski, *Prva sređivanja grada novosadskog magistrata*, <http://www.arhivns.rs/lat/28jug2.html>, 25. april 2012.

Strana imena transkribuju se ćirilicom na srpskom jeziku kako se izgovaraju, a prilikom prvog pominjanja u tekstu njihovo prezime se navodi u zagradama u izvornom obliku na stranom jeziku kurzivom, npr. Rišelje (Richelieu).

INSTRUCTIONS TO COLLEAGUE AUTHORS

The manuscript for the Historical Archives of Pozarevac Yearbook - *Zapisi*, should be sent electronically to the address jasminanikolic@arhivpozarevac.org, till June 1st at the latest, in the year that it is planned to be published. You are kindly requested to send one copy of the printed text (followed by the written statement that the text has not been previously published or given to someone to publish it) to the following address of the Editorial: The Historical Archive of Pozarevac, 12000 Pozarevac, Voje Dulića 10, Serbia - for Godišnjak HAP-

If the manuscript is written in English, the font should be Times New Roman, not more than 28.500 characters; space 1,5; font size 12. The work should have a summary (10 to 15 lines) in English with four to six key words, space 1, font size 11. Various footnotes: space 1, font size 10.

The illustrative attachments to the work/manuscript (photos, charts, maps ...) should be properly scanned (300 dpi). Each illustration should be numbered and should have a legend and its place in the text. The illustration type can be: jpg or tiff.

The Structure of the work:

- name and surname;
- author address and institution (work) address;
- title;
- abstract (50–100 words);
- key words (3–10 words);
- text (16 pages);
- summary (300–500 words).

The Text Form:

- text procesor Word;
- style Normal;
- page A4;
- margines (cm): up – 2.5, down – 7.2, left – 2, right – 6.3, gutter – 0;
- font Times New Roman, 20pt title, 16pt subtitle, 11pt basic text, 9pt notes;
- space Single,
- Footnotes in continuous stream from 1(and on).

The works that have been approved by the Editorial will be published UDC (Universal Decimal Classification) number of The National Library of Serbia. The accepted manuscripts will not be returned.

HOW TO ADD REFERENCES/BIBLIOGRAPHY

MONOGRAPH should have: the author's full name and surname, name of the book/work (in italic), place and year of publishing. If number of the page is mentioned, please do not add **p, pp, ff, dd etc.** After the place of publication please put a comma (,).

THE PUBLISHED SOURCE is stated in the same way as monograph publication, and **THE UNPUBLISHED (ARCHIVE) SOURCE** is stated in the following way: when first stated –full name of the archive, place of archive, serial number and name of the fund, case signature. Please write in the brackets () the abbrevi-

ation under which a certain archive is and the abbreviation under which it will appear in the statements.

Example:

M Argles, *British Government Publications in Education during the Nineteenth Century* (1971)

J Vaughan, *Board of education Circulars: A Finding List and Index* (1972)

J M McCarthy, *An International List of Articles in the History of Education, Published in Non-Educational Serials, 1965-69* (1973)

D W Thomas, *The History of Technical Education in London 1904-40* (1976)

S M Parkes, *Irish Education in the British Parliamentary Papers 1801-1920* (1978)

V F Gilbert and C Holmes, *Theses and Dissertations on the History of education Presented at British and Irish Universities between 1900-1976* (1976)

M Argles and J E Vaughan, *British Government Publications Concerning Education during the Twentieth Century* (1982)

J S Hurt, *Education and the Working-Class from the Eighteenth Century to the Twentieth Century* (1985)

R Szreter, *The History of Education in Non-Education Learned Journals 1939-1984* (1986)

A R Allan, *University Bodies: a Survey of inter- and Supra- University Bodies and Their Records* (Liverpool c1990). Includes an extensive bibliography of sources useful for the history of higher education.

M C Britton (ed), *Improved Visibility: An International Bibliography on the Education of Women and Girls 1978-1989* (Librarians of Institutes and schools of education 1991).

J D Browne and G R N Smart, *Colleges of Education: A Checklist of Archives* (History of Education Society c1981).

C R Chapman, *The Growth of British Education and its Records*, (Dursley Lochin 1992).

J Craigie, *A Bibliography of Scottish Education before 1872* (University of London Press 1970).

D Crook 'Net gains? The Internet as a research tool for historians of education' in D. Crook and R. Adlrich (eds) *History of Education for the Twenty-first Century* (London, Institute of Education) pp.36-49.

J C Davies, 'Documents relating to the History of Education,' in *Durham Research Review*, 2 (Sept 1951), pp 1-10.

History of Education Society, *Archives and the Historian of Education* (1975).

A Morton, *Education and the State 1833-1966* (PRO 1997).

T A O'Donoghue, 'Sources for the Study of the History of the Secondary School Curriculum: A Survey of the Irish Scene, 1921-62,' in *HES Bulletin*, (Autumn 1990), pp. 46-51.

Public Record Office of Northern Ireland, *Guide to Educational Records* (1993). Includes an appendix listing all state schools with surviving records held at PRONI.

Sources for Tracing School Teachers in the National Society Archives and Library (Church of England Record

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.25(497.11)

ЗАПИСИ : годишњак Историјског архива Пожаревац =
Zapisi : The Historical Archives of Požarevac Yearbook /
главни и одговорни уредник Јасмина Николић. - Год. 1,
бр. 1 (2012)- . - Пожаревац : Историјски архив, 2012-
(Смедерево : Newpress). - 23 x 23 cm

Годишње. - Текст на срп. (ћир. и лат.) и енгл. језику.
ISSN 2334-7082 = Записи (Пожаревац)
COBISS.SR-ID 196053772

ISSN 2334-7082